

TIINA MIETTINEN

Ihanteista irrallaan

Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja
1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston
yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön johtokunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Tampereen yliopiston
Pinni B:n luentosalissa 1100, Kanslerinrinne 1, Tampere,
15. päivänä syyskuuta 2012 klo 12.

English summary

TAMPEREEN YLIOPISTO

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Copyright ©2012 Tampere University Press ja tekijä

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
PL 617
33014 Tampereen yliopisto

Puh. 040 190 9800
Fax (03) 215 9009
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
<http://granum.uta.fi>

Kannen suunnittelu
Mikko Reinikka

Acta Universitatis Tamperensis 1756
ISBN 978-951-44-8886-3 (nid.)
ISSN-L 1455-1616
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1229
ISBN 978-951-44-8887-0 (pdf)
ISSN 1456-954X
<http://acta.uta.fi>

Hauhon Matkantaan Liisa menossa heinäniitylle 1807. Piirros K.G. Ramsay, Museovirasto.

Sisällys

Esipuhe.....	7
TUTKIMUSKYSYMYKSET JA LÄHTEET	9
1.1 Ihminen ja asiakirja	9
1.2 Naimattomat naiset historiantutkimuksessa	15
1.3 Perhehistorian ongelma	20
2. TALONPOIKAISYHTEISÖ ASIAKIRJOISSA	24
2.1 Patriarkaalisen perhemallin juuret.....	24
2.2 Eurooppalaisten asiakirjojen kotitalous.....	28
2.3 Suomi perhemallien rajavyöhykkeessä	31
2.4 Itä- ja Länsi-Euroopan erot asiakirjoissa	35
3. SUKUPIIRIEN VALTAKAUSI.....	42
3.1 Hauhon ja Tuuloksen viralliset kotitaloudet	42
3.2 Hämäläinen perhe lähteiden takana.....	45
3.3 Valtiovalta ja talonpoikaisyhteisö	54
3.4 Kukkijärven suurperheet.....	60
3.5 Naisten valtakunta – miesten asiakirjat	67
3.6 Sisaret, piit ja tyttäret osana kotitalouksia	73
3.7 Maaomaisuuden siirto ja avioliitto	80
3.8 Yhteiselo ilman maaomaisuutta	83
3.9 Loukattu, siveä neito	91
3.10 Vietelty neito	98
4. SUURVALTAKAUDEN KOTITALOUS – IHANNE JA TODELLISUUS.....	102
4.1 Sotaa käyvän suurvallan asiakirjat	102
4.2 Ylimääräiset perheenjäsenet	106
4.3 Valpuri vanhapiika	110
4.4 Työnteko ja ansaitseminen	113
4.5 Kotoa palvelukseen	116
4.6 Kasvava avioton syntyvyys	122
4.7 Naisten uhma ja väkivalta	124
4.8 Kirkon moraalinen tuomio	129

4.9 Isäntävallan ja kontrollin kasvu	134
4.10 Säätyläiset kansan holhoojina	139
5. KOTITALOUS VAI PILOTETTU YDINPERHEVERKOSTO?	145
5.1 Kirkollinen väestökirjanpito	145
5.2 Hauhon pitäjä 1700 -luvulla.....	148
5.3 Kansa kirjataan väestötauluihin	151
5.4 Naimattomuus ja haureellisuus	156
5.5 Vapauden valvonta.....	162
5.6 Laki ja arkitodellisuus	165
5.7 Miehet, naiset ja vastuun kanto	169
5.8 Kirsti Mikontytär – kiertolainen, piika vai perheenjäsen?	177
6. SITOUTUMISEN VAIKEUS	183
6.1 Paimenen tyttärestä piiksi ja emännäksi.....	183
6.2 Yksilö, ydinperhe ja sukuverkosto	186
6.3 Avioitumisikä ja ikäero	191
6.4 Yhteiselämä vai avioliitto?.....	199
7. ISÄN VALINTA, TYTTÄREN KOHTALO	210
7.1 Talonpojan omaisuus ja naimakaupat	210
7.2 Suurperheiden naiset ja miehet	219
7.3 Lampuodit ja torpantytät	224
7.4 Piian uhkana säädyttömyys	229
7.5 Leskiäidit ja tyttäret.....	236
7.6 Moraalinen rappio vai selviytymistarina?	241
7.7 Yhä uudelleen yksinhuoltajaksi	247
7.8 Naisen oma valinta: avioliitto vai ura?.....	255
8. SELVIYTYMISEN STRATEGIAT ARJESSA JA ASIAKIRJOISSA	263
Lähteet ja kirjallisuus:.....	271
LIITE.....	288
English Summary.....	305

Esipuhe

Alkusysäyksen väitöskirjalleni antoi akateemikko Eino Jutikkala 1990-luvun alussa. Osallistuin toisen vuoden opiskelijana hänen luentosarjalleen, joka koski Suomen agraarihistoriaa Ruotsin vallan ajalla. Akateemikko ilmoitti luentosarjansa olevan tarkoitettu vain pidemmälle ehtineille opiskelijoille ja pyysi ensimmäisen ja toisen vuoden opiskelijoita poistumaan. Salasin taustani ja jäin luennoille. Kurssin lopputentti oli tavanomaista vaikeampi ja työläs. Osa opiskelijoita luovutti heti nähtyään kysymykset. Pistin tuolloin kaikkeni peliin. Akateemikko päästi tentistä läpi vain muutaman opiskelijan, joiden joukossa olin. Ilmoitin samana iltana lähipiirilleni, että olen tehnyt päätökseni: aion keskittyä historian tutkimuksessa Suomen ja Hämeen agraarihistoriaan Ruotsin vallan aikana. Toisen vuoden opiskelijan itsevarmuudella tehty päätökseni on pitänyt ja sen tulos on nyt tässä. Sitä ovat edeltäneet osin samaa aihepiiriä käsitelleet gradu sekä liseniaattityö.

Häme oli alueena luonteva valinta tutkimusalueeksi. Olen viettänyt Hauholla kaikki kesäni ja sieltä on kotoisin äitini laaja suku. Hauhon pohjoisosa on myös aluetta, jossa fakta sekoittuu fiktion. Se on maata, joka tuotti Niskavuoren leivän. Hämmäläiset naiset on tehnyt kuolemattomiksi kirjailija Hella Wuolijoki. Niskavuori hahmoineen on kirjailijan mielikuvituksen tuote mutta ehkä osittain ymmärrän sen, mikä inspiroi Hellaa.

Sota-ajan perintönä mummuni kädessä pysyivät sekä vesuri että virkkuukoukku aivan yhtä hyvin. Suvussa ei tunnettu erikseen miesten ja naisten töitä. Porukalla saatiin paras tulos työstä kuin työstä. Kaikki tekivät: naiset, miehet ja lapset. Ei se ollut tietoista tasa-arvoa, vaan järjenkäyttöä niukoissa oloissa, jossa elanto oli tiukassa. Uskon, että samoin on toimittu jo vuosisatoja ja oma tutkimukseni vahvistaa sitä. Kaikkien työpanos omien kykyjen mukaan oli tärkeää ja sitä arvostettiin. Lapset hoidettiin eikä loputtomiin kysely olivatko he syntyisin avioliitossa tai aviottomina. Elämä oli sellaista kuin se oli, eikä siihen aina pystynyt vaikuttamaan.

Suomen suurin väestöryhmä kaikkina vuosisatoina on ollut talonpoikainen kansa, joka usein historian tutkimuksissa jää harmaaksi massaksi. Tätä ryhmää lähinnä taulukoidaan ja tilastoidaan samoin kuin sen tekemisiä tai tekemättä jättämissä. Mitä enemmän ja syvemmälle 1600- ja 1700-luvun rahvaan elämään syventyy, sen valoisampana se alkaa näyttäytyä. Harmaa sarkainen massa jakautuu erilaisiksi yksilöiksi. Se mitä ensin ajan säätyläisten tapaan katsoo säälien tai kauhistellen, alkaa avautua toisesta näkökulmasta.

Olen iloinen, että sain väitöskirjani rahoittajiksi kahden talonpoikaista tutkineen miehen perustamat säätiöt. Kiitokset Jalmary Finnen säätiölle apurahoista, joita olen saanut sekä liseniaattityöhöni että myöhemmin väitöskirjaan. Ilman sitä tuskin olisin tohtoriksi päätenyt. Lisäksi olen erityisen kiitollinen ja iloinen siitä, että Suomalaisen tiedeakateman Eino Jutikkalan nimeä kantava rahasto tuki väitöskirjatyötäni kaksi vuotta. Sillä, että väitöskirjani rahoituksesta niin merkittävä

osa tuli juuri tästä rahastosta, oli taloudellisen merkityksen ohella suuri henkinen merkitys.

Kiitän molempia ohjaajiani professori Pertti Haapalaa ja dosentti Marko Nenosta, joilta molemmilta olen saanut arvokkaita kommentteja, jotka ovat kannustaneet jatkamaan ja tarvittaessa pudottaneet minut maan pinnalle. Monista professori Irma Sulkusen vetämistä jatko-opiskelijaseminaareista on myös ollut suurta hyötyä työlleni. Dosentti Mervi Kaarniselle kiitokset avuliaisuudesta ja neuvoista muutamissa tutkijantaipaleeni vaivalloisimmissa ongelmissa.

Kiitän myös esitarkastajiani dosentti Anu Koskivirtaa ja dosentti Marko Lambergia kommentteista, joista oli paljon hyötyä työn valmiiksi saattamisessa. Väitöskirjani kannalta oli ratkaisevaa sekin, että professori Petri Karonen aikoinaan kutsui minut ja Ulla Koskisen Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksen järjestämiin tutkijatapaamisiin. Pääsin Marko Lambergin kutsumana mukaan moniin urani kannalta ratkaiseviin seminaareihin, joita hänen projektinsa järjesti. Dosentti Anu Lahtiselle osoitan lämpimät kiitokseni monista neuvoista, ystävyydestä sekä mukavasta välityöstä koskien Fulkilan kartanon historiaa. Projektimme seurauksena aukeni varsin mielenkiintoisia ja jännittäviä jatkotutkimuksia.

Ulla Koskisen kanssa olemme kulkeneet niin Arvid Tawastin kuin hauholaisten sukujenkin jäljillä ympäri Kanta-Hämettä sekä Suomen ja Ruotsin arkistoja. Aloitimme väitöskirjamme yhtä aikaa, ja saimme ne myös valmiiksi lähes yhtä aikaa vierekkäisissä työhuoneissa. Jouni Keskinen ja Ullan kanssa olemme myös seikkailleet Porin rykmentin matkassa suuressa Pohjan sodassa. Kolmen hengen ”The Lybeckers” ryhmämme heittämät esitelmä- ja arkistokeikat ovat olleet vaihtelua ja hauskanpitoa.

Antoisia olivat myös ensimmäiset vuodet yliopistolla ”jallunkamarissa” yhdessä Satu Kankkosen ja Heikki Kokon kanssa. Meillä oli siellä monia syvällisiä keskusteluja ja loistava yhteishenki, joka kantoi vaikeuksienkin yli. Molemmille parhaat kiitokseni kuluneista vuosista. Raisa Toivolle kiitokset väitöskirjan käsikirjoituksen kommentista, jotka vielä viime hetkillä toivat siihen uutta näkökulmaa. Samoin Raisan vetämä Tampereen yliopiston historian oppiaineen Uuden ajan alun ryhmä on ollut erityisen tärkeä kannustaja. Koko oppiaineemme väki Tampereen yliopistossa ansaitsee kaikkein suurimmat kiitokset päivittäisestä lounas- ja kahviseuraa. Joskus minulle riitti vain se, että te rakkaat kollegat olitte olemassa.

Jag vill också tacka Urban Sikeborg som vänligen reviderat och stiliserat avhandlingens engelska sammanfattning. Under de gångna åren har vi haft många intressanta diskussioner om bondfolket under stormaktstiden, genealogi och göticism, som också bidragit till att avhandlingen nu är färdig. Ett stort tack för din vänskap, Urban!

Tampereella 1.7.2012

TUTKIMUSKYSYMYKSET JA LÄHTEET

1.1 Ihminen ja asiakirja

Oikeuden eteen astui Beata Yrjöntyttä Alvettulasta takanaan nämä kunnialliset naiset: Elina Tuomaantytär Hyömäestä, Karin Yrjöntyttä Alvettulasta, Valpuri Vilpuntuyttä, Pirita Tuomaantytär, Pirita Yrjöntyttä, Valpuri Martintytär Hyömäestä, Kerttu Paavontytär Alvettulasta ja Margareta Yrjöntyttä, jotka kaikki valahtoisesti todistivat, että Sipi Eskonpoika oli kutsunut Beataa ”murhaajattareksi” voimatta todistaa sanojaan eikä ottaa niitä takaisin. Sipi Eskonpoika tuomitaan 3 markan sakkoon perättömistä puheistaan.¹

Yhdeksän naista astui Hauholla vuonna 1633 oikeuden eteen puolustamaan yhden naisen kunniaa miehen solvausta vastaan. Tuomiokirja kertoo heistä vain nimet eikä muista asiakirjoista löydy lisätietoa. Naiset kuitenkin todistettavasti ovat eläneet, avioituneet ja synnyttäneet lapsia. Heistä jokainen on ollut tärkeä osa jotakin perheitä ja sukua sekä sitä kautta yhteisöä ja sen jatkuvuutta. Tuomiokirjassa he jäävät nimiksi vailla kytkentää muualle kuin kotikyliinsä. Viranomaiset eivät katsoneet tarpeelliseksi ottaa tapausta tuomiokirjojen puhtaaksi kirjoitettuihin eli renovoituihin versioihin, jotka lähetettiin hovioikeudelle. Konseptin säilyminen on ollut sattumaa. Virallisella tasolla juttu katsottiin merkityksettömäksi, vaikka kyläyhteisössä asia vietiin käräjille asti ratkaistavaksi. Beata sai toisten naisten avulla takaisin mustatun maineensa, ja mies tuomittiin sakkoihin.

Tutkittaessa suomalaisen talonpoikaisväestön naisia ja perheitä suurvaltakaudesta ja 1700-luvulla, ongelmana on lähteiden puute ja toisaalta ihmisten näkymättömyys niissä. Kotitaloudet merkittiin asiakirjoihin miesten alaisuudessa olevina luetteloina. Silti naisten ja perheiden etsiminen säilyneistä erilaisista asiakirjakokoelmista auttaa näkemään myös niiden ristiriitaisuudet suhteessa arjen todellisuuteen. Esimerkkitapaus yhdeksän naisen aktiivisesta toiminnasta on kuvaava aikakaudelle, jolloin ihmisistä on olemassa tietoa mutta se ei silti vastaa välttämättä siihen, mitä haluaa kysyä.

Keskeinen tutkimuskysymys on se, että miten hyvin eri viranomaisten laatimia 1600- ja 1700-lukujen kärjäpöytäkirjoja, verotuksellisia ja kirkollisia asiakirjoja

¹ TMA Gerdenin arkisto: Hollolan tuomiokunta, Hauhon, Tuuloksen ja Lammin käräjät 29–30.7.1633.

voi käyttää luotettavina perhehistoriallisina lähteinä kertomaan aikakauden kotitalouksista ja perherakenteista. Kuinka luotettavasti niistä paljastuu se keitä perheeseen tai kotitalouteen on kuulunut? Millaiselle ajattelulle perustuu asiakirjoissa käytetty muoto, ja mikä oli aikakauden virkamiesten käsitys suvusta ja kotitaloudesta? Millainen se oli ja millainen sen haluttiin olevan. Tietoja kotitalouksista koottiin erilaisiin tarkoituksiin, mutta mistä kumpusi asiakirjan malli eli se, keiden nimet niihin kirjoitettiin ja mihin järjestykseen ne laitettiin?

Tutkittaessa 1600- ja 1700 -lukuja asiakirjoista nousevat esiin väistämättä ns. poikkeusyksilöt, joista on olemassa aineistoa. He ovat tehneet jotakin sellaista, mikä on ollut normien vastaista ja se on tuonut heidät asiakirjoihin. Tällaisia ovat esimerkiksi lapsenmurhasta epäillyt naiset tai vain naiset joille syntyi avioton lapsi. Hyvä esimerkki poikkeusyksilön mikrohistoriallisesta lähestymistavasta on italialaisen Carlo Ginzburgin mylläri Menocchio, jonka omintakeiset ajatukset inkvisitio tallensi arkistoihinsa.² Tätä haasteellisempi, mutta joidenkin tutkijoiden mielestä ainoa todellinen tapa tuoda valoon historian oikeasti unohtamat henkilöt, on käsittää tutkimuksen kohdehenkilö eräänlaisena aukkona. Ideana on tällöin tutkia kaikki mahdollinen aukon ympäriltä, rakentaa sen ympärille palapeli ilman keskimmäistä palaa. Vaikka tämä pala jättääkin palapeliin aukon, voidaan palapelin valmistuessa varsin tarkkaan päätellä mitä puuttuvassa palassa pitäisi olla. Esimerkki tällaisesta tutkimustavasta on Alain Corbinin tutkimus kotiseutunsa väestörekisteristä satunnaisesti valitsemasta puukengäntekijästä Louis-Francois Pinagotista, joka ei elämänsä aikana jättänyt omasta toiminnastaan minkäänlaisia jälkiä viranomais- tai oikeuslähteisiin.³

Hämäläisessä suurvaltakauden talonpoikaisyhteisössä naiset ja varsinkin naimattomat naiset ovat usein ”aukkoja” suvussa, perheessä ja yhteisössä. Kotitalouden avioituneista jäsenistä löytyy tietoa, mutta naimattomista naisista voi löytyä vain nimi yhtenä vuonna henkikirjasta tai hänet mainitaan ohimennen kärjäpöytäkirjan sivulauseessa. Heidän elämästään voi tavoittaa vain lyhyen vilahduksen, jos sitäkään. Ylipäättään suomalaiset talonpojat kokonaisine perheineen ovat 1600-luvulla aukkoja asiakirjoissa. Heihin kohdistuneet erilaiset toimenpiteet on poimittavissa asiakirjoista, mutta ei heidän omin käsin kirjoittamiaan ajatuksia tai reaktioita niihin. Heidän puheensa kärjillä tulee esille vain kirjureiden ruotsiksi kääntämänä ja valikoimana. Voidaan siis todeta, että lähes ainoa tapa tutkia naimattomia talonpoikaisnaisia ja heidän perheitään on osittain juuri Corbinin kuvailema tapa.

Lähteiden syntyyn liittyvän problematiikan lisäksi tutkimuksessa on tarkoitus selvittää, millaisia olivat Hauhon ja Tuuloksen alueen perheet ja kotitaloudet? Perherakenteita tutkitaan naimattomien naisten kautta. Mikä oli heidän asemansa osana kotitaloutta ja miten se muuttui iän karttuessa? Naimattomien naisten kautta voidaan samalla tarkastella koko yhteisöä. Sen lisäksi naisten kautta voidaan tutkia myös 1600- ja 1700-luvuilla syntyneitä asiakirja-aineistoja sekä vertailla eri

² Ginzburg 2007.

³ Corbin 2001. Myös Sulkunen 1999.

lähteistä saatuja tietoja. Nainen tuli näkyväksi asiakirjoissa vasta avioiduttuaan mikä oli aikakauden tavoite, normi ja ihanne. Naimattomaksi jäänyt nainen oli ongelma, jota aikakauden kirjanpito tai lainsäädäntö ”ei tuntenut”. Kun näkökulmaksi perheisiin otetaan naimaton nainen, niin päästään samalla käsiksi aikakauden ihanteen ja todellisuuden väliseen ristiriitaan, joka asiakirjoissa ilmenee.

Varsinkin pohjoismaisessa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota naisen asemaan suvussa, perheessä ja yhteisössä.⁴ Sen lisäksi yhtenä keskeisenä kiinnostuksen kohteena on ollut avioliitto ja sen tärkeä merkitys osana perhehistoriaa.⁵ Avioliitto merkitsi omaisuuden siirtoa, töiden jakamista, suhteiden luomista ja jälkeläisiä. Se oli yhteisön perusta, josta niin kirkko kuin valtiokin olivat kiinnostuneita.⁶ Toinen tärkeä seikka oli maaomaisuus, joka oli koko elämän perusta esimodernilla ajalla. Kiinnostus aiheeseen johtuu varmasti osittain myös siitä, että Skandinaviassa naisen asema perimyksen suhteen on ollut vahvempi kuin monissa muissa Länsi-Euroopan maissa. Perhe ja kotitalous on nähty patriarkaalisesti johdettuna järjestelmänä, jossa jokaisella oli oma tehtävänsä ja naisen rooli määräytyy sen mukaan.⁷ Avioituminen toi naiselle näkyvyyttä ja toimintavaltaa – myös siinä lähdeaineistossa, jota moderni historiantutkimus käyttää.

Miksi avioituminen hyvin usein lykkääntyi eivätkä kaikki naiset solmineet neitoiässä avioliittoa mikä oli kuitenkin ihanne ja tavoite? Liittyikö tutkimusalueella vallitseva perheen ja kotitalouden rakenne siihen, että avioton syntyvyys alkoi kasvaa voimakkaasti 1700-luvun lopulla? Häme on aluetta, jossa avioton syntyvyys oli muuta maata korkeampaa.⁸ Kiinnostavaa on pohtia myös sitä, kuinka hyvin naimattomat naiset pystyivät vaikuttamaan itseään koskeviin asioihinsa suvussa ja kotitalouksissa sekä paikallisyhteisössä? Olivatko ”vanhapiiat” vailla oikeuksia oleva yhteisön osa, jota hyljeksittiin ja joka päättyi eri tavoin kaltoin kohdelluksi.

Työssä on varsinkin 1700-luvun osalta käytetty genealogista metodologiaa, vaikka tarkoitus ei ole ollut tehdä tutkittavista perheistä sukututkimusta sen perinteisessä mielessä. Kyseessä on mikrohistoriallisia menetelmiä hyödyntävä tutkimus, jossa on vahvana osana genealoginen metodi. Sukututkimus eli genealogia keskittyy valikoivasti vain tiettyihin perheen jäseniin ja heidän tiettyihin jälkeläisiinsä suoraan alenevassa tai ylenevässä polvessa. Hyvänä esimerkkinä tästä ovat tiukan patriaalineaariset aatelmatrikkelit. Kaikkien perheenjäsenten tiedot eivät tule tasavertaisesti esille puhumattakaan muusta väestöstä suhteessa tutkittavaan perheeseen.

Keskeisenä on myös sukujen ja perheiden sosiaalisen historian tutkiminen (*lineal history*), joka oikeastaan keskittyy kaikkeen siihen, mikä jää perinteisessä genealogisessa tutkimuksessa sen ulkopuolelle. Keskeisiä tutkimuskohteita ovat eri perheenjäsenten sosiaalinen asema, siinä tapahtuvat muutokset eri sukupolvissa ja

⁴ Meurling, Lundgren, Lövkrona 1999.

⁵ Esim. Ågren, Erickson 2004.

⁶ Lövkrona 1999, s. 20–21.

⁷ Hansen 2006. Myös Einonen, Karonen 2002.

⁸ Ks. esim. Turpeinen 1981, s.12–21.

perheenjäsenten avioliitot sekä niiden avulla luodut suku- ja liittolaisverkostot yhteisössä.⁹

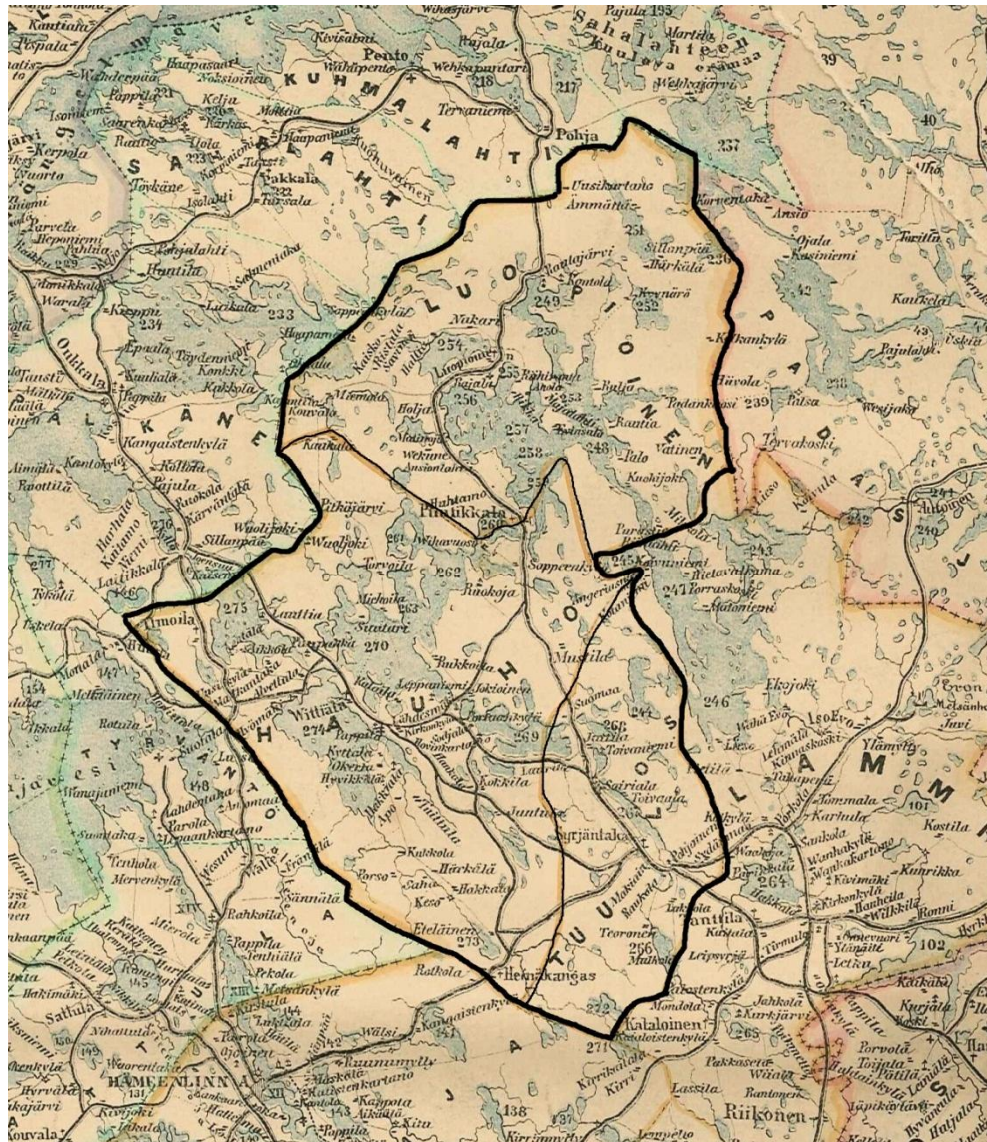
Sukututkimus eli genealogia on viime vuosikymmeninä leimautunut Suomessa jokamiehen kevyeksi harrasteeksi ja lähinnä viihteeksi. Seurauksena on ollut sukujulkaisujen tulva, josta valtaosaa ei voi käyttää apuna tieteellisessä tutkimuksessa muuta kuin hakemistona jos aina siinäkin. Ongelmana on lähdemerkintöjen puute, ylipäättään lähteiden puute tai lähteissä olevien tietojen tulkintaan liittyvät ongelmat. Genealogia historiatieteen aputieteenä on kärsinyt inflaation sekä saanut osakseen akateemisten piirien väheksynnän, mikä kostaatuu historian tutkimuksessa. Historiantutkijat päätyvät herkästi käyttämään apunaan vanhentuneita sukumatrikkeleita, joiden tietoja on korjattu myöhemmissä tutkimuksissa, joita taas ei aina osata etsiä. Koko sanalle ”sukututkimus” on tullut epätieteellisyyden leima, vaikka sukulaisuussuhteiden merkitystä esimodernin ajan tutkimuksessa ei kukaan voi kiistää.

Meillä ei ole enää tänä päivänä sellaista akateemista tieteellisen genealogian osaamista ja monipuolista lähdeaineiston tuntemusta, jota edustivat 1900-luvun puolivälissä professorit Eric Anthoni, Yrjö Blomstedt, ja myös Pentti Renvall ja Eino Jutikkala. Ruotsissa akateemisen genealogian suuria nimiä ovat olleet professorit Bengt Hildebrand ja Hans Gillingstam. Tieteelliseltä pohjalta ja huolelliseen lähdekritiikkiin perustuva genealoginen tutkimus perheistä ja sukupiireistä toimii erinomaisena apuvälineenä selvitettäessä esimodernin ajan yhteisöä, tekipä sen sitten historian tutkimuksen ammattilainen tai pätevä harrastaja.

Tutkimani alue on Hämeen ydinalueella sijaitseva Hauhon emäpitäjä sekä sen kappeliseurakunnat Tuulos ja Luopioinen. Kanta-Hämeessä verotuksen pohjana olleet hallintopitäjät eivät noudattaneet seurakunnallisia rajoja. Hauhon hallintopitäjä käsitti 1600-luvulla vain eteläisen osan Hauhon silloisesta seurakunnasta. Seurakunnan pohjoisosa kuului yhdessä Tuuloksen kappeliseurakunnan ja myöhemmän Luopioisten kappelin kanssa Tuulos -nimiseen hallintopitäjään. Luopioinen eriytyi Hauhon seurakunnasta omaksi kappeliksi vasta 1700-luvun alussa. Siihen asti se oli kiinteä osa Hauhon emäseurakuntaa, jonka erottaminen erilliseksi osaksi olisi ongelmallista.

Kanta-Häme ja Hauho mielletään valtakunnallisesti Länsi-Suomeen lukeutuvaksi, mutta eurooppalaisessa mittakaavassa alue on kiinnostavan lähellä Päijänteellä kulkevaa perhemallien ja kansankulttuurien rajaa. Vaikka tutkimusalue rajoittuu yhteen pitäjään, niin siellä asunut väestö liikkui paljon laajemmalla alueella. Lännessä tämä alue ulottui Sääksmäelle, etelässä Janakkalaan ja Lopelle sekä idässä Lammille ja pohjoisessa suunnilleen Pälkäneelle. Näin tutkimustuloksetkin antavat kuvaa tilanteesta koko Kanta-Hämeen alueella. Tutkimusalueen maantieteellisen pienuuden korvaa se, että koottu lähdeaineisto on mahdollisimman monipuolista. Tavoitteena on ollut käydä läpi lähes kaikki mahdollinen asiakirja-aineisto, jossa on tietoja väestöstä.

⁹ Zellier 1998, s. 271–283.

Kuva 1. Hauhon emäseurakunta käsitti Tuuloksen kappelin. Pitäjän pohjoisosasta muodostettiin vasta 1700-luvulla Luopioisten kappeli.

Päälähteinä ovat 1600-luvun osalta voudin- ja läänintileihin sisältyvät verotusluettelot sekä Ruotsin valtionarkistossa ja sota-arkistossa olevia asiakirjoja. Lisäksi mukana ovat tuomiokirjat 1600-luvun osalta. Eri lähteitä yhdistämällä ja vertaamalla pyritään muodostamaan kuva siitä millaisia olivat tutkitun alueen perheet, kotitaloudet ja suvut sekä millainen oli naimattoman naisen asema ja elämäntapa 1600- ja 1700-luvuilla. Keskiössä sekä 1600-luvun että 1700-luvun lopun osalta ovat ne naimattomat naiset, joille syntyi aviottomia lapsia. Tähän ratkaisuun olen päätenyt siksi, että 1600-luvun tuomiokirjoista naimattomia naisia löytyy lähes yksinomaan silloin, kun he ovat synnyttäneet aviottoman lapsen ja päätyneet siitä käräjille. Heidän identifiointinsa on helpompaa kuin niiden naisten, jotka eivät synnyttäneet aviotonta lasta. Käräjillä mainitut naiset on mahdollista toisinaan löytää muistakin asiakirjoista ja siten on voitu seurata heidän

elämänkulkuaan ja perhettään. Samalla esille tulevat myös ne naimattomat naiset, joille ei syntynyt aviottomia lapsia.

Keskityn tutkimuksessani 1700-luvun osalta vain vuosisadan lopulle. Suuri Pohjan sota, isoviha ja miehitysaika yhdistettynä 1600-luvun lopun nälkävuosiin loivat poikkeustilanteen, joka alkoi 1690-luvulta ja jatkui lähes 1700-luvun puoliväliin asti. Väestökirjanpito oli tuona aikana katkonaista ja puutteellista. Normaalitylanteeseen päästiin vasta 1730-luvulta lähtien. Väestönkasvu nopeutui sen jälkeen Suomessa ennen näkemättömäksi, joten tutkimuksessa keskitytään 1700-luvun lopulla ainoastaan Hauhon pitäjään. Pitäjän pohjoisosaa erikseen kutsuttiin Luopioisten kappeliksi, joka sen seurauksena sai oman väestökirjanpidon. Samoin Tuuloksen kappeli eriytyi yhä enemmän omaksi seurakunnaksi, jolla oli oma väestökirjanpito. Molemmista kappelista muutti väkeä emäseurakuntaan Hauholle ja päinvastoin.

Kuva 2. Verotukselliset asiakirjat 1500- ja 1600-luvuilla noudattavat hallintopitäjäjakoa, joka Hämeessä erosi oleellisesti seurakuntajakoista.

Päälähteenä 1700-luvun loppua käsittelevässä osuudessa on käytetty Hauhon seurakunnan kirkollista väestökirjanpitoa, joka on kattavin lähdekokoelma tutkittaessa koko väestöä. Säilyneet rippikirjat alkavat vuodesta 1736 mutta historiikirjat löytyvät osittain jo 1600-luvun lopulta. Tutkimusaineisto on koottu 1700-luvun lopun osalta siten, että mukaan on valittu Hauholla asuneita pääosin tilattomia perheitä. Ensimmäinen on koottu kaikki vuosina 1770–1815 aviottoman lapsen synnyttäneet naiset. Heistä on tarkempaan tutkimukseen valikoitu ne naiset, jotka on pystytty identifioimaan. Kerätty aineisto puutteellisine tietoineenkin toimii tutkimuksessa apuna ja taustana valitulle 101 aviottoman lapsen synnyttäneelle naiselle ja heidän perheidensä joukolle (ks. liite). Tavoitteena oli saada

mahdollisimman luotettavasti selville se, että aviottoman lapsen synnyttänyt nainen oli jonkin tietyn perheen ja suvun jäsen.

Käytän tutkimuksen ensimmäisessä osassa käsitteitä Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjät. Siihen kuuluvat kylät olivat ennen kappeliseurakunnan virallista syntyä asiakirjoissa kiinteästi Hauhon seurakuntaan kuuluvia kyliä, jotka verotusasiakirjoissa löytyvät Tuuloksen hallintopitäjän alaisuudesta. Nimi Luopioinen tarkoittaa 1600-luvulla vain yhtä kylää Kukkia- eli Evijärven pohjoisosassa. En myöskään käytä talojen nimiä ennen 1700-lukua, koska vasta tällöin talojen nimet kirjattiin asiakirjoihin. Vielä 1600-luvulla on mahdotonta päätellä mikä talo tuli nimetyksi milläkin nimellä seuraavalla vuosisadalla.

Jalmari Finnen 1920-luvulla aloittama sukututkijoiden tarpeeseen laadittu Suomen asutuksen yleisluettelo on osoittautunut tutkimuksen kuluessa erittäin arveluttavaksi ja epävarmaksi lähteeksi, vaikka toimiikin erinomaisena hakemistona tutkittaessa hämäläistä paikallisyhteisöä. Suomen asutuksen yleisluettelo kuvaa pikemminkin talonpoikaisyhteisöä sellaisena kuin se haluttiin omana syntyaikanaan 1920- ja 1930-luvuilla nähdä: ikaikaisena, selkeänä ja patriaalineaarisenä sukujärjestelmänä, jossa ei tapahtunut muutoksia.¹⁰ Todellisuudessa tiloja isäntineen on ollut enemmän kuin mitä lopulliseen luetteloon on valikoitunut. Puhumattakaan, että veroluettelot ovat usein keskenään ristiriidassa. Esimoderni maaseutuyhteisö ei ole helpolla asettunut hallittavaksi kokonaisuudeksi.

1.2 Naimattomat naiset historiantutkimuksessa

Naimattomia naisia on alettu tutkia tarkemmin vasta 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla. Lähinnä tutkimukset liittyvät kuitenkin vahvasti naishistoriaan eivätkä perhehistoriaan. Naimattomuuden tutkiminen on varsin tuore tutkimussuunta, koska huomattavasti enemmän on tutkittu avioitumista, perhettä ja aviottomien lasten synnyttäneitä naisia. Naisia on tarkasteltu etupäässä tyttärinä, vaimoina, äiteinä ja leskinä tai sitten aviottoman lapsen synnyttäneinä merkittyinä naisina.

Judith M. Bennettin toimittama teos *Singlewomen in the European Past 1250–1800* ilmestyi vuonna 1998. Se on eri artikkeleista koostuva katsaus naimattomiin naisiin Länsi-Euroopan eri maissa. Bennett arvioi, että naimattomien naisten tutkimuksen vähäisyys johtui osin siitä, että heidän löytämisensä asiakirjoista ei ole kovinkaan helppoa. Koska he eivät jättäneet jälkeläisiä, niin tällöin kaiken muunkin tiedon säilyminen on ollut vähäistä. Bennettin mukaan naimattomien naisten tekemän työn taloudellinen merkitys yhteiskunnassa on ollut suuri ja hän tuo tätä puolta esiin omista tutkimuksissaan.¹¹ Naimattomien naisten asemaa ja työpanosta tuo esiin myös Sheilagh Ogilven *A Bitter Living. Women, Markets and Social*

¹⁰ Ks. myös Koskinen 2002.

¹¹ Bennett 1998, s. 2–3.

Capital in Early Modern Germany vuodelta 2003. Hänkin toteaa, että naimattomien naisten näkymättömyys asiakirjoissa on tutkimukselle ongelma.

Amy M. Froiden teos *Never Married. Singlewomen in Early Modern England* (2005) käsittelee naisia, jotka eivät koskaan avioituneet. Hänen mukaansa Englannissa 13–27 % naisista ei avioitunut, vaan jäi loppuiäkseen naimattomiksi. Se ei ollut siis pelkkä elämänvaihe. Naimattomien naisten tutkimuksessa pyritäänkin erottamaan naimattomuus elämänvaiheena ja koko elämän kestävä naimattomuus.¹² Keskiajan naimattomia naisia on tutkinut Cordelia Beattie vuonna 2007 ilmestyneessä teoksessa *Medieval Single Women. The Politics of Social Classification*. Tässä tutkimuksessa seksuaalisuudella on tärkeä merkitys mikä toisaalta tulee esille myös muissa naimattomia naisia koskevissa tutkimuksissa. Kaikkien tutkimusten yhteinen havainto on se, että ihanteellisen avioitumisien ylittäneelle naiselle ei löydy selkeää kategoriaa yhteisössä. Beattien mukaan naimattomat miehet olivat selkeästi oma ryhmänsä, mutta naimattomat aikuiset naiset eivät muodostaneet yhtä selkeää ja hyväksyttyä ryhmää.¹³

Naishistoriaa sekä sukupuolen merkitystä ovat tarkastelleet Ruotsin osalta mm. Anna Hansen tutkimuksessaan *Ordnade hushåll. Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet* (2006). Naisia ja sukupuolen merkitystä käräjillä ovat tarkastelleet Karin Hassan Jansson teoksessa *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800* (2002) ja Gudrun Andersson *Tingets kvinnor och män. Genus som norm und strategi under 1600- och 1700-tal* (1998). Esiin nousee naisten rooli kotitaloudessa ja myös oikeudessa. Anneli Mäkelän vuonna 1989 ilmestynyttä tutkimusta *Suvusta perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla*, on pidetty yhtenä naishistoriantutkimuksen varhaisena esimerkkinä. Kyseisessä tutkimuksessa 1500-luvun naisen asemasta on lähteenä käytetty pelkästään aikakauden lainsäädäntöä ja naisen asemaa tulkitaan vain niiden kautta.¹⁴ Niinpä nainen nähdään alistettuna ja miehen valta vaikuttaa lähes rajattomalta naisen yli.

Naimattomien naisten rooliin ja merkitykseen perhepiirissä 1500-luvulla on perehtynyt myös Anu Lahtinen väitöskirjassaan *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620* (2007). Lahtisen mukaan naisen itsenäistä toimivaltaa lisäsivät sellaiset seikat kuin perintöoikeus, aviosäädyn tuomat oikeudet, suvun merkitys ja avioliiton tuomat suhteet. Naisen asema määräytyi paljolti sen mukaan mitä etuja miehillä oli valvottavinaan naisen kautta. Lahtinen on selvittänyt, että naimattomalla naisella saattoi olla paljon vaikutusvaltaa suvun asioissa, vaikka toimintaympäristö jäikin pienemmäksi kuin avioituneilla naisilla.¹⁵ Vaikka Lahtisen tutkimus keskittyykin aatelinnaisiin, niin havainnot osin pätevät myös talonpoikaissukuihin.

Naimattomien naisten taloudellista merkitystä ja asemaa sivuaa osittain myös Marjatta Rahikaisen ja Kirsi Vainio-Korhosen toimittama ja vuonna 2006 ilmestynyt teos *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta*

¹² Froide 2005, s. 2.

¹³ Beattie 2005, s. 13.

¹⁴ Mäkelä 1989, s. 31–32.

¹⁵ Lahtinen 2007, s. 22, 23, 154–157.

nykypäivään. Siinä pyritään tuomaan esiin naimattomien naisten rooli ja merkitys piikoina ja palvelijoina. Vaikka teosta ei voi varsinaisesti pitää naimattomien naisten tutkimuksena, niin se silti tuo esiin avioliiton vaihtoehdon: oman rahan ansaitsemisen. Myös Kirsi Vainio-Korhosen väitöskirja Turun käsityöläisistä vuonna 1998 tarkasteli niin naisen asemaa kuin perhettäkin 1700-luvun lopun kaupunkiympäristössä. Siitäkin käy ilmi, että naisilla oli mahdollisuus myös ansaita elantonsa.¹⁶

Pääsääntöisesti naimattomien naisten tutkimus Euroopassa kohdistuu joko nuoriin neitoihin tai rajautuu niihin naisiin, jotka eivät koskaan avioituneet. Naimattomuuden yhteydessä tuodaan vahvasti esiin seksuaalisuus sekä myös siihen liittyen naisten väliset lesbosuhteet. Sen sijaan avioton syntyvyys ja aviottoman lapsen synnyttäneiden naisten tutkimus on edelleen oleellinen osa perhehistoriantutkimusta, vaikka se toisaalta liittyisi vahvemmin naishistoriaan. Ero saattaa johtua siitä näkemyksestä, että naimaton nainen ja lapsi yhdessä muodostivat tiettyyn kategoriaan lukeutuvan perheyksikön. Toisaalta aviottomuus liittyy myös avioitumisen tutkimiseen, joka taas on oleellinen osa perhehistoriaa, koska avioliitto synnytti virallisen ja lainmukaisen perheen, joka tuli merkityksi aikakauden asiakirjoihin.

Aviotonta syntyvyyttä ovat käsitelleet perhehistorian osana Edward Shorter teoksessa *The Making of the Modern Family* (1975) ja Lawrence Stone teoksessa *The Family, Sex and Marriage* (1977). Molemmissa tunnesiteiden merkitystä korostetaan. Stone mainitsee myös rakkauskäsityksen muutoksesta. Romanttinen rakkaus alkoi ihmisten elämässä tulla yhä merkittävämpään asemaan 1700-luvun lopulta lähtien.¹⁷ Selitys tuskin antaa kokonaan vastauksen aviottoman syntyvyyden kasvuille. Shorterin mukaan naisten työssäkäynti 1800-luvulla lisäsi vapautta ja mahdollisti tunteille enemmän aikaa. Väitettä on kritisoitu, koska naisten palkat olivat yleensä pieniä eivätkä he olleet taloudellisesti itsenäisiä.¹⁸

Toisaalta on muistettava, että parantuneet sadot ja rauhan aika 1700-luvulla mahdollistivat myös ihmisen pysähtymään suurten kysymysten äärelle. Kaikki aika ei mennyt hengissä pysymiseen ja raatamiseen. Suomessa monet rakkautta käsittelevät kansanlaulut ovat syntyneet juuri 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Ne kuvaavat omalta osaltaan yhteisöä, jossa avioliitto ei ollut mikään itsestänselvyys ja naiset toivovat lauluissa itselleen sulhasta ja avioliittoa. Pettymys rakkaudessa oli uhka jäädä naimattomaksi ja sitä kautta köyhäksi ja turvattomaksi. Mielenkiitoisen lisän tälle tutkimukselle onkin antanut suomalaisen kansanrunouden tutkimus 1900-luvulta nykypäivään. Elsa Enäjärvi-Haavion, Aili Nenolan, Satu Apon ja Tarja Kupiaisen tutkimukset kansanrunouden mies- ja naiskuvista tuovat erinomaisen lisän tutkittaessa maaseudun väestöä, joka ei itse tuottanut kirjallista lähdeaineistoa. Heidän äänensä kuitenkin kuuluu muistiinmerkityissä kalevalamittaisissa kansanrunoissa, joita laulettiin myös Länsi-Suomen alueella.

¹⁶ Vainio-Korhonen 1998.

¹⁷ Stone 1977, s.190.

¹⁸ Brändström 1996, s. 207.

Naisen näkyvyyden kannalta keskeistä oli avioituminen. Avioitumiseen liittyvää lainsäädäntöä ja sen historiaa ovat Suomessa käsitelleet Anu Pylkkänen vuonna 1990 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*. Samassa aihepiirissä liikkuu myös Mia Korpiola omassa väitöskirjassaan *Between Betrothal and Bedding: The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200–1610*, joka ilmestyi vuonna 2004. Jälkimmäinen tutkimus keskittyy keskiaikaan mutta myös reformaation mukanaan tuomaan uuteen lainsäädäntöön, joka vaikutti vahvasti vielä 1600-luvunkin käytännöissä.

Ulkomaisissa tutkimuksissa 1700-luvulla tapahtunutta aviottoman syntyvyyden nousua on tutkittu erittäin paljon 1970- ja 1980-luvuilla. Aiheeseen tarttui jo vuonna 1977 julkaistu Peter Laslettin tutkimus *Family Life and Illicit Love*. Aiheen varsinainen perusteos ja klassikko on vuonna 1980 julkaistu Peter Laslettin toimittama *Bastardy and its Comparative History*. Siinä useampi eri tutkija pohtii syitä aviottomuudelle Euroopassa ja aviottomuuden nousulle myös 1700-luvulla. Peter Laslettin kiinnostus asiaan on osaltaan rajannut aviottomuuden tutkimuksen osaksi perhehistoriaa. Teos ei kuitenkaan anna mitään yhtä erityistä selitystä aviottoman syntyvyyden kasvulle. Pikemminkin se keskittyy pohtimaan aviotonta syntyvyyttä varsin laajalla yleisellä tasolla. Yhteenvedon perhehistorian tutkimuksesta vuoteen 1980 on tehnyt Michael Anderson lyhyessä teoksessaan *Approaches to the History of the Western Family 1500–1914*. Se vetää yhteen myös eri tutkijoiden näkemyksiä aviottoman syntyvyyden noususta 1700 -luvun lopulla ja 1800 -luvun alussa. Syinä nähdään lähinnä väestönkasvu, köyhyyden lisääntyminen sekä aikaisempaa lievempi lainsäädäntö.

Kuuluisin pohjoismaainen aviottoman lapsen synnyttäneisiin naisiin kohdistuva tutkimus on Jonas Frykmanin vuonna 1977 ilmestynyt *Horan i bondesamhället*, joka antaa liioitellun ankean kuvan naisten tilanteesta, mutta se on toiminut samalla avauksena laajemmalle keskustelulle naisen asemasta talonpoikaisyhteisössä. Uudempaa pohjoismaista tutkimusta aviottomuudesta edustaa Marie Lindstedt Cronbergin väitöskirjatutkimus *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* vuodelta 1997. Samoin Mona Rautelinin lapsenmurhia käsittelevä väitöskirja keskittyy osaltaan myös aviottomaan syntyvyyteen.¹⁹

Ulla Heinon julkaisema lyhyt tutkimus eurajokilaisista naisista käsittelee aviottomuuden nousua kustavilaisella kaudella. Hän on havainnoinut erittäin tärkeän seikan: aviottomat lapset kasaantuivat yhä enemmän tiettyihin perheisiin. Mitään selkeää syytä Heino ei tälle tilanteelle löydä. Hän arvelee sen johtuneen sosiaalisten erojen kasvusta sekä uudenlaisen alakulttuurin synnystä. Tähän viittasi myös Edward Shorter jo omassa tutkimuksessaan vuosikymmentä aiemmin. Muuttoliikkeen vaikutus on Heinon mukaan ilmeinen. Hän arvelee, että monilapsiset naimattomat naiset elivät levottomasti ja jäivät aviottomien lastensa kanssa yksin maailmalle.²⁰

¹⁹ Rautelin 2009.

²⁰ Heino 1989, s. 214–215, 218–219.

Avoimeksi Heino jättää kysymyksen, miksi tyttö helposti ns. lankesi muutettuaan kotoaan. Tähän Heinon avoimeen kysymykseen esittää oman vastauksensa Kirsi Pohjola-Vilkuna tutkimuksessaan maaseudun luvattomasta seksuaalisuudesta.²¹ Hänen mukaansa isännät ja talojen pojat yksinkertaisesti käyttivät hyväkseen uusia piikatyttöjä. Pohjola-Vilkunan tutkimus ja päätelmät perustuvat ainoastaan 1800-luvun lopun käräjöpöytäkirjoihin, joissa naiset koettivat saada aviottomalle lapselleen elatusta. Aineiston perusteella on mahdotonta päätellä 1800-luvun alun tilannetta, eivätkä käräjöpöytäkirjat yksistään kerro juuri mitään aviottomuuden syistä. Isäntien ja talollisten osuus isinä on 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun käräjöpöytäkirjoissa suuri, koska heiltä kannatti ryhtyä hakemaan elatusta. Köyhää renkiä ei käräjille kannattanut haastaa, koska hänellä ei kuitenkaan olisi ollut rahaa aviottoman lapsensa elatukseen. Edellistä monisyisemmän kuvan maaseudun seksuaalisuudesta antaa Pasi Saarimäki omassa väitöskirjatutkimuksessaan vuodelta 2010.²²

Tultaessa 1990-luvulle aviottoman syntyvyyden tutkimusta on yhä enemmän sisällytetty osaksi perhehistoriaa nostamatta sitä enää omaksi erilliseksi tutkimukseksi. Silti pelkän aviottoman syntyvyyden, aviottoman lapsen synnyttäneiden naisten ja aviottomien lasten tutkimus on edelleen voimissaan. Viimeisimpiä tutkimuksia aviottomasta syntyvyydestä on Alysa Levenen, Thomas Netin ja Samantha Williamsin laaja teos *Illegitimacy in Britain 1700–1920*, joka ilmestyi vuonna 2005. Samana vuonna ilmestyi myös Tanya Evansin tutkimus *Unfortunate Objects: Lone Mothers in Eighteenth-Century London*.

Aviottoman syntyvyyden tutkimus lähtee vahvasti siitä, että aviottoman lapsen synnyttäneet naiset nostetaan erilleen muusta väestöstä ja muista naimattomista naisista omaksi poikkeavaksi ryhmäkseen. Väistämättä heihin lyödään siten leima myös historian tutkimuksessa. Vaikka aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia ymmärretään tutkimuksissa ja heidät halutaan tuoda esiin, niin silti tavallaan katsotaan, että he ovat jotenkin lähtökohtaisesti toisenlaisia kuin ne naiset, joille ei syntynyt aviottomia lapsia. Asenne tutkimuksissa siis pohjimmiltaan heijastaa jotain samaa kuin 1800- ja 1900 -lukujen säätyläistöllä, joka leimasi erottelematta kaikki aviottoman lapsen synnyttäneet naiset moraaliltaan muita naisia heikommiksi ja näki aviottomuuden taustalla pelkstään siveellisen rappion.

Itse näen, että naimattomuus, avioliitto ja avioton syntyvyys liittyvät hyvin oleellisesti yhteen. Ne olivat 1600- ja 1700-luvuilla ”pyhä kolminaisuus”, jota ympäröi kotitalous. Siksi tutkimukseni liittyy enemmän perhehistorialliseen tutkimukseen kuin naistutkimukseen. Ei ole välttämätöntä erotella toisistaan niitä naimattomia naisia joille syntyi avioton lapsi niistä naisista, joille lasta ei syntynyt. Molemmissa tapauksissa naisia yhdisti kaikkein eniten vain naimattomuus aikakaudella, jolloin tehokasta raskauden ehkäisyä ei tunnettu. Kirkko merkitsi

²¹ Pohjola-Vilkuna 1995, s. 48, 94–104. Vilkuna esittää perusteeksi isäntävallan, joka hänen mielestään oikeutti myös piikojen hyväksikäytön.

²² Saarimäki 2010.

naiset asiakirjoissa mutta arkitodellisuus saattoi olla jotain muuta. Naimattomat naiset olivat ennen kaikkea osa perhettä ja sukua sekä kyläyhteisöä.

Tutkimuksessa keskitytään pääosin naimattomuuteen elämänvaiheena toisin kuin englantilaisissa tutkimuksissa, joissa keskiössä ovat ne naiset, jotka eivät koskaan avioituneet. Suomalainen säilynyt lähdeaineisto 1600- ja 1700-lukujen osalta on väestökirjanpidon osalta huomattavasti puutteellisempaa kuin läntisemmässä Euroopassa, vaikka usein ajatellaan päinvastoin. Esimerkiksi Englannissa ja Italiassa tiedot syntyneistä, vihityistä ja kuolleista ovat säilyneet jo 1500-luvulta alkaen mutta Suomessa vasta 1600-luvun lopulta, mikä sekin on enemmän poikkeus kuin sääntö.²³ Lisäksi isonvihan ajalta 1700-luvun alusta puuttuvat lähestulkoon kaikista Suomen seurakunnista tiedot useilta vuosikymmeniltä, joten täysin kattavia elämäkertoja ihmisille voi rakentaa oikeastaan vasta 1740-luvulta lähtien, mikä näkyy siinä, että perhehistoriantutkimuskin painottuu Suomessa koskemaan 1800- ja 1900-lukuja.

Naisia voi vain hyvin harvoin 1600- ja 1700-luvuilla seurata asiakirjoista heidän koko elämänsä ajan. Talonpoikaisnaisia ei oikeastaan koskaan. Suomessa ja Hämeessä oli tuohon aikaan kuitenkin suhteellisen vähän kokonaan naimattomaksi jääneitä naisia. Heidän määränsä voi 1700-luvulla arvioida olleen huomattavasti pienempi kuin vastaavana aikana Englannissa. Suurin osa maaseudun naisista avioitui aina lopulta jossain vaiheessa elämänsä, olipa heillä lapsia tai ei. Koska tarkka kirkollinen kirjanpito alkoi vasta 1700-luvulla, niin edeltävän vuosisadan osalta on tyydyttävä käräjäpöytäkirjoihin ja verotusaineistoihin mikä on tavallaan pitänyt 1600-luvun ja 1700-lukua koskevat historiantutkimukset tarkoin eroteltuina toisistaan.

1.3 Perhehistorian ongelma

Tunnettu totuus on, että Eurooppa jakautuu perhemallien suhteen kahtia. Suomalaiset tutkijat ovat päätyneet siihen, että raja jakaa Suomen kahtia, vaikka euroopplaisessa tutkimuksessa Suomi mielletään ehkä enemmän osaksi itäistä Eurooppaa. Totta on, että Päijänteen tienoilla kulkee kansankulttuurien raja, joka jakaa Suomen kahtia. Karkeasti se tarkoittaa sitä, että lännessä vallalla oli peltoviljely, ja idässä kaskiviljely yhdistettynä peltoviljelyyn. Perherakenteissa tämä näkyy siten, että Länsi-Suomi oli ydinperhevaltaista, kun taas Itä-Suomessa elettiin suurperheissä. Perherakenteiden erot näkyvät selkeästi kirkonkirjoissa ja henkikirjoissa idän ja lännen välillä. Silti ei ole selvää, että onko ero eri alueiden kirjanpidossa suurempi kuin mitä se oli todellisuudessa.

²³ Kirkollisten ja maallisten asiakirjojen olemassaolosta eri maissa saa kattavat selvitykset lukemalla sukututkijoille suunnattuja opaskirjoja tai internetissä olevia ohjeita sukututkimukseen eri maissa. Esim. Bigwood 2001.

Perhehistorian tutkijat eivät ole paljontaan pohtineet sen paremmin Suomessa kuin Länsi-Euroopassakaan sitä miten ja mihin tarkoitukseen heidän lähteenä käyttämänsä asiakirjat ovat syntyneet ja antavatko ne luotettavan kuvan todellisuudessa vallinneista kotitalouksista ja niiden koosta. Kari-Matti Piilahti on omassa väitöskirjassaan arvioinut yhtä paikkakuntaa koskevaa lähdeaineistoa sekä arvioinut sen käytettävyyttä tutkittaessa ihmisten kontaktinmuodostusta ja sukulaisuussuhteita. Hänen havaintojensa mukaan sukulaisuussuhteita suoraviivaistettiin asiakirjoissa ja lisäksi merkinnät voivat olla virheellisiä.²⁴ Tärkeää olisi mahdollisten virheiden lisäksi huomioida sekin, miten ”suku” tai ”perhe” ylipäätään käsitettiin 1600- ja 1700-lukujen ajattelussa ja miten se haluttiin merkitä asiakirjoihin. Erityisesti 1600-luvun kuluessa muodostui käsitys oikeaoppisesta patrilinearisesta sukumallista sekä hierarkkisesti rakentuvasta perheestä ja yhteiskunnasta, joka osaltaan vaikuttaa vielä tänäkin päivänä käsitykseen siitä mitä tarkoitetaan sanoilla suku ja perhe.

Perhemuotoja ja niiden historiaa jo 1800-luvun lopulla tutkineen Frederick Le Playn mukaan perheet olivat joko ydinperheitä, patriarkaalisia suurperheitä, joissa pojat jäivät avioituttuaan isän tilalle tai sitten patriarkaalisia kantaperheitä (*stem family*). Kantaperhe koostui vanhemmista sekä yhdestä isän valitsemasta pojasta, joka jäi avioituttuaan jatkamaan tilanpitoa. Muut lapset saivat asua perheessä, kunnes avioituivat.²⁵ Totta on, että Le Playn mukaiset patriarkaaliset kantaperheet ja suurperheet näkyvät hyvin selvästi 1600- ja 1700-lukujen asiakirjoissa.

Kirkolliset lähdeaineistot rakentuvat läntisessä Euroopassa kuten Englannissa, Italiassa ja Pohjoismaissa samalle patriarkaaliselle kolmisäätyopin periaatteelle. Mies oli aina perheen pää ja koko kotitalous hahmotettiin lähteissä mieslinjan kautta. Kaikissa kolmessa maassa kirkollinen kirjanpito syntyi uskonpuhdistuksen seurauksena. Myös katolisessa Euroopassa Trenton kirkolliskokous päätti kirkollisen väestökirjanpidon aloitettavaksi. Toisin sanoen kyse oli melko yhtenäisestä päätöksestä, jolla kansaa alettiin merkitä entistä tarkemmin asiakirjoihin. Ruotsissakin Kustaa Vaasa alkoi voimakkaasti uudistaa verotuskirjanpitoa ja siten voutintilit ovat säilyneet sarjoina 1500-luvulta alkaen.

Peter Laslett kritisoi Le Playn näkemyksiä perhemalleista ja julkaisi Cambridge-ryhmänsä kanssa vuonna 1965 perhehistorian klassikoksi muodostuneen teoksen *The World We Have Lost*, jossa todistettiin, että suurin osa jo myöhäiskeskiajan perheistä oli ollut ydinperheitä. Asiakirjojen valossa tämä onkin totta mutta oliko niin todellisuudessa? Laslett ei analysoinut tarkemmin käyttämiään lähdeaineistoja eikä sitä, miten ne ovat syntyneet. Ylipäätään tarkkaa selvitystä ja luetteloa lähteenä käytetyistä asiakirjoista on teoksista jopa vaikea löytää. Klassikoksi muodostunut Laslettin toimittama teos *Family forms in historic Europe* (1983) esittelee kaikki Eurooppalaiset perhemuodot. Laslettin perhemallien luokitusta ovat toistaneet lukuisat tutkijat aina tähän päivään asti, vaikka malleja on myös yhä enemmän alettu kritisoida lähinnä siitä, että ne ovat liian staattisia.

²⁴ Piilahti 2007, s. 40–43.

²⁵ Ks. esim. Ruggles 2010, s. 563–577.

Italialainen Giovanni Levi muistutti, että historiantutkimuksen lähteet ovat aina syntyneet tietystä tarpeesta ja asiakirjat laati useimmiten yhteisön ulkopuolinen henkilö. Tällä henkilöllä ei välttämättä ole ollut mitään käsitystä asukkaiden todellisesta elämästä. Perhettä ei voi Levin mukaan ylipäättään irrottaa omaksi tutkimuskohteeksi erilleen siitä yhteisöstä, jossa sen jäsenet elivät ja vaikuttivat. Vanhemmat ja lapset olivat aina sidoksissa koko sukuun ja myös muuhun väestöön.²⁶ Hän korostaa, että perheitä on tutkittava suhteessa koko yhteisöön. Tämä käy hyvin ilmi myös tutkittaessa naimattomia naisia hämäläisellä maaseudulla. He eivät ehkä olleetkaan vain yhden perheen jäseniä. Ne naimattomat naiset, joille syntyi lapsi, eivät välttämättä muodostaneet itse lapsineen yhtä pientä erillistä ydinperhettä, vaikka siltä usein asiakirjoissa näyttäisikin.

Yhdysvaltalainen tutkija Steven Ruggles on huomauttanut, että Yhdysvalloissa pyrittiin aina muodostamaan kolmen sukupolven perheitä, kun olosuhteet suinkin sen sallivat. Ydinperhe ei siis ollut mikään aina vallitseva muoto köyhimmilläkään. Pitkittäisseurannalla perheisiin vaikuttivat paljon ulkopuoliset seikat, kuten kuolleisuus, syntyneisyys ja taloudelliset tilanteet, joita Laslett ei hänen mukaansa ole ottanut huomioon.²⁷ Myös itävaltalainen Lutz K. Berkner toteaa, että läntinen perhe kävi läpi pitkän ajan kuluessa monia erilaisia syklejä. Lähtökohtana oli usein perhe, johon kuului vanhempien lisäksi yksi jälkeläinen aviopuolisonsa kanssa. Muut lapset muuttivat muualle. Aluksi muodostui siis pieni kantaperhe, joka olosuhteiden muuttuessa saattoi laajeta suuremmaksi ja jälleen kutistua ajan kuluessa pelkäksi ydinperheeksi.²⁸ Ongelmaksi nousee se, että tilanteet ja perheiden kokoonpanot väistämättä muuttuivat. Lisäksi perhemuodot vaihtelivat paljon myös paikallisesti. Maantieteellisesti pieneltä alueelta saattoi löytyä useita hyvinkin erilaisia perheitä, joita on vaikea saada sopimaan Laslettin länsieurooppalaisiin kategorioihin.²⁹

Usein on oletettu, että papit Suomessa tunsivat hyvin pitäjänsä asiat ja että rippikirjat ovat tämän takia luotettava lähde. Kun otetaan huomioon nopea väestönkasvu, väestön liikkuvuus ja länsisuomalaisten sukunimettömyys, niin papit tuskin pysyivät pitäjänsä väestömuutoksissa mukana. Lisäksi yhä useammin 1700-luvulla papit tulivat seurakuntiin muualta eivätkä olleet saman pitäjän kasvatteja. Suomalaista väestökirjanpitoa on tutkittu viime vuosina osana väestötieteellistä tutkimusta. Päivi Happonen on väitöskirjassaan selvittänyt sitä, kuinka luotettavaa väestökirjanpito on väestötutkimuksen näkökulmasta. Samoin Yrjö Tala on tutkinut keitä kirkonkirjoista puuttuu ja millaisia ongelmia kirkolla oli väestökirjanpidossa. Molemmat tutkimukset keskittyvät 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuun, mutta ne antavat erittäin tarpeellista tietoa historiantutkimukselle ja varsinkin perhehistoriantutkimukselle, joka käyttää lähteenään kirkonkirjoja ja henkikirjoja.³⁰

²⁶ Levi, 1992, s. 68.

²⁷ Ruggles 1994, s. 103–128.

²⁸ Berkner 1972, s. 398–418. Ks. myös Siren 1999, s. 10–11.

²⁹ Ks. esim. Henderson, Wall. 1994.

³⁰ Happonen 2008.

Kotitaloutta ja perhettä on eurooppalaisessa tutkimuskirjallisuudessa 1500-luvulta 1800-luvulle tarkasteltu lähinnä sellaisena kuin se esivallan toimesta haluttiin mainituilla vuosisadoilla nähdä. Henkilöitä, kotitalouksia ja ”perheitä” on poimittu säilyneistä kirkollisista lähdeaineistoista ja pyritty niiden avulla muodostamaan käsitys kotitalouksien muodoista, koosta ja perhemuotojen muuttumisesta eri aikoina. Erilaisten lähdeaineistojen vertailua tai genealogiaa ei ole perinteisessä perhehistoriassa paljonkaan hyödynnetty. Perhehistoriallisessa tutkimuksessa kotitalouteen kuuluvat henkilöt on poimittu suoraan asiakirjoista pohtimatta sitä, kuvastaako niihin kirjattu tilanne todellisuutta vai ihannetta, johon haluttiin kruunun, lainlaatijoiden ja virkamiesten toimesta pyrkiä.

2. TALONPOIKAISYHTEISÖ ASIAKIRJOISSA

2.1 Patriarkaalisen perhemallin juuret

Tulet aitasta tupahan,
Sukukuntasi suloksi
Heimokuntasi hempiäksi.³¹

Kantelettaressa julkaistu runo kuvastaa kaavamaisesti suomalaisten talonpoikien sukukäsitystä. Sen perusteella ei voi tehdä varmoja päätelmiä. Joka tapauksessa runon neito elää sukukunnan eli heimokunnan keskuudessa ja tuo tälle kunniaa. Vanhoista runoista saa silti jonkinlaisen käsityksen siitä millainen oli suomalaisten ja talonpoikaisväestön käsitys suvusta. Naiset elivät oman sukunsa keskuudessa siirtyen avioliiton myötä miehensä sukukuntiin. Avioliitolla oli keskeinen merkitys. Sanat suku- ja heimokunta antavat tiedon siitä, että yksilön kannalta suvulla oli yksilölle maakuntaa tai valtiota tärkeämpi merkitys.³²

Vielä varhaiskeskiajalla 800- ja 900-luvuilla perhe- ja sukulaisuusjärjestelmä hahmotettiin Euroopassa vaakatasolla eikä lineaarisesti. Pääpaino oli siis elossa olevissa veri- ja aviosukulaisten verkostossa eikä pystysuorassa polveutumisessa. Tämän tyyppinen käsitys suvusta on todettu vallitsevaksi myös useimmissa metsästäjä ja keräilijä-kulttuureissa.³³ Heimo- ja sukuyhteisöt alkoivat Euroopassa muuttua, koska asetettiin yhä enemmän paikoilleen viljelemään maata tai metsästää ja kalastaa samalla paikalla asuen. Tuottavuuden kasvu toi ylijäämää, joka kasaantui ja sen hallinta alkoi kuulua yhä enemmän päällikölle. Sukulaisuudesta alkoi tulla ideologia ja päällikkösuvuille kehittyi oma perimysjärjestelmä.³⁴

Tuotantomuotojen ja omistuskäytäntöjen muutokset loivat kuninkaallisia ja ritariluokkaa koskevan pystysuuntaisen sukulaisuuden, jossa korostui polveutuminen. Omaisuuden siirto sekä avioitumis- ja perhekäytännöt alkoivat

³¹ Kanteletar 1925, s. 293. Saaren neito.

³² Kupiainen 2004, s. 60.

³³ Nenola 1986, s. 79.

³⁴ Lehtonen 1990, s. 51, 57–59.

muuttua. Muutos koski aluksi vain hallitsijasukuja kuten merovingi- ja karolingidynastioita, joiden keskuudessa alkoi syntyä kruununperimyksen liittyviä ongelmia. Saman perheen poikien oli vanhastaan katsottu olevan perimyksen suhteen tasavertaisia ja maa-alueet jaettiin kaikkien poikien kesken, josta seurasi veljesriitoja. Vasta 1100-luvulla alkoi Euroopassa ylhäisön piirissä vakiintua tapa suosia vanhinta poikaa. Primogenituuri tarkoitti käytäntöä, jossa koko omaisuus pyrittiin siirtämään vanhimmalle pojalle jakamattomana. Naimakauppojen avulla alettiin lisätä suvun omaisuutta, joka muodostui tärkeämmäksi kuin sukujen väliset laajemmat liitot. Avioliitosta, perimyksestä, sukulinjasta ja nimenomaan patrilinearisesta sukulinjasta tuli yksilön kannalta yhä tärkeämpi.³⁵

Perhehistoriantutkimuksessa tästä kehityksestä käytetään termiä *hufenverfassung* (tai *hufvensystem*), joka kuvaa karolingidynastian luomia maanomistusolosuhteita, joiden on katsottu osaltaan synnyttäneen länsieurooppalaisen ydinperheen.³⁶ Sen vastakohtana voidaan vahvimmin nähdä Balkanin alue, jossa niin kirkon, valtion kuin läänitysten haltijoidenkin ote paikallisyhteisöihin pysyi pitkään heikkona. Alueella suurin valta oli paimentolaisheimoille tyypillisillä sukuklaaneilla (*zadruga*) ja ikivanha verikoston -käsite pysyi voimassa aina 1900-luvun alkuun asti.³⁷ Näillä alueilla voisi tulkita olleen vallitsevana perhemuotona suurperheen, joka sai elantonsa niin maanviljelystä, karjasta kuin metsästyksestäkin.

Kuvaavaa eurooppalaisen aateliston sulkeutumiselle ja tarkalle patrilinearisuuden vaalimiselle on esimerkiksi Venetsiassa vuonna 1506 tullut laki, jossa ylhäissyntyiset miehet, heidän vaimonsa ja poikansa merkittiin ns. Kultauiseen kirjaan (*Libri d'Oro*). Jo tätä ennen oli määritelty tarkoin se, että kuka tahansa nainen ei kelpaa aatelismiehen vaimoksi tai äidiksi. Alempisäätyinen puoliso esti jälkeläisiä pääsemästä aatelissäätyn.³⁸ Vastaavia sopimuksia solmittiin myös muualla suojaamaan aatelisäädyn ”puhtautta”. Ruotsissa vuoden 1622 kuninkaallisessa privilegioskirjeessä annettu pykälä kielsi aatelisneitoja avioitumasta aatelittoman miehen kanssa ilman naittajan lupaa. Samoin kiellettiin aatelismiehen ja aatelittoman naisen lapsilta oikeus aatelisarvoon sekä isänperintöön, joka jäisi aatelisille sukulaisille.³⁹

Vastaava kehitys feodalismien ja primogenituurin suhteen tapahtui Venäjällä ja Elbe-joen itäpuolisessa Euroopassa. Venäjällä maanhallinta liittyi ruhtinaiden ja pajarien välisiin vasallisuhteisiin, jotka muotoutuivat keskiajan kuluessa. Vuonna 1714 annettiin ukaasi, jossa maaomaisuudesta tuli perinnöllistä ja jakamatonta. Se siirtyi kokonaisuutena mieslinjassa sukupolvelta toiselle. Aateliset maanhaltijat saivat täydelliset ja rajoittamattomat oikeudet omistamaansa maahan vuoden 1785 aatelisprivilegiossa. Sitä ennen aatelisilla oli ollut oikeus lähinnä maansa tuottoon sekä siihen, että he omistivat alueensa talonpojat maaorjina.⁴⁰ Hieman yllättäen

³⁵ Lehtonen 1997, s.149. Lahtinen, 2006, s.22. Nicholas 2009, s. 210–211.

³⁶ Mitterauer 1994, Kaser 1996, s. 378–379.

³⁷ Mitterauer 1996, s. 387–404. Halperin, Kaser, Wagner 1996, s. 425–439.

³⁸ Korpiola 2007, s. 157.

³⁹ Ylikangas 1967, s. 117. Käytännössä lain valvonta ja toteutuminen ei täysin onnistunut.

⁴⁰ Paaskoski 1997, s. 33–36.

Venäjällä naisen asema oli 1700-luvulla perimyksen suhteen kuitenkin parempi kuin läntisessä Keski-Euroopassa. Naimisissa olevalla naisella oli oikeudet perittyyn maaomaisuuteensa. Tässä suhteessa Venäjä lähentyi pohjoismaita eikä Länsi-Eurooppaa.⁴¹

Pohjois-Euroopassa käsitykset suvusta, polveutumisesta ja maanomistuksesta alkoivat muuttua vasta 1500-luvulla. Sekä saksalaisissa ruhtinaskunnissa että Skandinavian kuningashuoneissa kruununperimysongelmat toistuivat vielä myöhäiskeskiajalla. Ruotsissa kuninkuudesta tuli perinnöllistä virallisesti vasta 1500-luvulla. Tällöin kävi samoin kuin eteläisemmässä Euroopassa: patrilineaarinen sukukäsitys alkoi saada Ruotsinkin lainsäädännössä yhä enemmän valtaa. Esimoderni 1500-luvun ruotsalainen ja suomalainen aatelisto ei ollut vielä määritellyt sukulaisuutta pelkän sukunimen tai kantaisien perusteella, vaan jokaiselle sukupolvelle oli muodostunut oma elossa olevien ihmisten sukuverkosto.⁴²

Bilateraalista sukukäsitystä korostaa sekin, että perintöomaisuutta siirtyi sekä mies- että naislinjassa. Vaakunakilpikin voitiin ottaa joko isän- tai äidinpuolen suvusta. Nainen sai periä ja välittää omaisuutta lähes samoin kuin mieskin. Naisen perintöosa oli tosin pienempi, mutta toisaalta hän sai siihen hyvitystä myötäjäisten kautta. Pohjoismaissa naisen perintöoikeudet olivat paljon suurempia kuin esimerkiksi Englannissa ja Skotlannissa. Jopa huomenlahjakin saattoi Ruotsissa käsittää maaomaisuutta. Se on sikäli mielenkiintoista, että aviomiehen vaimolleen antamaan huomenlahjaan ei miehen suvulla ollut tämän jälkeen enää mitään oikeuksia. Huomenlahja periytyi naisen lapsille eikä siihen tarvittu isänpuolen sukulaisten suostumusta.⁴³

Euroopassa siirryttiin 1600-luvun alussa kohti yksinvaltiutta ja se huipentui tultaessa 1660-luvulle. Vuosien 1660–1815 välistä aikaa nimitetään Euroopassa absolutismin aikakaudeksi. Hallitsijat halusivat yhä voimakkaammin selkeyttää ja yksinkertaistaa sekä oman sukunsa että aatelissukujen monimutkaisia perimyskuvioita. Samalla oli tarkoitus päästä eroon vaikeasti kontrolloitavista laajoista sukuverkostoista, jotka voisivat liittoutuessaan uhata yksinvaltaisen hallitsijan asemaa. Patrilineaarinen sukujärjestelmä oli hallinnon kannalta selkeämpi. Idea, että koko omaisuus periytyy jakamattomana isältä vanhimmalle pojalle, oli ajatukseltaan yksinkertainen ja selkeä. Se vahvisti samalla valtion otetta myös paikallisyhteisöistä. Se myös helpotti suvun ja perheen määrittelyä asiakirjatasolla.

Tapa suosia vanhinta poikaa alkoi voimistua myös Ruotsissa, vaikka sitä ei erikseen mainittukaan laeissa. Lain mukaan kaikki lapset saivat osuutensa perinnöstä. Primogenituuri -ajatuksen ja sitä kautta patrilineaarisuuden

⁴¹ Wagner 1994, s. 66.

⁴² Gaunt 1983, s. 193–200.

⁴³ Naisten perimisoikeudesta, myötäjäisistä ja huomenlahjasta ks. esim. Hansen, (ed.) 2000. Myös Ågren, Erickson 2005. Lahtinen 2006, s.21–22. Huomenlahja annettiin vaimolle häyön jälkeisenä aamuna. Sen voi nähdä myös leskenturvana, jos aviomies kuoli niin naiselle oli turvaa huomenlahjasta. Myös Hemmer 1962, s. 39–40.

voimistumista kuvaa hyvin 1500-luvun lopulla ja 1600-luvulla säädetyt uudet lait huomenlahjasta.

Vaimolla oli huomenlahjaansa enää vain nautintaoikeus, mikäli se käsitti kiinteistöjä. Aatelismaan sijaan pyrittiin naisen huomenlahja ja perintöosuus antamaan 1600-luvulla rahana eikä maana.⁴⁴ Tarkoitus oli siis estää aatelissukujen maaomaisuuden pirstoutuminen ja siirtyminen pois suvulta. Vielä Kristofferin maanlaissa vuodelta 1442 säädettiin maanperimyksestä muodossa ”isän maa isän suvulle ja äidin maa äidin suvulle”. Vaimon maan myymiselle tarvittiin lupa naisen veljeltä.⁴⁵ Ruotsin aatelisto sai vuonna 1622 läpi lain, jonka mukaan aatelinainen, joka avioitui muun kuin aatelisen kanssa menetti perintömaansa läheisimmälle sukulaiselleen.⁴⁶

Vuonna 1604 syntyivät Norrköpingin päätöksen alaiset tilat, joiden oli määrä kulkeutua lahjoituksen saajan suvussa perintönä isältä pojalle. Ne eivät periytyneet naisille eivätkä muille sukulaisille. Mikäli miespuolisia jälkeläisiä ei ollut, lahjoitus palautui kruunulle. Ihanne ei täysin toteutunut, sillä kuninkaan luvalla niitä vuokrattiin ja myytiin myös vieraille.⁴⁷ Todellinen vanhimman pojan suosimisen huipentuma oli kuitenkin 1600-luvulla syntynyt fideikomissi -sääntö, jolla koko aatelinen maaomaisuus voitiin halutessa testamentata siirtymään sukulinjassa aina vanhimmalle pojalle eikä omaisuutta saanut jakaa eikä myydä siitä osia.⁴⁸

Vanhimman pojan erityisaseman korostuminen omaisuuden pääperijänä levisi ajan kuluessa myös tavallisen kansan keskuuteen. Perimyslakien muutokset 1500- ja 1600-luvuilla koskivat talonpoikia yhtä hyvin kuin aateliakin. Talonpoikaistiloja ei saanut jakaa eikä talonpoijan ollut helppoa hankkia lisämaata.⁴⁹ Tavallaan käsitys ydinperheestä ”oikeana” ja tavoiteltavana perhemuotona sai vahvistusta 1600-luvulla, ja siihen pyrittiin lainsäädännöllä. Kun suku hahmotettiin vain mieslinjassa, niin tällöin avioparin ensisijaiseksi tavoitteeksi tuli saada poikalapsi jatkamaan sukua ja suvun nimeä. Samalla myös isän rooli perheessä korostuu ja naisen roolina on tukea miehen sukua tuomalla avioliiton kautta hyviä suhteita ja myötäjäisten kautta lisää varallisuutta. Avioton lapsi jää tällaisessa kuviossa täysin ulkopuoliseksi, vaikka hän biologisesti kuuluukin isänsä sukuun. Hänellä ei ole oikeutta isänsä sukunimeen eikä perintöön mikä leimaa hänet verisukulaisuudestaan huolimatta suvun ulkopuoliseksi.⁵⁰

⁴⁴ Erickson 2005, s. 76–77. Korpiola 2007, s. 159.

⁴⁵ Talonpoikain laki 1442 (2005), s. 61.

⁴⁶ Korpiola 2007, s. 158.

⁴⁷ Jutikkala 1942, s. 338.

⁴⁸ Korpiola 2007, s. 160. Fideikomissi eli sääntöperintö ks. tarkemmin esim. Hemmer 1962, s. 84–85.

⁴⁹ Yleisestä kehityksestä Suomessa ks. esim. Mäkelä-Alitalo 2003, s. 211–213.

⁵⁰ Teichman 1982, s. 94–96.

2.2 Eurooppalaisten asiakirjojen kotitalous

Näkemykset esivallan ja kotitalouden välisestä suhteesta määriteltiin kirkon ja valtion toimesta. Lujittunut keskusvalta halusi alamaiset tarkempaan kontrolliin. Lisäksi laajenemaan pyrkivät valtiot tarvitsivat verotuloja, joita varten kansasta sekä sen maksamista veroista laadittiin luetteloita, jotka koottiin järjestelmällisesti ja arkistoiitiin tiettyyn paikkaan. Koko 1600-lukua leimasi tässä suhteessa muutos ja kehitys. Väestökirjanpito muodostui ylhäältä johdetuksi ja samalla se pystyi vaikuttamaan käsityksiin perheen ja kotitalouden oikeasta muodosta. Oikeaoppiseen hierarkkiseen järjestelmään pyrittiin sekä asiakirjatasolla että myös todellisuudessa.

Koko Eurooppaa leimasivat 1600-luvulla toistuvat sodat ja niiden seurauksena tautiepidemiat, nälänhädät. Vuosisadan omana erikoispiirteenä oli myös ilmaston kylmeneminen. Sota vaikutti lähes kaikkeen ja lisäksi monin paikoin sodan ja rauhan välinen rajakin saattoi olla varsin epäselvä. Niiden valossa vuosisata on nähty kehityksen kannalta kurjana, staattisena ja muuttumattomana. Suomessakin miehiä oli sodissa ja osa jäi sille tielleen, joten naisten tehtävä oli huolehtia kotitaloudesta. Aikakauden on katsottu jättäneen jälkensä naisen asemaan ja kotitalouteen Pohjoismaissa.⁵¹ Toisaalta taas on hyvin perusteellisesti kyseenalaistettu sitä, oliko niin sanottujen naisten ja miesten töiden välinen jako 1600-luvulla vielä kovinkaan tarkoin määritelty kansan keskuudessa.⁵²

Suurin osa Euroopan valtioiden hallinnosta rakentui 1600-luvulla ensisijaisesti sodankäynnin varalle. Sodat olivat Euroopassa paikallisia. Tuhot ja siviiliväestön kärsimykset saattoivat olla joillain alueilla valtavia mutta lähiseudulla saatettiin elää vuosikymmeniä rauhassa. Eurooppaa leimasi 1600-luvun lopulla nopea väestönkasvu sekä selkeä kuolleisuuden väheneminen. Niihin olivat syynä niin tekniikan nopea kehittyminen kuin luonnontieteiden esiinmarssi sekä molempien pohjalta syntyneet uudet keksinnöt, jotka hyödynnettiin nopeasti.⁵³ Kuvaavaa on sekin, että Suomeen perustettiin Turun akatemia juuri 1640-luvulla sekä lukuisia uusia kaupunkeja 1600-luvun kuluessa.

Myöskään oppihistoriaan keskittyvä historiantutkimus ei ole lähtenyt pohtimaan sitä miltä pohjalta aikakauden asiakirja-aineiston muoto on syntynyt. Lähinnä kysymyksiin sanamuodoista ja niiden merkityksistä on syvennytty vain kirjeiden kohdalla, joissa esiintyy tietty kaavamaisuus. Sen sijaan väestötieteen piirissä lähdeaineistojen syntyyn ja vertailuun on syvennytty historiantutkimusta enemmän ja pohdittu niiden antamaa kuvaa väestökehityksestä.⁵⁴

Kirjurit, tuomarit ja papisto koulutettiin 1600- ja 1700-luvuilla Turun yliopistossa ja he saivat tietynlaisen koulutuksen ja ohjeet kuinka asiakirjat laaditaan. Ruotsissa vallalla oli gööttiläinen historiankirjoitus, jossa myös antiikin ajan ihannoinnilla oli

⁵¹ Einonen, Karonen 2002:21.

⁵² Ks. Esim. Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, s. 24–25, 137–140. Hansen 2006, s. 134–136.

⁵³ Anderson 1988, s. 13, 16.

⁵⁴ Happonen 2009. Tala 2008.

tärkeä sijansa. Historiankirjoituksen historiaa koskeva tutkimus Suomessa pääosin sivuuttaa Ruotsin loisteliasta muinaisuutta korostaneen göötiläisen suuntauksen ja nostaa esiin vain harvat toisinajattelijat eli moderniin lähdekritiikisyyteen suuntautuneet tutkijat.⁵⁵ Laajempaa pohdintaa ei ole siitä mikä merkitys vallitsevalla göötiläisellä maailmankuvalla oli esimerkiksi 1500- ja 1600-lukujen asiakirjojen rakenteeseen ja varsinkin siihen miten kotitalous tältä pohjalta käsitettiin ja miten se asiakirjoihin merkittiin.

Uppsalan, Tarton ja Turun yliopistoissa oli tavoitteena kasvattaa Ruotsin valtiolle hyveellisiä ja ahkeria kruununpalvelijoita. Kenraalikuvernööri Per Brahe nuorempi oli tarkastuskertomuksissaan 1630-luvulla pistänyt merkille suomalaisten talonpoikien ”taikauskon, siveellisyysongelmat ja juopottelun”. Turun akatemian perustamisen yksi päätarkoitus olikin kitkeä mainittuja paheita kansan kaikista kerroksista. Ylempien säätyjen tuli Brahen mukaan opettaa kansaa ja pitää se kristillisessä nuhteessa. Käytännöllisestä ja teoreettisesta tapojen viljelystä tulikin vuonna 1640 perustetun Turun akatemian keskeisimpiä tehtäviä. Päätyiväthän opiskelijat papeiksi ja virkamiehiksi talonpoikien keskuuteen, joten heillä oli tärkeä valistustehtävä.⁵⁶ Turun akatemian vaikutusta ei voida aliarvioida. Yhteiskunnassa tapahtui selvä muutos 1600-luvun puolivälin jälkeen: Virkamiehet alkoivat tiukemmin kontrolloida yhteisön elämää mikä näkyy siinä, että siveysrikoksia ja noituuteen liittyviä syytöksiä alettiin yhä enemmän tuoda käräjille virkamiesten toimesta. Kuvaava on vuonna 1664 määrätty palkollisasetus, jonka malli tuli Ruotsiin feodalismien perintöä kantavista Ranskasta ja Englannista. Isäntien valtaa ulotettiin palkollisasetuksella kaikkien kotitaloudessa asuvien ylitse. Jokaisen tilattoman oli pakko olla palveluksessa tai hänet voitiin tuomita irtolaisuudesta.⁵⁷

Käsitykset suvusta ja perheestä pohjautuivat ylimmissä säädyissä sekä antiikin ihanteiden että Raamatun pohjalle. Antiikista ja keskiajalta periytyvä Aristoteleen logiikka ja ajattelu pystyttiin oppineiden keskuudessa uskonpuhdistuksen jälkeenkin yhdistämään Raamattuun ja kirkkoisien teoksiin. Aristoteleen ajattelussa maailmankaikkeus muodosti hierarkkisen ja järjestäytyneen kokonaisuuden.⁵⁸ Antiikin Roomassa perhettä ja kotitaloutta leimasi hierarkkisuus ja isällä oli ainakin teoriassa perheessään ehdoton valta-asema. Esi-isien palvonnalla oli tärkeä sija antiikin uskonnollisissa kulteissa ja menneet sukupolvet vaativat eläviltä jatkuvaa huolenpitoa.⁵⁹

Antiikin esi-isien palvonta heijastui 1600-luvun aateliston genealogian palvonnassa, joka tuotti valtavasti sukuselvityksiä aatelismiehen aseman ja suvun tueksi.⁶⁰ Koko ihmiskunnan historia hahmoteltiin 1600-luvulla erilaisina asuttamiseen liittyvinä kronologioina, genealogioina ja hallitsijoiden luetteloina,

⁵⁵ Ks. Esim. Tommila 1989, s. 23–26.

⁵⁶ Klinge 1987, s. 66–67, 598.

⁵⁷ Wilmi 2003, s. 229.

⁵⁸ Klinge 1987, s. 553–554.

⁵⁹ Ks. Esim. Mustakallio 2008, s. 97–98.

⁶⁰ Sikeborg 2011, s. 11–51. Artikkelin sisältää erinomaisen yhteenvedon syntyperän merkityksestä 1600- ja 1700-luvuilla.

jotka aloitettiin Nooan pojista vedenpaisumuksen jälkeen.⁶¹ Luterilaisen uskon, Raamatun ja antiikin arvojen pohjalta haluttiin luoda ideologia siitä millainen tuli olla oikeaoppisen kotitalouden. Yksi ensimmäisiä luterilaisen kotitalouden mallin luoja oli Justus Menius, jonka teos *Oeconomia Christiana* julkaistiin vuonna 1529 Martti Lutherin esipuheella varustettuna.⁶²

Luonto ymmärrettiin 1600-luvulla kaoottisena ja ihmisen tehtävä oli saada aikaan järjestystä mikä oli myös Jumalan alkuperäinen tahto. Kuvaavaa on, että ihailua herättivät säännönmukaiset geometriset rakennukset, puutarhat ja pellot. Tästä näkökulmasta tietenkin myös ihmisten perheet, suvut ja kotitaloudet näyttäytyivät kaoottisina, sekavina verkostoina ja niihinkin oli saatava lakien ja virkamiesten avulla selkeä järjestys, joka helpottaisi hallintoa. Per Brahe vanhemman aatelistolle suuntaama *Oeconomia eller Huuszholdz-book för ungt adels-folck* painettiin ensi kerran vuonna 1677. Teos opastaa aatelisnuorten kasvattamisessa ja kertoo samalla oikeaoppisesti järjestäytyneestä kotitaloudesta.⁶³

Aikakaudella syntyneet erilaiset asiakirjat heijastavat saman aikakauden ideologiaa. Kotitaloudet haluttiin merkitä hierarkkisinä järjestelminä, ja tilojen perimys hahmotettiin pystysuorana patrilineaarisenä polveutumislinaana. Kullakin perheenjäsenellä olisi omat tehtävänsä ja paikkansa isännän alaisuudessa. Aikanaan isännän valta ja omaisuus periytyisivät kokonaisuutena seuraavan sukupolven vanhimmalle miespuoliselle jälkeläiselle. Kotitalouden tuli siis 1600-luvulla olla Luterilaisen kolmisäätyopin mukainen maailmankaikkeuden kopio ja pienoismonarkia, jossa isäntä vastasi Jumalaa ja yksinvaltaista kuningasta, emäntä valtaneuvostoa ja lapset sekä palvelusväki alamaisia. Jos kokonaisuuden sisäinen hierarkkia järkkäsi, niin maailmankaikkeudessa, valtiossa samoin kuin kotitaloudestakin päädyttäisiin kurittomuuteen ja kaaokseen. Isännän asemasta ja vallasta haluttiin absoluuttista aivan samoin kuin kuninkaankin vallasta. Vaimon, lasten ja palkollisten oli oltava alamaisten tavoin kuuliaisia. Isännän tehtävänä oli vastata toimeentulosta ja valvoa kotitalouden jäsenten siveellisyyttä. Hänen oli itsevaltaisen kuninkaan tavoin hallittava oikeudenmukaisesti ja rakkaudella eikä tyrannialla.⁶⁴

Lutherin katekismus antoi ohjeensa ”huoneentaulun” muodossa patriarkaliselle ideaaliperheelle. Siinä missä aatelistolle kirjoitettiin suoranaisia opaita, niin tavallinen kansa sai samaan ideologiaan perustuvaa valistusta saarnastuoleista. Huoneentaulun merkitys oli suuri ja sen antama näkemys perheestä vaikutti ajan kuluessa kansan käsityksiin niin yhteiskunnasta kuin perheen ja suvun ”oikeaoppisesta” rakenteestakin. Huoneentaulu piti osata ulkoa, ja sitä julistettiin kansalle saarnastuoleista. Huoneentaulu sisältää Raamattuun perustuvia ohjeita aviomiehillä ja aviovaimoille sekä vanhemmille ja lapsille. Lisäksi annetaan erikseen ohjeita isännille, emännille sekä palkollisille. Sen jälkeen huomioidaan vielä lesket ja yhteinen kansa. Tärkein side oli aviokeskeisyys: vanhemmat ja lapset.

⁶¹ Esim. Urpilainen 1993, s. 129–132

⁶² Eriksson 2008, s.29.

⁶³ Eriksson 2008, s.39.

⁶⁴ Takala 1993, s. 58–59, 100–103. Eriksson 2008, s. 29, 53–55.

Huoneentaulussa korostuu siis ”ydinperhe” eli vanhempien ja lasten muodostamana yksikkö, joka on nostettu erilleen muista kotitalouteen kuuluvista.

Perheen käsite yksinkertaistui koko Länsi-Euroopassa 1500- ja 1600-luvuilla. Tämä mahdollisti samalla sen, että yhteiskunnan eliittiin kuuluneet suvut sidottiin tiukasti osaksi valtion hallintoa. Monarkian ja järjestäytyneen eliitin välinen tiivis suhde vahvisti kuninkaan yksinvaltiutta. Sama kuvio toistui ensin 1600-luvun alussa Hollannissa, sen jälkeen Ranskassa ja Englannissa. Hallitsijan valta oli jakautuneena keskus- ja paikallishallinnon välille. Järjestäytynyt yhteiskunta oli riippuvainen kaikista niistä ryhmistä, joille kasaantui joko varallisuutta, poliittista vaikutusvaltaa tai symbolisia oikeuksia kuten aateluus. Eliittiä olivat niin vauraiden kauppiaisperheiden muodostamat ryhmittymät kuin ylhäiset aatelisperheetkin.

Julia Adamsin mukaan eliitin perhekuvion yksinkertaistuminen 1600-luvulla liittyi enemmän perhekäsitteen uudelleenmuotoutumiseen perimylänsäädännön kautta kuin suvun ja perheen arkitodellisuuteen. Adamsin mukaan arkitodellisuudessa sukuverkostot olivat edelleenkin laajoja ja vaikeasti hahmotettavia. Patrilineaarisen polveutumisen korostuminen ja vanhimman pojan suosiminen rajasivat näkyvän perheen eli virallisen perheen ydinperhemuotoon, jonka toiminta oli virallisissa yhteyksissä helppoa ja joustavaa, kuten Julia Adams on Hollannin varakkaita kauppiaasperheitä tutkiessaan osoittanut.⁶⁵

Ruotsissa eliitin näkemys kansasta, sen historiasta ja polveutumisesta sekä oikeaoppisesta kotitalouden rakenteesta välittyivät aikakauden asiakirjoihin yliopistossa koulutettujen kirkkoherrojen ja kirjurien kautta. Monimutkaiset liittolaisuus- ja sukulaisuussuhteet sekä laajat sukutaloudet eivät kuitenkaan kadonneet kansan keskuudesta yhtä nopeasti kuin verotukselliset luettelot ja henkikirjat antaisivat ymmärtää. Katekismuksen perhekäsityksen vaikutusta pitkällä aikavälillä ei toki voi kiistää, sillä epäilemättä 1600- ja 1700-lukujen kuluessa kansa alkoi tavoitella oikeaoppista perhe- ja kotitalousmallia, jossa vanhempien ja lasten muodostama ydinperhe korostui.

2.3 Suomi perhemallien rajavyöhykkeessä

Perhehistoriallista tutkimusta tarkasteltaessa kannattaa huomioida se, millaista lähdeaineistoa tutkijat ovat käyttäneet, miten he sitä ovat käyttäneet ja onko asiakirjojen sisältöä ja tarkoitusta käsitelty tutkimuksissa kriittisesti. Vai onko asiakirjojen antamat tiedot perherakenteista hyväksyty ilman erityistä pohdintaa niiden todenmukaisuudesta? Peter Laslettin Cambridge -ryhmä keräsi 1960-luvulla tietoja Englannissa olevista kirkollisista lähteistä ja analysoi niitä käyttäen apunaan tietokoneita. Näin saatiin ensi kertaa kattava tilastollinen aineisto, jonka perusteella voitiin tarkastella pitkällä aikavälillä tapahtuneita väestöllisiä muutoksia

⁶⁵ Adams 2005, s. 8.

avioitumisiässä, aviottomassa syntyvyudessa, aviolapsien määrässä ja kuolleisuudessa. Tutkimus ei keskity yksilöihin, vaan laajaan tilastoanalyysiin.

Pohjana Laslettin työryhmällä olivat syntyneet, vihityt ja kuolleet, joita tietoja oli Englannissa saatavissa jo 1500-luvulta asti. Englannissa, Skotlannissa ja Irlannissa ei ole ollut ennen 1800-lukua meidän rippikirjaamme vastaavaa lähdesarjaa. Englannissa kirkonkirjat käsittävät kastetut, vihityt ja haudatut. Määräys luetteloinnista annettiin jo vuonna 1538. Seuraava tärkeä merkkivuosi oli vasta 1837, jolloin päätettiin siviilirekisteristä.⁶⁶ Vastaavanlainen merkitsemistapa oli myös esimerkiksi Italiassa, jossa luettelointi syntyneet, vihityt ja kuolleet 1500-luvulta 1800-luvulle. Päätyminen samantyyppisiin kirkollisiin merkintätapoihin tapahtui siis 1500-luvun kuluessa suunnilleen samaan aikaan niin Länsi-Euroopan katolisilla kuin protestanttisillakin alueilla.⁶⁷ Katolinen kirkko määräsi vuonna 1614 pidettäväksi luetteloa, jossa ihmiset listattiin kotitalouksittain (*Liber status animarum*) samaan tapaan kuin hieman myöhemmin luterilaisessa rippikirjassa. Lisäksi erilaisia verotuksellisia luetteloita ihmisistä on saatavissa Länsi-Euroopasta paikoitellen jopa 1400-luvulta lähtien.⁶⁸

Laslettin kehittämät kategoriat kotitalouksille ovat lyhyesti: Yksineläjät (*solitaries*), yhdessä asuvat henkilöt, jotka eivät muodosta perhettä (*no family*), ydinperhe (*simple family household, nuclear family*), laajentunut perhe (*extended family household*), monen perheen talous eli suurperhe (*multiple family household*). Laslettin kehittämän kotitalouksien ryhmittelyn suurin etu on siinä, että se mahdollistaa kotitalouksien kansainvälisen vertailun. Kotitaloudeksi määritellään joukko ihmisiä, joka nukkuvat tai syövät saman katon alla. Se ei siis suoraan tarkoita perhettä, joka taas määräytyy muiden tekijöiden perusteella, joista keskeisin on avioliitto.⁶⁹ Käsitteiden hahmottaminen ja yhdistäminen on tuottanut vaikeuksia. Yksinkertaistettuna voidaan sanoa, että Länsi-Euroopassa kotitaloudet ja perheet olivat pieniä, kun taas Itä-Euroopassa tyypillisiä olivat suuret perheet ja suuret kotitaloudet.

Malli 1960-luvun perhetutkimukseen otettiin pitkälti sosiologiasta. Ydinperhe nähtiin tuolloin modernina ilmiönä, joka liittyi teollistumiseen ja kaupungistumiseen. Laajentunut perhe ja suurperhe taas olivat ”perinteisiä perhemuotoja”, jotka olivat olleet vallitsevia esiteollisena aikana.⁷⁰ Myöhemmin on havaittu, että Euroopan länsiosissa ydinperheet ja Itä-Euroopassa suurperheet olivatkin vallitsevia jo keskiajalta lähtien ja kenties vielä kauempaa historiasta.

Laslettin perhe- ja kotitalousmalleja on kritisoitu monessa yhteydessä siitä, että ne ovat liian staattisia. Perheet ja kotitaloudet muuttuivat pitkällä aikavälillä ja kävivät läpi monia perhemalleja, joten kotitalouksien tarkka luokittelu niiden koon

⁶⁶ Ks. Esim. Bigwood 2001, Stratford-Devai, Fawne 1999: *Parish Records in England and Wales*. <http://globalgenealogy.com/globalgazette/gazfd28.htm> (Luettu 10.9.2008).

⁶⁷ Katolisen kirkon tuottamiin moniin lähdesarjoihin ja muuhun henkilöhistorialliseen materiaaliin voi tutustua useilla internetin sukututkimussivustoilla, esim. <http://www.italiangenealogy.com/> (luettu 9.4.2012).

⁶⁸ Hajnal 1983, s. 103–104.

⁶⁹ Kotitalouksista ja perheistä ks. esim. Laslett, Wall (ed.) 1972, Gubrium, Holstein 1990.

⁷⁰ Laslett 1965, Tadmor 2001, s. 7.

mukaan on vaikeaa. Laslettiin mallien pohjalta on lähdetty vuosikymmenien aikana pohtimaan miten niihin vaikuttivat erilaiset poliittiset ja taloudelliset järjestelmät, sukulaisuussuhteet, ympäristölliset tekijät, väestönkasvu sekä paikallinen kansanperinne. Viimeaikoina perhehistoriallinen keskustelu on siirtynyt käsittelemään perhemallien eroja ja yhtäläisyyksiä globaalisti eikä enää pelkästään Euroopan eri alueilla. Yhteneväisyyksiä on etsitty ja löydetty vaikkapa Pyreneiden, Norjan ja Japanin vuoristoseuduilta.⁷¹ Eurooppaa halkovan perhemallien raja-alueella sijaitsevien alueiden tutkimus on jäänyt hieman taka-alalle. Itäisen Keski-Euroopan asema läntisen ja itäisen perhemallin välimaastossa on kuitenkin kiinnostava.⁷²

Vaikka perinteisesti perhemallien raja on eurooppalaisessa tutkimuksessa määritelty kulkeväksi Pietarista Triesteen, niin sen on katsottu jatkuvat pohjoiseen Suomeen Päijänteen tienoilla. Eurooppalaisten perhemallien eroja käsitellyt John Hajnal rajasi koko Suomen alueen itäisen Euroopan perhemallien piiriin.⁷³ Tarkempi perhehistoriallinen tutkimus Suomessa taas on päätynyt siihen, että Itä- ja Pohjois-Suomi kuuluvat itäiseen suurperhe-alueeseen, kun taas Länsi-Suomi edustaa länsieurooppalaista ydinperhevaltaista aluetta.⁷⁴ Tämä on kuitenkin liian yksinkertainen näkemys, sillä raja ei ole jyrkkä. Suomen tilanne on paljon monimutkaisempi perhehistoriallisessa kontekstissa.

Suomi kuuluu pikemminkin samaan perhemallien raja-alueeseen (*transitional zone*) kuin Baltia, Puola, Slovakia, Unkari ja Balkanin maat. Näiden alueiden kotitalouksien tutkiminen ja vertaaminen keskenään on hedelmällisempää kuin sen pohtiminen kuuluvatko ne länsi- tai itäeurooppalaisen perhemallin piiriin. Koko John Hajnalin määrittelemää rajalinjaa Balttiasta Balkanille yhdistävät toistuvat valloitus sodat, laajat muuttoliikkeet, monikulttuurisuus, erilaiset elinkeinot ja eri uskontojen kohtaaminen.⁷⁵ Monesti kuvioon liittyy myös vaikeakulkuisuus kuten vuoristot tai metsäseudut sekä harva asutus. Nämä samat piirteet leimaavat myös Suomea, joka oli syrjässä meren takana Ruotsin valtakunnan keskusalueista.

John Hajnal julkaisi vuonna 1965 tutkimuksensa jossa todettiin, että Länsi- tai pikemminkin Luoteis-Euroopan erityispiirre oli se, että naisten avioitumisikä on ollut tällä alueella jo keskiajalta lähtien huomattavasti korkeampi kuin muualla Euroopassa.⁷⁶ Hajnalin suuresta tilastollisesta aineistosta tekemä havainto on kiinnostava ja sille on yritetty löytää viime vuosikymmeninä selityksiä. Huomionarvoista Hajnalin tekemän havainnon lisäksi on se, että naisten asema keskiaikaisissakaan laeissa ei kovin paljon eronnut eri maissa Euroopan alueella. Lapset ja naiset olivat kaikkialla määrätty miesten valvontaan ja holhottaviksi mutta

⁷¹ Fauve-Chamoux 2006.

⁷² Szoltysek 2007, s. 19–20.

⁷³ Hajnal 1965, s. 104–140, Hajnal 1983, s. 66.

⁷⁴ Perhemalleista ja perheen käsitteestä ks. esim. Gaunt 1983, s. 102–108. Moring 1984, s. 5. Pulma 1991.

⁷⁵ Szoltysek 2007, s. 20–21. Faragó 1998, s. 315–316.

⁷⁶ Hajnal 1982, s. 65–104.

siitä huolimatta Pohjois-Euroopassa naiset pystyivät toimimaan paljon vapaammin kuin Etelä-Euroopassa.⁷⁷

Läntisen Pohjois-Euroopan alueella naisten avioitumisikä on ollut jo varhaiselta keskiajalta korkeampi kuin muualla Euroopassa. Tähän liittyy myös se, että osa jäi myös kokonaan naimattomiksi. Myös kotitalouksien koon on päätelty olleen pääosin pienempi. Nuoret olivat myös usein palveluksessa ennen avioitumistaan mikä irrotti heidät perheestään ja muutenkin mursi sukusiteiden merkitystä.⁷⁸ Ero näkyy myös aatelisperheissä. Etelä-Euroopassa aatelisneidot naitettiin jo teini-iässä osin siksi, etteivät he ehtisi solmia sopimattomia suhteita ja tahrata perheen mainetta. Sen sijaan Ruotsissa aatelisneidot saattoivat olla yli 20 -vuotiaita tai jopa 30 -vuotiaita solmiessaan ensimmäisen avioliittonsa.⁷⁹ Toisaalta jo antiikin Rooman valtakunnassa ihmeteltiin germaaniheimojen tapaa pitää tyttäriä pitkään kotona.⁸⁰ Etelä-Euroopan ja Pohjois-Euroopan välisen eron naisten asemassa huomasivat myös matkailijat keskiajalla. Vuonna 1471 Saksan alueella matkannut italialainen kardinaali kirjoitti, että ”naiset ovat täällä seurallisempia kuin miehet. Tytöt käyvät kaupungilla, tekevät ostoksia sekä juttelevat innokkaasti muukalaistenkin kanssa”. Lyypekissä käynyt matkaja puolestaan totesi, että ”täällä naiset hallitsevat miehiä”. Englantilainen lähettiläs taas hämmästeli vuonna 1653 sitä, että Ruotsissa naiset toimivat jopa kuormanajajina.⁸¹

Tästä syystä nimenomaan naisen asema kotitaloudessa sekä avioituminen nousevat kiinnostavaksi tutkimuskohteeksi osana perhehistoriaa. Mary S. Hartmanin tekemän yhteenvedon mukaan naisten avioitumisiällä on ollut keskeinen merkitys Euroopan historialle varhaiselta keskiajalta 1800-luvulle. Hänen mukaansa naisten poikkeuksellisen myöhäisellä avioitumisiällä on ollut ratkaiseva merkitys ydinperhemuodon ohella niin 1500-luvun reformaatiolle, 1700-luvun vallankumouksille kuin 1800 -luvun teolliselle kehityksellekin ja ylipäätään siis sille miksi Länsi-Eurooppa ja Yhdysvallat ovat kehittyneet sellaisiksi kuin ne ovat. Hartmanin mukaan nainen, joka palkollisvaiheen jälkeen avioituu yli 20 -vuotiaana ja perustaa samanikäisen miehensä kanssa oman kotitalouden on väistämättä toisenlaisessa asemassa avioliitossa ja sukuyhteisössä kuin 15 -vuotiaana kotoaan miehensä perheeseen naitettu nainen. Tätä tosiasiaa ei voida kiistää. Naisen avioitumisikä ja ydinperhemalli ovat Hartmanin mukaan olleet keskeinen tekijä Länsi-Euroopan poliittiselle ja taloudelliselle kehitykselle.⁸²

Siitä huolimatta on muistettava, että myös suurperheyhteisössä nuori nainen saattoi aikaa myöten kohota suvun arvostetuksi matriarkaksi, jonka sana painoi päätöksenteossa.⁸³ Lisäksi on esitetty arvio, että kaskikulttuurissa tuottavaan työhön osallistuva nainen oli itsenäisempi kuin länsisuomalainen nainen, jonka

⁷⁷ Nicholas 2009, s. 242.

⁷⁸ Lynch 2003, s. 10–11.

⁷⁹ Korpiola 2007, s. 163.

⁸⁰ Hartman 2004, s. 95–97.

⁸¹ Nicholas 2009, s. 242. Stadin 2004, s. 275.

⁸² Hartman 2004.

⁸³ Ks. esim. Vakimo 2005, s. 34, 299. Kupiainen 2004, s. 261.

toimintamahdollisuudet rajoittuivat lähinnä pihapiiriin. Savolaiset naiset säilyttivät sukunimensä ja sukuyhteytensä avioliiton solmittuaankin.⁸⁴ Tosin sukunimikäytäntö liittyi pikemminkin verotukseen kuin yksilön omaan päätäntävaltaan eivätkä sukusiteet katkenneet Länsi-Suomessakaan. Ero naisen asemassa ei ole yksiselitteinen. Esimerkiksi Katherine A. Lynch taas kokoaa asiat yhteen perinteisemmin: Euroopan taloudellinen ja poliittinen kehitys ovat muovanneet perheet Länsi-Euroopassa sellaisiksi kuin ne olivat.⁸⁵

Italialainen Giovanni Levi puolestaan kiteyttää, että perheet osoittautuvat yhteiskunnallista epävarmuutta vastaan luoduiksi, kiilojen kaltaisiksi turvarakenteiksi. Kyse on ihmisten selviytymisstrategioista, jotka onnistuessaan periytyivät seuraaville sukupolville aineettomana perintönä. Levi ei pidä eri perherakenteiden kaavamaisista analysointia oleellisena eikä edes tarpeellisena, koska se ei kerro mikä säätelee perhetyyppien muuttumista ja vaihtelua.⁸⁶ Tavallaan Levi ja Hartman ovat siis osittain samoilla linjoilla arvioidessaan, että yhteiskunnalliset muutokset kumpusivat myös perheistä käsin. Lakien ja asiakirjojen piti joskus antaa periksi todellisuudelle, koska kansa ei halunnut taipua – tai ei aina pystynyt taipumaan – ylhäältä tuleviin määräyksiin.

2.4 Itä- ja Länsi–Euroopan erot asiakirjoissa

Antavatko erilaisia tarkoituksia varten laaditut monenkirjavat asiakirjat meille minkäänlaista luotettavaa tietoa siitä millaisia olivat kotitaloudet ja ruokakunnat Euroopan eri alueilla? Voidaanko edes Länsi- ja Itä-Euroopasta koottuja tietoja verrata keskenään vai ovatko asiakirjat liian erilaisia eri alueilla? Perhehistorian keskeisiä väittämiä on idän ja lännen ero perherakenteissa mutta on hyvä selvittää myös sitä, että ovatko Itä-Euroopan ja Länsi-Euroopan eri alueiden perhehistoriallisen tutkimuksen pohjana käytetyt asiakirjat edes verrattavissa keskenään

Peter Laslettin teoksen *The World We Have Lost* lopusta löytyy lyhyt selvitys, jossa todetaan tietojen olevan peräisin kirkollisista aineistoista.⁸⁷ Samoin John Hajnal etupäässä luetteloi olemassa olevia perhehistoriaan soveltuvia lähteitä. Hän tosin toteaa lyhyesti sen, että toisinaan on vaikea arvioida mitä asiakirjojen laatija on ymmärtänyt kotitaloudella.⁸⁸ Lähdeaineistoja koskevat ongelmat ovat askarruttaneet huomattavasti enemmän itä- ja eteläeurooppalaisia perhehistorian tutkijoita, jotka törmäävät väistämättä lähdeaineiston vähäisyyteen ja hajanaisuuteen verrattuna Länsi-Euroopan lähdetilanteeseen.

⁸⁴ Pirinen 1982, s. 243. Myös Siikala 1997.

⁸⁵ Lynch 2003, s. 3-4.

⁸⁶ Levi 1992, s. 68–70.

⁸⁷ Laslett 1965 (1983), s. 287–291.

⁸⁸ Hajnal 1983, s. 104.

Giovanni Levi on arvostellut perhehistoriantutkimusta siitä, että se ei huomioi sukulais- ja liittolaisperheiden yhteistoimintaa.⁸⁹ Mikrohistoriallinen tutkimus hyödyntää monia erilaisia lähteitä ja vertailee niitä keskenään. Se on antanut 1980-luvulta lähtien uusia näkökulmia myös perinteiseen perhehistorian tutkimukseen, joka perustuu aineistosta kerättyihin tilastoihin. Kritiikkiä Laslettin malleja kohtaan on esitetty sellaisissa tutkimuksissa, jotka käsittelevät problematiikkaa pitkällä aikavälillä yhden suvun tai perheen näkökulmasta. Laajempaa yhtä sukua koskevaa aineistoa on käyttänyt esimerkiksi Naomi Tadmor, joka omassa tutkimuksessaan tarkastelee mm. kirjeiden ja päiväkirjojen kautta sitä miten aikalaiset itse Englannissa mielsivät oman perheensä. Oliko ydinperhemalli se, joka heillä oli ajatuksissaan? Mitä he tarkoittivat käyttäessään termiä ”perhe”?⁹⁰

Ydinperhe käsitteenä on staattinen ja rajoittunut, koska siinä ei huomioida pitkän aikavälin muutoksia, kuten kuolemaa ja uudelleenavoitumista. Tadmorin mukaan se ei tuo myöskään esiin sukulaisuussuhteiden merkitystä eikä huomioi sitä, että lähdeaineisto on rajoittunutta kuvaamaan perhemalleja. Andrejs Plakans otti perhehistorian tutkimukseen mukaan sukulaisuussuhteiden merkityksen ja toteaa, että lähteistä ei voi nähdä sitä ovatko eri kotitalouksissa asuvat ihmiset sukua toisilleen ja mitä sukulaisuus heille merkitsi. Hän ei lähde tarkemmin pohtimaan eri lähteissä olevia keskinäisiä ristiriitoja. Plakans kuitenkin toi esiin genealogisen metodin ja antropologian tärkeyden tutkittaessa perhehistoriaa.⁹¹ Genealoginen tutkimus työkaluna paljastaa sen, että keskenään läheistäkin sukua olevat ihmiset on voitu henkikirjoissa ja myöhemmin rippikirjoissa merkitä toisistaan erilleen. Plakans ilmeisesti osin itse sitä tiedostamatta näki suvun varsin patrilineaarisenä muodostelmana.

Antropologisesti katsoen vanhemmat ja lapset eli ”ydinperhe” on keskeinen biologinen perusyksikkö. Sosiologian näkökulmasta se on tuotannollinen yksikkö ja psykologian näkökulmasta taas tunneyksikkö. Väestötieteessä ydinperhe on kotitalousyksikkö. Tutkijoilla on ollut erilaisia näkemyksiä miten esimerkiksi Laslettin laajentunut perhe (*extended family*) loppujen lopuksi määritellään. Kaikesta epämääräisyydestä huolimatta termejä ydinperhe ja laajentunut perhe käytetään edelleen perhehistoriantutkimuksessa.⁹²

Itä-Euroopan alueella säilyneet lähdeaineistot ovat erilaisia kuin Länsi-Euroopassa ja suurin ongelma on niiden hajanaisuus mitä kauemmas menneisyyteen edetään. Itäeurooppalaiset tutkijat ovat kritisoineet Laslettin kotitalousjaottelua, ja toisaalta lännessä taas on pahoiteltu sitä, että esimerkiksi venäläiset tutkijat eivät noudata Laslettin luomia malleja ja siksi vertailu lännen ja idän välillä on vaikeaa. Suurimpana ongelmana vertailulle on kuitenkin lähdeaineistojen erilaisuus. Kiistojen perimmäiseksi syyksi voi nimetä erilaiset lähdeaineistot, joista syntyy väistämättä erilaisia tulkintoja. Balkanin alueella kotitalouksia tutkinut Maria Todorova onkin huomauttanut, että puutteellinen lähdeaineisto vaikeuttaa

⁸⁹ Levi 1992:20–22. Matti Peltosen esipuhe s.12–13.

⁹⁰ Tadmor 2001, s. 10.

⁹¹ Plakans 1984, s. 1–5.

⁹² Tadmor 2001, s. 6–7.

huomattavasti Balkanin alueen perheiden tutkimusta ennen 1800-lukua. Lisäksi hän on todennut, että kotitaloutta ja kaikkia siihen kuuluneita henkilöitä ei pysty kunnolla hahmottamaan säilyneistä lähteistä.⁹³ Balkanin aluetta ja Itä-Euroopan maita tutkineet ovat jonkin verran vertailleet erilaisia lähdesarjoja keskenään, koska se on ollut ainoa tapa selvittää kotitalouksien rakennetta hajanaisesta lähdeaineistosta.⁹⁴

Vertailun Länsi- ja Itä-Euroopan välillä tekee ennen muuta vaikeaksi se, että ihmisiä kirjattiin – jos edes kirjattiin – erilaisista syistä moniin erilaisiin asiakirjoihin. Kulttuurisilla, uskonnollisilla ja taloudellisilla tekijöillä oli oma roolinsa siinä mitä tietoja ihmisistä kirjattiin. Laajempaan linjauksena voisi pitää sitä, että uskonpuhdistus ja uskonsotien aikakausi 1500- ja 1600 -luvulla lisäsi tarvetta keskittää verotusta, ja siksi Länsi-Euroopan alueella alettiin kiinnittää erityistä huomiota alamaisten luettelointiin. Sekä katolinen että protestanttinen kirkko että veroja sodankäyntiin keräävä valtio halusivat reformaation jälkeen tiukemmin kontrolloida ja valvoa kansaa. Kattavaa ja vertailukelpoista lähdeaineistoa sekä Länsi- että Itä-Euroopan alueelta saadaan vasta 1700-luvun puolivälistä lähtien, joten tutkimuskin on painottunut näin ollen 1800-luvulle.

Huomio kannattaa suunnata suomalaisen perhehistorian tutkimuksen osalta Ruotsin ja Venäjän lähdeaineistoihin sekä niiden välisiin eroihin, sillä Suomen alueesta kuului eri aikoina osia Venäjään ja osia Ruotsiin. Ruotsin lait olivat pääsääntöisesti voimassa Venäjään liitetyissä osissa mutta joitain erojakin oli. Suomen, samoin kuin Euroopan muiden idän ja lännen rajaseudulla sijaitsevien maiden, ongelmana on se, että kirkollisia lähdesarjoja on saatavilla kattavasti vasta 1700-luvun puolivälistä alkaen. Lisäksi Suomessa kuten kaikissa Euroopan perhemallien rajaseudun maissa lähdeaineistot ovat hajanaisia ja niissä on paljon aukkoja vielä 1700-luvullakin.⁹⁵

Itäsuomalaisia kotitalouksia ja perheitä on tutkittu viime vuosikymmeninä paljon ja pohdittu lähinnä itäistä suurperheinstituutiota eri näkökulmista.⁹⁶ Suomalaisessa perhehistoriantutkimuksessa on pitäydytty monista ongelmista huolimatta Peter Laslettin kotitalousjaotteluissa, vaikka tutkijat toteavat sen olevan vaikeaa. Lähdeaineistoista kotitalouksien ja perhekokoonpanojen tarkka määrittäminen on koettu suomalaisissa tutkimuksissa vaikeaksi ja näin ollen kotitalouksien luokittelu erilaisiin kategorioihin hankaloituu. Itäsuomalaisten perheiden tutkimusta helpottavat sukunimet, joiden avulla kotitalouksien hahmottaminen on helpompaa kuin Länsi-Suomessa, jossa sukunimiä ei käytetty ennen 1900-lukua ja talonnimetkin ilmaantuvat vasta 1700-luvulla. Sukunimettömyyden lisäksi palkollisten ja tilattomien liikkuvuus vaikeuttavat tutkimusta. Länsisuomalaisten perheiden ja kotitalouksien tutkimus Ruotsin ajalla onkin ollut melkein pä-

⁹³ Todorova 1992, s. 170–171.

⁹⁴ Halperin, Kaser, Wagner 1996, s. 428. Asiakirjojen ohella on turvauduttu suulliseen perimätietoon.

⁹⁵ Farago 1998, s. 315–316, Szoltysek 2007: 21. Unkarissa ja Puolassa lähdeaineistot alkavat kattavasti vasta 1700-luvulta.

⁹⁶ Hyvä yleiskatsaus suomalaiseen perhehistoriantutkimukseen on mm. Partanen 2004, s. 9–12. Myös Waris 1999, s. 22–41. Hämynen, Partanen, Shikalov (ed.) 2004.

olematonta. Länsi-Suomessakin on eri tutkimuksissa havaittu paikoitellen Itä-Suomelle tyypillisiä suurperheitä, joiden syntymiseen on arveltu vaikuttaneen mm. tervanpolton, kaskeamisen tai merenkulun ja kalastuksen.⁹⁷

Muutammat tutkijat ovat kiitettävästi analysoineet käyttämiään lähdeaineistoja kuten Matti Pöllä tutkimuksessaan Vienankarjalaisesta perhelaitoksesta. Samoin Päivi Happonen käy läpi Vanhan Suomen asiakirjatilannetta 1700-luvulla. Näin voidaan tarkastella lähdeaineistojen eroja Ruotsin ja Venäjän valtakuntien välillä. Venäjän Karjalassa otettiin verotettavaksi yksiköksi vuonna 1678 asuttu kotitalous. Verotuksen kohteena oli siis kotitalouden työvoima eli ihmiset eikä tilan koko. Merkintätapa liittyi liikkuvaan kaskiviljelyyn. Lännessä päähuomio oli vastaavasti verotuksessa tilan tuottavuudessa eikä tilalla asuvissa ihmisissä. Venäjällä kirjureille annettiin käsky merkitä verokirjaan talonpoikien talouksissa asuvat miespuoliset sukulaiset, heidän jälkeläisensä sekä taloudessa asuvat ei sukua olevat miehet.⁹⁸

Vaikka kirjurit eivät alaikäisiä poikalapsia aina merkinneetkään, niin verokirjoista saadaan silti selkeämpi kuva siitä keitä yhteen talouteen kuului toisin kuin Ruotsin ajan Suomessa. Jossain mielessä Karjalan veroluetteloita voisi verrata länsisuomalaisiin 1600-luvun alussa laadittuihin ruodutusluetteluihin, joista myös löytyvät kotitalouksissa asuvat miehet. Joka tapauksessa itäsuomalaisen perheiden tutkiminen on helpompaa, koska lähdeaineisto laadittiin nimenomaan kotitalouksien ihmisistä eikä heidän asumastaan tilasta. Verotus siis ratkaisi pitkälti sen, millaisia lähteitä 1600-luvulla syntyi. Niillä alueilla, joissa harjoitettiin eränkäyntiä, kaskiviljelyä, kalastusta verotusyksikkönä käytettiin taloudessa asuvaa miesmäärää, jonka perusteella kotitalouden koon määrittäminen helpottuu.

Kotitalouksien todellisen koon määrittäminen lähteistä on Venäjällä vaikeaa. Vuoden 1710 laskennan mukaan taloluku pieneni koko Venäjän alueella vuoden 1670 jälkeen. Syynä oli se, että verottajalle ilmoitettiin todellisuutta pienempi taloluku tai sitten perheitä muutti harkitusti yhteen asumaan laajemmaksi kotitaloudeksi. Merkillepantavaa on se, että asukkaat olivat jopa hajottaneet vanhoja erillisiä asumuksiaan ennen väestölaskentaa ja muuttaneet yhteen, jotta verotus olisi kevyempää. Laskennan suorittajat joutuivat merkitsemään monta eri perhettä käsittäneen ryhmän siis yhdeksi kotitaloudeksi.⁹⁹ Tähän samaan turvaututtiin vielä 1800 -luvullakin, jolloin Itä-Suomen henkikirjoissa saattaa olla suurempia perhekokoja siksi, että asukkaat ilmoittivat jaetun kotitalouden jakamattomaksi.

Täysin vastaavaa tapahtui Ruotsissa 1500-luvun puolivälissä, jolloin Kustaa Vaasa määräsi voutejaan merkitsemään moniperheisten talojen osat erikseen. Suurvaltasotien alettua valtiovalta muutti kantaansa ja alkoi suosia suurempia kotitalouksia, koska se tarvitsi miehiä sotaväkeen. Talonpojat taas pyrkivät kaikin keinoin pieniin kotitalouksiin välttääkseen poikiensa joutumisen sotilaiksi.¹⁰⁰ Vuonna 1718 Venäjällä siirryttiin miespuolisten verovelvollisten määrään

⁹⁷ Länsisuomalaisia perheitä on tutkinut Moring 1994, aiheita ovat myös sivunneet eri yhteyksissä Virrankoski 1973, Nygård 1989, Jutikkala 1942.

⁹⁸ Pöllä 2001, s. 45–46.

⁹⁹ Pöllä 2001, s. 47.

¹⁰⁰ Jutikkala 1947, s. 346.

perustuvaan verotukseen ja lisäksi 1720-luvulta alkaen suurissa kotitalouksissa asuvia miehiä uhkasi sotaväkeen rekrytointi, joten tilanne muistutti siis 1600-luvun Länsi-Suomea. Kotitaloudet muuttuivat Matti Pöllän mukaan Itä-Karjalassa sen seurauksena pienemmiksi tultaessa 1760-luvulle.¹⁰¹

Osa venäläisistä tutkijoista on päätenyt siihen, että pääosa venäläisistä perheistä 1500-luvulta 1900 -luvun alkuun kuului Laslettin luokituksessa ydinperheisiin. Tosin he ovat yhdistäneet tähän ne perhemallit, joissa olivat mukana vanhemmat sekä heidän naimisissa olevat lapsensa. Yhdysvaltalaiset tutkijat taas ovat todenneet suurimman osan venäläisistä talonpoikaisperheistä olleen suurperheitä. Tutkijat ovat kiistelleet aiheesta keskenään. Boris N. Mironovin mukaan on vaikeaa päätellä pelkästään kotitalouden koosta, mitä perhemallia se edusti. Hänen mukaansa talonpoikaisperhe ei koskaan kasvanut kovin suureksi, sillä kuolleisuus oli suurta ja ihmisten eliniän odote suhteellisen lyhyt. Mironovin mukaan myös pitäjä, maanomistajat ja valtion hallinto maaorjuuden aikana kannattivat talonpoikien suurperheitä, ja jopa kielsivät niitä jakautumasta.¹⁰²

Kirjaamistapojen muutokset Venäjällä 1700-luvulla liittyvät sivujuonteena Venäjän euroopalaistamisprosessiin, jonka Pietari Suuri laittoi alulle hallitusaikanaan eli vuodesta 1689 lähtien. Niin valtionhallinto, teknologia kuin kulttuurivaikutteetkin omaksuttiin Länsi-Euroopasta. Varsinkin aatelisto ja ylempi keskiluokka euroopalaistui elintavoiltaan, mutta talonpojat pysyttelivät omissa vanhoissa tavoissaan. Yhteiskunta oli voimakkaasti kahtia jakautunut.¹⁰³ Myös verotuksen järjestämisessä alettiin ottaa mallia länsimaista. Syytkin olivat samoja kuin Länsi-Euroopassa: laajentuva valtio tarvitsi sodankäyntiin entistä enemmän varoja. Verotusta ja varojen keräämistä oli siis kehitettävä. Katariina II järjesti uuden henkilöveron ns. *podusnie*-maksun eli sielurahan, joka perittiin vuodesta 1783 alkaen kaikilta miespuolisilta kansalaisilta. Kirjaamistavat ja lait itsevaltaisten tsaarien Venäjällä alkoivat tukea 1700-luvulla yhä voimakkaammin perheen ja suvun patrilineaarisuutta ja sitä kautta ydinperheen korostumista.¹⁰⁴ Myös Matti Pöllän tutkimusten mukaan Venäjällä 1700-luvun henkikirjalaskenta laadittiin siten, että patrilineaariset sukulaisuussuhteet ja samalla ydinperheet korostuvat, vaikka todellisuudessa taustalla oli edelleen suurperhevaltaisuus.¹⁰⁵

Talonpoikaistilojen jakamista ei katsottu suopeasti sen paremmin Ruotsissa kuin Venäjälläkään. Vanhassa Suomessa noudatettiin Ruotsin säädöksiä, ja tilojen jakaminen kiellettiin vuonna 1721. Tilojen jakaminen vapautui Ruotsissa vuonna 1747, ja sama käytäntö levisi myös Vanhaan Suomeen. Talonpojat jakoivat tilojaan varsin omavaltaisesti, koska perillisille haluttiin turvata tulevaisuus. Tilojen jakamisesta tulikin Vanhassa Suomessa normaali tapa 1700-luvulla. Talonpoikien huoletonta ruokakuntien jakautumista Vanhan Suomen alueella paheksuttiin 1800-luvun alussa säätyläistön taholta, joka katsoi pienien perheiden – siis ydinperheiden

¹⁰¹ Pöllä 2001, s. 473.

¹⁰² Mironov 2000, s. 125–126, 134.

¹⁰³ Beloff 1967, s. 133, 135.

¹⁰⁴ Wagner 1994, s. 72.

¹⁰⁵ Pöllä 2001, s. 187, 545.

– köyhtyvän liikaa. Sen sijaan jakamattomat tilat säilyivät heidän mielestään varakkaampina ja elinkelpoisempina. Puhumattakaan, että tilojen ja sitä kautta perheiden jakautuminen yhä pienemmiksi lisäsi säätyläisten mukaan ”kuljeskelevaa elämäntapaa” ja heikensi kansan siveellisyyttä sekä vaikeutti palvelusväen saantia.¹⁰⁶

Venäjään vuosina 1721 ja 1743 liitetyn Vanhan Suomen tilanne oli sikälikin erilainen, että alueella ei tunnettu palveluspakkoa kuten Ruotsiin kuuluvassa Länsi-Suomessa mikä oli erittäin merkittävä ero. Itse asiassa Ruotsin puolelta jopa muutti ihmisiä Itä-Suomeen ja Venäjälle pakoon ankaria palveluspakkomääräyksiä. Vapaa tilojen jakaminen esti palvelusväen tarpeen itäsuomalaisissa talonpoikaisperheissä sekä ehkäisi samalla tilattoman väestön kasvua. Alueen säätyläiset pyrkivät ylläpitämään palveluspakkoa mutta se ei käytännössä onnistunut kovinkaan hyvin.¹⁰⁷

Eräs helpoiten nähtävä ja selvin ero Ruotsin ja Suomen sekä Venäjän välillä oli naisten ja miesten avioitumisikä ensimmäistä avioliittoa solmittaessa. Venäjällä avioitumisiät olivat jo laeissakin alhaisempia kuin Ruotsissa. Vuonna 1774 Venäjällä naisen alimmaksi avioitumisiäksi määrättiin 13 vuotta ja miehillä 15 vuotta. Tultaessa vuoteen 1830 nainen saattoi avioitua 16-vuotiaana ja mies 18-vuotiaana.¹⁰⁸ Ruotsissa lähtökohta 1500-luvun kirkkokäsikirjassa oli se, että naisen alin mahdollinen avioitumisikä oli 14 vuotta ja miehillä 15 vuotta. Vuoden 1734 laki määritteli naisille alimmaksi avioitumisiäksi 15 vuotta ja miehelle peräti 21 vuotta, joka tosin uudella asetuksella laskettiin 18 ikävuoteen vuonna 1756. Käytännössä naisten avioitumisikä 1700-luvulla asettui talonpoikaiston keskuudessa kuitenkin huomattavasti korkeammalle. Naisten keskimääräisen avioitumisiän perusteella Länsi-Suomi kuuluu selkeästi länsieurooppalaiseen avioitumismalliin jo 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla.

Sen sijaan Venäjällä naisten ja miesten avioitumisiät pysyivät alhaisina aina 1900-luvulle asti. Vielä 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa naiset avioituivat 13–15 ikävuoden tienoilla. Talonpoikaisto suosi varhaista avioitumista, joskin avioitumisikä naisilla silti nousi 18–20 vuoteen aikavälillä 1780–1850 ja miehillä vastaavasti 16–18 ikävuodesta 20–21 ikävuoteen. Venäjällä säätyläistön avioitumisikä alkoi nousta 1700-luvun alussa, koska ylimmissä säädyissä omaksuttiin eurooppalaisia tapoja. Aatelistolla oli myös vaikutusvaltaa talonpoikaiston avioitumisikään, koska maaorjien avioliittojen valvonta kuului heidän omistaneen aateliston oikeuksiin. Aatelille suuret maaorjaperheet saattoivat olla hyödyllisiä, koska näin saatiin enemmän työvoimaa eli he saattoivat tukea talonpoikien varhaista avioitumista. Mielenkiintoista on se, että Balttian maat muodostivat Venäjällä jo varhain poikkeuksen. Ne kuuluivat jo 1700-luvulla länsieurooppalaisen avioitumisiän piiriin samoin kuin läntisin Suomi.

¹⁰⁶ Partanen 2004, s. 90–93.

¹⁰⁷ Partanen 2004, s. 132–133.

¹⁰⁸ Mironov 2000, s. 67.

Keskimääräinen avioitumisikä Balttiassa oli naisilla 23 ja miehillä 26 vuotta. Avioton syntyvyys oli alueella 2–3 % ja naimattomien osuus 10–15%.¹⁰⁹

Yhteenvetona voisikin todeta, että perhe pystyi muuttumaan hyvin joustavasti aina tilanteen mukaan. Talonpoikaisto pyrki joka puolella sopeutumaan parhaansa mukaan ylhäältä tuleviin määräyksiin. Heille tärkeintä oli turvata oman tilan pysyvyys ja jatkuvuus, koska maa oli se mikä heitä elätti. Lakien ja määräysten ohella heidän kotitalouksiensa kokoa muokkasivat ilmasto ja maantiede. Tietyt peruserot on kuitenkin nähtävissä Euroopan eri alueilla, vaikka paikallinen vaihtelu saattoi olla suurta. Tärkein oli avioitumisikä, joka Länsi-Euroopassa on ollut selvästi korkeampi kuin idässä. Tosin Itä-Euroopassakin koko ajan lähennyttiin Länsi-Eurooppaa, jolle oli ominaista myöhäisen avioitumisiän ohella muuttoliike, kaupungistuminen sekä tilattomuuden kasvu. Toinen keskeinen erottava piirre Euroopassa oli se, että Pohjois-Euroopassa naiset toimivat enemmän ja itsenäisemmin kodin ulkopuolella kuin Etelä-Euroopassa.

¹⁰⁹ Mironov 2000, s. 105.

3. SUKUPIIRIEN VALTAKAUSI

3.1 Hauhon ja Tuuloksen viralliset kotitaloudet

Hämäläistä talonpoikaisyhteisöä kannattaa ensin tarkastella sellaisena kuin se löytyy merkittynä eri asiakirjoista 1500-luvulta 1700-luvulle. Eino Jutikkala on analysoinut erilaisten verotuksellisten lähteiden luotettavuutta henkilöhistoriallisina lähteinä Hämeen alueella.¹¹⁰ Kyseinen artikkeli toimii hyvänä pohjana myös Hämettä koskevalle perhehistorian tutkimukselle ennen 1800-lukua. Jutikkala on havainnut, että Hämeen itäisissä osissa on ollut paljon suurperheitä. Ylipäättään kotitalouksien koko oli vielä 1700 -luvullakin suurempi kuin Hämeen länsiosissa. Jutikkala ei lähde tarkemmin selittämään kiinnostavaa tutkimustulostaan, vaan arvioi sen syyksi kaskeamisen sekä siihen tarvittavan suuremman ihmismäärän. Hän toteaa lähdeaineistonsa perusteella kiinnostavan havainnon siitä, että suurperheet eivät olleet katoamassa Hämeestä vielä 1500- ja 1600 -lukujen taitteessa.¹¹¹

Mielenkiintoista Suomen kannalta on se, että esimerkiksi Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Pohjanmaalla ”savu” tarkoitti jo 1540-luvulla jaollista maaomaisuudesta kertovaa maaveroyksikköä, josta alettiin käyttää nimitystä manttaali. Sen sijaan samaan aikaan Hämeessä, Itä-Uudellamaalla, Savossa ja Karjalassa ”savu” tarkoitti edelleen yhtä ruokakuntaa tilan koosta riippumatta. Verotuksen perusteella Häme voidaan siis 1500-luvulla luokitella itäiseen kulttuuripiiriin kuuluvaksi.¹¹² On paljon mahdollista, että myös perhekoko on ollut erilainen mikä on aiheuttanut eroja verotukseen. Vallalla on tuolloin ollut vielä kaskiviljely mikä osaltaan on selittänyt eroa ja pitänyt perhekoot suurina. Elinkeinoina pelto- ja kaskiviljelyn ohessa ovat olleet myös mestästy ja kalastus.

Seuraavan vuosisadan alussa laadittuihin muutamiin voudintilien ruodutusluetteloihin merkittiin kotitalouksien miehet ja heidän asemansa suhteessa talouden isäntään. Luetteloista pystyy erottelemaan isät, pojat, veljet, vävyt ja rengit sekä tekemään niiden kautta päätelmiä kotitalouden koosta. Vuonna 1634 alettiin kirkkoherrojen toimesta laatia henkikirjoja, jotka ovat tärkeimpiä lähteitä

¹¹⁰ Jutikkala 1957, s. 105–390.

¹¹¹ Jutikkala 1957, s.194.

¹¹² Seppälä 2009, s. 46, 63–64.

tutkittaessa kotitalouksien rakennetta 1600-luvulla. Henkikirjoissa luetellaan kotitaloudessa asuvat henkiveroa maksavat jäsenet, ja mukana ovat ensi kertaa myös naiset. Kotitalouksissa asuvien henkilöiden suhde isäntään on merkitty eli jokaisella on jokin titteli, joka osoittaa hänen paikkansa taloudessa.

Papit oli määrätty jo vuonna 1623 laatimaan karjaveroluetteloita. Jokainen uusi vero merkitsi sitä, että pappien oli pidettävä kirjaa seurakuntansa verovelvollisista. Papit tunsivat seurakuntalaisensa sekä tiesivät ihmisten iät ja sen kuka oli esimerkiksi sopivan ikäinen sotaväkeen. Papit kutsuttiin paikalle, kun kruunun virkamiehet saapuivat värväämään sotilaita tai keräämään veroja. Oma lukunsa olivat riidat, joita papeilla saattoi olla 1600 -luvulla seurakuntalaistensa kanssa liittyen veronmaksuun tai sotaväenottoon. Rippikirjat olivat myöhemmin pappien veronkantoluetteloiden tukena. Erilaiset konfliktit papin ja seurakuntalaisten välillä saattoivat osittain vaikuttaa ihmisten kirjaamiseen tai kirjaamatta jättämiseen. Viranomaisten lahjonta ei myöskään ollut tuntematon ilmiö ja sillä voitiin toisinaan välttyä väenotoista ja muista maksuista.¹¹³

Rippi- eli pääkirjoista annettiin piispa Johannes Gezeliuksen toimesta ensimmäiset ohjeet jo vuonna 1665. Tarkoitus oli niiden avulla valvoa kansan kristinopin taitoja ja ehtoollisella käyntiä. Gezelius piti ongelmallisena pappien aktiivista roolia sotaväenotossa. Piispan mukaan oli olemassa vaara, että talonpojat salaavat lapsiaan ja pitävät heidät poissa niin kristinopin opetuksesta kuin ehtoolliseltakin välttääksensä näiden joutumisen sotaväkeen. Ongelma tosin poistui ruotujakolaitoksen tultua voimaan 1600-luvun lopulla. Vuoden 1686 kirkkolaissa rippikirjojen pito tuli pakolliseksi.¹¹⁴

Verotuksellisissa asiakirjoissa ja rippikirjoissa kotitaloudet merkittiin selkeiksi kokonaisuuksiksi, mikä luonnollisesti helpotti virkamiesten työtä. Ei voi varmuudella tietää miten ja millä perusteella kotitalouksissa päätettiin 1500- ja 1600-luvuilla esimerkiksi siitä, kuka oli kirjoihin merkitty ”isäntä” vai päättikö sen kirkkoherra tai vouti. Oliko maakirjassa 1500-luvulla mainittu isäntä perheensä ja kotitaloutensa todellinen päämies vai pelkkä olosuhteiden luoma kompromissi eli se henkilö, joka käytännössä hoiti verojen maksun voutille? Säilyikö todellinen valta vanhalla isännällä tai jopa emännällä vielä senkin jälkeen, kun talo oli jo verolähteissä siirtynyt pojalle tai vävyllä? Vuosittain tehdyissä kirkon kymmenysluetteloissakin veroa maksaneiden ”isäntien” nimet saattoivat vaihdella taajaan. Kysymykseen kotitalouden todellisesta isännyydestä on vaikeaa, ellei jopa mahdotonta saada vastausta. Käräjäpöytäkirjan, kirkonkirjojen ja verotuslähteiden käsitys isännästä voi olla täysin erilainen samana aikana. Puhumattakaan isännyyden hoitamiseen liittyvistä käytännön ongelmista, jotka johtuivat esimerkiksi suurvaltasodista.

Hauhon Alvettulassa asunut ratsutilallinen, ja sodassa vääpeliksi ylennetty Heikki Martinpoika menetti 1640-luvulla eläkkeensä, koska hänen tulkittiin olevan asumansa ratsutilan isäntä. Heikki pyrki oikeudessa todistamaan, että hän oli

¹¹³ Tala 2008, s. 18.

¹¹⁴ Tala 2008, s. 17.

todellisuudessa vain sisarensa luona asuva ”huonokuntainen itsellinen”. Ratsutilan varsinaisena isäntänä oli hänen selvityksensä mukaan sisaren mies Mikko Yrjönpoika, joka oli parhaillaan ratsumiehenä sodassa.¹¹⁵ Heikki on merkitty isännäksi kymmenysluettelossa 1644, mutta mainitun vuoden 1649 luettelossa isäntänä olikin eräs Niilo Erkinpoika, joka maksoi Mikon puolesta alilaamannin kirjeen myöntämällä luvalla tilan verot. Oikeus totesi, että Heikki oli itsellinen, mutta asian varsinaista käsittelyä piti kuitenkin siirtää kunnes Mikko palaisi sodasta.¹¹⁶ Käytännössä ratsutilaa varmasti hoiti tilalla vakituisesti asunut itselliseksi määritelty Heikki, vaikka virallinen isäntä Mikko oli sodassa, ja verolähteissä mainitaan isännän ominaisuudessa tämän edusmies Niilo Erkinpoika. Näiden lisäksi on olemassa eräs hyvin todennäköinen mahdollisuus: se, että isännyyttä hoitikin Heikin sisar, joka ei ole saanut nimeään patrilineaarisesti laadittuihin asiakirjoihin.

Rippikirjat olivat 1700-luvulla kirkkoherran näkemys seurakuntansa kotitalouksista. Nekin rakentuvat samanlaiselle hierarkkiselle ja patriarkaaliselle pohjalle kuin henkikirjat. Rippikirja koostui valmiista kaavakkeista, joissa ensimmäiseen sarakkeeseen merkittiin kyseisessä kotitaloudessa asuvat henkilöt. Tarkoitus oli saada aikaan selkeää järjestystä, jossa kotitaloudet erotellaan toisistaan ja niiden jäsenet esiintyvät tittelillä suhteessa isäntään. Ensin rippikirjoihin kirjattiin henkikirjan tapaan ydinperhe: isäntä, emäntä ja heidän lapsensa. Sen jälkeen tulivat palkolliset ja lopuksi tilan alaisuudessa asuvat itselliset. Talollisperheiden todellinen koko ja se keitä sukulaisia siihen kuului, ei välttämättä selviä ilman tarkempaa genealogista tutkimusta. Palkollisten ja tilattomien läheinenkin sukuyhteys isäntäperheeseen ei selviä pelkästään rippikirjasta nimiä poimimalla.

Talonpoikaistalouksissakin ikääntynyt vanha emäntä tai -isäntä saatettiin siirtää rippikirjan sivulla tilattomien joukkoon, koska tila oli jo siirtynyt seuraavalle sukupolvelle eli uudelle ydinperheelle. Samoin saattoi käydä isännän naimattomille veljille ja sisarille elleivät he olleet avioituneet ennen talon siirtymistä seuraavalle sukupolvelle. Myös aviottoman lapsen synnyttänyt tytär päätyi rippikirjassa helposti palkollisten joukkoon ja menetti sukulaisuutta merkitsevän tittelinsä. Ydinperheen ulkopuolisia jäseniä saattoi asua sukulaistaloissa merkittyinä piioksiksi, rengeiksi ja itsellisiksi. He saattoivat tietenkin olla selkeästi vuosipalkollisia tai sitten viranomaisten palkollisnimikkeellä kirjaamia sukulaisia, jotka kuitenkin todellisuudessa olivat enemmän perheenjäseniä kuin palkollisia.¹¹⁷

Pappi pyrki merkitsemään rippikirjoihin henkilön aseman kotitaloudessa mutta kaukaisempaa sukulaisuussuhdetta perheeseen hän ei joko tiennyt tai sillä ei ollut merkitystä. Merkintä ”itsellinen” tai ”piika” saattoi kuvata rippikirjassakin vain henkilön virallista asemaa suhteessa kotitalouteen. Kirkkoherran pääasiallinen tarkoitus oli tilastoida seurakunnan asukkaat sekä tarkkailla heidän kristinopintaitojaan, ehtoollisella käyntejä ja elämäntapoja. Vuodesta 1748 rippikirjat tarkentuivat tabellilaitoksen perustamisen seurauksena ja niistä tuli yhä

¹¹⁵ KA Hauhon käräjät 26.11.1649: 34–34v.

¹¹⁶ KA SAY Hauho Alvettula 1634–1653, s. 49.

¹¹⁷ Tarkemmin aiheesta ks. esim. Koskinen, Miettinen 2006, s. 7-42

enemmän väestörekisteri.¹¹⁸ Pappien tuli sijoittaa seurakunnan kaikki asukkaat sääty- ja ammattiryhmiin, jonka ratkaisi usein maaomaisuus sekä sen perimisjärjestys.

Tilattomilla ei ollut periytyvää maaomaisuutta, joten heidän ”kotitalouksiensa” ja perheidensä rakennetta ei ollut tarpeen merkitä rippikirjoihin yhtä huolellisesti kuin maataomistavien talonpoikien ja säätyläisten. Tilattoman perheen palveluksesta takaisin kotiin muuttanut aikuinen lapsi saattaa löytyä rippikirjan aukeaman lopusta yksinään, vaikka hän oikeastaan kuuluisi sivun yläosaan viisi vuotta aiemmin ensi kertaa kirjattuun kotitalouteen. Väkiluvun kasvu ja rippikirjan tilattomille varattujen sivujen täyttyminen tuottivat papeille kirjaamisongelmia. Kotitaloudet pystyttiin merkitsemään kokonaisuuksina vain silloin kun aloitettiin uusi tyhjä rippikirja. Muuttoliike ja väestönkasvu estivät varsinkin tilattomien perhekokonaisuuksien selkeän merkitsemisen mikä vaikeuttaa länsisuomalaisten perheiden ja kotitalouksien tutkimusta 1700-luvulla.

3.2 Hämäläinen perhe lähteiden takana

Nämät owat Noahn lasten sucucunnat/
heidän suguisans ja Canssoisans.
Näistä owat Canssat lewitetyt maan päälle/
wedenpaisumisen jälkeen.¹¹⁹

Kotitalous voidaan määrittää eri lähdeaineistoista täsmällisesti joko voutien määrittämänä verotuksellisena kotitaloutena, papin 1700-luvulla kirjaamana kristinopillisena kotitaloutena tai sukututkimuksen kautta biologisena kokonaisuutena. Giovanni Levi muistuttaa että samaan sukuun kuuluvat lähteisiin erilisinä merkityt ruokakunnat tai kotitaloudet saattoivat toimia määrätietoisesti yhteistyössä suurperheen tavoin. Hän korostaa perhestrategian kuvaamisen tärkeyttä, koska sillä pyrittiin hallitsemaan tulevaisuutta ja suojautumaan erilaisia uhkia vastaan. Levi, samoin kuin Emmanuel Le Roy Ladurie, korostavat kokonaisten perheklaanien merkitystä.¹²⁰ Yhden maalaiskylän kotitaloudet saattoivat olla kaikki sukua keskenään, mikä vaikutti moniin eri asioihin. Näin Peter Laslettin staattisten perhemallien hahmottaminen vaikeutuu vielä entisestään, kuten esimerkiksi Tamás Faragó on Unkarin osalta todennut.¹²¹

Viitteitä yhteistoiminnasta eri kotitalouksien väliltä löytyy myös Hauholla, joskin sen tutkiminen on 1600-luvun osalta äärimmäisen vaikeaa. Yhteistoiminnallisena ja määrätietoisena hankkeina voisi nähdä samaan sukuun mutta eri tiloilla asuvien

¹¹⁸ Esim. Waris 1999, s. 17. Tala 2008, s. 23–24. Happonen 2009, s. 24.

¹¹⁹ 1 Moos 10:32. Raamatunkäännös 1642.

¹²⁰ Levi 1992, s. 68–70. Waris 1999, s. 37. Le Roy Ladurie 1985.

¹²¹ Faragó 1998, s. 318.

isäntien pyrkimykset ottaa autiutiloja viljelyyn tai yrittää luoda avioliittojen avulla mahdollisimman kattava sukuverkosto saman kylän taloihin. Tällaisia päätelmiä voi tehdä tuomiokirjojen perinnönjaoista sekä seuraamalla tietyn tilan ja suvun vaiheita eri asiakirjoista. Alvettulassa ainakin Hykkyräisen sukupiiriin kuuluvat miehet näyttäsivät pyrkineen laajentamaan suvun omistuksia ottamalla 1600-luvun alussa autiutiloja viljelyyn. Jokainen autiutilan viljelyyn otto näyttäytyy tuomiokirjoissa yksittäisenä mutta sen taustalla oli verkostoitumista, ja sitä kautta kenties suunniteltu hanke.¹²² Myös syrjäisen ja pienen Torvoilan kylän talot olivat 1600-luvun alussa yhtä ratsutilaa lukuun ottamatta samaan sukupiiriin kuuluvien perhekuntien hallussa.

Näin muodostui useita pieniä ruokakuntia, jotka kuitenkin olivat sukusidoksissa toisiinsa. Yhteisö pyrki muodostamaan suvun ja heimon, joka muodosti samalla turvaverkon. Tiiviissä ryhmäkylässä voitiin ainakin periaatteessa elää myös suurperheen tavoin, vaikka samaan aikaan oltiin viranomaisten luomissa verotusasiakirjoissa jakaantuneina perhekunnittain useammalle eri tilalle eli ”savulle” kuten 1500-luvun verotuksellinen termi kuului. Väenotto kohdistui tällöin tasaisemmin koko yhteisöön ja samoin verotus. Maa oli verotuksen perusta ja maanluontoa korostettiin asiakirjoissa, samoin kuin sitä ketkä tällä ”maalla” asuivat. Talojen maantieteellinen sijainti, ulkonäkö ja yhden tilan rakennusten määrä oli verotusasiakirjoissa toissijaista.

Kuva 3. Hauhon Vitsiälän kylä säilyi samalla paikalla tiiviinä ryhmäkylänä aina 1900-luvun alkuun asti. Kuva: Hauho-Seuran arkisto, VII 7: 147.

¹²² Ks. Miettinen 2010, s. 46–53. Artikkelista käy ilmi asiakirjojen takainen pyrkimys laajentaa yhden perheen ja suvun omaisuutta.

Mitään tarkkaa tietoa ei ole olemassa siitä millainen oli ulkonäöltään 1600- ja 1700 -luvun hämäläinen kylä. Vanhimmissa kartoissa kylän talot esitetään kaavamaisina ja yhtä tilaa kuvaa vain yksi piirretty talo. Kartoista ja asiakirjoista ilmenee, että kylät olivat tiiviitä ryhmäkyliä peltojensa keskellä. Yksittäisellä hämäläisellä talonpoikaistilalla saattoi kuitenkin olla suuri määrä erillisiä rakennuksia, joissa asui samaan sukuun kuuluvia aviopareja lapsineen sekä naimattomia tai iäkkäitä sukulaisia. Vuoden 1694 henkikirjasta löytyy mielenkiintoinen merkintä Vihavuodesta, jossa lukee *inh.s. Lijsa i egna huus* (itsellinen Liisa omassa talossaan).¹²³ Tämä siis kertoo siitä, että naimaton nainen saattoi joissain tapauksissa muodostaa oman kotitalouden myös virallisesti, koska se on päätyntä henkikirjaan. Samalla se kertoo siitä, että erillisiä rakennuksia oli olemassa yksittäisillekin ihmisille.

Tilattomuuden voimakas lisääntyminen Hämeessä oli tosiasia jo 1630-luvulla. Jutikkala on selvittänyt tätä vertaamalla keskenään useita eri asiakirjoja. Hän toteaa niiden perusteella, että länsisuomalainen mäkitupalaisjärjestelmä alkoi syntyä jo 1600-luvun alussa.¹²⁴ Vasta 1700-luvulla voimaan tullut mäkitupa-asetus ei siis varsinaisesti synnyttänyt mökkiläisasutusta kyliin, vaan pikemminkin laillisti jo pitkään vallinneen tilanteen. Tätä Jutikkalan väitettä tukee esimerkiksi Hauhon Vitsiälän kylässä tehty rakennusten inventointi, joka liittyi kylässä vuonna 1670 riehuneeseen tulipaloon. Isännät olivat menettäneet tonteiltaan jopa kymmeniä erillisiä rakennuksia. Niiden joukossa täytyi olla myös muita kuin ruoka-aittoja ja karjasuojia.

Ihmisten on katsottu esiteollisena aikana eläneen ilman yksityisyyttä ja ahtaasti. Useampi ihminen saattoi jakaa samaan vuoteenkin.¹²⁵ Näin varmasti saattoi olla talviaikaan kovilla pakkasilla, jolloin kaikki kerääntyivät samaan tupaan. Tilanne saattoi olla kuitenkin kokonaan toinen leudompina vuodenaikoina. Talonisäntä Heikki Pertunpojan täti, naimaton Liisa Juhontytär Hauhon Hyömäestä, synnytti kirkonmenojen aikaan maaliskuussa vuonna 1679 aviottoman lapsen omassa pirtissään (*uthi sitt egit pörte*). Hän kätki kuolleen lapsensa pirttinsä lattian alle kaivamaansa hautaan (*uthi sitt egit pörte gålff*). Ainakin näiden merkintöjen perusteella voi siis tulkita, että naimaton Liisa-täti asusteli omassa erillisessä pirtissä talon pihapiirissä ja eli oma elämänsä. Liisan veljenpoika Heikki Pertunpoika, kertoi nähneensä Liisan pari päivää myöhemmin istuvan itkien omalla lauteellaan (*sin badstugu lofue*) tuvassa. Liisalla oli siis mökkinsä lisäksi oma paikka myös yhteisessä tuvassa, jossa veljenpoika perheineen asui.¹²⁶ Henkikirjoissa Liisaa taas ei mainita säännöllisesti edes veljensä kotitaloudessa eikä hän näin ollen muodosta virallista kotitaloutta. Maininta omasta pirtistä ja omasta paikasta löytyy vain tuomiokirjasta.

Suomenkielinen sana ”perhe” on ikivanha. Sana löytyy myös suomen sukulaiskielien keskuudesta, sillä viron kielessä sana on *pere* ja pohjoissaameksi

¹²³ KA 8072a: 1700v.

¹²⁴ Jutikkala 1957, s.203. Saarenheimo 2003, s. 361.

¹²⁵ Hansen 2006, s. 21–22.

¹²⁶ KA Hauhon käräjät 2–3.9.1680: 46–48.

taas *bearas*.¹²⁷ Kirjoitettuna sana tunnetaan esimerkiksi Mikael Agricolan raamatunsuomennoksessa, jossa pyydetään varjelemaan vanhempia sekä heidän kaikkea perhettä.¹²⁸ Luukkaan evankeliumi toinen luku kääntyi näin: ”Sille ette hen oli Daudin Honest ia perehest”.¹²⁹ Joosef oli siis Daavidin huonetta ja perhettä. Tässä yhteydessä huone ja perhe ovat synonyymeja sanalle suku. Lisäksi Raamatun käännöksen myötä käy ilmi, että perhe sanan rinnalla käytettiin laajempaa nimitystä sukukunta. ”Nathan Honen Sucukunda erinens/ ia heiden Waimons erinens” (Sak. 12:13).¹³⁰ Koska suomenkielessä sanat ”sukukunta” ja ”heimo” mainitaan jo muinaisrunoissa, niin niitä voisi pitää kaikkein vanhimpina kuvaamaan verisitein ja muilla tavoin yhteen sidottua ihmisjoukkoa.

Sanat ”perhe” ja ”suku” löytyvät myös Mikael Agricolan 1549 ilmestyneestä käsikirjasta, josta löytyy esimerkiksi lause: ”Quinga Waimot / Lapset / ia mwt Sughut pite lohutettaman Perehen isennen etc. Cooleman ielkijn”.¹³¹ Tässä näkemyksessä vanhempien lisäksi oli itsestään selvästi olemassa siis myös muu läheinen suku. Suomenkielellä runoillut Kemin kirkkoherra Gabriel Tuderus käytti nimitystä perhe jo 1600-luvulla. Hän tarkoitti tällöin nimenomaan hierarkkista ja ihanteen mukaista talonpoikaisperhettä, johon lukeutui myös palvelusväki eikä pelkkä isäntäväki.¹³² Siinä kaikilla oli oma säädelty roolinsa ja runo onkin tarkoitettu pikeminkin ohjeeksi kuin kuvaamaan vallitsevaa todellisuutta.

Seppo Suvannon mukaan keskiajan lainsäädäntö ei tuntenut käsitettä perhe, vaan maanlaeissa puhutaan aina huonekunnasta (*hjonelag*) ja huonekunta taas koostui osasta sukua (*ätt, släkt, fränder*). Huonekunta on synonyymi sekä sanoille kotitalous että ruokakunta, joka kuvaa yhdessä syövää joukkoa. Aikakauden ihmiset eivät yleensäkään käyttäneet sanaa perhe sen nykymerkityksessä. Kotitalouden, ruokakunnan tai huonekunnan sisällä vallitsi lähimpien sukulaisten muodostama järjestys useissa eri asioissa kuten avioitumisessa, perimisessä, perintömaiden lunastamisessa ja tapoista saaduissa hyvityksissä.¹³³ Tarpeen mukaan kokoonpano muuttui ja jousti. Termiä *nestom frendom* on Suvannon havaintojen mukaan käytetty ilmeisesti silloin, kun on jaettu perintöjä sisarusten kesken.¹³⁴ Lähimmäksi modernia

¹²⁷ Esim. Suomen etymologinen sanakirja. www.suomisanakirja.fi (Luettu 30.1.2012)

¹²⁸ Rucouskikria Bibliassa 1544 annetun ohjeen mukaan suomalaiset rukoilivat suojelusta vanhemmilleen: ”Wariele sijs/o taiualinen ise/minun vanhembani heiden caiken perehens cansa.” Agricola, Mikael, Rucouskiria/Bibliasta. Se on/molemista testamentista/messuraamatusta/ia muusta monesta/jotca toysella polella cocoonpoymettu luetellan/Somen Turussa MDXLIII. Teoksessa Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo, Maija-Liisa Lamminsalo. Porvoo-Helsinki-Juva 1987.

¹²⁹ Mikael Agricola: Se Wsi Testamentti 1548. <http://www.finbible.fi/head/wsitest.htm> (Luettu 13.9.2011).

¹³⁰ Mikael Agricolan kääntämä Vanha Testamentti 1552, osia. <http://www.finbible.fi/head/wsitest.htm> (Luettu 13.9.2011).

¹³¹ Agricola, Mikael Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista. Näköispainos 1987. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri3alku_rdf.xml (luettu 30.8.2011)

¹³² Ks. Tuderus Gabriel, ”Yxi Caunis Suomen-kielinen Weisu Talonpoille cunniaxi ja ylistöhexi”. Julkaistu esim. Suomen runotar. Valikoima suomalaista runoutta koteja ja kouluja varten. Helsinki 1947, s. 85–92.

¹³³ Suvanto 1995, s.399.

¹³⁴ Suvanto 1995, s.402.

ydinperheen käsitettä päästään tutkittaessa elatussopimuksia, joita Suvanto on löytänyt kaikkiaan 27 tapausta. Elatuksen saajina ovat olleet isä tai leskiäiti ja elatusvelvollisina pääosin pojat.

Sukua, perhettä ja polveutumista kuvaavien uusien sanojen todellinen renessanssi alkoi 1600-luvun alussa, kun aateli alkoi korostaa suvun ja juurien merkitystä henkilön asemalle. Samaan aikaan käännettiin Raamattu ruotsiksi ja suomeksi, ja siihen piti kehittää sanoja, jotka kuvaisivat pyhässä kirjassa esitettyä Lähi-Idän kulttuurille tyypillistä sukuyhteiskuntaa. Oppinut sääty, jota voudit ja kirjurit edustivat, käytti asiakirjoissaan patrilineaariseen sukukäsitykseen kuuluvia termejä kuten *förfäder* eli esi-isät. Tämän lisäksi käyttöön tulivat 1600-luvulla genealogiset termit kuten *anor* ja *stam*, joista ensimmäinen kuvaa aatelista polveutumista ja jälkimmäinen tietyn suvun yhteistä kantaa.¹³⁵

Ruotsinkielen isäksi nimitetyn kielitieteilijän ja muinaistutkijan Johannes Bureuksen laajoissa muistiinpanoissa 1600-luvun alussa pohditaan kansakunnan syntyä. Hän käyttää tunnettuja nimityksiä toistensa synonyymeina: *familier*, *ätter* ja *matlag* kertoessaan kuinka Nooasta polveutuneet ”2 400 perhettä, sukua eli ruokakuntaa” asutti kaskeamalla ensin Uppsalan ympäristöä ja leviten sieltä eri ilmansuuntiin.¹³⁶ Hän käyttää myös nimitystä *ättefader* kuvaamaan kantaisää sekä termiä *landsenfader* ruotsalaisten ensimmäisistä ”isistä”. Raamatunkäännösten seurauksena Ruotsiin ja Suomeen lanseerattiin luterilaisen uskon ohessa sivutuotteena suvun merkitys vahvana patrilineaarisena ja raamatullisena käsitteenä, jossa korostuu pystysuoran mieskantaisen polveutumisen merkitys.

Saksan, Englannin ja Ranskan kielissä sanan ”perhe” päämerkitykseksi alkoi 1600-luvulla eliitin osalta muodostua vanhemmat ja lapset käsittävä yhteisö, jonka tärkein tehtävä oli lasten kasvatusta. Ruotsinkielellä ei ole keskiajalla sanaa *familj* eli perhe. Se tuli käyttöön vasta uudella ajalla ja lainautui latinan *familia* -sanasta. Ensimmäiset maininnat *familj*-sanasta ovat 1600- ja 1700-luvuilta. Saksan sanasta *slecht* muodostui ruotsin sana *släkt*, joka tunnettiin Ruotsissa samansisältöisenä jo keskiajalla.¹³⁷ Sukuun ja polveutumiseen liittyvät monet sanat tulivat ruotsinkieleen Raamatun käännösten kautta 1500- ja 1600-luvuilla. Raamatun sukuluettelot ja polveutumisselitykset muokkasivat osaltaan käsitystä oikeanlaisesta suvusta. Keskiajalla ja 1500-luvulla lähimmistä sukulaisista käytettiin esimerkiksi kirjeenvaihdossa sanoja *frände* ja *fränka* sekä *förvant*.¹³⁸ Sukua merkitsi sana *ätt*,

¹³⁵ *Anor* on periaatteessa vain aatelissukuihin, aateliseen sukuperään ja sukuhaaroihin viittava termi 1800-luvun ruotsi-suomi –sanakirjoissa. *Stam* kääntyy myös muotoihin heimo, heimokunta ja suku. Ks. esim. Jännes, Arvi: Ruotsalais-suomalainen sanakirja 1887. Porvoo. Cannelin, Knut 1921: Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Porvoo. Myös Svenska Akademiens ordbok. SAOB. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (Luettu 30.8.2011). Ks. myös aiheesta tarkemmin Sikeborg 2011, s. 22–25.

¹³⁶ Kunliga Biblioteket, Stockholm. F.a.9, Adalruna Rediviva, Siette balk, 86v. ”2400 familier, ätter eller Matlag, och svidie de få landet alt omkring Upsala, Norrut och Wester [...] och Söder”. Kiitokset Urban Sikeborgille alkuperäisen asiakirjan kopiosta.

¹³⁷ Ks. Fornsvensk lexikalis databas, ”släkt”. Esim. Pyhän Birgitan sukupiirin yhteydessä on käytetty 1400-luvulla sanaa *släkt* ja *byrdh* (syntyperä). <http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/> (Luettu 30.1.2012)

¹³⁸ Matikainen 2002, s. 64–65.

joka esiintyy vaikkapa sanayhdistelmässä *ätteböter* eli sukusakot.¹³⁹ Toisaalta sukulaisuusmetaforia käytettiin myös kuvaamaan ystävyyttä vielä 1600-luvullakin. Aateli saattoi puhutella alempiaan ”pojiksi” ja hyviä ystäviään ”veljiksi” tai ”sisariksi”.¹⁴⁰

Tuomiokirjoissa toistuu usein maanomistuksen yhteydessä fraasi ”kuulunut esi-isille (*förfäder*) ikimuistoisista ajoista” mutta tarkempaa sukuketjua ei kuitenkaan osattu nimetä. Talonpojille oli tärkeämpää yhteistoiminta elossa olevien sukulaisten ja kyläyhteisön kanssa, johon liittyi vahva tietoisuus siitä, että paikalla oli oma suku tai heimo asunut niin kauan kuin muistettiin. Tässä suhteessa se vertautuu metsästäjä ja keräilijä -kulttuureihin, joissa maa kuuluu klaanille tai suvulle eikä sen yksityisille jäsenille.¹⁴¹ Suomalaisissa muinaisrunoissa sukua kuvataan vaakatasoisena veri- ja aviosukulaisten ryhmänä eikä henkilöiden keskinäistä polveutumista korosteta samalla tavoin kuin vaikkapa islantilaisissa saagoissa, joissa henkilöiden polveutuminen tuodaan esille. Suomessa kirkkokansa sai tutustua myös sukupuumaiseen pystysuoraan polveutumiskäsitykseen esimerkiksi Hattulan kirkon sakaristossa, johon maalattiin jo 1500-luvun ensi vuosina Jeesuksen mieskantainen sukupuu.

Ensimmäisestä Ruotsi-Suomi -sanakirjasta vuodelta 1745 ei enää löydy sanaa perhe, vaan ainoastaan sana huonekunta, joka taas tulee suoraan ruotsinkielen sanoista *hushåll* ja *husfolk*. Tähän voi vielä yhdistää sanan ruokakunta, joka on käänös ruotsinkieleen sanasta *matlag*. Sukulaisuutta tärkeämpää oli isäntäjohtoinen kotitalous, jossa oli sekä perhe, että palkolliset ja mahdolliset alustalaiset. Nykymerkityksen mukainen ”perhe” sanan käyttö vakiintui Suomessa virallisella tasolla uudelleen vasta 1800-luvun lopulla suomen kirjakielen kehittyessä.¹⁴² Tultaessa 1800-luvulle sana perhe alkoi itsestään selvästi tarkoittaa nimenomaan vanhempien ja lapsien muodostamaa ydinperhettä, jossa poika jatkoi isän nimeä ja tyttäret siirtyivät miehensä sukuun.

Anu Lahtinen onkin tutkimuksessaan todennut, että perhe ja kotitalous olivat 1500-luvulla talousyksiköitä mutta ydinperhe muodosti sen sisällä oman erityisen tunneyksikön.¹⁴³ Vanhemmat ja heidän lapsensa olivat ”ydinperhe” muun sukupiirin ja kotitalouden sisällä. Avioliitto siis muodosti ydinperheen. Tähän kuvioon on otettava mukaan myös maanperimys, joka siirtyi ydinperheen sisällä ja heijastui erittäin vahvasti lähdeaineistoon. Suvun käsittäminen ja muistaminen pystysuorana polveutumisena oli talonpoikien keskuudessa pitkään tuntematonta mikä paljastuu tuomiokirjojen perintöriidoista ja niiden yhteyteen toisinaan piirretyistä sukukaavioista.

¹³⁹ Matikainen 2002, s. 58–59.

¹⁴⁰ Matikainen 2002, s. 61. Ruotsinkielen sanat ks. Svenska Akademiens Ordbok, SAOB.
<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (Luettu 30.8.2011).

¹⁴¹ Ks. esim. Nenola 1986, s. 80–81.

¹⁴² Häggman 1990, s.14.

¹⁴³ Lahtinen 2006, s.21.

Hyvä esimerkki talonpoikien sukukäsityksen epävarmuudesta löytyy Lopen 1500-luvun käräjöpöytäkirjasta vuodelta 1583. Sivulla olevaan kaavioon on kirjurin toimesta piirretty perinnöstä riitelevien osapuolten yhteinen kantaisä, joka oli nimeltä tuntematon. Myös kantaisän pojat olivat tuntemattomia, mutta elävien sukulaisten joukko serkut ja pikkuserkut sekä heidän lapsensa tiedettiin, joskin monista henkilöistä oli myös eriäviä käsityksiä. Käräjöpöytäkirjan tekstikin eroaa kaaviosta sukulaisuussuhteiden kohdalla. Käräjillä oli kirjurin ja tuomarin toimesta pyritty hahmottamaan eurooppalaiseen aatelisperinteeseen kuuluvalla sukukaaviolla riitelevien sukulaisten yhteistä kantaisää ja haettu sen mukaista virallista pystysuoraa perintölinjaa, jota perinnöstä riitelevät talonpojat taas eivät osanneet nimetä.¹⁴⁴

Avioliiton keskeinen merkitys ihmiselle ja suvulle tulee esiin vaikkapa kalevalaisissa häälauluissa, joita on merkitty muistiin paljon. Lähisukulaisten nimivalikoima on suomenkielessä erittäin rikas. Naimattomilla päähenkilöillä on taatto, emo, sisar, veli ja mahdollisesti puoliso tai kihlattu. Naineella naisella on appi, anoppi, kyty, nato sekä setiä, tätejä ja enoja. Nimitykset tulevat avioitumisen kautta ja niiden perusteella hahmottuu pienempi perhekuvio suuremman sukuryhmän sisällä. Maa ja viljelty tila sekä kylä saattoivat kuulua samalle sukukunnalle, joka oli asunut siinä ”ikimuistoisista ajoista”. Se oli riittävän tarkka määrittäminen.

Naisen ja miehen asema ja arvo vanhoissa sukuyhteisössä määräytyi iän ja työkyvyn perusteella. Kuvaava on 600-luvulta peräisin oleva Länsigoottien verirahalaisissa oleva määräys siitä miten suuri hyvitys piti maksaa toiselle suvulle yhdestä surmatusta jäsenestä. Iältään n. 20–50- vuotiaasta miehestä piti maksaa 300 solidia. Sitä vanhemmasta miehestä summa laski huomattavasti. Alle 15 -vuotiaan tytön arvo oli 30 solidia eli puolet siitä mitä oli yksi vuotiaan poikalapsen arvo. Naisen arvo nousi huomattavasti hänen tultuaan hedelmälliseen ikään. Se oli peräti 250 solidia aina 40-vuotiaaksi asti. Vanha nainen ja vanha mies olivat samanarvoisia. Sukujen ulkopuolisilla ihmisillä ei ollut rahallista arvoa, joten sukuun kuulumattomuus oli sekä laitonta että arvotonta.¹⁴⁵ Kansanrunojen ja vanhimpien lakien taustalla näkyi ihmislajin ikaikainen pyrkimys turvata elämän jatkuvuus ja lisääntyminen sekä turvata lähimpiin verisukulaisiin. Hedelmällisessä iässä olevilla työkykyisillä ihmisillä oli sukupuoleen katsomatta yhteisössä suurin arvo.

Florinuksen 1600-luvulla keräämissä sananlaskuissa on myös sukuun ja perheeseen liittyviä sananparsia, joiden avulla voi yrittää hahmottaa aikakauden suku- ja perhekäsitystä. Kiintoisia sananlaskuja ovat esimerkiksi *Cotona lapsi Enoilas, tätilässä vieras lapsi* sekä *Autuas emännän lango: Pöydän päähän pönkäksi/ Vaivainen isännän lango: Oven suuhun seisatta*. Sanonnoissa korostuu yleensä lämmin suhde äidinpuoleiseen sukuun. Äidin suku ei ollut uhka, koska lait

¹⁴⁴ Koskinen, Miettinen 2003, s. 60–61 (KA Lopen käräjät 18.3.1583: 9v–11).

¹⁴⁵ Lehtonen 1990, s. 51–52.

ja perintöoikeus suosivat miehenpuoleista sukua, joka taas voitiin nähdä uhkana. Perintöriidoissa ottivat 1600-luvulla yhteen etupäässä mieskantaiset sukulaiset.

Lähisuvun merkitystä lapselle kuvataan myös sanoissa *Veli isännän, veli emännän, setä lasten, eno lasten/ Sisar isännän: sisar emännän/ täti lasten cumpikin*. Aikuinen taas näki lähipiirinsä ihmiset uhkaavina: *Kyty kylmä kynnyksellä: nato naula permannossa*. Ja vastaavasti suvun tulokkaasta ja omista aikuisista lapsista saatettiin todeta: *Vävystä vähä vara: tyhjä turva tyttärestä, miniästä mieli carvas*. Toisessa versiossa lisätään vielä lopuksi, että *pojasta ijäinen itku*. Toisaalta lapset olivat rakkaita ja tärkeitä: *Oma lapsi armas lapsi: Lapsenlapsi armambi*. Kaiken edellisen vetää vielä yhteen lyhyt lakoninen toteamus: *Sakiampi veri kuin vesi*.¹⁴⁶ Naisen ja miehen ihanteen mukaiset roolit tulevat esiin sanonnassa: *Uro luotu uhon varaxi/vaimo pirtin vartijaksi*.

Kansanrunouden perusteella voi havaita sen kiintoisan seikan, että naimattoman naisen asema perheyhteisössä oli erilainen Länsi-Suomessa jo myöhäiskeskiajalla. Naisen avioituminen nuorena neitona ei ollut yhtä itsestään selvää kuin Itä-Suomesta 1800-luvulla muistiinmerkityissä runoissa. Länsi-Suomesta on saatu talteen vain muutama keskiajalla syntynyt kalevalamittainen runo mutta niiden kuvaama maailma on kiinnostava.¹⁴⁷

Länsi-Suomesta Sääksmäeltä muistiinmerkityissä helkarunoissa naimattomat naiset Matalena ja Annikka ovat naimattomina solmineet vapaita suhteita miehiin. Matalenan mainitaan kasvaneen kauan kotona varakkaiden vanhempiensa hoivissa. Hänen suurin syntinsä ovat kolme lapsenmurhaa, eivät vihkimättömät suhteet. Runon on tulkittu syyllistäneen naista, koska tutkijoiden käsityksen mukaan kristinuskon myötä kaikki esiaviolliset suhteet on tuomittu ankarasti.¹⁴⁸ Hämäläisen runon Jeesus ei puutu sanallakaan luvattomiin suhteisiin, vaan ainoastaan lapsenmurhiin, joka nähtiin yhtenä pahimmista rikoksista. Matalenan aviottomista pojista olisi kasvanut suuria miehiä. Siihen, että Matalena olisi Raamatun esikuvansa Maria Magdalenan mukaan prostituoitu, ei viitata hämäläisversiossa sanallakaan.¹⁴⁹ Pikemminkin päinvastoin, koska Matalena sanoo: ”Pane minua, minkäs tahdot, soihin, maihin portahiksi, porttojen polettavaksi, jaloin päällä käytäväksi!” Matalena ei siis ole portto, mutta katumuksessaan hän alentuisi vielä heidänkin alapuolelleen. Matalena on vanhempiensa hemmottelema varakkaan talon tytär, jolla on ollut kolme suhdetta ja kolme aviotonta lasta, jotka hän on mukavuuden halustaan surmannut.

Turkulainen naimaton Annikka puolestaan on elänyt talven yhdessä saksalaisen kauppiaan kanssa tätä ruokkien ja huvittaen. Keväällä mies on jättänyt hänet. Raivostunut Annikka loitsii myrskyn, joka hukuttaa miehen laivoineen. Runossa ei paheksuta Annikan elämistä vihkimättömässä suhteessa, vaan kestin käy huonosti. Tutkijat ovat pitäneet runoa aiheeltaan poikkeuksellisena, mutta päätyneet kuitenkin

¹⁴⁶ Florinus 1702 (1987).

¹⁴⁷ Ks. esim. Kanteletar. Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. Helsinki 1925. Alkulauseessa on Lönnrothin selvitys läntisistä ja itäisistä runoista.

¹⁴⁸ Apo 1989, s.52–53.

¹⁴⁹ Apo 1989, s. 52.

aina siihen selitykseen, että se on toiminut varoituksena nuorille viattomille neidoille.¹⁵⁰ Runoa on vaikea nähdä kristilliseltä kannalta kovinkaan opettavaisena, koska Annikka on selvästi nauttinut vihkimättömästä suhteestaan eikä kukaan rankaise tai tuomitse häntä sen paremmin suhteesta kuin miehen tappamisesta loitsimalla. Toki Annikka runossa varottaa nuoria tyttöjä miesten petollisuudesta ja kertoo heille oman tarinansa.

Kolmannessa helkarunossa Inkeri on kihlattu ritarille, joka katoaa sotaan. Uskollisesti rakastava Inkeri ei suostu uuteen kosintaan, vaikka koko suku on naittamassa neitoa väkisin toisen kanssa. Lopussa ritari palaa kihlattunsa luokse, joten Inkerin uskollisuus palkitaan. Kaikissa hämäläisissä helkavirsissä naiset siis pääsevät varsin vähällä: Jeesus armahtaa lapsenmurhaajan, nainen surmaa petollisen rakastajansa ja sukuaan vastaan kapinoinut neito lopulta palkitaan. Kiinnostava naiskohtaloiden kannalta on myös vesilahtelainen Elinan surma -virsi, jossa Klaus Kurjen kartanoa hallitseekin emännöitsijä Kirsti eikä ankara anoppi. Kirsti piika on arvonsa tunteva naimaton nainen, joka on avioliiton sijaan päätyneet suuressa kartanossa emäntäpiian asemaan. Elinankin avioliitosta päättää runossa äiti.

Länsi-Suomessa lauletuista runoissa löytyy siis naimattomia naisia, jotka päättävät itse solmimistaan suhteista ja kohtaloistaan. Suomalaisissa kansanrunoissa ylipäättään nuoret naiset eivät ole skandinaavisten saagojen tapaan etäisiä neitoja, jotka saadakseen sankarien on suoritettava vaativia urotöitä. Kalevalamittaisessa kertovassa runoudessa naiset ovat usein aktiivisempia toimijoita. Pohjolan emäntä oli itse jopa sotapäällikkö, kun taas skandinaavisissa runoissa naiset yllyttivät miehiä käymään sotaa kostoksi kärsimistään vääryyksistä.¹⁵¹

Kiinnostavaa on sekin, että Hämeessä Sääksmäen Ritvalassa helkajuhlaperinne eli voimakkaana aina 1800-luvulle asti. Tarinat naimattomista naisista Matalleenasta, Annikasta ja Inkeristä laulettiin joka kevät naimattomien naisten kulkueessa, joka samalla siunasi kylän pellot. Uskonnolliseksi juhlaksi määritellyn tapahtuman laulujen sisältöä ei voi pitää kristillistä avioliittoa ja neitojen siveellisyyttä tukevana. Ketään ei tuomita runoissa tottelemattomuudesta, siveettömyydestä ja haureudesta, vaikka näin pitäisi tehdä, jos runot olisi tarkoitettu varoitukseksi viattomille neitsyille. Onkin syytä muistaa pienenä, mutta kiinnostavana yksityiskohtana se, että helkajuhlat elivät kulta-aikaansa 1600- ja 1700 -luvuilla. Maantieteellinen välimatka Hauholta Sääksmäen Ritvalaan ei ole pitkä, joten Hauholtakin lähdettiin suurin joukoin helkajuhlille Ritvalaan. Helluntai oli koko alueella kaikkein tärkeimpiä juhla-aikoja.¹⁵²

Yhteenvetona voidaan sanoa, että sukuside oli äärimmäisen tärkeä ja se jäsensi ihmisten suhteita toisiinsa. Lisäksi kriisitilanteissa sukulaisuuden merkitys korostui.¹⁵³ Asiakirjoissa haluttiin korostaa ja tuoda esiin antiikin perinteistä ja Raamatusta omaksuttua virallisen kaavan mukaista kotitaloutta, joka mahdollisti kansan valvonnan ja yhtenäisen hallinnon. Sitä varten piti luoda yhtenäinen

¹⁵⁰ Apo 1989, s. 50.

¹⁵¹ Kupiainen 2004, s. 229.

¹⁵² Enäjärvi-Haavio 1953, s. 113–114.

¹⁵³ Matikainen 2002, s. 61–62.

kirjanpito valtakunnan hyvinkin erilaisia paikalliskulttuureja yhdistämään. Oppineen säädyn hierarkkisen maailmankuvan vaikutusta ei voi jättää huomiotta. Ei myöskään suurvaltakaudesta voimistuvaa käsitystä suvusta ja samalla koko ihmiskunnasta, joka polveutui jostakin ja joka välitti omistuksen suhteen tarkoin määriteltyä maata sukupolvelta toiselle. Virallisen ajattelun takana elivät ihmiset omilla alueillaan ja pyrkivät selviytymään parhaansa mukaan niin katovuosista kuin veronmaksuistakin sekä turvaamaan lähimpiensä elannon.

3.3 Valtiovalta ja talonpoikaisyhteisö

Valtakunnan yhtenäisyyden vaaliminen koettiin tärkeäksi suurvaltasotien aikakaudella, jolloin veronmaksun tärkeys yhä vain korostui. Hallinto halusi puuttua myös talonpoikien elintapoihin ja asumiseen sekä myös perheeseen ja kotitalouksiin. Tärkeänä tavoitteena oli kattava ja tehokas veronkeruu mutta myös kirkon toimesta kansan kristillinen kasvatus, sillä aikakauden ajattelussa yksittäiset synnit saattoivat johtaa Jumalan vihan koko yhteisöön. Sotaonnikin saattoi olla riippuvainen kansan moraalista. Rauhattomuus, viha ja riita johtivat tuhoon, jossa esivalta syöstäisiin vallasta.¹⁵⁴

Laslettin perhemallien etsintä suomalaiselta maaseudulta ei ole yksinkertaista. Jonkinlaista selvitystä hämäläisten perhekoosta voidaan kuitenkin asiakirjojen perusteella tehdä. Seppo Suvannon mukaan Tammelan hallintopitäjän erityismaakirjassa vuodelta 1556 valtaosa perheistä oli ydinperheitä. Erityismaakirjaan on merkitty taloissa asuva miesväki vanhuksista 10-vuotiaisiin poikiin asti. Tosin sitä ei kerrota moniko miehistä oli avioitunut. Suvannon käyttämässä 1500-luvun lähteissä isäntä ja veli olivat varsin tavallinen yhdistelmä, mutta isäntä ja kaksi veljeä sitä paljon harvinaisempi.¹⁵⁵ Kolmen veljeksen muodostamia perheitä löytyi vuonna 1543 Kulsialasta 11,2 %, Pälkäneeltä 10,6 % ja Sääksmäeltä 9,4 %, Saarioisista 13 %, Kalvolasta 16 % ja Portaasta 20 %. Kyse on siis hallintopitäjistä, ei kirkkopitäjistä. Erityisen paljon ydinperheitä oli Tammelassa ja Somerolla. Kiintoisa on Suvannon havainto siitä, että näissäkin pitäjissä lähimpänä Härkätietä olevat alueet olivat kaikkein useimmin ydinperheiden alueita. Suvanto pohdiskelee olisiko tien läheisyys aiheuttanut sen, että kotoa lähettiin herkemmin? Eränkäynti ei näytä selittävän asiaa.¹⁵⁶

Suvannon päätelmät pitävät paikkansa myös Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjissä. Vuoden 1555 maakirjassa yhden jousen talouksia on tutkitulla alueella 153. Kahden jousen talouksia on 105 ja kolme joustusta löytyy peräti 49 taloudesta. Neljän jousen talouksia on kolme ja Portaan kylästä löytyy yksi talous, jossa on viisi joustusta. Yhteenlaskettuna enemmän kuin yhden jousen käsittäviä

¹⁵⁴ Takala 1993, s. 99–100, 169–170.

¹⁵⁵ Suvanto 1995, s.413.

¹⁵⁶ Suvanto 1995, s.414.

talouksia on siis yhteensä 158.¹⁵⁷ Monen jousen tilat keskittyvät Tuuloksen hallintopitäjän syrjäisiin kyliin kuten Kukkia -järven ympäristöön. Tienvarsikylissä, joita voidaan pitää samalla alueen keskuskylinä, on etupäässä vain yhden jousen talouksia.

Väinölä		
$\frac{1}{24}$	Jouko Grönberg	1
$\frac{1}{8}$	Ernig Mänttilä	2
$\frac{1}{24}$	Maria Grönberg	1
		6
Käyänmäki		
$\frac{1}{8}$	Ernig Grönberg	2
$\frac{1}{4}$	Zakari Grönberg	3
$\frac{1}{4}$	Jouko Grönberg	2
$\frac{1}{12}$	Jouko Grönberg	4
$\frac{3}{8}$	Maria Grönberg	3
$\frac{2}{24}$		
		8
Mänttilä		
$\frac{1}{3}$	Maria Grönberg	3
$\frac{1}{12}$	Jouko Grönberg	1
$\frac{1}{4}$	Ernig Grönberg	3
$\frac{1}{8}$	Thomas Grönberg	2
$\frac{1}{8}$	Jouko Grönberg	2
		11

Kuva 4. Suurimassa osassa Tuuloksen hallintopitäjän kotitalouksista asui vuonna 1555 useampi kuin yksi aikuinen mies. Lähde KA 3792: 7.

Täysin vastaava tilanne on myös Hauhon ja Tuuloksen maakirjassa vuodelta 1565. Yhden jousen eli yhden miehen kotitalouksia on 142 ja ne keskittyvät pääosin Hauhon hallintopitäjään, joka käsittää Hauhon keskusalueen kyliä sekä niihin Tuuloksen hallintopitäjän kyliin, jotka ovat lähellä ylistä Viipurintietä. Sen sijaan hauholaisten entisen eräalueen Kukkia-järven seudun metsäkylistä löytyy edelleen paljon kahden ja jopa kolmen jousen kotitalouksia. Suurimassa osassa koko tutkitun alueen talouksia on kaksi jousta. Kahden ja kolmen jousen tiloja on vuonna 1565 yhteensä 138. Toisin sanoen puolet kaikista alueen talouksista on 2–3 jousen tiloja. Ennätys on Kajantilassa, jossa Juho Pekanpojan talouteen on merkitty peräti neljä joustaa.¹⁵⁸ Kahta eri maakirjaa vertaamalla voi tehdä sen päätelmän, että 1500-luvun puolivälissä monen jousen taloudet ovat paljon yleisempiä kuin tultaessa saman

¹⁵⁷ KA 3792: 3–10v.

¹⁵⁸ KA 4008: 24–28v.

vuosisadan lopulle. Se antaa vahvan viitteen siitä, että tutkitun alueen kotitaloudet olivat ydinperhettä suurempia yksiköitä 1500-luvulla.

Vuoden 1585 maakirja poikkeaa molemmista edellisistä maakirjoista. Yhden jousen taloudet ovat muuttuneet vallitseviksi koko alueella. Niitä on yhteensä 201 ja ainoastaan 27 taloudessa on enää kaksi joustia. Lisäksi autiotilojen määrä oli tuolloin kasvamassa. Jousiluku näyttäisi tarkoittaneen enää yhtä tilaa vuonna 1589 laadituissa tarkastusmaakirjoissa, joissa jokaisessa talossa on yksi jousimanttaali.¹⁵⁹ Vielä vuoden 1591 maakirjassa alueelta löytyy muutamia kahden jousen taloja, vaikka suurimpaan osaan onkin merkitty enää vain yksi jousi.¹⁶⁰

Kustaa Vaasa kehotti jo 1550-luvulla voutejaan merkitsemään maakirjoihin eri taloiksi suurille perhekunnille kuuluneet talot. Kuninkaan mukaan taloissa, joissa aiemmin oli ollut vain yksi asukas, ”tungeksi nykyisin koko suku” (*en hell slecht*). Kuninkaan mukaan olisi suotavaa, että tällaisissa talonpoikaistalouksissa suoritettaisiin perillisten kesken Ruotsin lakien mukainen irtaimiston jako, ja eri pöydissä syövät sisarukset merkittäisiin omiksi yksiköiksi maakirjaan. Näin maksettaisiin verot taloluvun mukaan ja kruununverojen määrä kasvaisi valtion kassassa. Kuningas jatkoi vielä, että kotitalouksissa, joissa oli liikaa väkeä, ei pystytä elämään sovussa ja rakkaudessa. Niissä syntyy turhaa riitelyä lukemattomien muiden paheiden ohella ja pahimmillaan riitelyt johtavat miestappoihin. Se taas on omiaan herättämään Jumalan vihan koko yhteisön ja valtakunnan päälle.¹⁶¹

Kansan voi olettaa pyrkineen mieluummin todistamaan, että suku tai perhe asui vain yhdellä tilalla, jotta maaverotus olisi kevyempää. Tilojen halkominen oli ollut jo keskiajalla kiellettyä mutta lakia ei käytännössä noudatettu, vaikka sitä aika ajoin täsmennettiin. Tilojen määrä lisääntyi maakirjoissa erityisesti Kustaa Vaasan kaudella ja kyse oli pääosin merkintätavan tiukentumisesta, siis kuninkaan ohjeita noudattavien voutien valvonnan lisääntymisestä. Sukulaisverkostojen hallitseman ja tiheään rakennetun hämäläisen ryhmäkylän erittelemisen verotuksessa erillisiksi tiloiksi saattoi olla voudeille vaikea tai jopa mahdoton tehtävä.

Kruunu velvoitti myös kaikki ”ylimääräiset” ihmiset työntekoon ja tämän niin sanotun irtaimen väen tuli hakeutua työhön korvausta vastaan. Vuonna 1540 asetettiin kielto päiväpalkoille, jotta valtakuntaan ei syntyisi tilapäistöitä tekevien ryhmää. Laillinen palvelusaika oli puoli vuotta tai koko vuosi. Palkaksi ei myöskään saanut antaa viljelymaata tai maankäyttöoikeuksia.¹⁶² Käsite ”irtain väki” oli epämääräinen ja sen määrittely oli vaikeaa. Kruunulla oli siitä taatusti aivan eri käsitys kuin suku- tai kyläyhteisöllä ja ihmisellä itsellään.

Ilmapiiri talonpoikien kotitalouksia kohtaan muuttui siirryttäessä Kaarle-herttuan aikaan 1500-luvun lopulla. Hän kehotti vuonna 1593 viranomaisia valvomaan tarkemmin, ettei perintötiloja jaettaisi, vaikka perilliset sitä usein ehdottavatkin. Kuvernööri Gabriel Oxenstiernan toimesta vuonna 1632 Turun hovioikeudelle

¹⁵⁹ KA 4286: 1–21.

¹⁶⁰ KA 4301: 1–8.

¹⁶¹ Gustaf den Förstes registratur XXV 1555 (Joh. Ax. Almquist), s. 139–140.

¹⁶² Wilmi 1991, s. 69–70.

lähetettiin kirje, jossa määrättiin viranomaisia valvomaan tarkoin, ettei talojen halkomisia tapahdu. Lisäksi kehoitettiin jopa sallimaan aikuisten veljesten yhteinen talonpito, siis tavallaan suurperheet. Näin ei kuitenkaan käytännössä tapahtunut, sillä pieni kotitalous turvasi tehokkaasti väenotolta suurvaltasotiin, joten talonpojan ei siis kannattanut kasvattaa suurperhettä, vaan jakautua asumaan erillisille tiloille.¹⁶³ Kotitalous, jossa olivat vain isäntä ja emäntä sekä näiden lapset oli suojassa väenotolta. Yhden nuoren perheellisen miehen käsittävä kotitalous romahtaisi, jos mies vietäisiin sotaan. Vaimo ja lapset ja mahdolliset vanhukset eivät olisi selvinneet ja tila olisi päätynyt nopeasti veronmaksukyvättömäksi.

Talonpoikien kannalta suuri perhe oli hyödyllinen mutta nyt se muodostui ongelmaksi, koska samassa taloudessa asuvista aikuisista miehistä joku määrättiin nihdiksi. Kruunun periaatteena oli ottaa sotilaisiksi kaikki ”ylimääräiset” miehet. Sotaväen rekrytoijat iskivät ensi sijassa niihin talouksiin, joissa asui useita aikuisia miehiä, siis suurperheisiin.¹⁶⁴ Näin näyttäisi käyneen vuoden 1629 ruodutusluettelon perusteella tutkitun alueen perintö- ja kruunun talonpojille, jos heidän talouksissaan asui monta miestä. Vävyt ja isäntien veljet oli ainakin merkintöjen mukaan otettu nihdeiksi.¹⁶⁵ Niinpä perintötilallisten kotitaloudet pysyivät pieninä ja ydinperheenomaisina ainakin mitä tuli virallisiin asiakirjoihin. Niiden takana tosin saatettiin edelleen rakennella avioliitoin ja autiutiloja viljelyyn ottamalla laajojakin suku- ja perheverkostoja. Tiivis ryhmäkylä saattoi toki kameraalisesti olla joukko tarkoin eriteltyjä erillisiä tiloja ja pieniä ruokakuntia mutta silti edelleen yhteistoiminnassa olevia ja samaan sukupiiriin kuuluvia isompia perheyksiköjä.

Päätelmä virallisissa papereissa sotaväenoton takia pienenevistä kotitalouksista saa vahvistusta siitä, että aatelistolle kuuluneiden lampuotitilojen kotitaloudet alkoivat kasvaa suurperheiksi täsmälleen samaan aikaan eli 1600-luvun alussa. Aateliston lampuodit oli vapautettu sotaväenotosta. Lampuotitilojen suuret kotitaloudet Hauhon kaukaisilla metsäalueilla Kukkia -järven ympäristössä olivat aatelistolle tarpeellisia. Lampuodit valvoivat ja hyödynsivät suurina perheinä erittäin tehokkaasti aatelin omistamia laajoja erämaa-alueita. Sotaväkeen määrättiin tutkitulta alueelta vuonna 1629 vain neljä rälssilampuotiperheen miestä ja heidätkin peltoalueen kylistä, jotka oli lahjoitettu aatelisille. Näiden entisten perintötalojen isännät olivat väenotossa eri asemassa kuin syrjäisille alueille perustettujen suurten ja erittäin vauraiden lampuotitilojen isännät.

Talonpojat pyrkivät myös ratsutilallisiksi, jotka varustivat sotaan miehen ja hevosen. Tähän innosti se, että 1640-luvulta lähtien ratsutilalla asuvat välttyivät väenotolta ja tila sai myös verohelpotusta.¹⁶⁶ Tultaessa 1640- ja 1650-luvuille, annettiin koko valtakuntaan säädös, joka kehotti jonkun perillisistä maksamaan toisille näille kuuluvat sisarusuudet. Vuonna 1652 annettiin asetus, jonka mukaan sellaisissa taloissa, joissa useampi viljelijä tuli toimeen, voitiin suorittaa jako. Lupa jakoon myönnettiin, jos sen voitiin katsoa lisäävän kruunun tuloja. Kruunun intoa

¹⁶³ Jutikkala 1942, s. 346–347.

¹⁶⁴ Jutikkala 1942, s. 347.

¹⁶⁵ SKRA Roterings- och utskrivningslängder Tavastehus, Nyland 1629, 646–647.

¹⁶⁶ Jutikkala 1942, s. 307–308.

tilojen jakoon saattoi lisätä sekin, että yhä useamman tilan verot siirtyivät lahjoitusten seurauksena aatelille, jolloin kruunu menetti niiden tulot. Tilojen jakamisen sallimisella voitiin siis lisätä valtion tuloja. Talonpojat alkoivat valittaa kruunun liiallista halkomisintoa, ja vuonna 1684 annettiin täsmällinen raja: tila voitiin jakaa korkeintaan neljännesmanttaalin osiin. Viranomaisten oli estettävä, jos yli neljä viljelijää halusi asua ja viljellä samaa perintötilaa.¹⁶⁷ Samana vuonna toimeenpantiin isoreduktio, jonka seurauksena lahjoitusmaat palautettiin takaisin kruunulle.

Tilojen jakaminen oli ristiriitainen ja vaikea kysymys koko vuosisadan ajan. Periaatteessa päälinjana 1600-luvulla voi kuitenkin pitää sitä, että tilojen haluttiin säilyvän mahdollisimman muuttumattomina eikä niiden haluttu jakautuvan liian pieniksi ja kannattamattomiksi. Tilojen jakaminen sallittiin vain, jos molemmat jaetut puoliskot olivat veronmaksukykyisiä. Tärkeintä oli turvata se, että kruunu sai verotulonsa. Talonpojat perheineen joutuivat luovimaan tässä ristiaallokossa parhaansa mukaan sekä pyrkivät hyötymään vallitsevista käytännöistä aina tarpeen mukaan.

Veroluetteloiden monet ristiriidat ja epäselvyydet väestö- ja perhehistoriallisina lähteinä tulevat hyvin esiin, kun yritetään määrittää Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjien kotitalouksien kokoa 1600-luvun alussa. Tuolloin verotus oli jo muuttunut manttaalipohjaiseksi eikä maakirjoissa enää mainita jousilukuja. Hyvän perhehistoriallisina lähteinä voisivat periaatteessa toimia voudintileihin sisältyvät huonekunta- tai pariskuntaluettelot (*hjonelaghslängt*), joita laadittiin Hämeessä vuosina 1609, 1611 ja 1612. Nimensä mukaisesti pariskuntaluettelot nimittäin kertovat kuinka monta avioparia kuului aina yhteen kotitalouteen.

Jos tehdään kotitalouden kokoa koskeva päätelmä pariskuntaluetteloista, niin Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjissä oli edelleen suuri määrä suurperheitä vuonna 1609.¹⁶⁸ Samaan talouteen on merkitty usein kaksi tai jopa kolmekin avioparia. Alueella oli yhteensä 274 taloutta, joista 168 käsitti vain yhden avioparin ja peräti 106 taloutta muodostui 2–3 avioparista. Kahden ja kolmen avioparin talouksia oli erityisen paljon Kukkian alueen ja Tuuloksen hallintopitäjän kylissä, kun taas vähemmistönä ne olivat Hauhon hallintopitäjän kylissä. Pitäjän pohjoisosassa Haltian ja Kajantilan kylissä kaikissa talouksissa oli kaksi avioparia. Enemmistönä kahden avioparin taloudet olivat myös Karvialassa, Puutikkalassa ja Luopioisten kylissä. Tuuloksen Pohjoisten kylän 11 taloudesta kahdessa oli kolme avioparia ja viidessä kaksi.¹⁶⁹

Hauhon hallintopitäjässä oli eniten yhden avioparin talouksia paitsi Juntulan kylässä, jossa jo 1500-luvulta lähtien oli muita kyliä suuremmat jousimäärät ja samoin pariskuntaluettelossa kahdella tilalla neljästä asui kaksi avioparia. Maantieteellisesti Juntula sijoittuu keskelle metsäistä aluetta eikä sen läpi kulje pääteitä. Kylässä kaskettiin mikä selittää suuret perhekoot. Jutikkalan tekemät

¹⁶⁷ Jutikkala 1942, s. 347.

¹⁶⁸ KA 4403: 1–6.

¹⁶⁹ KA 4403: 3v–5.

havainnot suurperheiden olemassaolosta Hämeessä pitävät siis paikkaansa myös Hauhon, Luopioisten ja Tuuloksen osalta. Vuoden 1609 pariskuntaluettelo täsmää hyvin myös vuosien 1555, 1565 ja 1585 maakirjojen kanssa, joissa suurimmat jousiluvut keskittyivät samoille alueille kuin pariskuntaluettelossa.

Merkilliseksi asian tekee kuitenkin se, että vain kolme vuotta myöhemmin 1611 laaditussa uudessa huonekuntaluettelossa kahden tai kolmen avioparin talouksia ei ole koko tutkitulla alueella enää ainuttakaan.¹⁷⁰ Kolmessa vuodessa alueen kotitaloudet ovatkin muuttuneet länsieurooppalaisiksi ydinperheiksi ja palkollistalouksiksi. Jokaiseen taloon on merkitty asumaan ainoastaan yksi aviopari. Palkolliset, piiat ja rengit, löytyvät pääosin entisissä kahden tai kolmen avioparin talouksissa. Avioparien lukumäärä on 134, piikoja on 37 ja renkejä 42. Herää väkisin kysymys, että alettiinko taloudessa asuvaa toista avioparia jostakin syystä nimittää asiakirjoissa piiksi ja rengiksi. Se on todennäköisempää kuin se, että aviopareiksi olisi aiemmin merkitty palkollisia. Ei tunnu uskottavalta, että kolmessa vuodessa useamman avioparin käsittävistä kotitalouksista olisi todellisuudessa siirrytty yhden avioparin käsittäviin ydinperheisiin.

Jorma Wilmi mainitsee huonekunta- eli pariskuntaluetteloista, että tilapäisverojen joukkoon kuuluvaa veroa kerättiin Elfsborgin lunnaita varten, ja se haluttiin koota myös itsellisen asemassa eläneiltä palkollisaviopareilta. Wilmin mukaan toista lunnasveroa 1610-luvulla kerättäessä sota- ja katovuosien köyhdyttämällä uudisasutusseuduilla kuten Kainuussa kirjattiin tahallisesti talollisia alhaisempaa veroa maksaneiksi palkollisiksi.¹⁷¹ Elfsborgin lunnaita koottiin vasta vuodesta 1614 alkaen ja Hauhon alueella kirjaamismuutos tapahtui jo vuoden 1611 luettelossa. Ainakaan Hauhon osalta ei siis voi tehdä pariskuntaluetteloista minkäänlaisia päätelmiä palkollisten määrästä 1600-luvun alusta.

Jää hämäräksi havaitsivatko talonpojat yksinkertaisesti sen, että veljet vaimoineen kannattaa ilmoittaa verotussyistä tilattomiksi palkollisiksi? Vai tukivatko viranomaiset tätä näkemystä katsoen, että emännän ja isännän lisäksi kyse on irtaimesta väestä, joka olikin vain ”palveluksessa” tiloilla? Näin isäntäperheen ulkopuoliset voitiin katsoa irtaimiksi väeksi, jonka työpanos kuului valtakunnan hyväksi. Kruunu alkoi nimittäin korostaa jo 1500-luvulla palvelusvelvollisuutta eli kansan oli tehtävä työtä valtakunnan hyväksi.¹⁷² Suuret perheet ja kotitaloudet eivät olleet tässä mielessä kruunulle eduksi, sillä niiden suojissa eli väkeä, jonka voitiin katsoa kuuluvan mieluummin aatelisten palvelukseen.

Tärkeää onkin siis nähdä ristiriidat, jotka vallitsevat asiakirjojen ja arjen todellisuuden välillä. Käsite ”ydinperhe” on terminä jopa liian moderni soveltuakseen hämäläisen maaseudun todellisuuteen. Toisaalta se on asiakirjatasolla selvästi nähtävissä ja valtionalta tuki lainsäädännöllä ydinperheenomaista perimysperhettä. Ydinperheen ulkopuoliset haluttiin saada palvelusväeksi hyödyttämään koko valtakunnan sotaponnisteluja. Erilaiset yhteisöt ja sen kirjavat

¹⁷⁰ KA 4417: 1–6.

¹⁷¹ Wilmi 2003, s. 232.

¹⁷² Wilmi 1991, s. 69–70.

kotitaloudet piti saada yhtenäisiksi verotuksen ja sen valvonnan helpottamiseksi. Siksi asiakirjojen antamiin tietoihin ihmisten tittleistä ja asemasta kotitaloudessa on syytä suhtautua erittäin suurella varauksella.

3.4 Kukkiajärven suurperheet

Verotusasiakirjojen taakse arjen todellisuuteen voi päästä tutkimalla tarkemmin Hauhon pitäjän pohjoisen alueen lampuoteja 1600-luvulla. Heidän kotitaloutensa olivat tuolloin suuruudeltaan verrattavissa Itä-Suomen suurperheisiin. Heitä ei sitonut väenotto, vaan he saivat päättää kotitalouksiensa koosta suhteellisen vapaasti. He viljelivät maata, metsästivät, kalastivat ja kaskesivat laajoissa erämaissa toisin kuin peltoihinsa sidotut perintötilalliset pitäjän keskusosissa. Aatelin lampuoteja on totuttu tutkimuskirjallisuudessa pitämään kaikkein heikoimmassa asemassa olevina viljelijöinä, jotka aatelin mielivallan kohteena saattoivat tulla hädetyiksi koska tahansa.¹⁷³ Rautajärven vauras todellisuus näyttäytyy täysin päinvastaisena verrattuna saman ajan perintötilonpoikiin pitäjän peltoviljelyalueilla. ”Häätöuhka” oli taatusti paljon epämääräisempi uhka kuin tilan elinkykyä jatkuvasti koetteleva väenotto tai katovuosi kulkutauteineen, joka saattoi romahduttaa nopeasti itsenäisen talonpojan veronmaksukyvyyn.

Tuuloksen hallintopitäjään lukeutuneella Rautajärven alueella asui jo 1500-luvulla kaksi tai kolme Sääksmäen Lahisten kartanon lampuotia. Suvannon mukaan jo vuoden 1503 Saarioisten käräjillä mainittu Rautajärven Pietari on saattanut tarkoittaa alueella asunutta lampuotia, koska Saarioisten alueella ei ole Rautajärvi -nimistä paikkaa. Varhaisin varma tieto löytyy vuodelta 1524. Lahinen päätyi kruunulle ja lahjoitettiin sivutiloineen vuonna 1600 Ranskasta tulleelle upseerille Samson de la Mottelle.¹⁷⁴ Vahdermetsä oli vielä 1552 Hauhon Sotjalan talollisten eräpalstana. Sen eteläpuolella sijainnut Padankoskenmaan pohjoinen osa oli ennen vuotta 1487 otettu kruunulle. Tuolloin alueella oli asunut Sotjalasta tullut mies mikä viittaisi siihen, että tämäkin alue on kuulunut Sotjalan kylän erämaihin.¹⁷⁵ Niitemaan tutkimusten mukaan Rautajärvi ja Padankoski olivat siirtyneet aatelisille jo vuonna 1434.¹⁷⁶ Ämmätsä ja Kasiniemi olivat Hauhon Kyttälän kartanoon kuulunutta rälssimaata.¹⁷⁷ Harvaan asutulla erämaa-alueella valitsi siis omistuksellisesti varsin sekava tilanne, jossa kruunu, aateli ja talonpojat kiistelivät vielä 1600-luvullakin omistuksistaan.

¹⁷³ Ks.esim. Kujala 2010. Sama lampuodin aseman heikkouden korostaminen suhteessa perintö- ja kruununtalallisiin toistuu ilman sen problematisointia lukuisissa eri tutkimuksissa. Eino Jutikkala esittää kuitenkin vaihtoehtoisen näkemyksen. Ks. Jutikkala 2003, s. 280–281.

¹⁷⁴ Suvanto 1966, s. 21, 29.

¹⁷⁵ Suvanto 1966, s.33.

¹⁷⁶ Niitemaa 1955, s.326.

¹⁷⁷ Suvanto 1966, s.33.

Rautajärvellä asui 1530-luvulla kaksi lampuotia Mikko ja Olavi, jotka suorittivat vuokraansa viljaosuuksina. Vielä vuonna 1528 Olavi Paavonpoika maksoi muiden parseelien ohessa turkistavaroita. Erikoista on se, että Olavi oli maksanut jopa vehnää kaksi panna vuonna 1536. Vehnää viljeltiin hyvin vähän ja vain korkeampi-arvoisten tarpeeseen. Suvannon mukaan Rautajärven lampuotien talous oli jopa hämmästyttävän monipuolista.¹⁷⁸ Lampuotien karjavarallisuuskin oli aivan toista luokkaa kuin peltoalueen kylien talonpojilla. Vuoden 1639 karjaluettelon mukaan Rautajärven lampuoti Esko Pekanpojalla oli 14 lehmää ja 10 lammasta. Lehmien määrä oli suurin koko tutkitulla alueella. Vain muutamalla isännällä oli samaan aikaan 10 lehmää koko Hauhon ja Tuuloksen alueella.¹⁷⁹ Karjamäärän mukaan mitattuna Eskon kotitalous oli siis koko tutkitun alueen varakkain. Karjaluettelon mukaan voi nähdä senkin, että rälssisäterien alaiset lampuotitaloudet olivat usein väkimäärältään keskimäärin suurempia kuin talonpoikien taloudet. Aikuisten miesten määrä suurimmassa osassa on kaksi yhtä taloutta kohti. Samoin aikuisia naisia on keskimäärin 2–3 yhtä taloutta kohti.

Aatelin omistuksessa olleille Rautajärven lampuotitiloille ei ole merkitty tilan kokoa, joten sen perusteella ei pysty hahmottamaan kylän rakennusten määrää eikä myöskään kylässä asuvien erillisten kotitalouksien määrää. Kymmenysluettelossa vuonna 1611 Rautajärvellä on kuusi maksavaa isäntää.¹⁸⁰ Suomen asutuksen yleisluettelossa keskenään ristiriidassa olevien veroluetteloiden ongelma on ratkaistu kyseenalaisin keinoin: ”ylimääräisiksi” katsotut isäntien nimet kymmenysluettelosta on jätetty alkuperäislähteestä merkitsemättä tai sitten sama isäntä on merkitty isännäksi kahteen eri taloon. Vuoden 1611 kymmenysveroluettelosta Suomen asutuksen yleisluetteloon on poimittu vain Tuomas Erkinpoika Mikkolaan, Erkki Sipinpoika Kollaselle, Pekka Jaakonpoika Pietilään ja Nuutti Heikinpoika Sipilään. Alkuperäislähteessä mainitut Jaakko Sipinpoika ja Erkki Erkinpoika on jätetty kokonaan pois.¹⁸¹ Näin on saatu luotua selkeä isäntäketju neljälle nykypäiviin asti säilyneille tiloille.

Rautajärvellä asui vuoden 1629 ruodutusluettelon perusteella yksi suurperhe, jonka muodosti isäntä Esko Pekanpoika ja hänen kolme aikuista poikaansa.¹⁸² Sama tilanne vallitsi edelleen vuosien 1634–1635 henkikirjoissa, joten kyse ei ole siitä sattumasta, että kaikki naimattomat pojat olisivat tietynä vuonna asuneet kotona. Rautajärvellä asuivat samassa taloudessa myös isännäksi merkitty Yrjö Paavonpoika ja hänen veljensä Matti perheineen vuonna 1634. Seuraavana vuonna Matti Paavonpoika perheineen oli henkikirjassa itsenäisenä isäntänä eikä enää veljensä talouteen merkittynä. Jää ratkaisematta oliko hän rakentanut oman erillisen talon,

¹⁷⁸ Suvanto 1985, s.775, 777, 785.

¹⁷⁹ KA 7912:225.

¹⁸⁰ KA 4413: 65v.

¹⁸¹ KA 4413: 65v.

¹⁸² SRA Roterings och utskrivningslängder Tavastehus, Nyland 1629: 646–647. Mantals och båga lengdh i Hauho.

ottanut viljelykseensä tilan vai asuiko hän kuitenkin edelleen veljensä tilalla mutta kuitenkin merkittynä omaksi henkiveroa maksavaksi taloudeksi.¹⁸³

Kiinnostavaa on sekin, että vuoden 1634 henkikirjassa Rautajärven lampuotikylässä on peräti 12 tilattomaksi (*inhyses*) luokiteltua henkilöä, jotka eivät maksaneet henkiveroa. Heidät on merkitty erilliseksi ryhmäksi. Tässä joukossa on ikivanhaksi merkitty Sipi Pekanpoika ja vaimonsa Piritta Vilpuntuotar. Sipi Pekanpoika on epäilemättä sama henkilö kuin vuoden 1609 pariskuntaluettelossa mainittu Sipi Pekanpoika. Aivan samoin ikivanhaksi ja sokeaksi merkitty Nuutti Heikinpoika on todennäköisesti sama henkilö kuin 1611 kymmenyluettelossa ja muutamissa muissa veroluetteloissa mainittu samanniminen isäntä. Ei ole uskottavaa, että he olisivat fyysisesti muuttaneet kotitiloiltaan erilleen asumaan, kuten luetteloiden perusteella voisi päätellä.

Aatelisto ja virkamiehet alkoivat Hämeessä muodostaa suurtiloja 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa. Eino Jutikkalan tekemä havainto siitä, että suurperheet eivät olleet katoamassa 1500- ja 1600 -lukujen taitteessa liittyykin siis kartanoiden lampuotien määrän nopeaan kasvuun mitä Jutikkala ei ole huomannut. Kiinnostavaa on se, että nuijasodan alla kartanoiden lampuodit joutuivat toisinaan talonpoikien vihanpidon kohteeksi. Luopioisten kyläläisillä oli vakavia riitoja samassa kylässä asuneen Kytälän kartanon lampuodin kanssa vuoden 1595 tienoilla, jolloin he väkivalloin ottivat tämän pellot ja niityt itselleen.¹⁸⁴

Hauholla aatelin lampuotien ja talonpoikien välillä oli 1600-luvun alussa edelleen kahnasta. Vuonna 1610 Axell Skytte valitti Luopioisten kyläläisistä, jotka olivat väkivalloin vieneet hänen samassa kylässä asuvan lampuotinsa varsan ja rikkoneet kalastusvälineitä.¹⁸⁵ Myöhemmin Luopioisten asukkaat valittivat käräjillä Lahisten kartanon Samson de la Motten lampuodeista Rautajärvellä. He katsoivat lampuotien käyttäneen Luopioisten kylään kuuluneita nautinta-alueita. Lisäksi Luopioissa asunut Kerttu Antintytär tuomittiin sakkoihin, koska hän oli lyönyt Lahisten kartanon kirjuria ja sen lisäksi nimitellyt kartanon rouvaa.¹⁸⁶ Toisaalta myös Lahisten kirjuri Isak Hansinpoika tuomittiin samoilla käräjillä 9 mk sakkoon hänen lyötyään Kerttua.

Vuonna 1637 Rautajärven lampuodit tuomittiin 3 mk sakkoon, koska he olivat vältelleet heille lain mukaan kuuluvia kruunun virkamiesten kyydityksiä.¹⁸⁷ Yrjö Eskonpoika Rautajärveltä tuomittiin vuonna 1641 sakkoon, koska hän ei ilmestynyt vielä toisellakaan kertaa käräjille vastaamaan samasta kylästä kotoisin olleen Kaarina Laurintyttären haasteeseen¹⁸⁸ Rautajärven neljä taloa kieltäytyivät vuonna 1674 ylläpitämästä *Hadiasilda* -nimitä siltaa, jonka kuntoa valitettiin niin huonoksi, että muutamia hevosiakin oli jo vahingoittunut. Isännät tuomittiin kukin 3 mk sakkoihin. Edelleen vuonna 1674 Rautajärven lampuoti Sipi Heikinpoika syytti

¹⁸³ KA 4528: 144v, 7879: 81v.

¹⁸⁴ KA Hauhon käräjät 1595: 30v.

¹⁸⁵ KA Hauhon käräjät 7.8.1610: 39.

¹⁸⁶ KA Hauhon käräjät 29.1.1628: 112v.

¹⁸⁷ KA Hauhon käräjät 19.4.1637: 133.

¹⁸⁸ KA Hauhon käräjät 19.2.1641: 89.

Luopioisten kyläläisiä siitä, että näiden karja oli tuhonnut hänen ruistaan kahden tynnyrin ja 25 kaban edestä.¹⁸⁹

Tutkitun alueen ensimmäinen kärjäpöytäkirjoihin dokumentoitu salavuoteustapaus vuodelta 1638 liittyi myös Rautajärvelle. Naimattoman Skolastika Klemetintyttären maanneen Mikko Ryssin tiedettiin oleskelleen Rautajärvellä lampuuti Esko Pekanpojan taloudessa eikä tämä saapunut vastaamaan syytteeseen. Omalla tavallaan se kertoo siitä, että kyseinen alue oli syrjässä ja sinne oli helppo kadota kruunun viranomaisten ulottumattomiin. Voisi ehkä varovaisesti olettaa, että pitäjän syrjäisillä lampuotialueilla vallitsi omanlaisensa järjestys, jonne kruunun virkamiesten ote ei aina ulottunut tai jossa se kohtasi aatellisen isännän kruunun kannalta vastakkaiset näkemykset. Tätä epäilyä tukee se, että kylien asukkaat haastoivat aateliston lampuoteja usein käräjille vastaamaan vahingonteosta kylien takamailla. Kyse oli erämaiden nautintaoikeuksista sekä aatelin ja talonpoikien vastakkaisista näkemyksistä niiden omistusoikeudesta.

Rautajärven ja koko Kukkian alueen lampuotiväestöä voi verrata Itä-Karjalan Vuokkiniemen alueen asukkaisiin ja sitä kautta vastaavanlaiseen Itä-Euroopalle tunnusomaiseen perherakenteeseen. Matti Pöllän tutkimusten mukaan sellaiset alueet kuten Vuokkiniemi Itä-Karjalassa olivat kaukana hallintokeskuksista ja niiden asukkaat saattoivat jättää noudattamatta esivallan antamia määräyksiä. Esivallan ote ei ollut syrjäisellä Vuokkiniemellä yhtä tiukkaa kuin muualla Vienassa ja Pohjois-Aunuksessa.¹⁹⁰ Vuokkiniemen alueella harjoitettiin 1600-luvun lopulla Pöllän mukaan kaskeamisen ohessa pääosin karjanhoitoa, metsästystä ja kalastusta. Taloa kohti oli keskimäärin 2,4 aikuista miestä, joka viittaa ydinperhettä suurempaan perhekokoon.¹⁹¹ Hauhon Kukkia-järven erämaa-alueilla lampuotien perherakenteita ja elantoa voi hyvin verrata Itä-Karjalan syrjäseutuihin. Niin Itä-Karjalan syrjäseutujen asukkailla kuin Kukkian seudun lampuodeillakin oli molemmilla samanlainen asema suhteessa virkavaltaan. He myös pystyivät ylläpitämään suurta kotitaloutta ja harjoittamaan maanviljelyn ohessa erätaloutta mikä helpotti toimeentuloa.

Rautajärven Esko Pekanpojan jälkeen suurin kotitalous oli Kuohijoen lampuodilla Erkki Jaakonpojalla. Hänen taloudessaan asui hänen ja vaimonsa lisäksi vuonna 1639 kolme miestä ja kolme naista. Nämä olivat kaksi aikuista poikaa vaimoineen sekä hänen oma naimaton veljensä.¹⁹² Ämmätsän lampuotitaloutta johti asiakirjoissa vuonna 1634 ”ikivanha” Antti Laurinpoika, jonka alaisuuteen oli merkitty hänen viisi poikaansa, joista nuorimmat olivat tosin vasta 12- ja 13 -vuotiaita. Vain toinen pojista oli tällöin naimisissa. Seuraavan vuoden henkikirjassa poikia on mainittu enää kolme.¹⁹³ Vielä 1650-luvulla Ämmätsässä asui isännän Tuomas Antinpojan lisäksi veli Risto vaimoineen. Risto oli vuoden 1634 henkikirjassa vasta 12-vuotias. Arvi Laurinpoika niminen henkilö

¹⁸⁹ KA Hauhon käräjät 12–15.7.1673: 124. 16–20.2.1674: 21.

¹⁹⁰ Pöllä 2001, s. 124.

¹⁹¹ Pöllä 2001, s. 163–164.

¹⁹² KA 7879: 81v.

¹⁹³ KA 4528: 145, 7879: 82.

on merkitty rengiksi, jolla oli vaimo nimeltä Sofia. Arvi voisi periaatteessa olla vanhan isännän veli, vaikka kantaa rengin titteliä henkikirjassa tai sitten samanniminen vieras palkollinen.

Selkeästä muutoksesta Rautajärvellä kertoo vuoden 1657 tuomiokirja, jossa selvitetään lampuoti Sipi Heikinpojan tilan vaiheita. Samalla se kertoo siitä miten suku ja maanperimys ymmärrettiin talonpoikien piirissä. Sipin kertomuksen mukaan hänen vaimonsa isänisä Esko Pekanpoika oli ollut tilan varhainen isäntä. Tämän vanhin poika Yrjö Eskonpoika oli ollut Sipin appi. Käräjillä todettiin, että Yrjö Eskonpojan kuoltua talossa yhdessä asuneet veljet ja sisaret olivat lähteneet ”yksi sinne ja toinen tänne, kukin etsimään onneaan”. Hieman arkisemmin sanottuna suurperhe oli siis tässä vaiheessa hajonnut. Henkiraha oli muuttunut vuonna 1652 vakinaiseksi veroksi mikä saattoi olla osasyynä talouden hajoamiseen.¹⁹⁴ Lisäksi sisarosuuksien maksaminen tuli mahdolliseksi tuolloin ja osa perheen jäsenistä ehkä vaati omaa osuuttaan. Siihen viittaavat myös erinäiset perintöriidat, joita selviteltiin käräjillä seuraavina vuosina. Sipi Heikinpojan viralliseen kotitalouteen Rautajärvellä kuului vuoden 1653 henkikirjan mukaan enää hän itse vaimonsa kanssa sekä renki Sipi ja piika Agneta.

Mielenkiintoista on se, että vaikka Yrjön kotitaloudessa asui hänen omia veljiään perheineen, niin silti hän oli valinnut vävynsä Sipin perijäkseen ja ”ottanut tämän pojakseen”, kuten käräjillä todettiin.¹⁹⁵ Näin hän turvasi omien jälkeläistensä aseman tilan johdossa. Yhteistä verisukulaisuutta toki voitiin suku- ja heimoyhteisössä korostaa rituaalisessa merkityksessä, vaikka sitä ei olisi ollutkaan todellisuudessa.¹⁹⁶ Ainakaan tämän tapauksen perusteella miespuolinen veljenpoika ei ohittanut isännän omaa tytärtä. Yleensä talonpoikien on väitetty suosineen tiukkaa patrilineaarisuutta perimyksessään. Itä-Suomen suurperhejärjestelmässä johtajuuden on sanottu aina kuuluneen isälle. Sukupolvenvaihdos sovittiin juuri ennen vanhan isännän kuolemaa ja perimys oli vahvasti patrilineaarista.¹⁹⁷ Rautajärven tapaus 1600-luvulta ei sovi tähän näkemykseen. Tässä tapauksessa iäkäs Yrjö otti hieman ennen kuolemaansa tyttären miehen perijäkseen.

Esimerkistä käy jälleen ilmi se, että patriarkalisuus voi olla pelkkää oppineiden retoriikkaa, jonka taakse kätkeytyi matrilineaarisia sukuyhteyksiä tai ei edes välttämättä verisukulaisuutta. Koko sanamuoto ”pojaksi ottamisesta” voi olla vain oppineen kirjurin esittämä näkemys asiasta. Muutamaa vuosikymmentä myöhemmin vävystä isännäksi päätynyt Sipi oli käräjillä vaatimassa tilalleen sukuoikeuksia, koska hän halusi ratsutilalliseksi. Sipin kerrottiin käräjillä selvittäneen, että ”hänen esi-isänsä (*förfäder*) olivat viljelleet tilaa jo ikiajat miehestä mieheen”.¹⁹⁸ Sipi tuskin valehteli tarkoituksella. Hänhän oli tullut taloon vävyksi ja tila oli kuulunut hänen vaimonsa esivanhemmille. Sipi pikemminkin ymmärsi olevansa osa vaimonsa suku- ja heimokuntaa. Hänen katsannossaan ei ollut

¹⁹⁴ Jutikkala 1942, s. 303.

¹⁹⁵ KA Hauhon käräjät 1-2.10.1657: 622–622v.

¹⁹⁶ Lehtonen 1990, s. 52–53.

¹⁹⁷ Siren 1999, s.79.

¹⁹⁸ KA Hauhon käräjät 22–23.9.1685: 173.

merkitystä sillä, oliko tila periytynyt genealogisesti sukupolvelta toiselle mieslinjassa vanhimmalta pojalta vanhimmalle pojalle. Pääasia oli se, että maa oli pysynyt saman suvun hallussa. Joko Sipi hahmotti suvun pystysuoran patrilineaarisen polveutumislajan tärkeyden silloin kun tavoitteena oli saada talolle oikeuksia kruunulta tai sitten kirjuri kirjasi hänen puheensa kärjäkirjaan aikakauden oppien mukaiseksi. Läänitys palautui kruunulle lopullisesti reduktiossa 1683 ja Sipin tila oli muuttumassa kruunutilaksi. Hän halusi vauraalle tilalleen ratsutilan aseman.

Rautajärven suurperheen isännän Yrjö Eskonpojan tytärtä ja Sipi Heikinpojan puolisoa ei mainita koskaan nimeltä käräjillä, mikä edelleen korostaa kirjurien vahvaa patrilineaarista otetta asiakirjoihin. Ainoastaan henkikirjoista selviää, että Sipillä oli vaimo etunimeltä Beata.¹⁹⁹ Itsenäisenä toimijana Beataa ei mainita koskaan taloa koskevissa monissa kärjäjutuissa eikä ole tietoa sen paremmin hänen avioitumisästään kuin elämästään yleensä. Lampuotien suurperheiden naisista ei lähteissä juurikaan kerrota. Ainoa naimaton nainen, joka 1660-luvulle mennessä nousee asiakirjoista esiin, on vanhapiika Dorde Olavintytär Ämmästä. Hänet tuomittiin salavuoteudesta nuoren rengin Klemetti Tuomaanpojan kanssa, joka oli kotoisin Lehtelästä.²⁰⁰

Lehtelän henkikirjoista löytyy isäntä Tuomas Yrjönpoika, jolla mainitaan poika Klemetti ensimmäisen kerran vuonna 1669. Dordea ei löydy henkikirjoista Ämmästä lampuotitaloudesta mutta hän voisi patronyyminsä perusteella olla Olavi Antinpojan tytär. Olavi ei ollut isäntä, vaan asui vaimoineen Ämmästä suurperheessä 1634–1646 ja häviää kirjoista tämän jälkeen. Isäntänä oli Antti Laurinpoika, jonka alaisuudessa asuivat hänen viisi poikaansa. Olavi oli pojista kolmanneksi vanhin. Vielä 1650-luvullakin Ämmästässä asui isäntä, tämän veli ja sisarenpoika vaimoineen. Dorde ei siis ollut hallitsevan isännän tytär, vaan ehkä isännän veljentytär. Nimitys ”vanha piika” viittaa siihen, että hän ei enää ollut nuori neito.

Merkitsemistapojen ongelmallisuutta ydinperheen ulkopuolisten henkilöiden kohdalla kuvaa Rautajärvellä vuonna 1682 tapahtuneen puukotustapauksen²⁰¹ tarkastelu ja sen yhteydessä mainitaan kärjäkirjassa seuraavat henkilöt:

Surmattu Heikki Jaakonpoika Rautajärveltä, sotilas (*ei löydy henkikirjasta*).

Todistaja Pekka Paavonpoika Rautajärveltä, surmatun veli (*ei löydy henkikirjasta*).

Surmatun isä Jaakko Valentininpoika Rautajärveltä, lampuoti (*löytyy henkikirjasta*).

Surmaaja Kalle Heikinpoika Vahdermetsästä, paimen (*ei löydy henkikirjasta*).

Todistaja Jaakko Sipinpoika Rautajärveltä (*löytyy henkikirjasta*).

Todistaja Yrjö Erasmuksenpoika Vahdermetsästä, lampuodin veli (*ei löydy henkikirjasta*).

Todistaja Helena Pertuntytär Rautajärveltä, Yrjön sukulaisnainen (*ei löydy henkikirjasta*).

Todistajan Helena Pertuntyttären isä Rautajärveltä (*löytyy henkikirjasta*).

¹⁹⁹ KA 7957: 785.

²⁰⁰ KA Hauhon käräjät 19–20.7.1669: 168.

²⁰¹ KA Hauhon käräjät 2–3.3.1682: 49–53.

Keskeisistä henkilöistä ainoastaan lampuodin eli isännän asemassa olevat miehet löytyvät henkikirjasta samana vuonna. Jaakko Sipinpoika on todennäköisesti henkikirjassa mainittu lampuoti Sipi Heikinpojan nuorempi poika. Jaakko Valentiniinpojalla on tuomiokirjan mukaan pojat Heikki Jaakonpoika ja Pekka Paavonpoika, joista jälkimmäinen on patronyyminsä perusteella poikapuoli, vaikka sitä ei erikseen tarkenneta. Kumpaakaan aikuista poikaa ei löydy henkikirjasta.

Tärkein todistaja ja puukotustapauksen silminnäkijä käräjillä oli piika Helena Pertuntytär (*Helena Berendsdotter*), joka vastasi käsi Raamatulla kaikkiin tehtyihin kysymyksiin ja kertoi selkeästi mitä oli tapahtunut. Hän oli täysivaltainen ja aktiivinen toimija käräjillä ja ensimmäinen pohjoisen metsäseudun nainen, joka esiintyy käräjillä muussa yhteydessä kuin salavuoteustuomion saaneena naisena. Siltikään naimatonta Helenaa ei mainita koskaan esimerkiksi Rautajärven tai Vahdermetsän asukkaita koskevissa henkikirjoissa. Käräjillä hänen todetaan olevan Yrjö Erasmuksenpojan sukulaisnainen ja hänen isänsä kerrottiin kutsuneen joulupäivänä Hauhon kirkonmäellä luokseen Rautajärvelle joukon ihmisiä. Tuomiokirjassa käytetään termiä *husfålket* eli Helenan isällä oli siis kotitalous, johon kuului useita ihmisiä. Lampuoti Jaakko Valentiniinpoika ja Pekka Paavonpoika olivat vanginneet Kalle Heikinpojan heti yöllä teon jälkeen, joten hekin olivat yöpyneet Helenan isän talossa, koska olivat kuulleet Helenan huudon.

Helenan isä oli todennäköisesti Perttu Niilonpoika (*Berend Nilsson*), joka löytyy Rautajärveltä vain vuoden 1682 henkikirjasta yhdessä vaimonsa Helkan kanssa. Lisäksi samana vuonna mainitaan veli Kalle. Vieraita luokseen kutsunut Perttu oli tuomiokirjan mukaan jotakin sukua Vahdermetsän Yrjö Erasmuksenpojalle, joka harvinaisen patronyyminsä perusteella oli lampuodin Erasmus Erkinpojan nuorempi poika. Perttu ei kuitenkaan näytä koskaan maksaneen kymmenysveroa. Ylipäättään koko alueen lampuotien kotitalousmerkinnät vaikuttavat henkikirjoissa sekavilta eikä merkintöjen vuosittainen seuraaminen tuo selvyyttä siihen kuka loppujen lopuksi asui missäkin kotitaloudessa ja mitä sukua mainitut henkilöt olivat keskenään. Lampuotiperheisiin kuuluvien lukuisten henkilöiden luokittelu selkeiksi kotitalouksiksi on tuottanut kirjureille selvästi suuria vaikeuksia. Nimiä ilmestyy henkikirjoihin ja taas katoaa. Tämä taas korostaa sitä, että asiakirjojen takana oli pikemminkin joukko samaa sukua tai muulla tavoin liittosuhteissa olevia ihmisiä, jotka viljelivät ja asuivat syrjäistä maa-aluetta.

Henkikirjoista puuttuvia mutta kärjäkirjassa mainittuja ihmisiä yhdistää kaikkia sama asia: joko naimattomuus tai viranomaisten taholta määritelty tilattomuus, joka tavallaan on synonyymi myös sille, että henkilö ei kuulu tilaa hallitsevaan isäntäperheeseen. Mitään tietoa ei myöskään löydy siitä, kuka oli Rautajärveläinen naimaton Maria Heikintytär. Hänet ja surmasta tuomittu sotilas Heikki Jaakonpoika oli nimittäin tuomittu vuonna 1680 salavuoteudesta.²⁰²

Naisten lähes täydellinen näkymättömyys lampuotien suurperheissä ja syrjäisimpien alueiden muissakin talouksissa voi johtua osaksi suurista perherakenteista ja siten erilaisesta tapakulttuurista, jossa ruokakuntien johtavat

²⁰² KA Hauhon käräjät 2–3.9.1680: 51.

miehet hoitivat asioita. Anu Pylkkänen on todennut, että Itä-Suomen ero Länsi-Suomeen näkyy siinä, että miehet toimivat paljon useammin käräjillä naisten edusmiehinä ja naisia mainitaan harvemmin toimijoina. Länsi-Suomessa naiset olivat näkyvämpiä julkisessa toiminnassa ja siten myös kärjäkirjoissa.²⁰³ Toisaalta voi tehdä sen lisäpäätelmän, että lännessä tilattomuuden yhä kasvaessa naisten oli yksinkertaisesti vain pakko hoitaa käräjillä etujaan itse. Ämmätsän, Rautajärven, Evinsalon, Kynnärön ja Kuohijoen lampuotien suurperhevaltaisissa kylissä ei tapaa 1600-luvulla viljakapoista, niityistä ja peltosaroista riiteleviä yksittäisiä naisia kuten samaan aikaan tutkitun alueen keskeisimmistä peltoviljelyyn siirtyneistä kylistä Hauhon hallintopitäjästä.

3.5 Naisten valtakunta – miesten asiakirjat

Kruunun määrittelemään tilattomaan väestöön kätkeytyi merkittävä määrä naisia, jotka eivät asiakirjatasolla olleet yhtä tärkeitä kuin miehet. Mies oli asiakirjoissa kotitalouden pää ja nainen aina hänen alaisensa. Miehet merkittiin asiakirjoihin mutta naiset voitiin jättää pois. Ennen henkiveron vakiintumista ei ollut tarpeen kirjata naisia maakirjoihin, joissa työkykyinen mies merkitsi samaa kuin veronmaksukykyinen mies. Tilanne muuttui 30-vuotisen sodan aikana, jolloin naisia ilmaantui tuomiokirjoihin ja henkiveron seurauksena myös muihin luetteloihin. Naisten kautta avautuu kiinnostava näkökulma myös kotitalouksiin ja perheisiin aikana, jolloin suuri osa miehiä oli osan aikaa sotapalveluksessa.

Kun verrataan veroluetteloita, sotilasasiakirjoja sekä tuomiokirjoja, niin ne viittaavat vahvasti siihen, että joissain osissa Hauhon ja Tuuloksen aluetta oli erittäin runsas tilaton väestö jo 1600-luvun alussa. Pienikin alue siis saattoi käsittää keskenään erilaisia alueita. Tilattomuus tulee esiin eniten tuomiokirjatasolla. Alvettulassa tilaton väestö määrättiin vuonna 1643 siirtämään asumuksensa muualle ensimmäiseen kevätpäivään mennessä, koska Hyömäen kartanon omistaja halusi asuttaa samalle alueelle omia lampuotejaan.²⁰⁴ Tilattomien osuus kasvoi voimakkaasti 1600-luvun alkuvuosina. Ruodutusluetteloiden mukaan kylissä asui irtolaisia ja renkejä, joita ei näytä kuitenkaan aina ensi sijassa valikoituneen armeijaan. Mieluummin valittiin talollisten poikia ja vävyjä, jotka kuitenkin lähettivät palkollisia puolestaan.²⁰⁵ Lisäksi vuoden 1634 henkikirjan mukaan alueelle syntyneillä suurilla ratsutiloilla oli paljon renkejä, jotka olivat turvassa väenotoilta, samoin kuin aateliston lampuodit suurperheineen, jotka tuottivat lisää tilatonta väkeä.

²⁰³ Pylkkänen 1990, s. 315, 330. Toivo 2008, s. 85.

²⁰⁴ KA Hauhon käräjät 30.10.1643: 3v–4.

²⁰⁵ SKRA Roterings och utskrivningslängder Tavastehus, Nyland 1629: 646–647: Mantals och båga lengdh i Hauho.

Ensimmäisen henkikirjan ohella vuonna 1639 laaditusta karjaluettelosta saadaan ainoa tarkempi selvitys koko tutkitun alueen asukkaista, koska siihen on merkitty talollisten ja tilattomien lisäksi kaikkein köyhimmät sekä vielä erikseen nihtien vaimotkin kotieläimineen. Vastaavan kaltaista luetteloa Hauhon ja Tuuloksen koko väestöstä 1600-luvulta ei löydy mistään muualta. Luettelon mukaan ratsu-, perintö-, kruunun- ja rälssitiloilla oli vuonna 1639 yhteensä 655 naista. Miehiä oli kaikkein köyhimmät mukaan lukien yhteensä 553 henkeä. Kun naisten lukumäärään lisätään vielä 115 nihdinvaimoa sekä 34 köyhää, niin naisten lukumääräksi saadaan lopulta 804.²⁰⁶ Toisin sanoen naisia oli 1630-luvulla enemmistö alueen asukkaista eli 250 henkeä enemmän kuin miehiä. Luettelosta puuttuvat alaikäiset sekä palkolliset mutta loppusumma on kuitenkin suuntaa antava: väestörakenne oli vinoutunut ja tilanne erikoinen, koska suuri osa miehiä oli sodassa.

Vuonna 1618 Ruotsi osallistui 30-vuotiseen sotaan, joka päättyi vuonna 1648 Westfalenin rauhaan. Väenottojen seurauksena maaseutuyhteisö oli 1630-luvulla vahvasti naisvaltainen.²⁰⁷ Yhteisön naisvaltaisuuden kannalta on kiinnostavaa, että vuonna 1644 Ruotsi sai naispuolisen hallitsijan. Kuningatar Kristiina nousi Ruotsin valtaistuimelle tultuaan tuolloin täysi-ikäiseksi. Valtakunnan voisi katsoa olleen 30-vuotisen sodan aikana vahvasti naisten käsissä. Monet ylemmän säädyn naiset johtivat ratsutilojaan ja kartanoitaan rintamalla olevien miestensä puolesta elleivät seuranneet heitä sotaan. Hauholla sekä Ilmoilan että Hyömäen kartanoiden rouvat olivat niitä, jotka toimivat näkyvästi käräjillä. Molemmat kartanot olivat syntyneet lahjoitusten seurauksena. Ilmoilan kartanon rouva Anna von Dücker laajensi voimakkaasti kartanoaan, joka oli tutkitun alueen suurin. Samoin Hyömäkeen syntyneen kartanon rouva Anna Elisabeth Tharmouth ja Tuittulan lahjoituksen omistajan rouva Barbara Bado hoitivat lahjoitusmaidensa asioita käräjillä ilman edusmiehiä, joita alkoi aatelisnaisille ilmaantua vasta myöhemmin 1700-luvulla. Naisten vaihtuvia aviomiehiä ei aina edes mainita ja toisinaan heidän nimensä ovat kirjureilla sekaantuneet. Kartanonisäntien vaikutus jäi siis paikallisyhteisössä käytännössä näkymättömäksi.²⁰⁸

Sotilaan vaimo Marketta Tuomaantyttyärelle Alvettulasta tuomittiin vuonna 1638 hänelle kuuluva torppa sen aiemmilta asukkailta. Marketan talouteen kuului myös piika nimeltä Malin. Vuotta aiemmin hänen aviomiehensä ratsumiehen palvelijaksi merkitty Klemetti oli ottanut autiosta viljelyyn tilan. Marketta oli maksanut vuonna 1640 tilan kymmennysverot.²⁰⁹ Pari vuotta myöhemmin jäätyään leskeksi Marketta vaatii käräjillä Kouvalan ja Lemmittylän kartanoiden isänniltä saataviaan miesvainajalleen kuuluneesta hevosesta. Klemetti oli palvellut Kouvalan kartanossa. Käräjillä ratsutilan omistajat tuomitaan maksamaan hevosen hintana Marketalle kahdeksan taalaria hopearahaa.²¹⁰

²⁰⁶ KA 7912: 227v.

²⁰⁷ Esim. Einonen, Karonen 2002, s. 20–21.

²⁰⁸ Miettinen 2009, s. 131–141.

²⁰⁹ KA Hauho SAY, Alvettula 1634–1653: 49. Vuonna 1637 ”Tagit af öde” Tuomiokirjat ovat puutteellisia 1630-luvun alussa eikä autiotilan viljelyyn ottoa löydy käräjiltä.

²¹⁰ KA 4528: 132, Hauhon käräjät 5.3.1638: 180, 10.3.1640: 34.

Mielenkiintoista on se, että Marketta ja hänen miehensä asuivat Alvettulassa, vaikka aviomies oli ratsumiehen renkinä maantieteellisesti varsin kaukana olevassa Kouvalan kartanossa. Alvettulassa, Ilmoilassa, kirkonkylässä ja Hyömässä asui varhaisten veroluetteloiden mukaan paljon nihtejä ja ratsumiehiä vaimoineen. Ratsumiesluetteloissa heidät nähdään ikään kuin kartanoiden ruokakuntiin kuuluviksi, vaikka he todellisuudessa asuivatkin omissa mökeissään kokonaan toisella puolen pitäjää. Sotilaiden asuttamat kylät olivat myös pääteiden solmukohtia, joka epäilemättä vaikutti asuinpaikan valintaan. Tämä kertoo jotakin siitä, että sotilastoveruus oli astunut käytännön syistä sukuverkoston tilalle.

Nihdin vaimona ja itsellisenä mainitaan vuonna 1634 Elina Ryska Alvettulasta. Hänenkin talouteensa kuului piika samoin kuin Marketta Tuomaantyttyärellä. Elina haastoi vuonna 1641 käräjille Simo Laurinpojan, joka oli hänelle velkaa kaksi tynnyriä ruista. Elina oli antanut ne hänelle lainaksi kaksi vuotta aiemmin. Lisäksi Markus Pekanpojalta Miehoilasta määrättiin Elinalle lehmä ja Esko Martinpoika Alvettulasta oli Elinalle velkaa yhdeksän taalaria kuparirahaa, jotka hänet tuomittiin maksamaan.²¹¹ Elina mainitaan edelleen vuonna 1643 Alvettulassa upseerin vaimona.²¹² Elinan Ryskan aviomies oli sodassa korpraaliksi ylennyt Klemetti Klemetinpoika, joka ratsasti Henrik Burtzin rykmentissä. Lisäksi Klemetti toimi Hyömäen kartanon isännän edusmiehenä. Vaimo Elinalle oli kuitattu maksetuksi aviomiehen palkkana neljä tynnyriä viljaa vuonna 1643.²¹³

Elina Ryska oli miehensä kanssa lainannut paikallisille talonpojille rykmentin maksamia viljatynnyreitä. Se, että alemmalla upseeristolla ja sotilaiden vaimoilla oli tapana lainailla viljaa talonpojille, paljastuu myös vuoden 1642 käräjöpöytäkirjasta, jossa Tuomas Yrjönpoika tuomitaan maksamaan lainaamansa vilja takaisin upseereille.²¹⁴ Vastaavasti nihdinvaimo Agneta Rekontytär Toivaalasta peri vuonna 1643 käräjillä 22 kappaa viljaa samassa kylässä asuvalta Matti Laurinpojalta.²¹⁵

Jokaisessa rykmentin komppaniassa oli ratsumestari sekä tämän alaisuudessa luutnantti, kornetti, 2-3 korpraalia, furiiri, pari rummunlyöjää, piiskuri, seppä ja pappi.²¹⁶ Armeija tarjosi runsaasti ylenemismahdollisuuksia kenelle tahansa ansioituneelle sotilaalle taustaan katsomatta. Alempaa upseeristoa tarvittiin paljon, koska kaatumisten seurauksena paikkoja vapautui usein. Upseerien vaimoille tai edusmiehille maksettiin miesten palkkoja viljatynnyreinä ja rahana. Naiset olivat toisinaan kuittaamassa niitä omilla tai miestensä puumerkeillä. Sodan aiheuttama sosiaalinen nousu ulottui maalaisyhteisöön asti. Piikatyttö päätyi rengin vaimoksi, renki otti pestin ratsumieheksi ja yleni alempaan upseeristoon, jolloin tulot kasvoivat. Vaimo pystyi kohentamaan taloutta palkkaamalla piian, hankkimaan

²¹¹ KA 4528: 132, Hauhon käräjät 25.10.1641: 125v–126.

²¹² KA 7925a: 939.

²¹³ SKRA Copier aff öfverstens Henrik Burtz regementes quitterligier 1641.

²¹⁴ KA Hauhon käräjät 2.6.1642: 174v.

²¹⁵ KA Hauhon käräjät 5.10.1643: 6.

²¹⁶ SKRA Regementsräkenskaper 1636-1723. Lista oppå Öfversten wälb. Tärsten Ståhlhandskes ryttare regemente officers och tienare 1641, vol 13: 183.

kotieläimiä sekä lainaamaan kylän isännille viljaa. Jonkun autiotilan viljelyyn otto mahdollisti perheelle pääsyn tilallisten joukkoon.

Vuonna 1639 Hauhon alueella asui yhteensä 115 nihdinvaimoa, joilla oli kotieläimiä ja he muodostivat pieniä kotitalouksia lastensa ja piikojensa kanssa. Erikseen oli merkitty vielä aliupseerien vaimot ja itselliset naiset sekä vielä kaikkein köyhimmät, joilla myös oli omia talouksia.²¹⁷ Nämä ihmiset eivät olleet talollisten tavoin sidottuja maaomaisuuteen ja mieslinjaiseen sukuverkostoon. Miehet pikemminkin turvautuivat vaimoihinsa sekä suvun ulkopuolisiin henkilöihin kuten upseereihin ja toisiin sotilaisiin, koska olivat sotapalveluksessa pitkiä aikoja. Näin vaimoilla oli väistämättä aktiivisempi rooli niin päätöksentekijänä kotitaloudessa kuin koko yhteisössä.²¹⁸

Siinä missä nokkela nihdin- tai ratsumiehen vaimo saattoi sodan avulla rikastua, niin rakastunut nainen sitä vastoin yleensä hävisi. Nihtien vaimoja päätyi koko 1600-luvun syytteeseen luvattomista suhteista. He syyllistyivät vieläpä vakavampaan huoruudeksi katsottuun rikokseen kuin vain salavuoteuteen, koska olivat naimisissa. Ongelmallista oli se, että naiset eivät tieneet olivatko heidän aviomiehensä enää elossa vai ei. Mielenkiintoinen vanhojen tapojen ja uusien lakien välinen ristiriita piirtyy Valpuri Matintyttären luvattoman suhteen tapauksen käsittelyssä. Valpuri Matintytär oli sotilaan vaimo, jonka aviomies oli sodassa. Valpuri ja Alvettulasta kotoisin ollut Sipi Eskonpoika olivat pitäneet yhtä jo neljä vuotta minkä he oikeudellekin tunnustivat. Romanssi oli alkanut vuonna 1629 Vihavuoden myllyllä, jossa molemmat olivat olleet samaan aikaan jauhattamassa viljoja. Jauhaminen tapahtui yöllä ja odotusaika oli pitkä. He kertoivat maanneensa myllyllä ensi kertaa yhdessä.

Valpuri oli suhteen aikana synnyttänyt poikalapsen, joka oli elänyt vain kolme kuukautta. Aviomies sotilas Yrjö Klemetinpoika oli niihin aikoihin palannut kotiin ja tiennyt vaimonsa suhteesta toiseen mieheen. Valpurin ja Sipin suhde herätti kylällä yhä enemmän juoruja ja pahoja puheita, joten Yrjö oli ottanut lopulta vaimonsa uudelleen luokseen ja antanut tälle anteeksi. Heille oli syntynyt tämän jälkeen lapsikin, joka oli nyt vuoden vanha. Sipi oli maksanut Yrjölle sovinnoksi yhdeksän tynnyriä viljaa ja oli sittemmin kirjoittautunut nihdiksi ja lähtenyt kompaniansa mukana Narvaan. Lautamiehet katsoivat, että miesten sovinnosta huolimatta teko oli vastoin Jumalan ja Ruotsin lakeja, joten heidät oli tuomittava molemmat kuolemaan.²¹⁹ Jää silti epäselväksi pantiinko kuolemantuomio täytäntöön vai ei.

Sipi Eskonpoika oli samoilla käräjillä syytteessä siitä, että oli nimittänyt erästä Beata Yrjöntyttästä murhaajaksi. Beata marssitti käräjille todistajikseen ”arvokkaat ja kunnialliset naiset” Elina Tuomaantyttären ja Valpuri Martintyttären Hyömäestä sekä Kaarina Yrjöntyttären, Valpuri Vilpuntuyttären, Riitta Tuomaantyttären, Riitta Yrjöntyttären, Kerttu Paavontyttären, ja Marketta Yrjöntyttären Alvettulasta. Sipi

²¹⁷ KA 7912: 227v.

²¹⁸ Hartman 2004, s. 179.

²¹⁹ KA Hauhon käräjät 29–30.7.1633: 304v–305.

tuomittiin perättömistä sanoistaan kolmen markan sakkoon.²²⁰ Maineensa puhdistusta hakenut Beata Yrjöntyttä oli henkikirjan mukaan nihdin vaimo. Beata Tuomaantytär ja Kaarina Yrjöntyttä olivat emäntiä ja Kerttu Paavontytär sotilaan vaimo.²²¹ Muita mainittuja naisia ei löydy vuoden 1634 henkikirjasta. Hämmäntävintä on se, että tätä käsittelyä ei löydy ollenkaan renovoiduista tuomiokirjoista samalta ajalta.²²² Beata Yrjöntyttären asian käsittely on säilynyt vain konseptituomiokirjassa.

Herää kysymys, että miten paljon tuomiokirjojen puhtaaksikirjoitusvaiheessa suoritettiin valikointia. Pidettiinkö erityisesti naisiin ja tilattomiin liittyviä tapauksia osin niin vähäpätöisinä ettei niitä kannattanut lisätä puhtaaksi kirjoitettuihin tuomiokirjoihin? Keskityttiinkö Tukholmaan lähetettävissä renovoiduissa tuomiokirjoissa vain vakavampien rikosten kirjaamiseen, mikä nostaa aineistossa keskeiselle sijalle maanomistukseen liittyvät asiat ja siveellisyysrikokset. Hauho, Tuulos ja Lammi muodostivat yhden kärjäkunnan 1600-luvun puoliväliin asti mikä nosti käsiteltyjen tapauksien määrän korkeaksi. Se on vaikuttanut varmasti osaltaan myös siihen, että tapaukset kirjattiin lyhyinä ja niiden kesken suoritettiin valikointia. Vuoden 1633 kesäkäräjiltä on päätynyt renovoituihin tuomiokirjoihin vain 12 juttua. Pois on jätetty peräti 48 arkipäivään liittyvää käräjillä käsiteltyä asiaa. Renovoituun tuomiokirjaan on päätynyt esimerkiksi Sipi Eskonpojan ja Valpuri Matintyttären huorinteko sekä kaikki neljä autiotilan viljelyyn ottoa. Lisäksi renovoiduissa on kaksi tilakauppaa ja sakkotuomio viranomaisten niskoittelusta sekä tapaus, jossa talonpojat kieltäytyivät maksamasta myllytulliveroan.

Marja Taussi-Sjöberg on todennut, että yksin käräjille tulivat etupäässä seksuaalirikoksista syytetyt naiset tai köyhät naiset. Varakkaimmilla naisilla oli mies edustamassa itseään. Anu Pylkkänen ja Anneli Mäkelä ovat todenneet tutkimuksissaan selkeän eron kärjäpöytäkirjoissa Itä-Suomen ja Länsi-Suomen välillä. Sosiaalisessa hierarkiassa Itä-Suomessa korostuivat ikä ja sukupuoli. Käräjillä esiintyi vähemmän naisia kuin Länsi-Suomessa ja heillä oli useammin edusmies. Länsi-Suomessa sosiaalinen hierarkia perustui työlle ja se antoi naisille enemmän mahdollisuuksia, joskin toisaalta jätti heidät myös turvattomampaan asemaan. Se, oliko naisilla oltava joku ajamassa asioitaan oikeudessa, on epäselvää. Keskiaikaiset maanlait määräsivät naiselle edusmiehen mutta luultavasti määräystä ei käytännössä valvottu eikä noudatettu.²²³

Se, että naisia oli niin näkyvästi esillä vain seksuaalirikoksissa ja lapsenmurhaoikeudenkäynneissä, voi johtua siitäkin, että tutkimuksissa lähteinä käytetyt ja säilyneet renovoidut tuomiokirjat saattoivat 1600-luvun alkupuoliskolla olla valikoivia. Vuoden 1633 Hauhon kesäkäräjiltä päättyivät konseptikirjoista renovoituihin tuomiokirjoihin vain toiselle miehelle aviottoman lapsen synnyttänyt

²²⁰ TMA Gerdenin arkisto: Hollolan tuomiokunta, Hauhon, Tuuloksen ja Lammin käräjät 29–30.7.1633.

²²¹ KA 4528: 131v–133.

²²² KA Hauhon, Tuuloksen ja Lammin käräjät 29.–30.7.1633: 304v–305. Käsittelyssä vain Sigfrid Eskilssonin ja Valburg Matssdotterin makaaminen.

²²³ Katajala-Peltomaa, Toivo 2009, s. 127–129.

nihidinvaimo Valpuri Matintytär ja nimettömäksi jäävä Erkki Mikonpojan vaimo, jota Tuomas Jaakonpoika oli lyönyt, sekä aatelisrouva Margareta Fincke, jonka asioita hoiti vouti. Kynnystä renovoituihin ei ylittänyt Rukkoilan Marketta, joka puolusti niittysarkaansa, ei Lucia Eskontytär, joka sai sakot nimittelystä eikä Agneta Sipintytär, jolle tuomittiin riihirakennus. Pois jätettiin myös ne kahdeksan naista, jotka puolustivat Beata Yrjöntyttären loukattua kunniaa.²²⁴

Hauhon ja Tuuloksen 1600-luvun alun tuomiokirjoista löytyy siis runsaasti talonpoikaisnaisia, jotka ajoivat asioitaan käräjillä ilman, että heillä mainitaan edusmiestä. He olivat pääsääntöisesti kotoisin Hauhon keskusalueen peltoalueen kylistä. Edellä mainituista naisista siis vain aatelisrouva Margaretalla oli edusmies käräjillä. Kyse ei ollut pelkästään perinnönjaoista tai luvattomista suhteista, vaan varsin usein naisia on perimässä velkoja tai osallisina muissa riidoissa. Osan kärjäkirjoissa mainituista naisista pystyy muiden lähteiden avulla jopa identifioimaan tilattomiksi naisiksi, joiden aviomiehet olivat sodassa tai kaatuneet siellä. Erityisen hyvä lähde henkikirjan ohella on Ruotsin sota-arkistossa olevat rykmentin tilikirjat (*regementräkenskaper*) 30-vuotisen sodan ajalta, joiden yhteydessä on kuittikokoelmat.

Naimisissa oleva nainen, jonka aviomies viipyi vuosia sodassa ja ei ehkä palannut koskaan, oli suurvaltatasotien mukanaan tuoma uusi lainsäädännössä tuntematon ilmiö. Nainen ei ollut naimaton eikä leski mutta kuitenkin yksin. Osa nihdin vaimoista ja leskistä asui 1630-luvulla veljiensä kotitalouksissa lastensa kanssa muodostamatta omaa kotitaloutta.²²⁵ Osa heistä taas eli itsellisinä kyläyhteisössä erillään maataomistavista talonpoikaistalouksista muodostaen oman ryhmänsä.

Naisten oli usein pakko hoitaa omien ja aviomiestensä asioita. Se, että he ajoivat asioitaan yksin käräjillä, ei välttämättä kerro heidän tarmokkuudestaan ja omatoimisuudestaan, vaan pakosta. Asia ei kuitenkaan ole täysin yksiselitteinen, sillä isojen talojen emäntiä ja vaimoja oli 1600-luvulla ajamassa asioitaan käräjillä. He myös haastoivat muita käräjille, vaikka heillä olikin elossa olevia läheisiä miessukulaisia. Tämä huomio on tehty erityisesti tutkittaessa sitä, olivatko noitavainojen uhrin yhteisön heikoimpia ja puolustuskyvyttömämpiä naisia.²²⁶

Luopioissa asunut Kerttu Antintytär tuomittiin vuonna 1628 sakkoihin, koska hän oli lyönyt Lahisten kartanon kirjuria ja nimitellyt Lahisten rouvaa.²²⁷ Suhteellisen vähäinen sakkorangaistus ei sovi yhteen sen kanssa, että Kerttu oli noussut hierarkiassa itseään selvästi ylempiä vastaan sekä lyömällä että soittamalla suutaan. Vähäinen sakkorangaistus kertoo siitä, että vielä 1600-luvun alussa ideologia hierarkkisesti rakentuvasta yhteiskunnasta oli vasta muotoutumassa.

²²⁴ TMA Gerddenin arkisto: Hollolan tuomiokunta, Hauhon, Tuuloksen ja Lammin käräjät 29–30.7.1633.

²²⁵ KA 4528: 130–147. Henkikirjasta 1634 näkee, että isäntien sisaria oli paljon merkittynä nihtien vaimoiksi ja he asuivat samassa ruokakunnassa kuin veljensä.

²²⁶ Toivo 2008, s.162–163. Ks. myös Koskinen, Nissilä 2007, s.103–122.

²²⁷ KA Hauhon käräjät 29.1.1628: 112v.

3.6 Sisaret, piiat ja tyttäret osana kotitalouksia

Lain mukaan tiettyjen väestöryhmien ei tarvinnut maksaa henkiveroa, joten he eivät siten näy luetteloissa. Tällaisia olivat alle 15-vuotiaat lapset, yli 65-vuotiaat vanhukset, rutiköyhät, sotilaat ja aateliset. Toisinaan heitä silti saatettiin merkitä henkikirjoihin. Yhtä hyvin joinakin vuosina jätettiin pois sellaista väkeä, jonka lain mukaan olisi pitänyt olla henkikirjoissa. Järjestelmä ei ollut yhdenmukainen ja kirjaaminenkin saattoi olla huolimaton. Aika-ajoin henkikirjoja pyrittiinkin tarkistamaan ja valvontaa tiukentamaan. Tarkimpina henkikirjoina pidetään vuosina 1634, 1654 ja 1694 laadittuja henkikirjoja, koska tuolloin oli annettu ohjeistuksia ja täsmennyksiä niiden pitoon.

Hauhon ja Tuuloksen ensimmäiseen henkikirjaan vuodelta 1634 on merkitty koko aikuisväestö mukaan lukien aateliset ja köyhät, joita ei enää sen jälkeen löydy.²²⁸ Seuraavan vuoden henkikirja on jo huomattavasti suppeampi.²²⁹ Henkikirjaväkiluku aleni vuodessa koko Hämeen alueella neljänneksellä.²³⁰ Tilanne lähes romahti 1640-luvulla eikä kaikilta vuosilta edes löydy henkikirjoja tai sitten niihin on merkitty vain veroa maksaneiden naisten ja miesten lukumäärät. Henkikirjoihin merkitseminen oli hyvin vaihtelevaa vielä 1650-luvun jälkeenkin, jolloin niiden laatiminen siirtyi kirkkoherroilta manttaalikomissaarien tehtäväksi. Silti kirkkoherroilla oli edelleen tärkeä rooli henkikirjoituksessa, koska he tunsivat seurakuntalaisensa.²³¹

Henkikirjojen ulkoinen muoto ei ollut yhtenäinen, vaan kukin kirjasi kansaa omalla tyylillään. Pidemmällä kotitalouksien seurannalla käy ilmi, että perheenjäseniä merkittiin toisinaan henkikirjoihin mutta toisinaan taas ei. Mitään yhtenäistä logiikkaa yksittäisten henkilöiden poisjättöön ei tunnu löytyvän. Yhteenvedona voikin todeta sen, että maata omistavien isäntä- eli perimysperheiden vanhempien ja lasten muodostama ydinperhe on aina selkeästi merkitty mutta kaikki muut kotitalouteen kuuluvat perheenjäsenet löytyvät paljon satunnaisemmin.

Henkikirjat laatiin ja kouluja käyneen Hauhon kirkkoherran patriarkaalinen näkemys tulee hyvin esille Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjien ensimmäisistä henkikirjoista vuosilta 1634 ja 1635. Ne on laadittu siten, että aina ensin mainitaan kotitalouden miehet ja sitten vasta naiset. Esimerkiksi isäntä (*bonde*) Lauri Niilonpojan jälkeen on merkitty vävy (*måg*) Reko Tuomaanpoika. Vävyyn jälkeen on kirjattu Laurin vaimo (*bonde hustru*) Riitta Matintytär ja neljäntenä ”vävyyn vaimo” (*m.hustru*) Kaarina Laurintytär. Luontevammalta tuntuisi, että Kaarina olisi merkitty

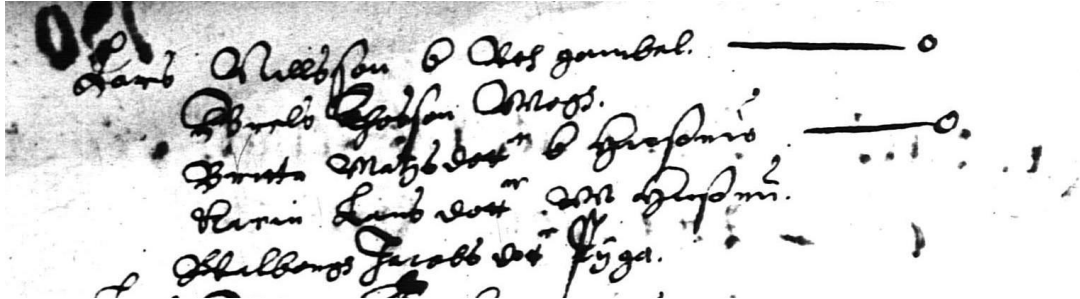
²²⁸ KA 4528: 130–147. Henkikirja 1634.

²²⁹ KA 7879: 39–82. Henkikirja 1635.

²³⁰ Jutikkala 1957, s.152, 168.

²³¹ Tala 2008, s.21–22.

isännän tyttäreksi mutta nimeke on kuitenkin kirkkoherran raamattupohjaisessa patriarkaalisessa luokituksessa ”vävyn vaimo”.²³² Lisäksi Kaarina on naimissa mikä haluttiin tuoda esiin, sillä asiakirjoissa nimitys talontytär (*bondedotter*) viittaa nuoreen naimattomaan tyttäreeseen.

Kuva 5. Lauri Niilonpojan (Lars Nilsson) kotitalous Hauhon Ilmoilassa vuonna 1634. Lähde: 4528: 130v.

Koska henkikirjoihin otettiin mukaan 15-vuotta²³³ täyttänyt väestö, tyttärien lukumäärä ei vielä kerro siitä paljonko alueen kotitalouksissa oli ihanteellisen naimiän ylittäneitä naisia. Kiinnostava tältä kannalta onkin se ryhmä, joka koostuu sisariksi merkityistä naisista. Toki tässäkin ryhmässä oli nuoria 15–20 -vuotiaita, jotka saattoivat avioitua mutta mukana oli varmasti myös vanhempia naisia. Erityisen mielenkiintoinen on vuoden 1654 henkikirja, jossa kotona asuviksi isännän sisariksi on merkitty peräti 85 naista eli lähes 30 % kaikista henkikirjan naimattomista naisista. Määrä ylittää piiioksi merkittyjen naisten määrän. Tämä on sikäläkin yllättävää, että naisia ei ole kattavasti merkitty henkikirjoihin, koska kärjäkirjoista löytyy samalta ajalta naisia, joita taas ei löydy henkikirjoista.

Sisarten ryhmään on taulukossa laskettu myös isäntien vaimojen sisaret, sisaren- ja veljentyttäret sekä sisarpuolet. Siis ne naiset, jotka eivät varsinaisesti kuulu ns. ydinperheeseen. Sisariksi merkittyjen suuri määrä kotitalouksissa kertoo siitä, että nuorten palvelukseen lähtö ei tunnu olleen alueen talonpoikaistalouksissa mikään vakiintunut käytäntö 1600-luvulla. Se on selkeä viite tapaan pyrkiä asumaan suurina kotitalouksina. Kotitalouksissa asuvien muiden naimattomien naisten kuin tyttärien määrä henkikirjoissa nousee huomattavasti tultaessa vuodesta 1634 vuoteen 1654. Nämä naiset olivat olennainen osa kotitaloutta, koska heistä maksettiin henkirahaa. He eivät siis olleet köyhiä tai sairaita. Sen sijaan itsellisten tyttäriksi merkityt naiset katoavat melkein kokonaan henkikirjoista mikä kertoo pikemminkin kasvavan tilattoman väestön merkitsemättä jättämisestä kuin siitä, että heidän määränsä olisi vähentynyt. Lisäksi on muistettava, että henkikirjasta puuttuvat sotilaat perheineen.

²³² KA 4528:130v. Talouteen kuuluu vielä piika Valpuri Jaakontytär.

²³³ Vuoden 1634 kirjassa on poikkeuksellisesti mukana myös 12-vuotiaita tyttöjä ja poikia.

Taulukko 1. Naimattomat naiset Hauhon ja Tuuloksen henkikirjoissa 1634 ja 1654

	1634		1654	
Piikoja	115	39 %	73	25 %
Tyttäriä	131	38,5 %	61	20,6 %
Sisaria	17	5 %	85	29 %
Itsellisiä	61	18 %	69	23 %
Itsellisten tyttäriä	16	8 %	7	2 %
Yhteensä:	340	100	295	100

Kun erotellaan hallintopitäjät toisistaan, saadaan jälleen kiinnostava tutkimustulos: Yhteensä 56 sisareksi merkittyä naista asui kotonaan Tuuloksen hallintopitäjässä, kun taas Hauhon hallintopitäjässä heitä oli vain 29. Sisarten osuus oli siis Tuuloksessa 32 % kaikista naimattomista naisista ja Hauholla 24 %. Tuuloksen hallintopitäjä kattaa Hauhon pohjoisosat, Kukkia-järven seudun syrjäiset lampuotikylät ja Tuuloksen kappelin. Hauhon hallintopitäjä taas käsitti kirkonkylän ympäristössä olevat kylät sekä seurakunnan eteläosan. Kaskeaminen oli tältä seudulta lähes kadonnut ja pääpaino oli peltoviljelyssä. Tilat olivat kartanoiden ja ratsutilojen ohella perintö- ja kruununtiloja. Laskelmissa on tosin otettava huomioon se, että syystä tai toisesta Hauhon hallintopitäjien kaikkia tiloja ei löydy henkikirjasta. Alveltulasta mukana on vuonna 1654 mukana jostain syystä vain pari taloa. Vastaavasti Tuuloksen hallintopitäjästä puuttuu samana vuonna koko Sotjalan kylä. Lukuja voi siis pitää lähinnä suuntaa antavina.

Kotona asuvien tyttärien määrä kaikista naimattomista naisista oli vuonna 1634 Tuuloksen hallintopitäjässä 49 % ja Hauholla vain 29 %. Vuonna 1654 kotona asuviksi tyttäreiksi oli Tuuloksessa merkitty 19 % ja Hauholla 23 % eli suunnilleen saman verran. Eniten piiaksi merkittyjä naisia oli vuonna 1634 Hauhon hallintopitäjässä, jossa heitä oli 40 % kaikista naimattomista. Tuuloksen hallintopitäjässä piikoja oli samana vuonna vain 28 %. Vastaavasti tilattomien määrä oli Tuuloksessa pienempi kuin Hauholla. Piikoja on vuosina 1634 ja 1654 paljon kartanoissa ja suurilla virkamiesten omistamilla ratsutiloilla. Talonpoikaistalouksissa heitä on harvemmin. Työväkenä taloissa tuntuivat olleen paremminkin juuri isäntien sisaret ja veljet kuin piijat ja rengit, mikä sekin viittaa pyrkimykseen pysytellä suuressa perhekoossa. Talonpojan kannalta oman suvun jäsenet olivat työväkenä luotettavampi ja taloudellisempi ratkaisu kuin vieras palkattu työvoima.

Veljiä ja veljien vaimoja tavataan usein vuoden 1634 henkikirjassa. Samoin alueen kotitalouksista löytyy paljon isäntien sisaria, jotka ovat nihtien vaimoja tai leskiä. Heidänkin työpanoksensa hyödytti kotitilaa. Vävy taas suoritti sotapalveluksen, jolloin muu väki oli siitä vapaa. Hänen lapsensa kasvaessaan

tekivät työtä kotitalalla. Pariskuntaluettelossa Karvialassa oli kolme kahden avioparin taloutta vuonna 1606. Edelleen vuoden 1634 henkikirjassa Karvialassa suositaan suurta kotitaloutta mikä näkyy esimerkiksi Markus Vilpunpojan kotitaloudessa. Hänen luonaan asui kaksi veljenpoikaa, joista toiselle on merkitty vaimo. Lisäksi kotona asui kolme tytärtä, joista kaksi on merkitty nihtien vaimoiksi. Ruokakunta koostui siis asiakirjoissa kolmesta ydinperheestä eli sen voi katsoa todellisuudessa suurperheeksi, jossa kolme perhettä muodosti yhden suuren kotitalouden.²³⁴

Jo vuoden 1634 henkikirjassa mainitaan joitain isäntien naimattomia sisaria myös merkinnällä *uthgammal* eli ikivanha. Toki muutaman kohdalla syy naimattomaksi jäämiselle on selkeä: he olivat esimerkiksi sokeita tai rampoja. Toivaalan Markus Juhonpojan tyttären Marketan kohdalle on merkitty sana *brottfalning* eli kaatumatauti, joka esti lain mukaankin avioitumisen.²³⁵ Leskeys muutti naisen statusta, ja se on huolellisesti merkitty vuoden 1634 henkikirjaan. Silti on epävarmaa, olivatko todella kaikki tuolloin itsellisenaisiksi merkityt ikivanhat, sairaat ja kerjäläiset olleet koko ikänsä naimattomia vai oliko heidän joukossaan myös leskiä. Tilattomien leskinaisten vähyys on silmiinpistävää myös vuoden 1654 henkikirjassa. Voisikin ajatella, ettei köyhimpien tilattomien naisten leskeys ollut merkitsemisen arvoista samalla tavoin kuin maataomistavien ryhmässä. Tilattoman naisen tai iäkkään kerjäläisnaisen leskeydellä ei ollut välttämättä merkitystä kirjurin ja viranomaisten kannalta. Siten naimaton tilaton vanha nainen saattoi asiakirjatasolla olla samanarvoinen kuin tilaton leski. Avioituminen ei naisen asemaan vaikuttanut yhtä paljon kuin se oliko hänellä yhteys maanomistukseen.

Hauhon ja Tuuloksen ensimmäisissä henkikirjoissa 1634 ja 1635 näkyy tärkeimpänä asiana tilojen hallinta- ja perimysjärjestys kuin varsinainen ruokakunta. Naisten merkitseminen ei ollut yhtä tarpeellista kuin miesten, elleivät he olleet rintaperillisen asemassa. Siksi osa henkiveroa maksavista perheenjäsenistä saattoi olla merkittynä myös tilattomiksi tai palkollisiksi erilleen varsinaisesta perimysperheestä. Heidät voitiin luokitella myös köyhiksi, joiden ei tarvinnut maksaa henkirahaa eikä heitä siksikään merkitty tai heitä ei yksinkertaisesti ilmoitettu. Sisarenpoika mainitaan vain kahdessa taloudessa. Toiseen niistä kuuluu myös sisarentytär.²³⁶ Kummassakaan taloudessa isännälle ei ole merkitty omia lapsia. Sisarenlapset olivat siis isännän lähimpiä perijöitä. Isännän vaimon sisar löytyy alueen kolmesta taloudesta.²³⁷ Henkikirjoissa ei mainita muita kuin tyttäriä, poikia, sisaria ja veljiä sekä joskus harvoin heidän lapsiaan. Kaukaisemmat sukulaiset mainitaan henkikirjassa yleensä vain silloin, kun läheisempiä ei yksinkertaisesti ole. Näin jokainen kotitalous muodosti perintölakien mukaisen perhejärjestyksen ytimen, jossa on ensin mainittu tilan haltija ja sen jälkeen tämän lähimmät perilliset.

²³⁴ KA 4528: 146.

²³⁵ KA 4528: 139.

²³⁶ KA 4528: 140v.

²³⁷ KA 4528: 136v, 138v, 139.

Naisten tittelien ja aseman täydellistä riippuvuutta miehistä kuvastaa esimerkiksi kärjäkirjoista löytyvä tapaus, jossa käsiteltiin vuonna 1659 kuolleen Lemmettylän ratsutilan isännän vouti Johan Isakinpojan perintöä. Isak Isakinpoika maksoi jälkeen jääneitä velkoja, ja hänen todettiin jättäneen veljensä lesken Margareta Johanintyttären ”kuin itsellisnaiseksi nejän pienen lapsensa kanssa”.²³⁸ Vuoden 1662 henkikirjasta löytyykin merkintä ”inh. Margareta Jacobsdotter”, jonka voisi tulkita tarkoittavan entistä voudin vaimoa, vaikka patronyymi onkin virheellinen. Tilaa hallitsi tuolloin hänen miehensä veli.²³⁹ Vuonna 1670 mainitaan ”Mor. Margareta”, kun isännäksi on jo tullut Margaretan poika Isak Johaninpoika. Itsellinen merkitsi voudin lesken Margaretan asemaa langon hallinnoimassa ja isännöimässä kotitaloudessa mutta toisaalta myös häpeää, koska sitä haluttiin erikseen korostaa kärjillä. Mahdollisesti lankomies oli osoittanut käytökselläänkin, että veljen vaimo oli menettänyt asemansa tilan emäntänä ja hänen tuli nyt totella lankoaan. Isak Isakinpojan nimittäin katsottiin toimineen virheellisesti ja liian omavaltaisesti. Ennen kaikkea tapaus kuvastaa asiakirjojen tasolla naisen aseman riippuvuutta virallisella tasolla ja asiakirjoissa miehestä olipa hän naimaton tai naimissa. Asema voudin leskenä antoi Margaretalle mahdollisuuden kapinoida tilannetta vastaan niin yhteisössä kuin kärjilläkin.

Vanhuus oli myös usein syynä siihen, että paikka veroluetteloissa muuttui. Vuoden 1639 karjaluetelossa on erikseen listattuna Hauhon ja Tuuloksen kaikki köyhät, sairaat ja kerjäläiset (*husarme*). Tässä luettelossa on esimerkiksi Aikkolan kylän kohdalle merkitty Matti Jaakonpoika ja hänen vaimonsa, jotka ovat ”ikivanhoja”. Vielä vuoden 1634 henkikirjasta Matti Jaakonpoika löytyy merkittynä isäntä Yrjö Jaakonpojan talouteen. Hän oli tämän isä ja jo tuolloin ikivanhaksi merkitty. Entinen talonisäntä on siis virallisissa asiakirjoissa lopulta samassa joukossa köyhien, kerjäläisten ja sairaiden kanssa. Yhteinen nimittäjä tälle joukolle oli tietenkin työkyvyttömyys ja irtaantuminen maanomistuksesta. Samalla se kuvastaa ylemmän säädyn virkamiesten asennetta talonpoikaisyhteisöä kohtaan ja tilastointitapaa yleensäkin.

Kun yhdistetään 1600-luvun alun henkikirjoista, ruodutusluetteloista ja pariskuntaluetteloista saadut tiedot 1500-luvun lopun maakirjojen jousilukuihin, niin kaikki viittaa erittäin vahvasti siihen, että suurissa kotitalouksissa eläminen oli talonpoikien arkipäivää varsinkin Tuuloksen hallintopitäjän syrjäisissä kylissä aina 1500-luvulta 1600-luvulle asti. Tähän voi vielä liittää satunnaiset maininnat tuomiokirjoista liittyen perheiden kokoon ja naisten näkymättömyyteen. Peter Laslettin kehittämässä luokittelussa tämä tarkoittaisi sitä, että Hauhon alueella pyrittiin itäsuomalaiseen tapaan muodostamaan monen perheen talouksia, joissa oli vanhemman sukupolven edustajia sekä nuoremman sukupolven muodostamia ydinperheitä eli yksinkertaisemmin suurperheitä. Tosin asiakirjoissa kotitaloudet koko ajan pienenevät ja ovat pääsääntöisesti toisistaan erillään asuvia ydinperheitä.

²³⁸ KA Hauhon kärjät 12–13.10.1668: 52v. ”Lämmandes henne såsom en inhyses qwinna med 4 små omyndige barn”.

²³⁹ KA Luopioinen SAY 1653–1672. Patronyymi on epäselvä jo aiemmin. Joka tapauksessa talosta ei löydy ketään Margareta Johanintytärtä mainituilta vuosilta.

Nuijasodan jälkeiset ajat olivat vaikeita mikä näkyy tilojen määrän nopeana vähentymisenä Hauholla ja Tuuloksessa. Mikäli verot jäivät kolmelta vuodelta maksamatta, niin tila katsottiin autioksi. Se ei siis välttämättä ollut asumaton. Autioituminen oli alkanut jo aiemmin eli 1580-luvulla, joka ehkä vaikutti jonkin verran myös perhekoon pienenemiseen, koska maakirjoista katoavat lähes kokonaan kahden ja kolmen jousen taloudet. Tilojen määrä koko Hämeessä putosi vuoden 1618 jälkeen tuhannella. Vuonna 1618 tiloja oli 4 869 ja vuosina 1634–1635 jäljellä oli enää 3 833 tilaa. Veronmaksukyvyttömiksi määriteltujen tilojen määrä Hauholla ja Tuuloksessa oli vuonna 1635 yhteensä 68.²⁴⁰ Vuonna 1602 annetuissa voudinohjeissa määrättiin, että autiotilaa oli kolmilla käräjillä tarjottava entisen asukkaan sukulaisille ennen kuin se annetaan vieraalle.²⁴¹ Kruunu alkoi lisäksi vaatia 1610-luvulla autiotilan viljelyyn ottajalta takausmiehiä, jotka olivat vastuussa siitä, että uusi omistaja maksoi veronsa saatujen vapaavuosien jälkeenkin.²⁴²

Hauhon ja Tuuloksen henkikirjoista laskettu väkiluku pysytteli 1600-luvulla vajaan kahdentuhannen asukkaan tuntumassa tai sen alapuolella. Henkikirjaan laskettiin vuonna 1653 poikkeuksellisesti myös tuolloin kotiutetut sotilaat sekä heidän perheenjäsenensä, joita oli yhteensä 317 henkeä. Näin saadaan hieman tarkempi kuva tilattomien määrästä 1600-luvun puolivälissä. Yhteensä palkollisia, tilattomia ja sotilaita oli 1000 henkeä. Tilattomien määrä oli siis kasvanut jo 1650-luvulle tultaessa huomattavaksi, vaikka se ei selkeästi näy henkikirjoista. Tilattomien määrän kasvun huomaa siitakin, että isännät pystyivät Hauholla palkkaamaan sotilaita ja ratsumiehiä itsensä ja poikiensa tilalle sotaväkeen.

Taulukko 2. Hauhon ja Tuuloksen väkiluku ja väestörakenne henkikirjojen mukaan.

Väestö	1634		1654	
	Talollisia	1033	61 %	856
Palkollisia	176	10 %	156	13 %
Itsellisiä	343	20 %	107	9 %
Sotilasväestöä	145	8,5 %	87	7 %
Yhteensä:	1697	100	1206	100

Eniten kyläkuva tutkitulla alueella muutti 1600-luvun alkuvuosikymmeninä se, että alkoi syntyä sekä suurtiloja että niiden läheisyyteen tilattomien alueita.

²⁴⁰ KA 7877: 75–76.

²⁴¹ Jutikkala 1942, s.313.

²⁴² Jutikkala 1942, s.315.

Suurtiloja perustivat etupäässä virkamiehet, kuten voudit ja aateliset. Pääosin suurtilojen tarvitsemat maat hankittiin ottamalla viljelyyn nuijasodan jälkeen autoioiksi jääneitä tiloja. Entinen veronmaksukyvytön isäntä saattoi jatkaa tilalla lampuotina. Siirtyminen osaksi suurtilaa saattoi olla talonpojalle myös helpotus, vaikka perintöoikeus menetettiin. Pitkällä tähtäimellä se saattoi johtaa ns. alenevaan säätykiertoon, jossa jälkeläiset olivat joko lampuoteja tai itsellisiä. Tätä aikalaiset eivät tietenkään tieneet eikä se ollut mikään sääntökään, koska esimerkiksi rautajärveläinen lampuoti Sipi Heikinpoika päätyi ratsutilalliseksi 1600-luvun lopulla. Rautajärven itsenäisten, hyvin menestyneiden ja vauraiden kartanolampuotien esimerkki 1600-luvun alussa vaikutti osaltaan varmasti siihen, että sukuoikeuksia myytiin toisinaan aatelille ja virkamiehille jopa täysin vapaaehtoisesti. Laajin vapaaehtoinen kauppa perintöoikeuksista solmittiin vuonna 1630 Tuuloksen Jutilassa.²⁴³ Sukuoikeutensa ja perintömaansa Henrik Månsinpoika Spärälle rälssiksi myi kuusi isäntää.

Kotitalouksien määrä asiakirjoissa kasvoi Jutilassa kolmella tultaessa vuodesta 1609 vuoteen 1634. Kylässä oli ollut seitsemän taloa mutta määrä oli vuonna 1634 kasvanut 10 kotitalouteen. Jutilan tavoin myös Hahkiala oli lähes autoitunut kylä, kun se lahjoitettiin Olof Dufvalle. Matkantaka autoitui 1620-luvun kuluessa ja sen kaikki veronmaksukyvyttömät talot otti viljelyynsä luutnantti Antti Laurinpoika.²⁴⁴ Sellaiset kylät, joissa ei ollut autiutiloja, eivät päätyneet lahjoituksiksi eivätkä isännät myyneet sukuoikeuksiaan. Sen sijaan he yrittivät yhdistää autiutiloja omiin tiloihinsa. Autioiden viljelyyn otto oli erityisen vilkasta alueella vuosien 1632–1638 välisenä aikana, jolloin 24 tilaa otettiin viljelyyn. Syyskäräjien 1637 ja kesäkäräjien 1638 välillä otettiin autiosta viljelyyn peräti 16 tilaa, joista seitsemän oli ollut yli 10 vuotta autiona. Yksi tila Okerlasta oli autoitunut jo 30 vuotta aiemmin. Mahdollisesti toiminta alkoi vilkastua jo 1620-luvulla mutta tuolta ajalta tuomiokirjoja ei ole säilynyt. Tultaessa 1640-luvulle autiutilojen viljelyyn otto vähenee jyrkästi.

Suurtiloja muodostaneiden kruunun virkamiesten ja lahjoitusmaita saaneiden aatelisten vaikutus Hauholla ja Tuuloksessa alkoi kasvaa 1600-luvun kuluessa suuremmaksi. Kehityksen seurauksena yhä useampi henkilö oli tilaton ja siten riippuvainen maataomistavista. Suvun ja ruokakunnan alkoi yhä enemmän korvata talo, johon sukukunta oli kiinnittynyt. Maaomaisuuden merkitys kasvoi niin asiakirjatasolla kuin reaali maailmassakin. Talonpoikaisyhteisö jakautui hitaasti mutta varmasti 1600-luvun kuluessa maataomistaviin ja tilattomiin. Juopa kasvoi ensin asiakirjoissa mutta lopulta se näkyi myös todellisessa elämässä. Juopa alkoi vaikuttaa myös avioitumisessa yhä vahvemmin.

Huomionarvoista perhehistoriallisen tutkimuksen kannalta on se, että vuoden 1654 henkikirjassa on talollisten sisaria merkitty kotitalouksiin huomattavasti useammin kuin piikoja. Naimattomat naiset olivat tärkeä osa perhettä ja tilojen

²⁴³ KA Hauhon käräjät 2.11.1630: 210.

²⁴⁴ KA Hauhon käräjät 3.4.1634: 40. Luutnantti Antti Laurinpoika ottaa Matkantaan autiokylästä viljelyyn Matti Matinpojan 4ä, Perttu Erkinpojan 4 ½ ä, Matti Eskonpojan 4 ½ ä, Yrjö Pertunpojan 3 ½ ä, Antti Matinpojan 4 ½ ä.

työvoimaa 1600-luvulla. Sen perusteella voi vetää jonkinlaisen johtopäätöksen siitä, että tyttäret eivät aina suoraan avioituneet isänsä taloudesta miehensä talouteen, vaan jäivät kotitaloonsa työvoimaksi. Osittain taustalla voi olla avioitumisen vaikeutuminen, kun status muuttui isän kuoleman jälkeen tyttäristä isännän sisariksi. On kuitenkin oleellista, että piiiaksi lähteminen ei siis kuulunut talonpoikaiseen arkeen Hämeessä, vaan se rooli kuului kasvavalle itsellisten joukolle. Naimattomien naisten lisäksi sotilaiden vaimoja on merkitty asumaan talonpoikien kotitalouksiin eikä pelkästään itsellisten joukkoon. Patronyymien perusteella he näyttävät olleen usein isäntien sisaria tai veljenvaimoja ja usein tämä sukulaisuussuhde myös mainitaan. Tämäkin kertoo siitä, että talollisten kotitaloudet koostuivat monista ydinperheistä eli ne olivat selkeästi suuperheitä. Sukulaisuus oli talonpoikien keskuudessa keskeisin side, joka turvasi elämää. Mitä enemmän ympärillä oli omaa sukua, sen turvatumpaa oli elämän jatkuvuus.

3.7 Maaomaisuuden siirto ja avioliitto

Ne owat rindaperilliset iotka syndywät
toinen toisestans
aina edespäin yhdestä sugusta,
Ia iälkiperilliset eriäwät lahkoon,
molemmille puolin. (Talonpoikien laki
1442)

Jo kaukaa muinaisuudesta asti yhteisöt ovat kontrolloineet perimystä, maanomistusta sekä avioliittoa. Avioliitolla solmittiin suhteita toisiin sukuryhmiin, samoin maanvaihdot ja hyvitykset vahingoista ylläpitivät yhteisöjen välisiä suhteita. Maa periytyi lain mukaan sukulinjassa aina 1800-luvun lopulle asti eikä sitä saanut myydä vieraalle ilman lähisukulaisten lupaa.²⁴⁵ Perimyslait ja niiden muokkaama käsitys suvusta patrilinearisena järjestelmänä jatkui ja säilyi vahvana aina 1900-luvulle asti. Kotitalouksien ja perheiden määrittäminen asiakirjoista saa uusia piirteitä, kun tarkastelun pääkohteeksi otetaan naimattomat naiset.

Satunnaisia merkintöjä ja sakkoluetteloita lukuun ottamatta naiset siis ilmestyvät lähteisiin vasta vuonna 1634, kun aloitettiin henkiveron kanto ja sen seurauksena henkikirjojen pitäminen. Naisten määrä 1600-luvun henkikirjoissa on kuitenkin huomattavan vähäinen. Tätä on pidetty etupäässä itäsuomalaisena ilmiönä ja selitetty sen johtuvan naisten alemmalla avioitumisiällä. Lisäksi on arveltu, että henkikirjoista jätettiin pois pääosin nuoria ja naimattomia henkilöitä, palkollisia ja varattomia. Kari-Matti Piilahden tutkimusten mukaan henkikirjoissa on kaikkein parhaiten ja tarkimmin mukana miespuolinen talollisväestö mikä on epäilemättä

²⁴⁵ Pylkkänen 2005, s. 76.

oikea havainto.²⁴⁶ Kuitenkin naisen ja varsinkin naimattoman naisen aseman tutkiminen antaa mahdollisuuden selvittää talonpoikaisen perheen ja kotitalouden muuttumista 1600-luvulta 1700-luvulle.

Tittelien ja sitä kautta sosiaalisen aseman ja suvunkin korostaminen alkoi näkyä entistä enemmän kärjäkirjoissa vasta 1600-luvun puolivälin jälkeen, jolloin hierarkkisuuden ja patrilineaarisuuden korostaminen kasvoi asiakirjatasolla huippuunsa. Jokaisella henkilöllä on vuonna 1634 aloitetuissa henkikirjoissa nimensä perässä jokin titteli kuten vaimo, poika, tytär, talollisen isä, talollisen äiti, talollisen veli tai sisar, renki, piika tai itsellinen. Henkikirjoissa annettuun titteliin voi naisten kohdalla luottaa vain tiettyyn rajaan asti. Esimerkiksi naimattomaksi jäänyt talontytär saattoi 1600-luvun henkikirjoissa muuttua tyttärestä ja sisaresta ”itselliseksi”, ”piiaksi” tai jopa ”irtolaisnaiseksi”. Joku perheen pojista taas saattoi päätyä ”sotilaaksi” tai ”ratsumieheksi” ja asua silti kotitalossaan.²⁴⁷ Termit ”talollisen tytär” ja ”talollisen poika” kuvaavat oikeastaan paremminkin henkilön ikää ja asemaa tilan perimyksessä. Ihanteellisen avioitumisiän ohittaneille talontyttärille ja talollispojille annettiin jokin muu nimitys virallisissa asiakirjoissa. Kyse ei ollut syrjinnästä, vaan verotuksellisesta käytännöstä, jossa kotitaloutta katsottiin puhtaasti maanperimyksen ja kruunun hallinnon kautta.

Seppo Aalto on tulkinnut rengin tarkoittavan henkikirjassa naimatonta ja palveluskelpoista miestä, jonka tausta on voinut olla melkein mikä tahansa. Hän arvioi myös salavuoteusoikeidenkäyntien termin irtolainen (*lösdrifare*) liittyvän kuljeksivaa elämää viettäneeseen naimattomien henkilöiden ryhmään. Myös Aalto on havainnut ristiriidan kärjäkirjojen ja henkikirjojen välillä siihen mitä tulee henkilön taustaan ja katsoo, että kirjurin tulkinta ihmisen asemasta on epävarma. Aallon mukaan irtolainen on tavallaan synonyymi henkilöille, joilla ei ollut palvelupaikkaa ja jotka varmuudella olivat nuoria ja naimattomia.²⁴⁸ Toisaalta irtolaisten ryhmään saattoivat lukeutua myös keski-ikäiset ja lesket. Yhteinen nimittäjä sanoille piika ja renki on se, että henkilöt eivät olleet solmineet avioliittoja ja että heidän piti totella sekä kunnioittaa vanhempiaan ja ylempiään. Erilaiset palvelus- ja suojelussuhteet olivat osa kaikkien ihmisten arkipäivää.²⁴⁹

Nainen ja avioliitto olivat erittäin tärkeässä roolissa maanperimyksessä. Nainen synnytti jälkeläisiä turvaamaan elämän jatkuvuutta. Siksi avioliiton asemaa ja merkitystä yhteisössä keskiajalla ja 1500- ja 1600 -luvuilla ei voi yliarvioida. Aikakauden koko historian voi eräällä tavalla jopa nähdä kamppailuna maanomistuksesta kuten Maria Sjöberg on tutkimuksissaan todennut. Varhainen uuden ajan yhteiskunta perustui maanviljelylle, sen jatkuvuudelle ja maata hallinneille perheille. Lait noudattivat tätä asetelmaa ja se pysyi kautta vuosisatojen ihanteena, johon yritettiin pyrkiä. Maaomaisuus oli periaatteessa miesten hallinnassa ja naiset vain välittivät tätä valtaa, koska he toivat miehensä suvulle myötäjäisinä ja perintöinä lisää maata, uusia sukulaisuussuhteita ja lapsia. Lait pyrkivät siihen, että

²⁴⁶ Piilahti 2007, s. 41. Happonen 2009, s. 37.

²⁴⁷ Jutikkala 1957, s.162–164, 186.

²⁴⁸ Aalto 1993, s. 72–73.

²⁴⁹ Lahtinen 2006, s. 34.

peritty ja avioliiton kautta saatu maa pysyisi saman suvun hallinnassa. Aikakauden sukukäsitysikin ymmärrettiin vahvasti maanperimyksen kautta. Avioliitto oli sukuside, jonka mies solmi saadakseen lisää maata, laillisia jälkeläisiä perimään sen ja takaamaan elämän jatkuvuuden.²⁵⁰

Naisen välittävää asemaa talonpoikaisessa maanomistuksessa ja suvussa kuvaa hyvin vuodelta 1582 oleva Lopen tuomiokirjoista löytyvä selvitys talonpoikaisesta perintöriidasta, jonka yhteydessä löytyy maininta: ”tällä Antilla oli vaimonaan Anna Niilontytär, joka oli naitu sukuun maan vuoksi”.²⁵¹ Samoin ajan sukukäsitystä kuvaa myös tuomiokirjatapaus vuodelta 1598, jossa pohditaan leskeksi jääneen Kaarina Martintyttären ja hänen lastensa asuinpaikkaa. Kaarina määrättiin jäämään miesvainajansa veljen Erkki Tuomaanpojan talouteen Pohjoisten kylään siihen asti kunnes solmisi uuden avioliiton.²⁵² Samoin 1500-luvun lopulla oikeudessa pohditaan pariinkin otteeseen kolmen veljeksien muodostaman suurperheen jakaantuessa sitä minne perheen vanhat leskinaiset joutuisivat. Lopulta kotitaloudesta erilleen muuttanut Antti Hemminginpoika määrätään ottamaan Sotjalasta luokseen poikansa anoppi. Sen sijaan veljesten äiti jäisi asumaan Tuomaksen ja Matin talouteen Sotjalaan.²⁵³

Se, miksi tätä asiaa piti käsitellä käräjillä, jää arvoitukseksi. Naisten kotipaikat määräytyivät käräjillä lopulta sukulinjan ja patrilineaarisen perimyksen mukaisesti. Poikien äiti jäi suvun vanhaan kotiin, kun taas miniän äidin paikka oli siellä missä vävy ja miniä asuivat. Perinnönjaon jälkeen perheestään omaan talouteen muuttanut poika ei saanut äitiään luokseen asumaan. Oikeuden pöytäkirjasta löytyvä käsittely osoittaa jälleen kerran sen, että suurperhe ei ollut tuntematon ilmiö Hämeessä.

Naimisissa olevan naisen paikka katsottiin jo keskiaikaisissa maanlaeissa olevan miehensä suvussa. Verisukulaisuus laskettiin jatkuvaksi vain miehen kautta, joten vaimo ei ollut koskaan sukua samalla tavoin kuin mieslinjaiset jälkeläiset.²⁵⁴ Tämä ajatus siirtyi lakeihin, joilla eurooppalainen aatelisto alkoi vaalia sukunsa ”puhtautta” ja omaisuutta.²⁵⁵ Talonpoikien keskuudessa ”verisukulaisuus” saattoi olla tilanteen vaatiessa myös rituaalista, kuten aiemmin Rautajärven sukuyhteisöä koskevassa esimerkissä todettiin. Vävy saattoi korvata veljenpojan tai ohittaa jopa oman pojan. Tarvittaessa taloon voitiin ottaa myös kokonaan suvun ulkopuolinen yhtiömies perheineen. Talonpojille tiukka patrilinearisuuden tai verisukulaisuuden vaatimus ei ollut ensisijaista, vaan ennen sitä tulivat elämisen realiteetit. Ylin luokkakin tarpeen mukaan korvasi omia poikia erilaisilla järjestelyillä. Aateliston keskuudessa voitiin ”adoptoida” kuninkaan luvalla vaikka sisarenpoika, jos omia miespuolisia perillisiä ei ollut ja estää näin suvun ”sammuminen”. Kuvaavaa on kuitenkin se, piian aatelist miehelle synnyttämä terve avioton poikalapsi ei kelvannut jatkamaan aatelistaa sukua, vaikka oli verisukulainen.

²⁵⁰ Sjögren 2001, s. 9–10, 150–157.

²⁵¹ KA Lopen käräjät 18.3.1583: 9v–11.

²⁵² KA 4309a Hauhon käräjät 6.1.1598: 102v.

²⁵³ KA 4309a Hauhon käräjät 6.1.1598: 103v, 110v–111.

²⁵⁴ Gaunt 1983, s. 208–209. Sjöberg 2001, s. 157.

²⁵⁵ Esim. Korpiola 2007, s. 157.

3.8 Yhteiselo ilman maaomaisuutta

Lasten oli lakien mukaan määrä syntyä avioliitosta, joka solmittiin kahden ihmisen ja kahden suvun välillä. Näin taattiin se, että maa ja omaisuus periytyivät omille jälkeläisille. Silti avioliiton ulkopuolella syntyi aina lapsia eikä tälle asialle ole koskaan voitu mitään. Lakien oli jo varhain huomioitava ”luonnolliset lapset”, jotka syntyivät ennen vanhempien avioitumista tai jostain muunlaisesta suhteesta kuin avioliitosta. Avioton syntyvyys oli Euroopan läntisen perhetyypin alueella yleisempää kuin idässä jo keskiajalla sekä samoin myöhempinä vuosisatoina. Se liittyy siis oleellisesti sille Luoteis-Euroopan alueelle, jossa avioitumisikä oli korkea.²⁵⁶

Ruotsin vanhan keskiaikaisen maanlain suomennos tuntee käsitteen ”jalkanainen”, joka tarkoittaa nykysuomessakin virallisen vaimon rinnalla olevaa sivuvaimoa tai rakastajatarta. Alkuperäisestä ruotsinkielisestä laintekstistä ei löydy sanaa ”jalkanainen”, vaan sieltä löytyy ainoastaan termi *frillobarn*, jonka voisi kääntää muotoon ”avioton lapsi”.²⁵⁷ Suomenkielinen otsikko ”Kuinga Ialkanaisen lapsi pitää ylös kasvatettaman” on alkukielellä *Huru fryllobarn scal vpfödas*.²⁵⁸ Äidille ei anneta alkuperäistekstissä mitään nimitystä toisin kuin suomennoksessa. *Fryllobarn* sanan taustalla on ruotsinkielen sana *frilla*, joka käännetään sanakirjoissa edelleen muotoon jalkavaimo, vaikka se ei tarkkan ottaen tarkoita sitä.

Maanlaki mainitsee erikseen vielä huoruudessa siitetyn lapsen oikeudet, jotka ovat edellistä paljon heikommat. Herra Martin suomennoksessa on tyly otsikko: ”Ei huoran lapset peri”. Alkuperäinen lainteksti on jälleen naista kohtaan lievempi: *Ey erfua hoorbarn eller annor tholigen*. Laissa olivat siis vastakkain avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset *frillobarn* ja *hoorbarn*. Synnyttäneitä naisia ei erikseen nimetä joko huoriksi tai jalkavaimoiksi. Sana *hoor* tarkoittaa huoruutta eli avioliiton ulkopuolista suhdetta. Tästä voi luontevasti olettaa, että *frillobarn* syntyi pääsääntöisesti kahden naimattoman välisestä suhteesta toisin kuin huoruudessa siitetty lapsi, jonka toinen tai molemmat vanhemmat olivat tahollaan naimisissa. Aviorikoksen seurauksena syntyneet lapset suljettiin perinnön ulkopuolelle samoin kuin liian läheistä sukua toisilleen olevien suhteesta syntyneet aviottomat lapset.²⁵⁹

²⁵⁶ Nicholas 2009, s. 247.

²⁵⁷ Frillobarn on käänneety nykyruotsiksi muotoon oäkta barn, siis avioton lapsi.

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (Luettu 27.5.2012).

²⁵⁸ Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlaki 1442: 57–58. Vrt. Alkukielinen laki http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/01_Bitar/B.L1.A-KrL.html (Luettu 13.9.2011)

²⁵⁹ Ks. keskiajan laeista ja luvattomista sukupuolisuhteista esim. Salonen 2009, s. 225–241.

Ruotsinkielen *frilla* -sanan merkitys on vaihdellut eikä sille voi antaa selkeää suomenkielistä käännettä. Varhaisin merkitys sanalle on yksinkertaisesti ”vaimo” ja joidenkin tietojen mukaan vielä sellainen vaimo, joka ei ollut rälssisukuinen. Rälssisukuisesta vaimosta käytettiin nimitystä *hustru*.²⁶⁰ Myöhemminkin frilloiksi nimitettiin sekä pidempiaikaista rakastajataria että väliaikaista heilaa. Toisin kuin Hämeessä, niin Pohjanmaan Pinnonäsin ja Korsholman voudintilien sakkoluettelot tuntevat 1500-luvulla sanan *frilla*. Salavuoteustuomioissa naisia kutsutaan tällä nimityksellä ja miehet ovat renkejä.²⁶¹ Sen sijaan mikäli mies oli avioliitossa, niin kyseessä oli tällöin yksinkertainen huoruus ja nainen päätyi sakkoluetteloon nimityksellä *hoorkåna*.²⁶² Hämeen voudintilien sakkoluetteloissa sanaa *frilla* ei näytä käytetyn. Tosin salavuoteustapauksiakaan ei ole Hauhon alueella merkitty muistiin yhtä usein kuin Pohjanmaan voudintileissä.

Frilla sanalle annetaan ruotsinkielessä oikeastaan vain se selitys, että kyseessä on nainen, joka elää yhdessä miehen kanssa olematta tämän kanssa naimisissa.²⁶³ *Frilla* -sanana taustalla on suomenkielessäkin tuttu sana riiaaminen eli ruotsiksi *fria*. Mistä maanlain 1500-luvun suomennokseen on sitten tullut outo nimitys jalkanainen, joka on johtaa ajatukset väistämättä jopa moniavioisuuden hyväksyntään? Keskiaikaisen lain kääntäjä vuonna 1543 oli herra Martti, luterilaista uskoa tunnustava kirkkoherra, joka halusi ilmeisesti Mooseksen lain hengessä jyrkentää lain sanamuotoa tuomitsemalla vielä erikseen myös naiset.

Sana jalkavaimo löytyy myös raamatunkäännöksestä vuodelta 1642, jossa todetaan: ”Ja Saulilla oli yxi jalcawaimo, Rizpa nimeldä Ajan tytär. Ja Isboeth sanoi Abnerille: mixis macat minun Isäni jalcawaimon cansa?” (2 Sam 3:7). Ruotsinkielisessä raamatunkäännöksessä puolestaan käytetään samassa luvussa latinasta lainattua sanaa konkubiini, jota taas ei käytetty muualla kuin Raamatussa: *Absolon skämde sijns Faders Concubiner i heele Israels åsyyn*. Toisinaan suomenkielinen raamattu mainitsee vain, että jollakin vanhan testamentin henkilöllä oli ”monta emäntää” eli jalkavaimo -käsite vaikuttaa suomenkielessä vakiintumattomalta.²⁶⁴ Raamatun ja Lähi-idän maiden yhteiskuntaan kuuluva moniavioisuus oli selvästi vierasta 1500- ja 1600-lukujen pohjolassa eikä sille tahtonut löytyä sopivaa käännettä sen paremmin ruotsin- kuin suomenkaan kielestä.

Se, onko sana ”jalkavaimo” tai ”jalkanainen” vasta 1500-luvulla kehitetty uudissana Raamatun suomennoksen tarpeisiin vai onko sillä ollut joku muukin merkitys, jää tässä ratkaisematta. Ainakaan suomalaiset muinaisrunot eivät tunne sen paremmin jalkavaimo -sanaa kuin tapaa, että miehillä olisi yhtä aikaa monta vaimoa. Sellaisesta mahdollisuudesta tosin haaveillaan esimerkiksi Kantelettaren miesten runoissa.²⁶⁵ *Frillan* suomennos jalkavaimoksi ei ollut itsestään selvää edes

²⁶⁰ Ks. Fornsvensk lexikalis databas. Frilla <http://spraaakbanken.gu.se/fsvldb/> (Luettu 14.9.2011).

²⁶¹ KA 4567: 10. Vuosi 1555.

²⁶² KA 4567: 15. Vuosi 1556.

²⁶³ Svenska Akademiens ordbok: Frilla: kvinna som lever tillsammans med en man utan att vara gift med honom. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (Luettu 13.9.2011)

²⁶⁴ Coco Pyhä Raamattu 1642. esim. Tuomarien kirja 8:30. Gideonilla oli ”monda emändätä”.

²⁶⁵ Kanteletar: 186, nro 246.

1500-luvulla. Ruotsinkielinen Raamattu vuodelta 1541 mainitsee korkeassa veisussa näin: ”*Sextiyo äro Drottninganar, och ottatiyo frillonar.*” Suomenkielinen versio vuodelta 1642 mainitsee hieman toisin: ”Cuusikymmendä Drotningi owat ja cahdexankymmendä waimo”. Sana ”vaimo” onkin siis korvannut sanan *frilla*. Ylipäättään varhaisissa raamatunkäännöksessä Israelin naiset ovat kotoisesti suomenkielellä piikoja, neitsyitä, vaimoja ja emäntiä.

Jalkanainen tai jalkavaimo on tutkimuksissa määritelty naimissa olevan miehen sivuvaimoksi ja sitä on pidetty jopa todisteena Suomessa aiemmin vallalla olleesta virallisesta moniavioisuudesta.²⁶⁶ Tämä ei sulje pois sitä, etteikö miehellä voinut olla pitkäaikainen suhde avioliiton ulkopuolella, mutta se ei ollut julkista eikä sitä voinut virallistaa, joten konkubinaatti ei ole näin ollen sille oikea nimitys. Koska avioliitto oli jo keskiajan maanlaeissa tärkeällä sijalla ja avioliiton ulkopuoliset suhteet ankarasti kiellettyjä, niin *frillat* ja jalkavaimot liittyivät 1500- ja 1600 - luvuilla vain miesten esiaviolliseen seurusteluun. Tätä tukee sekin, että prostituutio katsottiin myöhäiskeskiajalla sallituksi ainoastaan naimattomille nuorukaisille. Tosin tämä ihanne ei todellisuudessa toiminut, vaan myös avioituneet miehet vierailivat ilotaloissa.²⁶⁷

Keskiajan maallinen oikeus ei pitänyt esiaviollista seksiä rikoksena. Kirkko tuomitsi sen syntinä, mutta silti siitä ei seurannut rangaistuksia. Esiaviollinen suhde saattoi olla korkeintaan rippi-isän ja synnintunnustajan välinen asia. Papit toki koettivat saada sellaisia pariskuntia avioitumaan, joilla oli aviottomia jälkeläisiä mutta ylhäisempien ihmisten vastaaviin suhteisiin oli mahdotonta puuttua. Ne olivat enemmän sääntö kuin poikkeus, sillä soveliaan morsiamen etsintä vei toisinaan aikaa useita vuosia.²⁶⁸ Aatelistolle laissa asetettu velvoite aviotua vain samansäätyisen kanssa aiheutti sen, että aatelisnuorukaiset korvasivat yhä useammin avioliiton avosuhteella. Vuonna 1665 Kaarle XI:n holhoojahallitus antoi määräyksen, jossa aatelismiehiltä kiellettiin omavaltainen avioituminen. Perusteluna laille olivat säädyn kunnia ja esikuvallisuus muiden säätyjen edessä.²⁶⁹

Useimmiten esiaviollisen suhteen solmi varakas nuori mies, joka vasta odotteli sopivaa ja arvoistaan aviopuolisoa eikä ollut ehkä vielä saanut perintöomaisuuttaan haltuunsa. *Frillat* voidaankin sitoa vahvimmin juuri hoviin ja aateliston. Kuningas Kustaa Vaasan poikien vaihtuvat *frillat* olivat tunnettuja ja hyväksytyjä, vaikka samaan aikaan pohdittiin tiukkenevia lakeja, jotka kielsivät kihlattujen välisen sukupuoliyhteyden. Kuvaavaa on, että erittäin ankara vastalauseiden myrsky alkoi vasta silloin, kun Eerik XIV halusikin yllättäen sekä kihlautua että avioitua alempisäätyisen *frillansa* Kaarina Maununtytären kanssa. Nimenomaan Kustaa Vaasan pojat ovat oikeastaan tehneet kuuluisaksi ja tunnetuksi koko käsitteen *frilla* tai sen varhaisen suomennoksen ”jalkavaimo”.

Samaisen kuningas Erikin XIV:n toimesta voimaan tullut kymmeneen käskyyn perustuva *Höghmålspatent* -laki tuomitsi julkisen huoruuden, sukurutsan,

²⁶⁶ Ks. esim. Hemmer 1962: 53.

²⁶⁷ Rossi 2005, s. 1.

²⁶⁸ Salonen 2009, s. 222, 225–226. Ks. myös Keskiarja 2011, s. 13–20.

²⁶⁹ Ylikangas 1967, s. 118–119.

lapsenmurhan ja väkisinmakaamisen kuolemantuomion alaisiksi rikoksiksi. Huomionarvoista on, että sen yhteydessä ei kirjoitettu edelleenkaan mitään säädöksiä kahden naimattoman henkilön välisestä suhteesta. Samoin myöhemmissä laeissa esillä oli vain huoruus eli ne tapaukset, joissa toinen tai molemmat olivat avioliitossa tahollaan.²⁷⁰ Tullessa 1500-luvun lopulle käytetään termejä haureus ja huoruus, jotka ovat yhdessä epäjumalanpalveluksen kanssa suurimpia syntejä. Niiden seurauksena voi olla Jumalan kosto koko valtakunnalle.²⁷¹

Huora (*hora*) tai suomalaisista kansanrunoista tuttu portto olivat nimityksiä naimattomalle naiselle, joka harjoitti maksullista seksiä mutta samalla siten voitiin nimittää käräjillä myös naisia, jotka ryhtyivät suhteeseen naimisissa olevan miehen kanssa (vrt. huoruus ja huora). Naiset, jotka makasivat kenen kanssa tahansa, eroteltiin tarkoin vakituisen ja hyväksytyyn sukupuolisuhteen solmineista naisista. Huora nimitys oli naiselle enemmän moraalinen kategoria kuin ammatillinen.²⁷² Huoraksi nimittelyä tapahtui 1500- ja 1600-luvuilla riitojen yhteydessä usein, ja siitä tuomittiin käräjillä sakkoja. Simo Pekanpoika Sotjalasta tuomittiin vuonna 1565 peräti 40 mk sakkoon, koska hän oli haukkunut poikansa vaimoa huoraksi eikä pystynyt todistamaan väitettään.²⁷³ Jo vuodelta 1442 olevassa maanlaissa vaaditaan huoruuden ja salavuoteuden todisteeksi suhteesta syntynyt lapsi ennen kuin miestä ylipäätään voitiin syyttää.²⁷⁴

Seksuaalirikokset lisääntyivät käräjillä jyrkästi 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa kaikkialla Euroopan protestanttisilla alueilla. Pariskuntia tuomittiin sakkoihin sekä julkisiin häpeärangaistuksiin. Heikki Ylikangas on laskenut, että Lohjan seudulla tapausten määrä nousi 5,2 % kaikista käräjille tuoduista rikoksista vuoteen 1600 tullessa. Vuonna 1650 seksuaalirikoksia oli jo 40,4 % kaikista rikoksista. Vastaavanlainen kehitys nähdään myös Ruotsissa samaan aikaan. Seksuaalirikoksia oli jopa kaksi kolmasosaa kaikista oikeusjutuista. Syynä tuskin on se, että kansan moraalit olisivat rappeutuneet, vaan pikemminkin se, että niitä alettiin systemaattisesti tuoda käräjille. Aiemmin keskiajalla asiat oli ratkaistu paikallisyhteisön kesken.²⁷⁵

Kaarle IX otti 1600-luvun alussa lakien tavoitteeksi kansan moraalisesta kasvatuksen ja katsoi, että esivalta oli vastuussa myös kansan siveellisestä tilasta. Edelleen pääpaino oli nimenomaan aviorikoksissa ja niiden mahdollisimman ankarassa rankaisemisessa.²⁷⁶ Kristofferin maanlaki ja siihen tehty lisäys vuonna 1608 eli *Appendix* jäivät voimaan aina vuoteen 1734 asti. *Appendixissa* mainitaan kohdassa neljä neidonloukkaus (*mökränkning*), josta säädettiin miehelle 40 markan sakko esiaviollisesta suhteesta. Neidonloukkaus tarkoitti sitä, että mies ei lupauksestaan huolimatta avioitunutkaan makaamansa naisen kanssa.²⁷⁷ Sen siis voi rinnastaa jossain määrin aviorikokseen, koska virallinen sopimus avioitumisesta oli

²⁷⁰ Takala 1993, s. 45–46.

²⁷¹ Takala 1993, s. 77.

²⁷² Roper 1989, s. 91–92.

²⁷³ KA 4008: 44.

²⁷⁴ Talonpoikain laki 1442 (2005), s.57.

²⁷⁵ Ylikangas 1988, s. 103. Korpiola 2009, s. 348–350, 354–355.

²⁷⁶ Takala 1993, s. 165.

²⁷⁷ Takala 1993, s. 197–199.

jo tehty. Kautta Euroopan lupaus avioliitosta oli merkinnyt samalla myös yhteiselämän aloittamista eikä Ruotsi ollut siinä mikään poikkeus.²⁷⁸

Laeissa ja aikakauden keskusteluissa tuomittiin ankarasti huoruus eli siis avioliiton ulkopuolinen suhde mutta ei kahden naimattoman välistä sukupuolisuuhdetta. Huoruudesta tuomittiin periaatteessa kuolemaan mutta hovioikeudet muuttivat ne käytännössä aina sakkorangaistuksiksi. Vuoden 1635 kuningatar Kristiinan rangaistusjärjestyksissä alioikeuksille annettiin lupa tuomita yksinkertainen huoruus hovioikeuden noudattaman käytännön mukaisesti, koska tapaukset alkoivat ruuhkauttaa liikaa ylempää oikeusastetta.²⁷⁹ Ruuhkautuminen johtui osittain alkaneista suurvaltasodista, jotka veivät miehiä vuosikausiksi sotaan ja jättivät naiset tietämättömiksi miestensä kohtaloista.

Jos nainen otti miehen vastoin isänsä ja sukunsa tahtoa, niin hän menetti tällöin perintöoikeutensa. Jos vanhemmat antoivat teon lopulta anteeksi, niin nainen sai perintöoikeutensa takaisin.²⁸⁰ Tämä on maanlakien ainoa viittaus mahdollisuudesta muunlaiseen suhteeseen kuin sovittuun kihlaukseen. Lain lähtökohtana on silti tässäkin tapauksessa solmittu avioliitto. Yleisluontoisesta kaikkien naimattomien naisten ja miesten siveyden valvonnasta ei ollut vanhoissa maanlaeissa mitään määräyksiä. Isäntiä, miespuolisia sukulaisia tai naittajia ei määrätä missään valvomaan holhottavien naisten siveyttä tai neitsyyttä sakon tai muun rangaistuksen uhalla.

Vanhimmissa laeissa ei kerrota sitäkään miten tulee rangaista kahta naimatonta henkilöä, jotka on esimerkiksi tavattu harjoittamassa seksiä. Hämäräperäinen termi ”haureus” oli toki kirkollisessa katsannossa synti jo keskiajalla. Se tarkoitti osittain seksin harjoittamista ilman aikeita avioitua. Sitä ei kuitenkaan kielletty seuraavillakaan vuosisadoilla maallisissa laeissa, ellei siihen liittynyt jotakin sellaista piirrettä, mikä rikkoi yhteisön moraalisisäntöjä. Tällainen oli vaikkapa räikeästi ja julkisesti harjoitettu prostituutio, joka alkoi häiritä yhteisön muiden jäsenten elämää. Ylipäätään ”haureudessa” oli oltava jokin sellainen häiritsevä piirre, että joku katsoi tarpeelliseksi ilmiantaa asianomaiset. Tällöin siitä voitiin tuomita kirkollinen häpeärangaistus.²⁸¹ Esimerkiksi palkollisten haureellinen käytös saattoi toki ärsyttää isäntäväkeä mutta ei välttämättä niin paljon, että se olisi viety käräjille asti.²⁸²

Vuoden 1734 laki liittäkin haureuden harjoittamisen prostituutioon. Se kieltää haureuden harjoittamiseen tarkoitettujen huoneiden pidon sekä määrää rangaistukset siellä työskenteleville ”portoille”. Kansanrunoista tuttu nimitys ”portto” toistuu samassa laissa lapsenmurhan kohdalla. Sen sijaan salavuoteuden yhteydessä ei puhuta portoista eikä haureudesta. Edelleenkin ei erikseen tuomita rangaistusta

²⁷⁸ Korpiola 2009, s. 356.

²⁷⁹ Aalto 1993, s. 58.

²⁸⁰ Talonpoikain laki 1442 (2005), s. 37–38.

²⁸¹ Salonen 2009, s. 228–229.

²⁸² Ks. esim. Vainio-Korhonen 2006, s. 117, 132. Isäntä kertoi käräjillä, että oli ollut tyytymätön piikansa ja renkinsä ”haureelliseen elämään”. Piika päätyi 1777 käräjille kuitenkin vasta aviottoman lapsen synnyttyä ja syytti renkiä avioliittolupauksen rikkomisesta. Ks. myös Katajala-Peltomaa, Toivo 2009, s. 84.

naimattomille miehelle ja naiselle, jotka on tavattu harjoittamasta keskenään sukupuoliyhteyttä. Ainoastaan säädettiin aina lisää sakkoa toistuvasta salavuoteudesta, jonka todisteena oli lapsi.²⁸³ Vuoden 1734 laki ei myöskään tunne enää käsitettä ”jalkanainen”.

Hauhon alueella käräjille on vain kerran 1600-luvulla päätynyt tapaus, jossa mies ja nainen on yllätetty itse teossa. Kyseessä on ainoa haureuteen viittaava tapaus vuodelta 1648, jossa ei ole todisteena lasta. Entinen lautamies yli 70 -vuotias Frans Martinpoika Karvialasta oli maannut nuoren naisen kanssa. Kylällä oli juoruttu, että isäntä olisi maksanut naiselle minkä tämä kiisti jyrkästi ja vetosi olleensa juovuksissa. Nainen Valpuri Jaakontytär oli karannut eikä häntä saatu oikeuteen. Kyseessä oli siis sekä huoruus- että prostituutioepäily, jossa osapuolina olivat naimissa oleva iäkäs entinen lautamies ja häntä huomattavasti nuorempi nainen. Parin ikäeroa ja miehen lautamiehen arvoa korostettiin käräjillä.²⁸⁴ Luottamustoimessa toimineen vanhan isännän sopimaton käytös oli siis ollut liikaa kyläyhteisölle ja kirkkoherralle. Tilanteen häpeällisyys korostuu, kun todettiin vanhan lautamiehen itkien anoneen käräjillä armoa Jumalalta. Vastaavasti räätäli Martista juorultiin kylillä, että hän olisi maannut piikansa kanssa, vaikka oli naimisissa. Martti kuitenkin jyrkästi kiisti syytteen eikä häntä todisteiden puutteessa tuomittu. Molemmat tapaukset olivat esillä samoilla käräjillä Hauhon kirkkoherra Anders Herkepaeuksen toimesta.²⁸⁵

Luterilainen kirkko otti 1500-luvun lopulta voimakkaamman roolin avioliittojen valvonnassa ja vaati että kihlaussuhde oli vahvistettava kirkollisella avioliitolla. Vasta tällöin huomio alkoi oikeastaan kiinnittyä haureuteen maallisen oikeudenkin tasolla. Mikael Agricola nimitti kirkollisesta vihkimisestä kieltäytyviä ”hulluiksi tomppeleiksi”, jotka tekivät ”äpäriä” epämääräisen pituisista liitoistaan, jotka katkesivat epäsopuun.²⁸⁶ Keskiaikaisissa laeissa ei ollut määräyksiä kihla- tai avioeroista minkä Seppo Aalto on tulkinnut osin niin, että sekä kihla- ja avioerot olisivat olleet suomalaisessa talonpoikaispiirissä yleisiä.²⁸⁷ Keskiajalla katolinen kirkko kuitenkin tuomitsi erittäin ankarasti avioliiton ulkopuoliset suhteet eikä ole oletettavaa, että sen paremmin pappi kuin muukaan yhteisö olisi sallinut talonpoikien julkisen moniavioisuuden tai toistuvat avioerot seurakunnassaan. Jos

²⁸³ Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki. LIII Luku Salavuoteudesta, LIV luku luvattomasta sekaannuksesta kihlauksen ja aviokäskyn-liiton alla, Luku LVII Haureuden ja edesauttamisesta ja haureudesta.

²⁸⁴ KA Hauhon käräjät 7.–8.11: 207. ”Framträder för rätten kyrkioherden i Hauho hedherlig och wällärde her Anders och gaff tillkenna sigh hafva hörd eedt richte här uthi hans församling adt ehuru een aff hans åhörere een gammal man b:te Frans Mårtensson i Karffuila, som åhr öffuer sin 70 åhr och haffuar sin ehta hustru, skulle haffua fallit uthi hordoms last nu i sin ålderdoms tijdh.”

²⁸⁵ KA Hauhon käräjät 7.–8.11.1648: 207v.

²⁸⁶ Korpiola 2009, s. 356–357.

²⁸⁷ Seppo Aalto arvioi, että talonpoikaisyhteisöllä oli omat moraalisääntönsä, jotka mahdollistivat avioeron esimerkiksi tapauksissa, joissa vaimo sairasti pitkään ja mies halusi avioitua tämän eläessä. Hänen mukaansa avioerot olivat yleisiä. Väite perustuu vain yhteen oikeustapaukseen vuodelta 1692. Toisena esimerkkinä on mainittu tapaus miniän pois ajamisesta ja pojan uuden vaimon kihlaamisesta vuodelta 1550. Ks. Aalto 1993, s. 31–33.

jotakin siihen viittaavaa epäiltiin, niin asia tuotiin heti käräjille, kuten Aallon yhteen tapaukseen viittaama oikeudenkäynti juuri osoittaa.

Kirkkolaki kielsi jo vuonna 1571 kihlattujen välisen sukupuoliyhteyden samoin kuin Kristofferin maanlaki, joka tuomitsi ennen aikaisesta makaamisesta 3 mk sakon.²⁸⁸ Toisaalta edelleen kihlaparien lapset katsottiin oikeutetuiksi perintöön, vaikka vanhempia sakotettiin heidän vuodeyhteydestään. Sama käytäntö oli mukana edelleen vuoden 1686 kirkkolaissa.²⁸⁹ Virallisesti tehdyn ja mahdollisesti kirkon siunaaman kihlauksen purku oli vaikeaa mikä näkyy kärjäkirjoissa koko 1600-luvun ajan. Naiset vetosivatkin usein annettuun kihlalupaukseen tai saamaansa kihlalahjaan ollessaan syytteessä aviottoman lapsen synnyttämisestä. Miehet taas pyrkivät kieltämään virallisen kihlauksen olemassaolon.²⁹⁰

Muutos kohti tiukkenevaa ja laajempaa siveydenvalvontaa oli sidoksissa 1600-luvun alussa käyttöön otettuun niin sanottuun Jumalan lakiin, jonka perustalle maalliset lait oli rakennettava. Siveellisyysrikokset olivat erityishuomion kohteena, koska voitiin olettaa Jumalan vihan kohdistuvan niiden seurauksena koko yhteisöön. Salavuoteus ja neidonloukkaus rinnastettiin laissa ensi kertaa Kustaa II Aadolfin antamassa säädöksessä vuonna 1615. Sillä kriminalisoitiin kaikki esiaviolliset suhteet. Tilanne johti alioikeuksissa hyvin kirjavaan käytäntöön eikä selvyyttä tai yhtenäisyyttä saatu siihenkään miten pitäisi rangaista salavuoteuden uusineita naisia.²⁹¹ Tässäkin on muistettava edelleen se, että mikäli suhteesta ei syntynyt lasta, niin pari ei päätnyt käräjille. Avioton lapsi tarvittiin aina todisteeksi suhteesta.²⁹² Tullessa 1650-luvulle, salavuoteus määriteltiin rikokseksi, josta piti rangaista niin miehiä kuin naisia. Määräyksen antoi kuningas Kaarle X Kustaa Svean hovioikeudelle. Tässäkin tapauksessa on mielenkiintoinen ristiriita se, että mainittu kuningas oli itse viettänyt poikamiehenä varsin railakasta elämää usein vaihtuvien rakastajattariensa kanssa.

Tutkitun alueen tuomiokirjoissa on useita tapauksia, joissa naisen mainitaan syyllistyneen jo toista kertaa salavuoteuteen mutta ensimmäistä kertaa ei löydy kärjäkirjoista. Tämä voi johtua joko siitä, että ensimmäinen käräjillä käsitelty salavuoteus ei ole päätynyt renovoituihin tuomiokirjoihin tai sitten se on yksinkertaisesti vain hyvitetty ja sovittu laista huolimatta molempien osapuolten välillä. Lisäksi salavuoteusoikeudenkäynneissä mainittiin pääsääntöisesti aina se, että todisteena on lapsi.²⁹³ Tapausten kirjaaminen lyhenee toisinaan vain kaavamaisesti pariin riviin 1660-luvulta alkaen mutta tällöinkin suhteesta oli syntynyt lapsi, vaikka sitä ei aina enää erikseen mainita. Hyömäkeläisen Liisa Juhontyttären mainittiin alentuneen (*låt it sig förnedra*) jo aiemmin suhteeseen Erkki Heikinpojan kanssa, kun häntä nyt oltiin tuomitsemassa Gabriel Simonpojan kanssa

²⁸⁸ Talonpoikain laki 1442 (2005), s. 37.

²⁸⁹ Aalto 1993, s. 35.

²⁹⁰ Korpiola 2009, s. 352. Sama on nähtävissä myös Hauhon alueen kärjäjutuista 1600-luvulla.

²⁹¹ Aalto 1993, s. 106–107.

²⁹² Korpiola 2009, s. 348.

²⁹³ Poikkeus on vuonna 1638 ollut tapaus, jossa syytetty mies on livistänyt. Asiaa ei voida käsitellä eikä paljastu onko naisella lapsi vai ei. Luultavasti tässäkin tapauksessa on lapsi. KA Hauhon käräjät 3.12.1638: 200v.

salavuoteudesta.²⁹⁴ Aiempaa tapausta ei kuitenkaan ole erikseen käsitelty käräjillä, joten jää epäselväksi oliko suhteesta syntynyt lasta vai oliko aiempi suhde vain sopiva lisätodiste naisen huonosta elämästä osana lapsenmurhaan johtaneista tekijöistä.

Jos siis luvattomasta suhteesta syntyi lapsi, niin se johti naisen käräjille. Tämä tavallaan todistaa ikivanhan käytännön jatkumisen huolimatta uusista ankarista laeista ja säädöksistä, jotka ensi näkemältä näyttäisivät kriminalisoineen ehdottomasti kaikenlaiset avioliiton ulkopuoliset suhteet. Syntynyt lapsi oli kuitenkin keskiössä edelleen enemmän kuin lapsen synnyttäneen naisen moraalinen tuomitseminen. Syntyneen lapsen asema ja perintöoikeus piti määrittellä oikeudessa suhteessa naisen tai miehen mahdollisiin tuleviin aviolapsiin. Se, että saattoi maailmaan lapsen, jolla ei ollut avioliiton antamaa selkeää perintöoikeutta ja sen tuomaa asemaa yhteisössä, oli tuomittavaa ja rangaistavaa. Avioliiton avulla jokainen syntynyt ihminen asettui heti oikealle ja lailliselle paikalleen maataviljelevässä yhteisössä ja hänen sukunsa sekä holhoojansa tiedettiin. Aviottomuus aiheutti syntyneelle lapselle aina ongelman, joka piti oikeudessa ratkaista. Pelkkä naimattomien välinen seksi ei siis sellaisenaan vielä vienyt ketään käräjille. Asiaa siis voitiin katsoa eri näkökulmista: kirkko tuomitsi yksikantaan esiaviollisen suhteen syntyneen lapsen asemaa osin käytännön syistäkin.

Tultaessa 1600-luvun lopulle ja 1700-luvulle tilanne alkoi muuttua tilattomuuden kasvun ja muuttoliikkeen seurauksena. Yhä useamman aviottomana syntyneen lapsen perintöaseman määrittely oli turha: jos kumpikaan osapuoli ei sen paremmin omistanut kuin perinyt maata, niin tällöin syntyvän lapsen perintöoikeutta ei tarvinnut määrittellä. Toisaalta kirkollinen kirjanpito otti tavallaan oikeuden roolin, koska kirkkoherra merkitsi aviottomina syntyneet merkinnällä ”oä” eli *oäkta*, jolla lapsi eroteltiin aviolapsista. Merkintä säilyi lapsella aina ripille pääsyyn asti. Jo 1600-luvun lopulla aviottoman lapsen syntymän käsittely käräjillä alkoi olla ylimalkaista sakottamista, joka asiakirjatasolla nostaa asian moraalisuuden puolen entistä näkyvämmiin esiin. Lapsen syntymään johtaneita taustoja ei enää ainakaan tilattomien kohdalla edes selvitetty. Aviottomia lapsia syntyi yhä enemmän tilattomien miesten ja naisten välisistä suhteista. Kirkko suhtautui yhä kielteisemmin esiaviollisiin suhteisiin ja merkitsi 1600-luvun lopulla käyttöön otettuihin kirkonkirjoihin naisen nimen eteen näkyvän kirjainlyhenteen ”qp” eli *qvinsperson* (naisihminen). Näin aviottomuudesta alkoi kirkollisten asiakirjojen kautta tulla näkyvästi naisten moraalinen ongelma ja lopulta myös ”keskeinen väestötieteellinen ilmiö”.

²⁹⁴ KA Hauhon käräjät 12–15.7.1673: 121.

3.9 Loukattu, siveä neito

Naimattomalle naiselle ei ollut olemassa nimityksiä virallisissa asiakirjoissa, jos hän ei avioitunut ihanteellisessa iässä. Hänen asemansa perheen osana vaikeutui viranomaisen näkökulmasta, mikä on perheiden ja kotitalouksien koon sekä rakenteen tutkimuksen kannalta ongelmallista. Naisen aseman epävarmuus kotitalouden osana asiakirjatasolla tulee esiin monin eri tavoin, josta seuraavassa muutamia esimerkkejä. Naimattoman naisen neitsyys ei ollut esimodernilla ajalla ehdoton vaatimus. Sen menetys ei tuhonnut naisen loppuelämää tai avioitumismahdollisuuksia, kuten varsinkin 1800- ja 1900-luvuilla on oletettu. Neitsyitä ja neitsyytensä menettäneitä naimattomia naisia ei ole vanhoissa laeissa eroteltu toisistaan missään yhteydessä.

Monissa tutkimuksissa naisen asema ja elämänkaari on määritelty pelkästään lähteisiin merkittyjen, lähinnä henkikirjojen ja kärjäkirjojen antamien tietojen mukaan. Hän oli joko naimaton nuori neito, vaimo tai leski.²⁹⁵ Cordelia Beattien mukaan keskiajalla naiset olivat joko neitsyitä, neitoja, vaimoja, leskiä tai huoria. Mitään muita määriteltyjä ryhmiä naisille ei ollut toisin kuin miehille, jotka saattoivat ammatin, viran tai aseman kautta saada tittelinsä. Naisen odotettiin avioituvan nuorena neitona isänsä kodista aviomiehensä kotiin. Seksuaalisesti aktiivinen naimaton nainen voitiin helposti määritellä huoraksi.²⁹⁶ Eräänlainen epävirallinen nimitys naisille muodostui vuosisatojen kuluessa ja se oli ”vanhapiika”. Sana kätkee ristiriidan: sitä kantava henkilö ei ollut saavuttanut täysivaltaista aikuisuutta eli avioliittoa. Hän oli ”nuori nainen” eli piika mutta kuitenkin samalla vanha.

Keskiaikaisten maanlakien mukaan nuoren neidon naittajaksi määritellään ensisijassa isä, veli, setä tai isänisä. Ellei heitä ollut, niin tällöin naittajina toimivat äidin puoleiset miessukulaiset.²⁹⁷ Naimattoman naisen asemaa kärjillä kuvastaa vuodelta 1610 löytyvä tapaus, jossa esiintyi Agnes Heikintytär Portaasta. Hänen veljensä Matti Heikinpoika määrättiin maksamaan sakkoa kolmesta verihaavasta, jotka Agnes oli lyönyt Heikki Eskonpoikaan. Matin köyhyyden takia sakkoa alennettiin 9 markkaan.²⁹⁸ Tässä tapauksessa voi olettaa, että Agnes oli naimaton, koska sakot määrättiin hänen veljensä maksettaviksi. Naisten siviilisäätystä ei välttämättä mainita kärjillä tai sakkoluetteloissa, joten on vaikea päätellä onko kärjillä kyseessä naimaton nainen, naimisissa oleva vai leski. Naimattomien naisten osuus kuitenkin kasvaa 1600-luvun puolenvälin jälkeen mikä liittyy kärjille tuotujen siveellisyyserikosten lisääntymisellä.²⁹⁹

Vaimon asema oli naiselle vahvin ja se antoi kunniallisuuden ja myös vakauden leiman hänelle kotitalouden ja yhteisön jäsenenä sekä toimijana kärjillä ja

²⁹⁵ Andersson 1998, s.38. Sandén 2006, s.647.

²⁹⁶ Beattie 2007, s. 11.

²⁹⁷ Talonpoikain laki 1442 (2005), s. 36.

²⁹⁸ KA Hauhon käräjät 7.8.1610: 36.

²⁹⁹ Andersson 1998, s. 92.

viranomaisten kanssa. Sen sijaan naimattoman naisen kunniallisuus ja asema oli paljon helpompi kyseenalaistaa. Tämä teki heidän asemansa huomattavasti epävarmemmaksi. Vaimo eli emäntä jakoi isännyyden yhdessä miehensä kanssa mikä toi hänelle valtaa.³⁰⁰ Toisaalta kaikki vaimot eivät omanneet kotitalouden emännän asemaa eivätkä koskaan päässeet johtamaan kotitaloutta mikä tutkimuksessa usein unohdetaan. Talonpoikaiston keskuudessa 1600-luvun lopulla ja 1700-luvulla ammattitaitoinen, suuren tilan naimaton piika alkoi olla yhtä arvostettu kuin pienen talon emäntä.

Naimattoman naisen aseman epävarmuus suhteessa kotitalouteen kasvoi viranomaisten kirjaamistavoissa, jos avioituminen lykkääntyi. Selvää on, että 35-vuotias naimaton talontytär oli kotitaloudessa paljon epävarmemmassa asemassa kuin 20-vuotias miniä. Sama tilanne koski myös miestä, joka asusteli naimattomana veljensä kotitaloudessa. Jonkinlaisena perusolettamuksena 1600-luvun ja samoin myös 1700-luvun asiakirjoista heijastuu se, että kaikkien nuorten naisten tuli avioitua pian ripille pääsyn jälkeen isänsä kodista aviomiehensä talouteen. Aikakauden säätyläistön ihanteena oli, että avioituva nuori nainen tai tyttö oli neitsyt ja että hänellä oli ensin isä ja sen jälkeen aviomies huolehtimassa omaisuudestaan. Näin ei kuitenkaan todellisuudessa tapahtunut juuri muualla kuin aateliston keskuudessa eikä aina edes sielläkään. Moni tyttö jäi orvoksi varhain tai syntyi kotitalouteen, jonka johto oli jo ennen hänen aikuistumistaan siirtynyt veljelle tai jopa veljenpojalle. Puhumattakaan, että tilattomien osuus väestöstä kasvoi kaiken aikaa 1600-luvulla.

Neidon status muuttui väistämättä iän karttuessa eikä sen tilalle tullut asiakirjoissa mitään vakaata titteliä ellei nainen avioitunut. Nainen ei voinut hankkia ammattia tai pestautua sotaväkeen kuten miehet. Niinpä tietyn iän ylittäneitä naisia alettiin asiakirjoissa merkitä kotitalouksiin sisariksi, palkollisiksi tai tilattomiksi. Heidän nimensä voitiin jopa siirtää asiakirjassa kokonaan erilleen ydinperheestä eli perimysperheestä. Heidän yllään leijui 1600-luvun palkollisasetusten jälkeen myös irtolaiseksi merkitsemisen uhka, ja sen mukainen kohtelu viranomaisten taholta. Naimattomuus ja tilattomuus alkoivat kulkea rinnakkain jo 1600-luvulla niin asiakirjatasolla kuin myös todellisuudessa.

Eniten naimattomia naisia löytyy 1600-luvulla kärjäkirjojen salavuoteustapauksista.³⁰¹ Se antaa heistä vääristyneen kuvan, koska näkyviin tulevat etupäässä vain ne naimattomat naiset, jotka olivat synnyttäneet aviottoman lapsen. Toisaalta juuri nämä tapaukset tuovat naimattomat naiset ylipäättään jollain tavoin esiin lähteissä. Totta on toisaalta sekin, että hyvin usein naimattomien naisten osaksi tuli äitiys. Naimattoman äidit kuitenkin erosivat niistä naimattomista naisista, jotka eivät koskaan synnyttäneet lasta. Toisiin kohdistui sanktioita ja toisiin ei. Silti molempia naisryhmiä yhdisti kaikkein eniten se, että he eivät avioituneet joko koskaan tai sitten vasta myöhäisellä iällä.

³⁰⁰ Andersson 1998, s. 90–91, 94.

³⁰¹ Ks. aiheesta esim. Andersson 1998, s. 91–92.

Varhaisin naimattomaan naiseen ja samalla aviottomaan lapseen liittyvä tapaus Hauhon alueelta löytyy vuodelta 1610, ja se koski lapsenmurhaa. Samalla se kuvastaa hyvin sitä miten ongelmallista ydinperheen ulkopuolisen naisen asemaa on selvittää asiakirjoista. Markettaa piiloteltiin sekä asiakirjoissa että todellisuudessa. Marketta Simontytär oli ollut käräjöpöytäkirjojen mukaan palvelusnaisena Hauhon Eteläisissä Tuomas Olavinpojan kotitaloudessa. Marketan elämänvaiheita tai taustaa ei pysty lähteiden puuttuessa kovin laajasti selvittämään. Se tiedetään, että hän oli naimaton, päätenyt luvattomaan suhteeseen ja synnyttänyt aviottoman lapsen, joka löytyi kuolleen piilopaikasta.³⁰²

Vouti syytti Tuomas-isäntää ja koko hänen väkeään (*husfålk*) käräjillä siitä, ettei lapsenmurhaa oltu asianmukaisesti ilmiannettu viranomaisille. Markettahan oli ollut viranomaisten katsannossa Tuomaksen luona palveluksessa ja tänä aikana synnyttänyt lapsen sekä mahdollisesti surmannut sen. Isännän ja talonväen katsottiin olleen asiasta tietoisia.³⁰³ Marketta oli yksin tai muiden avustuksella piilottanut lapsensa ruumiin talliin, josta kylän koirat olivat sen löytäneet. Naapuritalon naiset Marketta ja Birgitta Klemetintytär sekä naapurin isäntä Tapani Paavonpoika olivat ottaneet ruumiin koirilta ja tienneet heti kenen lapsi oli kyseessä. He olivat kyselleet, että miksi Marketta oli mennyt tekemään sellaisen pahuuden. Ylipäänsä käräjillä vakuuteltiin toistuvasti, että Marketta oli joutunut ”paholaisen valtaan”. Vastuuta järkyttävästä tapahtumasta pyrittiin sysäämään paholaiselle eikä Marketalle.

Vastakkain käräjillä asettuivat tavallaan viranomaiset ja kansa. Kotitalous nähtiin viranomaisten silmissä kollektiivisena yksikkönä, jonka katsottiin isännän johdolla olevan vastuussa tapahtumasta. Asian toivat esivallan tietoon lapsen ruumiin löytäneet naapurit eikä oman talon väki. Tuomas Olavinpoika haettiin muutaman päivän kuluttua lapsen ruumiin löytymisestä nimismiehen luo Tuuloksen Juttilan kylään. Sillä välin Marketta oli kuitenkin paennut. Viranomaisten mukaan Tuomaksen väki oli suojellut taloudessa asuvaa lapsenmurhaajaa. Tuomas Olavinpoikaa uhkasi peräti 200 taalarin sakko ja lopulta hänet myös tuomittiin rikoksen salaamisesta. Tuomaksen motiivi jää arvoitukseksi, koska hänen mahdollista selitystään ei ole merkitty kärjäkirjoihin. Kyse voi olla siitä, että kotitalouden mainetta haluttiin suojella suojelemalla samalla Markettaa. Tai sitten suvulla oli omat vaietut syynsä pitää Marketta piilossa.

Kuningas Kaarle otti vuonna 1608 käyttöön Mooseksen lait muutamissa tietyissä rikoksissa, joita olivat mm. henkirikokset ja siveellisyyserikokset. Myös kirkkokuria kovennettiin huomattavasti.³⁰⁴ Mooseksen lait eivät olleet saaneet valtaa kansan mielessä ainakaan vielä 1600-luvun alkupuolella. Perinteinen sukujen välinen sopiminen ja rikoksen hyvittäminen eivät enää riittäneet, jos teko oli vastoin ”Jumalan ja Ruotsin lakeja”. Jumalan yhteisöön kohdistuvasta rankaisusta näkyy mainintoja jo Kustaa Vaasalla. Toisaalta aikakauden oppineisuuden taustalla oli

³⁰² KA Hauhon käräjät 27.3.1610: 15, 22.11.1610: 114, 5.3.1611: 123.

³⁰³ KA Hauhon Käräjät 22.11.1610: 114.

³⁰⁴ Karonen 1999, s.247.

vielä reformaation ja katolisuuden kamppailu.³⁰⁵ Vielä 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa kiisteltiin Ruotsin oppineiden piirissä siitä, johtuivatko tuon ajan katovuodet, taudit ja ns. kallis aika siitä, että oli hylätty vanhat katoliset tavat vai ihmisten tekemistä synneistä. Kaarle-herttua näki yksittäiset synnit pahimpana syynä valtakunnan monille vaikeuksille ja syyti asiasta vastuuta papistolle, jonka piti paremmin ohjata kansaa oikealle tielle.³⁰⁶

Kiistat käytiin hyvin pienessä piirissä ja on vaikea arvioida miten kansa ajatteli omien syntiensä ja katovuosien mahdollisesta yhteydestä. Hämäläisen talonpoikaisväestön käsitys ihmisen tekemästä synnistä ja sen seurauksena Jumalan vihan kohdistumisesta yhteisöön oli taatusti hyvin hämärä vielä 1600-luvun alkupuolella. Ajattelu saattoi olla vierasta myös tavalliselle papistolle. Käytännön elämä oli edelleen vahvasti katolisuuden värittämää ja ikivanhat maanlait olivat niitä, joiden mukaan elettiin.

Papit alkoivat 1600-luvun alkupuoliskolla saarnata kirkoissa kansalle sitä sanomaa, jossa keskeisenä elementtinä toistui kuuliaisuuden vaatimus esivaltaa kohtaan. Tällöin Kaarle IX:n aikaansaama lainuudistukset ja reformaatio olivat jo vakiinnuttaneet asemansa. Lisäksi papiston ja virkamiehistön koulutukseen ja asemaan alettiin kiinnittää huomiota mikä johti myös Turun yliopiston perustamiseen vuonna 1640. Kaarlen ja reformaatio-opin kanta siitä, että nimenomaan sovittamaton synti nostatti Jumalan vihan koko seurakunnan ylle, muodostui vallitsevaksi. Se ilmeni pahoina katovuosina, tauteina, sotina ja kalliina aikana. Ankarasti rangaistavina synteinä olivat henkirikokset ja aviorikkomukset.³⁰⁷

Tuomas Olavinpojan taloudessa 1610 tapahtunut lapsenmurhatapaus, sen salaaminen viranomaisilta ja syyllisen naisen auttaminen pakoon ei siis näytä pelottaneen mukana olleita. Naapurit toki ilmoittivat asiasta lapsen ruumiin löydyttyä mutta Tuomasta ei siltikään tuomittu kuolemaan eikä Markettaa ehkä koskaan saatu käräjille tuomittavaksi.³⁰⁸ Tuomas Olavinpoika isännöi taloan kaikessa rauhassa aina 1620-luvulle asti, ja seuraavana isäntänä veroluetteloissa on lapsen isäksi käräjillä epäilty Niilo Erkinpoika.³⁰⁹ Jää hämäräksi maksoiko Tuomas valtavan sakon, kärsikö hän jonkin ruumiinrangaistuksen vai sovittiinko asia kuitenkin loppujen lopuksi muulla tavoin.

Naimattoman Marketan asema perheessä ja suvussa jää epäselväksi samoin kuin hänen myöhemmät vaiheensa. Käräjöpöytäkirjojen mukaan hän oli siis palvelusnaisena (*legekåna*) Tuomas Olavinpojan luona sekä myös irtolaisnainen (*lööskåna*) ja pelkkä ”nainen” (*kåna*) mitkä tittelit pikemminkin kuvastavat hänen asemaansa virkamiesten silmissä suhteessa rangaistavaan tekoon.³¹⁰ Toisaalta ne myös kuvaavat naimattoman naisen aseman määrittämisen vaikeutta. Tuomas

³⁰⁵ Takala 1993, s. 21–23, 40, 42–45, 52.

³⁰⁶ Takala 1993, s. 22–23.

³⁰⁷ Karonen 1999, s.246.

³⁰⁸ Tietenkin on mahdollista, että juttua puitiin uudelleenkin, koska käräjöpöytäkirjoja ei ole säilynyt väliltä 1612–1623.

³⁰⁹ KA SAY Hauho, Eteläinen 1600–1619, s. 67. 1620–1639, s. 39.

³¹⁰ KA Hauhon käräjät 22.3.1610: 15.

Olavinpojan kolmen äyrin suuruisen tilan kotitalous käsitti vuoden 1609 huonekuntaluettelon mukaan peräti kolme avioparia sekä mieslesken. Kyseessä oli siis suurperhe. Kylän muissakin kotitalouksissa oli varsin usein kaksi avioparia.³¹¹ Koko Eteläisten kylä oli tuolloin läänitettyä rälssiksi Olof Dufvalle eli talonpojat olivat verrattavissa lampuoteihin ja sitä kautta saattoivat ylläpitää suurperheitä. On yllättävää, että Tuomaan kolmen avioparin suuruisen kotitalous olisi tarvinnut vielä ulkopuolisen palkatun piian. Palveluspiikoja alueella kyllä oli jo 1610-luvulla. Esimerkiksi Vihavuoden mylläri Martti Tuomaanpoika vaati vuonna 1610 entiseltä piialtaan Marketta Pentintyttäreltä Kalailasta osaa palkasta, koska tämä oli lähtenyt kesken sovitun ajan palveluksesta.³¹²

Vuoden 1611 huonekuntaluettelossa Tuomaksen kotitalous on muuttunut yhden avioparin sekä kaksi piikaa ja kaksi renkiä käsittäväksi taloudeksi. Toisin sanoen merkintätapa on muuttunut tuskin kotitalouden rakenne. Tietysti on mahdollista, että kotitöissä tarvittiin vierasta apua mutta Marketta on todennäköisemmin kuulunut talouteen sukulaisena, vaikka käräjillä häntä nimitetäänkin palvelusnaiseksi. Lapsen isäksi epäiltiin Niilo Erkinpoikaa, joka oli naimisissa. Hän kuitenkin vannoi valalla, ettei ollut lapsen isä ja sen perusteella hänet vapautettiin syytteestä.³¹³ Marketan isäntää Tuomas Olavinpoikaa nimitetään käräjillä Niilon isäksi, vaikka patronyymin mukaan hän ei voi sitä olla. Kyseessä on ilmeisesti Tuomaksen poikapuoli tai vaimon ensimmäisestä avioliitosta syntynyt lapsi. Tai sitten kyse on vain rituaalisesta isyydestä, joka viittaa kotitalouden isäntään. Sukulaisuusnimike tukee enemmän patrilinearisuutta teoriassa kuin käytännössä. Kirjuri ei nähnyt tärkeänä isäpuolen ja isän erottelua genealogisesti. Samoin termi ”palvelusnainen” saattoi vain kuvata sitä, ettei Marketta Simontytär kuulunut tilan suoraan ydinperheenomaiseen perimyslinjaan.

Aviottomaan lapsen johtanut kahden naimattoman henkilön välinen suhde saattoi olla 1600-luvun alussa myös julkinen ja hyväksytty sukujen kesken. Ellei se johtanut sovittuun avioliittoon, niin mies tuomittiin sakkoihin, jota voi samalla pitää myös hyvityksenä naisella ja tämän perheelle. Näitä tapauksia löytyy Hauholta kahdeksan vuosien 1638–1655 väliltä. Poikkeuksena on Liisa Juhontytär, joka oli käräjillä 1653 syytettynä aviottoman lapsen synnyttämisestä nuorelle rengille Reko Yrjönpojalle. Liisa oli ollut aiemmin palveluksessa Lautsian suurella ratsutilalla mutta nyttemmin ”irtolaisnainen”. Liisa siis menetti suhteen myötä arvonsa kärjäkirjoissa, koska oli ryhtynyt luvattomaan suhteeseen. Molemmat tuomittiin 3 mk sakkoon. Lisäksi Reko tuomittiin Liisan pahoinpitelystä yhteensä 18 mk sakkoihin. Tapauksen yhteydessä ei puhuttu neidonloukkauksesta, vaan

³¹¹ KA:4403: 2. Suomen asutuksen yleisluettelossa on virheellinen merkintä Tuomas Olavinpojan kohdalla vuonna 1609. SAY:n konseptiversiossa on oikea avioparien määrä eli kolme mutta puhtaaksi kirjoitetussa aviopareja on vain yksi. Alkuperäinen pariskuntaluettelo eroaa huomattavasti SAY:oon merkityistä luvuista.

³¹² KA Hauhon käräjät 22.11.1610: 113.

³¹³ KA Hauhon käräjät 22.3.1610: 15.

salavuoteudesta.³¹⁴ Liisa ja Reko eivät olleet solmineet virallista kihlausta, vaan ryhtyneet suhteeseen ilman sopimuksia.

Naisten aseman ja nimitysten ongelmallisuus asiakirjoissa tulee esille myös tarkasteltaessa laajemmin isoa kotitaloutta pitkällä aikavälillä. Pentti Simonpojan viiden äyrin suuruisen tilan kotitalouteen Vitsiälässä kuului vuonna 1634 vaimon Beata Vilpuntuuttären lisäksi tytär Agnes, poika Pekka sekä isännän sisar Marketta Niilontytär. Matti niminen poika mainitaan vuonna 1629 ruodutusluettelossa ja hänet on otettu nihdiksi. Seuraavan vuoden henkikirjassa on vain isäntä, emäntä sekä tytär nimeltä Barbro.³¹⁵ Naisten nimet ovat usein epämääräisiä ja Beatakin on toisinaan Brita. Vain vuonna 1635 henkikirjassa mainittu Barbro voi olla myös sama Dorde, joka päätyi käräjille vuonna 1643 synnytettyään aviottoman lapsen Hyömäestä kotoisin olevalle Gorgonius Matinpojalle. Mies kieltäytyi avioliitosta ja tuomittiin lainmukaiseen 40 mk sakkoon neidonloukkauksesta, koska Dorde oli käräjien mukaan isänsä ”aviotytär ja aviovuoteesta syntynyt”.³¹⁶ Lause periytyi maanlaista, jonka mukaan aviottomana syntyneen naisen viettelemisestä mies tuomittiin vain 20 mk sakkoon.³¹⁷ Aviokeskeisyyden ja perimyksen merkitys vaati, että käräjillä määriteltiin naisen ja lapsen asema suhteessa sukuun ja maahan.

Samassa talossa mainitaan vuonna 1644 kotitalouteen kuuluvaksi isäntäparin lisäksi yksi vävy, poika ja tytär. Vuonna 1650 selviää, että vävy oli nimeltään Esko Sipilpoika, jolla oli Dorde -niminen vaimo. Dorde nähtävästi avioitui pian käräjien jälkeen ja hänestä tuli kotitalonsa emäntä. Pentti Simonpojan kotitalous koostui eri asiakirjoista poimittujen tietojen mukaan kahdesta pojasta, joista toinen lähti sotilaaksi ja toinen kenties kuoli nuorena. Lisäksi hänellä oli kaksi tai kolme tyttäretä, joista Agnes ei koskaan avioitunut, vaan vietti koko elämänsä kotitalossaan samoin kuin sisar Dorde, jonka seurustelusuhte siis kariutui vuonna 1643. Kahtena vuonna taloudessa mainitaan myös piika.

Agneksen naimattomuudelle on vaikea löytää syytä. Hänen täytyi olla työkykyinen, sillä vaivaisten tai sairaiden ei tarvinnut maksaa henkiveroa. Agnes oli verolla säännöllisesti joka vuosi aina vuoteen 1653 asti, jolloin hänet mainitaan itsellisenä. Hän on siis työskennellyt koko elämänsä kotitalonsa hyväksi. Apu olikin tarpeen, sillä talo ei pystynyt maksamaan maaveroja 1630-luvun lopulla ja tila oli tämän jälkeen veronmaksukyvyttömänä kunnes se läänitettiin. Lisäksi vuoden 1634 henkikirjan mukaan perheen äiti ja tati eivät maksaneet henkiveroa mikä viittaa molempien työkyvyttömyyteen. Naimaton Agnes-tytär saattoi siis olla jopa talon emäntänä, joka johti koko suurta taloutta sekä huolehti sen ohessa heikkokuntoisista vanhemmistaan ja nuoremmista sisaristaan.³¹⁸

Naiset olivat tietoisia siitä, että hyvällä maineella oli merkitystä, ei niinkään neitsyydellä. Vanhojen maanlakien ja tapojen noudattaminen oli syvällä ihmisten

³¹⁴ KA Hauhon käräjät 10–11.11.1653: 311v–312.

³¹⁵ KA 4528: 133v. SRA Roterings- och utskrivingslängder Tavastehus, Nyland 1629, 646–647: Mantals och bågallengdh i Hauho 1629. KA 7879: 71.

³¹⁶ KA Hauhon käräjät 30.10.1643: 4v.

³¹⁷ Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maalaki 1442 (2005), s. 37–38.

³¹⁸ KA SAY Hauho, Vitsiälä 1634–1653, s. 3.

tajunnassa. Oikeuksia ja sitä kautta maineen palautusta tultiin peräämään käräjille vielä 1600-luvun alkupuolella kauempaakin. Vuonna 1640 Riitta Sipintytär Hattulan Porvolasta oli valittamassa Hauhon kirkonkylässä asuvasta Sipi Olavinpojasta, joka oli luvannut naida hänet ja heille oli syntynyt suhteesta lapsikin. Sipi ei kuitenkaan pitänyt lupaustaan ja niinpä hänet tuomittiin 40 mk sakkoon neidonloukkauksesta.³¹⁹

Yhteistä kaikille 1600-luvun alussa käräjille päätyneille jutuille on se, että makaajan piti maksaa sakko neidonloukkauksesta, siis hyvitys rikotusta lupauksesta mikä palautti naisen menetetyn kunnian. Näin meneteltiin niin Norjassa, Ruotsissa kuin Suomessakin.³²⁰ Naimattomien naisten todettiin käräjillä olevan kunniallisista perheistä ja aviosta syntyneitä lapsia. Seurustelu oli naisen perheessä hyväksytty ja sen oli odotettu päättyvän avioliittoon. Kun sopimusta ei pidetty, vaadittiin mieheltä hyvitys. Lain mukaan aviosängystä syntyneen neitsyen viettelemisestä ja makaamisesta piti maksaa 40 mk sakko. Mikäli pari kuitenkin päättyi avioitumaan, niin sakko laski puoleen.

Lutherin raamatunkäännöksestä lähtien huomenlahja alettiin samaistaa Mooseksen lain määräyksiin neidonloukkauksen hyvittämisestä. Naisen neitsyyden merkitys alkoi korostua 1600-luvulla käydyissä keskusteluissa, jotka koskivat uusien lakien säädöksiä huomenlahjasta. Tuolloin oikeusoppineet päätyivät näkemykseen, jonka mukaan huomenlahja olisi alun perin tarkoittanut siveuspalkkiota ja korvauslahjaa naiselle tämän neitsyydestä. Vasta myöhemmin se oli alkanut saada enemmän leskiavustuksen piirteen. Myös myöhemmät oikeushistorioitsijat 1800- ja 1900-luvuilla asettuivat erittäin vahvasti siveuspalkinnon eli *pretium virginittatis* -tulkinnan kannalle, vaikka vanhat lait huomattavasti selvemmin korostavat huomenlahjan merkitystä leskiavustuksena. Usko siihen, että neitsyyden menetys poikkeuksesta oli kaikille naiselle esimodernilla ajalla tuhoisaa, perustuu siis tulkinnoille eikä varsinaisesti tosiasioille. Keskiaikaisissa ruotsalaisissa laeissa ei koskaan puhuta naisen koskemattomuudesta huomenlahjan ehtona³²¹

Tärkeintä naisen kunnian kannalta oli se, että naimaton nainen oli vihityn vaimon tavoin maannut vain yhden miehen kanssa, joka tunnettiin ja tiedettiin. Tällöin mahdollisesti syntyvän lapsen perintöoikeudet oli varmistettu. Avioton lapsi tai sovussa purettu kihlaus eivät siinä tapauksessa heikentäneet naisen tulevia avioitumismahdollisuuksia. Liisan ja Rekon tapauksessa tilanne oli ollut kokonaan toinen. Kyse oli ollut heidän omin lupineen solmimasta suhteesta eikä virallisesta kihlauksesta. Liisa oli ”irtolaisnainen”, joka tuomittiin salavuoteudesta eikä neidonloukkauksesta. Hänen tapauksessaan ei siis voitu olla varmoja, oliko syntynyt lapsi todella Rekon vai sittenkin jonkun muun.

³¹⁹ KA Hauhon käräjät 10.3.1640: 33v.

³²⁰ Ks. myös Riisöy 2009, s.28.

³²¹ Ylikangas 1967a, s. 14–24. Ylikangas 1967b, s. 184–185.

3.10 Vietelty neito

Jo mun kerran kesti petti,
Houkutteli huoran poika,
Söi mun syötetyt sikani,
Joi mun joulutynnyrini.³²²

Merkillepantavaa on se, että kaikki naimattomat naiset eivät koskaan päätyneet asiakirjatasollakaan ”irtolaisnaisiksi”, vaikka he solmivat jopa räikeästi sovinnaisia sääntöjä rikkovan suhteen ja jäivät siitä kiinni. Aviovuoteesta syntyneille naimattomille talontyttärille annettiin yhteisössä yllättävän paljon seksuaalista vapautta seurustelun suhteen. Toisaalta sekin kertoo siitä, että neitsyys tai siveys ei ollut 1600-luvulla mikään tiukasti valvottu ominaisuus, jonka menetys olisi väistämättä vienyt naisen maineen ja mahdollisuudet avioliittoon sekä ajanut hänet koko yhteisön ulkopuolelle.

Kuvaava on Juntulasta kotoisin olleen Marketta Nuutintyttären tapaus vuodelta 1653.³²³ Hänen ilmoitetaan olleen luvattomassa suhteessa naimisissa olevan sotilaan Sipi Martinpojan kanssa, joka oli sittemmin karannut maasta. Tieto Marketan luvattomasta suhteesta löytyy vain lapsenmurhaoikeudenkäynnistä. Sitä ei näytä käsitellyn omana tapauksenaan, mikä on varsin erikoista, sillä olihan kyse aviorikoksesta. Marketta oli siis sortunut yhdenpuoleiseen huoruuteen, josta laissa määrättiin jopa kuolemantuomio. Jos kyse olisi ollut raiskauksesta, se olisi varmasti tuotu esiin. Marketta tunnustikin käräjillä aivan suoraan, että hän oli syyllistynyt huoruuteen, koska oli tullut sotilaan viettelemäksi. Sen seurauksena hän epäili päätyneensä ikävien huhupuheiden kohteeksi. Pitäjällä nimittäin juoruttiin, että Marketta olisi syyllistynyt aviottoman lapsensa murhaan, koska neljän kuukauden ikäinen sikiö oli kuollut ennen aikaisen synnytyksen seurauksena. Marketta toi itse asian oikeuteen, koska halusi puhdistaa maineensa lapsenmurhaepäilyistä.

Marketta kertoi olleensa heikossa kunnossa koko kesän ennenaikaisen synnytyksensä seurauksena. Hänen kerrottiin myös vuotaneen verta. Lisäksi sikiö oli ollut epänormaali minkä todisti Marketan äiti Kaarina Laurintytär. Naimatonta Markettaa puolustivat valaehdoisesti myös Juntulan kylän emännät Valpuri Matintytär ja Kirsti Mikontytär, jotka olivat usein käyneet vierailmassa Marketan sairaavuoteella. Marketta vapautettiin lapsenmurhasyytteistä. Perusteeksi kirjattiin, että kaksi luotettavaa ja arvostettua naista oli valaehdoisesti todistanut Marketan viattomuuden puolesta. Lisäksi myös useat muut avioituneet ja kunnialliset naiset todistivat käräjillä, että sikiö voi syntyä ennenaikaisesti vaillinaisena ja että nainen voi sen jälkeen olla pitkään hyvin heikossa kunnossa.

Marketan suhde naimisissa olevaan mieheen, aviottoman lapsen synnyttäminen ja lapsenmurhaepäily eivät estäneet häntä myöskään myöhemmin avioitumasta.

³²² Kanteletar 1925, s.290. Turusen neito/ Aninkaisen virsi.

³²³ KA Hauhon ylimääräiset käräjät 23.9.1653: 303v–305.

Vuosina 1655–1656 hänet mainitaan kotitalossaan vävyksi merkityn Matti-nimisen miehen vaimona.³²⁴ Marketalla oli myös sisar Riitta, joka mainitaan kärjäkirjoissa vasta vuonna 1684. Tällöin heidän veljensä Nuutti määrätään maksamaan molemmille sisarilleen Marketalle ja Riitalle kummallekin 10 taalaria hopearahaa heidän isänsä edesmenneen Nuutti Niilonpojan perintönä. Rahat olivat olleet maksamatta jo vuodesta 1678.³²⁵ Tämäkin osoittaa, että Marketta oli teostaan huolimatta oikeutettu perintöön ja kiinteä osa sukupiiriä, huolimatta solmimastaan suhteesta tai lapsenmurhaepäilyistä. Ne eivät siis aiheuttaneet välirikkoa sen paremmin perheeseen kuin yhteisöönkään.

Kyseessä oli suku, jolla oli ollut vaurautta ja paikallista valtaa jo pitkään. Marketan isän Nuutin asuma talo oli varsin suuri, koska sen kooksi ilmoitettiin viisi äyriä. Tilanne on hieman samanlainen Vitsiäläläisen Dordi Pentintyttären kohdalla. Hänenkin kotitalonsa oli ollut vauras viiden äyrin tila, vaikka se oli veronmaksukyvyttömänä 1630 -luvun lopulla.³²⁶ Keskimäärin talonpoikaistalon koko oli 1600-luvulla Hauhon alueella 2–3 äyriä. Nuutti Niilonpojan tilan kylvä oli vuonna 1639 yhteensä kuusi tynnyriä, kun taas muilla kylän taloilla se oli vain 2 tai 4 tynnyriä. Karjavarallisuuskin ylittää selvästi Juntulan kylän muut tilat. Taloon on samassa vuoden 1639 karjaluetelossa merkitty asukkaiksi kaksi miestä ja neljä naista. Tieto on mielenkiintoinen ja jälleen ristiriidassa henkikirjojen kanssa.³²⁷

Vuonna 1649 tilan isännäksi merkittiin Kaarinan ja Nuutin poika Nuutti Nuutinpoika, joka oli Marketan veli. Tämä merkittiin vaimoineen entisen isäntäparin tilalle henkikirjoissa. Tapahtui siis sukupolven vaihdos. Entinen isäntäpari häviää kokonaan henkikirjoista ja tilalle merkitään uusi ydinperhe. Talon vanha isäntä ja emäntä ilmestyvät kuitenkin henkikirjaan takaisin vuonna 1656. Tämän jälkeen kuluu jälleen useita vuosia ilman, että kumpaakaan on merkitty. Vuonna 1662 perheestä löytyy yllättäen äiti Kaarina, joka on merkitty henkikirjaan ikivanhaksi.³²⁸ Marketta aviomiehineen saattoi myös asua tilalla vuosikymmeniä, vaikka heitä ei löydy henkikirjoista kuin vuosina 1655–1656.

Marketan vanhemmat olivat siis osa perhettä ja kotitaloutta myös vuosien 1649–1662 välisenä aikana, jolloin heitä ei merkitty henkikirjaan. Kaarina esimerkiksi todistaa oikeudessa vuonna 1653, kun hänen tyttärtään Markettaa epäillään lapsenmurhasta. Aviottoman lapsen synnyttänyt Marketta löytyy henkikirjoista samana vuonna 1653 isännän Nuutti Nuutinpojan sisareksi merkittynä. Perheeseen ja kotitalouteen kuulunutta naimatonta aikuista tytärtä ei ole säännöllisesti merkitty henkikirjaan. Lisäksi perheeseen kuului vielä ainakin tytär Riitta, joka ei syystä tai toisesta koskaan päätenyt henkikirjaan. Vastaavasti Vitsiälässä Dorde Pentintytär löytyi vain kerran vuonna 1635 henkikirjasta naimattomana. Vasta avioituminen toi molemmat naiset selvemmin mukaan henkikirjoihin. Dorde kirjattiin nuorena neitona kerran henkikirjaan alle 20-vuotiaana. Suhteen hän solmi yhdeksän vuoden

³²⁴ KA 7957: 783.

³²⁵ KA Hauhon käräjät 29–30.10.1684: 3–4.

³²⁶ KA 7912: 220.

³²⁷ KA 7912: 220v.

³²⁸ KA SAY, Hauhon Juntula 1654–1673, s. 33.

kuluttua eli ikää hänellä oli arvion mukaan tuolloin 25–30-vuotta. Marketta Nuutintyttären ikää ei pysty arvioimaan, koska hän ilmestyy henkikirjaan vasta 1653 eli samana vuonna, kun hän synnytti aviottoman lapsensa.

Henkikirjoissa vuosikymmenien aikana kirjattujen vaihtuvien patrilinearisesti eli mieslinjassa etenevien pienten perimykselle tärkeiden ydinperheiden ympärillä tuntui pyörineen perhettä ja sukua paljon enemmän kuin on oletettu. Todellisuudessa talossa asui 1650-luvun lopulla vanha isäntäpari Kaarina ja Nuutti sekä heidän poikansa Nuutti vaimonsa ja lastensa kanssa. Tämän lisäksi kotitalouteen kuuluivat Marketta ja miehensä Matti, jotka muodostivat oman ydinperheensä samassa taloudessa. Lisäksi perheeseen on jossain vaiheessa kuulunut ainakin Riitta, joka ei siis löydy muualta kuin tuomiokirjasta 1680-luvulla. Peter Laslettin jaottelussa kotitalous on henkikirjoissa selkeästi merkittynä laajentuneeksi perheeksi, jossa mukana on ydinperheen lisäksi vanhemman sukupolven edustaja. Pitkän aikavälin seurannalla ja eri lähteitä yhdistelemällä selviää kuitenkin se, että kotitalouteen on kuulunut ydinperhettä enemmän sukua ja sen voi katsoa olleen jopa suurperhe, jossa asui useita aviopareja lapsineen.

Marketta Nuutintyttären kohtalo ja lapsenmurhakäsittelyn lopputulos riippui erittäin paljon toisten naisten todistuksista. Marketta varmasti tiesi jo etukäteen saavansa tukea kyläyhteisöltä. Koko tapauksen käsittelyssä kylän naisilla oli vahva rooli, kun taas miehet eivät puutu aktiivisesti asioihin. Oudoin piirre on se, että Marketta olisi lain mukaan pitänyt tuomita kuolemaan yksinkertaisesta huoruudesta mutta asia mainitaan vain ohimennen. Vertailuna voidaan tarkastella vuonna 1633 tuomittua nihdin vaimoa Valpuria. Hänen tuomittiin luvattomasta suhteestaan, jonka katsottiin olleen vastoin Jumalan ja Ruotsin lakeja.³²⁹ Marketta vetosi siihenkin, että hänet oli vietelty. Naimattomuuden ja viattomuuden voi katsoa suojanneen hänen mainettaan ja Marketta käytti näitä molempia itsensä puolustamiseen. Avioituneen naisen tietoisesti solmima avioliiton ulkopuolinen suhde oli paljon suurempi rikos perimyslakeja ja avioliiton pyhyyttä kohtaan.

Naimatonta naista ei katsottu aina täysivaltaiseksi vastuunkantajaksi mikä saattoi olla myös etu. Kun Ilmoilan kartanon isäntää Frans de la Mottea syytettiin vuonna 1633 lehmään sekaantumisesta, niin syylliseksi löytyi lopulta monien selvittelyjen jälkeen naimaton piika Riitta ja lampuoti Erkki.³³⁰ Päätös tuntuu lähes sovitulta. Aatelismiehen oli pakko puhdistaa maineensa ikävistä juorupuheista ja yhteisön piti löytää sopiva syyllinen, joka oli pistänyt laajalle levinneen juorun alulle. Tässäkin tapauksessa naimattoman nuoren piian voitiin katsoa olevan viattomuuttaan syyntakeeton eikä häntä näin ollen rangaistu, joten yhteisön muutkin jäsenet säästyivät samalla aatelisisännän vihalta.

Marketta Nuutintyttären tilannetta voi verrata vuonna 1610 olleeseen tapaukseen Eteläisissä, jossa Marketta Simontytär oli autettu pakoon ennen lapsenmurhan käsittelyä oikeudessa. Juntulan kylän naiset yksissä tuumin puolustavat Marketta Nuutintytärtä käsi Raamatulla eikä taaskaan näytetty pelkäävän Jumalan vihan

³²⁹ KA Hauhon käräjät 29.3.–30.7.1633: 304v–305.

³³⁰ KA Hauhon käräjät 4.10.1633: 315v–316v.

seurauksia sovittamattomasta siveellisyysrikoksesta. Silmiinpistävää kaikissa esimerkkitapauksissa on sekin, että asiat käsitellään ilman virkamiesten suurempaa puuttumista asiaan. Hauhon kirkkoherraa ei mainita kummassakaan jutussa syyttäjänä eikä hän näytä olleen mitenkään sekaantunut asiaan. Myöhemmin samalla vuosisadalla tilanne muuttuu radikaalisti ja kirkkoherrasta tulee aktiivinen toimija käräjillä, kun kyseessä on siveellisyysrikos.

Kruunu ja kirkko alkoivat entistä enemmän puuttua paikallisyhteisöjen elämään 1650-luvulta alkaen mikä näkyy juuri siinä, että kirkkoherrat ottivat näkyvämmän roolin käräjillä. Jo Kaarle-herttuan aikana 1600-luvun alussa piispojen asema voimistui tuomiokapituleissa. Suurvalta-ajalla pappien määrä kaksinkertaistui ja kirkonmiehet määrättiin laatimaan erilaisia väenotto- ja verotusluetteloita. Se osaltaan auttoi esivaltaa saamaan otetta paikallisyhteisöstä.³³¹ Hauhollakin siveysrikkokset toi käräjille 1650-luvulta alkaen kirkkoherra eikä enää talonpoikainen nimismies. Siveellisyysrikosten määrä alkoi Hauhon alueella myös nousta tämän jälkeen nopeasti. Neidonloukkaus -käsite jäi pikku hiljaa kokonaan pois, ja sen tilalle tuli pelkkä salavuoteus. Oman suvun tai kylän naisten tuella ei käräjillä enää ollut ainakaan näkyvää merkitystä, vaikka se edelleen todennäköisesti säilyikin. Vastakkain käräjillä olivat 1600-luvun lopulla siveettömyydestä syytetty naimaton nainen ja viranomaiset.

³³¹ Karonen 1999, s.243–245.

4. SUURVALTAKAUDEN KOTITALOUS – IHANNE JA TODELLISUUS

4.1 Sotaa käyvän suurvallan asiakirjat

Hauhon ja Tuuloksen vuoden 1654 henkikirja kirjaamistapoineen kuvastaa hyvin koko Ruotsin suurvalta-ajan yhteiskuntaa 1600-luvun puolivälissä.³³² Asiakirja on muodoltaan puhtaasti läänitysyehtokunnan tuote, jossa korostui sosiaalinen hierarkkisuus ja eriarvoisuus. Silmiin pistävä piirre oli se, että asiakirjaan merkityt läänityksen saaneet aateliset korostuvat ikään kuin talonpoikien ”omistajina”. Vuoden 1654 henkikirja eroaa myös vuoden 1653 henkikirjasta, joka noudattaa vielä kylittäin etenevää järjestystä samoin kuin muutkin vuodesta 1634 alkaen laaditut ja kirkkoherrojen kokoamat henkikirjat. Koko hallintoalueen henkikirjakokonaisuus kantaa vuonna 1654 kuvaavaa otsikkoa: ”*Sold eller personers lengdh till 1654 åhrs*”.

Henkikirjan alussa tulevat ensimmäisinä Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjien ratsutilalliset kotitalouksineen. Sen jälkeen luetteloidaan armeijalle osan veroistaan maksavat tilat kotitalouksineen: *Tilldelings hemmar*, *Fordelis hemmar*, *Infanterie* ja *Knechte hemmar*. Niiden jälkeen pääotsikkona on *Frelsse* eli rälssi ja siinä osassa alueen kaikki talonpoikaistaloudet on jaoteltu suurimmat läänitykset saaneiden aatelisten nimien alle. Seuraus asiakirjassa on se, että eri kylien taloja voi olla useissa eri kohdissa, jos kylän taloja oli läänitetty eri henkilöille. Yhden tai vain muutaman talon lahjoituksen saaneet henkilöt on merkitty asiakirjan marginaaliin jonkun suuremman lahjoituksen saaneen ylhäisaatelisten alaisuuteen.

Toisin sanoen henkikirjan tasolla koko tutkittu alue kotitalouksineen näyttäytyy vuonna 1654 aateliston ja armeijan valtaan alistetulta hierarkkisesti rakentuvalta paikallisyhteisöltä. Tosin asiakirjaa laadittaessa ajateltiin varmasti myös reduktiokollegiota, joka jo seuraavana vuonna perustettiin valvomaan lahjoitusten

³³² KA 7959: 569–578.

peruuttamista.³³³ Vielä ensimmäisessä vuoden 1634 henkikirjassa hallintopitäjät muodostivat selkeän maantieteellisen ja kylittäin etenevän kokonaisuuden, jossa vain erikseen luetteloidut aateliston lampuodit kantoivat otsikkoa ”Rälssi”. Talonpoikaiset lautamiehet mainittiin kirkkoherran allekirjoittaman henkikirjan alussa sen vakuutena. Siirryttäessä 1650-luvulle henkikirjoissa ei ole enää lautamiesten nimiä. Jo vuoden 1653 henkikirjassa talonpoikien kotitaloudet alkavat otsikolla ”*Crono och frälse bönder*”. Se oli samalla sotilasmaakirja, johon merkittiin kotiutetut sotilaat perheineen. Myös ratsutilalliset on merkitty henkikirjassa omaksi ryhmäkseen.³³⁴ Vuoden 1654 henkikirjan lopussa käytetään termejä ”rahvas ja rälssitalonpojat” (*allmogen och frälsebönder*), kun vedotaan asiakirjan oikeellisuuteen.

Jöran Wrangels.

Mitziälä	Leif. Jons, dot. Juliana, Dölämsäls Amögts gift: Arguid, Amögts Leuffes gift: Bond.	2	2
Byrskliby	Lars Jonsson, Arguid gift: Hija Lijja, Infänd 652-2 par. alljä Hög.	3	1
	Hilma Anika Högforsdot.		1
Oelavola	Guise Jansson, Bond: gift.	2	
	Guise Jansson, Arguid gift.	2	
Jundila	Agneus Jönsson, Malb. gift: Don. Anikka Anika gift.	4	
	Jens Jönsson Jönsson dot.		1
	Digfred Oelsson, Kristin gift, Don. Bond.	3	
Helais	Anders Jönsson, bond. Jönsson, Malb. gift: Gyl. Hög, arg Malin Hög. 653 og dot arg Arguid hiel sin Gyl. Bond.	5	4
	Hija Argula Anika 654, Infänd 652-2 par. alljä Hög.	4	1
	Simon Anika Jönsson, Lijja gift: Gyl. Bond: og Lijja 654, Infänd 652-2 par. alljä Hög.		
	Lars Anika Jönsson, Malb. gift: gift: Gyl. Bond: all gift: Bond: Don amot infänd - 2 par. alljä Hög.	3	1
Johel och mig us and och Jansson, arg	Anders Jönsson, Malb. gift: Gyl. Bond: arg Lijja 654, all gift: Bond: Malin Hög. 653, Amögts hiel Jans Anika 654, Infänd 652-3 par. alljä Hög. - 1 par.	4	2
Anders och all	Anders Jönsson, Malb. gift: Lijja, Don. Miguel, Arguid	3	
Jöran och all	Anders Jönsson, Malb. gift: Lijja, Don. Miguel, Arguid	3	
byggt 652 Don Hög, Malb og Hög, Jöran och all	Anders Jönsson, Malb. gift: Lijja, Don. Miguel, Arguid		
byggt 652 Don Hög, Malb og Hög, Jöran och all	Anders Jönsson, Malb. gift: Lijja, Don. Miguel, Arguid		

Kuva 6. Hauhon ja Tuuloksen henkikirja 1654. Jöran Wrangelille läänitetty tilat. Lähde: 7959: 572v-573.

³³³ Karonen 1999, s. 189-190.

³³⁴ KA 7957: 779-789.

Vuoden 1654 henkikirja oli suurvaltasotia käyvän suurvallan asiakirja, jossa kaikki talonpojat ovat kirjurin ja sitä kautta kruunun näkökulmasta joko armeijaan sidoksissa olevia veroja maksavia kotitalouksia tai aatelistolle kuuluvaa ”rälssiä”. Kirjaamistapa on molemmissa henkikirjoissa mielenkiintoinen, sillä niiden mukaan alueella ei olisi ollenkaan perintötalonpoikia. Jutikkalan laskelmien mukaan vuonna 1655 Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjissä oli kuitenkin 34 vanhan rälssin tilaa, 126 kruunulle veronalaista tilaa ja 195 aatelille veronalaista tilaa.³³⁵

Jos kruununtila lahjoitettiin, niin se muuttui rälssitilaksi, johon aatelinen sai täyden omistusoikeuden. Eino Jutikkalan mukaan vain pieni osa lahjoitetuista tiloista oli 1600-luvulla varsinaisia kruununtiloja. Lahjoitetuille perintötiloille vakiintui vasta 1700-luvulla termi perintörälssitila. Tilat maksoivat veronsa aateliselle, jolla oli tilaan etuosto-oikeus ennen kruunua. Sukuoikeuden (*bördsrätt*) käsitteen on katsottu olleen aikakaudella epäselvä. Sillä tarkoitettiin talonpojan perinnöllistä käyttöoikeutta maahan eli talonpoika oli kruunun näkökulmasta perintövuokraaja.³³⁶ Talonpoikien omistusoikeudesta maahan käytiin keskustelua. Ajan oikeusoppineet katsoivat, että talonpojilla oli tiloihinsa varsinainen omistusoikeus mutta aatelisto oli tästä eri mieltä. Aatelittomien säätyjen kirjelmän luonnoksessa hallitukselle käytetään termiä maanomistaja eli sukuoikeuden haltija (*jordägaren eller bördamannen*).³³⁷ Oppinut sääty luonnollisesti läheni näkemyksessään talonpoikia osin siksi, että he omistivat maata ja muodostivat suurtiloja, joihin he halusivat saada yhtä täydet oikeudet kuin aatelillakin. ”Kun aatelissäädyllyä on hallussaan kaikki maan tilat, niin missä silloin on kuninkaan mahti?” kiteytti Upsalan arkkipiispa aatelittomien säätyjen mielipiteen vuoden 1650 valtiopäivillä.³³⁸

Talojen jakaminen erilaisiin maanluontoihin, joilla on omat velvollisuutensa ja oikeutensa, kehittyi 1600-luvun kuluessa. Järjestelmä saavutti huippunsa vasta Suuren Pohjan sodan aikaan 1700-luvun alussa.³³⁹ Maanomistukseen liittyvä kehitys luonnollisesti leimaa vahvasti kaikkia 1600-luvulla syntyneitä verotusasiakirjoja. Vuoden 1654 henkikirjaan tilojen maanluontoa ei tarkemmin määritelty mutta siitä näkee, että talonpoikien tilat olivat yksinkertaisesti joko ratsutiloja ja armeijan omistuksiin lukeutuvia tiloja lukuun ottamatta poikkeuksetta merkitty kuuluviksi asiakirjan tasolla aatelin alaiseen rälssiin. Talonpoika ei siis tässä asiakirjassa tunnu omistaneen viljelemäänsä maata.

Kyse oli osittain myös käytännön sanelemasta ratkaisusta: Kruunun oli tiedettävä mitkä tilat maksoivat maaveronsa kruunulle ja mitkä taas aatelisille. Osittainen reduktio eli neljänneksenperuutus pantiin toimeen vuodesta 1655 lähtien. Kehitys päättyi 1680-luvulla toimeenpantuun isoreduktioon, jossa suurin osa lahjoituksista palautui takaisin kruunulle. Se heijastui osaltaan eri asiakirjoihin. Vuoden 1694

³³⁵ Jutikkala 1957, s. 282.

³³⁶ Jutikkala 1942, s. 341, 351–352.

³³⁷ Jutikkala 1942, s. 342.

³³⁸ Karonen 1999, s. 202.

³³⁹ Jutikkala 1942, s. 343.

henkikirjassa palattiin jälleen siihen, että tilat ja kotitaloudet merkittiin asiakirjaan kylittäin kuten vuosisadan alun henkikirjoissa.

Perhehistoriallisen tutkimuksen suhteen vuoden 1654 henkikirja on kotitalouksien kannalta aiempiin vuosiin verrattuna huomattavasti tarkempi. Henkiveron piiriin on merkitty paljon enemmän ihmisiä kuin aiempina vuosikymmeninä. Asiakirjasta löytyy toisinaan jopa selityksiä sille, miksi joku kotitalouden jäsen ei ole tullut aiempina vuonna asiakirjaan merkityksi. Kotitalouksissa ensimmäiseksi on merkitty aina isäntä. Luettelointi ei ole kuitenkaan yhtä patriarkaalista kuin 1630-luvun ensimmäisissä henkikirjoissa, joissa kaikki miehet merkittiin ennen naisia. Nyt noudatetaan pikemminkin Katekismuksessa olevan huoneentaulun järjestystä: Isännän ja emännän jälkeen on merkitty aikuiset lapset tai isäntäparin sisaret ja veljet. Palkolliset ovat aina vasta isäntäväen jälkeen. Henkikirjan tarkennuksilla haluttiin saada mahdollisimman kattavasti koottua henkivero. Sotaa käyvälle suurvallalle verotulot olivat luonnollisesti tärkeitä ja niiden keruuta valvottiin yhä huolellisemmin.³⁴⁰

Vuoden 1654 kotitaloudet Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjissä ovat asiakirjatasolla pääosin ydinperheitä, joissa asui toisinaan isovanhemmat. Edelleen kirjaamistapa kuvaa lähinnä jokaisella tilalla asuvaa perimysperhettä eikä koko kotitaloutta. Hyvä esimerkki on Toivaalassa oleva talonpoikainen kotitalous, jonka ”johtajaksi” on merkitty ”Tuomas Matinpojan vaimo Liisa” (*Thomas Matssons hust: Lisa*). Hänen jälkeensä löytyy vaimon sisarentytär Liisa Heikintytär ja tämän avioton poika Matti.³⁴¹ Kuvaava on se, että edesmenneen isännän nimi on edelleen mukana täydellisempänä kuin elossa olevan lesken. Heillä ei näyttäisi olleen lapsia elossa ja niinpä lesken lähimmät sukulaiset ja perilliset olivat hänen sisarentyttäreensä aviottoman poikansa kanssa. Tilan perimysperhe eli ydinperhe oli tässä tapauksessa poikkeuksellinen. Mikäli avioparilla olisi ollut aikuisia lapsia, niin tuskinpa tällöin vaimon sisarentytär ja avioton Matti olisivat tulleet kirjatuksi henkikirjaan, vaikka he olisivat tilalla asuneetkin. Vastaavasti Vihavuoden myllyltä löytyy perhe, johon kuuluvat Vilppu Urbanuksenpoika, Kerttu vaimo, sisarenmies Pentti ja vaimo Valpuri ja tytär Riitta.³⁴² Jokaisella alueen tilalla asui vuoden 1654 henkikirjan mukaan virallisesti vain pieni perimysperhe, johon kuului 4-5 henkeä sekä korkeintaan 2-3 palkolliseksi merkittyä henkilöä.

Silmiinpistävää on tilattoman väen vähyys vuonna 1654 verrattuna 1630-luvun ensimmäisiin henkikirjoihin, vaikka tilattoman väestön määrän on täytynyt koko ajan kasvaa. Itsellisiä on hyvin harvakseltaan eri talojen alaisuudessa eivätkä he oikeastaan muodosta asiakirjatasolla edes omia kotitalouksia kuten 1630-luvulla. Heidät on merkitty yksinomaan isäntien ruokakuntiin kuuluviksi. Sotjalan kyläläiset on jätetty henkikirjasta kokonaan pois, koska heidät on kaikki katsottu säteriin kuuluviksi lampuodeiksi. Vuoden 1653 henkikirjan allekirjoitti tuomiokunnan lainlukija Johan Larsinpoika ja vuoden 1654 henkikirjan allekirjoitti kruunun

³⁴⁰ Blomstedt 1960, s. 92-94.

³⁴¹ KA 7959: 569v.

³⁴² KA 7959: 571.

kamariviskaali Anders Jacobinpoika. Molemmat vakuuttivat saaneensa asiakirjan laadinnalle vakuudet kirkkoherralta ja talonpojilta.³⁴³ Kumpikaan miehistä ei ollut Hauhon alueella syntynyt eikä kasvanut, vaikka molemmat omistivat siellä tilat.

4.2 Ylimääräiset perheenjäsenet

Henkikirjojen ulkopuolella kasvoi runsas tilaton väestö, joka alkoi etäännyä talollisista. Heillä oli omia rakennuksia ja omia kotitalouksia, vaikka asiakirjoissa heidät merkittiinkin maataomistavien isäntien ruokakuntiin, jos ylipäättään merkittiin ollenkaan. Tilattomien erilliseen suureen määrään viittaa esimerkiksi tuomiokirjasta löytyvä merkintä, jossa Ilmoilan kylän talolliset valittavat itsellisväestä (*inhysesfålk*), jotka olivat viljelleet talollisille kuuluvia peltosarkoja.³⁴⁴ Tilallisten ja tilattomien välisestä kuilusta omalla tavallaan kertoo aviottomien lasten kasvava määrä. Suhteet eivät johda avioliittoihin, ja niitä yhä harvemmin perustellaan käräjillä rikkoutuneilla kihlalupauksilla. Taustalla olivat avioitumiseen liittyvät ongelmat, joita ruokki eriarvoistuva yhteisö. Säädynmukaisen avioliiton vaatimus rajasi avioliittomarkkinoita ja kasvatti luvattomien suhteiden määrää. Varsinkin nuoria naimattomia säätyläisiksi luokiteltavia miehiä oli yhä useammin käräjillä syytettyinä suhteista piikoihin.

Yleistyvänä piirteenä 1600-luvun lopun henkikirjoissa on naisten patronyymien vähittäinen katoaminen. He olivat yhä useammin mukana vain etunimillään. Suurin ero vuosien 1634 ja 1654 välillä on se, että naimattomat naiset katoavat henkikirjoista lähes kokonaan. Virallinen yhteisö oli avioparien ja heidän avioituneiden poikiensa ja tyttäriensä muodostama, jossa palkolliset ja harvat nimeltä mainitut tilattomat on merkitty erilleen ydinperheistä. Siinä missä vielä vuoden 1654 henkikirjassa oli suuri määrä isäntien ja emäntien sisaria, niin vuonna 1694 heitä ei ole enää ainuttakaan. Ylipäättään naimattomat puuttuvat vuoden 1694 henkikirjasta lähes kokonaan ”piikoja” ja ”renkejä”, siis palveluspakon alaisia, lukuun ottamatta.

Sama kehitys näkyy 1600-luvun lopun tuomiokirjoissa, joissa naiset saatetaan jättää jopa kokonaan nimettömiksi. He olivat tekstissä jonkun nimeltä mainitun miehen vaimoja maininnalla ”*med sin hustru*”. Salavuoteudessa syytetty oli toisinaan vain piika (*en piga*) tai pelkästään hänen etunimensä mainitaan, kun taas miehestä mainitaan nimi, asema sekä kenen palveluksessa hän oli. Vastaavasti tuomiokirjassa mainittuja salavuoteuteen syyllistyneitä naisia ei enää löydy henkikirjoista läheskään yhtä usein kuin 1600-luvun alkupuoliskolla. Kyseessä oli kirjaamistapojen ja yhteiskuntanäkemyksen muuttuminen yhä hierarkkisempaan suuntaan eikä välttämättä se, että naisia olisi alettu kohdella huonommin ja yhä enemmän osana miehelle kuuluvaa omaisuutta. Taustalla vaikutti osaltaan myös

³⁴³ KA 7959: 577v.

³⁴⁴ KA Hauhon käräjät 23–26.11.1663: 49.

tilattoman väestön kasvu: yhä enemmän väkeä oli maanomistuksen ja sitä kautta henkikirjojen ulkopuolella.³⁴⁵ Heidän identifiointinsa ei ollut maanomistukselle perustuvissa verotusasiakirjoissa tärkeää. Naimattomat ja avioitumisiän ylittäneet naiset olivat yhä enemmän rinnastettavissa irtolaisiin varsinkin, jos heille syntyi avioton lapsi.

Samaan tapaan aikakauden aateli laati vuonna 1626 perustetulle Ritarihuoneelle sukutaulujaan: mieslinja nousi muiden sukulinjojen ohi ainoaksi ”suvuksi”. Ylipäätään sana ”suku” alkoi 1600-luvun lopulle tultaessa tarkoittaa Ruotsissa ja Suomessa vain henkilön mieslinjaista polveutumista. Malli on luterilaista perua, koska katolisissa maissa aatelisto korosti bilateraalista eli ns. *seize-quartiers*in merkitystä, jossa yksilölle oli tärkeää omata sekä isän että äidin puolelta täydet 16 aatelista sukulinjaa.³⁴⁶ Sukujuuret määrittivät tiukasti aateliston välisen keskinäisen hierarkian. Jopa ylhäisaatelisten neitojen ja alemman aatelin poikien välinen kuilu oli avioliittomarkkinoilla lähes ylittämätön.³⁴⁷ Ylhäisaateliston valta päättyi isoreduktioon mutta se ei silti muuttanut käsitystä suvusta, joka entistä vahvemmin käsitettiin vain patrilinearisena polveutumisenä. Myös lainsäädäntö tuki tätä sukukäsitystä, koska maan periytyminen haluttiin ohjata mieluiten esikoispojille. Sukukäsitys alkoi vaikuttaa myös talonpoikaiston keskuudessa. Talolliset valitsivat aviopuolionsa samasta säädystä, jotta suku pysyisi ”säädyssään” sen lisäksi, että maaomaisuus pysyisi ennallaan tai mieluummin tietysti kasvaisi. Maata omistamattomat tilattomat alkoivat muodostaa yhä enemmän oman erillisen sosiaalisen ryhmänsä, jossa maanomistuksella ei ollut yhtä suurta merkitystä eikä siten myöskään säädellyllä avioliitolla.

Hierarkkinen ja asiakirjatasolla patriarkaliselta näyttävä yhteiskunta oli 1600-luvun lopulla saavuttanut huippunsa. Naisten patronyymeillä ja naisilla ylipäätään ei ollut sen paremmin perimysjärjestyksen kuin kotitalouden johtamisenkaan kannalta suurta merkitystä. Epätarkkuus merkinnöissä ei koskenut yksinomaan naisia. Ylipäätään ne henkilöt, joilla ei ollut maaomaisuutta, eivät tarvinneet käräjäkirjoissakaan tarkempaa taustaselvitystä isännimestään tai tittelistään. Jos salavuoteuteen syyllistyi tilallinen tai armeijan palveluksessa ollut mies, niin se mainittiin tarkoin samoin kuin tietenkin se, oliko henkilö naimisissa vai ei. Asiakirjoissa 1600-luvun lopun yhteiskuntaa määrittivät aateliset ja maanomistajat, joista kaikki muut olivat hallinnon katsannossa tavalla tai toisella riippuvaisia.

Avioituminen nuorena neitona oli ihanne, joka kulki käsi kädessä yhteiskunnan hierarkkisuuden kanssa. Yhtä hyvin myös miehen odotettiin tietyissä iässä avioituvan ehkä jopa vielä enemmän kuin naisen. Henkikirjoissa esiintyivät pääosin isäntä ja emäntä sekä heidän naimaikäiset lapsensa tai sitten avioitunut lähin perillinen yhdessä puolionsa kanssa. Tutkimusaineisto toki antaa viitteitä siitä, että kaikesta huolimatta naimaton nainen saattoi päätyä hyvinkin vaikutusvaltaiseen asemaan, jos hän oli ainoa perillinen tai jos hän päätyi esimerkiksi

³⁴⁵ Ks. myös Aalto 1993: 79.

³⁴⁶ Miettinen 2011, s. 98 – 101. Sikeborg 2011, s. 11–51.

³⁴⁷ Esim. Lappalainen 2005, s. 51–52.

kuolemantapausten tai sairauden seurauksena hoitamaan kotitaloutta. Se, että heitä ei mainita asiakirjoissa, ei tarkoita etteikö heillä olisi ollut käytännön elämässä valtaa.³⁴⁸

Seurauksena oli, että aikakauden lähteissä naiset muuttuivat yhä näkymättömämmiksi 1600-luvun kuluessa. Asiakirjatodellisuuden takana naisen mahdollisuudet riippuivat siitä mikä oli hänen asemansa kotitaloudessa ja nimenomaan perimysperheessä. Ikä, sukupuoli, varakkuus, sosiaalinen verkosto ja säätyasema ratkaisivat henkilön vaikutusmahdollisuudet niin kotitaloudessa kuin yhteisössäkkin. Sukupuoli tai avioituminen eivät välttämättä olleet ainoita ratkaisevia tekijöitä sille miten ihminen pystyi esiteollisessa yhteiskunnassa toimimaan.³⁴⁹

Suurin osa ihmisistä avioitui jossain elämänsä vaiheessa, vaikka usein avioliitto saattoi jäädä lyhyeksi puolison kuoleman johdosta.³⁵⁰ Avioituminen oli nuorten naisten tavoite, mitä kuvastavat ne oikeustapaukset, joissa naiset pyrkivät avioitumaan tai pitämään kiinni mielestään sovitusta kihlauksestaan. Kihlaukseen vetoaminen liittyi käräjillä aina samalla myös naisen kunniaan. Se saattoi olla osin myös aikakaudella annetun naimattoman neidon ihannekuvan hyväksikäyttöä: Salavuoteudesta syytetty nainen esiintyi käräjillä petettynä viattomana morsiamena, koska siitä oli hänelle hyötyä, vaikka hän olisikin ryhtynyt suhteeseen harkitsemattomasti. Ylipäätään nainen esiintyi aikakauden käsityksissä raamatullisessa mielessä ”heikompana astiana”, jonka hyväuskoisuutta ja viattomuutta voitiin käyttää hyväksi. Tähän oli vedonnut myös Marketta Nuutintytär, joka avoimesti kertoi tulleen naimisissa olevan sotilaan viettelemäksi.

Hauhon alueen salavuoteustapauksissa ei näe termejä *ogift man* ja *ogift karl* kuin muutaman kerran. Kaksi kertaa ne on yhdistetty ammattia kuvaavaan titteliin.³⁵¹ Termejä on löytynyt vastaavana aikana Hollolan tuomiokuntaa enemmän Porvoon tuomiokunnan käräjäpöytäkirjoista. Seppo Aalto on tulkinnut nämä nimitykset kuuluviksi palvelusiän ylittäneille miehille, jotka oli ehkä pyritty siten salaamaan henkikirjoista.³⁵² Hauholla tällaista päätelmää on kuitenkin mahdoton tehdä. Esimerkki osoittaa sen, että kirjurien käytännöt olivat vaihtelevia eikä kahden eri alueen käräjäkirjoja voi täsmällisesti verrata toisiinsa. Sen sijaan Hauholla toistuu usein termi *ogift kâna*, joka voi viitata jo soveliaan naimiän ylittäneeseen naiseen, koska sen rinnalla toistuu termi *ogift piga*.

Se, että varsinkin toista kertaa tuomiolla olevien naisten titteli on irtolaisnainen *löskâna* viittaa siihen, että naiset eivät olleet enää maataomistavan henkilön tyttäriä tai leskiä. Irtolainen *lösdrivare* tarkoitti periaatteessa henkilöä, jolla ei ollut vakinaista asuinpaikkaa.³⁵³ Titteli ei silti 1600-luvulla merkinnyt sitä, että kaikki

³⁴⁸ Lahtinen 2007, s. 154–155.

³⁴⁹ Hansen 2006, s. 23.

³⁵⁰ Hansen 2006, s. 19.

³⁵¹ Esim. ”ryttare Gabriel Simonsson, som ogift karl är...” (12–15.7.1673: 121) tai ”ogift man linvärfare” (22–23.9.1993: 361)

³⁵² Aalto 1993, s. 74.

³⁵³ Lösdrivare. SAOB, Svenska akademiens ordbok. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (luettu 25.10.2011).

tuon nimityksen tuomiokirjoissa saaneet olisivat viettäneet kiertelevää elämää tai eläneet suvuttomina yhteisön ulkopuolella kuten Seppo Aalto on asian tulkinnut.³⁵⁴ Nimitys ”irtolaisnainen” kuvaa pikemminkin sitä, että he eivät kuuluneet mihinkään olemassa olevaan ydinperheeseen ja samalla sitä, että he olivat käyttäytyneet sopimattomaksi katsotulla tavalla.

Naiset olivat todellisuudessa jonkun tätejä, sisaria ja serkkuja, vaikka olivatkin viranomaisten asiakirjoissa ”irrallaan” olevia eli laillisen maanperimysjärjestelmän ulkopuolella ja kenties viranomaisten katsannossa vältelleet palveluspakkoa. Yhä useammin tilattomiksi katsotut naiset eivät tulleet merkityiksi henkikirjoihin, jotka alkoivat muodoltaan olla vuosisadan lopulla yhä tiukemmin patrilineaarisia ja ydinperheihannetta korostavia. Karvialan kylästä kotoisin ollutta ja neljättä kertaa salavuoteudesta tuomittua Riitta Niilontytärtä ei löydy kertaakaan verotuslähteistä eikä myöskään Ämmänsän ”vanhapiika” Dorotea Olavintytärtä.³⁵⁵

Yhteiskunta oli asiakirjoissa 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa entistä vahvemmin isäntien johtama ja kaikki muut sidottiin kirjanpidossa kotitalouksien isäntiin. Ei ollut tärkeää merkitä muistiin jokaisen ihmisen patronyymiä. Tilattomien tarkoilla kotitalouksillakaan ei ollut merkitystä, joten riitti että heistäkin pääosin miehet olivat luettelona sen talon alaisuudessa, johon he virallisen näkemyksen mukaan kuuluivat. Tuomiokirjoissakin korostettiin yhä enemmän sitä kenen palvelija oli salavuoteudesta tuomiolla. Syyllisten nimet olivat usein jopa tätä vähempiarvoisempi seikka. Kirjaamistapa tietysti kuvastaa sitä, että palkollisia valvottiin yhä tarkemmin ja heidän tekonsa vaikuttivat sen seurauksena entistä enemmän kotitalouden maineeseen varsinkin säätyläisten omistamilla tiloilla mutta myös talonpoikaistiloilla.

Kaikesta seuraa se, että asiakirjoista ei voida saada selville perheyhteisöjen todellista rakennetta ja kokoa. Asiakirjoihin kirjattiin pääosin maataomistavien kotitaloudet ja niihin 1600-luvun lopulla vanhemmat ja lapset, joka kuvasti tilan periytymisketjua. Palkolliset eroteltiin omaksi ryhmäkseen ja siitä kuka on palvelukseen kelpaava palkollinen tai itsellinen teki päätöksen ensisijassa kruunun virkamies. Vastaavasti käräjillä kirjuri kirjoitti muistiin tärkeimmiksi katsomansa tiedot ja jätti vähemmän tärkeät pois.

³⁵⁴ Aalto 1993, s. 75.

³⁵⁵ KA Hauhon kärjäkirjat 19–20.7.1669: 168, 28.2–1.3.1670: 65.

4.3 Valpuri vanhapiika

Vielä tälle tyttärelle,
Vielä kauniille kanalle,
Tuuvahan Turusta sormus,
Risti Riian kaupunkista.³⁵⁶

Se, että jokaisen aikuisen piti olla joko avioliitossa tai palveluksessa, heijastui aikakauden asiakirjoihin. Avioitumisen viivästyminen oli naiselle ongelmallista sekä asiakirjatasolla että todellisessa elämässä. Nimitys *bondedotter* eli talollisentytär viittaa 1600-luvun asiakirjoissa aina nuoreen neitoon. Ohitettuaan soveliaan naimaiän, nainen muuttui kirjurin katsannossa joko tilattomaksi, piiaksi tai jopa irtolaisnaiseksi. Tai sitten häntä ei merkitty enää edes henkikirjoihin. Viranomaisten suhtautuminen heijastui myös talonpoikaiseen arkielämään. Naimattomalla naisella ei ollut samaa toimintavapautta kuin avioituneella naisella. Isännän vanhenevat naimattomat sisaret ja veljet olivat heikommalla tilan perimysjärjestyksessä kuin tämän omat lapset mikä vaikutti luonnollisesti myös heidän avioitumismahdollisuuksiinsa.

Lisäksi perheessä saattoi olla lapsia useammasta eri avioliitosta, jolloin nuorimman ja vanhimman lapsen välinen ikäero muodostui suureksi. Nuori nainen saattoi varttua naimaikään taloudessa, jota johti jopa hänen perheellinen veljenpoikansa. Folkloristiikan tutkimus onkin jo pitkään huomionnut, että kalevalamittaisissa runoissa korostuu usein erittäin voimakkaasti lämmin ja osin ongelmallinen sisaren ja veljen välinen suhde, kun taas isä jää usein runoissa täysin näkymättömäksi. Itse asiassa naisen ja miehen välistä suhdetta käsitellään runoissa huomattavasti harvemmin kuin sisaren, veljen sekä veljen vaimon keskinäisiä suhteita.³⁵⁷ Esimodernilla ajalla oli hyvin tavallista, että lapset ja nuoret menettivät jo varhain toisen tai jopa molemmatkin vanhempansa. Lisäksi vanhempien uudelleenavioituminen synnytti joskus monimutkaisia perhekuvioita. On selvää, että tällöin sisarusten keskinäinen suhde saattoi muodostua erittäin kiinteäksi. Monelle nuorelle naiselle veli oli isää tärkeämpi ja läheisempi, mitä tuli avioitumiseen ja asumiseen omassa lapsuuden kodissa.

Tuuloksen Toivaalasta kotoisin ollut Valpuri Mikontytär ei kuulunut vanhempiensa kotitaloudessa perimysperheeseen enää siinä vaiheessa, kun hän päätyi vuonna 1661 käräjille avioituttuaan miehen kanssa, jolla todettiinkin olevan vaimo elossa.³⁵⁸ Tilan isännän Vilpun ja hänen sisarensa Valpurin ikäero oli suuri. Vuoden 1634 ensimmäisessä henkikirjassa talouteen kuuluivat jo veli Vilppu Mikonpoika ja hänen vaimonsa Riitta Matintytär. Lisäksi talossa asuivat vielä tuolloin Vilpun vanhemmat sokea Mikko Antinpoika ja tämän vaimo Marketta

³⁵⁶ Suomen kansan vanhat runot, VI, 1, no. 563.

³⁵⁷ Kupiainen 2004, s. 60–61.

³⁵⁸ KA Hauhon käräjät 24–26.10.1661: 166–172.

Simontytär.³⁵⁹ Valpuri Mikontytär sen sijaan mainitaan henkikirjassa ensi kertaa vasta vuonna 1654 Vilpun sisarena.³⁶⁰ Kaksi vuotta myöhemmin Valpurin veljenpoika Esko on jo naimissa. Herää epäily, että oliko Vilpulla ja Valpurilla sama äiti. Nimitys ”*bonde mor*” on henkikirjoissa aina epävarma, sillä hyvin harvoin 1600-luvun lähteissä määritellään erikseen ”äitipuoli” ellei kyse ollut perintöriidoista. Voi tietysti olla, että Valpuri on ilmestynyt ensi kerran henkikirjaan vanhempana kuin n. 15–20 -vuotiaana. Silti Valpurilla ja Vilpulla on ollut huomattavan suuri ikäero.

Valpurin tavoitteena oli avioitua lähes hinnalla millä hyvänsä mikä johti hänet vaikeaan tilanteeseen. Valpurin aikuinen veljenpoika sotilaana palvellut Esko Vilpunpoika palasi tuolloin Puolasta ystävänsä Markus Sipinpojan seurassa. Kaukaa Kalannista kotoisin ollut sotilas ja talon tytär Valpuri mieltyivät toisiinsa varsin nopeasti. Vilppu Mikonpoika oli sen havaittuaan tiedustellut miten Markus aikoo suuren rakkautensa todistaa ja Markus oli antanut Vilpulle floriinin rahan. Markuksen mukaan tuolloin ei ollut puhetta avioliitosta eivätkä he olleet maanneet yhdessä, koska Markus ei tiennyt oliko hänen ensimmäinen vaimonsa elossa vai kuollut. Markus jätti tavaransa Valpurin luo siksi ajaksi, kun lähti kotiseudulle tarkistamaan elääkö hänen vaimonsa.

Oman selityksensä mukaan Markus oli palannut takaisin Tuulokseen hakeakseen tavaransa Valpurin luota, koska vaimo oli löytynyt Kalannista elossa. Vilppu ja Valpuri olivat Markuksen mukaan päästäneet tahallaan hänen hevosensa irti, jotta hän joutuisi jäämään yöksi. Aamulla paikalle oli tullut pappi, joka oli tiedustellut hänen haluaan avioitua Valpurin kanssa. Markus oli vastannut, että eihän täällä ole häitäkään laitettu ja palannut takaisin talliin nukkumaan. Pappi oli tullut uudelleen yhdessä naapurin isännän kuudennusmies Pentti Matinpojan kanssa ja kysynyt Markukselta todistusta siitä mistä hän oli kotoisin ja Markus oli näyttänyt matkapassinsa. Markus väitti, että hän oli sanonut papille ruotsiksi, että hänellä oli jo vaimo. Valpuri ja Vilppu kuitenkin Markuksen mukaan ylipuhuivat papin eikä hän uskaltanut puuttua asiaan. Markus omien sanojensa mukaan oli pelännyt Vilppua eikä hänellä ollut hevosta, jolla pääsisi tilannetta pakoon.

Tuuloksen kappalainen herra Matias syytti, että Vilppu oli ylipuhunut hänet vihkimään sisarensa ja Markuksen. Pappi vannoi, ettei ollut kuullut Markuksen puhuvan vaimostaan sen paremmin suomeksi kuin ruotsiksikaan. Naapuri kuudennusmies Pentti Matinpoika kertoi, että Markus oli tarttunut Valpuria kädestä ja tuonut tämän sisään juomaan olutta eikä avioliitosta ollut puhetta. Pappi oli kysynyt Penttiltä tämän mielipidettä avioliitosta. Pentin mukaan se ei ollut hyvä asia, koska Markus oli vieras ja kuljeksiva mies, jota ei täällä tunnettu.

Vilppu oli tiuskaissut Pentille: ”Senkin papin neuvonantaja! Älkää rakas herra uskoko häntä. Hoitakaa virkanne ja ottakaa heidät pois minun niskoiltani!” Valpuri oli sanonut yhtä tylästi: ”Rakas herra, hoitakaa virkanne. Minä olen nainen, joka maksaa palkkionne”. Tämän jälkeen herra Matias pyysi heitä astumaan sisään ja

³⁵⁹ KA 4528: 139.

³⁶⁰ KA 7959: 574v.

vihki pariskunnan. Pappi oli kysynyt Markukselta tahtooko tämä ottaa Valpurin vaimokseen, jolloin hän oli pitkän epäröimisen jälkeen vastannut: Kyllä (*Jia*). Oikeus tuomitsi Markuksen mestattavaksi kaksinnaimisesta ja päätös jätettiin hovioikeuden ratkaistavaksi.

Tapauksessa kiinnittää huomiota ensinnäkin vihkimisen arkipäiväisyys ja nopeus sekä papin altavastajan rooli. Jää epäselväksi, että miten ja missä pari oli kuulutettu. Yleisen käsityksen mukaan avioliitto oli esimodernilla ajalla sukujen välinen sopimus, johon kuuluivat monimutkaiset seremoniat kuten sopimukset, puhemiehet, kihlalahjat, myötäjäiset, kuulutukset ja vihkimisen oheen pidot sekä huomenlahjasta sopiminen. Käytännössä avioliittoon vihkiminen hoitui siis tarvittaessa huomattavasti tätä kevyemmin. Valpurin tapauksessa pappi kutsuttiin paikalle, hän tarkisti Markuksen passin, pyysi parin sisälle ja vihki. Jonkinlainen sopimus tosin tehtiin ennen vihkimistä, koska Markus oli antanut Valpurille kihlalahjan tämän veljen läsnä ollessa. Vihkimisen todistajina olivat kuudennusmies naapuritalosta, veli Vilppu ja lukkari. Muitakin henkilöitä varmasti osallistui seremoniaan, vaikka heitä ei erikseen mainita. Mutta kuten Markus totesi, niin mitään häöpitoja ei talossa etukäteen järjestetty. Tämä viittaa osin siihenkin, että kihlaus nähtiin virallisempänä asiana.

Vilpun antama käsky papille: ”hoitakaa virkanne, jotta saan heidät pois niskoiltani” kuvastaa ainakin jossain määrin naimattoman sisaren asemaa hänen taloudessaan. Valpuri oli isännän sisar ja jo parhaan naimaikänsä ohittanut. Veljellä ei ollut mitään sisarensa avioitumista vastaan, vaan pikemminkin päinvastoin. Pappi tietysti esitti asiansa itselleen edullisessa valossa vedoten painostukseen. Toisaalta voisi kysyä, että eikö pappi pystynyt vastustamaan talonpoikaa ja hänen sisartaan? Hän suostui vihkimään parin. Valpuri oli valmis avioitumaan täysin tuntemattoman miehen kanssa, jonka taustasta ei ollut tarkkoja tietoja. Hän oli myös valmis lähtemään kodistaan miehen matkaan ja muuttamaan kauas Kalantiin. Markuksen kohtalo jää avoimeksi mutta Valpuri asui naimattomana veljensä taloudessa ainakin vuoteen 1675 asti.

Naimattoman vanhenevan naisen asema veljen kotitaloudessa ei ollut kadehdittava varsinkaan silloin, jos hänellä ei ollut täyttä työkykyä. Ääritapauksissa naisen kohtalo saattoi olla todella kurja, vaikka lähisukulaisia siis olikin. Vuonna 1684 Marketta Juhontytärtä Hyömäestä syytettiin miehensä sokean sisaren Marketta Pentintyttären pahoinpitelystä.³⁶¹ Kyse on yksittäistapauksesta, mutta epäilemättä tämäntyyppistä kohtaloa pelättiin. Vilpun toteamus, että hän saisi siskonsa ”pois niskoiltaan” kuvastaa myös osaltaan naimattomaksi jääneen naisen asemaa kotitaloudessa. Ei siis ihme, että lukuisat suomalaiset kansanrunot käsittelevät sisaren ja veljen välistä suhdetta, puhumattakaan veljen avioitumisen seurauksena taloon tulevaa miniää, joka asettui hierarkiassa miehensä naimattomien sisarten yläpuolelle. Varakkailla talontyttärillä oli tietty asema suhteessa kylän köyhimpään väestöön mikä soi heille vapauksia esimerkiksi seurustelun suhteen, mutta silti

³⁶¹ KA Hauhon käräjät 26–27.10.1683: 245.

omassa sukupiirissään he saattoivat kärsiä naimattomuudestaan ja siitä, etteivät olleet onnistuneet solmimaan avioliittoa.

4.4 Työnteko ja ansaitseminen

Valpuri Mikontyttären lause, ”rakas herra, hoitakaa virkanne. Minä olen nainen, joka maksaa palkkionne”, on kiinnostava. Hän ei siis sanonut, että veljeni maksaa palkkionne, vaan korosti maksun tulevan häneltä itseltään. Sitä ei ole kirjurikaan merkinnyt muuhun muotoon. Veljensä taloudessa asuneella Valpurilla oli siis rahaa, jolla hän saattoi kustantaa oman vihkimisensä. Se tietysti saattoi tarkoittaa hänelle kuuluvaa perintöosaa, josta hän saattoi itse päättää. Mahdollista on sekin, että Valpuri oli itse ansainnut rahaa. Naiset harjoittivat suurvaltakaudesta oluenmyyntiä ja kaupungeissa myös torikauppaa. Heidän ei välttämättä tarvinnut olla leskiä voidakseen ansaita rahaa muutenkin kuin palkollisena.

Viinan ja oluen myynti oli 1600-luvulla naisten elinkeino ja vielä aivan erityisesti tilattomien naisten elinkeino. Osin sitä harjoittivat myös naimattomat naiset. Vaimo Valpuri Heikintytär Vitsiälästä toimitti kirkonkylään olutta 1650-luvulla ja tuli pahoinpidellyksi osittain siksi, että hänen oluenmyyntiään pidettiin laittomana.³⁶² Virallinen kestikievarinpitäjä Mikko Joakiminpoika haastoi käräjille vuonna 1662 Marketta Matintyttären kirkonkylästä, koska tämä oli myynyt laittomasti olutta. Marketta tuomittiin 40 mk sakkoon.³⁶³ Laitonta oluenmyyntiä yritettiin seuraavina vuosikymmeninä kitkeä alueelta mutta siinä ei onnistuttu. Virallisesti olutta sai myydä ainoastaan Hauhon kirkonkylän kestikievarissa ja Pohjoisten kylän nimismiehen talossa. Määräys ei kuitenkaan riittänyt vastaamaan kysyntää. Eri kylissä oli omat oluen- ja viinanmyyjänsä, ja niinpä sakkoja saivat Martti Yrjönpoika Tuittulasta ja Yrjö Laurinpoika Hyvikkälästä, jotka olivat myyneet sunnuntaisin ja pyhäpäivinä olutta myös kirkonkylässä.³⁶⁴ Kirkonkylän kestikievari Anders Jacobinpoika valitti edelleen vuonna 1683, että tilattomat myivät laittomasti olutta kestikievarin läheisyydessä ja kirkonmäellä.³⁶⁵

Olemassa olevien lähteiden perusteella alkoholin valmistus ja myynti tuntui Hauholla olleen pitkälti naisten käsissä. Vastaavasti Englannissa oluen paneminen ja sen myynti kuuluivat jo keskiajalla naisille, vaikka ala myöhemmin keskittyikin miesten johtamille virallisille olutpanimoille. Olutta myyneet ja valmistaneet naiset olivat Englannissa usein nimenomaan leskiä tai naimattomia naisia.³⁶⁶ Viinan tai oluen myynti yksin ei tehnyt naista huonoksi, vaan se saattoi olla täysin kunniallinen ammatti. Hauhon kirkonkylässä mainitaan jo vuonna 1634 itsellisenä Anna Brukar (*bryggare*, oluenpanija), joka kantoi henkikirjassa vakiintunutta liikanimeä

³⁶² KA Hauhon käräjät 10–11.11.1653: 305v–306v.

³⁶³ KA Hauhon käräjät 14–15.2.1662: 1v.

³⁶⁴ KA Hauhon käräjät 10.10.1665: 199, 202v.

³⁶⁵ KA Hauhon käräjät 17–18.3.1684: 62.

³⁶⁶ Bennett 1996, s. 37–38.

ja on siis harjoittanut viranomaisten hyväksymänä oluentekoa ja ehkäpä sen myyntiäkin.³⁶⁷

Kiinnostava henkilö tässä mielessä oli myös naimaton nainen nimeltä Valpuri Kuhmolainen, joka harjoitti viinanmyyntiä Hyömäessä 1680-luvun alussa. Valpurille vakiintunut liikanimi ”Kuhmolainen” viittaa pitäjännimiin Kuhmoinen tai Kuhmalahti sekä sitä kautta tiettyyn itsenäisyyteen ja irrallisuuteen hauholaisesta yhteisöstä. Hän oli muuttanut sinne muualta ehkä alun perin piiksi. Se, miten hän oli päätenyt viinanmyyjäksi Hauhon Hyömäkeen, jää arvoitukseksi.³⁶⁸

Kuva 7. Suomalainen tyttö matkalla markkinoille. Suomessa matkannut englantilainen John Augustus Atkinson julkaisi piirtämänsä kuvan vuonna 1804. Lähde: Kansalliskirjasto.

Vakiintuneen liikanimen käyttö henkikirjassa viittaa siihen, että sen kantajat eivät olleet enää kovin nuoria. Lisäksi he kaikki olivat todennäköisesti naimattomia. Vuoden 1654 henkikirjasta löytyvät Ajourannan piika Riitta Hällolainen ja Kaukkalassa asuva itsellinen Agnes Sysmälinen.³⁶⁹ Persoonallisimpia liikanimiä kantoivat vuoden 1600-luvulla Karvialassa asunut itsellinen Valpuri Mullicka, kirkonkylän itsellinen Liisa Lamburij, Toivaalan piika Valpuri Caalisapas ja

³⁶⁷ KA 7959: 571v.

³⁶⁸ KA Hauhon käräjät 21–22.2.1683: 22–23.

³⁶⁹ KA 7959:569, 573.

Vuolijoen itsellinen Kerttu Rautakafvio.³⁷⁰ Kolme ensin mainittua naista ovat saaneet liikanimensä todennäköisesti työhönsä liittyen. Sen sijaan muiden kohdalla kyseessä voi olla ulkoinen ominaisuus eikä välttämättä työ. Työhön viittaavat liikanimet naimattomilla itsellisnaisilla kertovat siitä, että naimaton nainen pystyi 1600-luvun alussa vakiinnuttamaan asemansa yhteisössä ja asiakirjoissa ammatin kautta eikä pelkästään vaimona tai leskenä.

Olutta luvattomasti myynyttä Valpuri Kuhmolaista nimitetään käräjillä huonomaineiseksi itsellisnaiseksi (*en inhyses nedhåhders kvinna*). Hänellä ei näyttäisi olleen miessukulaista valvomassa liiketoimintaa tai solmittua kihlausta. Valpuri nimittäin haastoi käräjille kruununtalollisen pojan Sipi Rekonpojan Matkantaan kylästä, joka oli Valpurin mukaan houkutellut hänet avioliittolupauksin makaamaan kanssaan. Suhteesta oli todisteena lapsi. Sipi oli lahjoittanut hänelle kihlalahjaksi hopealusikan sekä yhden dukaatin rahan. Lahja oli ollut siis huomattavan arvokas.

Valpuri nosti oikeusjutun ja esiintyi käräjillä yksin. Jos hän olisi ollut leski, niin se olisi varmasti mainittu. Valpuri oli käräjillä jo lähtökohtaisesti heikoilla, koska omasi ”huonon maineen” mikä kirjattiin ylös. Viranomaisten taholta tuomio oli melko selvä jo ennen varsinaista päätöstä. Maineensa syystä tai toisesta menettänyt nainen oli heikoilla. Sipi mielestä kyseessä ei ollut mikään kihlaus. Hän oli kertomuksensa mukaan vain päätynyt humalassa samoihin pitoihin ja juonut siellä Valpurin myymää ja tyrkyttämää paloviinaa. Sipi jatkoi, että naisen tiedettiin olevan juomari ja tapelleenkin kirkossa. Hän ei siis voinut tällaisen naisen kanssa avioitua. Asia piti kuitenkin lähettää tuomiokapitulin ratkaistavaksi, koska annettujen lahjojen perusteella kyseessä näytti olevan virallisen kihlauksen rikkominen.³⁷¹

Sipi Rekonpoika oli isäntä Reko Laurinpojan nuorempi poika, joka mainitaan henkikirjassa jo vuonna 1674.³⁷² Reko asusteli siis naimattomana setämiehenä veljensä perheessä ja kotitaloudessa. Hänelle on merkitty vaimo nimeltä Anna vuonna 1691, joten hän ei siis solminut avioliittoa Valpurin kanssa. Päätöksessä ehkä painoi se, että Valpuria ei pidetty kunniallisena eikä siten luotettavana naisena. Oluen ja viinan myynti pyrittiin laeilla keskittämään vain virallisiin kestikievereihin mikä ei onnistunut. Sekin oli omiaan leimaamaan oluen ja viinamyyntiä harjoittaneet naiset maineeltaan kyseenalaisiksi.

Toisaalta virallinenkin oluenmyynti saattoi 1600-luvulla olla vahvasti naisten käsissä. Hauhon kirkkoherran omistamalla tilalla toiminut pitäjän virallinen krouvari oli 1600-luvun lopulla nainen nimeltä Agneta Martintytär. Häntä jopa nimitetään oikeusjutussa nimellä krouvari (*krogerska*) ja hänen puolisoaan kutsutaan käräjäpöytäkirjoissa täysin poikkeuksellisesti nimityksellä krouvarin aviomies (*krogerskas man*) eikä miehen nimeä edes mainita.³⁷³ Kyseessä on ainoa tapaus, jossa talonpoikaisnaisella on tutkitulla alueella asiakirjan tasolla aviomiestään

³⁷⁰ KA 4528: 134, 146. 7959: 574. SAY Pälkäne, Vuolijoki 1654–1673, s. 36. ”Gertrud Rautakafvio”.

³⁷¹ KA Hauhon käräjät 21–22.2.1683: 22–23.

³⁷² KA SAY, Hauho Matkantaka 1674–1693, s.79.

³⁷³ KA Hauhon käräjät 21–22.2.1683: 24–26.

merkittävämpi asema, joka rikkoo aikakauden asiakirjojen patriarkaalista säännönmukaisuutta.

Naisten toimiminen miehille tarkoitetuissa viroissa ei ollut tuntematonta 1600-luvulla. Suomesta tunnetaan esimerkiksi leskinaisia, jotka hoitivat miehensä jälkeen näiden nimismiehen virkaa. Heistä yksi oli Varsinais-Suomen Marttilassa asunut emäntä Kaarina Martintytär 1630-luvun alussa.³⁷⁴ Yleensä naiset olivat leskiä mutta tilattomien ryhmään kuuluneita naimattomia naisia, joilla oli vakiintunut ammattiin viittaava liikanimi tai jotka harjoittivat oluenmyyntiä voi osin verrata 1600-luvulla nimismiehen tointa hoitaneisiin naisiin. Ruotsissa esimerkiksi Tukholman torimyynnin on katsottu olleen 1600-luvulla naisten käsissä.³⁷⁵ Jää arvoitukseksi kuinka paljon maaseudulla harjoitettiin kaikenlaista pientä elinkeinoa naisten toimesta. Sitä oli varmasti paljon, mutta se ei päätynyt koskaan osaksi virallisia asiakirjoja.

4.5 Kotoa palvelukseen

Läntisen perhemallin piirissä talonpoikaistoon kuuluvien lasten palvelukseen lähdön on katsottu olleen enemmän sääntö kuin poikkeus. Palveluksessa olemisen on katsottu kuuluneen jokaisen talonpoikaisperheen nuoren elämään. Sitä on jopa pidetty yhtenä syynä sille miksi perheet Länsi-Euroopassa olivat ydinperheitä. Miten yleistä palvelukseen lähtö todella oli hämäläisellä maaseudulla 1600-luvulla? Oliko piiaksi lähtö vieraaseen perheeseen todellakin jokaisen länsisuomalaisen talontyttären elämänkohtalo? Palvelukseen lähtö liittyi palveluspakon käsitteeseen, jonka avulla kruunu halusi saada kaikki ”joutilaiksi” katsomansa tekemään työtä valtakunnan vaurastumisen hyväksi. Se, miten hyvin tässä onnistuttiin, on kokonaan toinen asia. Laki palveluspakosta saattoi muokata 1600-luvun lopulla enemmän asiakirjojen perhettä kuin todellista kotitaloutta.

Maataomistavien talonpoikien piireissä palveluspakkoa oli ankarasti vastustettu ja se saatiinkin vuonna 1747 purettua talollisten lasten osalta.³⁷⁶ Jyrkkä vastustus viittaa ensinnäkin siihen, ettei talontyttären piiaksi lähtö ollut mikään vakiintunut tapa talollispiireissä. Talonpidon edellytyskin oli se, että omaa väkeä oli mahdollisimman paljon. Aikakaudella vallitsi lisäksi korkea lapsikuolleisuus, joten perheissä ei ennen 1700-lukua ollut paljon lapsia. Häme näyttäisi kuuluneen vielä 1500- ja 1600-luvuillakin vahvasti itäiseen kulttuuripiiriin, jossa oli tapana muodostaa suuria perheitä, jos se vain suinkin oli mahdollista.³⁷⁷ Oliko se varsinaisesti kulttuurillinen seikka vai puhtaasti käytännöllinen ratkaisu, on epäselvää. Viljely pienellä perheellä ei välttämättä taannut tilan veronmaksukyvyyn

³⁷⁴ Keskinen 2007, s. 130–138. Myös Ylikangas 1996, s. 87–89.

³⁷⁵ Nordin 2009, s. 33–37, 41–53.

³⁷⁶ Wilmi 1991, s. 74.

³⁷⁷ Ks. esim. Nygård 1989, s. 39–40. Jutikkala 1958, s. 56–57.

säilymistä ja palkolliset maksoivat toisin kuin oma väki. Kuten aiemmin todettiin, niin henkikirjojen mukaan talonpoikaistalouksissa oli yllättävän paljon sisariksi merkittyjä perheenjäseniä ja vain hyvin vähän piikoja. Sen perusteella tyttärien piiksi lähtö kotoaan näyttäisi olleen vieras ajatus 1600-luvun hämäläisille talollisille.

Jorma Wilmin tutkimuksen mukaan palvelusväen pito Suomessa näyttäisi olleen yleistä Ala-Satakunnassa, Ahvenanmaalla ja Varsinais-Suomessa. Sen sijaan Ylä-Satakunnassa ja Pohjanmaalla palkollisia oli huomattavasti vähemmän. Tutkimus ei kata Hämettä mutta se on silti suuntaa antava.³⁷⁸ Kaikkein läntisin osa Suomea saattoi olla enemmän läntiseen perhejärjestelmään kuuluvaa aluetta. Varsinais-Suomen ja Satakunnan verotus oli manttaalipohjaista jo 1500-luvulla toisin kuin Hämeessä, jossa Itä-Suomen tapaan verotusyksikkönä oli kokonainen kotitalous eli ”savu”. Naispalkollisten määrä kasvoi suureksi Lounais-Suomessa tultaessa 1600-luvulta 1700-luvun puoliväliin. Naiset muodostivat 70 % kaikista palkollisista. Palkollisasetus kosketti ydinperheen ulkopuolisia aikuisia perheenjäseniä ja heistäkin etupäässä miehiä, koska piioista ei ollut pulaa.³⁷⁹ Valtiovalta toisaalta katsoi talollisperheiden ylimääräiset perheenjäsenet irtolaisiksi ja tilattomiksi sekä siten samanarvoisiksi yhdessä muiden tilattomien ja kiertolaisten kanssa.

Turun yliopistossa opiskellut ruotsalainen Petrus Gyllenius kertoo päiväkirjassaan 1660-luvulla kiinnostavasti kolmesta naimattomasta sisarestaan. Gyllenius syntyi omien sanojensa mukaa vuonna 1622 ”köyhille mutta kunniallisille talonpoikaisvanhemmille” Värmlannin Örmen pitäjässä. Isä kuoli hänen ollessaan kaksivuotias. Nuorin veli toimi suutarina ja toinen hoiti kotitaloa.³⁸⁰ Kiinnostavinta on kolmen sisaren kohtalo, jotka kaikki jäivät naimattomiksi.

Sisarista vanhempi Kirsti lähti kotoa palvelukseen 27-vuotiaana ja palasi neljän vuoden kuluttua asumaan äitinsä luo. Vuonna 1610 syntynyt Marijt oli muuttanut palvelukseen hyvin nuorena ja palveli Gylleniuksen kertomuksen mukaan monia vuosia eri paikoissa. Vuoden 1633 syksyllä hän oli jälleen palveluksessa kunnes muutti äitinsä luokse. Veljensä Oluffin palveluksessa hän oli yli 12 vuotta. Gylleniuksen luokse sisar tuli keväällä 1660, kun tämä muutti Carlstadiin ja oli siellä syksyyn. Sen jälkeen hän palasi kotiin ja asui itsellisenä Oluffin luona.³⁸¹ Nuorin sisar Karin asui kotona lähtemättä minnekään palvelukseen minkä Gyllenius erikseen mainitsee. Vuonna 1634 sisar oleskeli kesän Skråckvikissä ja synnytti aviottoman lapsen. Tämän jälkeen hän meni palvelukseen, jolloin vanhin sisar Kirsti muutti hänen sijalleen äidin luo kotiin.³⁸²

Naimaton sisarussarja edustaa erilaisia mutta silti tyypillisiä naimattomien naisten kohtaloita. Vanhin tytär hoiti pääosin äitiä kotona. Toiseksi vanhin Marijt ahkeroi palkollisena aina 50-vuotiaaksi asti. Nuorin sisar Karin meni palvelukseen vasta ehkä pakosta voidakseen elättää aviottoman lapsensa. Leskiäidin tyttäret eivät

³⁷⁸ Wilmi 1991, s. 77–84.

³⁷⁹ Pylkkänen 2006, s. 76–79.

³⁸⁰ Gyllenius 1662–1667 (1962), s. IX.

³⁸¹ Gyllenius 1662–1667 (1962), s. 1–3. Om mine syskon.

³⁸² Gyllenius 1662–1667 (1962), s. 3. Om mine syskon.

löytäneet puolisoa, vaikka veli kouluttautuikin ja päätyi oppineeseen säätyyn. Äiti ja veljet perheineen olivat se kiinnekohta, joiden luokse sisaret palveluspaikkojen välillä asettuivat. Välimatkoista huolimatta perhe ja suku muodostivat tärkeän kiinnekohdan. Sisaret turvasivat äitiinsä ja veljiinsä. Perheenjäsenen ja palvelijan raja oli häilyvä, vaikka Gyllenius puhuukin sisartensa palveluksessa olosta. Kirstin oli Gylleniuksen mukaan palveluksessa hänen luonaan ja sitten heidän veljensä luona. Voisi varovaisesti olettaa, että Ruotsissa pieneltä kotitalalta palkolliseksi lähteminen saattoi olla jo 1600-luvun alussa tavallisempaa kuin Suomen Hämeessä, jossa olot olivat maanviljelyn suhteen ankarammat ja väkiluku pienempi. Kaskeaminen oli useissa hämäläiskylissä peltoviljelyn ohella vielä arkipäivää.

Osaltaan kyse tyttären kotiin jäämisessä oli myös tilallisten ja tilattomien välisestä kasvavasta erosta: piiksi tai rengiksi lähtö alkoi kuulua 1600-luvun kuluessa koko ajan kasvavan tilattoman väen naisten velvollisuudeksi. Talollispiireissä tyttäret haluttiin yhä enemmän pitää säätyläisneitojen tapaan kotona, jotta ero tilattomiin säilyi. Samalla nainen hyödytti työntekijänä taloa ja omaa sukuaan. Tämä ei silti tarkoita sitä, että kotoa maailmalle lähteminen olisi ollut vastenmielistä nuorille naisille. Kotitalalla vanhana piikana eläminen saattoi olla nöyryyttävä kohtalo. Valpurikin oli ollut valmis avioitumaan ja lähtemään kotoaan tuntemattoman miehen matkaan. Köyhälle naiselle taas palkolliseksi lähteminen oli hyödyllistä, koska hän saattoi näin ansaita omat myötäjäisensä sekä hankkia tarvittavia taitoja omaa kotia varten.³⁸³

Naisen toivo saada elättää itse itsensä heijastui osittain myös suomalaisiin kansanrunoihin. Myös Länsi-Suomesta 1700-luvun lopulla muistiinmerkityissä ”Myyty neito” -runon versioissa kerrotaan tarina nuoresta naisesta, joka pyytää veljeltään palan kehnoa maata. Hän saa sen kovalla työllä kasvamaan pellavaa. Veli ottaa kuitenkin kaiken tuoton itselleen ja naittaa sisarensa tältä lupaa kysymättä vieraaseen taloon. Nainen kokee tulleen myydyksi, ja on runossa katkera perheelleen: hänen taitonsa ei lopulta merkitse mitään eikä siitä edes kiitetä. Neito onkin vain perheelleen kauppatavaraa.³⁸⁴

Kuvaava esimerkki nuoren haaveesta muuttaa muualle suuresta perheyhteisöstä oli myös 14 vuotiaan Arvin kohtalo. Tämä oli kadonnut ja löytyi myöhemmin hukkuneena. Naapurit epäilivät katoamisen liittyvän Arvin usein toistelemaan uhkaukseen muuttaa pois kotitalalta kaupunkiin palvelukseen. He pitivät uhkausta myös vanhempien liiallisesta kurista johtuvana.³⁸⁵ Kotiseudulta poismuuttaminen oli silti arkipäivää osalle maaseudun nuorisoa. Käräjillä elämänvaiheensa vuonna 1665 kerrannut hauholainen Kerttu Erkintytär muisti olleensa 14-vuotias lähtiessään piiksi Hauholta aina Tukholmaan asti ja palvelleensa siellä yhdeksän vuotta ennen

³⁸³ Lahtinen 2006, s. 35.

³⁸⁴ Kupiainen 2004, s. 135–138. Myyty neito runoa laulettiin niin Länsi-Suomessa kuin Itä-Karjalassakin.

³⁸⁵ KA Hauhon käräjät 3–4.11.1674:180–181.

avioitumistaan. Isä oli menettänyt talonsa mikä oli selitys Kertun lähtemiselle maailmalle.³⁸⁶ Tapaus siis vertautuu Gylleniuksen muistelmiin sisariensa kohtalosta.

Mikäli aviomiestä ei löytynyt, niin piikana tilaton nainen saattoi kehittää taitojaan ja edetä yhä vaativampiin palveluspaikkoihin. Ruotsalaisen Marijt Månsintyttären kohdalla voisi suorastaan jopa puhua urasta. Sen taustalla ei enää välttämättä ollut pelkästään olosuhteiden pakko tehdä työtä elääkseen, vaan siitä oli tullut etenemistä kohti yhä haasteellisempia tehtäviä. Latokartanoissa ja suuremmilla tiloilla tarvittiin yhä enemmän erityistaitoja omaavia kokeneita naispalkollisia. Tällaisia olivat karjapiiat, sisäpiiat, vaatevarastonhoitajat, avainpiiat, kutojat, leipojat ja keittäjät. He saivat suurempaa palkkaa 1600-luvulla kuin talonpoikaistalouksien nuoret palkolliset, jotka hoitivat normaaleja kotitaloustöitä.³⁸⁷ Vaativampiin tehtäviin ei palkattu nuoria vasta kotoaan lähteneitä tyttösiä. Florinuksen kokoamista sananlaskuista löytyy kokeneen piian tai emäntäpiian asemaa hyvin kuvaava sanonta: ”Autuas avainpiika, käy tupahan, käy kotahan, keikutellen kartanolle”.³⁸⁸ Suuren tilan avainten hallussapito toi naiselle vastuuta ja samalla enemmän päätösvaltaa kuin mitä olisi ollut tilattoman miehen vaimolla.

Tilaton väestö saattoi kulkea työn ja paremman toimeentulon perässä paikasta toiseen mistä aiheutui se, että työväki jakautui epätasaisesti valtakunnassa. Sen katsottiin heikentävän sotaponnisteluja sekä aiheuttavan ongelmia maanviljelylle. Ulkomaille muutto oli kielletty jo vuonna 1620. Irtain väki haluttiin saada pysymään paikallaan. Esivalta halusi talonpoikien kotitalouksista kaiken irtaimen väen muualle palvelukseen hyödyttämään valtiota. Palkollisia alettiin määrittää iän mukaan 1600-luvun puolivälissä palveluspakkoasetuksen seurauksena. Määräys ja valvonta kohdistuivat talonpoikaisväestöön, koska kaikkien työpanosta katsottiin tarvittavan valtakunnan talouden kohentamiseen.³⁸⁹ Valtakunnan työvoima luokiteltiin tarkoin eri kategorioihin iän mukaan. Viisitoistavuotiaat olivat vielä palvelijoina keskenkasvuisia ja työkyvyltään heikompia kuin aikuiset. Vielä keskenkasvuisiakin heikompia olivat pikkupalvelijat, jotka saattoivat olla 7–14 -vuotiaita. Heidän katsottiin kuitenkin kykenevän toimittamaan monia pienempiä askareita. Tyttöillä tämä tarkoitti yleensä pienempien lasten hoitoa. Varsinaisia aikuisikäisiä palvelijoita olivat kaikki 21 vuotta täyttäneet henkilöt.³⁹⁰

Vuonna 1635 tehtiin valtiopäivillä päätös, jonka mukaan ”irtaimen väen” velvollisuus oli asettua palvelukseen syksyisin sadonkorjuun jälkeen. Ensimmäinen palkollisasetus annettiin vuonna 1664, ja sitä täydennettiin 1686. Tällöin määrättiin tarkoin se, montako renkiä talonpoika sai pitää luonaan. Täydennyksellä haluttiin myös tiukentaa lakia, koska ensimmäinen asetus ei ollut tehonnut, vaan kruunun katsannon mukaan talonpojat pitivät edelleen luonaan enemmän väkeä kuin olisi

³⁸⁶ KA Hauhon käräjät 10.10.1665: 184–194v. Kerttu riiteli Juntulassa olleesta ratsutilasta, joka oli aikoinaan kuulunut hänen isälleen. Tilan vaiheita selviteltiin osin Kertun elämänvaiheiden kautta. Kertulla saattoi olla syynsä olla huonomuistinen mutta silti hän laski eri elämänvaiheidensa pituudet tarkoin.

³⁸⁷ Wilmi 1991, s. 208–209, 226. Lahtinen 2006, s. 36.

³⁸⁸ Florinus 1702 (1987).

³⁸⁹ Runefelt 2001, s. 26–27.

³⁹⁰ Wilmi 2003, s. 225–226.

tarvittu. Asetusten tarkoituksena oli palkkatason säätely, ja samalla talonpoikaisväestön entistä tarkempi kontrollointi.

Vuonna 1664 annetun ensimmäisen palkollisasetuksen taustalla oli lisäksi aateliston painostus. Aateliston suurtiloilla tarvittiin paljon väkeä, mikä tekee osaltaan ymmärrettäväksi aateliston vaatimukset oikeudesta tiukempiin kotikurivaltuuksiin.³⁹¹ Kontrollin tärkeyteen viittasi myös Per Brahen teos *Oeconomia*, jossa erikseen korostetaan aatelin velvollisuutta kaitsea alustalaisiaan, ja sitä kuinka kaikilla on oltava oma paikkansa.³⁹² Talonpoikien tiloilla oleskeli tästä näkökulmasta irtainta väkeä, jotka piti saada aateliston tiloille palkollisiksi.³⁹³ Tarkemmin määrittelemätön ”irtain väki” koostui epäilemättä ydinperheen ulkopuolisista sukulaisista eikä niinkään palkollisista ja tilattomista. Valtiovalta ei siis katsonut sekavina rönsyäviä suurperheitä hyvällä silmällä. Lain mukaan yhden manttaalin tilalla sai olla korkeintaan kaksi renkiä ja yksi puolikasvuinen renki.³⁹⁴ Piikojen määrää ei rajoitettu, joten naispuoliset sukulaiset saivat olla rauhassa.

Ideat palkollissäännöille olivat tulleet Ruotsiin Tanskan kautta Englannista ja niiden taustalla oli länsieurooppalainen ajatus irtaimen väen valvonnasta sekä työpakko. Monin paikoin Eurooppaa palkolliset olivat keskiajalla olleet rinnastettavissa maaorjiin. Eurooppalaisesta vaikutuksesta syntyi Ruotsissakin 1600-luvun lopulla ”laillisen suojelun periaate”, jossa palkollinen oli isännän alainen ja isäntä oli velvollinen huolehtimaan palkollisestaan.³⁹⁵ Palveluspakkoon kytkettiin myös muuttorajoitukset, isännän palkollisille antama laillinen suojelu sekä sitä ilman olevien henkilöiden rinnastaminen irtolaisiin. Laki turvasi sekä palkollisten että sotilaiden rekrytoinnin. Irtolaiset voitiin passittaa yleisiin töihin, sotaan tai kehruuhuoneille. Tilaton henkilö, jolla ei ollut omaa maata, vältti irtolaisen aseman vain menemällä toiselle palvelukseen.³⁹⁶

Määräyksellä jälleen kerran ulotettiin valtion ote myös kotitalouksiin sekä niiden kokoon mikä tietysti viime kädessä alkoi vaikuttaa käsityksiin ”oikeasta” perhemuodosta. Ydinperhemuotoinen isäntäväki eroteltiin palkollisasetusten kautta yhä tiukemmin erilleen muista suvun jäsenistä. Isäntäväen ja palkollisten keskinäisillä sukulaisuussuhteilla ei ollut sen paremmin valtion kuin kirjaamisenkaan kannalta merkitystä. Maata omistamaton ja kotitalossaan asuva ydinperheen ulkopuolinen naimaton aikuinen voitiin rinnastaa irtolaiseen, joka valtion katsannossa tarkoitti siveetöntä kuljeksivaa elämää viettävää henkilöä – tai ainakin hän saattaisi helposti sellaiseen elämäntapaan sortua. Lain säätäjät eivät määritelleet yksittäisen ihmisen taustaa ja sukulaissuhdetta perheen osana, vaan he määrittivät kaikkien aseman suhteessa maanomistukseen ja sen perintöoikeuteen. Lain silmissä jokaisen piti olla sidottu maahan ja maanomistajiin, vaikka todellisuudessa asia ei enää ollut aivan niin. Samassa hengessä isänniltä alettiin

³⁹¹ Ylikangas 1967, s. 83.

³⁹² Eriksson 2008, s.217–218.

³⁹³ Wilmi 1991, s. 70–71. Pylkkänen 2006, s. 76–77.

³⁹⁴ Pylkkänen 2006, s. 76.

³⁹⁵ Wilmi 2003, s. 229.

³⁹⁶ Esim. Rahikainen 2006, s. 10–11.

edellyttää ainakin teoriassa myös taloutensa jäsenten siveellistä valvontaa. Kärjäkirjoissakin ryhdyttiin 1600-luvun lopulla yhä enemmän korostamaan kenen isännän palkollinen oli syylistynyt salavuoteuteen.

Naimattomien naisten asema muuttui asiakirjoissa 1600-luvun jälkipuoliskolla entistä epämääräisemmäksi ja sen seurauksena ehkä todellisuudessaakin entistä turvattommaksi. Aviottoman lapsen synnyttänyttä naista nimitetään yhä useammin kärjäkirjoissa ”irtolaisnaiseksi” mikä kuvastaa lakia tunteneiden virkamiesten ja kirkon näkemyksen naisesta, vaikka tämä olisi solminut talonpoikaisyhteisön silmissä hyväksytyin suhteen ja asunut koko ikänsä vanhempiensa tai lähisukulaistensa kotitaloudessa. Viranomaisten laatimissa asiakirjoissa sukulaisperheestä toiseen tärkeänä apuna kiertänyt naimaton nainen oli ”tilaton” ja jos hän vielä synnytti aviottoman lapsen, hänestä tuli asiakirjatasolla siveettömyyteen langennut kiertolaiselämää viettävä ”irtolainen”. Kuvaava on vuoden 1694 henkikirja, josta on jätetty pois lähes kaikki naimattomat naiset ikään kuin heitä ei olisi olemassa.³⁹⁷

Tuhoisien nälkävuosien ja suuren Pohjan sodan jälkeen palveluspakkoa edelleen tiukennettiin vuosina 1723 ja 1739. Tuolloin määrättiin, että jokaisen yli 15-vuotiaan oli lähdeävä palvelukseen. Asetus koski myös talollisten ylimääräisiksi katsottuja lapsia mikä käytännössä tarkoitti, että he eivät saaneet jäädä asumaan kotitalon yhteyteen mikä olisi kasvattanut kotitalouksien kokoa. Samoin tilattomien oli oltava palveluksessa. Mikäli henkilö ei suostunut palvelukseen, hänet voitiin määrätä pakkotöihin.³⁹⁸ Taustalla oli tavoite hillitä palkkatasoa säätämällä enimmäistaksat mutta samalla myös huutava puute työväestä. Väkiluku oli rajusti pienentynyt isonvihan aikana. Tultaessa 1700-luvulle, runsas palveluskunta alkoi olla lisäksi välttämättömyys aatelisten elämäntavan ylläpitämiseksi. Aatelistiperheessä kaikki työt teetettiin palvelijoilla.³⁹⁹ Samaan elämäntapaan pyrkivät luonnollisesti myös varakkaimmat säätyläiset ja aikanaan myös varakkaimmat talolliset.

Valta siirtyi yhä enemmän kotitaloudelta valtiolle 1600-luvun kuluessa, ja se jatkui 1700-luvulla. Valtio tai pikemminkin talouskehitys määräsi yhä tarkemmin sen keitä kuului perheeseen, keitä tilattomiin ja keitä palkollisiin. Tämä alkoi näkyä virallisella asiakirjatasolla ja osin myös todellisuudessa. Palveluspakko ja sen valvonta pienensivät perheitä. Kasvavassa tilattomien ryhmässä ja pienissä taloissa lasten oli yksinkertaisesti pakko lähteä palvelukseen muualle. Kodilla ei ollut varaa elättää heitä ja jos he siitä huolimatta jäivätkin kotiin, niin vaarana oli tuomio irtolaisuudesta. Vaikeaa on kuitenkin tutkia sitä, että kuinka usein tilaton henkilö asui kotona esimerkiksi vanhempiensa luona, vaikka virallisesti olikin palveluksessa esimerkiksi jossain kylän suuremmalla tilalla. Tällaisesta käytännöstä on joitain viitteitä.

³⁹⁷ KA 8072a: 1698–1704v.

³⁹⁸ Pylkkänen 2006, s. 78.

³⁹⁹ Ilmakunnas 2006, s. 95.

4.6 Kasvava avioton syntyvyys

Tiukentuvien lakien seurauksena ihminen alkoi joutua käräjillä vastuuseen omana itsenään eikä suku tai perhe voinut enää hänen kohtaloonsa vaikuttaa ainakaan näkyvästi. Naisten kohdalla se johti siihen, että neidonloukkaus jäi pois käytöstä ja korvautui salavuoteudella. Esiaviollisuus oli kirkon silmissä kiellettyä, olivatpa sen taustalla syyt mitä tahansa. Makaaminen ja lapsen synnyttäminen kirkon siunaaman avioliiton ulkopuolella oli yksinkertaisesti aina rikos. Siveellisyysrikoksiin puututtiin entistä useammin ja syyttäjänä olivat aina kruunun ja kirkon viranomaiset. Naiset tavallaan irrotettiin asiakirjoissa kotitalouksista ja yhteisöstä, jos he syyllistyivät salavuoteuteen. Sama tilanne koski myös miehiä. Kruunu tarkasteli osallisia suhteessa palveluspakkoon eikä niinkään kotitalouteen tai sukuun.

Hauhon kirkkoherraksi vuonna 1644 valittu Andreas Christophori Herkepaeus alkoi yhä tiukemmin tuoda siveellisyysrikoksia käräjille 1650-luvulta alkaen. Sana ”*mökräkning*” eli neidonloukkaus katosi Hauhon kärjäkirjoista, vaikka miehelle määrätty sakkosumma 40 mk säilyikin. Pääosin tämä kuvastaa pappien, virkamiesten ja kirjurien tiukentuvaa näkökulmaa tilanteeseen. Heidän käsissään oli se, miten asioita kulloinkin tulkittiin. Talonpoikaisyhteisö tuskin muutti ajatustapojaan yhtä nopeasti. Lähteissä muutokset näkyvät jyrkemmin kuin mitä ne todellisuudessa tapahtuivat. Kihlalupauksiin vedottiin yhä edelleen salavuoteustapauksissa, ja toisinaan mies ei saanut kihlausta purettua, vaikka olisi halunnutkin.

Käräjillä ei enää vedottu siihen, että oli jouduttu paholaisen valtaan eikä syytettyjen mahdollisia puolustuspuheenvuoroja kirjattu aina edes muistiin. Salavuoteus vain todettiin tapahtuneeksi ja siitä tuomittiin sakot sekä kirkonrangaistus. Suvun ja naapuruston antama tuki ei enää näy asiakirjoissa. Nimismiehen virkakin liukui talonpojilta säätyläistölle tullessa 1600-luvun puoliväliin. Hauhon alueella kiinnostava on vuosi 1663, jolloin luvattomiin suhteisiin otettiin selvästi aiempaa tiukempi kanta. Jonkinlainen alku uudelle ajattelulle olivat vuoden 1663 kesäkäräjät. Tuolloin sakotettiin peräti neljää säätyläiseksi luokiteltavaa nuorta miestä sopimattomasta yhteiselämästä piikojensa kanssa.⁴⁰⁰ Kaikki miehet olivat suurten ratsutilojen naimattomia perillisiä. Hämmäläiselle maaseudulle oli syntynyt 1600-luvun alussa voimakasta eriarvoisuutta suurtilojen ja ratsutilojen synnyn yhteydessä. Talonpoikien ja aateliston välille oli muodostunut varakkaiden ratsutilallisten ryhmä, joka verkostoitui avioliitoin papiston ja varakkaiden porvariensa kanssa.

Mielenkiintoista on se, että kesäkäräjillä 1663 ei kerrota syytettyjen miesten todellista asemaa. Näyttäisi siltä, että kyseessä olivat tavanomaiset tilattomien keskinäiset salavuoteustapaukset, mutta eri lähteitä yhdistelemällä paljastuvat

⁴⁰⁰ KA Hauhon käräjät 2–5.6.1663: 29v. Kaikki tapaukset ovat samalla sivulla.

miesten taustat. Sakkoihin tuomittiin naimattomat rengit (*ogift dreng*) Jöran Johaninpoika ja Otte Johaninpoika sekä ilman titteliä esiintyneet Elias Eliaanpoika ja Peer Pählinpoika. Käräjillä jutut ovat lyhyitä, vain muutaman rivin pituisia. Jöran Johaninpoika Lehdesmäestä oli kuitenkin todellisuudessa luutnantti Johan Erikipojan poika, jolle isä jätti vuonna 1665 perinnöksi omistamansa Lehdesmäen ratsutilan. Toinen poika Johan Johaninpoika peri Portaan Leppäniemen tilan.⁴⁰¹

Toinen ”naimaton renki” Otte Johaninpoika oli hänkin todellisuudessa ratsutilallisen poika, joka päätyi myöhemmin vuonna 1680 Torvoilassa sijainneen ratsutilan isännäksi. Hänen setänsä ratsumies David Johaninpoika testamenttasi hänelle omistamansa ratsutilan.⁴⁰² Otte Johaninpojan kumppanina oli nihdinleski Maisa Matintytär Rukkoilasta. Otten sukutausta oli Rukkoilassa Niemen ratsutilalla. Käräjäkirjamerkinnän perusteella nuori Otte siis asusteli ainakin osittain setänsä tilalla jo 1660-luvun alussa, koska hänen mainitaan olevan kotoisin Torvoilasta. Otelle ja Maisalle oli syntynyt suhteesta lapsi, mutta he eivät koskaan avioituneet.

Ilman titteliä käräjille päätyi Vuolijoen äidiltään perinyt naimaton ratsutilallinen Peer Pählinpoika, joka asusteli ilmeisesti täysin julkisesti piikansa Kerttu Niilontyttären kanssa. Kerttu löytyy myös henkikirjasta. Tästäkin suhteesta syntyi lapsi. Viimeisenä tuomittiin samoilla käräjillä 40 mk sakkoon Elias Eliaanpoika Okerlasta salavuoteudesta. Hänen isänsä oli valtiopäivämiehenäkin 1640-luvulla mainittu ratsumies Elias Kallenpoika. Käräjillä haluttiin ehkä korostaa nuorten miesten tietynlaista arvon laskua synnillisen siveellisyysrikoksen seurauksena. Kyseessä saattoi olla ryhtiliike aikakaudella, jolloin salavuoteusrikoksiin ja siten myös säätyläisnuorukaisten *frilloihin* alettiin suhtautua entistä tiukemmin. Säätyerojen kasvaessa avoliitonomainen seurustelu oli mahdollisesti yleistynyt eivätkä varakkaat nuorukaiset kiirehtineet säädynmukaisen avioliiton solmimista.

Nuori Elias Eliaanpoika Okerlan Pätiälän suurelta 10 äyrin ratsutilalta ei jäänyt suvussaan ainoaksi, joka päätyi sopimattomasta suhteestaan käräjille. Vuonna 1678 nimismies syytti Valpuri Eliaantytärtä Okerlasta sopimattomasta suhteesta ratsumies Arvi Sipinpojan kanssa, joka oli komppaniansa mukana lähtenyt maasta.⁴⁰³ Patronyymin ja asuinpaikan perusteella Valpuri kuului Pätiälän laajaan sukupiiriin. Siinä missä Elias oli suuren tilan perillinen, niin Valpuri taas oli ydinperheen ulkopuolinen naissukulainen, jolla tuskin käytännössä oli mahdollisuuksia säädynmukaiseen avioliittoon jonkun ratsutilallisen kanssa.

Ratsutilan omistajalle Elias Kallenpojalle oli merkitty 1654 kolme poikaa. Kymmenysveroja maksoi 1653–1663 Elias Kallenpoika ja 1666–1670 Risto Eliaanpoika. Vuonna 1675 kymmenysveron maksajia oli kaksi: Elias Kallenpoika ja Kalle Eliaanpoika. Pätiälän tilalla asuneiden keskinäisten suhteiden selvitystä vaikeuttaa vielä sekin, että henkikirjoittaja käyttää pääasiassa ihmisistä vain etunimiä. Sekä henki- että tuomiokirjojen perusteella näkee, että Okerlan Pätiälän ratsutilalla asui samaan sukulaisperheeseen kuuluneita useita ydinperheitä.

⁴⁰¹ KA Hauhon käräjät 2–3.3.1668: 16.

⁴⁰² KA Hauhon käräjät 13–15.10.1681: 83

⁴⁰³ KA Hauhon käräjät 15–16.7.1678: 3.

Henkikirjoissa silloin tällöin näkyvien etunimien perässä näkyy nimityksiä *sister dotter*, *son* ja *bror son* mutta samat etunimet eri sukupolvissa estävät yksittäisten kotitalouksien selkeää hahmottamista.⁴⁰⁴ Pätiälän ratsutilan kotitalous oli eri lähteitä vertaamalla kuitenkin selkeästi suurperhe eikä vain henkikirjassa selkeimmin erottuva ydinperhe.

Sukupiiristä löytyi vielä lisäksi kornetti Nils Kallenpoika, joka syyllistyi tappoon vuonna 1682.⁴⁰⁵ Häntä ei löydy ainoastakaan henkikirjasta. Lisäksi tuomiokirjassa mainitaan Nilsin veli korpraali Eerik Kallenpoika. Saman vuoden 1682 henkikirjassa tilalla asui kuitenkin vain ydinperhe ja isoäiti: Elias Kallenpoika, vaimo Maria ja äiti Beata. Lisäksi siellä asuivat ratsumies Simo, renki Erkki, piijat Valpuri ja Maria sekä itselliset Kaarina ja Maria. Sitä, olivatko he palkollisia vai perheenjäseniä, on täysin mahdoton tietää. Ristiriita henkikirjaan merkityn kotitalouden ja todellisuuden välillä on kuitenkin ollut valtava. Säätyläisyyden alimmilla askelmilla kamppailevalle perhekunnalle suuren tilan viljeleminen ilman palveluskuntaa takasi talonpoikia korkeamman aseman yhteisössä.

Kaksi pelkästään tuomiokirjoista löytynyttä suvun jäsentä Valpuri Eliaantytär ja Nils Kallenpoika eivät kuuluneet tilan perimysperheeseen, joka siis merkittiin henkikirjoihin. Asema laajassa perhe- ja sukupiirissä oli perimyksen suhteen kaukainen mikä saattoi heijastua myös asemaan suvussa ja sitä kautta koko yhteisössä. Pätiälän Nils Kallenpojan tekemän tapon laajassa käsittelyssä käy ilmi kauna, jota oli hänen ja alueen aatelisten ratsumestarin Henrik Boijen ja kornetti Robert Charpentierin välillä. Viimeksi mainitut olivat useiden todistajien mukaan härnäneet ja kiusanneet Nilsia jo pitkään. Siitä huolimatta Nils kuitenkin näyttäisi pyrkineen pysyttelemään aatelisnuorukaisten seurassa.

4.7 Naisten uhma ja väkivalta

Naimattomat naiset eivät käräjillä 1600-luvun lopulla välttämättä selittäneet tekoaan tai syitä miksi olivat päätyneet salavuoteuteen. He eivät aina vedonneet kihlalupauksiin tai sitä ei vain kirjattu enää ylös. Välinpitämättömyys kirkon sukupuolimoraalia kohtaan ilmenee siinä, että yhä useampi nainen on 1600-luvun lopulla käräjillä toista tai kolmattakin kertaa synnytettyään aviottomia lapsia. Tietynlainen uhmakkuuskin välittyy toisinaan oikeudenkäyntipöytäkirjoista 1600-luvun puolivälin jälkeen. Osin sen syynä saattaa olla kirjaamistapojen muuttuminen siten, että käräjilläkin pyrittiin tuomaan yhä selkeämmin esiin se, että kyseiset yksilöt eivät halunneet alistua lain heille määräämiin rooleihin hierarkkisessa yhteiskunnassa eivätkä heille määriteltyyn rooliin Katekismuksen kotitalousmallissa.

⁴⁰⁴ KA SAY, Hauho, Okerla 1654–1673, s. 18. 1674–1693, s. 18.

⁴⁰⁵ KA Hauhon käräjät 22.2.1683: 1–18.

Riitta Erkin tytär Kesosta ilmoitti vuoden 1674 käräjillä, ettei hän tiennyt kuka naimaton renki hänet oli yöllä maannut edellisenä vuonna pappilassa, jossa hän oli ollut tuolloin piikana. Toiset taas todistivat, että kyseessä oli ollut alilaamanni Johan Larsinpojan renki Juho Erkinpoika, joka parhaillaan palveli Hahkialan kartanossa.⁴⁰⁶ Joko Riitta ei tiennyt makaajaansa tai oli tahallaan nenäkäs. Yhteisössä liikkui myös naisia, joita voisi kutsua seikkailijattariksi kuten Petronella, jonka isännimeä ei kukaan käräjillä tiennyt. Hän oli maannut puheiden mukaan kahden eri miehen kanssa Turun läänin ”Kärkisissä” ja sen jälkeen hän oli Hauholla syyllistynyt suhteeseen naimisissa olevan Vuolijoella asuvan ratsumiehen kanssa. Petronella määrättiin saamaan piiskoja, ja tuomio pistettäisiin täytäntöön sitten, kun hänet saataisiin kiinni.⁴⁰⁷

Mielenkiintoinen on myös tapaus vuodelta 1665, jossa karanneet sotilaat asuivat metsissä mukaan viemiensä naisten kanssa. Erkki Nuutinpoika oli kärjäkirjojen mukaan hylännyt laillisen vaimonsa ja ottanut mukaansa metsiin Elina Heikintyttären. Ratsumies Yrjö Juhonpoika vei mukanaan ”irtolaispiika” Marketta Pekantyttären. Samassa joukkiossa oli vielä ratsumies Olavi Heikinpoika. He olivat varastaneet hevosia ja heidän epäiltiin asuvan ja liikkuvan paikasta toiseen alueen laajoissa metsissä.⁴⁰⁸ Nimismies antoi käräjillä yleisen julistuksen, että joukkio oli otettava kiinni. Ainakaan Hauhon ja Tuuloksen käräjille metsiin livistäneitä ei ole myöhemminkään tuotu. Kukkiajärven takaiset metsäseudut jatkuivat Keski-Suomeen asti, joten erämaihin oli helppo kadota.

Maria Heikintytärtä Miehoilasta syytettiin vuonna 1693 aviomiehensä puukotuksesta. Naisen kerrottiin lyöneen nukkuvaa miestänsä Sipi Jaakonpoikaa veitsellä. Tämä oli viime hetkellä käännähtänyt ja veitsi oli osunut miehen alavatsaan. Aviomies oli muutaman päivän kuluttua kuollut. Käräjillä pohdittiin, että oliko mies kuollut vaimonsa puukoniskuun vai potemaansa vatsatautiin. Sipiä itsensä todistettiin useaan kertaan vakuuttaneen, että ”vaikka vaimoni minua kovin kohtelikin, niin vatsatauti vie minut”. Maria oli karannut eikä häntä saatu kiinni. Puukotusta oli edeltänyt avioparin tappelu ja heidän koko yhteistä elämäänsä oli naapuruston mukaan jo pidempään värittänyt keskinäinen väkivalta.⁴⁰⁹

Kiinnostavaa tapauksessa on aviomiehen ennen kuolemaansa tekemät vakuuttelut siitä, että hänet tappaa vatsatauti eikä vaimon puukonisku vatsaan. Miehen ja isännän kunnialle ei sopinut se, että hän olisi kuollut vaimonsa puukotukseen.⁴¹⁰ Mitä syytä hänellä olisi ollut suojella vaimoaan, joka oli yrittänyt ilmeisesti kuohita hänet ja sen jälkeen karannut? Naisten väkivaltaisuutta voitiin piilotella tai sitten siitä kertovia miehiä ei yksinkertaisesti otettu vakavasti. He saattoivat joutua yhteisössä pilkan kohteeksi, koska eivät kyenneet pitämään naisia kurissa kuten Jumalakin määräsi. Se saattaa olla syy sille, miksi naisia ei ole 1600-luvun lopulla

⁴⁰⁶ KA Hauhon käräjät 31.7–1.8.1674: 116–117.

⁴⁰⁷ KA Hauhon käräjät 19–20.2.1674: 19.

⁴⁰⁸ KA Hauhon käräjät 1–2.6.1665: 89v.

⁴⁰⁹ KA Hauhon käräjät 21–22.2.1693: 122–130.

⁴¹⁰ Ks. esim. Kietäväinen-Siren 2008, s. 3.

enää syytteessä väkivallanteoista läheskään yhtä usein kuin vielä 1500- luvun lopulla ja 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla.

Miehen auktoriteetti ja kunnioitus olivat yhteiskunnan peruspilareita ainakin ihanteen tasolla. Miehen johtavaa asemaa niin yhteiskunnassa kuin kotitaloudessakin korostettiin aikakauden oppineiden, hartauskirjallisuuden ja saarnojen kautta.⁴¹¹ Joissakin aiemmissa tutkimuksissa on arveltu, että isännän valta oli niin suuri, että hän saattoi kohdella perhettään ja palkollisiaan miten tahtoi joutumatta siitä edesvastuuseen. Toisaalta isännän asema oli myös haavoittuva, koska isäntävallan antaman kuritusoikeuden ja kunnioittomana pidetyn silmittömän väkivallan välinen ero oli häilyvä, mutta se oli silti olemassa. Isännän oli osattava hillitä tunteitaan ja käytöstään mutta pidettävä silti ohjat käsissään.⁴¹² Kuvaan sopi huonosti se, että mies olisi haastanut vaimonsa käräjille itseensä kohdistuvasta väkivaltaisuudesta.

Naisten miehiin kohdistamaa pahoinpitelyä 1600- ja 1700-luvuilla on pidetty vain näytelmissä ja kirjallisuudessa esiintyvänä ilmiönä eli niin sanottuna ”käänteisenä vaimokurina”, jolla ei ollut vastinetta todellisuudessa.⁴¹³ Tämä näkemys ei ainakaan hämäläisessä talonpoikaisyhteisön kohdalla pidä paikkaansa. Naisten tekemiä väkivallantekoja tuotiin 1600-luvun alussa käräjille useammin kuin saman vuosisadan lopulla. Se tuskin kertoo siitä, että naiset eivät olisi olleet väkivaltaisia miehiä kohtaan, vaan pikemminkin siitä, että tapauksia ei enää tuotu käräjille. Maria Heikintyttären tekemä puukotuskin päättyi oikeuteen vain siksi, että aviomies kuoli ja naapurit arvioivat sen johtuneen vaimon puukoniskusta. Jos Sipi olisi jäänyt henkiin, niin tapaus ei varmasti olisi koskaan päätynyt käräjille.

Miesten teot vaikuttivat väistämättä naisten elämänkohtaloihin. Patriarkaalisuutta ihannoiva yhteiskunta ei pystynyt samaan vakaaksi naimattoman naisten asemaa, joka oli sidottu niin lakien, säädyn kuin maaomaisuudenkin puolesta yhä enemmän perheen miehiin, vaikka maailma muuttui koko ajan enemmän sellaiseksi, että naisten oli pakko ansaita elantonsa palkollisena vieraan palveluksessa. Anna Hansen on tutkimuksessaan todennut, että holhooja oli tärkeässä asemassa, koska hänen vastuullaan oli alaikäisten holhottavien omaisuus. Orvoiksi jääneet lapset tarvitsivat holhoojan ja sisarukset saatettiin jakaa eri sukulaisten kesken. Hänen lähteenään ovat käräjille tuodut holhoukseen liittyvät tapaukset.⁴¹⁴ Käräjille päätyivät kuitenkin vain valikoidut tapaukset ja eräässä mielessä hyväosaiset talonpoikaisorvot, joilla oli valvottavaa omaisuutta. Miten asiat hoidettiin silloin, jos orvoksi jäi alaikäisiä lapsia, joilla ei ollut mitään maaomaisuutta eikä elossa läheisiä miespuolisia sukulaisia?

Jos miehet köyhtyivät, epäonnistuivat, sairastuivat, menettivät omaisuutensa tai kuolivat, niin kovimman hinnan siitä maksoivat heidän nuoret ja naimattomat tyttärensä. Osalle se aiheutti vaikeuksia vain avioitumisessa samansäätymisen miehen kanssa ja päätymistä palkolliseksi. Isän kuolema lisäsi 1700-luvun lopulla

⁴¹¹ Liljequist 2002, s. 74–76.

⁴¹² Hassan Jansson 2002, s. 80–81.

⁴¹³ Liljequist 2002, s. 74–75.

⁴¹⁴ Hansen 2006, s. 129–131.

oleellisesti nuoren naisen riskiä päätyä aviottoman lapsen äidiksi.⁴¹⁵ Mikäli nuori nainen menetti kaikki läheiset miespuoliset omaisensa, se saattoi pahimmillaan merkitä hänelle lähes perikatoa. Miesten merkitystä varakkaana syntyneen talon tyttären elämässä kuvaa hyvin tapahtumasarja, joka oikeastaan alkoi jo vuonna 1629, kun sotilas Sipi Tapaninpoika yritti surmata Hauhon nimismiehen Tuomas Paavonpojan. Nimismies puolustautui ja tappoi päälle karkaajansa. Sipin todettiin olleen odottamassa nimismiestä ja hyökänneen tämän kimppuun, joten teko siis kieli suunnitelmallisuudesta. Tarkempia motiiveja Sipin nimismiestä kohtaan tekemälle murhayritykselle ei kerrota.

Valpuri Pietarintytär oli ollut sotilas Sipi Tapaninpojan vaimo. Heillä oli myös lapsia mikä käy ilmi myöhemmistä käräjöpöytäkirjoista. Kaksi vuotta miehensä kuoleman jälkeen Valpuri oli syytteessä käräjillä, koska oli ollut luvattomassa suhteessa varakkaan ratsumiehen Johan Danielinpojan kanssa, joka oli naimisissa oleva ratsutilallinen. Käräjillä Valpurilla esiintyi tittelinään ”irtolaisnainen”. Johan Danielinpoika vetosi siihen, että ”hän oli joutunut paholaisen valtaan”. Johanille määrättiin kuolemantuomio, joka ei näyttäisi toteutuneen, koska hänet mainitaan myöhemminkin muissa yhteyksissä käräjillä. Voi tietysti epäillä, että oliko Valpuri osin taloudellisista syistä ryhtynyt suhteeseen varakkaan naimisissa olevan upseerin kanssa.

Nimismies Tuomas Paavonpoika oli paennut maasta mutta hän palasi Hauholle mukanaan kuninkaan suojelukirje sekä maksoi leski Valpurille ja tämän lapsille hyvityksen.⁴¹⁶ Nimismiehen nuorin tytär Liisa syntyi Hauhon Vitsiälässä 1640-luvulla, kun veriteko oli jo sovittu molempien sukujen kesken. Liisa mainitaan ensi kerran henkikirjassa vasta vuonna 1662. Peräti kuuden äyrin suuruinen talo oli jo tuolloin Liisan veljen Martti Tuomaanpojan hallussa. Ikäero sisarusten välillä oli siis suuri, koska isä Tuomas oli ollut toimessa jo 1620-luvulla. Liisan äiti Kirsti oli merkitty ”ikivanhaksi”. Lisäksi talossa asui sisar Elina, joka oli naimisissa ratsumies Vilppu Nuutinpojan kanssa.

Liisan veljen Martti Tuomaanpojan talonpito ei ottanut onnistuakseen. Hän velkaantui lopulta pahoin ja kuoli. Liisan vanhan isän Tuomaksen täytyi myydä suvun vanha tila. Vuoden 1663 syyskäräjillä todettiin, että entiselle nimismiehelle Tuomas Paavonpojalle ei saanut maksaa talon hintaa ennen kuin hän olisi suorittanut poikansa velat kruunulle, kirkolle ja muille velkojille. Isä Tuomas kuoli 1660-luvun alussa ja on epäselvää saiko hän velkoja edes maksettua. Myöskään Hänen vävyään Vilppu Nuutinpoikaa ei enää mainita asiakirjoissa. Tilanne oli kohtalokas, koska perheestä olivat ilmeisesti jäljellä enää naiset: vanha äiti ja kaksi aikuista tytärtä, toinen naimaton ja toinen leski. Kuuden äyrin suuruisen ratsutilan kauppa entiselle lampuodille Tapani Pekanpojalle kuulutettiin ensimmäisen kerran vuoden 1664 kesäkäräjillä. Hän maksoi tilasta 100 hopeataalaria.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Miettinen 2002.

⁴¹⁶ KA Hauhon käräjät 24.3.1630:192v, 29.10.1633:301v-302, 26.6.1647:140v.

⁴¹⁷ KA Hauhon käräjät 23–26.11.1663:51, 4–6.7.1664:29. Voipio 1989, s.41–62.

Samoilla käräjillä missä entinen nimismiehen talo kuulutettiin veloista, oli läsnä myös talon entinen tytär Liisa Tuomaantytär. Tuolloin todettiin, että hän oli nyt toista kertaa langennut salavuoteuteen Lautsiassa asuneen Martin kanssa. Heille oli syntynyt suhteesta avioton lapsi. Matti Juhonpoika oli toiminut Lautsian kartanon ratsumiehenä vuodesta 1662 alkaen.⁴¹⁸ Saman vuoden käräjillä Pekka Olavinpoika puolestaan syytti, että Liisa Tuomaantytär Vitsiälästä oli lyönyt häntä puukolla kaksi kertaa. Liisa ei ollut läsnä käräjillä mutta hänet tuomittiin sakkoihin kahdesta verihaavasta sekä maksamaan välskärin palkkio, joka oli 20 taalaria kuparirahaa.⁴¹⁹ Matti Juhonpoika ja Liisa eivät piitannut saamistaan salavuoteussakoista, vaan he jatkoivat sopimattomaksi katsottua kanssakäymistään. Suhde lienee jatkunut, sillä he olivat jälleen käräjillä vuonna 1667 ja saivat lisää sakkoja.⁴²⁰ Syyistä tai toisesta he eivät siis solmineet avioliittoa, vaikka seurustelua siis näyttäisi jatkuneen vuosia.

Tämän jälkeen Liisan suhde Mattiin ilmeisesti päättyi mutta sopimattomaksi katsottu elämä ei. Vuoden 1669 kesäkäräjillä todettiin Liisa Tuomaantyttären jälleen syyllistyneen salavuoteuteen. Tällä kertaa hänen kumppaninaan oli ollut Klaus Yrjönpoika, jolle Liisa oli synnyttänyt aviottoman lapsen. Klaus oli aatelisen kornetin Klaus Lindelöfin palvelija, jota luonnehdittiin käräjillä ”nuoreksi henkilöksi” mikä viittaisi siihen, että hän oli Liisaa huomattavasti nuorempi. Liisa itse ei ollut käräjillä läsnä, vaan lähtenyt karkuun. Oikeus määräsi, että Liisa oli tavattaessa otettava kiinni, piiskattava ankarasti ja karkotettava muualle. Liisa tuotiin lopulta vuoden 1670 syyskäräjille. Tuolloin todettiin, että hän oli nyt jo neljättä kertaa syytteessä salavuoteudesta. Lisäksi oikeudelta tiedusteltiin, oliko naista rankaistu ankarasti. Vouti Abraham Jöraninpoika vakuutti, että näin oli tehty. Oikeus tuomitsi Liisa Tuomaantyttären mestattavaksi sopimattoman elämän tähden.⁴²¹

Liisaa ei mainita Vitsiälässä enää vuoden 1670 jälkeen. Asiakirjoista ei selviä oliko Liisa sortunut harjoittamaan avointa prostituutiota kotitalonsa myymisen jälkeen. Käsite ”sopimaton elämä” ei aukea tarkemmin mutta se viittaa vahvasti siihen. Jokin seikka Liisan elämäntavassa oli herättänyt yhteisössä yleistä paheksuntaa. Sen lisäksi Liisa oli käyttäytynyt ainakin kerran väkivaltaisesti puukottamalla yhtä miestä mikä ehkä myös vaikutti lopullista tuomiota päätettäessä.

Liisa Tuomaantytär oli syntynyt vauraan ratsutilallisen tyttärenä vanhaan ja arvostettuun sukuun. Hän päätyi tilattomaksi ja irtolaiseksi veljensä velkaantumisen ja isänsä kuoleman seurauksena. On vaikea sanoa johtuiko Liisan käytös enemmän uhmakkuudesta vai oliko hän olosuhteiden uhri, joka yritti hankkia elantoa mahdollisesti prostituutiolla. Liisa oli tilaton eikä hänellä ollut myötäjäisiä perintöosuudesta puhumattakaan, koska isä ja veli jäivät vieläpä velkaa talon myynnin jälkeenkin. Lisäksi isän aikoinaan tekemä veriteko saattoi leimata edelleen koko sukua. Tuomiokirjojen merkinnät ovat lyhyitä eikä niissä selvitetä Liisan

⁴¹⁸ KA Hauhon käräjät 4–6.7.1664:71v

⁴¹⁹ KA Hauhon käräjät 14–15.2.1662: 2v–3.

⁴²⁰ KA Hauhon käräjät 2–3.1667:44.

⁴²¹ KA Hauhon käräjät 5–6.11.1670:200.

motiveja käytökselleen. Mestaustuomio ”paheellisesta elämästä” on täysin ainutlaatuinen alueen kärjäkirjoissa.

Nimismiehen murhaa yrittäneen sotilas Sipi Tapaninpojan lesken Valpurin ja nimismies Tuomas Paavonpojan tyttären Liisan kohtalot ovat samankaltaiset. Molemmat päätyivät luvattomaan suhteeseen ja synnyttivät aviottoman lapsen menetettyään lähimmän miespuolisen omaisensa. Edusmies ja holhooja, jonka maaomaisuuden kautta he kiinnittyivät yhteisön osaksi, siis puuttui. Liisan isän veriteko on saattanut osaltaan vaikuttaa siihen, että varakkaan perheen arvostus alkoi laskea. Suku ei enää kyennyt ylläpitämään vanhaa arvostettua asemaansa. Samaan aikaan koko nimismiehen virka alkoi muuallakin siirtyä talonpojilta koulutettujen säätyläismiesten haltuun. Valpurin isä Tuomas Paavonpoika oli Hauhon ja Tuuloksen hallintopitäjien viimeisiä pitkäaikaisia talonpoikaisia nimismiehiä ja siltavouteja.

Liisan tapaus on tietysti yksittäinen eikä sen perusteella voi tehdä kauaskantoisia johtopäätöksiä, mutta monet piirteet korostavat sitä kuinka suuri merkitys suvulla ja miespuolisilla lähisukulaisilla oli varsinkin naisen elämään suurvaltakauden lopulla. Naisen syntyminen perheen nuorimmaiseksi, isän ja veljen menetys ennen avioitumista, tilattomuus ja avioton lapsi ovat tekijöitä, jotka tulivat yhä useamman naisen kohtaloksi väkiluvun noustessa ja talonpoikaiston jakautuessa maataomistaviin ja tilattomiin. Myöskään nuoret miehet eivät samoista syistä välttämättä enää pysyneet talollisten ryhmässä. Suurin osa tyytyi kohtaloonsa mutta jotkut myös kapinoivat sitä vastaan tavalla tai toisella.

4.8 Kirkon moraalinen tuomio

Kirkon tiukkeneva suhtautuminen esiaviollisuuteen alkoi näkyä käräjillä. Turun akademia alkoi kouluttaa virkamiehiä 1640-luvulla ja akatemiassa alettiin noudattaa vahvasti vuoden 1648 Westfalenin rauhansopimuksen jälkeen luterilaista ortodoksiaa. Teologinen tiedekunta oli akatemian vahvin ja arvostetuin. Tanskalaisen oppineen Justus Lipsiuksen sanoin: ”yksi uskonto, yksi kieli, yksi laki ja samanlaiset tavat ovat paras tae valtakunnan yhtenäisyydestä”.⁴²² Ajatus siitä, että yksittäiset synnit saattoivat aiheuttaa Jumalan vihaa koko seurakunnan päälle, alkoi saada jalansijaa papiston ajattelussa. Siihen ainakin voitiin vedota kansan saamiseksi noudattamaan lakia.

Tätä muutosta kuvaa hyvin lapsenmurhasyytös vuodelta 1680, joka on kirjaamisen kannalta täysin erilainen kuin 1650-luvun alussa. Liisa Juhontytär Hauhon Hyömäestä synnytti kirkonmenojen aikaan maaliskuussa vuonna 1679 aviottoman lapsen. Tuomiokirjassa Liisa on titteliltään ”naimaton irtolaisnainen” mikä viittaa tilattomaan ja vieläpä ilman asuinpaikkaa olevaan naiseen. Käräjillä oli kuitenkin läsnä myös hänen veljenpoikansa Heikki Pertunpoika, jonka kautta Liisan

⁴²² Kallinen 1995, s. 42–43.

tarkempaa elämäntulkua ja taustaa pystyy selvittämään. Liisa ilmestyy henkikirjoihin vuonna 1664 merkittynä talontyttäreksi. Tuolloin hän on ollut siis suunnilleen 15-vuotias. Hänen vanhempansa Juho Tapaninpoika ja Agnes isännöivät neljän äyriä suuruista Hyömäen kartanoon läänitettyä tilaa jo vuonna 1634. Heidän nimensä häviävät henkikirjoista jo 1660-luvun alussa. Uudeksi isännäksi mainitaan Liisan vanhemman sisaren Kertun aviomies Martti Fransinpoika, joka tuli taloon kotivävyksi vuonna 1666.

Liisa oli isänsä nuorin lapsi, koska hänen veljensä Perttu löytyy vaimonsa kanssa henkikirjasta jo vuonna 1653, jolloin Liisa on ollut hyvin nuori. Näin ollen Liisa oli ollut jo heti lapsena auttamattomasti sivussa tilan perimyksestä. Kotitalo siirtyi vuonna 1678 veljenpojalle Heikille, joka oli tällöin jo avioitunut. Liisan aseman epämääräisyys virallisessa kotitaloudessa välittyy henkikirjoista. Hän on talontytär vain vuonna 1664, jolloin nuorena neitona ilmestyy ensi kerran asiakirjaan. Vuonna 1667 hänet on merkitty isännän sisareksi. Tullessaan vuoteen 1676 Liisa on muuttanut henkikirjassa itselliseksi ja vuonna 1678 hän on piika sekä jälleen vuonna 1680 itsellinen.⁴²³

Käräjille Liisa joutui ensimmäisen kerran jo vuonna 1673 suunnilleen 23–25 -vuotiaana, jolloin hänet tuomittiin salavuoteudesta hyömäkeläisen ratsumiehen Gabriel Simonpojan kanssa. Samoilla käräjillä Liisalla todettiin olleen aiemminkin ”häpeällinen suhde” erääseen naimattomaan mieheen nimeltä Erkki Heikinpoika. Tätä suhdetta ei kuitenkaan löydy erillisenä tapauksena kärjäkirjoista.⁴²⁴ Suhde oli siis ollut kuitenkin kaikkien tiedossa, mutta siitä ei ilmeisesti ollut seurauksena lasta, joka olisi vienyt parin käräjille. Talollisen tytär Liisa oli solminut vuoteen 1679 mennessä ainakin kolmen eri miehen kanssa sukupuolisuhteen, joista mikään ei ollut johtanut avioliittoon.

Liisa oli ylittänyt ihanteellisena pidetyn naimiän siinä vaiheessa, kun hänen kirjaamisensa asiakirjoissa alkoi muuttua vaihtelevaksi. Käräjillä vuonna 1680 häntä nimitetään irtolaisnaiseksi, vaikka henkikirjassa hän on samana vuonna itsellinen. Syyttäjänä käräjillä toimi nimismies Anders Jacobinpoika (Herkepaesus). Liisa oli solminut edellisen vuoden heinäkuussa suhteen Kokki-Antti -nimiseen mieheen ja synnyttänyt tälle maaliskuussa aviottoman lapsen, jonka murhasta häntä epäiltiin.⁴²⁵ Ikää Liisalla oli tuolloin suunnilleen 30 vuotta. Tuomion jälkeen Liisalle ei ole merkitty enää mitään titteliä, vaikka hänen nimensä löytyy vielä vuonna 1681 henkikirjasta. Liisa siirrettiin vuoden 1680 syyskäräjien jälkeen Hämeenlinnaan vankilaan odottamaan hovioikeuden päätöstä eikä häntä tämän jälkeen löydy Hauhon henkikirjoista. Täysin poissuljettua ei ole sekään, että lapsenmurhan kohdalla olisi kyse ollut samalla toiveesta tehdä itsemurha. Itsemurhan tehneen uskottiin päätyvän kadotukseen, mutta henkikirjoituksen kautta saattoi saada kuolemantuomion.⁴²⁶

⁴²³ KA SAY: Hauho 1634–1653, 1654–1673, 1674–1694: 57.

⁴²⁴ KA Hauhon käräjät 12–15.7.1673:121.

⁴²⁵ KA Hauhon käräjät 2–3.9.1680: 46–48.

⁴²⁶ Rautelin 2009, s. 92–93.

Oman kertomuksensa mukaan Liisa oli siirtänyt kuolleena syntyneitä lastaan yöaikaan kohti Hauhon kirkonkylää ja kirkkomaata. Hänen tarkoituksenaan oli ollut haudata lapsen ruumis siunattuun maahan. Liisa piilotti ruumiin kirkon läheisyydessä olevaan aittaan, josta sen löysi kirkonkylässä asunut nainen nimeltä Raakel Erkintytär. Jälleen kutsuttiin paikalle hyvämaineisia naisia tarkistamaan lapsen ruumista. Siinä missä Marketta Nuutintyttären tapauksessa riitti samassa kylässä asuvien naisten sana, niin nyt paikalle haluttiin kolmen kirkonkyläläisen emännän lisäksi myös kirkkoherran vaimo tarkistamaan lapsen ruumis. Naiset todistivat lapsen syntyneen terveenä ja täysiaikaisena, mikä heikensi oleellisesti Liisan asemaa. Kirkkoherra Christoffer Herkepaus oli toiminut aktiivisesti, tiedottanut asiasta kirkon kuudennusmiehille ja vaatinut Liisalle heti syytettä lapsenmurhasta.

Tapauksen käsittelytapa eroaa aiemmista lapsenmurhaoikeudenkäynneistä. Tällä kertaa miehillä, erityisesti kirkkoherralla, oli tärkeä rooli ja samoin hänen vaimollaan, jonka todistusta lapsen täysiaikaisuudesta pidettiin painavana. Marketta Simontyttären tapauksessa 1600-luvun alussa tai Marketta Nuutintyttären tapauksessa vuodelta 1653 kirkkoherraa ei edes mainita, vaan ainoastaan jutun nostanut nimismies. Liisan mukaan lapsi oli kuollut itsestään mutta häntä ei uskottu. Raskauden ja synnytyksen salaaminen, kastamattoman lapsen ruumiin kuljettaminen yöllä sekä salainen hautausyritys kirkkomaahan heikensivät hänen asemaansa myös talonpoikaisen yhteisön silmissä. Kaikki viittasi harkittuun lapsenmurhaan. Veljenpoika ja naapuritalon isäntä kertoivat siellä sen mitä tiesivät asiasta. He eivät puolustaneet Liisaa, mutta eivät myöskään puheenvuoroissaan syyttäneet.

Kun Marketta Nuutintytär oli synnyttänyt aviottoman lapsensa, niin naapuruston tutut naiset olivat käyneet tavan mukaan vieraisilla synnyttäjän luona ja todenneet tällöin omin silmin lapsen enneaikaiseksi ja heikoksi. Marketta oli loukkaantunut huhuista, jotka väittivät hänen surmanneen lapsensa ja pyrki siten aktiivisesti puhdistamaan maineensa. Eteläisten Marketta Simontytär taas oli ilmeisesti suvun sisäisellä päätöksellä järjestetty tavalla tai toisella pakoon. Liisa taas oli salannut lapsensa syntymän ja kuoleman jopa omalta perheeltään mikä koitui hänen kohtalokseen. Se, että kaikki lapsen murhasta syytetyt naiset olivat joutuneet huhujen ja epäilyjen kohteeksi kuvastaa, että lapsenmurhaa pidettiin erittäin vakavana asiana niin talonpoikien kuin viranomaistenkin taholla. Luvaton suhde oli siihen nähden toissijainen.

Marketta Simontyttären asiat oli järjestetty suvun sisällä, Marketta Nuutintytärtä tukivat yksimielisesti kaikki, mutta Liisa Juhontytär menetti sekä perheensä että yhteisönsä tuen ja päätyi ilmeisesti mestattavaksi. Tavallaan yhteisön ja varsinkin naisten tuen menetys koitui myös nimismiehentyttären Liisa Tuomaantyttären kohtaloksi, vaikka hän ei lapsenmurhaan syyllistynytkään. Naisen kohtaloon vaikutti oleellisesti yhteisön tuki. Erityisessä asemassa olivat avioituneet naiset, joilla oli eräällä tavalla valta jopa päättää naimattoman naisen elämästä ja kuolemasta lapsenmurhatapauksissa.⁴²⁷

⁴²⁷ Rautelin 2009, s. 45.

Toisaalta on muistettava, että myös käräjät muuttuivat 1600-luvun kuluessa. Koulutettujen virkamiesten osuus kasvoi ja oikeudenkäyntiä sekä oikeuskäytäntöjä haluttiin yhdenmukaistaa. Marja Taussi-Sjöberg on käyttänyt termiä ”elitistinen” kuvatessaan 1600-luvun käräjien muutosta aiempaan, joka näkyy mm. lautamiehistön yhdenmukaistumisena.⁴²⁸ Ehkä Marketta Simontytär ja Marketta Nuutintytär olisivat joutuneet kovemmalle, jos olisivat päätyneet oikeuteen vasta 1600-luvun loppupuoliskolla. Toinen päinvastainen mahdollisuus on sekin, että he eivät olisi päätyneet käräjille ollenkaan, vaan asia olisi sovittu pois päiväjärjestyksestä ilman viranomaisia. Myös kyläyhteisö piti ehkä useamman aviottoman lapsen syntymää häpeällisenä talontyttäreille mikä se saattoi olla osasy sille, että Liisa Juhontytär oli salannut synnytyksensä.

Naimattoman naisen tausta, maine ja asema yhteisössä vaikutti lapsenmurhatapausten lisäksi esimerkiksi raiskaustapausten käsittelyssä. Tutkitulla alueella ei ollut käsittelyssä yhtään selkeää raiskaustapausta mutta naapuripitäjistä löytyy esimerkkejä. Lammilaisen Marketta Jaakontyttären vuonna 1610 raiskannut Martti Pekanpoika tuomittiin mestattavaksi. Isä ja naapuri olivat osuneet paikalle ja saattoivat todistaa tapahtuneen.⁴²⁹ Voisi olettaa, että vaikka he eivät olisikaan itse tapausta nähneet, niin Marketan raiskaaja olisi silti saatettu tuomiolle. Vastaavasti kuolemaan tuomittiin Hauhon naapuripitäjässä Pälkäneen Ruokolassa 15-vuotiaan Maria Pekantyttären raiskannut Kalle Sipinpoika vuonna 1690. Tässä tapauksessa asian toi käräjille tytön äiti ja tapahtumalla oli useita silminnäkiöitä.⁴³⁰ Raiskaus oli tabu ja se oli maanlaissa ankarasti rangaistu teko. Tabunomaisuus tarkoittaa, että teko oli välittömästi tuomittava. Yhteisön tuki oli naiselle ratkaisevaa samoin kuin naisen oma vastuu sekä oman että suvun kunnian puolustajana. Naisiin kohdistuva seksuaalinen väkivalta on kautta historian ollut yhteisön kannalta sen pahimpia uhkia.⁴³¹

Sen sijaan nuori piika (*unge piga*) Agneta Juhontytär Vuolijoelta oli käräjillä vaikeassa tilanteessa vuonna 1689. Hän kertoi oikeudelle tullessa raiskatuksi metsässä ja synnyttäneensä sen seurauksena lapsen. Isää hän ei kertomansa mukaan ollut tuntenut. Agnetan kerrottiin kuitenkin seurustelleen avoimesti naimisissa olevan suutarin Erkki Juhonpojan kanssa, joten molemmat tuomittiin sakkoihin. Agneta tuomittiin rahojen puutuessa ruumiilliseen rangaistukseen. Raiskausväite sivuutettiin käräjillä kokonaan.⁴³² Agneta tietysti saattoi keksiä tarinan peitelläkseen Erkkiä lapsensa todellisenä isänä, koska rangaistus suhteesta naimisissa olevaan mieheen oli kovempi. Toisaalta tapaus kertoo myös sitä, että julkisesti naimissa olevan miehen kanssa seurusteleva piikatyttö oli suojaton niin metsässä kuin

⁴²⁸ Andersson 1998: 88–89.

⁴²⁹ KA Hauhon käräjät 7.10.1610: 37.

⁴³⁰ KA Kangasalan käräjät 12–14.6.1690: 1473–1476. Kiitän Marja Lintulaa tiedonannosta ja kopiaista.

⁴³¹ Matikainen 2002, s. 112.

⁴³² KA Hauhon käräjät 8-9.4.1689: 58–59.

oikeudessakin. Jos joku otti hänet väkisin, niin naisen oli käytännössä mahdotonta saada ymmärrystä tai apua väitteelleen.

Useat lyhyet suhteet eri miesten kanssa ja julkinen seurustelu naimisissa olevan miehen kanssa heikensivät naisen asemaa paitsi oikeudessa myös kyläyhteisössä. Missä kulki huonon naisen ja kunniallisen naisen ero? Se ei johtunut neitsyyden menettämisestä ennen avioliittoa, kuten usein yksiviivaisesti ajatellaan. Naisella saattoi olla useitakin hyväksytyjä suhteita ja jopa useita aviottomia lapsia eikä häntä silti suljettu yhteisöstä eikä se välttämättä edes heikentänyt mahdollisuuksia solmia avioliittoa. Epäsiveellisen ja tuomittavan käytöksen piti rikkoa yhteisön moraalisaantöjä. Vanhat maanlait tuomitsivat jyrkästi kaikenlaiset avioliiton ulkopuoliset suhteet, joten sellaiseen sortuminen leimasi naisen ja kaikkein varmimmin huoraksi. Miesten avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin suhtauduttiin osin ymmärryksellä ja niitä katsottiin läpi sormien. Tosin arvostetussa asemassa olevan miehen lankeaminen avioliiton ulkopuoliseen suhteeseen katsottiin moraalisesti pahemmaksi kuin kuljeskelevan rivisotilaan. Säätyläiset ja isännät pyrkivät kaikin keinoin todistamaan viattomuutensa, jos kylillä alkoi levitä epäilyjä heidän kunniallisuudestaan. Käräjien tuomio huoruudesta saattoi olla tuhoisa heidän yhteiskunnalliselle asemalleen.

Tuntematonta ei ollut 1600-luvulla sekään, että yritettiin palkata joku naimaton mies ottamaan syyt aviottomasta lapsesta niskoilleen. Ratsutilallinen Taneli Eskonpoika Kajantilasta ilmoitti vuoden 1665 käräjillä naimisissa olevan miehen Matti Matinpojan tarjonnan hänelle yhtä paitaa ja sukkaparia siitä hyvästä, että hänen ratsumiehensä Olavi Heikinpoika ottaisi syyt niskoilleen Matin luvottomasta suhteestaan. Matti oli päätenyt avioliiton ulkopuoliseen suhteeseen kajantilalaisen Kerttu Erkintyttären kanssa.⁴³³ Tapauksessa kiinnostavaa on se, että Matti lähestyi asiassa ratsumiehen isäntää eikä ratsumiestä itseään. Hierarkinen yhteiskuntakäsitys oli saanut sijaa talonpoikaisessa yhteisössä: suurta palvelusta pyydettiin isännältä eikä tämän palvelijalta, mikä taas toisaalta koitui Matin kohtaloksi.

Naisen asema yhteisössä ratkaisi edelleen hänen käytöksensä rajat niin käräjillä kuin muuallakin. Tärkeää oli myös muistaa roolinsa. Naisen kannatti esittää julkisuudessa passiivista roolia ja miehen taas edellytettiin olevan aktiivinen.⁴³⁴ Köyhän naisen oletettiin käyttäytyvän asemansa mukaan. Sidottiinhan kirkon köyhänapukin säädylliseen käytökseen. Tämä edellytti vaikenemista tai sitten itkemistä ja katumusta. Jää silti epäselväksi miten naiset käräjillä käyttäytyivät, koska kirjuri ei ole kirjannut naisten reaktioita. Veljenpoika tosin vakuutti Liisa Juhontyttären itkeneen tekonsa jälkeen hänen tuvassaan. Liisa Tuomaantytär sen sijaan jää kaikissa tuomiokirjajutuissa varsin etäiseksi ja passiiviseksi hahmoksi, joskin hän yritti myös vältellä käräjiä.

⁴³³ KA Hauhon käräjät 13–14.2.1665: 38v.

⁴³⁴ Andersson 1998, s. 87. Rautelin 2009, s. 31–32.

4.9 Isäntävallan ja kontrollin kasvu

Isännän velvollisuuksiin kuuluvasta koko talouden jäsenten siveyden ja yleensä kunniallisen elämän valvonnasta alkoi tulla virallisempi vaatimus vasta 1600-luvun loppupuolella. Katekismuksen Huoneentaulu ei velvoittanut isäntiä mihinkään yleiseen siveydenvalvontaan samoin kuin eivät myöskään vanhat maanlait. Lutherin Huoneentaulu korosti kolmisäätyoppia ja alamaista kuuliaisuutta ylempiään kohtaan mutta ei erikseen edellyttänyt siveydenvalvontaa. Isäntien oletettiin olevan kotitalouksiensa yksinvaltaisia johtajia ja isäntävalta alkoi selvästi korostua asiakirjatasolla.

Isäntävaltaan kuuluva siveellisyyden valvonta tuli esille ensi kertaa vasta vuosina 1664 ja 1686 säädettyjen palkollislakien myötä. Isäntäväki määrättiin palkollisasetuksessa vastaamaan niin palkollisistaan kuin perheenjäsenistäänkin. Mikäli palvelija syyllistyi johonkin rikokseen, niin rankaisutoimien ohella samalla voitiin tutkia oliko isäntäväki laiminlyönyt kurinpitovelvollisuutensa.⁴³⁵ Valvonnan kiristyminen koko yhteiskunnassa lisääntyi koko ajan viranomaisten toimesta. Vuonna 1686 määrättiin papistoa pitämään tarkkaa kirjanpitoa syntyneistä, vihityistä ja haudatuista mikä johti kirkonkirja-aineiston syntyyn. Samalla aviottoman lapsen synnyttänyt nainen muuttui entistä näkyvämmäksi asiakirjoissa, koska hän sai nimensä eteen kirjainparin *qp* eli *kvinsperson* (naisihminen). Syyt lapsen syntymään olivat toissijaisia. Lapsen synnytettyään nainen oli todistettavasti menettänyt neitsyytensä ja menetti samalla kirkon silmissä arvoaan. Hän joutui istumaan häpeäpenkillä eli kärsimään kirkkorangaistuksen. Merkintä seurasi häntä koko elämän, ellei hän avioitunut. Häihinsä hän ei saanut kirkolta morsiuskruunua.

Perhehistorian kannalta kiintoisaa on se, että niin Marketta Nuutintytär, Liisa Juhontytär kuin Liisa Tuomaantytärkin elivät varsin itsenäistä elämää kotitalonsa yhteydessä. Hyömäkeläisellä lähemmäs 40-vuotiaalla Liisa Juhontyttäreellä oli kärjäkirjojen antaman tiedon mukaan veljenpoikansa isännöimän tilan alaisuudessa oma erillinen pirttinsä tai aittansa, jossa hän saattoi elää yksinään. Vakituinen maakuupaikkakin hänellä oli tuvassa. Liisalla tuntui olleen omaa yksityisyyttä eikä hänen elämäänsä valvottu koko ajan. Lisäksi hän oli onnistunut solmimaan useampiakin suhteita ilman, että veljenpoika olisi puuttunut siihen ajamalla hänet tiehensä.

Juntulan Marketta Nuutintyttären asuinoloista ei ole yhtä tarkkoja tietoja. Luultavasti hän eli kiinteästi äitinsä kanssa, koska tämän todistus painoi käräjillä. Marketalla oli apuna äitinsä ja kylän naiset, vaikka hän oli siis lain mukaan tehnyt huorin langetessaan naimisissa olevan miehen kanssa suhteeseen. Ketään edellä mainituista kolmesta naisesta ei siis hyljeksitty sopimattomien suhteidensa takia siten, että heidät olisi suljettu kotitalouksien ulkopuolelle. Marketta Nuutintytär puhdisti vieläpä päättäväisesti käräjillä maineensa lapsenmurhaepäilyistä, Liisa Tuomaantytär tuomittiin kuolemaan sopimattomaksi käyneestä elämästään ja Liisa

⁴³⁵ Wilmi 2003, s. 229–230.

Juhontyttären kohtaloksi eivät koituneet useat salavuoteussuhteet, vaan lapsenmurha ja siitäkkin tuomion määräsi oikeus eikä perhepiiri.

Nimismiehen tyttären Liisa Tuomaantyttären asema oli erilainen kuin Marketalla ja Liisa Juhontyttäreellä. Hän oli syntyään vauraan talon tytär mutta päätyi nopeasti äitinsä ja sisarensa kanssa itsellisen asemaan myydyn kotitalon yhteyteen. Naiset asuivat todennäköisesti omassa mökissä entisen kotitalon alaisuudessa. Sekin on mahdollista, että Liisa oli elänyt ratsumies Matin kanssa yhteiseloa, koska parille syntyi ilmeisesti ainakin kaksi aviotonta lasta. Molempia Liisoja yhdistää eräs tärkeä seikka: Molemmat tulkittiin kärjäkirjoissa irtolaisiksi. Heidän tuomionsa annettiin vuoden 1664 jälkeen, jolloin palkollisasetukset olivat jo tulleet voimaan. Sen sijaan Marketta Nuutintytär oli kärjäillä ennen vuotta 1664 ja hänen tapauksensa oli erilainen osin jo siitäkkin syystä, koska tuolloin asia ratkaistiin kylän naisten ja nimismiehen toimesta eikä kirkko tuolloin puuttunut asiaan.

Kukaan esimerkkitapausten kolmesta naisesta ei kuulunut niin sanottuun perimysperheeseen eli ”ydinperheeseen”. He olivat syystä tai toisesta jääneet naimattomiksi ja elivät veljiensä ydinperheiden yhteydessä antaen työpanoksensa kotitalolle. Heidän solmimillaan suhteilla ei ollut olennaista merkitystä maanperimyksen kannalta. Miespuolisilla suvun jäsenillä ei ollut erityistä syytä valvoa heidän seksuaalisuuttaan, koska heillä ei ollut perittävää maaomaisuutta, jonka siirtymistä toisen suvun haltuun olisi suunniteltava. Se antoi naisille vapauden solmia esiaviollisia suhteita, joista jokin johtaisi kenties toivottuun avioliittoon. Avioton lapsi ei ollut este avioliitolle, koska hänet voitiin vanhojen maanlakien mukaisesti rajata syntyvien aviolasten ulkopuolelle. Perheelliselle isännälle sisaren avioton lapsi ei ollut ongelma, koska tällä ei ollut perimyoikeuksia enonsa omaisuuteen. Korkeintaan äidin ja lapsen elatus saattoi tuoda käytännön ongelmia, mutta nekin voitiin korvata työllä eikä taloon tarvinnut palkata ulkopuolista työvoimaa. Lisäksi äiti ja avioton lapsi oli helpompi elättää kuin kokonainen kasvava tilaton perhe.

Patriarkalisuudella on tarkoitettu nimenomaan isännän johtamaa perhe- ja kotitalousjärjestelmää sekä työyhteisöä. Patriarkalisuuden on nähty olleen tarkoituksenmukaista niin kotitaloudessa kuin työelämässäkin. Sen on todettu kummunneen Lutherin huoneentaulusta ja kolmisäätyopista.⁴³⁶ Oman ongelmansa kuvioon toi 1600-luvulla vielä sekin, että isä, veljiä ja aviomiehiä oli sodassa. Naisten oli pakko tehdä päätöksiä ja ratkaista asioita ilman läheisten miespuolisten sukulaisten läsnäoloa. Maanlakien mukaan äiti kelpasi naittajaksi, jos ketään lueteltuja miespuolisia sukulaisia ei ollut elossa.⁴³⁷

Varsin usein 1600-lukua koskevissa tutkimuksissa todetaankin, että yhteiskunta oli patriarkalisesti järjestäytynyt. Miehillä oli valta-asema, jolle naiset olivat alisteisia. Tätä näkemystä pitää kuitenkin tarkentaa siten, että kaikki naiset eivät olleet kaikkien miesten alistettavissa. Patriarkalisessa yhteiskunnassa valta oli

⁴³⁶Esim. Nygård 2002, s. 158–159.

⁴³⁷Talonpoikain laki 1442 (2005), s. 36.

kotitaloutta hoitavilla henkilöillä eli avioparilla.⁴³⁸ Paljon riippui ihmisestä itsestään, hänen käytöksestään ja asemastaan yhteisössä kuinka paljon hänellä oli valtaa muiden yli. Emännällä oli valtaa aikuisiin poikiinsa ja renkeihin eikä näillä taas ollut samaa valtaa häneen, vaikka he olivat miehiä. Aatelisnaisella taas oli aina asemansa tuoma valta yli koko talonpoikaisyhteisön.⁴³⁹

Patriarkaalisuuden käsite toteutui enemmän tai vähemmän ihanteiden mukaan talonpoikaisessa kotitaloudessa perintö- tai kruununtilalla. Sen muodosti avioliitto ja maanperimys. Kaikki talonpoikaisyhteisössä eivät kuitenkaan lukeutuneet tähän asemaan, vaan kylissä asui lukuisa joukko tilattomia, joihin siis saattoi lukeutua myös talonpoikien ydinperheen ulkopuolella olevia perheenjäseniä yhtä hyvin kuin jo useamman sukupolven tilattomia. Vaikuttaa siltä, että 1600-luvun hämäläisellä maaseudulla oli niin miehiä kuin naisia, joilla yksinkertaisesti ei ollut sen paremmin isää kuin isäntääkään. Palvelukseen voitiin lähteä kauaskin kotiseudulta ja paikkakuntaa vaihtaa tarpeen niin vaatiessa. Hyvä esimerkki on Vuolijoella palvellut ja sieltä karannut varsinaissuomalainen Petronella, jonka isännimeä kukaan ei tiennyt tai täysin itsenäisesti elänyt Valpuri Kuhmalainen, joka ansaitsi elantonsa viinanmyynnillä.

Käräjillä esitettiin melkein pä fraasinomaisesti, että eri syistä oikeudenkäynnistä pois jääneet otettaisiin kiinni ja tuotaisiin seuraaville käräjille. Vain hyvin harvoin näin todella tapahtui. Karkaaminen suvusta ja perheestä viranomaisten ulottumattomiin oli mahdollista ja sitä myös tapahtui, koska koko väestön kattavaa väestökirjanpitoa ei vielä ollut. Yksi syy muutokseen, joka johti osaltaan lisääntyvään valvontaan, oli 1680-luvun alussa suoritettu isoreduktio. Suurin osa aateliston lahjoitusmaista palautettiin takaisin kruunulle. Lisäksi aatelisto alkoi itse asettua asumaan vakituisesti sätereilleen ja huolehtia tilanhoidosta sekä alustalaisistaan. Kartanon maineelle ei sopinut se, että sen aitoissa kuhisi öisin kylän nuorisoa ja harjoitettiin sopimattomuuksia. Aiemmin alustalaisia olivat valvoneet aatelisten voudit ja edusmiehet, jotka eivät välttämättä vahtineet väkeä kovinkaan tarkasti kunhan määrättyt työt tulivat tehtyä. Vielä sitäkin enemmän syynä olivat palkollisasetukset, jotka velvoittivat isäntäväkeä valvomaan palvelijoidensa elämää. Mikäli palkollinen teki rikoksen, niin isännän voitiin katsoa laiminlyöneen kurinpidollisen velvollisuutensa.⁴⁴⁰ Käytännössä voi nähdä myös feodaalisia piirteitä, jossa kartanon herralla oli ainakin teoriassa yhä suurempi valta alaistensa ylitse.

Ulkomailla koulutetut aateliset kartanonherrat, joista osalla oli balttitausta, halusivat valvoa Euroopasta omaksutun mallin mukaan palkollistensa elämäntapoja sekä sen myötä seurustelua ja tarvittaessa puuttua huonoiksi tai siveettömiksi katsomiinsa kansantapoihin. Vuoden 1686 kirkkolaki jatkoi samalla linjalla: talonisännillä oli oikeus ja velvollisuus kurittaa lapsiaan ja palkollisiaan sekä huolehtia heidän kristinopin taidoistaan ja valvoa heidän elämäntapojaan.

⁴³⁸ Ks. esim. Toivo 2008, s.137–144.

⁴³⁹ Toivo 2008, 137–144, Myös Hansen 2006, s. 17–18.

⁴⁴⁰ Vilmi 2003, s. 230.

Vuosisadan lopulla palkollisille määrättiin vielä muuttokieltokin. Määräykset eivät toki välttämättä huonontaneet palkollisten asemaa, koska heillä oli myös oikeuksia täydellistä mielivaltaa vastaan.⁴⁴¹

Holhoajahallituksen aikana 1671 annettiin asetus, jonka mukaan kartanonherra sai oikeuden jakaa vesileipärangaistuksia sekä raipparangaistuksia mikä oli osa aatelisprivilegioita. Asetus kuvastaa sitä, että aateli onnistui lopultakin saamaan talonpoikiin asti ulottuvan rangaistusvallan, jota se oli hakenut. Sama määräys toistui lievennettynä vuosien 1719 ja 1723 asetuksissa. Isäntä oli kotitaloudessa isän asemassa eikä hänen vaimonsa, lapsensa eivätkä palkollisensa saaneet nousta häntä vastaan.⁴⁴² Lapsenmurhaoikeudenkäynneissä isän tai isännän valvonnan puute voitiin tuoda 1700-luvulla esiin. Isännän ja isän asemalle ei ollut kunniaksi, jos hänen alaisuudessaan siveettömyys johti pahimmillaan lapsenmurhaan.⁴⁴³

Ylemmän väen puuttuminen palkollistensa elämään alkoi selvästi näkyä kärjäkirjoissa. Aatelisia tai säätyläisiä alkoi olla käräjillä 1670-luvulta alkaen yhä useammin salavuoteuteen langenneiden palkollistensa takaajina, siis varsin pian palkollisasetusten tultua voimaan 1660-luvulla. Ratumestari Caspar Niederland Kouvalasta oli takaamassa palvelijansa Heikki Klaunpojan salavuoteuskäräjillä vuonna 1674.⁴⁴⁴ Pääsääntöisesti takaajina toimivat Hauholla vakituisesti asuneet aateliset. Hyömäen kartanon perillinen Fredrik von Kraemer tuomittiin itse salavuoteudesta vuonna 1686 Lastikka -nimisen piian kanssa 40 mk sakkoihin. Vuonna 1692 von Kraemer itse oli takaamassa renkinsä Juho Tanelinpojan, jota syytettiin salavuoteudesta Kerttu Heikintyttären kanssa. Sen sijaan hän ei taannut Fredrik -nimistä renkiään, jota aiemmilla käräjillä oli syytetty salavuoteudesta. Ehkä siksi, että tämä oli oikeuden mukaan karannut tiehensä tai sitten syyllinen tiesi jo etukäteen, ettei isäntä tukisi häntä.⁴⁴⁵ Ollessaan salavuoteusoikeudenkäynnissä takaajana Fredrik von Kraemer oli jo ehtinyt avioitua ja siirtyä kartanon isännäksi. Hän ei enää ollut nuori naimaton upseeri, jonka solmimaa suhdetta alempisäätyisen piian kanssa voitiin vielä katsoa ymmärtäväisesti.

Takaajaksi soveltuivat 1600-luvun lopulla ketkä tahansa, jotka halusivat maksaa syyllisen sakot. Erkki Aataminpoika Sotjalasta oli maannut Valpuri Heikintyttären ja käräjillä häntä olivat takaamassa kirjuri Gustaf Henrikinpoika sekä miehen oma isä. Ratumies Per Gabrielinpojan takaajana puolestaan oli tämän leskiäiti.⁴⁴⁶ Takaaminen tarkoitti käytännössä sitä, että rengin tai palvelijan isäntä pidätti sakkorahan tämän palkasta. Näin todetaan esimerkiksi tapauksessa, jossa salavuoteuteen syyllistyneen sotilas Martti Sipinpojan ruotuisäntä Nuutti oli takaajana. Erikoista on sekin, että Hauhon kirkkoherra ja nimismies takasivat

⁴⁴¹ Nygård 2002, s. 161–163, 165. Wilmi 1991, s. 60.

⁴⁴² Nygård 2003, s. 166.

⁴⁴³ Rautelin 2009, s. 163–164.

⁴⁴⁴ KA Hauhon käräjät 19–20.1674: 117.

⁴⁴⁵ KA Hauhon käräjät 1–2.12.1686: 179, 22–23.2.1692: 49–50, 12–13.9.1692: 212–213.

⁴⁴⁶ KA Hauhon käräjät 2–3.9.1680: 52v, 5–6.3.1694: 111.

Portaassa asuneen ratsumies Juho Erkinpojan sakkorahat. Mies itse oli paennut mutta ilmeisesti ainakin takaajat tiesivät kyllä minne.⁴⁴⁷

Naisille ei sakkorahan takaajia löytynyt kuin vain kolmessa tapauksessa. Kirkkoherra Gåsman takasi Kerttu Ristontyttären pappilasta, joka oli synnyttänyt lapsen renki Yrjö Antinpojalle Syrjäntakaa. Mies oli tunnustanut olevansa lapsen isä ja hänet tuomittiin piiskattavaksi.⁴⁴⁸ Valitettavasti tapauksen yksityiskohdat eivät selviä, sillä olisi mielenkiintoista tietää miksi pitäjän kirkkoherra asettui salavuoteudesta syytetyn naisen takaajaksi. Toisaalta mielikuva aviottoman lapsen synnyttäneen naisen julmasta kohtelusta menneisyydessä on pitkälti syntynyt vasta 1900-luvulla, kuten Carolyn Steedman on todennut tutkiessaan hivenen vastaavanlaista tapausta 1800-luvun alun Englannissa.⁴⁴⁹

Samoin Haltian kylästä kotoisin olleen piian Ingeborg Yrjöntyttären takasivat isännät Yrjö Niilonpoika Kouvalasta ja Antti Rekonpoika Miemalasta. Lautamies Klaus Klemetinpoika puolestaan takasi Kristiina Enevaldintyttären Portaasta, joka syytti lapsensa isäksi kenttäväapeli Anders Nymaieria. Tämä taas ei ollut käräjillä läsnä.⁴⁵⁰ Mainitut naiset välttivät ainakin ruumiillisen kurituksen takauksen ansiosta. Kenties he palvelivat esimerkiksi piikoina ylimääräisen vuoden takaajansa luona. Poissuljettua ei ole sekään, että he olivat takaajiensa sukulaisia ja kenties jopa perheenjäseniä. Kirkkorangaistukselta naiset eivät silti välttyneet, vaan he joutuivat istumaan häpeäpenkissä kirkonmenojen ajan. Miehiä näennäisesti suosivalla takaussysteemillä oli myös etunsa, koska tällöin mies joutui kärsimään naisen tavoin edes jonkinlaisen rangaistuksen. Hän menetti ainakin osan palkkarahoistaan. Oman isän tai äidin takaus ei tosin merkinnyt yhtä suurta menetystä.

Miehet alkoivat yhä useammin olla poissa salavuoteusoikeudenkäynneistä 1600-luvun lopulla. Sotainen aikakausi mahdollisti miesten päätyminen kauas kotiseudultaan, vaikka he olisivatkin olleet halukkaita vastaamaan teostaan yhdessä naisen kanssa. Mies saattoi olla vieraalla maalla sotapalveluksessa jopa täysin tietämätönkin siitä, että seurustelukumppani oli synnyttänyt suhteesta lapsen. Tällöin todettiin, että mies ei ole oikeudessa paikalla ja selitettiin missä hän oleskeli. Jotkut saattoivat olla toisella puolella maata kuten Lemmittylän Perttu Jaakonpoika, joka oli lähtenyt Viipuriin korpraali Anders Röökmanin palvelukseen tai rykmentin pillipiipari Yrjö Matinpoika puolestaan oli komppaniansa mukana Savossa.⁴⁵¹ On mahdollista, että miehet palattuaan avioituivat salavuoteuskumppaninsa kanssa – tai sitten jäivät lopullisesti sille tielleen.

Toisinaan syytetyt miehet olivat kärjäkirjojen mukaan tahallaan livistäneet (*förrymd*). Käräjillä kuitenkin aina todettiin, että tavattaessa mies otettaisiin kiinni ja tuotaisiin oikeiden eteen. Vain kaksi kertaa poissaollut mies oli syytteessä myöhemmillä käräjillä. Anna Prusintyttären aviottoman lapsen isä sai myöhemmin sakot, vaikka ei ollut ensimmäisillä käräjillä läsnä. Hänet tuomittiin samalla kertaa,

⁴⁴⁷ KA Hauhon käräjät 17–18.3.1684: 60, 6–7.11.1682: 135.

⁴⁴⁸ KA Hauhon käräjät 21.–22.11.1695: 341–342.

⁴⁴⁹ Steedman 2007, s. 1–3.

⁴⁵⁰ KA Hauhon käräjät 7–8.9.1696: 242. 8–9.5.1700: 259–260.

⁴⁵¹ KA Hauhon käräjät 20.6.1683: 123, 14–15.7.1684: 95.

kun Anna oli jo toisen kerran käräjillä uudesta suhteesta. Myös naimisissa oleva Yrjö Hannunpoika Sappeesta saapui seuraaville käräjille ollessaan syytettynä suhteesta Sofia Pentintyttären vuonna 1690.⁴⁵² Aviottomien lasten isät olivat yleensä sotilaita tai renkejä, joten heille oli helppoa vaihtaa maisemaa. Rukkoilasta kotoisin olleen rengin Matti Fransinpojan sanottiin karanneen aina Liivinmaalle asti.⁴⁵³

4.10 Säätyläiset kansan holhoojina

Palveluspakkoasetusten seurauksena aatelisilla kartanon omistajilla oli palvelusväkeä, ja yhteisössä riitti myös tilattomia kartanoiden alustalaisiksi. Tämän lisäksi 1700-luvun puolivälin jälkeen kaikki suuremmat tilat alkoivat perustaa innokkaasti torppia, joiden asukkaat olivat sidottuja isäntäväkeen ja heidän päätöksiinsä. Tämä kaikki vaikutti siihen, että suvun ja isännän rooli tavallaan alkoi siirtyä säätyläistölle. Se näkyy niin seksuaalirikoksissa kuin alustalaisten avioliitosten solmimisessakin.

Alustalaisten siveellisyyden valvonta oli yksi osa säätyläistön uudenlaista puuttumista maaseutuyhteisön elämään. Anna Prusintytär Hahkialasta tuomittiin syyskäräjillä 1693 ensikertalaisena salavuoteudesta (*lönskaläge*) pellavankutoja Erkin kanssa. Suhteesta oli syntynyt lapsi, Marketta, joka oli kastettu kesäkuun 10. päivänä samana vuonna. Erkki ei ollut saapunut käräjille tuomittavaksi ja hänen osaltaan todettiin, että juttu siirtyy kunnes mies saadaan oikeuden eteen.⁴⁵⁴ Suhde ei jäänyt viimeiseksi, sillä Anna oli uudelleen käräjillä jo seuraavan vuoden syyskäräjillä. Tällöin hänet tuomittiin toisen kerran salavuoteudesta. Makaajakseen hän kertoi Ilmoilan kartanon isännän Gustaf Johan Birckholtzin rengin Jaakko Juhonpojan. Birckholtz oli itse käräjillä läsnä mutta syytetty renki ei. Kartanon isäntä kertoi rengin tunnustaneen hänelle tekonsa ja siksi hän oli paikalla tämän takaajana. Anna tuomittiin salavuoteudesta 40 taalerin sakkoon. Samalla kertaa tuomittiin sakkoihin Annan aiemman aviottoman lapsen isä pellavankutoja Erkki.⁴⁵⁵

Huolimatta kahdesta käräjille päätyneestä suhteestaan ja syntyneistä aviottomista lapsista, Anna Prusintytär avioitui vuonna 1697 Heikki Olavinpojan kanssa, joka palveli Hahkialan kartanossa. Tultaessa 1700-luvulle, he muuttivat lapsineen Hahkialasta Birckholtzin isännöimän Ilmoilan kartanon lampuodeiksi. Anna Prusintytär kuoli vuonna 1738 lampuodinemäntänä, jonka avioliitosta syntynyt poika jatkoi tilanpitoa.⁴⁵⁶ Nuoruuden ”synnit” eivät siis estäneet häntä solmimasta hyvää avioliittoa ja päätymistä jopa emännäksi. Anna itse oli syntynyt vuoden 1668

⁴⁵² KA Hauhon käräjät 17–18.3.1690: 58, 19–20.9.1690: 180.

⁴⁵³ KA Hauhon käräjät 12–15.7.1673: 121–122.

⁴⁵⁴ KA Hauhon käräjät 22–23.9.1693: 363–364.

⁴⁵⁵ KA Hauhon käräjät 3–4.12.1694: 343–344.

⁴⁵⁶ Yhteys löytyy seurattaessa heidän lapsiensa syntymäpaikkoja. HMA Hauhon seurakunnan arkisto, Hauhon syntyneiden luettelot 1692–1707 ja rippikirjat 1736–1743, 1749–1756, Ilmoila, Kartano.

tienoilla. Molemmat aviottomat lapset syntyivät hänelle parin vuoden sisällä vuosina 1692–94, jolloin hän oli 23–24 -vuotias. Avioliiton Anna solmi ollessaan 29-vuotias mikä on tyypillisen korkea ikä läntisen perhemallin alueella. Annan tapauksesta voi jälleen havaita sen seikan, että neitoiän jälkeen naisella saattoi olla parikin suhdetta, mutta ne eivät silti ajaneet häntä ulos yhteisöstä eivätkä edes avioliittomarkkinoilta.

Erityisen kiinnostavaa Anna Prusintyttären tapauksessa on Ilmoilan kartanon isännän Gustaf Johan Birckholtzin aktiivinen toiminta käräjillä, jossa Anna Prusintytärtä syytettiin salavuoteudesta. Renki oli tunnustanut isännälleen syyllisyytensä, joten kartanon isäntä oli siis jo ennen käräjiä selvittänyt asiaa. Esimerkki osoittaa kuinka kartanon isännillä oli kasvava rooli palkollistensa elämässä 1600-luvun lopulla. Siinä missä viranomaiset alkoivat yhä herkemmin tuoda salavuoteustapaukset tietoon, niin myös tilanomistajat alkoivat yhä useammin puuttua salavuoteuteen ja ylipäätään myös alustalaistensa avioliittoihin. Isäntien tehtäviin kuului periaatteessa edustaa naispalkollisiaan käräjillä.⁴⁵⁷

Rukkoilassa käytiin ongelmallinen avioitumiskiista vuonna 1689.⁴⁵⁸ Vanhapiika (*een gammal piga*) Sophia Rekontytär syytti Jaakko Nuutinpoikaa Jokioisten ratsutilalta rikotusta avioliittolupauksesta. Sopimus avioitumisesta oli tehty jo 12 vuotta aiemmin. Toisin kuin Jutilan Valpuri Mikontyttären pika-avioliitossa, niin tässä tapauksessa kyseessä oli todellinen pitkäntähtäimen suunnitelma ja sopimus. Kihlauksen oli aikoinaan vahvistanut kappalainen Erik Herkepaeus. Jaakko oli tullut 12 vuoden jälkeen toisiin ajatuksiin ja halusikin purkaa kihlauksen. Hän vetosi siihen, että Sofia oli tullut vasta 14-vuotiaana ylipuhutuksi johonkin sellaiseen mitä hän ei siinä iässä vielä ymmärtänyt. Ylipuhuja oli hänen velipuolensa Heikki Ottenpoika, joka oli sopinut tulewansa Jaakolle palkolliseksi, mikä oli ollut osa avioliittosopimusta. Heikki oli kuitenkin lähtenytkin sotilaaksi heti, kun kihlaus oli virallisesti saatu sovittua. Sofia taas kertoi käräjillä halunneensa pitää kiinni kihlauksesta, vaikka hänellä olisi kertomansa mukaan ollut hyvät mahdollisuudet tulla luvatuksi myös erälle Kangasalalaiselle miehelle. Kihlapari oli myös maannut yhdessä mikä tuotiin oikeudessa esille.⁴⁵⁹

Sopimus avioliitosta oli tehty vuonna 1667. Sofia Rekontytär mainitaan henkikirjassa itsellisenä Rukkoilassa ainakin jo vuonna 1671. Myöhemmin 1684 Sofia mainitaan itsellisenä autiotalossa (*inhys på öde hemmanet*), jonka isäntänä on samana vuonna Sofian velipuoli Heikki Ottenpoika.⁴⁶⁰ Velipuolen harvinainen isännimi viittaa siihen, että hän saattaisi olla samaa sukua kuin Rukkoilan Niemen ratsutilan aiempi suku, josta myös Otte Juhonpoika oli ollut vuonna 1663 käräjillä syytettynä sopimattomasta suhteesta. Sofia ei asunut yksin, sillä hänen yhteydessään mainitaan joinakin vuosina sisar nimeltä Sista. Koska Heikki oli sopinut avioliitosta, niin Sofialla ja Sislalla ei ollut elossa muita läheisiä miespuolisia sukulaisia. Veljen ollessa sotapalveluksessa naiset ehkä muodostivat oman kotitaloutensa. Nuorena

⁴⁵⁷ Pylkkänen 2006: 80–81.

⁴⁵⁸ KA Hauhon käräjät 8–9.4.1689: 50–51.

⁴⁵⁹ KA Hauhon käräjät 8–9.4.1689: 50–51.

⁴⁶⁰ KA SAY: Hauho, Rukkoila 1675–1693, s. 113.

sovittu ja kappalaisen vahvistama virallinen kihlaus oli tuonut Sofialle 12 vuoden aikana tietyn statuksen, joka erotti hänet muista naimattomista naisista.

Oikeuden päätöksen mukaan Jaakon oli haettava kihlauksen purkua tuomiokapitulista. Vuoden 1685 henkikirjassa Sofia mainitaan viimeisen kerran Rukkoilassa. Jokioisten yksinäistilalta löytyvät vuonna 1693 Jaakko Nuutinpoika sekä vaimo Sofia. Kihlauksen oli vahvistanut kappalainen ja se, että he olivat maanneet yhdessä, teki sovittuun kihlauksen purun oikeudellisesti mahdottomaksi.⁴⁶¹ Kirkkolaki vuonna 1686 määräsi, että kihlausta piti olla todistamassa joko molempien vanhemmat tai holhoojat (*förmyndare*). Lisäksi todettiin, että kunnollisia virallisia kihlajaisia ei voitu pitää, ellei paikalla ollut kahta ”kunniallista todistajaa miesväestä”, yksi kummaltakin puolelta. Asiasta päättävien henkilöiden sukulaisuuden asteita ei enää määritelty yhtä tarkasti kuin maanlaeissa. Tilaisuudessa pari antoi toisilleen kättä sekä vaihtoi lahjoja. Salakihlausta ei pidetty virallisena kihlauksena. Naisen vietteleminen kihlalupauksen varjolla oli tuomittava teko eikä kihlapari saanut kirkon mukaan maata yhdessä ennen vihkimistä. Kirkkolaki määräsi vielä erikseen, että talonväen oli vahdittava, ettei niin tapahtuisi.⁴⁶²

Kihlauksen solmiminen ja sen virallistaminen viranomaisen tai säätyläisen läsnä ollessa hyödytti naista sikäli, että miehellä ei ollut sen jälkeen oikeastaan enää mitään keinoja purkaa kihlausta. Se kuvaa myös sitä, että kihlaus oli edelleen tärkeämpi kuin kirkollinen avioliitto ja näin ollen kansan katsannossa yhteiselämä voitiin aivan hyvin aloittaa jo kihlauksesta, vaikka kirkkolaki sen kielsikin. Kihla-aikana voitiin työskennellä vielä palkollisina sekä hankkia varoja yhteistä elämää varten. Tarvittaessa kihlauksen saattoi silti yhteisellä sopimuksella myös purkaa toisin kuin avioliiton.

Lemmettylän ratsutilan piika Kirsti Jaakontytär oli samoilla käräjillä vuonna 1689 kuin Sofia Rekontytär ja vieläpä lähes samassa asiassa. Lemmettylässä palvellut renki Simo Klemetinpoika ei aikonutkaan avioitua hänen kanssaan, vaikka he olivat solmineet edellisenä syksynä kihlauksen kirkkoherra Christopher Herkepaeuksen ja vouti Isak Johaninpojan todistaessa tapahtumaa.⁴⁶³ Isak Johaninpoika omisti Lemmettylän, joten kyseessä olivat hänen palkollisensa. Kihlauksen seurauksena Kirsti ilmoitti Simon maanneen hänet. Niin Sofia kuin Kirstikin vetosivat molemmat siihen, että heidät oli myös maattu virallisen kihlauksen lisäksi, mikä entisestään vaikeutti kihlauksen purkamista. Lisäksi korkea-arvoiset kihlauksen todistajat mainittiin nimiltä käräjillä.

Simo Klemetinpoika oli siis heikoilla ja pariskunta joutui kaikesta huolimatta avioitumaan. Se käy ilmi vuoden 1694 käräjiltä, jossa selvitetään ikävää tapaturmaa Lemmettylän heinämaalla.⁴⁶⁴ Kirsti Jaakontyttären aviomies Lemmettylän renki Simo Klemetinpoika oli kuollut renki Elias Matinpojan viikatteeniskuun. Simo oli ensin ryhtynyt töihin mutta asettunutkin sitten nukkumaan niitylle eikä Elias ollut

⁴⁶¹ KA SAY: Hauho, Jokioinen 1675–1693, s. 110.

⁴⁶² Kirko-laki ja Ordningi 1686 (1986), s. 21–25.

⁴⁶³ KA Hauhon käräjät 8–9.4.1689: 51.

⁴⁶⁴ KA Hauhon käräjät 3–4.12.1694: 288–291.

huomannut häntä, vaan oli luullut tämän lähteneen kotiin. Sekä läheisen Oksalan ratsumestari Gabriel Ridderkorp että Lemmettylän isäntä vouti Isak Johaninpoika olivat vakuuttamassa käräjillä, ettei heidän palkollistensa välillä ole ollut mitään vihanpitoa, joten kyse oli siis ikävästä tapaturmasta.

Yleensä oletetaan, että palkollisvaihe päättyi avioliittoon mutta tilattoman ja palkollisen ero näyttäisi olleen 1600-luvun lopulla veteen piirretty viiva. Kirstin ja Simon avioliitto osoittaa, että mies saattoi 1600-luvun lopulla työskennellä avioituttuaankin renkinä. Kirstin tittelinä oli rengin vaimo (*drengens hustru*) ja hän oli tuomiokirjan mukaan kotoisin Sappeesta. Jää epäselväksi, oliko pariskunta asunut virallisesti Sappeessa vai oliko Kirsti muuttanut sinne vasta jäätyään leskeksi. Simo mainitaan vuosien 1686–1694 välillä henkikirjassa Lemmettylässä, joten he todennäköisesti asuivat siellä avioitumisensa jälkeenkin tai sitten henkikirjaan merkittiin Simon virallinen palkollisasetusten mukainen ruokakunta Lemmettylässä, vaikka hän fyysisesti asui perheineen muualla.⁴⁶⁵ Vastaavalla tavallahan 1600-luvun alussa ratsumiehet asuivat toisinaan aivan eri kylässä kuin se tila, jolla he palvelivat.

Huomionarvoista on se, että mainituissa tapauksissa esiaviolliseen suhteeseen olivat jollain tavoin sekaantuneet niin viranomaiset kuin säätyläisetkin. Se kuvastaa sitä, että suku ei enää ollut se taho, joka ensisijaisesti toimi naisen naittajana. Vaikka kirkkolaki määräsi todistajiksi miespuolisen sukulaisen, niin käytännön elämässä kartanon isäntä tai pitäjän pappi ohittivat suvun.⁴⁶⁶ Miespuolisen sukulaisen tilalle asettui osin valtiovallan säättämien palkollisasetustenkin seurauksena säätyläinen. Sofian avioliitosta oli sopinut velipuoli mutta kihlauksen todistajana oli ollut kappalainen, mikä oli naimisiin haluavan Sofian pelastus. Kirstin kohdalla kihlauksen olivat vahvistaneet peräti kirkkoherra ja Lemmettylän ratsutilan isäntä. Mikäli molempien naisten kihlauksen todistajina olisivat olleet vain tilattomat sukulaismiehet, niin tapaukset olisivat voineet päättyä aivan toisin.

Turvautuminen oman suvun sijasta ylempisäätyisiin naittajiin oli köyhän tilattoman naisen kannalta siis hyödyllistä, jos hän halusi varmistua avioliitosta. Mies tietysti saattoi livistää mutta tällöin nainen säilytti kunniallisuutensa, koska oli tullut todistettavasti petetyksi. Voudin ja Lemmettylän ratsutilallisen Isak Johaninpojan rooli isäntänä ja isäntävallan käyttäjänä tulee hyvin esille: hän vahvisti piikansa ja renkinsä kihlauksen, oli myöhemmin todistamassa Kirstin puolesta käräjillä kihlauksesta sekä toimi todistajana myös rengin kuolemantapauksen selvittelyssä. Voisi olettaa, että pariskunnan häätkin oli vietetty Lemmettylän kartanossa. Palkollisten häitä juhlittiin usein kartanoissa isäntäväen järjestäminä sekä toimiessa juhlamenojen ohjaajina varsinkin 1700- ja 1800-luvuilla.⁴⁶⁷ Eräällä tavalla aateliston ja säätyläistön suhtautumisessa talonpoikaisväestöön voi nähdä tuohon aikaan aikaisempaa vahvemmin patriarkaalista ajattelua. He halusivat olla palkollisilleen ”isän sijassa”, kuten lakikomission jäsen Nils Gyldenstolpe asian

⁴⁶⁵ KA SAY Luopioinen, Lemmettylä 1686–1694, s. 21.

⁴⁶⁶ Ylikangas 1967, s. 79–83. Naispalvelijan naittamisesta tarkemmin.

⁴⁶⁷ Ks. esim. Vainio-Korhonen 2006: 134–135, Ehrström (1811) 2007: 40–47.

ilmaisi suunniteltaessa vuoden 1734 lakiin säännöksiä naispalvelijan naittamisesta.⁴⁶⁸

Tilanne isännän suojelun suhteen oli kokonaan toinen, kun Lemmettylän voudin Isak Johaninpojan toista piikaa Anna Yrjöntyttä, syytettiin salavuoteudesta Kouvalan kartanon rengin Jaakko Laurinpojan kanssa vuonna 1690. Kummankaan kartanon isäntä ei ollut tällä kertaa tapauksen käsittelyssä läsnä. Annan suhde oli ilmeisesti solmittu luvottomasti ja ilman virallista kihlausta, joten hän sai selvitä siitä omin neuvoin ja kärsiä rangaistukseksi raipaniskut.⁴⁶⁹ Jää hämäräksi saiko hän pitää edes palveluspaikkaansa.

Lemmettylän ratsutilan isäntien roolia alustalaistensa elämässä voi sattumalta seurata myös 1700-luvun lopulla. Tilan tuolloinen isäntä ja vouti Isak Johaninpojan jälkeläinen Johan Wallenius piti päiväkirjaa, johon hän teki arkipäivän merkintöjä kuolemaansa asti. Toiminta palvelusväen ja alustalaisten suhteen oli kartanossa varsin samanlaista kuin jo sata vuotta aikaisemmin.

”Otin Nissilän Iisakin pojan Mikon torppariksi Jouteniemeen ja suunnittelin avioliittoa hänen ja Tuomaan tyttären Marian kesken”, kirjoittaa Wallenius päiväkirjaansa 8.10.1796. Tuomas Pekanpoika oli hänen toinen torpparinsa. Suunnitelma tuotti tulosta jo seuraavan vuoden helmikuussa: ”Otin Nissilän Iisakin pojan Mikon torppariksi Jouteniemeen sekä sovin hänen kanssaan rippikoulun käymisestä, jonka jälkeen hänet kihlattiin torppari Tuomaan tyttärelle Marialle”.⁴⁷⁰ Nuoren parin häät vietettiin vasta 26.12.1797 ja tällöin Wallenius mainitsee päiväkirjassa olleensa avioliiton puhemiehenä. Hän kertoo saaneensa häissä Marialta palkkioksi paidan ja luvanneensa naiselle 10 kappaa ruista aiemmin antamansa lampaan lisäksi.⁴⁷¹ Tämä siis viittaa siihen, että Wallenius kustansi myös Marian myötäjäisiä.

Jää hämäräksi missä määrin Walleniuksella todella oli merkitystä nuorten avioliittopäätökselle. Mikko Iisakinpoika oli avioliitosta sovittaessa 25-vuotias ja Maria Tuomaantytär vasta 17-vuotias.⁴⁷² Avioparin ikä ja ikäero kuvastavat säätyläistön keskuudessa vallinnutta avioitumisikää. Walleniuksella oli vaikutusvaltaa alustalaistensa elämässä ja hänen hyväksynnällään oli merkitystä sille, järjestyikö talosta hyvä torppa tai palveluspaikka. Mikko ja Maria taipuivat järjestelyihin, eikä heidän mielipidettään saa selville. Mikko Iisakinpojalle se merkitsi omaa torppaa ja Maria Tuomaantytärelle avioliittoa sekä myötäjäisiä, mikä ei välttämättä ollut pieni asia torpparin tyttärelle ainakaan tämän vanhempien näkökulmasta. Ilman isännän suunnitelmia, hän olisi lähtenyt muiden torpan tyttöjen tapaan piiksi ja avioitunut ehkä vasta paljon myöhemmin. Miten paljon säätyläiset yleensä sopivat ja järjestelivät alustalaistensa avioliittoja jää arvoitukseksi, sillä lähteitä ei ole kuin harvoissa poikkeustapauksissa.

⁴⁶⁸ Ylikangas 1967, s. 83.

⁴⁶⁹ KA Hauhon käräjät 19–20.9.1690: 179–180.

⁴⁷⁰ Wallenius 1771–1821, s. 36.

⁴⁷¹ Wallenius 1771–1821, s. 39.

⁴⁷² HMA Luopioisten seurakunnan arkisto. Rippikirja 1795–1800. Syntyneiden luettelo 6.3.1771 ja 24.3.1779.

Siinä missä säätyläismiehet toimivat sulhasten puhemiehinä, niin vaimot suorittivat kaason tehtäviä.⁴⁷³ Wallenius kertoo rouva Bergstadiuksen toimineen kaasona Kukkolan Hoppulan talossa vietetyissä häissä. Hänen oma vaimonsa toimi Lemmettylän ratsumiehen tyttären Eevan häissä pukijana sekä kirkkoon saattajana vuonna 1807. Vastaavasti Hauholla kirkkoherran rouva oli kaasona Kokkilassa järjestetyissä talonpoikaishäissä vuonna 1811.⁴⁷⁴ Säätyläiset olivat usein joukolla myös vieraina talonpoikaishäissä ja samoin omien alustalaistensa häissä. Alustalaisille voitiin järjestää myös isäntäväen toimesta juhlia, jotka samalla leikkeineen ja kansantansseineen toimivat herrasväen huvituksena.

Nähtävästi säätyläistön aktiivinen osallistuminen virallisiin kihlajaisiin ja häihin sekä toimiminen myöhemmin kummeina nähtiin tavallisen kansankin keskuudessa kunniaksi, joka virallisti juhlia ja toi erityistä arvonantoa koko tapahtumalle. Kartanon isäntäväen mieliksi oleminen myös hyödytti, sillä heidän takanaan oli monta palkollis- ja torpparinpaikkaa sekä vaikutusvaltaa myös muihin säätyläisiin. Niiden avulla saattoi kivuta elämässä eteenpäin. Voidaan sanoa, että olemalla isäntäväen mieliksi, tilattomalla oli mahdollisuus sosiaaliseen nousuun kartanon alustalaismaailmassa. Renki saattoi päästä renkivoudiksi, ajuriksi tai vauraaksi torppariksi. Piika taas saattoi nousta emännöitsijäksi tai sisäköksi tai solmia taloudellisessa mielessä hyvän avioliiton. Siinä missä säätyläistö koki holhoavansa alustalaisiaan, niin holhottavat puolestaan pyrkivät hyötymään eri tavoin heille tarjolla olevista mahdollisuuksista.

⁴⁷³ Ks. myös Vainio-Korhonen 2006, s. 134–135. Jacobina Charlotta Munsterhjelmin päiväkirja 1799–1801.

⁴⁷⁴ Wallenius 1771–1821, s. 51, Ehrström 1811 (2007), s. 40.

5. KOTITALOUS VAI PILOTETTU YDINPERHEVERKOSTO?

5.1 Kirkollinen väestökirjanpito

Vuoden 1686 kirkkolaki määräsi, että pappien oli pidettävä kirjaa kaikista seurakuntalaisistaan. Syntyneet, vihityt ja kuolleet kirjattiin erillisiin luetteloihin ja sen lisäksi oli vielä niin sanottu pääkirja eli rippikirja, johon henkikirjan tapaan merkittiin kotitaloudet. Pää- eli rippikirjan avulla saatettiin kontrolloida jokaisen seurakuntalaisen ehtoollisella käyntejä ja kristinopintaitoja. Toisin kuin verotuksellisista syistä laaditussa henkikirjassa, niin kirkonkirjoista löytyi periaatteessa jokainen seurakunnan asukas. Ensi kertaa myös tilaton väestö luetteloitiin kattavasti eikä vain maataomistava väestö. Muutos on asiakirjatasolla valtava. Historiantutkimuksen kannalta tämä tarkoittaa sitä, että väestöstä saadaan vasta 1700-luvulta alkaen luotettavia tilastoja. Uusi tarkempi kirkollinen väestökirjanpito virallisesti omalla tavallaan tilattomien olemassaolon samoin kuin vuonna 1762 annettu asetus mäkityistä. Tilattomuus tuli siis tavallaan näkyväksi.

Kirkonkirjoihin jäi myös merkitsemättä osa väestöstä 1700-luvulla. Papit eivät välttämättä vieneet syntyneiden luetteloihin jokaista syntynyttä lasta. He kiersivät kastamassa lapsia ympäri pitäjää ja merkitsivät tiedot paperilapuille vieden ne kirjaan myöhemmin kerralla. Kopiointi lisäsi riskiä, että osa nimistä unohtui. Herkimmin pois jäivät vain lyhyen aikaa eläneet tai kuolleena syntyneet lapset. Vastaavia tuloksia on saatu myös Tanskasta ja Virossa.⁴⁷⁵ Vielä 1700-luvulla ei pidetty säännöllisesti muuttaneiden luetteloita, joten periaatteessa ihmisiä saattoi kadota kirjanpidosta.

On muistettava, että kirkon rippikirjat samoin kuin henkikirjatkin, syntyivät tietystä määritellyistä tarpeista rekisteröidä eläviä ihmisiä. Ne ovat yhteisö kirkon ja kristinopin näkökulmasta. Kirkonkirjojen antamaan tietoon jonkun ihmisen asemasta, säädystä ja jopa asuinpaikasta on suhtauduttava aina varauksellisesti. Palkollisasetukset määräisivät piit ja rengit kuuluviksi tiettyyn isäntäväkeen ja sinne heidät pääkirjoissa merkittiin. Kovin pitkälle meneviä päätelmiä 1700 -luvun

⁴⁷⁵ Happonen 2009, s.35–36.

maaseutuyhteisöstä ei myöskään voi tehdä laskemalla kirkonkirjoista esimerkiksi henkilöiden sääty- tai ammattimerkintöjä. Ammatti ja sosiaalinen asema vaihteli ihmisen elämäntilanteen mukaan, ja ne molemmat saattoivat olla vain kirkkoherran näkemys tai kompromissi asiasta. Henkilö itse mieluummin arvotti itsensä suhteessa muihin sukunsa aseman ja säädyn kautta, vaikka oma henkilökohtainen asema olisi ollut sille täysin vastakkainen.

Säätytietoisuus ei hävinnyt ihmiseltä yhtä nopeasti kuin säätyasema. Hauhon naapuripitäjässä Pälkäneellä asiasta käytiin jopa oikeutta. Kruununvouti syytti 1750-luvulla Kuiseman isäntää Gabriel Tammelinia siitä, että tämän vaimon sukulaisia asui irtolaisina tilalla. Heidät oli kuitenkin merkitty sinne palvelusväeksi. Tammelin ei kruununvoudin mukaan ollut sellainen henkilö, jonka kunnia voisi pilaantua talonpoikaisesta työstä. Kaiken lisäksi hän oli ottanut vaimokseen itsellisen tyttären. Tammelin ei antanut periksi, vaan palkkasi asianajajan. Tämä todisti, että Gabriel Tammelin oli säätyläisten lapsi. Lisäksi hänellä oli heikko terveys eikä hän ollut tottunut talonpoikaiseen työhön.⁴⁷⁶

Samaan tapaan Hauhon kirkkoherra Martinus valitti 1750-luvulla, että pitäjän köyhissä taloissa asui runsaasti sukulaisia, joita tarvittaisiin kipeästi säätyläisten palvelukseen.⁴⁷⁷ Tämän tyyppiset valitukset kertovat siitä, että talonpoikaiset kotitaloudet olivat alueella suurempia kuin vain ydinperheitä. Kuten Tammelinin tapauksesta huomataan, niin oppineiden ja säätyläistön keskuudessa perhe käsitettiin 1700-luvulla ydinperheenä. Isäntäparin sisaret, veljet, sisarten ja veljien lapset miellettiin perheeseen kuulumattomiksi irtolaisiksi ja itsellisiksi, jota hyödyttäisivät paremmin yhteiskuntaa menemällä muualle palkollisiksi.

Ydinperheiden näkyvyys ja yleisyyskin lisääntyivät yhä tiukentuvien palkollisasetusten myötä. Vuoden 1723 ja 1739 palkollissäännöissä veloitettiin kaikki muut lähtemään muualle palvelukseen paitsi maataomistavat ja heidän perheenjäsenensä. Aluksi määräys koski myös talollisten nuorempia lapsia mikä olisi tavallaan rajannut perheen puhtaan patrilineaariseksi ydinperheeksi. Vanhempien lisäksi siis vain pienet lapset sekä korkeintaan vanhin aikuinen poika olisivat saaneet asua kotona. Jo vuonna 1747 talonpoikien vastustuksen seurauksena palveluspakko poistettiin talollisten lapsilta.⁴⁷⁸ Se kuitenkin jäi koskemaan talollisperheisiin jo 1600-luvulta asti kiinteästi kuuluneita naimattomia sisaria ja veljiä. Luonnollisesti 1700-luvun palkollissäädökset ja hierarkia heijastuivat myös kirkolliseen kirjanpitoon, johon kotitaloudet ja ihmisten asema merkittiin.

Väki jaoteltiin 1700-luvun sääty-yhteiskunnassa eri sosiaaliryhmiin ja säätyihin jopa tiukemmin kuin 1600-luvulla. Siitä oli annettu papistolle tarkat ohjeet. Säätyvalta oli kehittynyt asiakirjatasolla huippuunsa tultaessa 1700-luvun puoliväliin. Kaikki yhteiskunnassa haluttiin luokitella arvon ja aseman mukaan. Tavaroilla, kaupungeilla, ihmisillä ja ylipäätään kaikella mahdollisella oli omat arvojärjestyksensä eli rankinsa. Järjestelmän ulkopuolelle ei kukaan eikä mikään

⁴⁷⁶ Nissilä 1972, s. 348.

⁴⁷⁷ Pulma 1986, s. 71.

⁴⁷⁸ Wilmi 1991, s. 74–75.

voinut asettua. Ihmisistä vain pahantekijät ja rikolliset menettivät säätynsä ja asemansa. Heitä nimitettiin sen jälkeen enää vain pelkiksi ”ihmisiksi”. Tällainen arvonsa menettänyt ja ”säädytön” henkilö oli esimerkiksi lapsensa murhannut nainen, jota vuoden 1734 laki nimitti ”portoksi”.⁴⁷⁹ Ikivanhalla suomenkielisellä sanalla, joka oli tarkoittanut maksullista naista. Naisten kategoriat tiukkenivat asiakirjoissa yhä enemmän siten, että seksuaalisesti aktiiviseksi havaittu naimaton nainen alkoi saada yhä enemmän huonon naisen ja jopa huoran leiman. Nimitys ei tullut enää vain kärjäkirjoihin, vaan kirjaimet *qp* leimasivat häntä kirkonkirjasta toiseen ja seurasivat häntä pitäjistä toiseen.

Henkikirjat eivät enää 1700-luvulla tarjoa juurikaan apua esimerkiksi ruokakunnan koon tai jäsenten keskinäisten sukulaisuussuhteiden selvittämiseksi. Hauhon henkikirjat 1700-luvun lopulta ovat puutteellisia, ja osia niistä on myös hävinnyt. Palkolliset, ja toisinaan myös osa perheenjäsenistä, on merkitty pelkillä etunimillä. Samoin tilattomista perheistä mainitaan vain mies, vaimo ja joskus yli 15-vuotiaat nuoret.⁴⁸⁰ Lisäksi henkiverosta oli edelleen vapautettu suuri määrä ihmisiä. Ero henkikirjan ja rippikirjan ilmoittamien ruokakuntien välillä oli suuri. Koska henkikirjojen lähteenä olivat rippikirjat, niin rippikirjat ovat luotettavampi lähde perheiden ja ruokakuntien tutkimiseen 1700-luvulla. Talollis- ja torppariväestön tutkimuksessa henkikirjaa voi käyttää tukemaan rippikirjan tietoja. Tilattomien perheiden naisten ja perhekoon tutkimuksessa henkikirjoista ei ole välttämättä hyötyä.

Sekä rippikirjojen että henkikirjojen ongelma ovat tilattomat ja kaikkein köyhimmät ihmiset. Tilattoman väestön ruokakuntien rakenne ei luotettavasti paljastu kummastakaan lähteestä. Kirkkoherrat merkitsivät pitäjän ylimmän säädyn ihmiset paljon huolellisemmin kirjoihin kuin köyhimmät. Alimpiin väestöryhmiin kuuluvien ihmisten nimiä on ahdettu sinne minne heitä kirjan sivuilla parhaiten mahtui. Maata omistaneiden ja viljelevien talollisten, lampuotien ja torpparien ruokakunnat on selkeästi erotettuina toisistaan mutta itsellisten, sotilaiden ja käsityöläisten ruokakunnat eivät aina erotu. Heidät on sijoitettu usein yhtenä luettelona talollisten alaisuuteen ilman erottavia välejä.

Samoin on vaikeaa vain pelkän rippikirjan perusteella määrittää, oliko talollisten palveluskunnassa mukana myös perheenjäseniä. Piioiksi tai rengeiksi saatettiin tahallisesti tai tahattomasti tilastoida talollisten aikuisia lapsia varsinkin silloin, kun isäntäpari talossa vaihtui. Voi myös kysyä, että muodostaako yksi tila sittenkään vain yhtä kotitaloutta, vai oliko sen alaisuudessa useita pienempiä kotitalouksia. Kirkonkirjoissa pyrittiin toisinaan siihen, että kaikki tilattomat oli sijoitettu jonkin tietyn tilan alaisuuteen. Toisaalta väkiluvun kasvaessa alettiin jakaa eri sivuja tilattomille, sotilaille ja käsityöläisille, jolloin maatiloille merkittiin vain isäntäperhe ja palkolliset. Kirkonkirjat eivät kerro välttämättä ihmisen fyysistä asuinpaikkaa, vaan tavallaan tämän virallisen kirjoilla olo paikan pitäjässä.

⁴⁷⁹ Wirilander 1974, s. 165–166. Myös Karonen 1999, s. 332–333.

⁴⁸⁰ HMA Hauhon kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb: 1a 1758–1812 (henkikirjat, maakirjat, maakirjoihin liittyviä sekalaisia asiakirjoja).

Talollisia merkitessä ylimmäksi kirkonkirjan sivulle kirjattiin patriarkaalista perinnettä noudattaen aina ensin ydinperhe. Vanha, syytingille siirtynyt isäntäpari säilytti asemansa mutta nuoren isännän naimattomat veljet ja sisaret ”muuttuivat” tässä vaiheessa helposti kirkonkirjoissa joko palkollisiksi tai itsellisiksi tai vain nimiluetteloksi sivun alaosassa. Ongelma olivat myös tilattomien kotitaloudet, joissa tapahtui jatkuvaa liikettä: lapsia lähti palvelukseen ja palasi välillä kotiin. Lisäksi perheessä saattoi asua sukulaisia ja sukulaisten lapsia eripituisia aikoja. Rippikirjassa tämä näkyy vain tiheään ahdettuina ja yliviivattuina niminä ilman selventäviä välejä toisiin samanlaisiin ruokakuntiin. Kotiinsa takaisin palveluksesta muuttanut naimaton tytär saattaa löytyä vasta muutaman muun ruokakunnan nimien jäljestä.

Naimattomien naisten elämän seuraaminen ei välttämättä helpotu, vaikka lähteenä on koko väestön kattavasti tavoitettava kirkollinen väestökirjanpito. Suurimmaksi ongelmaksi nousevat identifiointiin liittyvät ongelmat. Väestön kasvaessa lisääntyy samannimisten ihmisten määrä. Syntymävuodet eivät aina täsmää ja ne muuttuvat toisinaan matkan varrella. Varsinkin muualta pitäjään muuttaneiden jäljittäminen on usein täysin mahdotonta. Aviottoman lapsen synnyttäneiden naisten elämän seuraaminen aviottoman lapsen syntymän jälkeen on varsin helppoa. Erillisistä lastenkirjoista saattaa selvitä, että lapsi asui muualla kuin äitinsä. Se varmistaa toisinaan naisen sukulaisuussuhteet ja taustan. Hauhon alue on läntisimpiä pitäjiä, joissa oli käytössä erilliset lastenkirjat. Niiden olemassaolo helpottaa tutkimusta, koska kahta eri lähdettä voi vertailla keskenään. Lastenkirjat ovat lisäksi monissa tapauksissa selkeämpiä kuin täyteen ahdetut rippikirjat. Eri kotitaloudet on niissä selkeämmin merkitty.

5.2 Hauhon pitäjä 1700 -luvulla

Mitä tulee väestökirjanpitoon, niin seurakunta alkoi muodostaa hallintopitäjää tärkeämmän yksikön. Pohjois-Hauhon vesikansa muodosti 1700-luvun alussa oman kappeliseurakuntansa, joka sai nimekseen Luopioinen. Sekä Luopioisissa että Tuuloksessa alettiin 1730-luvulla pitää omia kirkonkirjoja. Luopioisiin rakennettiin myös oma kirkko. Näin se erosi omaksi kokonaisuudekseen Hauhon emäpitäjästä, johon se oli vielä 1600-luvulla kiinteästi kuulunut.

Tultaessa 1700-luvulle Hauhon alueelle oli vakiintunut vahva säätyläisasutus. Kartanoiden alue keskittyi pääosin pitäjän keski- ja eteläosiin, joissa tiiviisti rakennetut kylät sijaitsivat varsin lähellä toisiaan pääteiden varsilla. Upseerien virkataloja Hauholla oli vuosina 1718–1809 yhteensä 11. Suurin osa virkataloista siirtyi uudelle haltijalle suunnilleen parin vuoden välein.⁴⁸¹ Virkatalojen ja aateliskartanoiden lisäksi pitäjässä oli useita säätyläistön omistuksessa olevia suuria

⁴⁸¹ Wirilander, Kaarlo 1953. Hauholla sijainneiden virkatalojen haltijat.

tiloja. Nämä olivat pääosin 1600-luvun alussa syntyneitä vanhoja ratsutiloja, jotka olivat ylläpitäneet ratsumiestä ja saaneet sitä kautta verohelpotuksia. Rusthollareiden ”säädyn” määrittäminen 1700-luvulla on vaikeaa, koska joukossa oli sekä talonpoikia että säätyläisiä mutta myös lukuisia siltä väliltä olevia rusthollareita. Heidän lisäksi oli lukuisa joukko tilattomia perheitä, joilla oli läheiset sukusiteet rusthollareihin, mutta jotka silti olivat ”viralliselta” asemaltaan kirkonkirjoissa palkollisia, itsellisiä, käsityöläisiä, sotilaita tai torppareita.

Aatelittomien säätyläisten lisäksi Hauholla oli 14 aateliston omistamaa varsinaista säterikartanoa ja rälsstitilaa. Hauholaisia aatelissukuja 1700-luvulla olivat Charpentierit Hahkialan kartanossa, von Kraemerit Hyömäen kartanossa, Bosinit Kyttälän kartanossa ja Schulmannit Lautsian kartanossa. Kaikki mainitut suvut omistivat kartanoitaan useamman sukupolven ajan ja he olivat asettuneet pitäjään jo 1600-luvulla. Lisäksi Sotjalan Hovinkartano muodostettiin 1700-luvun lopulla vanhasta Lampuodin rusthollista, joka kuului vuoteen 1766 asti nimismies Pentti Ekorren jälkeläisille. Hauholla oli siis 1700-luvulla suunnilleen 30 säätyläistilaa, jotka tarvitsivat yhä enemmän palvelusväkeä, lampuoteja ja torppareita.

Kuva 8. Hyömäen kartanon 1900-luvulla purettu päärakennus edusti 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun hämäläistä herraskartanoa. Kartanon omisti 1600- ja 1700-luvuilla von Kraemer -suku.

Säätyläistiloja viljeltiin 1700-luvulla pääosin lampuotien ja kasvavassa määrin myös torpparien avulla. Palvelusväestä oli 1700-luvun alkupuolella suuri pula. Takana olivat 1600-luvun lopun nälkävuodet, joiden aikana Hauholla ja sen kappeliseurakunnissa menehtyi suuri määrä ihmisiä nälkään ja tauteihin. Sitä seurasi suuri Pohjan sota, joka Hauhon alueella tarkoitti myös pitäjän hävitystä. Venäjän armeija sai Kostian virran taistelun jälkeen vuonna 1713 vapaasti ryöstää myös Hauhon pitäjän. Vaikea aika tavallaan aiheutti nollatilanteen, jossa varsinkin aikaisempi tilaton väestö oli vähentynyt oleellisesti. Olojen rauhoituttua väkiluku lähti pitäjässä kuitenkin erittäin nopeaan nousuun 1740-luvulta alkaen.

Säätyläistaloudet olivat jo 1700-luvun alkupuolella se ryhmä, joka palkollisia ensi sijassa tarvitsi.⁴⁸² Valtiovallan toimet väestönkasvun lisäämiseksi alkoivat tuottaa Hauhollakin tulosta.⁴⁸³ Torppien määrä alkoi voimakkaasti kasvaa 1700-luvun lopulla, ja yhdessä talojen halkomisen kanssa ne tarjosivat 1740-luvulla syntyneelle kasvavalle ikäluokalle mahdollisuuden kiinnittyä maahan ja viljelyyn. Hauhon Hahkialan kartanolla ja Hovinkartanolla oli molemmilla 1800-luvun alussa jo yli 30 torppaa.⁴⁸⁴ Lampuotien määrä pitäjässä alkoi vähentyä, mutta vastaavasti torpparien määrä siis kasvoi.

Käsityöläisten määrä Hauholla lisääntyi huomattavasti 1700-luvun lopulla. Hauhon kirkonkylä oli oikeastaan varsin merkittävä käsityöläisyyden keskus 1800-luvun alussa.⁴⁸⁵ Kirkonkylän asutus keskittyi 1700-luvun lopulla tiiviinä ryhmänä kirkon vieressä olevalle harjulle. Kantatalot sijaitsivat lähellä kirkkoa ja kasvava tilattomien alue levisi harjulle. Se sukupolvi, joka syntyi 1760-luvulla ja sen jälkeen, ei enää ollut yhtä helposti sidottavissa maahan kuin aiempi sukupolvi. Maata ei enää ollut jaettavaksi ja sen seurauksena mäkitupien määrä kasvoi ja samalla niiden ihmisten määrä, joita nimitettiin tilattomiksi.

Isojako aloitettiin Hauholla vuonna 1775, ja vuoteen 1799 tultaessa jo 55 % pitäjistä oli isojaon piirissä. Kuitenkin vielä vuonna 1838 Hauhon Alvettulassa oli edelleen voimassa sarkajako, ja Hyvikkälässä isojako vahvistettiin vasta 1915.⁴⁸⁶ Isojako ei sanottavasti rikkonut ahtaita ryhmäkyliä Hauholla, mikä oli ollut jaon yksi tarkoitus. Vain harvat talot siirrettiin pois vanhoista kylistä. Oikeastaan vuonna 1747 annettu talojen halkomisasetus vielä lisäsi entisestäänkin kylien ahtautta 1700-luvun lopulla. Vanhan kantatalon viereen nousi yleensä uusi talokokonaisuus. Tosin se saattoi olla olemassa jo ennen jakoja mutta nyt erillinen talokokonaisuus voitiin virallistaa.

Varhaiset 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun voimakkaat uskonnolliset herätysliikkeet eivät koskaan löytäneet Hauholle. Piispantarkastuspöytäkirjoissa 1700-luvulla on mainintoja, että mitään uskonnollista liikehdintää ei pitäjässä ole tavattu.⁴⁸⁷ Pakollisten kotihartausten pitäminenkin ei tahtonut Hauholla onnistua, vaikka siihen kirkkoherrat ja nimismies yrittivät valistaa kansaa niiden tarpeellisuudesta.⁴⁸⁸ Yhdeksi syyksi herännäisyyden puuttumiselle on arveltu sitä, että Hämeessä papit eivät olleet henkilökohtaisessa uskonkilvoittelussa erityisen innokkaita, vaan lähinnä seurakuntiansa arvovaltaisia ja vauraita johtajia. Myöskään

⁴⁸² Wilmi 1991, s. 55.

⁴⁸³ Maatalousväestöstä ja sen kehityksestä yleisemmin katso esim. Soininen 1974, s.20–28. Myös Pitkänen 1994, s.40–41.

⁴⁸⁴ Hauhon seurakunnan rippikirjat 1802–1812. TK 71. HMA. Blomstedt 1976, s. 147.

⁴⁸⁵ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon rippikirja 1802–1812. Kirkonkylässä esim.

”Hattmakare Henric Ullström”, muuttanut Kangasalta Hauholle vuonna 1811. Ks. myös. Paloposki 1976, s. 371.

⁴⁸⁶ Saarenheimo, Juhani 1966, s.270–271 .

⁴⁸⁷ Palmroth 1929, s. 149.

⁴⁸⁸ Palmroth 1929, s. 150.

säätyläistön keskuudessa ei tapahtunut uskonnollista heräämistä, joka olisi esimerkiksi voinut vaikuttaa kansaan.⁴⁸⁹

5.3 Kansa kirjataan väestötauluihin

Naimattomat naiset vaikuttivat 1700-luvun rippikirjoissa yksinäisiltä piioilta, jotka kulkivat loputtomasti palveluspaikasta toiseen täysin vieraiden ihmisten keskellä. Osa heistä synnytti aviottoman lapsen ja asui näennäisesti sen jälkeen yksinäisenä itsellisenä. Vaikka 1700-luvulta on käytössä kattava väestökirjanpito, niin sekin on syntynyt viranomaisten näkemyksen mukaan ja on täysin verrattavissa 1600-luvun asiakirjoihin. Kirkonkirjat pyrkivät kuvaamaan jopa 1600-luvun lähteitäkin tarkemmin hierarkkista ja järjestäytyntä kristillistä ihanneyhteiskuntaa, jossa jokaisella yksilöllä on oma tarkoin rajattu paikkansa. Naimattomien naisten status muuttui sen seurauksena entistä epävarmemmaksi. Heidän nimensä on kyllä lähteissä mutta asema ja suku eivät. Naisten oletettiin 1700-luvullakin olevan miesten tyttäriä, vaimoja tai leskiä mutta ei 30-vuotiaita naimattomia naisia ilman läheisiä miespuolisia sukulaisia. Aviottoman lapsen syntymä erotti naisen muista naimattomista naisista ja teki tämän negatiivisella tavalla näkyväksi asiakirjoissa. Näkymättömin – ja samalla ongelmallisin – on naimaton nainen, jolla ei ollut aviotohta lasta ja joka ei avioitunut nuorena.

Herkepaetus -suku oli pitänyt Hauhon alueella pappisvirat pitkään lähes täysin omassa sukupiirissään 1600-luvulla. Muutos tapahtui 1700-luvulla. Vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjassa määrättiin, että hakijan pätevyys ratkaisi papinviran saannin eikä syntyperä.⁴⁹⁰ Hauhollekin tuli vasta 1700-luvun lopulla ensi kertaa kirkkoherroja, joilla ei ollut mitään aiempaa sukuverkostoa pitäjään. Kuvaavaa onkin, että juuri nämä uudet kirkkoherrat Johannes Nohrmark ja Petter Bonsdorff ryhtyivät innokkaasti ohjaamaan pitäjäläisten elämää. Heidän oli ulkopuolisina helppo puuttua erityisen tiukasti kansan elämään ja kitkeä huonoksi katsomiaan perinnäistapoja. He olivat asemaltaan selkeästi talonpoikaiston yläpuolella eikä heillä asunut köyhtyneitä sukulaisia pitäjän taloissa ja torpissa. Vain Hauhon kappalainen Johannes Grahn oli sukulaissuhteissa vaimonsa kautta edelliseen kirkkoherraan, paikallista sukua olleeseen Martti Martinukseen, ja ehkä hän siksi oli erityisessä suosiossa paikkakunnalla.⁴⁹¹ Edellä mainitut pappismiehet siis suorittivat hauholaisten luokittelun eri sosiaaliryhmiin 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa sekä kirkonkirjoihin että väestötauluihin.

Taulustolaitoksen (*tabellverket*) aloitteesta vuodesta 1749 alkaen valtakunnan väestöä alettiin jakaa tilastointia varten hierarkkisesti eri yhteiskuntaryhmiin. Väestötauluissa käytetty jako noudatti rippikirjojen ja historiakirjojen tietoja, jotka

⁴⁸⁹ Blomstedt 1976, s. 455–456.

⁴⁹⁰ Karonen 1999, s. 375.

⁴⁹¹ Palmroth 1929, s. 94.

kirkkoherra oli määritelty parhaansa mukaan. Tehtävä oli hankala eikä väestötaulujen ilmoituksia kansan säätyjaosta voi pitää erityisen luotettavina. Tämä näkyy myös tilastoinnin jatkuvissa tarkennuksissa. Väestötauluklomake muuttui vuoden 1772 jälkeen ja ryhmittelyyn tehtiin jonkin verran muutoksia. Uudella vuoden 1775 lomakkeella pyrittiin korjaamaan taulustoihin kertyneitä lukuisia vanhoja virheitä.⁴⁹² Väestötaulut väliltä 1775–1800 ovat samalla lomakkeella tehtyjä ja siten vertailukelpoisia. Niiden kaikkia tietoja ei taas voi yhdistää vuodesta 1805 alkaviin tauluihin, jolloin yhteiskuntaryhmien merkintätavat ja jaottelut muuttuivat jälleen uuden lomakkeen myötä. Nyt antauduttiin ongelmien edessä: perinteisten aatelin, papiston, säätyläistön, porvarien ja talonpoikien lisäksi oli yksi ryhmä nimeltä ”kaikki muut”.

Seuraavassa on jaettu hauholaiset eri sosiaaliryhmiin väestötaulujen tietojen perusteella. Mukaan on otettu sekä aikuiset että lapset. Näin saadaan kuva, millainen oli pitäjän virallinen väestöpohja ja miten se kehittyi eri ryhmissä 25 vuoden aikana, jolloin avioton syntyvyys pitäjässä lähti nousemaan. Aatelisto, papisto ja säätyläiset on laskettu taulukossa yhteen. Tähän ryhmään on laskettu myös monet erilaiset virkamiehet ja opiskelijat, jotka oli taulustoissa ryhmitelty erikseen muutaman henkilön käsittäviin ryhmiin.

Taulukko 3. Väestömäärän kehitys Hauholla eri sosiaaliryhmissä vuosina 1775–1800.

Asema:	1775		1785		1795		1800	
		%		%		%		%
Säätyläiset *	144	3,6	154	3,6	198	4,6	166	3,8
Talolliset **	1978	49,2	1533	35,8	2146	50	1972	44,7
Torpparit	386	9,6	420	9,8	509	12	560	12,7
Käsityöläiset	197	5	196	4,6	177	4	196	4,4
Sotilaat	396	9,8	389	9	359	8,3	379	8,6
Itselliset	386	9,6	440	10,2	461	10,8	446	10
Vaivaiset	94	2,3	108	2,5	67	1,5	52	1,2
Palkolliset	438	10,9	1052	24,5	379	8,8	645	14,6
Yhteensä:	4019	100%	4292	100%	4296	100%	4416	100%

* Mukana aatelisto, aateliton sääty, opiskelijat sekä erilaiset virkamiehet.

** Mukana syytingillä asuva vanha talollisväestö, uudisasukkaat ja ne talolliset, joilla oli jokin muu elinkeino viljelyn lisäksi. Vuonna 1785 talollisten naimattomia lapsia ei ole merkitty tähän ryhmään, vaan ilmeisesti palkollisiin. Lähde: Hauhon seurakunnan väestötaulut 1772–1800.

⁴⁹² Rosenberg 1976, s. 77.

Taulukosta voidaan havaita, että talollisten määrä laskee jonkin verran ja vastaavasti torpparien määrä nousee voimakkaasti vuoteen 1800 tultaessa. Tähän vaikutti varmasti myös lampuotiväestön eräänlainen ”katoaminen”. Heidän kehitystään ei väkilukutauluista voi seurata, koska heidät merkittiin yhteen talollisten kanssa. Lampuotien tilalle alkoivat tulla 1700-luvun lopulta alkaen torpparit. Suurin epämääräinen ryhmä itsellisten ohella olivat palkolliset, joihin saattoi lukeutua lähes keitä tahansa. Ongelma on sekin, että väestötilastossa talollisväestö esitetään yhtenäisenä ryhmänä varakkaista rusthollareista köyhiin kruununtalallisiin.⁴⁹³

Taulukossa on laskettu talollisten kanssa yhteen myös sellaiset talolliset, jotka maanviljelyn ohessa harjoittivat jotakin toista elinkeinoa. Toinen elinkeino saattoi olla esimerkiksi jokin käsityöammatti. Heidät laskettiin taulustossa erilleen muista maataviljelevistä. Hauholla näiden sivutoimisten viljelijöiden määrä oli vuosina 1772–1800 noin 60–70 välillä. Se ei paljastu, oliko kyse lampuodeista vai perintötilallisista. Samoin talollisista erilleen laskettiin talollisvanhukset, jotka asuivat syytingillä lastensa tai muiden luona. Heidän määränsä Hauholla pysytteli alle sadassa. Taulukossa heidät on sijoitettu talollisten ryhmään. Uudisviljelijöitä ei Hauholla ollut ennen vuotta 1790, jolloin mainitaan yksi uudisviljelijä.

Vaivaiset jaoteltiin taulustoissa kolmeen erilliseen ryhmään työkyvyn mukaan. Vaivaisissa katsottiin olevan sekä työhön kykeneviä että sellaisia, jotka eivät työhön pystyneet. Lisäksi tulivat vielä ne vaivaiset, jotka tarvitsivat hoitoa. Varsinkin vuodesta 1775 vuoteen 1785 naispuolisten vaivaisten määrä oli selvästi suurempi kuin miesten. Erityisesti vuonna 1775 naisia oli vaivaisina 58 ja miehiä 36. Työhön kykenemättömien naispuolisten vaivaisten ryhmissä määrä oli erityisen suuri. Hoitoa vaativien vaivaisten joukossa leskinaisia ja naimattomia naisia oli 22 ja miehiä vastaavissa ryhmissä on yhteensä vain 11. Aviossa eläviä ja hoitoa vaativia vaivaisiksi luokiteltuja miehiä oli kahdeksan mutta naisia vain yksi. Luvut kuvastavat sitä, että naisten oli miehiä useammin turvauduttava vaivaisapuun. Osin selitys on sekin, että naiset elivät kauemmin kuin miehet. Vuosina 1775–1800 yhteensä 297 naista ja 233 miestä merkittiin Hauholla vaivaisiksi.

Helppoisimmin määriteltäviä ryhmiä olivat käsityöläiset ja sotilaat. Heidän määränsä pysytteli melko tasaisena koko tutkitun ajan. Miehillä sotilaan tai käsityöläisen ammatti pysyi usein koko eliniän. Tosin vanhuudessa tilanne saattoi muuttua. Sotilaiden vähäinen määrä vuonna 1790 kertoo siitä, että miehiä oli mukana Kustaan sodassa, joka käytiin 1791–1792. Palkollisten määrässä vuosina 1772–1800 oli suurta vaihtelua, mikä johtuu merkintätapojen suurista vaihteluista eri vuosina. Ryhmässä olivat mukana niin avioituneet kuin naimattomatkin palkolliset. Edellisiin saattoi lukeutua toisinaan torppareita, joilla ei ollut erillistä viljelystä. Hauholla eli 1700-luvulla siis avioituneita renkejä vaimoineen, joilla ei ollut kuitenkaan itsellisen asemaa. Merkintätapojen vaihteluista huolimatta palkollisten määrä kasvoi erityisesti 1700-luvun lopulla, mitä tukee myös saman

⁴⁹³ Soininen 1974, s.31.

ajan rippikirjojen merkinnät. Yhä useammassa hauholaisessa talonpoikaistalossakin alkoi olla palkollisia mikä oli suuri muutos verrattuna 1600-luvun tilanteeseen.

Kirkkoherralle vaikeimmin määriteltäviä olivat myös väestöryhmien saumakohdat. Varsinkin säätyläistössä jako oli vaikeaa, sillä osa heistä saattoi olla ns. virallisen säätyläisyytensä menettäneitä. Syynä oli köyhyys, mikä esti säädynmukaisen elämäntavan.⁴⁹⁴ Virallinen luokitus ei ottanut huomioon henkilön sukutaustaa. Henkilö saattoi itse mieltää itsensä säätyläistöön kuuluvaksi mutta viranomaiset välttämättä eivät. Tässäkin oli vaihteluja ja varmasti tapauskohtaista arviointia, mihin kirkkoherran oma näkemys ja henkilökohtainen tieto vaikuttivat.

Sotilaisiin kuuluviksi miehiksi on tässä tutkimuksessa luettu kersantit, mikä on Kaarlo Wirilanderin tekemä raja. Toisaalta säätyläistöön on laskettu yksi armeijan ”hantlankari”, minkä ryhmän Wirilander rajaa pois. Aliupseeristossa säätyläisyyden rajat olivat kaikkein vaikeimpia määrittää, ja esimerkiksi hantlankari Elias Zitoniuksen Hauholla ei kuulunut aivan samalle tasolle ruotusotilaiden tai muutamien muiden hantlankarien kanssa. Hänen isänsä oli ollut nimismies Vanajassa ja suku oli siis päätyynyt ainakin jo osittain säätyläistöön.⁴⁹⁵ Samoin oppisäädystä rajoja on joskus vaikea määrittää. Rajana oli lukkari, joka kuului vielä säätyläistöön, mutta sitä alemmat kirkonpalvelijat taas eivät. Toisaalta Wirilander rajaa myös siltavoudit pois säätyläistöä, mutta Hauholla siltavoudit Håkan Hirn voitiin lukea säätyläistöön, koska hänen vanhempansa olivat selkeästi säätyläisiä. Käsityöläiset olivat ongelmallinen ryhmä, sillä heihin kuului säätyläisiä. Joskus käsityöläisen tytär saattaa olla merkittynä vihittyjen luettelossa neidiksi, mikä selkeästi kertoo, että kyseessä oli säätyläistaustaiseksi katsottu perhe.

Hauhon väkiluku pysytteli koko tutkitun ajan neljän tuhannen asukkaan tuntumassa. Väkiluvun määrä nousi vuodesta 1772 vuoteen 1800 vain noin 500 hengellä. Syntyneisyys vuosina 1770–1815 pysytteli Hauholla suunnilleen 100–160 lapsessa vuodessa. Selkeää tasaista kasvua ei ole, vaan vaihtelut eri vuosien välillä olivat suuria. Syntyneisyys koko Hämeen alueella oli 1700-luvun puolivälissä muuta maata jopa 10 % hitaampaa. Maaherra kiinnitti huolestuneena huomionsa lasten vähälukuisuuteen alueella vuonna 1755,⁴⁹⁶ sillä muualla maassa syntyneisyys oli Hämettä suurempaa. Tämäkin jo kertoo siitä, että avioton syntyneisyys ei johtunut yksinomaan voimakkaasta väestönkasvusta 1700-luvun puolivälissä. Syntyneisyyden vähyys kielii siitä, että avioitumisikä oli lähempänä 30 ikävuotta, jolloin lapsimäärä jäi pieneksi.

Itselliset olivat virallisissa väestötauluissa taustaltaan kaikkein epäselvin väestöryhmä. Jokaisella kirkkoherralla 1700-luvulla oli oma tapansa luokitella se, keitä tähän ryhmään kuului. Heihin saatettiin lukea talollisten luona asuvat ”setämiehet”, jotka toisinaan taas merkittiin talollisiksi. Termi *inhysing* eli itsellinen, tarkoitti alun perin toisen luona asuvaa henkilöä, joka ei ollut välttämättä

⁴⁹⁴ Wirilander 1974, s. 91.

⁴⁹⁵ Elias Henrikinpoika Zitoniuksen oli ehkä Vanajan nimismies Henrik Lefoniuksen poika. Vanajasta mainitaan myös vuonna 1699 ylioppilas Henricus Zitoniuksen. HMA Vanajan seurakunnan arkisto. Vanajan syntyneiden luettelo 1710. Ks. Blomstedt 1960, s. 443.

⁴⁹⁶ Rosenberg 1976, s. 12, 17.

edes sukua perheelle. Itselliset eivät muodostaneet yhtenäistä väestöryhmää, vaan nimeke kuvasti henkilön senhetkistä asemaa yhteisössä. Vasta 1800-luvulle tultaessa ”itsellinen” alkoi merkitä toisinaan mäkitupalaista, joka asui perheineen mökissä jonkun talon alueella tai kylän yhteismaalla.⁴⁹⁷ Vielä 1700-luvun lopulla nimeke ”itsellinen” oli siis täysin vakiintumaton termi, jonka alle sysättiin taustaltaan monenlaista väkeä mitä ei saatu sovitettua muihin taulustolaitoksen vaatimiin väestöryhmiin.

Vuosien 1782–1788 Hauhon rippikirjassa kirkonkylän kohdalla on yhden sivun otsikkona *Inhysingar* eli itselliset.⁴⁹⁸ Väki ei koostu kuitenkaan yksinomaan perheellisistä itsellismiehistä. Sinne on merkittynä kahden avioituneen itsellismiehen lisäksi yli 70-vuotias paimenmies, kolme perheellistä salpietarinkeittäjää, kaksi aviottoman lapsen synnyttänyttä naista, kaksi iäkästä naisleskeä, kaksi iäkästä naimatonta naista ja kaksi suutaria. Käsityöläiset lienevät joutuneet itsellisten sivulle yksinkertaisesti tilanpuutteen vuoksi. Käsityöläisten oma sivu oli täyteen ahdettu nimiä. Itsellisten sivuilta löytyy joka kylästä etupäässä hyvin iäkkäitä nais- tai miesleskiä. Yhä enemmän 1700-luvun lopulla alkoi itsellisten sivuilla näkyä aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia, joiden ikä vaihtelee kahdestakymmenestä jopa kahdeksaankymmeneen ikävuoteen.

Taulukko 4. Yli 15-vuotiaat väestötauluissa itsellisiksi merkityt henkilöt vuosina 1775–1800.

Itselliset:	1775	1780	1785	1790	1795	1800
Avioituneita miehiä	80	74	78	63	93	89
Naimattomia miehiä	17	15	19	11	11	20
Naimattomia naisia	48	31	53	50	32	71
Yhteensä:	145	120	150	124	136	180

Lähde: Hauhon seurakunnan väestötaulut 1775–1800.

Avioitunut ja itselliseksi merkitty mies erosi jo 1700-luvulla hyvin paljon muiden itsellisten joukosta. Avioituneiden itsellismiesten talouksissa oli joskus jopa palkollisia, mikä kertoo tietyistä varakkuuden tasosta. Itsellinen asui omassa mökissä ja työskenteli tilalla, jonka maalla asui. Periaatteessa varsinaiseksi itselliseksi ei edes päässyt naimaton mies. Mäkituvat laillistettiin vuonna 1762, joka pikemminkin laillisti vain jo pitkään jatkuneen tilanteen. Tavoitteena oli kasvattaa väkilukua sallimalla avioituneiden palkollisten perustaa oma talous.⁴⁹⁹ Seuraavassa taulukossa

⁴⁹⁷ Rosenberg 1976, s. 113.

⁴⁹⁸ Jarmo Paikkala on koonnut Sukuviesti-lehden artikkeliinsa eri puolilta Suomea peräti 29 synonyymia sanalle *loinen eli itsellinen*. Ks. Paikkala 2002, s. 10–14.

⁴⁹⁹ Kallio 1913, s. 308. Myös Pulma 1994, s. 40.

itselliset on jaoteltu avioituneisiin ja naimattomiin. Avioituneiden itsellismiesten määrä kertoo sen, paljonko pitäjässä oli näitä ns. varsinaisia itsellisiä perheineen.

Naimattomien itsellisiksi merkittyjen naisten määrä kasvoi hyvin voimakkaasti vuodesta 1785 vuoteen 1800. Aika on sama, jolloin avioton syntyvyys pitäjässä nousi. Naimattomia itsellisnaisia alkoi olla moninkertainen määrä naimattomiin itsellismiehiin nähden. Naimattomia itsellismiehiä olivat yksin asuvat leskimiehet, kuten esimerkiksi entiset sotilaat. Merkintä ”entinen sotilas” ei ollut ammattinimeke, vaan kertoi asemasta kyläyhteisössä. Kirkkoherra todennäköisesti luokitteli hänet itsellisiin eikä sotilaisiin. Pääosin naimaton itsellisväestö 1700-luvulla koostui ihmisistä, joita yhdisti vanhuus. Ongelmallisin ryhmä itsellistenkin keskuudessa olivat itsellisnaiset. Heitä oli kaiken ikäisiä, eivätkä kaikki olleet vanhoja tai aviottoman lapsen synnyttäneitä. Joukossa on sekä leskiä että naimattomia naisia. Köyhimpien joukossa leskeys ei ollut oleellinen asia, kuten saattoi havaita jo vuoden 1634 henkikirjasta, jossa köyhimmille ja vanhimmille naisille oli merkitty vain nimi.

5.4 Naimattomuus ja haureellisuus

Naisen naimattomuus ja myöhäinen avioitumisikä tarkoittivat yhä useammin 1700-luvun lopun Hämeessä sitä, että naisen elämänkaareen alkoi kuulua avioton lapsi tai jopa useampi. Aviottoman syntyvyyden kasvu onkin nähty yhtenä keskeisenä väestötieteellisenä ilmiönä.⁵⁰¹ Kasvua selittävät syyt ovat olleet varsin laajoja ja siksi myös epämääräisiä. Syiksi aviottoman syntyvyyden nousulle on esitetty mm. voimakasta väestönkasvua, köyhyyttä, lakien lieventämistä, seksuaalimoraalin höltymistä ja teollistumista. Syiden pohdinta käynnistyi jo 1800-luvulla. Aviottoman syntyvyyden kasvun syynä pidettiin Kustaa III:n tekemiä helpotuksia rangaistuksiin, jotka koskivat aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia. Kustavilaisuutta pidettiin 1800-luvulla varsin arveluttavana ja paheellisena aikakautena.⁵⁰² Yleensäkin 1800-luvulla teollistuminen ja kaupungit nähtiin syynä kaikenlaisen moraalittomuuden kasvulle. Säätyläistö kaipasi tuolloin takaisin maaseudulle ihannoituun myyttiseen menneisyyteen, jolloin isännillä oli ollut heidän näkemyksensä mukaan valta kaitsea sekä oma perheensä että palkollisensa pysymään siveellisesti oikealla tiellä.⁵⁰³

Koko Suomea ajatellen avioton syntyvyys oli korkeinta 1700-luvun lopulla Hämeen ja Uudenmaan läänissä. Aviottomana syntyneiden lasten osuus kaikista syntyneistä oli vuosina 1756–1773 peräti 9,4 %. Seuraavina tulivat Turun ja Kuopion läänit, joissa vastaava luku oli hieman päälle 7 %. Vuosina 1796–1805

⁵⁰⁰ Niemelä 1990, s. 139.

⁵⁰¹ Shorter 1975, s. 89.

⁵⁰² Esim. Sakari Topelius kirjoitti 1800-luvulla romaaninsa *Rautakylän vanha paroni* osittain kritisoimaan moraalitonta kustavilaista aikaa. Ks. myös Gaunt 1980, s. 315.

⁵⁰³ Brändström 1996, s. 208.

Hämeen- ja Uudenmaanlänissä aviottomana syntyneiden osuus oli jo 12 % mikä edelleen oli suurin määrä läänikohtaisessa vertailussa.⁵⁰⁴ Runsaasti aviottomia lapsia syntyi 1800-luvullakin Länsi-Hämeen, Hollolan ja Itä-Hämeen rovastikunnissa, joissa aviottomien osuus oli kaikista syntyneistä 11–13 %.⁵⁰⁵ Kyseinen alue muodostuu Kanta-Hämeestä ja Päijät-Hämeestä eli se on vanhan Hämeen ydinalue.

Yksi keskeinen syy sille, miksi aviottomuus ylipäättään on nähty ”keskeisenä väestötieteellisenä ilmiönä” on tarkentunut kirjanpito – ja ennen kaikkea kirkollinen kirjanpito. Leimaavimmin kirkollisen kirjanpidon antaman tuomion saivat kokea naimattomat naiset, jotka synnyttivät aviottoman lapsen. He menettivät 1700-luvulla kirkon väestöasiakirjoissa säätynsä ja asemansa, koska olivat kristillisen moraalin kannalta tehneet syntiä ja menettäneet näin arvonsa. Naiset saivat asiakirjoissa nimensä eteen kirjaimet *qp* eli he olivat kirkonkirjojen näkökulmasta pelkkiä ”naisihmisiä” vailla asemaa, taustaa tai säätyä. Kirkkoherra saattoi merkitä pääkirjoissa aviottoman lapsen synnyttäneen naisen tai aviottoman lapsen jopa kokonaan erilleen muista, vaikka tämä olisi koko ajan asunut oman perheensä luona.

Kyse oli tilastoinnista ja myös kirkollisesta rangaistuksesta kirkon itsensä laatimassa väestökirjanpidossa. Aviottoman lapsen eri syistä synnyttäneet naimattomat naiset alkoivat siis 1700-luvun kuluessa muodostaa näkyvän ”väestötieteellisen ilmiön” kirkollisen väestökirjanpidon ja tarkan tilastollisen seurannan ansiosta. *Qp* -merkintöjen näkyvyys kirkon laatimissa rippikirjoissa ja heidän kasvava määränsä vuosittaisessa tilastoinnissa vuodesta 1749 alkaen oli omiaan synnyttämään 1800-luvulla ”siveellisen rappion” pelkoa. Samaan aikaan, kun lait lievenivät, niin moraalinen tuomio asiakirjoissa kuitenkin kasvoi.

Naisten ”tuomitseminen” asiakirjoissa ei ollut ennen 1600-luvun loppua läheskään yhtä perusteellista kuin kirkkoherrojen 1700-luvulla laatimissa kirkonkirjoissa. Nimitys *qvinsperson* ilmestyi käräjäpöytäkirjoihin vasta 1600-luvun lopulla. Sitä ennen yleisimpiä nimityksiä olivat 1600-luvulla *löös kona* (irtolaisnainen) ja *lege kona* (palvelusnainen), *ogift piga* (naimaton piika), jotka viittasivat enemmän naisten asemaan yleensä kuin vain pelkästään aviottoman lapsen synnyttämisen tuomaan leimaan. Vuoden 1654 henkikirjasta löytyy Toivaalasta Liisa Heikintytär, joka on merkitty isännän vaimon sisarentyttäreksi. Hänelle ei ole kirjattu merkintää *qp*. Sen sijaan hänen poikansa Mikon nimen edessä on sana *oächt* eli avioton.⁵⁰⁶ Tällä merkinnällä oli tarkoitus ilmoittaa Mikon tausta suhteessa maanperimyslakeihin pikemminkin kuin tuomita hänet äitinsä teosta.

Taulustolaitos vaati tiedot syntyneistä lapsista ja aviottomille lapsille oli oma valmis sarakeensa jo vuonna 1749. Samoin luokituksessa oli muista erillinen ryhmä maatuille naimattomille naisille (*låggrade qvinfolk*). Heitä löytyi Hauholta vuonna 1749 yhteensä 17. Lapsenmurhille tuli oma sarake vuonna 1775. ”Maattujen naisten” ryhmä kasvoi vuosina 1749–1773 yhteensä 45 naiseen. Yli 15-vuotiaita

⁵⁰⁴ Miettinen 2007, s. 97.

⁵⁰⁵ Turpeinen 1981, s.15.

⁵⁰⁶ KA 7959: 569v.

naimattomia naisia oli samana vuonna yhteensä 629, joten mistään kovin suuresta ryhmästä ei ollut kysymys.⁵⁰⁷

Avioton lapsi oli yksi mahdollinen osa naimattomien naisen elämää 1600- ja 1700-luvuilla. Se ei ollut jokaisen naisen kohdalla merkki seksuaalisesta vapaamielisyydestä ja vaihtuvista miessuhteista. Joku saattoi tulla yhdestä ja ainoasta sukupuolisuhteesta raskaaksi, kun taas toinen saattoi elää aika ajoin hyvinkin vilkasta seksielämää tulematta koskaan raskaaksi. Joku saattoi kihlautua ja elää parisuhteessa synnyttäen lapsen, ja avioitua vasta sen jälkeen lapsensa isän kanssa. Toinen taas eli päättäväisesti pidättäytyen sukupuolisuhteista ennen avioliittoa välttääkseen kirkon tuomion ja säilyttääkseen neitsyytensä tulevalle aviomiehelleen. Jokaista naimatonta naista kuitenkin yhdisti kaikkein eniten se, että he avioituivat vasta lähempänä 30-ikävuottaan tai vasta sen jälkeen – tai eivät ehkä koskaan.

Miksi seurustelu katkesi toisilla mutta ei läheskään kaikilla? Huomion arvoinen seikka on sekin, että Hauholla moni naimaton nainen tuli raskaaksi 1700-luvulla kotona asuessaan eikä suinkaan palveluspaikassa. Tilanne on sikäli täysin verrannollinen 1600-lukuun, jolloin aviottomia lapsia syntyi nimenomaan kotona asuville talollisentyttärille. Yleisesti on oletettu, että aviottomia lapsia synnyttivät etupäässä köyhät ja heikoimmassa asemassa olevat oppimattomat yksinäiset naiset, jotka olivat lähteneet varhain kotoaan maailmalle ja myös sinne jääneet.⁵⁰⁸ Yleinen olettamus on sekin, että avioton syntyvyys johtui siitä, että isännät ja talollisten pojat hyväksikäyttivät piikatytöjään.

Palkollisasetuksien mukanaan tuoma käsite ”isäntävalta” ei mennyt niin pitkälle, että piian ruumiskin olisi laissa katsottu yleisesti kuuluvaksi isännän ja hänen poikiensa käyttöön ilman, että siihen olisi millään tavalla katsottu tarpeelliseksi puuttua. ”Siveyden” valvonta ei kuulunut isäntien tehtäviin, vaikka asia on siten usein käsitetty 1800- ja 1900-luvun tutkimuksessa. Hassan Jansson katsoo tutkimuksessaan, että 1600-luvulla ihmiset mielsivät raiskaavan talollisen kielteisenä tyrannina, joka oli samalla patriarkaalisen vallan väärinkäyttäjä. Käytös uhkasi talon sekä naisen suvun kunniaa.⁵⁰⁹ Vuoden 1734 laki jopa määräsi piikansa makaavalle isännälle kaksinkertaisen sakon. Esimodernin ajan elämä nähtiin ja nähdään jopa edelleen yllättävän vahvasti 1800- ja 1900-luvuilla syntyneiden käsitysten ja säätyläistön luomien porvarillisten ihanteiden kautta: neitsyyden menetys ennen avioliittoa on nähty tuhoisana nuoren naisen koko loppuelämälle, vaikka tosiasiaa neitsyyden ja neitsyytensä menettäneiden eroa ei ole vanhoissa laeissa erikseen määritetty.⁵¹⁰

Lukijalle välittyy kirkollisesta lähdeaineistosta hyvin helposti kuva köyhistä, yksinäisistä ja turvattomista piioista ja reungeistä, jotka vaeltavat paikasta toiseen vailla turvaa. Sama koskee pieniä, tilattomien muodostamia ydinperheitä. Kirsi

⁵⁰⁷ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Väestötaulut 1749–1790.

⁵⁰⁸ Esim. Anderson 1990, s.54–59. Samaa lopputulokseen on tullut myös Ulla Heino Eurajoen naisia tutkiessaan. Heino 1989, s. 214–215.

⁵⁰⁹ Hassan Jansson 2002, s. 86–92, 299. Myös Saaarimäki 2010, s. 79, 83.

⁵¹⁰ Ylikangas 1967a, s. 14–24.

Vainio-Korhonen muistuttaa omassa tutkimuksessaan Turun käsityöläisistä Ruotsin vallan lopulla, että ydinperheiden taustalla täytyi olla tiiviit ja näkymättömät sukuverkostot ja sukusiteet.⁵¹¹ Kirkonkirjat eivät kerro tarkkaa tietoa muiden kuin maata viljelevien fyysisestä olinpaikasta kyläyhteisössä. Tilattomien sivuille listatut ihmiset saattoivat tosielämässä asua ja nukkua missä tahansa kylällä. Pappi on Hauhon vuoden 1789–1794 rippikirjassa listannut Vitsiälän kylän tilattomien sivulle peräti viisi aviottoman lapsen synnyttäneitä eri-ikäistä naista allekkain. Se ei silti tarkoita sitä, että naiset olisivat muodostaneet yhdessä kotitalouden, ellei peräti ilotalon. Kyseessä on todennäköisemmin listaus kylän itsellisiksi luokitelluista iäkkäistä naisista, jotka olivat jossain elämänsä vaiheessa synnyttäneet aviottoman lapsen. Se missä Vitsiälän taloissa tai mökeissä nämä naiset asuivat, nukkuivat ja söivät jää täysin arvoitukseksi.

Vielä vuoden 1773 väestötauluissa aviottoman lapsen synnyttäneet naiset merkittiin omaksi ryhmäkseen mutta tästä käytännöstä luovuttiin uudistetussa vuoden 1775 taulussa.⁵¹² Nainen siis säilytti väestötauluissa asemansa ja säätynsä huolimatta mahdollisesta ”lankeemuksestaan”. Nyt nämä naiset alettiin lukea pääosin itsellisiin tai palkollisiin yhdessä muiden naimattomien naisten kanssa. Tästä seuraa luonnollisesti se oikea päätelmä, että aviottomat lapset syntyivät piioille tai itsellisille. Siitä seuraa myös edelleen se ”väärä” päätelmä, että he olivat aina yksinäisiä hyljeksittyjä naisia kaukana kotoaan.⁵¹³

Periaatteessa aviottoman lapsen synnyttäneet naiset olivat kirkon ja virkamiesten katsannossa säätynsä tai asemansa menettäneitä ja heidän nimensä eteen merkittiin rippikirjoissa vain kirjaimet *qp* (*kvinnperson*). Tämä käytäntö oli yleistä nimenomaan 1700-luvun alkupuolella, jolloin heidät ryhmiteltiin väestötauluissakin omaksi joukokseen erilleen muista. Myöhemmin 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla rippikirjamerkinnoissa alkoi olla tarkemmin naisen asemaa selittävä jälkiosa, esim. *qp pig*, *qp dotter*, *qp syster* tai *qp sväger*. Voisi olettaa, että iäkäs naimaton ja aikoinaan aviottoman lapsen synnyttänyt nainen 1700-luvun lopulla lukeutui taustastaan huolimatta itsellisiin useammin kuin vastaava nuori nainen, jonka vanhemmat olivat vielä elossa. Yhtä hyvin naimattomaksi jäänyt nainen, joka ei koskaan synnyttänyt aviotonta lasta, päätyi vanhuuden päivinä itselliseksi, vaikka olisikin syntynyt talontyttärenä ja asunut koko ajan kotitalonsa yhteydessä.

Kaikki talonpoikaisväestöön kuuluvat naimattomat naiset kulkivat nimikkeellä ”piika”, joka oli synonyymi naimattomalle talonpoikaisnaiselle. He eivät olleet välttämättä koko ajan vuosipalveluksessa.⁵¹⁴ Pelkän nimekkeen perusteella ei voi tehdä päätelmää siitä, asuiko nainen perheessä palvelijan asemassa vai ei. Yksi tärkein syy naimattoman naisen luokittelulle väestötauluissa oli varmasti se, missä ja miten nainen asui. Kotitalossaan asuva aviottoman lapsen synnyttänyt talontytär pysyi kaikkein varmimmin talollisväkeen liitettynä varsinkin jos hänellä oli isä tai

⁵¹¹ Vainio-Korhonen 1998, s. 159.

⁵¹² HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Väestötaulut. Vuoden 1772 Hauhon väkilukutaulussa on ryhmä ”låggrade qvinnfolk” (alempi naisväki), johon kuului 45 naista.

⁵¹³ Frykman 1977, s. 161.

⁵¹⁴ Carlsson 1977, s. 16.

edes veli elossa. Silti toisinaan talollisperheenkin aikuinen tytär saattoi olla merkittynä palkollisten joukkoon. Aviottoman lapsen synnyttänyt tilattoman tytär saattoi asua vuosia kotonaan mutta pappi merkitsi hänet rippikirjoihin itselliseksi tai palkolliseksi. Muut aikuiset ja kotona asuvat lapset oli merkitty perheen pojiksi ja tyttäreiksi mutta aviottoman lapsen synnyttänyttä sisarta ei välttämättä tässä joukossa näy. Hänen etuliitteenään on vain kirjainyhdistelmä *gp*.

Myös kotona asuva tilattoman perheen nuhteeton tytär on saatettu merkitä ”piiaaksi” eikä perheen tyttäreksi varsinkin, jos ihanteellinen naimaikä oli jo ylittynyt. Kyse ei ole varsinaisesta virheestä, koska nämä nuoret olivat usein enemmän tai myöhemmin palveluksessa ja asuivat vain välillä vanhempiensa luona. He siis olivat kruunun virkamiesten ja kirkon palkollisasetuksiin perustuvassa katsannossa talonpoikaisväestössä palvelukseen kelpaavia piikoja ja renkejä. Väestötauluissa mentiin jopa niin pitkälle, että talollisten lapset luettiin samaan ryhmään kuin pitäjän palvelusväki vuosina 1749–1774. Tilattomien kaikki lapset katsottiin taulustolaitoksen syntyaikana 1749 työvoimaksi, joiden oli hyödytettävä valtiota. Se luonnollisesti vaikutti myös virkamiesten kirjaamistapoihin, joiden yhteydessä samalla voitiin valvoa sitä toteutuiko laki.⁵¹⁵

Taulukko 5. Naimattomien yli 15-vuotiaiden naisten määrän kehitys Hauholla vuosina 1775–1800.

Asema:	1775		1780		1790		1800	
Talolliset	284	50	272	61,7	186	38,8	225	38,3
Torppari	20	3,5	16	3,6	30	6,2	42	7,1
Käsityöläinen	4	0,7	3	0,7	8	1,6	10	1,7
Sotilas	19	3,3	22	5	9	1,9	14	2,4
Itsellinen	48	8,4	31	7	50	10,4	71	12
Palkollinen	180	31,5	90	20,4	175	36,5	209	35,5
Vaivainen	15	2,6	7	1,6	22	4,6	17	3
Yhteensä:	570	100%	441	100%	480	100%	588	100%

Lähde: Hauhon seurakunnan väestötaulut 1772–1800.

Ongelmalliseksi asian tekee perhetutkimuksen kannalta se, että rippikirjoista ei pelkän nimekkeen perusteella paljastu henkilön suhde niihin ihmisiin, joiden luona hän asui. Tilattomien usein toistuvat muutot sekoittavat myös ruokakuntien selvitystä rippikirjoista. Esimerkiksi vanhempien ja lasten välissä saattaa olla täysin vieras henkilö ja sen jälkeen on taas merkitty saman perheen jäseniä. Syynä tähän sekavuuteen on sekin, että ripille päässeet lapset siirrettiin osassa seurakunnista lastenkirjoista rippikirjaan eli kotitalous ei koskaan löydy yhtenäisenä luettelona rippikirjoista.

⁵¹⁵ Wilmi 1991, s. 45, 75.

Tilattomien ryhmässä naimattomien tyttärien sekä perheen asemasta putoaminen käy ilmi 1700-luvun lopun väestötauluista, joissa naimattomien naisten määrät torpparien, käsityöläisten ja ruotusotilaiden ryhmissä olivat hyvin vähäisiä. Taulukossa 3 esitetään väestötaulujen pohjalta yli 15-vuotiaat naimattomat hauholaisnaiset.

Vähiten naimattomia naisia löytyi käsityöläisten ryhmästä. Vastaavasti eniten naimattomia nuoria naisia oli itsellisten ja palkollisten ryhmissä. Naisen asema oli sääty-yhteiskunnassa sidoksissa isän tai aviomiehen asemaan.⁵¹⁶ Tiukin menettely tässä suhteessa näyttäisi vallinneen 1700-luvun lopulla. Ihanne edellytti yhä edelleen, että naiset avioituisivat nuorina suoraan kotoaan aviomiehensä talouteen. Ellei näin tapahtunut, heistä tuli joko piikoja tai itsellisiä, jotka eivät enää kuuluneet kiinteästi mihinkään tiettyyn kotitalouteen. Vaarana oli myös päätyminen aviottoman lapsen äidiksi, mikä periaatteessa tarkoitti moraaliselta ja kirkolliselta kannalta sananmukaisesti säädyttömyyttä, naista vailla säätyä ja sen tuomaa asemaa yhteisössä.

Vuoden 1739 asetuksessa luvattiin jopa palkkio sille, joka ilmiantaa pestittömän irtolaisen eli sellaisen henkilön, joka ei ollut asettunut kenekään palvelukseen. Palveluspakkoa pakoileva henkilö voitiin tuomita pakkotöihin tai alemmalla palkalla ilmiantajansa palkolliseksi. Lisäksi palvelusvelvollisten ryhmää yhä laajennettiin. Tilattomien leskien sekä mäkitupalaisten ja itsellisten, jotka eivät tehneet maataloustöitä ja joilla ei ollut sylilapsia, oli mentävä palvelukseen. Täysin vapaiksi palveluspakosta eivät jääneet edes vanhempiaan hoitavat naiset.⁵¹⁷ Syynä tiukennuksiin oli työvoimapula, joka oli valtava nälkävuosien ja isonvihan aiheuttamien tuhojen jälkeen 1700-luvun alussa.

Taulukosta näkee, että palkollisten määrittely on ollut tauluston laatijoille hankalaa vielä senkin jälkeen, kun talollisten lapset vapautettiin 1747 palveluspakosta.⁵¹⁸ Merkitsemistapoja on muuteltu, koska esimerkiksi vuonna 1780 naispuolisia palkollisia on vain 90 ja muina vuosina toistasataa. Lisäksi väkiluku oli kasvanut nopeasti tultaessa 1770-luvulle, joten papeilla saattoi olla yksinkertaisesti suuria vaikeuksia selvittää tehtävästään alueella, jossa sosiaalinen kierto oli nopeaa. Vuonna 1785 koko naimaton talollisnuoriso merkittiin jostain syystä palkollisiin. Mitään uusia virallisia yksityiskohtaisia ohjeita ei ilmeisesti annettu vuosina 1775–1800. Ongelma kiteytyi sen ympärille, oliko ”piikkuus” jonkinlainen säätyasema vai ei, ja myös siihen, oliko esim. piikana palveleva torpantytär kuitenkin torppariväestöä. Yhtä vaikeaa oli määrittää se, oliko piiksi luokiteltu nainen todella koko ajan vuosipalveluksessa vai asuiko kotonaan.

Naisen asema yhteisössä saattoi oleellisesti erota siitä, mihin hänet virallisissa väestötauluissa tai rippikirjoissa luokiteltiin. Koska naisen arvo ja asema asiakirjoissa oli lähes täysin riippuvainen miehestä, niin virallisen luokituksen rinnalle pitää tällöin ottaa myös naimattoman naisen isän sääty tai asema yhteisössä.

⁵¹⁶ Ks. esim. Wirilander 1974, s. 199.

⁵¹⁷ Vilmi 1991, s. 75.

⁵¹⁸ Vilmi 1991, s. 75–76.

Isän asema vaikutti aikuisen tyttären elämään ja valintoihin asuipa tämä kotona tai ei. Isän säätyasema saattoi myös ratkaista sen, mihin ryhmään nainen väestötauluissa ja rippikirjoissa merkittiin. Jos isän asema oli epävarma, myös tyttären asema oli epävarma. Aviottoman lapsen synnyttäneet naiset saatettiin merkitä itsellisten joukkoon tai itsellisiksi vain siksi, että he synnyttivät aviottoman lapsen. Yhteisö taas saattoi katsoa 1600-luvun tavoin enemmän sitä, mikä oli hänen isänsä ja perheensä asema. Oliko nainen osa perhettään, asuiko yksin itsellisenä vai työskentelikö palkollisena. Ja ennen kaikkea millainen oli ollut se suhde, joka oli johtanut aviottomaan lapsen syntymään.

5.5 Vapauden valvonta

Väkiluvun kasvulla oli virkamiesten kannalta myös huonot puolensa. Nuorison käyttöön alettiin kiinnittää runsaasti huomiota 1700-luvun lopulla. Juopottelu, kylien raitilla kuljeskelu, tanssi ja kortinpeluu kuuluivat nuorison ajanviettoon iltaisin. Tämä kertoo jotakin myös siitä, että palkollisilla ja mulla nuorisolla oli vapaa-aikaa, jonka he saattoivat käyttää mielensä mukaan. ”Nuorison ylimielisen elämäntavan korjaamiseksi” koko valtakunnassa oli ryhdyttävä toimiin. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra antoi jo vuonna 1792 kiertokirjeen, jolla määrättiin tarkastusmiehet joka kylään valvomaan yleistä järjestystä.⁵¹⁹ Hauhollakin toteutettiin nuorison ulkonaliikkumiskielto pyhäiltoisin vuonna 1778. Sen mukaan nuoren vanhemmat saivat sakkoa, jos heidän lapsiaan tai palvelusväkeään tavattiin kylillä ”synnillisissä ja pahentavissa menoissa”. Lisäksi isännille määrättiin uhkasakko, mikäli he antoivat käyttää huoneitaan tällaiseen sopimattomaan menoon.⁵²⁰

Aikakaudella valitettiin usein sitä, että upseerit eivät hoida virkatalojaan itse, vaan antavat ne vuokraajien haltuun. Virkataloa ei voinut jättää perinnöksi, joten sen hoitoon ei haluttu uhrata juurikaan aikaa ja vaivaa.⁵²¹ Hauhon Hahkialan kartanossa, jota hallitsi aatelissuku, ei syntynyt vuosina 1770–1815 aviottomia lapsia, kun taas monet upseerien virkatalot mainittiin usein aviottomien lasten syntymäpaikkana. Upseerien virkataloissa omistajat vaihtuivat joskus taajaan, kun taas Hahkialaa hallitsi koko ajan aatelinen Charpentier-suku, joka myös asui vakituisesti kartanossaan. Kartanoissaan vakituisesti asunut säätyläistö valvoi tiukasti palkollistensa moraalia, koska palkollisten näkyvä ja valvoton seurustelu saattoi häpäistä myös tilan isäntäväen mainetta.⁵²² Virkataloa pari vuotta hallitsevalle upseerille lienee ollut yhdentekevää mitä ulkorakennuksissa tapahtui kesäöisin, kunhan työt tehtiin ja tila tuotti hänelle mahdollisimman hyvän elannon.

⁵¹⁹ Mäntylä 1995, s. 188.

⁵²⁰ Palmroth 1929, s. 133–134.

⁵²¹ Wirilander 1974, s. 273.

⁵²² Siveettömyyssiöksiä esitettiin kartanoiden palvelusväkeä kohtaan enemmän kuin talonpoikaistalojen. Syyttäjinä olivat usein kartanoiden isäntäväet. Wilmi 1991, s. 148–149 (alaviite).

Nuorison juopotteluun ja vallattomuuteen sekä sen suitsimiseen liittyvät asiat olivat esillä juuri silloin kun avioton syntyvyyskin alkoi nousta. Osaltaan aviottomuuskin kertoo siitä, että väestön kasvun seurauksena oli yhä enemmän nuoria, joiden avioituminen lykkääntyi epämääräiseen tulevaisuuteen. Nuoret tulivat yhä useammin tilattomista perheistä ja tiesivät, että sosiaalinen nousu maataviljelevien ryhmään oli vaikeaa ja jopa mahdotonta. Tämä taas johti siihen, että osa nuorista alkoi ylenkatsoa yleisiä moralisäännöksiä ja ottaa ilon elämässä siitä mistä sen sai. Aviottoman syntyvyyden kasvun on epäilty liittyneen alakulttuuriin, jonka piirissä myös sukupuolimoraali höltyi.⁵²³ Osa aviottomista lapsista 1700-luvun lopulla sai varmasti alkunsa keväisten juhlien viinanhuuruudessa riehakkuudessa. Tällaisten satunnaissuhteista alkaneiden raskauksien määrä tuskin kuitenkaan lisääntyi niin paljon, että juuri ne olisivat alkaneet merkittävästi nostaa aviottomuutta.

Sukupuolisuhdetta ennen avioitumista ei yksimielisesti tuomittu 1700-luvullakaan, vaikka lait edelleen säätivät sen tiukasti avioliittoon kuuluvaksi. Pahimpia syntejä olivat aviorikos ja lapsenmurha. Virkamies ja runoilija Jaakko Juteini kirjoitti ajan hengessä varoittavan tarina Teresiasta vuonna 1827.⁵²⁴ Rikkaan talon ainoa tytär Teresia synnytti satunnaissuhteen seurauksena aviottoman lapsen, jonka hän murhasi. Teresia itse tuli tekonsa seurauksena mielisairaaksi. Juteini halusi ankarasti varoittaa naisia murhaamasta viatonta lastaan: ”Irtainen synnin orja, ja pahanelkinen murhaaja! Joka surmaat sikiäs turvattomassa tilassa.” Aivan samoin kuin jo vanhassa Matalleenan virressä, Juteinin moitteet kohdistuvat lapsenmurhaan eikä niinkään suhteeseen. Juteini itse ei voinut olla esiaviollisten suhteiden ankara vastustaja, koska hän eli itse vihkimättömässä suhteessa oman emännöitsijänsä kanssa. Pari avioitui vasta kun emännöitsijä Katariina Margareta tuli raskaaksi.⁵²⁵

Mielenkiintoinen on myös 1700-luvun alkupuolella eläneen Kemin kirkkoherra Gabriel Pietarinpoika Calamniuksen runo, jossa hän jakelee ohjeita tyttärien kasvatukseen. Yhdessä säkeistössä Calamnius nimittäin mainitsee: ”Tyttäreilles neuvo se, ettei koskan ota he, monen miehen kihloi; estä heitä huoraamast. Kylis yöllä juoxemast.”⁵²⁶ Toisin sanoen pahinta oli papinkin mielestä se, että naisella oli yhtä aikaa monia miehiä. Uudet opettavaiset runot ovat siis yhteneväisiä vanhojen helkavirsien opetusten kanssa siihen, mitä naisen tulee huomioida solmiessaan suhteita vastakkaiseen sukupuoleen.

Syntiä ei siis ollut vielä 1700-luvun alkupuolen sivistyneistönkään silmissä kahden ihmisen esiaviollinen suhde, johon henkilöt vakavasti sitoutuivat.⁵²⁷

⁵²³ Uuteen alakulttuuriin viittaavat mm. Rytönen 1992, s. 476. Heinonen 1989, s. 219.

⁵²⁴ Juteini 1827 (1983), s. 97–105.

⁵²⁵ Juteini 1827 (1983), s. 85.

⁵²⁶ Runo on painettu mm. Armas Niemisen teoksessa *Taistelu sukupuolimoraalista*. Helsinki 1951, s. 84–85.

⁵²⁷ Ks. myös Rossi 2005, s. 2. Vihkimättömät vaimot eroteltiin prostituoiduista tarkoin jo myöhäiskeskijalla.

Tuomittavaa oli vaihtaa usein kumppania, jolloin mahdollisen lapsen isyys jää epäselväksi. Calamniuksen neuvossa kuultaa edelleen myös vanhojen maanlakien varjo. Kansan keskuudessa huoraksi ja huorimieheksi nimittely oli tyypillistä aina 1600-luvulta 1800-luvun lopulle. Huoruus tarkoitti sitä, että molemmat tai toinen osapuoli oli tahollaan naimisissa. Nimittely kuvastaa kielteistä suhtautumista nimenomaan avioliiton ulkopuoliseen kanssakäymiseen.⁵²⁸

Viattoman ja puolustuskyvyttömän lapsen surmaamisesta tuomittiin kuolemaan ja lain toivottiin toimivan pelotteena. Vuonna 1759 oli lapsen murhasta Hauholla tuomittu yksi nainen ja hänet oli mestattu sekä sen jälkeen poltettu.⁵²⁹ Heitteille jätettyjen ja surmattujen lasten pelättiin kummittelevan ja pelottelevan kiljunnallaan ihmisiä, erityisesti silloin, jos lapsen ruumis oli jossain muualla kuin siunaamattomassa maassa.⁵³⁰ Tämä tuli esiin myös vuoden 1680 tapauksessa, jossa hyömäkeläinen Liisa Juhontytär näki suuren vaivan kuljettaessaan kuollutta lastaan yöllä kirkonkylään haudatakseen lapsen salaa siunattuun maahan. Lapsenmurhien pelättiin lisääntyvän 1600-luvulla säädettyjen ankarien lakien seurauksena. Niitä tehtiin kuitenkin varsin vähän suhteessa aviottomien lasten syntyvyyteen. Ilmeisesti rikoksen kammottavuus aiheutti sen, että lapsenmurhien pienenkin määrän vähentäminen nähtiin 1700-luvulla tärkeäksi.⁵³¹

Koska kärjäkirjat eivät kerro piikojen taustasta, niin näkemys köyhästä nuoresta piiaista tyypillisimpänä lapsenmurhajana saattaa ainakin osittain olla pelkkä myytti. Mona Rautelinin keräämät tiedot 123 lapsenmurhaan syyllistyneen naisen sosiaalisesta taustasta vuosina 1791–1795 ovat kiinnostavia. Lapsenmurhaan syyllistyneistä naisista piikoja ja tilattomia oli enemmistö eli 78 naista. Talollisen tyttäriä, vaimoja ja leskiä oli kuitenkin peräti 39.⁵³² Lapsenmurhaan siis päättyi 1700-luvun lopulla muitakin kuin pelkkiä naimattomia köyhiä piikoja. Lapsenmurhaajaksi päättyi Suomessa yleisimmin 1700-luvulla länsisuomalainen piika. Pohjois- ja Itäsuomessa lesket ja vaimot päättyivät lapsenmurhaan kuitenkin useammin kuin naimattomat piikat. Yhteisön sosiaalinen rakenne ja suhtautuminen aviottomiin lapsiin oli merkittävä tekijä sille, päättyikö ilman avioliittoa raskaaksi tullut nainen lapsenmurhaan vai ei.⁵³³

Kansan ajattelussa alkoivat yhdistyä 1700-luvulla sekä ikivanha ajatus kahden ihmisen henkilökohtaisesta sitoutumisesta että luterilaisen kirkon tiukentuva näkemys vihkimisen tärkeydestä. Kahden ristiriitaiselta vaikuttavan seurustelukäytännön olemassaolo on huomattu myös eurooppalaisessa tutkimuksessa. Naimaton mies ja naimaton nainen saattoivat osoittaa julkisesti rakkautta ja hellyyttä toisiaan kohtaan ja valvoa jopa yötä yhdessä. Toisessa tilanteessa taas naisen ja miehen kahdestaan oloa ilman valvontaa pidettiin hyvin

⁵²⁸ Saarimäki 2010, s. 86–87.

⁵²⁹ Palmroth 1929, s. 132.

⁵³⁰ Ks. esim Ganander, Kristrifid, *Mythologia Fennica*. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Jyväskylä 1984, s. 49.

⁵³¹ Rautelin 2009, s.80–81.

⁵³² Rautelin 1996, s. 190–191. Tuntemattomiksi jäi 8 naista, joiden taustaa Rautelin ei ole pystynyt selvittämään.

⁵³³ Sama, s. 191.

sopimattomana.⁵³⁴ Kyse ei ole ristiridasta, vaan asian ratkaisi se, oliko seurustelu hyväksyttyä vai ei. Kansa tuomitsi miehen, joka hylkäsi naisen pitkän, julkisen ja vakiintuneen seurustelun jälkeen. Käsitys neidonloukkauksesta eli edelleen, vaikka siitä ei enää oikeudessa tuomittukaan. Naisen maine oli vaarassa silloin, jos tämä liian helposti antautui vietellyksi, seurusteli naimisissa olevan miehen kanssa, makasi useamman miehen kanssa lyhyessä ajassa tai oli solminut suhteen salaa.⁵³⁵

Maaseutuyhteisössä oli 1700-luvun lopulla runsaasti ihmisiä, jotka pitivät etusijalla yhteisön hyväksyntää julkiselle seurustelulle eivätkä välittäneet kirkon tai lakien katsannosta. Heitä olivat etupäässä tilattomat, joiden ei tarvinnut miettiä perintöasioita osana kihlausta ja avioliittoa. Toiset taas pyrkivät noudattamaan kirkon yhä tiukempia vaatimuksia sukupuolisuhteen kuulumisesta vain ja ainoastaan avioliittoon. Varakkaimmat ja vaikutusvaltaa mielivät talolliset omaksuivat yhä enemmän kirkon ja säätyläistön ihanteen tiukemmasta sukupuolimoraalista, mikä oli tärkeää myös maanperimyksen kannalta. Oikeuskäytäntö salavuoteustapauksissa kuvastaa vielä 1600-luvulla maallista ja kirkollista ristiriitaa yhteiskunnassa. Kahden naimattoman henkilön välinen sukupuolisuhte oli syntiä, mutta kuitenkin laissa hyväksyttiin kihlaparille syntyneen lapsen perintöoikeus.⁵³⁶ Se kertoo edelleen siitä, että maata omistaville tärkeintä oli varmistaa syntyneen lapsen isyys.

5.6 Laki ja arkitodellisuus

Kirkonmiehet suhtautuivat 1700-luvulla yhä kielteisemmin esiaviollisiin suhteisiin. Asenne näyttäisi olleen toisinaan vielä jyrkempi kuin 1600-luvulla. Tämä näkemys johtuu osittain sekä laeista että myös tarkemmasta kirjaamisesta, joka nosti esiaviolliset suhteet näkyvästi asiakirjoihin. Vuonna 1686 voimaan tullut kirkkolaki erotteli kirkollisen vihkimisen kihlauksesta. Lopullisesti kihlaus ja avioliitto eroteltiin toisistaan vuoden 1734 laissa. Kihlaus antoi silti vahvan suojan esiaviolliselle suhteelle, koska vuoden 1734 laissa todettiin: ”Jos mies pitää yhteyttä morsiamensa kanssa, niin se on aviokäsky, joka pitää vihkimisellä päätettämän” ellei näin tapahdu, seuraa rangaistus.⁵³⁷ Kihlattu ei siis kuitenkaan sakotettu, jos heidät tavattiin esiaviollisessa suhteessa itse teossa. Lain ja todellisuuden ero kasvoi suureksi 1700-luvulla. Moraalinen tuomitseminen alkoi kasvaa samalla kun viralliset lait lievenivät.

Hauhon kirkkoherra esitti pitäjänkokoukselle toiveen, että morsiuskruunun saisivat käyttöönsä vain ne morsiamet, jotka eivät olleet raskaana eivätkä synnyttäneet lasta. Talolliset suostuivat tähän. Sen sijaan pitäjänkokous kieltäytyi

⁵³⁴ Kahden vastakkaisen käytännön rinnakainolosta ks. esim. Ingram 1987, s. 226–228.

⁵³⁵ Stone 1977, s. 398.

⁵³⁶ Hirvonen 1998, s. 37. Sivunumerointi voi vaihdella siinä versiossa, joka on yleisesti saatavilla.

⁵³⁷ Ruotsin Valtakunnan vuoden 1734 laki, Naimisen Caari.

kirkkoherran ehdotuksesta, jossa luovuttaisiin siitä tavasta, että kihlatut asuivat yhdessä eripituisia aikoja ennen avioliittoa. Tätä kutsuttiin ”talonkatsojaisiksi”. Jää epäselväksi liittyikö tähän tapaan varsinaisesti esiaviollinen suhde vai kokiko kirkkoherra sen saattavan johtaa sellaiseen. Joka tapauksessa isännät eivät suostuneet luopumaan talonkatsojaisista, joka oli heidän mukaansa ikivanha tapa. He suostuivat kyllä siihen, että perinteinen kihlausajankohta muutettaisiin. Pitäjässä nimittäin oli yleisenä tapa viettää kihlajaisia lauantain ja sunnuntain välisenä yönä, minkä seurauksena väki ei jaksanut aamulla kirkkoon.⁵³⁸

Kirkon oppien mukaan sukupuolisuhde muualla kuin avioliitossa oli synty, sillä Raamattu kielsi yksiselitteisesti esiaviolliset suhteet.⁵³⁹ Paikallisella tasolla kirkko tehosti kruunun pyrkimyksiä sukuvallan heikentämiseksi. Sukupuolisuhteen vaatiminen vain kirkon siunaamaan avioliittoon kuuluvaksi oli tehokas keino valvoa yhteisön elämää.⁵⁴⁰ Lait alkoivat 1700-luvun alussa virallisestikin lieventyä, vaikka aiemmalla vuosisadalla kuolemantuomioita alennettiin käytännössä lähes säännöllisesti. Kujanjuoksu ja piiskaniskut poistettiin ja salavuoteusrikos voitiin sovittaa vankeudella. Naisilla vankeus oli seitsemän päivää ja miehillä neljätoista. Lievennyksiä lakeihin esitettiin lisää vuoden 1734 jälkeen. Aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia haluttiin valistusaatteen hengessä suojella entistä paremmin, etteivät he sortuisi lapsenmurhiin. Julkinen ripitys poistettiin käytöstä salavuoteus- ja yksinkertaisissa huoruustapauksissa. Asianomaiset ripitettiin tämän jälkeen vain yksityisesti.⁵⁴¹

Kuningas Kustaa III lapsenmurhaplakaatti vuodelta 1778 oli tarkoitettu suojaamaan aviottoman lapsen synnyttänyttä naista vieläkin enemmän. Kuninkaan mukaan lapsenmurhien määrä johtui nimenomaan siitä, että aviottoman lapsen synnyttäneitä kohdeltiin liian ankarasti. Voi olettaa, että hovin omaksuma vapaamielinen ilmapiiri vaikutti Kustaaseen. Ylimmissä hovipiireissä sekä avioliiton ulkopuoliset että vapaat suhteet alkoivat olla tavallisia.⁵⁴² Kreivi Axel von Fersen pohdiskeli vakavissaan 1700-luvun lopulla, että koko avioliitto oli täysin turha järjestelmä ja vapaa suhde parempi ratkaisu.⁵⁴³ Tämä johtui siitä, että aatelisen oli käytännössä pakko solmia säätysidonnainen avioliitto eikä julkinen avioliiton ulkopuolinen suhde ollut edelleenkään hyväksyttävää. Pysyminen ”vapaissa suhteissa” olisi naimattomalle miehelle helpompi ratkaisu.

Kustaa III:n lapsenmurhaplakaatin mukaan salavuoteudesta syytetyn nimeä ei saanut päästää yleiseen tietoon. Häntä ei saanut sulkea seurakunnan ulkopuolelle eikä aviotonta lasta saanut kasteella kohdella eri tavoin kuin muita. Lisäksi maastusta naisesta ei saanut käyttää esimerkiksi kuulutuksissa halventavia nimityksiä (*kona*, *qvinperson*). Aviottoman lapsen sai käydä halutessaan synnyttämässä myös vieraalla

⁵³⁸ Palmroth 1929: sekä Hauhon kirkonarkiston pitäjän kokousten pöytäkirjat eri vuosilta.

⁵³⁹ Pylkkänen 1990, s. 240–243.

⁵⁴⁰ Pylkkänen 1990, s. 245–246.

⁵⁴¹ Anners 1965, s.179–206, 20–209.

⁵⁴² Pulma 1987 s. 51.

⁵⁴³ Lindqvist 1996, s.198.

paikkakunnalla. Vanhempien ja talonväen piti salata tieto raskaudesta ja auttaa naista synnytyksessä.⁵⁴⁴

Papisto vastusti lapsenmurhaplakaattia ja halusi pysytellä vanhoissa tiukoissa laeissa. Uudistusta nimitettiin halveksivasti jopa ”huoraplakaatiksi”, ja sen pelättiin johtavan kansan vielä entistäkin pahempaan siveettömyyteen. Voisi olettaa, että tultaessa vuoteen 1778, kirkkoherrat olivat jo useamman vuosikymmenen ajan ehtineet pitää sekä kirkonkirjoja että laskea väestötauluja. Heillä oli siis jo vankkaa näkemystä siitä, että aviottomien lasten synnyttäjien määrä oli kokoajan kasvussa. Talonpoikaissäätö puolestaan huoletti eniten se, että köyhäinhuitorasitus saattaisi vielä entisestäänkin kasvaa. Kuolemanrangaistuksen täydellistä poistamista kaikista rikoksista kannatti lopulta vain valtakunnan ylin sääty. Huoruudesta eli aviorikoksesta kuolemanrangaistus poistettiin, mutta lapsenmurhasta se säilyi edelleen, joskin rikos oli pystyttävä täysin pitävästi todistamaan. Lapsenmurha oli selkeästi murha eikä varsinaisesti siveysrikos.⁵⁴⁵

Ensi näkemältä aviottoman lapsen synnyttäneiden naisten asema näyttäisi parantuneen huomattavasti. Asialla oli kuitenkin käänköpuolensa. Papisto esitti varsin perustellun pelkonsa siitä, että miestä oli uusien lakien mukaan yhä vaikeampi saada ottamaan vastuutaan. Kustaa III:n uusien lakien mukaan naisen ei enää tarvinnut nimetä lapsensa isää, ja oikeusistuimia kiellettiin ahdistelemasta naista tässä asiassa. Periaatteessa se oli naiselle helpotus mutta toisaalta ei. Miesten oli entistä helpompaa kieltää isyytensä ja päästä tilanteesta ilman rangaistusta. On epäilty, että 1700-luvun lopulla tilanne muuttui, ja aviottoman lapsen synnyttäminen ei enää ollut yhtä häpeällistä kuin ennen. Siitä olisi tullut ainakin osittain hyväksyttyä ja se olisi syy siihen, miksi kunnian puolustaminenkaan ei olisi ollut enää yhtä tärkeää. Lisäksi on havaittu, että naiset eivät aktiivisesti yrittäneet edes puolustaa itseään ja kunniaansa. Tämä näkyisi siten, että he eivät edes yrittäneet hankkia todistajia oikeudenkäyntiin.⁵⁴⁶ Aviottoman lapsen synnyttäminen nähtiin kuitenkin 1700-luvulla ja 1800-luvulle tultaessa yhä häpeällisempänä kohtalona naiselle. Jos kyse olisi ollut aviottomuuden yleisestä hyväksymisestä, niin häpeäkin olisi asiasta kadonnut.

Hauhon käräjillä käsitellyissä jutuissa 1700-luvun lopulla näyttää edelleen olleen mukana naisen kunniaan liittyviä tekijöitä. Viitteitä tähän voisi antaa se, kuka nainen hankki todistajia käräjille ja kuka taas ei. Piika Heta Simontytär yritti saada edesvastuuseen lapsensa isää sotilas Juho Flinckiä, joka oli naimisissa oleva mies. Ilmeisesti juuri siksi mies erityisen tiukasti kielsi isyytensä. Huoruudesta piti lisäksi maksaa suurempi sakko kuin salavuoteudesta. Toiseen käsittelyyn paikalle kutsutut kaksi todistajaa, sotilas ja renki, eivät asiasta tienneet juuri mitään.⁵⁴⁷ Juhoa ei siis

⁵⁴⁴ Kungliga föbund emot barnamord och delaktighet den 12.7. 1750. Löytyy kokoelmasta *Samling de i Storfurstendomet Finland gällande och intill år 1855*. Förra delen 1538–1799, s. 312–313. Helsingfors 1855.

⁵⁴⁵ Pulma 1987, s. 51.

⁵⁴⁶ Hirvonen 1998, s. 84. Hirvonen arvioi, että Ilmajoella käydyissä salavuoteustapauksissa 1700-luvun lopulla ei ollut kyse kunniaista, koska naiset eivät edes yrittäneet hankkia todistajia.

⁵⁴⁷ HMA. Hollolan Alisen tuomiokunnan kärjäpöytäkirjat. Talvikäräjät 1802. Ca3:39.

tuomittu. Kärjäkirjasta ei käynyt ilmi Hetan tausta. Hänet on merkitty vain piiksi. Heta Simontyttärellä oli kuitenkin pitäjänräätäli-isä ja äiti oli ollut talollisen tytär. Hetan perhe ja suku on mahdollisesti yrittänyt hankkia todistajia. Suvut ja perheet halusivat ehkä tällaisissa tapauksissa puolustaa sekä tyttärensä että koko perheen kunniaa, vaikka eivät välttämättä totuutta asiasta edes tieneet.

Aina mies ei Hauhollakaan päässyt kuin koira veräjstä. Eteläisten kylää kuohutti vuonna 1801 laaja salavuoteusjuttu, jossa kaksi piikaa oli tullut samoihin aikoihin raskaaksi samalle miehelle. He synnyttivät aviottomat lapsensa viiden kuukauden välein. Käräjille löytyi molemmille naisille kaksi todistajaa. Innokkuus saada Matti vastuuseen saattaa osittain johtua siitä, että miehen käytös oli mennyt jo liian pitkälle. Koko pahennusta herättävä joukko kyläyhteisössä haluttiin saada järjestykseen. Matti oli kirkonvaivaisen itsellismiehen poika ja asemaltaan reservinsotilas, joten todistaminen häntä vastaan ei siis ollut tilattomillekaan yhtä riskialtista kuin vaikka talollisen poikaa vastaan todistaminen.⁵⁴⁸ Syy käräjille päätymiseen ei ollut siis 1700-luvullakaan vielä pelkästään esiaviollinen seurustelu, vaan haureus, joka alkoi julkeudellaan ärsyttää muuta yhteisöä.

Oman kunnian puolustaminen ei ollut aviottoman lapsen synnyttäneelle naiselle helppo tehtävä 1700-luvulla, jos mies ei ollut halukas tunnustamaan lasta. Se, että nainen ei hankkinut itselleen todistajia, johtui pikemmin siitä, että se oli äärimmäisen vaikea ja jopa mahdoton tehtävä. Todistajia piti olla kaksi ja heillä piti olla molemmilla selvä silminnäkihavainto tapahtuneesta sukupuoliyhteydestä. Aina sekään ei riittänyt todisteeksi, että pari oli nähty alastomina vuoteella hyväilemässä toisiaan. Jos mies tiukasti kielsi, että kyse ei ollut sukupuoliyhteydestä, niin paljonkaan ei ollut tehtävissä. Lisäksi todistajia saatettiin etukäteen sekä lahjoa että pelotella. Käräjillä todistamisessa oli aina tietyt sosiaaliset riskinsä asianomaisille. Kaikki eivät olleet halukkaita vaarantamaan ystävyys- ja sukulaissuhteita, koska ne olivat ihmiselle elintärkeitä turvaverkkoja. Varsin usein käräjillä kuultiin ”huonomuistisia” todistajia kaikissa oikeusjutuissa.⁵⁴⁹

Kunnian puolustamisen vaikeuteen liittyy varmasti osittain ehkä sekin, että raiskauksia käsiteltiin harvoin käräjillä. Raiskauksella harvoin oli silminnäkiöitä, ja naisen oli äärimmäisen vaikea todistaa, ettei ollut itse halunnut sukupuoliseen kanssakäymiseen. Lisäksi naisen heikko sosiaalinen asema suhteessa ylempisäättyiseen ja siten vaikutusvaltaiseen raiskaajaan oli ongelma. Todistajia tapahtuneelle oli vaikea löytää, vaikka naisen huutoakin olisi kuulunut. Naiset varmasti tiesivät tämän ja pitivät tarkasti varansa tai sitten kärsivät tapahtuneen vähin äänin. Muutamat aviottomaan lapseen johtaneet suhteet näyttävät täyttäneen hyväksikäytön tunnusmerkit, mutta rangaistus tuli silti vain salavuoteudesta. Nainen, joka on merkitty kirkonvaivaiseksi ja ”rammaksi sekä ymmärryskyvyltään heikoksi” oli varmasti hyväksikäytön uhri.⁵⁵⁰ Painostus ja hyväksikäyttötapaukset

⁵⁴⁸ HMA. Hollolan Alisen tuomiokunnan kärjäpöytäkirjat. Talvikäräjät 1801. Ca3:36.

⁵⁴⁹ Ylikangas 1988, s. 206–222.

⁵⁵⁰ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Haudattujen luettelo 1808. Aviottoman lapsen vuonna 1803 synnyttänyt kirkonvaivainen Juliana Pekantytär Heikkilän talosta on merkitty haudattujen luettelossa rammaksi ja ymmärryskyvyltään heikoksi. Hän kuoli jo vuonna 1808 vatsatautiin 35 -vuotiaana.

olivat kuitenkin vain pieni osa kaikista aviottoman lapsen syntyyn johtaneista tapauksista.⁵⁵¹

5.7 Miehet, naiset ja vastuun kanto

Hauholla aviottomien lasten isät merkittiin syntyneiden luetteloon jopa harvinaisenkin tarkasti 1700-luvun lopulla, mikä ei ollut kaikissa seurakunnissa tapana. Suurimmalle osalle Hauholla syntyneistä aviottomista lapsista on merkitty tiedot isistä vuosina 1770–1815.⁵⁵² Epämääräisetkin tiedot kirjattiin muistiin, kuten ”Kustaa Kuisemalta, renki tai talollisenpoika” tai vain pelkkä ”sotilas”. Isän nimen kirjaamisen taustalla voi nähdä vielä saman käytännön kuin 1600-luvulla, jolloin naiset aina käräjillä kertoivat lapsensa isän. He ilmeisesti kertoivat sen vastaavalla tavalla kirkkoherralle kysyttäessä ja ehkä vetosivat samalla kihlalupauksiin ja viettelyyn, vaikka sitä ei merkittykään kirkonkirjoihin. Kirjaamisen ansiosta on mahdollista tarkastella sitä keitä aviottomien lasten isät olivat 1700-luvun lopulla ja ketkä solmivat suhteita, jotka eivät johtaneet avioliittoon.

Tilanne alkoi Hauholla liukua vasta 1800-luvun alussa yhä enemmän siihen suuntaan, että isää ei enää kysyty eikä merkitty kirjoihin. Se johti siihen, että koko moraalinen vastuu jäi yhä enemmän naisen kannettavaksi. Hän oli kirkollisten asiakirjojen tasolla yhä enemmän yksin syyllinen aviottoman lapsen syntymään. Täysin ilman tietoa isästä oli 36 lasta niistä 348 aviottomasta lapsesta, jotka syntyivät vuosina 1770–1815. Heistä 30 syntyi vuoden 1800 jälkeen ja vain kuusi 1700-luvun puolella. Usein 1800-luvun alussa isännimi vielä merkittiin kastettujen luetteloon mutta ei enää välttämättä hänen asemaansa. Sukunimettömiä miehiä oli paljon, eikä esimerkiksi merkintä ”Erkki Juhonpoika” kerro, onko kyseessä renki vai talollisenpoika. Todennäköisesti tuntemattomiksi jääneiden miesten joukko koostuu tasaisesti sekä talollisista että tilattomista.

Varsinaisia isäntiä aviottomien lasten isinä näyttäisi olleen vähän. Tietysti on mahdollista, että nainen ei tällaisissa tapauksissa kertonut lapsensa todellista isää. Kaikenlaisia tapauksia varmasti mahtui mukaan. Jos varakas ja kunnioitettu naimisissa oleva isäntämies syyllistyi luvattomaan suhteeseen, hän taatusti teki kaikkensa salatakseen asian, koska avioliiton ulkopuolinen suhde tuomittiin ankarasti. Isäntä saattoi näyttää naisen alustalaiselleen korvausta vastaan tai maksaa rengin ottamaan lapsen nimelleen. Tätähän yritti jo vuonna 1665 isäntä Matti Matinpoika, joka lahjoi naapurinsa ratsumiestä ottamaan syyt päälleen aviottomasta lapsestaan.⁵⁵³ Tällaisen käytännön olemassaolosta on paljon puhuttu, mutta ilman lähteitä tavan yleisyydestä on mahdoton tehdä päätelmiä. Ottaen huomioon aviottomien lasten todella suuren määrän suhteessa isäntien määrään, on vaikea

⁵⁵¹ Myös Saarimäki 2010, s. 82.

⁵⁵² Miettinen 1998. Tiedot ja luvut perustuvat pro gradu-työssä käytettyihin tietoihin.

⁵⁵³ KA Hauhon käräjät 13–14.2.1665: 38v.

uskoa järjestelmälliseen käytäntöön, jossa isännät olisivat maanneet säännöllisesti nuoria piikojaan ja naittaneet heidät sen jälkeen rengeilleen. Yhteisö kuitenkin eli tiiviisti ja valvoi toinen toistaan, joten tällainen tapakulttuuri olisi väistämättä jättänyt jonkinlaisia jälkiä myös lähdeaineistoon. Hyväksikäyttö mahdollisuus tunnettiin ja naisia yritettiin siltä myös suojella. Oman talon piikoihin kajoaminen tuli isännälle erityisen kalliiksi, koska sakko oli silloin tavallista suurempi.⁵⁵⁴

Taulukko 6. Aviottomien lasten isien asema Hauholla vuosina 1770–1815.

Aviottomien isät	1770–1799	1800–1815	Yht.	%
Säätyläinen	18	7	24	7
Talonisäntä	3	2	5	1,5
Talollisen poika	37	26	68	20,5
Lampuoti	2	1	3	0,9
Torppari	4	3	7	2,1
Käsityöläinen	10	10	20	6
Sotilas	20	24	44	13
Itsellinen	1	3	4	1,2
Renki	28	56	84	25
Asema tuntematon	17	23	40	12
Ei isän nimeä	6	30	36	10,8
Yhteensä	146	185	331	100

Vuosina 1770–1815 oli Hauholla vain viisi kertaa talonisäntä merkittynä aviottoman lapsen isäksi. Heidän joukostaan osa oli leskimiehiä, joten he eivät siis syyllistyneet avioliiton ulkopuoliseen suhteeseen. Tutkitut säätyläismiehet, joille syntyi avioton lapsi, olivat kaikki naimattomia. Rakastajattaren näkyvä ylläpitäminen vaimon ohella ei ollut alemman säätyläistön piirissä julkisena tapana. Emännöitsijä alkoi 1700-luvun kuluessa korvata monella säätyläismiehellä vihityn vaimon, mutta emännöitsijää ei elätetty rakastajattarena vaimon rinnalla samassa taloudessa. Avioliiton ulkopuolisten suhteiden hiljainen hyväksyntä oli kuitenkin jo käynnissä kaikkein ylimmissä säädyissä, joissa avioliitot solmittiin taloudellisista syistä ja samansäätyisyyttä suosien. Halikon Åminnen kartanon omistaja Catharina Ebba Horn kanto arvonimeä valtakunnankreivitär, koska oli ollut Ruotsin kuninkaan Fredrik I:n virallinen rakastajatar 1740-luvulla.

Sekin on mahdollista, että naisella on saattanut joskus olla parikin kumppania, joista hän on sitten nimennyt isäksi toisen. Tällaisten epäselvien yksittäistapausten määrä tuskin oli suuri. Pääosin naisen antama tieto isästä on siis katsottava oikeaksi, joskin aina varauksella. Myös se, että kaikkien väestöryhmien miehiä aatelistosta tilattomiin esiintyy aviottomien lasten isinä, lisää tietojen suuntaa antavaa

⁵⁵⁴ Matinolli 1962, s. 204–206.

luotettavuutta. Seuraavassa on taulukoitu kaikkien Hauholla vuosina 1770–1815 syntyneiden aviottomien lasten isien asema.

Yleisimmin aviottomien lasten isät olivat siis nuoria naimattomia miehiä, joko renkejä tai talollisenpoikia. Aikakausi on taulukossa jaettu kahtia, jotta aviottoman syntyvyyden äkillisen nousun kausi aivan 1790-luvun lopulla erottuisi. Renkien määrä kasvaa 1800-luvun puolella ja talollisten poikien määrä vähenee. Samoin vähenee säätyläisten määrä. Tilanne kuvastaa myös yhteiskuntaryhmien ja sitä kautta myös kotitalouksien muuttumista 1700-luvun lopulla. Väestönkasvun seurauksena talollisten ja säätyläisten määrä väheni samaan aikaan koko yhteiskunnassa. Asemansa säilyttäneiden säätyläisten ja talollisten ryhmät alkoivat myös sulkeutua entistä tiukemmin ulkopuolisilta.⁵⁵⁵ Renkien määrän kasvu aviottomien lasten isinä 1800-luvun alussa oli seurausta juuri tästä kehityksestä.

Oma ryhmänsä ovat säätyläismiesten solmimat enemmän tai vähemmän satunnaiset suhteet sotilas- ja itsellisperheiden naisiin. Tällaisia aviottomaan lapseen johtaneita suhteita löytyi kaikkiaan kuusi. Saattaa olla, että suhteisiin oli ainakin osittain synnä aikakauden erotiikkaa korostava henki säätyläispiireissä. Bellmanin juomalauluissa ylistetään usein ”keijukaisia” ja ”nymfejä”, joilta saa hetkellistä iloa ennen kuolemaa.⁵⁵⁶ Nuoren naimattoman säätyläisherran mielestä viattomassa nuorena piikatytössä kenties henkilöityi ”bellmanilainen” haave paimenidyllistä. Tähän voisi viitata se, että säätyläismiesten raskaaksi saattamat itsellis- ja piikatytöt olivat varsin nuoria. Esimerkiksi ratsumiehen tytär Reetta Juhontytär Löfgren oli vain 15-vuotias, kun hän vuonna 1781 synnytti aviottoman lapsen naimattomalle 39-vuotiaalle korpraali Adam Tolledtille. Viiden muun naisen iät olivat 20:sta 26:teen vuoteen. Nuoret naiset saattoivat olla imarreltuja huomiosta tai sitten heidät joko vieteltiin tai pakotettiin suhteeseen. Säätyläissukuinen mies oli vain kerran talontyttären aviottoman lapsen isänä. Tällöin kyse oli kuitenkin varakkaan rusthollin tyttärestä, mikä selittää suhdetta. Rusthollarit olivat ainakin omasta mielestään talollisten yläpuolella, joten rusthollintytär saattoi ajatella jopa avioliittoa säätyläismiehen kanssa.

Naimattomat talollisnaiset olivat yöjuoksukulttuurin piirissä selvemmin kuin tilattomat naiset. Tähän vaikutti se, että talontyttäret asuivat kesät aitoissa. Kaksikerroksiset aitat, joissa yläkerta kuului talontyttärille ja piioille, tulivat maaseudun maisemakuvaan vasta 1700-luvun lopulla. Talon töiden piirissä renkien oli helppo tutustua talollisten tyttäriin ja suurella osalla lienee ollut mielessä myös avioliitto talollissukuun. Se selittääkin osittain renkien ja talollisten poikien suuren määrän talollisnaisten aviottomien lasten isistä. Renki-nimekkeen alla saattoi olla myös nuorempia talollisenpoikia, joiden oli lähdettävä kotitalosta muualle leivän hakuun. Heidän tulevaisuudennäkymänsä eivät eronneet tilattomien perheiden poikien tilanteesta.

⁵⁵⁵ Esim. Soininen 1974, s.28–48.

⁵⁵⁶ Ks. esim. *Lauluja lasin läpi. Carl Michael Bellmanin epistoloita ja lauluja*. Suom. Liisa Ryömä. Porvoo 1997.

Merkille pantavaa koko aviottomuuden suhteen on se, että se näyttäisi olevan selkeästi naimattomien nuorten keskinäisestä seurustelusta johtuvaa.⁵⁵⁷ Avioituneita miehiä aviottomien lasten isinä oli tasaisesti mutta huomattavan paljon vähemmän kuin naimattomia. Se kertoo siitä, että avioliiton ulkopuolisia suhteita paheksuttiin ankarasti ja avioliiton pyhyyttä arvostettiin kaikissa säädyissä. Se ei silti estänyt naimattomia solmimasta keskenään esiaviollisia suhteita, mikä oli ollut ikaikainen vakiintunut tapa. Selvää on, että Länsi-Suomessa korkea avioitumisikä 1700-luvun lopulla aiheutti aviotonta syntyvyyttä. Avioton syntyvyys tuskin kuitenkaan nousi siksi, että satunnaisia yhden yön suhteita olisi yhtäkkiä alettu solmia entistä enemmän. Ei ole myöskään uskottava selitys, että ylemmän sosiaaliryhmän miehet olisivat alkaneet käyttää järjestelmällisesti hyväkseen köyhiä naisia.

Taulukko 7. Ainoan tai ensimmäisen aviottoman lapsen synnyttäneiden 101 tutkitun naisten ikä.

Synnytyksikä:	15–20	21–25	26–30	31–35	Yht.
Naisten määrä:	14	46	27	13	100*

* Yksi tapaus on epävarma

Aviottoman lapsen synnyttäneet naiset tulivat 1700-luvun lopulla raskaaksi usein varsin nuorina, mikä sekin viittaa esiaviollisen seurustelun aloittamiseen. Tarkemmin tutkituista 101 hauholaisesta naisesta alle 25-vuotiaana aviottoman lapsensa synnytti peräti 60 naista, siis 59 %. He synnyttivät myös hieman nuorempina kuin avioituneet naiset yleensä. Keskimääräinen avioitumisikä naisilla oli tuolloin n. 25 vuotta.⁵⁵⁸ Erikoista on sekin, että 13 naista synnytti ensimmäisen aviottoman lapsensa vasta 31–40 -vuotiaana. Luvatonta suhdetta tuskin voi pistää tällöin enää pelkän nuoruuden hairahduksen tai yöjuoksun syyksi. Naisista lähes yhtä monta eli 14 synnytti aviottomansa alle 20-vuotiaana, mikä taas oli harvinaisen varhainen ikä.

Missään maaseudun sosiaaliryhmässä ei ollut tavallista enemmän yli 30-vuotiaita aviottoman lapsen ensisynnyttäjiä. He jakaantuvat tasaisesti niin talollisiin kuin tilattomiinkin. Tilattomat yli 30-vuotiaat aviottoman lapsen synnyttäneet naiset olivat muita useammin palveluksessa tai itsellisinä. Antautuminen esiaviolliseen suhteeseen saattoi olla heillä eräänlainen viimeinen yritys avioitua.⁵⁵⁹ He saattoivat olla myös selvillä siitä, että solmittu suhde ei johtaisi välttämättä avioliittoon. Köyhällä naimattomalla naisella ei välttämättä ollut muuta perhettä, joten avioton

⁵⁵⁷ Pylkkänen 1990, s. 230–231. Pylkkänen on myös todennut, että renkien määrä aviottomien lasten isinä oli suuri Ala-Satakunnassa vuosina 1690–1710.

⁵⁵⁸ Pitkänen 1988, s. 23.

⁵⁵⁹ Myös Satakunnassa Etelä-Suoniemellä, jossa avioton syntyvyys oli vähäistä, huomiota herättää aviottoman lapsen synnyttäneiden ja naimattomiksi jääneiden naisten korkea ikä. Koskinen 2001, s. 77.

lapsi saattoi olla ainakin osittain toivottu ja harkittu. Köyhä naimaton nainen oli aina turvaton, olipa hän elänyt nuhteettomasti tai ei.

Nuoren tilattoman naisen tavoitteena varsin todennäköisesti oli avioituminen suoraan kotoa ilman palkollisvaihetta mikä oli yleinen ihanne. Tähän voisi viitata se, että nuoria naisia tuli usein raskaaksi kotona, eikä vasta palveluksessa. Palvelukseen saatettiin lähteä vasta sitten, kun aviopuolisoa ei alkanut kuulua ja eläminen oli turvattava. Palveluksessa olo taas paransi uudelleen avioitumismahdollisuuksia, koska nainen saattoi ansaita rahaa. Kaikki yli 30-vuotiaana raskaaksi tulleet olivat jo palveluksessa tai eläneet itsellisiksi merkittyinä suhteensa aikana.

Ripille pääsyn merkitys kasvoi 1700-luvulla ja rippikouluja alettiin pitää 1700-luvun jälkipuoliskolla.⁵⁶⁰ Se teki lapsesta aikuisen. Tilattomien perheiden nuorille tytöille ripille pääsy merkitsi mahdollisuutta lähteä kotoa palvelukseen eikä vielä avioliitto. Alle 20-vuotiaana avioituminen oli hyvin harvinaista tilattomien keskuudessa. Hauholla palveluspaikkana oli yleisimmin suuri säätyläistila, jossa oli paljon nuorta palvelusväkeä.⁵⁶¹ Moni tyttö ryhtyi jossakin vaiheessa seurustelemaan ja ajautui kenties sitä kautta sukupuolisuhteeseen, jota seurasi raskaus mutta ei avioliitto. Tällainen tapahtumakulku on tyypillisin mielikuva aviottomuuden syistä. Merkittävää on kuitenkin se, että merkittävä osa tilattomista nuorista naisista tuli raskaaksi kotona asuessaan eikä palveluksessa. Kotoa irtaantuminen ja valvonnan puute eivät siis selitä sitä, miksi nuorelle naiselle syntyi avioton lapsi. Tämä siirtää aviottoman syntyvyyden osaksi kotitalouden kehitystä. Äiti ja lapsi eivät aina muodostakaan yhteisössä omaa erillistä ydinperheysikköään, vaan he ovat usein kiinteänä osana suurempaa kotitaloutta, jonka johdossa on heidän sukulaisensa.

Lapsen syntymäpaikka paljastuu aina syntyneiden luettelosta ja näin sitä voidaan verrata saman ajan rippikirjaan. Useimmiten 1700- ja 1800-luvun alussa lapsen syntymäpaikka merkittiin kylän ja jopa rakennuksen tarkkuudella. Nimet ”sotilastorppa”, ”itsellistorppa” tai ”räätälintorppa” toistuvat usein aviottomien lasten kohdalla syntyneiden luettelossa. Rippikirjoista taas löytyi aviottoman lapsen synnyttänyt nainen merkittynä ruokakuntaan merkillä ”*qp*”. Nainen osoittautui usein genealogisen tutkimuksen jälkeen perheenjäseneksi. Tultaessa 1800-luvulle merkinnät heikkenevät oleellisesti. Usein aviottoman lapsen syntymäpaikkana mainitaan enää vain kylännimi. Tällöin lapsen syntymäpaikan tarkka määrittäminen rippikirjasta saattaa jäädä epävarmaksi, koska samannimisiä ihmisiä on runsaasti.

Useimmiten nainen on aina merkitty rippikirjoissa piiaksi, mikä taas ei kerro mitään siitä oliko hän palveluksessa vai ei. Suhteen tapahtuma-aika voidaan laskea suunnilleen yhdeksän kuukautta taaksepäin ja katsoa rippikirjasta, missä nainen on tällöin asunut. Hauholla rippikirjamerkinnät on hoidettu niin tarkasti, että useimmiten naisen asuinpaikka voidaan selvittää ehtoollismerkintöjen perusteella vähintään vuoden tarkkuudella ja joskus vieläkin tarkemmin. Kaikissa pitäjissä tämä

⁵⁶⁰ Laasonen 1991, s. 329

⁵⁶¹ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Rippikirjat. Hauhon 1700-luvun rippikirjojen perusteella voi havaita, että talonpoikaistiloilla oli 1700-luvulla vähän palvelusväkeä. Säätyläistiloilla ja rustholleissa oli varsinkin 1700-luvun lopulla jo suuri määrä palkollisia.

ei ole mahdollista, sillä merkinnät ovat joskus epämääräisiä ja puutteellisia. Usein vain nimet on merkitty mutta ei välttämättä ehtoollisella käyntejä.⁵⁶²

Taulukko 8. Aviottomaan lapseen johtanut suhde ja 149* aviottoman lapsen syntymäpaikka.

Aviottomaan lapseen johtanut suhde:	Naisella yksi lapsi		Naisella 2-4 lasta			
	<i>Tilaton</i>	<i>Taloll.</i>	<i>Tilaton</i>	<i>Taloll.</i>	<i>Yht.</i>	<i>%</i>
Suhde naisen asuessa kotona	19	16	25	6	66	44,6
Suhde muualla kuin kotona	30	3	48	1	82	55,4
Yhteensä synnytyksiä:	49	19	73	7	148	100
Aviottoman lapsen Syntymäpaikka:	<i>Tilaton</i>	<i>Taloll.</i>	<i>Tilaton</i>	<i>Taloll.</i>	<i>Yht.</i>	<i>%</i>
Kotona syntyi	30	18	32	6	86	58
Muualla syntyi	19	1	41	1	62	42
Yhteensä lapsia:	49	19	73	7	148*	100

* Lapsia on 149 mutta synnytyksiä 148, koska kerran syntyi aviottomat kaksoset.

Aviottomaan lapseen johtaneista suhteista peräti 45 % oli alkanut naisen asuessa kotonaan. Kotona asumista ei yleensä edeltänyt piikana olo. Naisista suuri osa oli talollisten tyttäriä, mutta myös tilattomia naisia asui paljon kotona. Kuitenkin enemmistö eli 55 % naisista oli ollut piikana suhteen tapahtuma-aikaan. Suurin osa näistäkin naisista synnytti aviottoman lapsensa kotona vanhempiensa luona eikä palveluspaikassa. Piikojen aviottomista lapsista syntyi 42 % palveluspaikassa, mutta enemmistö eli 58 % naisen kotona. Kodiksi on tässä merkitty myös ne tapaukset, joissa nainen oli veljensä, sisarensa, sedän tai tädin perheessä synnyttämässä. Itsellisinä ilman perhettä synnytti vain kuusi naista. He olivat myös tulleet raskaaksi palveluspaikoissa. Ainoastaan hyvin harva nainen päätyi siis synnyttämään ainoaa tai ensimmäistä aviotohta lastaan yksin asuvana itsellisenä kuulumatta joko sukulaisperheeseen tai palveluspaikkaan. Tähän oli syynä myös se, että jokaisen ihmisen piti kuulua jonkun alaisuuteen tai hänet tulkittiin irtolaiseksi.

Nainen joko pääsi tai hän joutui lähtemään palveluspaikasta kotiinsa synnyttämään. Tällöin lapselle oli heti tarjolla hoitopaikka, ja nainen saattoi mahdollisimman pian jatkaa työtään palveluspaikassa. Helpointa se oli silloin, kun koti oli lähellä palveluspaikkaa. Esimerkiksi hyömäkeläisen piian Sofia Heikintytär Stenin aviottoman lapsen syntymäpaikaksi oli merkitty vuonna 1791 pelkkä Hyömäki. Vuoden kuluttua avioton lapsi oli merkitty kuolleeksi Hyömäen

⁵⁶² Esim. Pälkäneellä ei ole aina merkitty ehtoollisella käyntejä. Siten esim. Hjerpen perheen aviottomien lasten synnyttäneiden tyttärien olinpaikat olivat epäselviä.

kartanossa. Sen perusteella voisi olettaa, että kartanossa palvelut piika oli synnyttänyt aviottoman lapsen, mikä oli kuitenkin vain osatotuus.

Sofia Heikintytär on merkitty rippikirjoihin kotona asuvaksi sekä ennen että jälkeen lapsensa syntymän. Hänen nimensä on itselliseksi merkityn leskiäidin nimen yhteydessä. Tässä tapauksessa kirkkoherra on ehkä mieltänyt koko Sofian leskiäidin perheen osaksi Hyömäen kartanoa ja sen palvelusväkeä, jonka tietysti voi katsoa muodostaneen yhden virallisen kotitalouden. Palveluspaikan ja siitä erillisen kodin selkeää eroa ei siis välttämättä kaikilla naisilla edes ollut. Entisen ruotusotilaan lesken asuma mökki sijaitsi aivan kartanon välittömässä läheisyydessä. Sofia kenties nukkui yöt äitinsä luona ja toimi päivät piikana kartanossa.

Piikaa ei ajettu palveluspaikasta maantielle luvattoman raskauden näkyessä. Piikaa tarvittiin töissä, koska palkolliset pestattiin vain kerran vuodessa. Olisi ollut lyhytnäköistä ajaa työntekijä pois, koska tilalle ei olisi saatu enää uutta työntekijää.⁵⁶³ Sitä paitsi töitä tehtiin yleensä synnytykseen asti ja pian sen jälkeen. Toki piika joutui korvaamaan synnytyksen jälkeisen ajan palvelemalla pidempään. Vuonna 1750 säädetty laki velvoitti omaisia ja isäntäväkeä suojelemaan raskaana olevaa naista. Mikäli nainen päätyisi lapsenmurhaan, niin talonväki ja omaiset saatettaisiin tuomita velvollisuuksiensa laiminlyönnistä ja jopa osallisuudesta tapahtuneeseen.⁵⁶⁴ Aviottoman lapsen synnyttäneen naisen epäiltiin helpommin päätyvän lopulliseen ratkaisuun kuin avioliitossa elävän naisen, varsinkin jos naisen kumppani vielä selvästi vältteli vastuutaan ja oli jättänyt naisen yksin.⁵⁶⁵

Nimitys ”muualla syntynyt” tarkoittaa taulukossa lähinnä palveluspiikkaa. Muutamit harvat naiset synnyttivät rippikirjojen perusteella yksinäisinä ”itsellisinä”, jolloin ei käy ilmi, missä lapsi aivan tarkkaan ottaen syntyi. Synnyttäjä tarvitsi apua, joten harva ainakaan omasta tahdostaan päätyi synnyttämään ypöyksin. Todistettavasti yksin Hauholla synnytti Riitta Antintytär, jonka avioton lapsi syntyi kuolleena metsään naisen ollessa paimenessa. Riitta oli lapsensa myös saman tien haudannut.⁵⁶⁶ Tilattomista naisista yhteensä 58 palasi jossain vaiheessa takaisin kotiinsa asumaan, vaikka he olisivatkin tulleet raskaaksi ja synnyttäneet palveluspaikoissa. Suurin osa piti siis yhteyttä lähiomaisiinsa aviottoman lapsen syntymän jälkeenkin. Toiset jättivät lapsensa vanhemmille ja lähtivät kotoa palvelukseen. Jotkut taas asettuivat pysyvästi kotiin vanhempiensa luokse synnytettyään aviottoman lapsen. Palveluksessa olo jäi siis näillä naisilla lyhyeksi elämänvaiheeksi.

Useimmiten aviottoman lapsen synnyttänyt tilaton nainen asettui synnytyksensä jälkeen isänsä kotitalouteen. Se oli luonnollista, koska isä kykeni parhaiten suojelemaan sekä elättämään tytärtä ja tämän lasta. Se koettiin myös isän velvollisuutena, koska sukusiteillä oli suuri merkitys. Jo lakikin velvoitti jokaista huolehtimaan omista sukulaisistaan. Seuraavaksi eniten asuttiin joko leskiäidin kanssa tai veljen taloudessa. Tällaisissa perheissä asui tutkituista yhteensä 18 naista.

⁵⁶³ Esim. Saarimäki 2010, s. 109–110.

⁵⁶⁴ Hirvonen 1998, s. 42.

⁵⁶⁵ Jackson 1996, s. 47–48.

⁵⁶⁶ Ks. HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon syntyneiden luettelo 1779.

Joskus leskeksi jäänyt äiti oli osa poikansa perhettä ja kotitaloutta. Leskiäidin olemassaolo helpotti oleellisesti langenneen tyttären kotiinpaluuta. Mahdollisesti vanha äiti tarvitsi myös hoitajaa, johon tytär lapsineen kelpasi. Veljen perheessä, jossa ei asunut naisen kumpaakaan vanhempaa, asui vain kolme tutkittua tilatonta naista.

Harva naimaton nainen asui loppuikänsä vain yhdessä ja samassa paikassa, olipa hänellä sitten avioton lapsi tai ei. Moni nainen sukkuloi useammassa sukulaisperheessä ja saattoi olla välillä vieraalla palveluksessa tai asua itselliseksi merkittynä. Tämä koskee niin talollisia kuin tilattomiakin. Vieraalle palvelukseen tai yksinäiseksi itselliseksi jääneistä 19 tilattomasta aviottoman lapsen synnyttäneestä naisestakin osa saattoi asua etäisemmissä sukulaisperheissä. Sellaisilta vaikuttaisivat ainakin ne naiset, jotka elivät vuosikausia merkittyinä piioiksi joihinkin tilattomiin perheisiin. Tällainen oli esim. kaksi aviotonta lasta synnyttänyt Maria Heikintytär Ferri, joka asui Eklundien itsellisperheessä kirkonkylässä ainakin 13 vuotta. Samalla tavalla Tuittulassa Stiernan perheessä asui useita vuosia Stiina Matintytär, joka synnytti siellä peräti kolme aviotonta lasta.⁵⁶⁷ Mitään läheistä sukusidettä Marialle ei löytynyt Eklundeihin eikä Stiinalle Stiernoihin. Kyse voi tietysti olla siitäkin, että nainen toimi vieraan perheen piikana lähinnä nimellisellä palkalla. Hän sai kodin itselleen ja lapsilleen ja tilaton perhe sai tarpeellista työvoimaa. Perhemalli ei siis ollut ydinperhe, vaan pikemminkin suurperhe, johon kuului Peter Laslettin luokituksessa sivusuunnassa muodostuneita ydinperheitä.

Ne 19 naista, jotka eivät hakeutuneet kotiinsa aviottoman lapsensa syntymän jälkeen, olivat suurimmaksi osaksi täysin perheettömäksi jääneitä naisia. Vanhemmista yleensä toinen tai molemmat olivat kuolleet. Syystä tai toisesta nainen ei turvautunut sisaruksiinsa. Naisen oma perhe oli myös saattanut muuttaa pois tai hajaantua eri tahoille pitkien matkojen päähän toisistaan. Kolme tilatonta naista ei palannut kotiinsa ilmeisesti siksi, että siellä asui jo vanhempi sisar aviottoman lapsensa kanssa. Vain toisen tyttären avioton lapsi saattoi saada kodin. Naisen oli pakko hankkia elanto joko palkollisena tai itsellisenä, vaikka perheeltä saattoikin löytyä ymmärrystä ja hoitoapua.

Aviottomat lapset saattoivat toki olla syy siihen, miksi kotiin ei enää palattu. Tutkittujen yksin jääneiden joukossa oli 10 useampia aviottomia lapsia synnyttäneitä naisia. Veli tai sisar ei halunnut välttämättä levottoman elämäntavan omaavaa sisarta omaan mökkiinsä asumaan. Toisaalta voi myös kysyä, olivatko itsellisyys ja useita aviottomia lapsia tuottava elämäntapa syy vai seuraus yksin jääneelle naiselle. Monilapsiset olivat nimittäin usein juuri kokonaan ilman perhettä jääneitä naisia. Vanhemmat tai sisarukset olivat kuolleet tai muuttaneet muualle. Naisilla ei välttämättä ollut myöskään halua asua sisarenmiehen tai veljensä kontrollin alla. Elämä yksin oli epäilemättä vapaampaa, mutta samalla myös turvatonta.

⁵⁶⁷ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon rippikirjat 1802–1812, 1813–1819. Hauhon syntyneiden luettelot 1802, 1805, 1811.

Saattaa olla, että tutkimusjoukon 13 naista olivat itsellisiä ja naimattomia siksi, koska heillä oli alun alkaen heikko terveys. Viisi naisista kuoli aviottoman lapsen synnytykseen ja loput kahdeksan menehtyivät kaikki alle 45-vuotiaina. Kuolinsyynä mainitaan korkea kuume, verensyöksy, keuhkotauti ja hökätauti. Pitkäaikainen itsellisenä asuminen ei näytä nuorella naisella johtuneen varsinaisesti siitä, että hänelle syntyi avioton lapsi. Naimaton, köyhä, yksinäinen ja heikkokuntoinen nainen päätyi itselliseksi ilman aviotonta lastakin. Myös perhe ja sukulaiset saattoivat karttaa sairasta naista tartunnan pelossa. Syy sille, miksi he kaikki eivät saaneet kirkonvaivaisen asemaa, lienee se, että näkyvää syytä vaivaisuudelle ei ollut. He kykenivät mahdollisesti satunnaisiin töihin mutta eivät palkollisiksi. Jos huonoon terveyteen liittyi myös levoton elämäntapa, niin heillä ei ollut mahdollisuuttakaan kirkon apuun.

Tutkimukseen valikoituneista naisista suurin osa oli sikäli onnekkaita, että suurimmalla osalla oli perhe ja sen myötä koti. Kaikista Hauholla vuosina 1770–1815 aviottoman lapsen synnyttäneistä 196 naisesta, joista löytyy rippikirjamerkintöjä, 41 % mainitaan sekä piikoina että itsellisinä lapsen syntymän jälkeen. Heistäkin osalla lienee ollut sukulaisia ja perheenjäseniä Hauholla, vaikka heitä ei pystynyt jäljittämään. Selkeä vähemmistö, vain 16 % aviottoman lapsen synnyttäneistä naisista mainitaan Hauholla pelkästään itsellisinä.⁵⁶⁸ Muualta muuttaneen ja syystä tai toisesta yksin jääneen naisen elämän avioton lapsi saattoi muuttaa hyvin karuksi. Pääosin yksinäisinä itsellisinä ilman ympäröivää sukua tai perhettä elivät nekin 13 naista, jotka kuolivat viimeistään 45-vuotiaina.⁵⁶⁹ Kuvaavaa on, että heistä vain yhden taustan pystyi selvittämään.

5.8 Kirsti Mikontytär – kiertolainen, piika vai perheenjäsen?

Piiksi lähtö rippille pääsyn jälkeen ei ollut vielä 1700-luvulla itsestään selvä osa hauholaisen naisen elämää, vaikka yleinen käsitys on se, että läntisen perhemallin piirissä palvelukseen lähdettiin säännöllisesti toisin kuin itäisessä perhemallissa. Palvelukseen lähdettiin etupäässä suurille säätyläisituloille, jotka tarvitsivat paljon palkollisväkeä. Säätyläiset olivat 1600- ja 1700-luvulla Hauholla ehdottomasti suurin palvelusväkeä käyttänyt ryhmä.⁵⁷⁰ Vuosipalvelusta tekevän piian erottaminen sukulaisperheessä asuvasta naimattomasta talonpoikaisnaisesta on vaikeaa. Sama koskee aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia, jotka kantoivat vain kirjaimia *qp*

⁵⁶⁸ Kokonaismäärästä on vähennetty ne 40 naista, joista ei löytynyt rippikirjasta merkintöjä. Itsellisenä asuminen on jatkunut muutamia vuosia yhteen menoon, usein ainakin yhden rippikirjan ajan, jonka jälkeen nainen on kadonnut.

⁵⁶⁹ Tästä ryhmästä kaksi, Beata Yrjöntyttö Springer ja Kaisa Martintytär, olivat myös tarkemmin tutkittujen joukossa. Molemmat asuivat ilman perhettä Hauholla.

⁵⁷⁰ Palvelusväkeä pitäneiden sosiaalisesta ryhmytyksestä ks. Wilmi 1991, s. 100–101.

nimensä edessä. Satunnainen merkintä rippikirjassa ei vielä kerro, olivatko he todellisuudessa kiertolaisia, piikoja vai tyttäriä?

Tutkitun aineiston perusteella piiaksi ryhtyivät tilattomien perheiden tyttäret, jotka eivät avioituneet suoraan kotoaan. Rippikirjoista näkee, että talollisten tyttäret asuivat pääsääntöisesti naimattominakin edelleen kotona. Piiaksi lähteminen ei kuulunut sen paremmin 1600-luvulla kuin vielä 1700-luvullakaan talollisentyttären elämään muuta kuin pakosta. Vastaava tilanne on havaittu myös Ruotsissa 1700-luvulla.⁵⁷¹ Kuvaava on Portaan Kreetalan talontyttäreksi vuonna 1738 syntyneen Susanna Mikontyttären elämäkerta. Hän asui kotitalossaan aina 1780-luvulle asti. Kun kotitalo myytiin, hän oli yli 40-vuotiaana ensi kertaa vuoden verran piikana Kaskelan lampuotitilalla. Sen jälkeen hän asui itsellisenä samassa kylässä pari vuotta kunnes kuoli vuonna 1790 ”vanhana piikana” kovaan kuumeeseen.

Hauhon talonpoikaistiloilla ulkopuoliseen palvelusväkeen turvauduttiin varsin vaihtelevasti. Joillakin tiloilla palkollisia oli runsaasti, mutta toisilla taas ei. Jollakin lampuotitilalla saattoi olla useita piikoja tai renkejä, kun taas vauraammalla perintötilalla ei ollut ainoatakaan. Varallisuus varmasti ratkaisi tilanteen mutta osin myös perinne. Oma suku ja perhe koettiin vielä 1700-luvun Hauholla parhaaksi työvoimaksi. Vieraita palkollisia palkattiin vain sen verran kuin katsottiin tarvittavan ja ainoastaan siinä tapauksessa, jos oma väki ei riittänyt.⁵⁷² Tämä käy konkreettisesti ilmi Hyömäen Hongan talon tapauksessa vuosina 1772–1781. Vanhan leski-isännän lisäksi talossa asui vain vasta-avioitunut nuori isäntäpari. Lapsia syntyi kaikkiaan kuusi vuosien 1772 ja 1786 välisenä aikana. Taloon palkattiin peräti kolme piikaa vuonna 1775. Muinakin vuosina oli ainakin yksi piika. Heti kun omat lapset alkoivat aikuistua 1780-luvun lopulla, palkolliset vähenivät. Lopulta vuosina 1796–1801 päästiin siihen tilanteeseen, että palkollisia ei Hongan talossa enää tarvittu.

Yleistä kaikissa 80 tarkemmin tutkitussa perheessä oli se, että palvelukseen lähteneet aikuiset lapset palasivat aina välillä eripituisiksi ajoiksi takaisin kotiin vanhempiensa luo. Nuoret eivät lähteneet lopullisesti kotoaan, vaan koti oli tärkeä kiinnekohtana kunnes avioituttiin tai vanhemmat kuolivat. Kyse ei ollut pelkästään aviottoman lapsen synnyttäneestä tyttärestä. Yhtä hyvin kotiin saattoi ilmestyä vuodeksi tai kahdeksi nuhteeton naimaton tytär tai poika. Tyttärille tosin merkittiin tällöin usein titteliksi piika eikä tytär. Se, että kyseessä ei ollut vieras palkattu palkollinen, paljastuu vasta tilattoman perheen tarkalla genealogisella selvityksellä.

Palvelukseen menosta tuli yhä olennaisempi osa tilattomien perheiden nuorten elämää samalla kun heidän avioitumisikänsä nousi 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Talollisnaiset avioituivat Länsi-Suomessa selvästi nuorempina kuin tilattomat naiset. Lisäksi koko elämän jatkuva naimattomuus alkoi hitaasti yleistyä.⁵⁷³ Ripille pääsystä kului tilattomilla nuorilla usein jopa 10–15 vuotta ennen kuin he solmivat avioliiton. Pitkä ajanjakso käytettiin työskentelyyn eri taloissa,

⁵⁷¹ Lundh 1999, s. 63–64. Lundh on muuttoluetteloiden avulla selvittänyt, että suurin osa palvelukseen muualle muuttaneista tuli tilattomista perheistä 1830-luvulla.

⁵⁷² Wilmi 1991, s. 262.

⁵⁷³ Moring 1994, s. 74–76, 81.

säästämiseen ja tietenkin aviopuolison etsintään.⁵⁷⁴ Tavan mukaan suhteita solmittiin vastakkaiseen sukupuoleen eivätkä ne aina johtaneet avioliittoon. Mahdollisuus avioitua nuorena olisi kenties vähentänyt aviotonta syntyvyyttä Länsi-Suomessa.⁵⁷⁵ Tämä näkyy myös tilastoissa, jossa heti isonvihan jälkeen avioton syntyvyys oli pientä, kun samaan aikaan valtio salli tilojen jakamisen ja torppien perustamisen.

Kirkonkylän Mikon lampuotitilalla merkittiin syntyneeksi ”piika” Kirsti Mikontyttäreille avioton lapsi vuonna 1772. Lapsen isä oli samassa talossa palvellut renki Martti Tanelinpoika. Kirsti löytyi saman ajan rippikirjasta lampuotitalta merkinnällä ”qp” eli *qvinsperson* palkollisten joukosta. Isäntänä talossa oli tuolloin Juho Mikonpoika perheineen. Kirsti mainitaan sen jälkeen vielä neljässä eri talossa ja aina palkollisten joukossa qp-merkinnällä. Tarkempi kirkonkirjojen vertailu paljastaa virallisten merkintöjen takaa toisenlaisen todellisuuden. Mikon lampuotitilan isäntänä oli ensinnäkin Kirstin veli. Vielä aiemmassa rippikirjassa ennen aviottoman lapsen syntymää Kirsti mainitaan talon tyttärenä isäntäväen joukossa. Leskiäidin kuolema ja avioton lapsi pudottavat Kirstin kirkkoherran tekemissä merkinnöissä talon perimysperheestä suoraan palkollisten joukkoon ilman selventävää merkintää hänen sukulaisuudestaan talon isäntäväkeen.

Neljä muutakin taloa, joissa Kirsti asui, olivat kaikki sukulaistaloja. Kolmessa talossa emäntänä oli Kirstin sisar ja neljännessä talossa yhden sisaren aviomiehen säätyläissukulaisia. Tuittulan Nukarin rusthollissa Kirsti synnytti vielä toisen aviottoman lapsen naapuritalon pojalle. Nukarin rusthollin emäntä oli Kirstin sisar. Etäinen sukulaisuus ei välttämättä tehnyt palvelijasta eriarvoista suhteessa toisiin palkollisiin.⁵⁷⁶ Silti rusthollin emännän naimaton sisar oli säätyjakoisessa yhteisössä varmasti eri asemassa kuin samassa talossa piikana ollut vieras ruotusotilaan tytär. Rusthollin emännän sisar saattoi olla sukunsa kautta arvoasteikossa korkeammalla jopa aviottomine lapsineenkin kuin talon maalla asuva itsellisen vaimo.

Kirsti asettui lopulta kirkonkylään itselliseksi aviottoman poikansa kanssa, joka varttui aikuiseksi äitinsä kanssa. Jää epäselväksi, että miksi Kirsti ei avioitunut jommankumman aviottoman lapsensa isän kanssa. Hänen olisi luullut olevan jopa haluttu puoliso laajan sukulaisverkostonsa ansiosta. Hän oli talollisentytär, vaikka olikin isännän sisar ja lisäksi perheellä oli läheiset suhteet alempaan säätyläistön. Oliko naimattomaksi jääminen oma valinta vai ei, jää selvittämättä. Kirstin voi ilman tarkempaa selvitystä tulkita kirkonkirjoissa olleen vain taloissa kiertävä aviottomia lapsia synnyttänyt yksinäinen nainen, vaikka todellisuus oli täysin päinvastainen. Esimerkki osoittaa hyvin kirkonkirjojen ongelman tutkittaessa länsisuomalaista talonpoikaisväestöä.

Yhdessä palveluspaikassa ei viivytty kauan ja muutot pitäjistä toiseen olivat tavallisia. Ihmiset eivät muuttaneet enää yhtä usein lapsina tai vanhuksina.

⁵⁷⁴ Lundh 1999, s. 63–64.

⁵⁷⁵ Pylkkänen 1990, s. 246.

⁵⁷⁶ Wilmi 1990, s. 54.

Avioitumisen jälkeen asetuttiin useimmiten aloilleen ja perhe alkoi kasvaa.⁵⁷⁷ Tutkimusaineistossa Hauholle muuttaneet tilattomat olivat 1700-luvulla lähinnä nuoria sotilaita vaimoineen. He jäivät ruotutorppaan ja heidän lapsensa syntyivät Hauholla. Muu suku oli jäänyt ehkä hyvinkin kauas toiselle paikkakunnalle. Tutkimuksessa olleiden 12 sotilasperheen molemmat vanhemmat olivat sellaisia, joiden syntypaikka ja perhetausta jäivät kokonaan tuntemattomiksi.⁵⁷⁸ Ruotusotilasperheiden jälkeen suurin muuttaneiden ryhmä olivat torppari- ja lampuotiperheet, joita oli tutkittavista perheistä kahdeksan. He kiersivät työn perässä pitäjistä ja kylästä toiseen etsien paremmin elättävää torppaa tai lampuotitilaa. Kun sellainen lopulta löytyi, niin perhe asettui paikoilleen. Hämeessä tehdystä tutkimuksesta on todettu, että torppareissa oli 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa erotettavissa kaksi ryhmää: Paikallaan pysyvät ja liikkuvat.⁵⁷⁹ Hauhollakin näyttäisi olleen täsmälleen sama tilanne.

Tilattomat pienet ydinperheet, joiden tyttärelle syntyi avioton lapsi, olivat usein myös pitäjään muuttaneita. Tavallaan tällaisen perheen tytär oli kotona asuessaankin palkollisen tavoin ”irrationaalinen” ympäröivästä yhteisöstä. Ainakin 20 % tutkituista tilattomista perheistä oli sellaisia, joissa vanhemmat todistettavasti olivat Hauholle muuttaneita.⁵⁸⁰ Vanhempien tai kaikkien lasten syntymäaikoja ei löydy Hauhon kirjoista. Usein muuttaneita ei sitonut samanlainen yhteisön kontrolli kuin paikallisia perheitä. Heillä ei ollut sukulaisia, joiden mielipiteitä olisi tarvinnut ajatella tai kuunnella omia ratkaisuja tehdessä. Toisaalta he saattoivat olla myös hieman vieroksuttuja siitä syystä, että olivat muualta tulleita. Miehen oli helppo seurustella ja jättää nainen, jolla ei ollut paikkakunnalla muita sukulaisia kuin iäkkäät tilattomat vanhemmat ja sisarukset.

Hauholle muuttaneiden vanhempien lapset olivat toisinaan itsekkin innokkaita muuttamaan. Aviottoman lapsen synnyttäminen sinänsä ei näytä olleen naiselle pääasiallinen syy muuttamiseen muualle. Naisia ei katoa säännöllisesti muihin pitäjiin heti aviottoman lapsen syntymän jälkeen. Tästäkin voidaan päätellä se, että ympäristön paine ei ajanut aviottoman lapsen synnyttäjää pois yhteisöstä. Jos nainen ja avioton lapsi katoavat, niin usein hänen koko hänen muu perheensä katoaa samaan aikaan. Oma suku ja perhe pysyi tärkeänä kiinnekohtana. Moni perheestään eroon muuttanut aviottoman lapsen synnyttänyt nainen oli yleensä palkollisena tai itsellisenä jossakin lähiseudulla.

⁵⁷⁷ Lundh 1999, s. 53–54.

⁵⁷⁸ Tosin muutamien syntymäajat sijoittuvat välille 1715–1726, jolloin Hauholta ei ole olemassa kastettujen luetteloa. Lisäksi myös varhaisimmat luettelot eivät kerro kuin syntyvän lapsen isän kylännimen, joten oikeaa henkilöä on vaikea varmistaa. Rippikirjan ilmoittama syntymävuosi ei läheskään aina ole oikea. Alkuperältään tuntemattomiksi jääneissä perheissä siis saattoi olla hauholaisiakin perheitä mukana eikä vain muuttaneita. Vuoden 1813–1819 rippikirjassa kerrotaan syntymäpitäjä ja tulopitäjä, mutta monen kohdalla tämä tieto osoittautui vääräksi. Henkilö ei löydy mainitun pitäjän syntyneistä.

⁵⁷⁹ Rosenberg 1976, s. 112–113. Tutkimus on tehty Urjalan torppareista.

⁵⁸⁰ Tämän lisäksi ovat vielä ne perheet, joiden vanhempien ei voi varmuudella sanoa syntyneen Hauholla, koska rippikirjojen syntymävuosiin ei voi luottaa.

Esimerkkinä muuttohaluisesta perheestä voi mainita Almin perheen Hauhon Alvettulasta. Perheen äidin Valpurin syntymäpaikaksi oli merkitty Kalvola. Yrjö Alm ja vaimo Valpuri olivat muuttaneet Hauholle 1760-luvulla luultavasti Sääksmäeltä. Hauholle perhe jäi asumaan pidemmäksi aikaa. Poika Maximilian Alm muutti avioiduttuaan Hauholta Renkoon. Toinen poika muutti ensin Luopioisiin ja lopulta Hämeenlinnaan, jonne myös sisar Heta lähti perässä. Aviottoman lapsen Hauholla synnyttänyt tytär Beata Alm suuntasi ensin Tyrvääntöön. Seuraavalta eri pitäjään tehdyltä matkaltaan Beata palasi toisen aviottoman lapsen kanssa. Perheen äidin kuoltua vuonna 1814 Beata lähti Hauholta lopullisesti aviottoman poikansa kanssa. Määränpäinä heillä oli peräti Turku. Muuttohaluja siis löytyi kaikilta lapsilta eikä vain Beatalta. Hän oli vasta viimeinen, joka lähti Hauholta lopullisesti.

Hauholaisten muutot tapahtuivat yleisimmin nykyisen Kanta-Hämeen alueella.⁵⁸¹ Varsinkin pitäjän rajalla olevista kylistä liikuttiin helposti toiseen pitäjään. Tarkkoja tutkimuksia tällaisesta muuttoliikkeestä on vaikea saada, koska 1700-luvulla ei ollut erillisiä muuttaneiden luetteloita. Muutot merkittiin rippikirjoihin täysin satunnaisesti. Vasta 1800-luvun alussa alettiin rippikirjoihin merkitä henkilön syntymäkunta ja muuttokunta. Usein lasten muuton toisiin pitäjiin saattoi ratkaista se, mistä vanhemmat olivat alun perin kotoisin. Esimerkiksi naapuripitäjästä Luopioisista muuttaneen perheen lapset suuntasivat usein takaisin Luopioisiin. Muuttaminen ei siis ollut mitään satunnaista seikkailua, vaan harkittua. Ihmiset pyrkivät luonnollisesti hakeutumaan sinne, missä heillä oli sukua ja ystäviä.

Myös aviottoman lapsen synnyttänyt tilaton nainen liikkui mieluiten palveluspaikoissa, jotka olivat lähellä hänen kotiaan. Säätyläistila oli sikäli hyvä palveluspaikka, että sinne saattoi ottaa aviottoman lapsensa mukaan. Monen hauholaisen säätyläistilan alaisuuteen nimittäin kuului palkollisten lisäksi lukuisa joukko aviottomia lapsia.⁵⁸² Talonpoikaistila taas saattoi olla ottamatta taloon piiksi naista, jolla oli avioton lapsi. Lapsi oli ensinnäkin ylimääräinen suu ruokittavaksi ja mahdollisesti myös naisen moraalia voitiin pitää epäilyttävänä, varsinkin jos ei tiedetty, millainen suhde oli aiheuttanut aviottoman lapsen syntymän. Virkatalo, jossa upseerit vaihtuivat usein, mahdollisti talonpoikaistilaa paremmin myös lapsen hoidon työn lomassa.

Pieni aineisto saattaa antaa jonkin verran vääristyneen kuvan aviottoman lapsen synnyttäneiden naisten paikallaan pysyvyydestä. Mukana ovat ne naiset, joista tietoja pystyi löytämään eli siis ne, jotka myös pysyttelivät kotiseudullaan. Kuitenkin tutkittujen naisten määrä 101 on varsin suuri, sillä kaikkiaan 297 naista synnytti aviottoman lapsen Hauholla vuosina 1770–1815. Niistä 196 naisesta, joiden tausta jäi selvittämättä, 80 elätti itsensä jonkin aikaa piikoina tai itsellisinä Hauholla aviottoman lapsen syntymän jälkeen. Selvästi muualle muuttaneiksi merkittiin vain 16 naista. Naisten katoaminenkin selittyy todennäköisesti sillä, että he palasivat kotiseudulleen avioton lapsi mukanaan. Tutkittuistakin hauholaisista naisista jotkut

⁵⁸¹ Samaan päätelmään on tullut Rytkönen 1992, s. 311.

⁵⁸² HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon lastenkirjoista 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa on helppo nähdä, että säätyläistiloilla asui joskus useitakin aviottomia lapsia.

palasivat perheensä luo asumaan vasta hieman aviottoman lapsen syntymän jälkeen. Aineiston pienuudesta huolimatta voidaan siis todeta, että aviottoman lapsen synnyttäneet naiset eivät olleet tavallista liikkuvampaa joukkoa. He eivät olleet yksinäisiä maailmalle jääneitä kulkureita, joita olisi ajanut liikkeelle paikasta toiseen ympäristön hyljeksintä.

6. SITOUTUMISEN VAIKEUS

6.1 Paimenen tyttärestä piiksi ja emännäksi

Säätykierto 1700-luvulla oli pääsääntöisesti alaspäin johtavaa, mutta se ei silti ollut sääntö, koska poikkeuksiakin oli. Orvon ja köyhän tytön oli useimmissa tapauksissa mahdotonta päästä avioitumalla talonemännäksi. Säätyrajoja saattoi pystyä murtamaan ja epäsäätyisiä avioliittoja solmittiin, vaikka vankkana ihanteena olikin suosia säätyisidonnaisuutta. Laajemmin tähän oli syynä varallisuuden jakautuminen, joka ei noudattanut säätyjakoa. Varakkaiden porvarissukujen ja aatelissukujen väliset avioliitot olivat koko ajan yleistynyt ilmiö. Säätyrajojen rapistuminen näkyi siinäkin, että esimerkiksi säätyläismiehet avioituivat pitkäaikaisten emännöitsijöidensä kanssa 1800-luvulla.

Kokkilan Brusilassa ja Tuittulan Förryssä palveli vuosina 1750- ja 1760-luvuilla yli 30-vuotias piika Liisa Nilsintytär.⁵⁸³ Hänen kaltaisiaan yli 30-vuotiaita naimattomia naisia alkoi olla yhä enemmän 1700-luvun lopulla. Silti oli melko harvinaista, että Liisa oli naimaton eikä hänellä ollut aviotonta lastakaan. Liisa Nilsintyttären isä oli menehtynyt vuonna 1742. Hän oli ollut isonvihan jälkeen Ruotsista Suomeen siirrettyjä ruotusotilaita. Jopa haudattujen luetteloon merkittiin, että nuorena kuollut Nils Strömberg oli syntynyt Ruotsin Skoonesta. Voi toki olla mahdollista, että isänsä syntyperän vuoksi Liisa nautti jonkin verran tavallista enemmän arvostusta yhteisössä. Se, osasiko hän ruotsia, jää arvoitukseksi, sillä isä kuoli hänen ollessaan vasta 10-vuotias eikä ole tietoa oliko äiti Liisa hauholainen vai myös tullut Ruotsista.

Liisa avioitui lopulta 37-vuotiaana vuonna 1769 torppari Erkki Sipinpojan kanssa, joka oli vaimoaan 11 vuotta nuorempi. Erkki ei ollut varsinaisesti torppari, vaan Tuittulan Karkkulan lampuodin nuorempi poika. Talonpito oli hänen vanhemmalla veljellään. Kihlapari oli asustellut Liisan vanhemman sisaren Marketan ja tämän aviomiehen Hannu Hannunpojan isännöimässä Sillanpään torpassa, jonne he olivat asettuneet 1750-luvulla palveltuaan ensin Hahkialassa palkollisina.

Morsian Liisa Nilsintytär on merkitty vihittyjen luetteloon raskaana olevaksi. Kirkko tuomitsi esiaviolliset suhteet myös siten, että näkyvästi raskaana oleva morsian sai merkinnän ”*brud.*” nimensä eteen. Muutaman kuukauden kuluttua häistä

⁵⁸³ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Syntyneiden luettelo 1732. Rippikirjat 1747–1755, 1766–1771, 1772–1781. Syntymävuosi on kaikissa rippikirjoissa 1735, vaikka se syntyneiden luettelossa on 1732.

heille syntyi lapsi, joka ristittiin äitinsä kaimaksi. Pariskunta asui edelleen Hahkialan kartanon Sillanpään torpassa. Torpassa oli siis kotitalous, johon lukeutui kaksi erillistä avioparia lapsineen. Vuonna 1781 Liisa Nilsintytär ja Erkki Sipinpoika sekä heidän tyttärensä Liisa ja Maria muuttivat itsellisiksi Tuittulan kylään. Äiti Liisa oli tällöin sairas ja merkitty kirkonvaivaiseksi. Hän menehtyi samana vuonna 49-vuotiaana.⁵⁸⁴ Erkki oli ammatiltaan paimen, joka näkyy ainoastaan lastenkirjaan tehdyssä merkinnässä. Hän kuoli kirkonkylässä Rekolan lampuotitilan itsellisenä vatsatautiin jo vuonna 1786. Tytär Liisa Erkintytär piikoi samaan aikaan naapuritalossa Porrilla ja lastenkirjan mukaan nuorempi sisar Maria asui Vanhalan tilalla, jossa hän myös oli piikana päästyään ripille.⁵⁸⁵

Järjestely turvasi todennäköisesti sairastelevan isän hoidon, vaikka perhe ei muodostanut yhdessä kotitaloutta, vaan he asuivat kaikki eri taloissa mikä tosin ei välttämättä ole koko totuus.⁵⁸⁶ Se on vain kirkkoherran rippikirjaan merkitsemä virallinen ja palkollissäännön luoma asiantila. Jokaiselle talolle oli merkitty osuutensa kirkonkylässä asuvista tilattomista. Se missä isä Erkki ja tyttäret Maria ja Liisa nukkuivat jää arvoitukseksi. Heille saattoi hyvinkin olla järjestettynä oma huone, mökki tai muu yhteinen tila tiheästi rakennetussa kirkonkylässä.

Vuonna 1770 syntynyt Liisa Erkintytär jäi kokonaan orvoksi 16-vuotiaana yhdessä nuoremman sisarensa kanssa. Se ei kuitenkaan merkinnyt hänelle sen paremmin aviotonta lasta kuin mieron tietäkään. Liisa Erkintytär nimittäin avioitui vain 22-vuotiaana vuonna 1792 Okerlan Melkkalan talon nuoren isännän Erkki Antinpojan kanssa. Kyseessä ei ollut iäkäs leskimies, vaan Liisaa viisi vuotta vanhempi nuori mies, jonka sisaret ja veljet olivat avioituneet talollisten kanssa. Liisan nuorempi sisar Maria Erkintytär muutti myös Melkkalaan. Liisa Erkintyttären ja hänen äitinsä kohtalo osoittaa, että 1700-luvun lopulla säätykierto saattoi nostaa naista myös ylöspäin. Sotilaaksi tulleen äidinisän ruotsalaisuus tuskin enää vaikutti ratkaisevasti hänen avioitumiseensa, joskin se saattoi luoda tiettyä hohdetta mikä nosti perheenjäsenten itsetuntoa.

Aviottomana syntynyt henkilökään ei leimautunut yhteisössä välttämättä eriarvoiseksi kuin avioliitossa syntynyt. Janakkalasta Hauholle päätyneen Kaisa Martintyttären neljä aviotonta lasta ovat siitä hyvä esimerkki. Itsellinen Kaisa Martintytär kuoli vain 42-vuotiaana verensyöksyyn muutettuaan Kokkilasta kirkonkylään ja hänen kaksi nuorinta aviotonta lastaan jäivät yksin. Avioton Eeva Reetta oli 20-vuotias, kun hän palasi äidin kuoltua kirkonkylästä Kokkilaan piiaksi merkittynä seppä Juho Erkinpojan perheeseen. Pianpesti loppui pian avioliittoon, kun Eeva Reetta ja torpan poika Risto Antinpoika vihittiin vuonna 1793. Aviopari asettui asumaan aluksi miehen vanhempien kotitorppaan Kokkilan kylään. Vuonna

⁵⁸⁴ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon rippikirja 1772–81 Hahkialan Sillanpää, Tuittula, 1782–88 Tuittula.

⁵⁸⁵ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon lastenkirja 1772–1785: 3. Rippikirja 1782–87 Kirkonkylä: 6. Maria Erkintyttäriä on sivulla kolme, joista kahdelle on laitettu syntymävuosi 1770, mutta silti oletettavasti toinen heistä on Liisan sisar, sillä rippikirjan syntymävuodet eivät tilattomilla kovinkaan usein pidä paikkaansa.

⁵⁸⁶ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon rippikirja 1782–88.

1796 Risto Antinpoika mainitaan Kokkilassa omassa taloudessaan ruotusotilaana. Nuoripari otti luokseen Eeva Reetan aviottoman veljen, n. 15-vuotiaan Kallen. Eeva Reetan sisar Beata puolestaan eli jo omaa elämäänsä. Hän asui muutaman vuoden Tuittulan Mässin talossa piikana, jota isännöi sama mies Sipi Juhonpoika, joka oli merkittynä hänen isäkseen. Hän palveli tämän jälkeen eri tiloilla aina vuoteen 1791 asti, jolloin häviää Hauhon kirkonkirjoista.⁵⁸⁷

Avioton Eeva Reetta onnistui siis varsin hyvin elämässään, vaikka oli muualta muuttaneen ja kenties huonomaineiseksi katsotun naisen tytär. Hänen isäkseen oli merkitty ainoastaan tieto: ”räätäli-Kalle Janakkalasta”. Kokkilan väki oli vuosien kuluessa saanut seurata äiti Kaisan elämää ja aviottomien lasten syntymää läheltä. Siksi on kiinnostavaa, että Eeva Reetta hyväksyttiin vanhaan paikalliseen torpparisukuun miniäksi. Usein aviottomana syntyneen tytön tilannetta on tutkimuksissa kutsuttu huonoimmaksi mahdolliseksi lähtökohdaksi tulevaa elämää ajatellen. Hän kulki tien ensin piiksi kiertäen talosta toiseen, pääsi korkeintaan köyhän itsellisen vaimoksi tai aviottoman lapsen äidiksi sekä oli lopulta kirkonvaivainen.⁵⁸⁸ Eeva Reetan ja Liisan elämänkulut kuitenkin todistavat, että ihmisen oma persoona ratkaisi paljon. Eeva Reetta oli vihittäessä raskaana, joten hän oli sulhasensa kanssa aloittanut yhteiselämän jo ennen avioliittoa. Hän ei synnyttänyt avioutta lasta äitinsä tapaan eikä tullut sulhasensa hylkäämäksi. Turvaverkostojen luominen sekä avioituminen onnistuivat, vaikka olisi ollut avioton ja vielä orpokin. Huomattava on sekin, että yksittäisten tilattomien naisten ”nousevan säätykierron” havaitseminen on kirkonkirja-aineistosta huomattavasti vaikeampaa kuin laskevan säätykierron huomioiminen mikä näkyy virallisista asiakirjoista paljon selvemmin.

Liisa Erkintytär ja Eeva Reetta Kallentytär tuskin olivat mitään poikkeuksia. Huomionarvoista kuitenkin on se, että nousevan säätykierron mahdollisuus oli edelleen olemassa jopa piikatytöille. On muistettava, että 1700-luvun lopulla talojen halkominen ja torppien perustaminen lisäsivät isännän ja emännän paikkoja. Talolliset eivät muodostaneet suljettua piiriä suhteessa tilattomiin. Liisan ja Eeva Reetan kohtalot kertovat hyvin myös siitä miten suuri merkitys tilattomille oli perheellä. Sen voi katsoa olevan jopa tärkeämpi kuin talollisilla, joilla oli turvana maaomaisuus ja laajemmat sukuverkostot. Liisa asui naimattomana piikanakin lähellä isäänsä ja naimaton sisar Maria taas muutti Liisan ja tämän aviomiehen luona avioituttua. Avioituneet sisaret ja veljet antoivat turvaa eri palveluspaikoissa kiertäville naimattomille perheenjäsenille. Molempien naisten elämäntarinoissa korostuu myös huolenpito vanhemmista ja omista sisaruksista, mikä omalla tavallaan korostaa ydinperheen merkitystä ja varsinkin sen luomaa tunnesidettä.

⁵⁸⁷ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon rippikirjat 1772–1781, 1782–1788, 1789–1795, 1796–1801: Eteläinen, Tuittula, Kokkila, kirkonkylä. Syntyneet, 1772, 1774, 1779, 1781. Haudatut 1792.

⁵⁸⁸ Rahikainen 2009, s. 166–167, Niemelä 1989, s. 54–57.

6.2 Yksilö, ydinperhe ja sukuverkosto

Avioliitosta alkoi muodostua miehille sosiaalisen etenemisen kanava. Naisen kannatti avioitua, koska avioituminen antoi turvaa samalla hänen sisaruksilleen ja vanhemmilleen. Se voitiin kokea velvollisuutena. Pyrkimys avioitua aiheutti aviottomia syntyvyyttä ja erikoisia perhekuvioita. Aviottoman syntyvyyden kasvu sekä naimattomuus kietoutuvat 1700-luvun lopulla avioliiton solmimisen ympärille. Samoin tilattomien jatkuvasti muotoaan muuttavat kotitaloudet kietoutuivat solmittujen avioliittojen ympärille. Se, oliko kaikilla koskaan varsinaista pysyvää ”kotia”, jää epäselväksi. Avioituneet sukulaiset antoivat eripituisia aikoja kodin sille naimattomalle lähisukulaiselle, joka sitä kulloinkin tarvitsi. Pysyvän kodin tilaton henkilö sai usein vasta avioliiton myötä, jos aina heti silloinkaan. Tilattomien piirissä 1700-luvulla yksi kotitalous saattoi muodostua turvapaikaksi useille palveluksessa oleville sukulaisille. Palveluspaikka oli se kotitalous, jonne ihminen virallisissa kirjoissa merkittiin mutta hän itse mielsi ehkä kodikseen sen kotitalouden, jonne tunsu kuuluvansa esimerkiksi sukulaisuuden perusteella.

Monimutkaisen perheverkoston synty saattoi saada alkunsa yhden henkilön tekojen toimesta. Hauhon Hyömäen kylässä vuosi 1780 oli nuorelle Fredrik Sakariaanpojalle erityisen vilkas. Fredrik oli hyömäkeläisen ratsumies Sakarias Engmanin poika. Hänelle ja vaimolle Riitta Pekantyttyärelle syntyi kaikkiaan kuusi lasta. Engmanien perhe saattoi pitää itseään jo arvossa, sillä Sakariaan isäkin oli ollut samassa kylässä ratsumiehenä. Fredrik Sakariaanpoika oli vain 18-vuotias nuorukainen aloittaessaan helmikuussa vuonna 1780 suhteen 33-vuotiaan ja kirkonvaimaiseksi merkityn Maria Erkintyttyären kanssa. Marian täytyi olla jollakin tavoin vammautunut, koska hän sai kirkon apua eikä ollut palveluksessa. Maria tuli raskaaksi ja nimesi syntyneen aviottoman lapsensa Riitan isäksi Fredrik Sakariaanpojan.

Naimaton Maria muodosti kotitalouden yhdessä leskiäitinsä ja naimattoman salpietarinkeittäjäveljensä Juhon kanssa. Mahdollisesti perheeseen kuului vielä toinen poika, vaikka hänet onkin merkitty rippikirjoissa erilleen. Perheen 46-vuotiaana kuollut isä oli ollut avioituneena renkinä ja paimenena Hyömäen kylässä. Veljesten naimattomuuden syy oli se, että heistä ainakin Juho sairasti periytyvää kaatumatautia, joka esti avioitumisen. Se merkittiin hänelle myös kuolinsyyksi. Sisar Liisa Erkintytär ehti täyttää 34 -vuotta ennen kuin avioitui leskimies ja sotilas Matti Engmanin kanssa vuonna 1790, joka oli mainitun Fredrik Sakariaanpojan setä.

Kylällä tiedettiin jo silloin, kun Maria synnytti aviottomia lastaan, että Fredrikille oli tulossa pian toinenkin aviottomia lapsi. Toralassa piikonut Anna Nybom joutui Fredrikin valtoihin keväällä vuonna 1780. Annakin oli huomattavasti Fredrikiä iäkkäämpi. Hän oli 30-vuotias naimaton sotilaantytär Ilmoilasta. Annalle kävi nopeasti samoin kuin Marialle. Anna Nybom synnytti Fredrikille Toralan rusthollissa aviottoman Annan helmikuussa 1781. Fredrik yhä jatkoi valloitusretkeään Hyömäessä. Kolmas kohde oli 34-vuotias itsellinen ja paimenen

leski Maria Matintytär. Hänen kanssaan Fredrik laittoi alulle syksyllä 1780 aviottoman Juliaanan, joka syntyi seuraavan vuoden huhtikuussa.

Mikä sai aikuiset yli 30-vuotiaat naiset vuonna 1780 viehtymään 18-vuotiaaseen Fredriikkiin? Kenties naiset olivat imarreltuja nuorukaisen huomiosta. Hän saattoi olla erikoisesti naisten mieleinen komea mies. Kaikki kolme naista olivat suunnilleen samassa sosiaalisessa ryhmässä kuin Fredrik. He saattoivat haaveilla avioliitosta Fredriikin kanssa. Fredrik näyttäisi hieman rauhoittuneen kolmannen aviottoman lapsensa synnyttyä. Hän jatkoi suhdetta leski Maria Matintyttären kanssa, sillä pari sai toisen aviottoman pojan Salomonin vuonna 1783.⁵⁸⁹ Merkitöjen perusteella pariskunta näyttäisi asuneen Fredriikin isän luona tai ainakin lähetyvillä. Fredrikillä oli siis kaikkiaan jo neljä aviotonta lasta, kun hän itse oli vasta 21-vuotias.

Fredrik lopulta avioitui mutta ei suinkaan kenenkään nuoren tytön kanssa eikä myöskään leski Maria Matintyttären kanssa. Hän valitsi vaimokseen itseään 13 vuotta vanhemman Kangasalta muuttaneen Maria Eliaantyttären. Tämäkin vahvistaa näkemystä siitä, että nuorukaiset saattoivat valikoida itseään vanhemman vaimon ilman, että siihen löytyy mitään taloudellista selitystä. Maria ei ollut leski, vaan tavallinen palveluspiika, joten hänen mukanaan ei tullut Fredrikille mitään poikkeuksellisen suurta omaisuutta. Aviopari asettui Hyömäkeen Fredriikin isän luokse. Myöhemmin heidät mainitaan itsellisinä Hyömässä. Fredrik Sakariaanpoika kuoli jo 29-vuotiaana marraskuussa 1791 hukkumalla heikoille jälle jättäen jälkeensä lesken ja tyttären Marian, joka mainitaan sokeaksi lastenkirjassa. Sekä äiti että tytär olivat Ilmoilassa kirkonvaivaisia mutta sokea Maria Fredrikintytär on merkitty muuttaneeksi vuonna 1816 Turkuun. Hän palasi takaisin Hauholle aviottoman lapsen synnyttäneenä ja eli aina vuoteen 1835 asti, jolloin ”löytyi kuolleena maasta”.⁵⁹⁰

Fredrikin kumppani kirkonvaivainen Maria Erkintytär muutti pois kotoaan aviottoman lapsensa kanssa. Mariaa uhkasi kirkonavun menetys. Se oli kova hinta köyhälle naiselle, joka oli kykenemätön elättämään itseään piikana. Hänet kutsuttiin vuonna 1781 vastaamaan teostaan kirkkoraadin eteen, sillä kirkonapu edellytti siveellistä käytöstä. Maria katui ja sai anteeksi. Hänet laitettiin koeajalle ja suhde Fredriikkiin päättyi.⁵⁹¹ Kirkkoraadin jäsenet kenties uskoivat naisen joutuneen nuoren miehen viettelyn kohteeksi. Kirkonvaivainen Maria eleli itsellisenä Hyömässä. Hänen avioton lapsensa Riitta Fredrikintytär näyttää kasvaneen lastenkirjojen mukaan äidin sisaren Liisan ja tämän aviomiehen Matti Engmanin perheessä. Ripille päästyään Riitta asui leskeksi jääneen tätinsä Liisan luona useita vuosia piiksi merkittynä. Riittakin tuli vuonna 1809 raskaaksi ilman papin aamenta. Hän kuitenkin avioitui lapsensa isän Kustaa Lundmanin kanssa – tosin vasta seitsemän vuoden kuluttua lapsen syntymästä.

⁵⁸⁹ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Syntyneiden luettelo 1783 ja kuolleiden luettelo 1786. Lapsi kuoli rokoon 17.8.1786.

⁵⁹⁰ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Lastenkirjat 1795–1822, rippikirjat 1813–16, kuolleiden luettelo 1791, 1835.

⁵⁹¹ Palmroth 1929, s. 183.

Anna Nybom elätti itsensä ja lapsensa aluksi piikomalla. Hän sai piian paikan Hahkialan kartanosta. Avioton lapsi oli 4-vuotias, kun Anna muutti takaisin leski-isänsä luo Ilmoilaan. Äiti ja avioton tytär pysyivät yhdessä koko loppuelämänsä. Vuonna 1804 tuli perheenlisäys, kun avioton tytär Anna puolestaan sai aviottoman lapsen yhdessä renki Kalle Åkerbergin kanssa. Anna synnytti vuonna 1810 vielä toisenkin aviottoman pojan, joka kuitenkin kuoli heti. Tälle lapselle ei nimetty isää. Avioton poika Kalle Fredrik ei hänkään elänyt aikuiseksi, vaan kuoli 9-vuotiaana Ilmoilassa käärmeenpureman seurauksena.⁵⁹² Itsellinen ja kaksi aviotonta lasta synnyttänyt Anna Fredrikintytär avioitui kaikesta huolimatta 39-vuotiaana vuonna 1820 ilmoilalaisen rengin Juho Sipinpojan kanssa. Äiti Anna Nybom oli kuollut kuusi vuotta aiemmin.

Fredrik Sakariaanpojan vanhin sisar Anna syntyi 1753. Hän lähti piiksi kotoaan heti ripille pääsyn jälkeen vuoden 1772 tienoilla. Ensimmäinen palveluspaikka oli Kokkilassa, mutta jo vuonna 1774 Anna Sakariaantytär löytyy Lehdesmäen ratsutilalta toiselta puolelta pitäjää. Anna ilmeisesti viihtyi palveluspaikassaan, koska oli siellä peräti kuusi vuotta. Tultaessa 1780-luvulle, Anna alkoi kiertää piikomassa talonpoikaistaloissa eri puolilla Hauhoa. Hän oli piikana Miehoilan Suutarin talossa, Vitsiälän Rassalla, Ilmoilan Vähä-Rekolassa sekä Aikkolan Mattilassa. Anna oli edelleen piikana täyttäänsä 35 -vuotta.⁵⁹³ Vuoden 1786 ajan Anna on merkitty isänsä ja äitipuolensa luokse mikä voi viitata siihen, että syystä tai toisesta häntä tarvittiin tällöin kotona.

Ahkera palveluspaikan vaihtaminen ei välttämättä kerro levottomuudesta tai jatkuvasta vaihtelunhalusta. Saattaa olla, että Anna oli kehittynyt vain niin päteväksi, että hänestä jopa kilpailtiin pestuumarkkinoilla. Näin hän saattoi valikoida palveluspaikkansa sen mukaan mitä hänelle maksettiin ja millaiset työolot talossa odottivat. Anna Sakariaantytär katoaa vuoden 1788 jälkeen, jolloin rippikirja vaihtui. Hän ei näytä avioituneen Hauholla eikä hänelle myöskään löydy kuolinmerkintää. Ilmeisesti hän jossain vaiheessa muutti toiseen pitäjään.

Annan nuorempi sisarpuoli Saara syntyi isän Sakarias Engmanin toisesta avioliitosta vuonna 1759. Hän näyttää ripille pääsyn jälkeen asuneen ensin kotona ja lähteneen vasta vuoden 1779 tienoilla piiksi Hyömäen Toralan ratsutilalle ja sieltä Lautsian kartanoon. Toisin kuin sisarella Annalla, niin Saaralla palvelusvuodet päättyivät varsin pian. Hän avioitui 23-vuotiaana vuonna 1782 reservin ratsumies Jaakko Kuismanin kanssa, joka myös oleskeli samaan aikaan Lautsian kartanossa. Aviopari asettui Hyömäkeen Saaran vanhempien luokse tai ainakin lähetyville vuosien 1783–84 ajaksi. Sen jälkeen he muuttivat Pälkäneen Kuisemalle, jossa heille syntyi lapsi vuonna 1786. Syystä tai toisesta he palasivat vuonna 1788 jälleen takaisin Hyömäkeen.

⁵⁹² HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Lastenkirja 1800–1822. ”Död i ormsting 1813”.

⁵⁹³ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon rippikirjat 1772–1779, 1782–1789.

Engmanin kotitalous⁵⁹⁴ vuosien 1772–1788 välillä:

Ratsumies Sakarias Engman s.1722	1772–1788
vaimo Riitta Pekantytär s.1724	1772–1788
poika Antti Sakariaanpoika s.1771	1772–1788
poika Fredrik Sakariaanpoika Lillja s.1762	1772–1788
pojan vaimo Riitta Eliaantytär s. 1755	1788
reservin ratsumies Jaakko Kuisman	1783–84, 1788
vaimo Saara Sakariaantytär s.1759	1772, 1783–84, 1788
piika Anna Sakariaantytär s.1754	1772, 1786
Leski Maria Matintytär s.1746	1782, 1786–88

Perheen yhteydessä mainittu leski Maria Matintytär oli synnyttänyt Fredrikille kaksi aviotonta lasta vuosina 1781 ja 1783. Hän siis ilmeisesti kuului tuolloin osaksi perhepiiriä, vaikka ei koskaan päätyntykään viralliseksi miniäksi. Fredrik avioitui vuonna 1788, jonka jälkeen Mariaa ei enää löydy perheen yhteydestä. Vuosien 1789–1794 rippikirjassa perhepiirin muodostavat enää Sakarias Engman vaimonsa kanssa sekä Fredrik ja hänen vaimonsa Riitta Eliaantytär.

Lähettyvillä Hyömäessä asui kokoajan myös Sakariaan veli Matti Engman perheineen, joka yhdessä toisen vaimonsa Liisa Erkintyttären kanssa otti huollettavakseen Matin veljenpojan Fredrik Sakariaanpojan aviottoman lapsen Riitan 1800-luvun alussa. Liisan sisar kirkonvaivainen Maria Erkintytär asui kokoajan itsellisenä myös samassa kylässä samoin kuin hänen perheensä. Mainittujen ihmisten fyysistä asuintapaa on vaikea päätellä kirkonkirjoista. Hyömäki muodosti vielä 1900-luvun alussakin tiiviin ryhmäkylän. Tilattomien mökit olivat varmasti tiheässä ryhmässä jo 1700-luvulla. Perhepiiri rakentui kuitenkin vahvasti ratsumies Sakarias Engmanin ympärille ja hänen sotilastorppansa muodosti verkoston kiintopisteen. Kotitaloutta voisi Laslettin luokituksessa nimittää suurperheeksi, koska sekä poika että vävy asuivat ainakin hänen lähettyvillään, jos eivät täsmälleen samassa mökissä. Myös Sakariaan veli Matti Engman perheineen kuului toisaalta samaan perheryhmään. Se, kuka missäkin söi ja nukkui jää arvoitukseksi. Perheverkoston pilkkominen erillisiksi ydinperheiksi ei tee sille täysin oikeutta. Virallisessa katsannossa Hyömäen kartanon ratsumiehen perhe voitaisiin lukea kuuluvaksi koko kartanon muodostamaan suureen kotitalouteen, sillä osa mainituista henkilöistä varmasti palveli osittain kartanossa ja söikin siellä.

Suurinta osaa Engmanin ja hänen poikansa Fredrikin perhepiirin naisista yhdisti korkea avioitumisikä. Matti Engmanin toinen vaimo Liisa oli häntä itseään peräti 20 vuotta nuorempi, mutta silti tämä oli avioituessaan kuitenkin jo 34-vuotias. Sakarias Engmanin tyttäriä Annaa ja Saaraa yhdisti se, että he aloittivat nuorina palkollisina suurilla säätyläistiloilla. Saara löysi heti ensimmäisestä palveluspaikastaan miehen, jonka kanssa solmi avioliiton 23-vuotiaana. Anna taas jatkoi piikana eikä ole tietoa avioituiko hän koskaan. Kuvaavaa on se, että samanikäinen sulhanen saattoi löytyä

⁵⁹⁴ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Hauhon kirkonarkisto, rippikirjat 1772–1788.

jo nuorena, ja jos ei löytynyt, niin avioituminen venyi helposti myöhäiselle iälle. Ero ajan säätyläisnaisiin oli huomattava: tilattomalla naisella säilyivät mahdollisuudet avioitua yli 30-vuotiaaksi asti, kun taas samanikäinen säätyläisvanhapiika jäi lähes väistämättä naimattomaksi.

The image shows a handwritten household ledger with approximately 15 columns and 15 rows. The names of household members are listed in the first column. The entries in the other columns consist of various symbols, numbers, and abbreviations, likely representing different types of household activities or resources. The handwriting is in a historical script, possibly Finnish or Swedish.

Name	Column 2	Column 3	Column 4	Column 5	Column 6	Column 7	Column 8	Column 9	Column 10	Column 11	Column 12	Column 13	Column 14	Column 15
Engman														
Brita														
Frederica														
Brita														
Kaifastoh														
Kaifa														
...														
...														
...														
...														
...														
...														
...														

Kuva 9. Engmanin kotitalous vuosina 1782–1787 Hauhon rippikirjassa. Samaan kotitalouteen kuuluvia voi yhdistellä ehtoollismerkinnöistä, koska kaikkia perheenjäseniä ei välttämättä ole saatu merkittyä allekkain. Yleensä saman perheen jäsenet kävivät yhdessä ehtoollisella.

Engmanien perhepiiri kertoo myös uudenaikaisesta tilattomien perherakenteesta. Siinä missä vielä 1600-luvulla maataljelevä tila muodosti laajan kotitalouden, jonka alaisuudessa asui useita ydinperheitä, niin tullessa 1700-luvulle sen rinnalla oli joustava ihmisten muodostama verkosto, joka jakaantui laajalle mutta muodosti silti samanlaisen tiiviin ryhmän yhden tai kahden vakinaisessa paikassa asuvan avioparin ympärille. Rinnakkain oli kaksi järjestelmää: viralliset kotitaloudet, jotka merkittiin virkamiesten toimesta esimerkiksi rippikirjaan. Niissä ihmiset olivat pääsääntöisesti jaoteltu maataomistavien tilojen alaisuuteen. Virallisen jaon taustalla piilivät kuitenkin eri kotitaloudet, joihin ihminen turvautui vaihtuvien palveluspaikkojensa välillä tai hädän hetkellä. Mikään lähde ei kerro sitä missä palveluksessa olevat piika ja renki kävivät yönsä nukkumassa tai missä tilaton perhe söi ateriansa.

6.3 Avioitumisikä ja ikäero

Avioliiton merkitys vain kasvoi, kun tilattomuus 1700-luvun lopulla väestönkasvun seurauksena lisääntyi. Avioitumisen arvostaminen ja tärkeys näkyi jopa siinäkin, että henkikirjoihin ei enää 1694 oikeastaan hyväksytty enää muita kuin avioituneita naisia. Yhteiskunta ja kirkko korostivat osaltaan avioitumisen tärkeyttä. Avioliiton suurta merkitystä korostaa vielä sekin, että seksuaalinen halu yhdistettiin vahvasti nimenomaan avioliittoon mikä näkyy myös kansanrunoissa. Naiset nostattivat loitsuilla lempeä, jonka päämääränä oli sosiaalisesti ja taloudellisesti tyydyttävä avioliitto.⁵⁹⁵ Rakastuminen ja avioituminen liitettiin yhteen. Sopiva avioitumisikä ja ikäero määriteltiin säätyläistön näkökulmasta ja se erosi talonpoikaiston näkemyksestä.

Naimattomuus merkitsi tilattomalle naiselle myös pelkoa turvattomuudesta. Nuoret naiset ottivat osaa aikuistuttuaan keväisin ja syksyisin maatalousyhteisön juhlintaan ja epäilemättä myös yöjuoksuun tarkoituksenaan aviopuolison löytäminen. Tärkein vuotuinen juhla Kanta-Hämeen alueella oli helluntai, jolloin juhlittiin eri pitäjissä. Kuuluisin juhla vietettiin Sääksmäen Ritvalassa, jossa naimattomat naiset siunasivat kulkueena pellot. Sukupuolinen kanssakäyminen osana seurustelua oli käytäntönä osalle nuorista naisista ja miehistä. Toisilla esiaviollinen seurustelu johti avioliittoon, toisilla taas ei. Yhä useamman naisen osaksi tuli 1700-luvulla pitkään jatkuva naimattomuus. Moni nuori naimaton nainen joutui vaikean valinnan eteen: suostuako suhteeseen vai kieltäytyäkö – ja kenties menettää kaivattu avioitumismahdollisuus.

Naisten ikä aviottoman lapsen syntymähetkellä oli 1700-luvulla hieman päälle 20 -vuotta. Se oli alhaisempi kuin keskimääräinen avioitumisikä. Minkä ikäisenä naimaton nainen 1600-luvulla päätyi synnyttämään aviottoman lapsen? Ajalta ei ole olemassa vielä kirkonkirjojen tarkempaa dokumentointia syntyneistä, vihityistä ja haudatuista. Aviottoman lapsen syntymää käsittelevistä oikeustapauksista 1600-luvulla voidaan kuitenkin tehdä joitain päätelmiä naimattomien naisten iästä ja asemasta, joita osaltaan tukevat tarkemmat tutkimustulokset 1700-luvulta.

Tultaessa 1600-luvun jälkipuoliskolle, salavuoteustapauksissa alkaa yhä useammin olla viittauksia syytettyjen ikään tai ikäeroon. Aiemmin ikäkysymykseen kiinnitettiin huomiota vain harvoin. Ylipäättäen kärkeille vietyjen salavuoteustapausten määrä oli 1600-luvun alkupuoliskolla hyvin vähäinen. Ikäero tuotiin esiin sellaisissa tapauksissa, jossa joko toinen osapuoli oli huomattavasti nuorempi tai molemmat olivat tavallista nuorempia. Ikäeroon viitataan esimerkiksi vuonna 1668 käräjillä olleessa tapauksessa, jossa vanhapiika (*gammal piga*) Dorotea Olavintytär Ämmästästä tuomittiin salavuoteudesta nuoren rengin (*ung dreng*) Klemetti Tuomaanpojan kanssa.⁵⁹⁶ Vanhapiika -sanana viittaa naiseen, joka oli jo

⁵⁹⁵ Saarimäki 2010, s. 66. Stark-Arola 1998.

⁵⁹⁶ KA Hauhon käräjät 19–20.7.1669: 168.

selvästi ylittänyt avioliiton normaalin solmimisiän. Sanaa ”vanhapiika” käytetään hyvin harvoin ja se tarkoitti sananmukaisesti vanhaa piikaa.

Se minkä ikäistä käräjillä kutsuttiin ”nuoreksi” jää arvoitukseksi mutta erittäin suurella todennäköisyydellä sillä tarkoitettiin alle 20-vuotiasta henkilöä. Oppinut ja koulutettu sääty, johon papit, kirjurit, lainlukijat ja voudit kuuluivat, mielsi ihmisen iän 1600-luvulla vallinneen ikäkausi jaottelun mukaisesti, joka noudatti nollamystiikkaa korostaen kymmeniä vuosia. Sen mukaan nuoruus alkoi 10-vuotiaana ja lakkasi vasta 20-vuotiaana.⁵⁹⁷ Se, kuinka tavallinen talonpoikasväestö ymmärsi ikäkaudet, on sitten kokonaan eri asia. Iän merkit luettiin ehkä pikemminkin henkilön ulkoisista piirteistä kuin täsmällisistä ikävuosista.

Naista nuorempaan mieheen viitattiin käräjillä nimityksellä nuori renki (*en unge dräng*), koska naimattomien miesten titteleinä salavuoteustapauksissa olivat yleisemmin joko naimaton renki (*ogift dreng*), renki, palvelusmies, sotilasarvo tai miehen pelkkä nimi. Se, että kyse oli kuitenkin rengistä viittaa siihen, että mies oli suorittanut rippikoulun ja oli todennäköisesti palveluksessa. Tällöin hänen täytyi olla ainakin yli 15–20-vuotias. Vitsiäläläisen nimismiehentyttären Liisa Tuomaantytärenkin neljäs salavuoteussuhde oli solmittu nuoren ihmisen (*ung person*) kanssa, joka selvästi erikseen mainittiin ikään kuin korostamassa naisen yhä sopimattommaksi muuttuvaa käytöstä.⁵⁹⁸ Viranomaisten silmissä vanhemman naisen ja huomattavasti nuoremman miehen välinen salavuoteus oli tuomittavaa, ja sen ehkä epäiltiin liittyvän prostituutioon.

Löytyy myös tapaus, jossa toinen osapuoli oli vasta 15-vuotias poika, mikä erikseen mainitaan.⁵⁹⁹ Liisa Mikontytär oli oikeuden mukaan jo aiemminkin syylistynyt salavuoteuteen päätyessään syyskäräjille 1670. Liisan kerrottiin uskotelleen pojalle, että koska hän oli vanhempi ja tämä nuorempi, niin silloin makaamisesta ei voisi tulla raskaaksi. Simo tunnusti maanneensa Liisan kanssa yhden kerran ollessaan juovuksissa. Tapaus voi kertoa jotakin siitä miten ihmiset käsittivät hedelmöittymisen tai se oli vain pelkkää puolustuspuhetta joko Liisan tai Simon taholta. Tapaus kertoo myös siitä, että 1600-luvulla 15-vuotias poika saattoi olla juovuksissa ja vedota tilaansa. Samaan tapaan vain 14-vuotiasta miehoilalaista Arvi Yrjönpoikaa epäiltiin vuonna 1674 siitä, että tämä olisi käynyt juovuksissa käsiksi sukulaisnaisensa.⁶⁰⁰

Iältään 14–15-vuotias poika kirjattiin henkikirjoihin, katsottiin aikuiseksi ja palvelukseen sopivaksi. Varhaisimpien avioliittolakien mukaan hän saattoi myös avioitua. Silti käräjien tasolla hänet kuitenkin miellettiin liian nuoreksi tekoonsa, koska ikä kuitenkin tuotiin näissä tapauksissa esiin tarkkana vuosimääränä. Talonpoikaisto saattoi nähdä iän pikemminkin yksilöllisenä piirteenä. Jos poika tai tyttö omaksui tietyt työtaidot varhain, häneen voitiin suhtautua eri tavoin kuin ikävuosiltaan vanhempaan, joka ei vielä osannut samoja asioita. Selvät fysiologiset piirteet yhdistettyinä taitoihin saattoivat ratkaista aseman yhteisössä: naisella

⁵⁹⁷ Vilkuna 2010, s. 14, 17–18.

⁵⁹⁸ KA Hauhon käräjät 5–6.11.1670: 200.

⁵⁹⁹ KA Hauhon käräjät 21–22.10.1670: 186.

⁶⁰⁰ KA Hauhon käräjät 31.7.–1.8.1674: 121–125.

kuukautisten alku ja miehellä parran kasvu ja äänenmurros sekä molemmilla ruumiinrakenteen muutokset olivat silmin havaittavia merkkejä aikuisuudesta. Miehoilan Arvi Yrjönpoika oli vasta 14 ikävuodestaan huolimatta jo metsätöissä kaatamassa veljensä kanssa tukkeja sekä juonut itsensä humalaan. Kerttu Erkintytär puolestaan oli lähtenyt samanikäisenä Hauholta piiaksi aina Tukholmaan asti.⁶⁰¹

Harvinaisen suurta ikäeroa voitiin nostaa korostetusti esiin käräjillä myös päinvastaisissa tapauksissa. Vuonna 1648 Karvialasta kotoisin ollut yli 70-vuotiaaksi mainittua vanhaa isäntää ja lautamies Frans Martinpoikaa syytettiin huoruudesta sanoilla ”oli vielä vanhoilla päivillään syyllistynyt huoruuteen”. Naista Valpuri Jaakontytärtä taas kuvailtiin sanoilla ”itsellinen kylältä ja nuori ihminen”.⁶⁰² Tavallista nuorempina salavuoteuteen ehkä syyllistyivät renki Jaakko Laurinpoika ja piika Anna Yrjön tytär, koska molempia kutsutaan käräjillä ”nuoriksi” (*ung dräng, ung piga*).⁶⁰³

Varovaisesti voidaan arvioida, että nuorten n.15–20-vuotiaiden luvattomaan sukupuoliseen kanssakäymiseen suhtauduttiin kielteisemmin kuin vanhempien. Syyllisten nuorta ikää haluttiin erikseen korostaa. Sama ikä ei silti estänyt tarvittaessa solmimasta avioliittoja, joissa ikäero oli suuri tai molemmat osapuolet hyvin nuoria. Tyttö tai poika voitiin naittaa 15–16-vuotiaana, jos siihen oli pakottavat taloudelliset syyt kuten se, että taloon tarvittiin työvoimaa. Silti voitiin katsoa, että saman ikäisen oli sopimattomampaa syyllistyä salavuoteuteen kuin vanhemman. Kirkollisesta katsannossa nuori ihminen oli tällöin jo nuorena päätynyt kaltevalle synnin tielle, joka pahimmillaan johtaisi kadotukseen.

Herää kysymys ryhtyivätkö naiset suhteeseen itseään nuorempien miesten kanssa avioliitto mielessään. Olihan tutkimusten mukaan aviottomuuden yhtenä keskeisenä syynä naisten pyrkimys avioitua.⁶⁰⁴ Osassa suhteista on varmasti ollut prostituutioon viittaavaa toimintaa, jossa nainen on saanut nuoremmalta tai huomattavasti vanhemmalta mieheltä maksun, vaikka asiaa ei mainitakaan käräjillä. Maaseudun luontaistaloudessa oli vaikeaa määrittää, koska kyse oli varsinaisesta seksin ostamisesta. Maksuhan saattoi olla ruokaa tai palveluksia. Rahan tai esineen antamisen nainen saattoi tulkita kihlalahjana ainakin käräjille päätyessään, ja se taas saattoi koitua miehelle kalliiksi.

Aiemmissä tutkimuksissa on toisinaan jopa väitetty, että sääty-yhteiskunnan ihmisten persoonallinen rakkauskäsitys oli heikko eikä syvällistä rakastumista tunnettu.⁶⁰⁵ Armas Niemisen mukaan tätä tukee se, että aviopuolisoksi nuorellekin miehelle kelpasi huomattavasti vanhempi nainen ja että avioliittoa solmiessa työkyky ja terveys olivat tärkeämpiä kuin ulkonäkö. Toiseksi aikalaiskirjoituksissa kiihkeää rakastumista pilkattiin ja paheksuttiin hylättävänä haaveiluna mikä

⁶⁰¹ KA Hauhon käräjät 10.10.1665: 186.

⁶⁰² KA Hauhon käräjät 7–8.11.1648: 207. ”Skulle haffua fallit uthi hordoms last nu i sin ålderdoms tid”. Naisesta ”som vaar der inhysing i byn och åhr een ung manniskia”.

⁶⁰³ KA Hauhon käräjät 19–20.9.1690: 179–180.

⁶⁰⁴ Saarimäki 2010, s. 68, 70–71.

⁶⁰⁵ Ks. Nieminen 1953, s. 68–69, Nieminen 1993 s. 24–25.

Niemisen mukaan on toinen todiste heikosta rakkauskäsityksestä.⁶⁰⁶ Jokin tekijä silti sai sääty-yhteiskunnassakin ihmiset solmimaan suhteita, joihin ei aina voi olla muuta selitystä kuin henkilökohtainen mieltymys.⁶⁰⁷ Avioliitto ja rakastuminen olivat olosuhteiden pakosta eroteltava kahdeksi eri asiaksi erityisesti säätyläisten taholla, mikä selittää järkiavioliittojen innokkaan puoltamisen ja sen, että nuori neito voitiin näyttää itseään huomattavasti vanhemmalle miehelle.

Avioliiton solmimiseen liittyvistä asioista julkaistiin säätyläisille 1700-luvulla oppaita. Huomio puolison valinnassa piti kiinnittää ensi sijassa morsiamen säätyyn, perheoloihin ja sukuun. Samalla tavalla myös rahvasta opastettiin samansäätyisyyden vaalimiseen avioliitoissa.⁶⁰⁸ Säädyt nähtiin edelleen yhteiskunnan perustana, ja niiden puhtauden vaaliminen koettiin yhteiskunnan vakauden kannalta äärimmäisen tärkeäksi. Tosin samansäätyisyyden vaatimuksessa oli hiven kaksinaismoralismia. Samansäätyisyyttä ei läheskään aina pyritty suosimaan, vaan miehen kannatti aina yrittää solmia epäsäätyinen avioliitto itseään varakkaamman ja ylemmässä sosiaalisessa ryhmässä olevan naisen kanssa. Omina avioitumisryhminään olivat säätyläiset, talolliset ja tilattomat. Kaikkien ryhmien sisällä oli kuitenkin varakkuuteen liittyviä eroja, jotka saattoivat vaikuttaa paljonkin avioliiton solmimisessa.

Erityisesti säätyläisten ja vauraimpien talollisten avioliittojen pohjana olivat taloudelliset tekijät, joiden edessä tunne sai tarvittaessa väistyä. Ihmisillä ei aina ollut mahdollisuutta eikä aikaa valita vapaasti puolisoa. Pelkästään tunteen varassa solmittua avioliittoa pidettiin vaarallisena, koska sen pelättiin johtavan onnettomuuteen. Tämä kävi ilmi myös tapauksessa, jossa Valpuri halusi avioitua tuntemattoman kalantilaisen kanssa vuonna 1661. Naapurin isäntää oli epäilyttänyt se, ettei kuljeksivaa miestä tunnettu paikkakunnalla.⁶⁰⁹ Varoittavista esimerkeistä kuuluisampia oli Kemiön papin Johannes Florinuksen kaksinkertaiseen huoruuteen johtanut tuhoisa suhde veritekoineen, jonka motiivia kuvattiin 1700-luvulla sanoilla ”Epäpyhä henki oli huumannut hänen sydämensä”.⁶¹⁰ Sanat ovat mielenkiintoiset, sillä jo 1600-luvun alussa avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin langenneet vetosivat käräjillä joutuneensa paholaisen valtaan.

Varoittava näkemys 1700-luvulla oli, että vastoin vanhempien tahtoa solmitusta avioliitosta tulee onneton.⁶¹¹ Ainakin se johti varmasti pariskunnan sosiaalisesti ja taloudellisesti vaikeaan tilanteeseen sekä vaikutti myös jälkeläisten asemaan. Huolellisesti mietitty ja neuvoteltu avioliitto turvasi yhteisössä elämän jatkuvuuden.⁶¹² Tämä koski 1700-luvulla ennen kaikkea maataomistavia väestöryhmiä, jotka alkoivat sulkeutua avioliittomarkkinoilla tilattoman väestön

⁶⁰⁶ Nieminen 1993, s. 21–23.

⁶⁰⁷ Ks. myös Pohjola-Vilkuna 1995, s. 70–75, 91–92. Pohjola-Vilkuna pohdiskelee varsin perusteellisesti tunteiden merkitystä suhteessa seksuaalisuuteen tavallisen kansan elämässä 1800-luvulla.

⁶⁰⁸ Pohjola-Vilkuna 1995, s. 234.

⁶⁰⁹ KA Hauhon käräjät 24–26.10.1661: 166–172.

⁶¹⁰ Keskiarja 2011, s.21–91.

⁶¹¹ Nieminen 1993, s. 13.

⁶¹² Aalto 1993, s. 31.

ulottumattomiin. Tärkeintä oli, että suvun hallussa oleva maaomaisuus pysyi elinkelpoisena eikä pilkkoutunut osiin eikä myöskään joutunut naisen kautta säädyn ulkopuoliseen omistukseen. Tämä ajattelu koski erityisesti rälssimaata mutta talonpoikaisto noudatti samaa periaatetta.⁶¹³ Myös käsityöläismestareiksi kaupungeissa pääsi helpoimmin olemalla mestarin poika tai vävy. Samansäätyisyyden vaatimus avioliitossa ylläpiti tiivistä ja perhettä suojaavaa sukuverkostoa.⁶¹⁴

Käsitys siitä, että aviomiehen on oltava vaimoan vanhempi, sai jalansijaa vasta 1800-luvulla säätyläispiireissä.⁶¹⁵ Tuolloin vanhemman kokeneen miehen ja nuoren viattoman neidon liitosta muodostui romanttisen rakkauden ihanne ja perusta. Korkeammassa yhteiskuntaluokissa edellytettiin, että mies oli saavuttanut tietyn aseman ja saanut elämäkokemusta ennen avioitumistaan ja hänen tehtävänsä oli opastaa nuorta vaimoan. Talonpoikaiston, ja varsinkaan tilattomien keskuudessa, vanhemman naisen ja nuoren miehen suhdetta ei pidetty epänormaalina mitä taas oudoksuttiin yhä kauemmas talonpojista erkaantuneissa säätyläispiireissä. Säätyläistö arveli, ettei rahvas ymmärrä mitään rakkaudentunteesta, koska vaimoksi kelpaa ”lähes kuka tahansa”. Käsitys naisen kauneudesta siis erosi oleellisesti sääty-yhteiskunnan ääripäissä. Kuulostaa epäuskottavalta, että tilaton väestö olisi ollut täysin vailla tunteita ja kyennyt niin loogiseen järkipäiseen ajatteluun solmiessaan avioliitoja, ettei olisi välittänyt sen paremmin ulkonäöstä tai kiintymyksestäkään.

Tutkituissa tilattomien solmimissa avioliitoissa Hauholla vaimot olivat yllättävän usein 1700-luvulla aviomiehiään vanhempia. Voisi olettaa, että ahkerasti työtä tehnyt ja omat myötäjäisensä säästänyt nainen oli haluttu aviopuoliso. Hän osasi hoitaa talouden ja toi omaan kotiin ansaitsemaansa varallisuutta. Terve ja voimakas n. 30-vuotias nainen saattoi edustaa ruumiillisestikin omassa yhteiskuntaryhmässään nuorten miesten silmissä haluttavana ja kauniina pidettyä naista. Iän merkitys numeroina ei ollut ratkaisevaa yhteisössä, jossa omien ikävuosien laskeminen ja määrittäminen oli epämääräistä, eikä tilanne ollut muuttunut tullessa 1700-luvulle. Lasten iät vuosissa tiedettiin hyvin mutta aikuisten iän määrittäminen oli epävarmaa mikä näkyy selvästi haudattujen luetteloiden useita vuosia heittävässä arvioissa ihmisten kuoliniästä.

Samoin pappien arviot naisten synnytyksiä voivat olla väärässä ja rippikirjojen syntymäajat ovat yllättävän usein summittaisia. Virheet johtuivat osin varmasti myös siitä, että harva aikuinen kysyttäessä tiesi täsmällistä ikäänsä vuosissa eikä pappi pystynyt sitä kautta korjaamaan virheellisiä ikä- tai syntymämerkintöjä kirkonkirjoissa. Ikävuosien tarkalla laskemisella tai syntymäpäivän viettämisellä ei ollut kansalle merkitystä, joskin tapa alkoi lisääntyä 1800-luvun kuluessa samalla kun myös kirkollinen kirjanpito tarkentui. Tuomiokirjoissakin ihmisten iät esitetään 1600-luvulla usein arvioina ja pyöristyksinä lähimpään kymmenlukuun.

⁶¹³ Pylkkänen 1990, s. 162–163.

⁶¹⁴ Vainio-Korhonen 1998, s. 148, 159.

⁶¹⁵ Häggman 1990, s. 86–88.

Yleisimmin tutkimuksissa oletetaan, että avioliitoissa, joissa vaimo on useita vuosia miestänsä vanhempi, kyseessä on aina naisleski joka taloudellisista syistä nai itseään nuoremman miehen. Henkilökohtaisilla tunteilla ei siis nähdä olleen tällaisissa ”kummallisissa” tapauksissa mitään erityistä sijaa. Ne nähdään järkiavioliitoina, jotka solmittiin puhtaasti vain taloudellisista syistä. Osa avioliitoista varmaan solmittiin taloudellisin perustein mutta se ei selitä kaikkia avioliittoja, joissa nainen on miestä vanhempi.

Tutkimusaineistosta on koottu satunnaisesti 112 tilatonta avioparia, joista peräti 39 tapauksessa vaimo on vanhempi miestänsä. Se on 35 % kaikista tutkituista aviopareista. Mies oli vanhempi vaimoansa 71 avioliitosta ja kahdessa tapauksessa aviopari oli täsmälleen saman ikäinen. Tutkitut avioliitot on solmittu suunnilleen 1700-luvun jälkipuoliskolla. Suurin osa naisista oli piikoja, jotka useita vuosia työskentelivät ennen avioitumistaan. Vaimo saattoi olla 5–10 vuotta miestänsä vanhempi. Suurin tällainen ikäero oli yli 20 vuotta. Liisa Juhontyttären ja sotilas Heikki Höökin avioliitto solmittiin vuonna 1797. Liisa oli tuolloin 45-vuotias piika, joka työskenteli Hyömäen Kaivolän säätyläistilalla vuosina 1792–1796. Hänellä ei ollut aviotonta lasta eikä hän ollut leski. Heikki oli sotilas toisessa polvessa ja avioliittoa solmiessaan suunnilleen 20-vuotias.⁶¹⁶ Avioliitosta syntyi yksi lapsi Anna vuonna 1798. Perhe asui Hyömässä 1800-luvun alussa kunnes muutti vuonna 1807 Sääksmäelle.

Länsisuomalaisella tilattomilla miehillä, samoin kuin naisillakin, sopivan avioliiton odotusaika saattoi muodostua pitkäksi eikä sitä vietetty selibaatissa. Nuorukaisen oli ensin palveltava renkinä ja etsittävä samalla jotain pysyvämpää ammattia mikäli tavoitteli edes kohtuullisen vakaata perhe-elämää. Lähes jokaisen miehen toiveena oli maapala: oma tai vuokrattu.⁶¹⁷ Moni mies turvasi jokapäiväisen leipänsä avioitumalla naisen kanssa, jolla oli varallisuutta, maata tai vaikutusvaltainen suku. Tätä kuvastaa varsinkin ne tutkimusaineiston avioparit 1700-luvun alkupuolelta, joissa mylläriin leski ja torpan leski naivat itseään huomattavasti nuoremman miehen. Nuori mies oli myös naisen kannalta järkevä ratkaisu, koska hän pystyi turvaamaan naisen ja perheen aseman paremmin kuin naista vanhempi mies. Silti näissäkin tapauksissa ei koskaan voi kokonaan sulkea pois henkilökohtaista mieltymystä.

Naisen varallisuus sekä hänen perheensä saattoivat auttaa köyhemmänkin vävyajan alkuun. Paikkaansa yhteisössä hakeva mies, jolle ei ollut tulossa perintöä, oli oikeastaan suurin syyllinen aviottoman lapsen syntymään. Aika kului ja ikää karttui, mutta mies ei halunnut tai ei yksinkertaisesti voinut vielä ajatella avioitumista. Hän solmi tilaisuutta odotellessaan suhteita ja epävirallisia kihlauksia, jotka eivät syystä tai toisesta johtaneetkaan avioliittoon. Avioton syntyvyys liittyikin

⁶¹⁶ Heikin tarkkaa syntymäaika ei ole tiedossa. Vanhemmat avioituivat 1773. Hauhon lastenkirjan mukaan Heikin syntymäaika on 1779 mutta rippikirjassa se on 1774. Syntymäaika ei ole kirjattu syntyneiden luetteloon, vaikka poika löytyy kaikista muista kirjoista perheen yhteydessä. Heikin on täytynyt syntyä välillä 1773–1789, koska vuonna 1789 hänen isänsä mainitaan jääneen vangiksi Venäjälle.

⁶¹⁷ Moring 1994, s. 73.

tiukasti siihen, millaiset mahdollisuudet nuorilla miehillä oli avioitua ja perustaa oma talous.⁶¹⁸ Kuten Fredrik Sakariaanpojan elämä osoitti, niin aikakausi antoi nuorelle miehelle mahdollisuuden jopa seksuaaliseen hurjasteluun.

Miehen kannatti avioitua itseään ylempään sosiaaliseen ryhmään kuuluvan naisen kanssa. Tällöin kaikkein köyhimpien perheiden naiset olivat luonnollisesti heikoimmilla avioliiton suhteen. Sama tilanne oli vallinnut 1600-luvullakin. Väestön kasvaessa pyrkimys edetä avioliiton avulla sosiaalisesti ylöspäin lisääntyi entisestään 1700-luvun lopulla.

*Taulukko 9. Avioliitot eri väestöryhmien kesken Hauholla 1770–1810.*⁶¹⁹

Mies:	Säät.	Taloll.	Lamp.	Torp.	Käsit.	Sotilas	Itsell.	Renki	Yht.
Nainen:									
Säätyläinen	44	8	-	-	4	1	-	-	57
Talollinen	-	346	57	26	40	31	4	24	528
Lampuoti	-	14	26	16	6	17	-	12	91
Torppari	-	9	13	23	3	14	1	10	73
Käsityöläinen	-	5	1	4	14	3	-	-	27
Sotilas	1	4	3	-	-	13	1	7	29
Itsellinen	1	-	-	4	3	23	12	9	52
Piika *	-	37	34	52	38	105	4	129	399
Yhteensä:	46	423	134	125	211	207	22	191	1256

* Palveluksessa ollut nainen, joka avioitui ilmeisesti palveluspaikasta. Kirkkoherra on saattanut toisinaan merkitä vihille tulevan naisen pelkästään merkinnällä ”pig”, vaikka tämä ei olisikaan ollut palveluksessa. Lähde: Hauhon seurakunnan vihittyjen luettelot 1770–1810.

Kuten taulukosta selviää epäsäätyisiä avioliittoja, joissa mies avioituisi selvästi alempaan sosiaaliryhmään kuuluvan naisen kanssa, ei juuri Hauhollakaan solmittu.⁶²⁰ Usein epäsäätyiseltä näyttävän avioliitonkin takaa paljastuu säätynsä rajamailla olevia henkilöitä, joiden asemaa on vaikea määrittää. ”Neiti” -nimikkeellä esiintynyt säätyläistaustainen käsityöläisen tytär oli säätyläinen mutta usein samalla silti palveluksessa oleva piika.⁶²¹ Asiaan varmasti vaikutti se, miten hyvin

⁶¹⁸ Pylkkänen 1990, s. 230–231.

⁶¹⁹ Pois on jätetty vuosi 1792 sekä aika 1.11.1795–31.12. 1795 välillä. Tällöin vihittyjen luettelossa on naisten kohdalla vain merkintä ”piika” ja pelkkä kylän nimi. Samoin vuotta 1770 ennen naisista käytettiin nimitystä piika. Joskus myös laskettuina vuosina saattaa olla, että piikat ja talontyttävät ovat menneet sekaisin, koska ei ole aivan täyttä varmuutta, oliko nainen talon tytär vai palkollinen. Miehen säätyyn kiinnitettiin tarkempi huomio kuin naisen.

⁶²⁰ Samanlainen tulos on saatu tutkittaessa Nurmijärven vihittyjä vuosina 1760–1850. Tommila 1958, s. 294.

⁶²¹ Neidiksi merkityt on taulukossa sijoitettu säätyläisiin, vaikka heidän taustaltaan löytyisi käsityöläisistä. Kirkkoherra on kuitenkin mieltänyt heidät säätyläisiin erotuksena toisista käsityöläisentyttäristä.

kirkkoherra tunki naisen suvun ja perheen. Samalla tavalla epäsäätyiseksi avioliitoksi voisi mieltää Eteläisten Aintilan talon 37 -vuotiaan setämiehen solmiman avioliiton. Hän avioitui piian kanssa, joka synnytti hänelle aviottoman lapsen. Vihittyjen luettelossa he olivat talollisenpoika ja piika. Josefista tuli kuitenkin avioiduttuaan itsellismies, joten on vaikea sanoa, oliko liitto sittenkään varsinaisesti epäsäätyinen vai samansäätyinen.

Ihmisen asemaa kuvaava merkintä avioitumishetkellä ei ollut siis välttämättä kovinkaan tarkka. Erkki Sipinpoikakin oli merkitty vihittyjen luetteloon torppariksi vuonna 1792 vain siksi että asusteli morsiamensa Liisa Nilsintyttären kanssa tämän sisarenmiehen isännöimässä torpassa, mikä käy ilmi henkilöiden taustoja selvitellessä. Todellisuudessa sulhanen oli lampuodinpoika, joka siis asui lankonsa torpassa. Lampuodin poika taas ei sekään kuvasta kovin hyvin hänen todellista asemaansa, koska kyseessä oli perheen nuorempi poika, joka ei ollut perinyt lampuotitilan isännyyttä. Todellinen titteli Erkille olisi ollut vihkihetskelläkin itsellinen.

Ainoa klassisen epäsäätyinen avioliitto Hauholla solmittiin Alvettulassa Männistön sotilastorpassa. Korpraali Johan Christoffer Ammond ja sotilaantytär Liisa Antintytär Alfvig vihittiin vuonna 1779. Liisa oli palveluksessa oleva 25-vuotias piika, joka oli palannut kotimökkiinsä vanhempiansa luo. Kenties hän oli tuolloin jo raskaana, koska avioton lapsi Johan Christoffer syntyi Alvettulassa huhtikuussa 1778. Korpraali Johan Christoffer Ammond oli luutnantti Johan Henrik Ammondin ja hänen aatelisen vaimonsa vanhin poika. Liisa taas oli tilatonta sukua, sillä isä Antti Ollinpoika oli ollut hyömäkeläinen reservinsotilas ja äiti Hyömäen kartanon piika. Liisasta päätyi avioiduttuaan lopulta ratsumestarin vaimoksi Luopioisten Puutikkalan Anttilan virkataloon. Liisa koki siis melkoisen säätykierron ylöspäin. Ammondit saattoivat olla Liisan ja Johan Christofferin liittoa vastaan. Johan Christoffer nimittäin asui vihittäessä tulevien appivanhempiansa luona Männistön torpassa eikä isänsä kotona Kalailan Heikkilän virkatalossa.

Hauholla 34 naista synnytti useamman kuin yhden aviottoman lapsen. Heistä 15 oli sellaisia, joiden vanhemmat olivat keskenään ”epäsäätyisiä”. Vanhempien avioliitoista vielä 12 oli nimenomaan sellaisia, joissa mies oli ollut tilaton, mutta vaimo kuulunut maata viljelevään väestöön. Ylempään väestöryhmään kuulunut nainen päätyi miehelle edullisen avioliiton seurauksena säädyssä alemmas. Tämä on saattanut vaikuttaa heidän tyttäriinsä siten, että he solmivat suhteita, jotka eivät kuitenkaan johtaneet avioliittoon. He olivat väliinpuotoajia, siis puoliksi talollis- tai säätyläissukua. He etsivät paikkaansa kyläyhteisössä, eikä sen määrittäminen ollut aina helppoa. Naiset ehkä mielellään katsoivat kuuluvansa muihin kuin kylän vanhoihin tai muualta muuttaneisiin tilattomiin. Seurustelukumppanit saattoivat siis edustaa talollisia, mutta nämä eivät lopulta suostuneetkaan avioliittoon tai eivät voineet sitä taloudellista syistä solmia.

6.4 Yhteiselämä vai avioliitto?

Suurin osa avioliitoista solmittiin varmasti tunteen perusteella. Ihmiset tiedostivat tilanteen ja pyrkivät seurustelemaan etupäässä omissa sosiaaliryhmissään. Tämä koski yhteiskunnan ylimpiä piirejä suhteessa alempiin sekä vielä erityisesti ylimpien piirien naisia suhteessa alemman yhteiskuntaryhmän miehiin. Uusi ja ongelmallinen tilanne alkoi muodostua väestönkasvun seurauksena: säätyjen rajamaille ja ulkopuolelle alkoi päätyä yhä enemmän kansaa.⁶²² Ihminen itse saattoi mieltää itsensä eri säätyyn tai asemaan kuin mihin muut hänet sijoittivat. Säätyjaon rinnalla kulki epätasaisesti jakautuva varallisuus, joka ei kunnioittanut aina syntyperää. Vanha ja arvostettukaan säätyläistausta ei riittänyt yksin pitämään henkilöä tietyissä säädysissä.⁶²³ Suhteita solmittiin säätyrajojen yli osin täysin tietoisena siitä, etteivät ne koskaan saisi avioliiton siunausta.

Seuraavassa on tutkittu 150 Hauholla syntyneen aviottoman lapsen vanhempien tausta, minkä perusteella voidaan esittää päätelmiä siitä, ketkä yhteisössä seurustelivat keskenään solmimatta kuitenkaan avioliittoa. Naisten tittelinä oli yleensä piika tai itsellinen, mutta luokittelu kirkonkirjasta otetun tittelin mukaan johtaa useimmiten harhaan. Siksi naiset onkin tässä jaoteltu heidän isänsä aseman ja säädyn mukaan. Pyrkimyksensä on saada tarkempi tieto siitä mihin ryhmään naiset itse mielsivät kuuluvansa. Kaikkiaan Hauholla syntyi vuosina 1770–1815 yhteensä 348 aviotonta lasta. Taulukossa on siis mukana 43 % kaikista aviottomana syntyneistä lapsista.

Taulukko 10. 150 hauholaisen aviottoman lapsen vanhempien väliset suhteet ja sosiaalinen asema.

	Säätyl.	Taloll.	Lmp+ torp.	Käsit	Sotil.	Itsel.	Renki	Tunt.	Yht. äitejä:
Säätyläinen	9	2					1	4	16
Talollinen	1	7		2	3		7	6	26
Lampuoti		2			4		4	2	12
Torppari		4	3		2	1	3	7	20
Käsit.				2	3		3	5	13
Sotilas	5	3	1	1	2		6	25	43
Itsellinen	1	7		1	1		2	7	19
Yht. isä:	18	25	4	8	15	1	26	64	149

⁶²² Soininen 1974, s. 30–31.

⁶²³ Rosenberg 1976, s. 104.

Aviottomaan lapsen johtaneet suhteet olivat yllättävän paljon sidoksissa yhteiskuntaryhmiin aivan samoin kuin avioliitotkin. Tosin talollisten suhteen on hajontaa minkä yksi selitys on se, että talollisperheessä usein vain isäntien vanhimmat tyttäret onnistuivat päätyämään emänniksi. Isäntien sisaret ja veljentytöt olivat toki talollisentyttäriä mutta avioliiton suhteen huonommassa asemassa kuin isäntien omat tyttäret. Tilan isännöyden periviä poikia ei riittänyt läheskään kaikille talollisten tyttärille.

Alimmissa yhteiskuntaryhmissä naiset päätyivät luvattomiin suhteisiin ylempiin säätyihin kuuluvien miesten kanssa, jotka ovat taulukossa yliedustettuja. Osittain syynä on se, että ylempisäätyiset nuoret miehet hakeutuivat tietoisesti suhteeseen turvattomaksi katsomiensa naisten kanssa. Talontyttären viettelystä saattoi koitua vakavampia seurauksia kuin esimerkiksi ruotusotilaantyttären viettelystä. Toisaalta köyhä nainen saattoi olla tietoinen avioitumisensa vaikeudesta, minkä vuoksi hän solmi suhteen vapaasti yli säätyrajojen. Ylempisäätyiseltä mieheltä saattoi saada lahjoja tai jonkin muunlaisen korvauksen suhteesta. Tai sitten suhde yksinkertaisesti oli emotionaalisesti molempia tyydyttävä ratkaisu. Harva nainen ryhtyi julkista prostituutiota harjoittamaan, koska se olisi ajanut hänet maaseudulla yhteisön ulkopuolelle.

Aviottoman lapsen syntymä liittyi säätyerojen kasvamiseen mutta ei siten, että se olisi pääsääntöisesti lisännyt alempisäätyisten naisten ajautumista suhteeseen ylempisäätyisten miesten kanssa. Mistään järjestelmällisestä säätyläismiesten, isäntien ja heidän poikiensa talon piikoja tai itsellisiä kohtaan harjoittamasta hyväksikäytöstä ei löydy merkkejä, mikä ei tietenkään tarkoita etteikö sellaisia tapauksia mahtuisi joutua joukkoon. Kuten aiemmin jo todettiin, niin huomionarvoista on se, että varsin suuri määrä naisista tuli raskaaksi asuessaan vielä kotona eikä siis vasta piikana.

Taulukossa on siis vain hieman alle puolet kaikista aviottomana syntyneistä lapsista. Kaikkien vuosina 1770–1815 syntyneiden aviottomien lasten äitien taustan selvitys oli mahdotonta. Näin ollen taulukon tulosta voi pitää vain suuntaa antava. Taulukolle antaa jonkinlaista tukea kuitenkin se, että renkien määrä aviottomien lasten isinä kasvoi koko ajan 1800-luvulle tultaessa. Se kertoo jotakin siitä, että nimenomaan tilattomien keskuudessa avioton syntyvyys yhä kasvoi. Vielä 1700-luvun lopulla vain 26 aviottomalla lapsella oli renki-isä. Vuosien 1799–1815 määrä oli jo peräti 56. Vaille isän aseman tutkimista jääneet naiset taas oli useimmiten merkitty piioiksi. Suurin osa heistä tuli todennäköisesti tilattomista perheistä, ja he myös synnyttivät aviottoman lapsensa tilattomalle miehelle.

Kaikissa Hauholla vuosina 1770–1815 solmituissa 342:ssa aviottomaan lapsen johtaneessa suhteessa 230 lapsen äiti oli lapsen syntymähetkellä merkittynä joko piikaksi tai tilattomaksi. Näin ollen voi olettaa, että jäljelle jääneissäkin aviottomaan lapsen johtaneissa suhteissa oli osapuolina useimmiten renki ja piika. Merkinnät liittyvät myös palveluspakkoon eli kirkkoherra mielsi asianomaiset palvelusvelvollisiksi, vaikka heidän sen hetkinen tilanteensa olisikin ollut jotain muuta. Tuntemattomiksi jääneiden miesten määrä nousee samaan aikaan, mikä kertonee siitä, että ylempisäätyiset ja ehkä juuri naimisissa olevat miehet pyrkivät

välttelemään kiinnijäämistä suhteestaan piikoihin ja köyhiin itsellisnaisiin. Toisaalta tuntemattomien miesten määrän kasvuun saattoi vaikuttaa sekin, että isännimeä ei enää katsottu tarpeelliseksi merkitä. Tuntemattomiksi jäi 23 % kaikista vuosina 1770–1815 mainituista aviottomien lasten isistä. Tässä joukossa olivat ne, joiden nimeä ei mainita ollenkaan, sekä ne, joista on selvillä vain nimi ilman merkintää säädystä.

Peter Laslettin mukaan nuoret ovat aina kautta aikojen aloittaneet sukupuolielämän ennen avioliittoa. Näin aviottoman syntyvyyden kasvukin olisi luonnollista seurausta tästä ikiaikaisesta tavasta. Kirkko alkoi vain entistä tiukemmin puuttua vanhaan vapaampaan käytäntöön. Samoin useissa suomalaisissa tutkimuksissa on viitattu rahvaan yleiseen tapaan aloittaa yhteiselämä jo kihlauksesta. Tapa olisi katkeamatta jatkunut aina 1800-luvulle asti. Raskaana olevan talollismorsiamen on nähty olleen suhteellisen yleinen ilmiö entisaikaan. Virallinen avioliitto solmittiin vasta sitten, kun morsian tuli raskaaksi ja oli todistanut hedelmällisyytensä.⁶²⁴ Tälle olettamukselle ei kuitenkaan löydy kunnollista lähdepohjaa, jossa olisi perusteellisesti tutkittu vihityt talonpoikaisparit ja heidän ensimmäisen lapsensa syntymäaika.

Poikkeuksen tekee Tampereen seudulta vuosina 1820–1910 kerätty muuttoliikeaineisto, johon sisältyy myös 203 aviottoman lapsen synnyttänyttä naista. Tämän aineiston mukaan aviottomia lapsia synnyttivät alempiin yhteiskuntaryhmiin kuuluvat naiset, joista oletettavasti monet myös lopulta avioituivat lapsensa isän kanssa, koska naimattomiksi näistä naisista jäi vähemmistö eli 30,4 %.⁶²⁵ Raskaana olevia morsiamia oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa erittäin paljon. Peräti 42,1 % koko muuttoliikeaineiston tutkituista avioliitoista oli sellaisia, joissa lapsi oli saanut alkunsa jo ennen vihkimistä.⁶²⁶

Sekä Tampereen seudulla että Hauholla oli aviottomassa syntyvyydessä kuitenkin yksi merkittävä yhteinen piirre: talollisten kesken solmituissa avioliitoissa esiaviollinen suhde oli harvinainen. Tämän perusteella voisi arvella, että jo 1700-luvun lopulle tultaessa varsinkin talolliset tiesivät, että kirkko piti vihkimistä kihlausta tärkeämpänä eikä hyväksynyt esiaviollisia suhteita. Samalla haluttiin vanhojen maanlakien tapaan varmistua syntyvän lapsen laillisesta perintöoikeudesta maahan. Kirkon asenne esiaviollisiin suhteisiin alkoi selvästi tiukentua 1700-luvun kuluessa. Toisaalta tiukentuvan suhtautumisen voi nähdä myös naisten suojeluna. Kyse ei pelkästään ollut kirkon itsevaltaisesta puuttumisesta kansan omiin tapoihin. 1700-luvulla yhä suurempi määrä naisia jäi naimattomiksi yksin lapsen kanssa, mikä tilanne aiheutti yhä enemmän lisämenoja köyhäinhoidolle.

Raskaana olevat morsiamet merkittiin vihittyjen luetteloon vain vuoteen 1779 asti. Tämän jälkeenkin raskaana olevia morsiamia oli edelleen mutta heitä ei enää merkitty vihittyjen luetteloon. Merkinnät morsianten raskaudesta ennen vuotta 1779 ovat kuitenkin epävarmoja. Nainen saattoi olla raskautensa alkuvaiheessa

⁶²⁴ Esim. Aalto 1996, s. 183, 218. Hän käyttää lähteenä Armas Niemistä. Nieminen 1951, s. 74–78.

Joka ei perusta tietojaan asiakirjoihin, vaan pikeminkin yleiseen oletukseen.

⁶²⁵ Rasila 1983, s. 78.

⁶²⁶ Rasila 1983, s. 48.

vihittäessä, mutta pappi ei välttämättä huomannut sitä. Varsinkin talviaikaan selvästi näkyvä raskaus saattoi jäädä paksun vaatetuksen vuoksi huomaamatta. Vihille tuleva nainenkaan ei välttämättä aina tiennyt olevansa raskaana. Vuosien 1760–1779 aikana Hauholla vihittiin 44 morsianta, jotka olivat papin tekemien merkintöjen mukaan joko raskaana tai aviottoman lapsen äitejä. Avioliittoja solmittiin samana aikana 558, joten vihittäessä raskaana olevien morsianten osuus oli pieni, vajaat 8 %.

Taulukko 11. Esiaviolliset suhteet Hauhon vihittyjen luettelossa miesten solmimissa avioliitoissa 1760–1779.

Miehen asema:	Esiaviollinen Suhde:	Avioliitoja yhteensä:
Säätyläinen	-*	22
Talollinen	4	176
Lampuoti	1	60
Torppari	5	47
Käsityöläinen	2	35
Sotilas	20	106
Itsellinen	1	14
Renki	11	98
Yhteensä:	44	558

* Säätyläisistä Ebba Christina von Kraemer Hauhon Hyömäestä oli raskaana avioituessaan hauholaisen Nils Herman Silvanin kanssa. Pari kuitenkin vihittiin Akaassa, josta he palasivat pian Hauholle. Akaan vihittyjen luettelossa ei näy merkintää morsiamen esiaviollisesta raskaudesta. Kyseisessä tapauksessa on saatettu pyrkiä salaamaan esiaviollinen raskaus.

Ongelmana taulukoinnissa on jälleen se, että kaikkia naimattomia naisia nimitettiin ”piioiksi”, ja usein nimen perästä löytyy vain kotikylä mutta ei taloa. Näin ollen jää epäselväksi, keitä nämä raskaana olevat tai aviottoman lapsen synnyttäneet naiset todellisuudessa olivat. Luultavimmin morsiamet tulivat suurimmaksi osaksi tilattomien joukosta, koska eniten esiaviollisia raskauksia oli sotilaiden ja renkien morsiamilla. Sotilaaksi merkityt miehet solmivat avioliittoja toiseksi eniten. Selkeä enemmistö sotilaidenkaan morsiamista ei siis ollut vihittäessä raskaana. Esiaviollinen suhde ei ole ollut mikään yleinen käytäntö. Muutenhan raskaana olevia morsiamia olisi ollut paljon enemmän. Ei ole mitään syytä olettaa, että pappi olisi jättänyt säännöllisesti osan raskaana olevista morsiamista merkitsemättä. Esiaviollinen suhde oli selkeästi kirkon oppien vastaista.⁶²⁷ Harvoja

⁶²⁷ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Syntyneiden luettelot. Merkintänä raskaana olevasta morsiamesta Hauholla: ”brud” tai ”Fäst.qv” (fästekvinnan). Aviottoman lapsen jo synnyttäneen nimen edessä oli kirjaimet ”qp”.

poikkeuksia saatettiin tehdä korkeintaan säätyläistön kohdalla. Heitä eivät tässäkään suhteessa koskeneet samat säännöt kuin rahvasta.

Taulukko 12. Esiaviolliset raskaudet hauholaisilla vihityillä 1700-luvun lopulla.

Vuodet:	Vihittyjä Yhteensä	Tieto 1. Lapsesta	Raskaana vihittäessä	% kaikista tiedossa olevista
1780–1782	91	58	8	13,8
1790–1792	137	77	16	20,7
1800–1802	111	63	17	27
1810–1812	109	56	17	30,6
Yhteensä:	448	254	58	22,8

Taulukkoon on laskettu kaikki mainittuina vuosina Hauholla vihityt parit ja etsitty heidän ensimmäisen lapsensa syntymäaika Hauhon syntyneiden luetteloista. Taulukon perusteella raskaana olevien morsiamien määrä näyttää lisääntyneen varsin nopeasti. Vuosittaiset vaihtelut olivat kuitenkin suuria. Esimerkiksi vuonna 1781 yksikään niistä naisista, joiden lapsesta on tieto, ei tullut raskaana vihille. Vuonna 1780 taas viisi morsianta oli raskaana ja vuonna 1782 kolme. Esiaviollisen suhteen aloittivat tämänkin perusteella koko 1700-luvun pääosin tilattomat. Talollismiehiä oli joukossa vain kaksitoista. Heistä varmuudella ainakin seitsemän oli sellaisia talollisenpoikia, joista ei tullut koskaan isäntiä. Tilattomien osuus tulee vielä selkeämmin esiin, kun avioituneita tarkastellaan lähemmin. Seuraavassa on verrattu vuosien 1790–1792 ja vuosien 1810–1812 välisiä eroja.

Taulukko paljastaa sen, että mistään dramaattisesta esiaviollisten suhteiden noususta ei ollut kyse yhdessä pitäjässä. Raskaana olevat morsiamet pysyivät verrattain harvinaisena ilmiönä. Sen on aiheuttanut pikemminkin tilattoman väestön kasvu kuin seksuaalinen vallankumous. Yhä enemmän vihittävien joukossa alkoi olla niitä, joiden ei tarvinnut lykätä sukupuolisuhteensa aloittamista. Sotilaiden sijalle ovat 1800-luvun alussa tulleet rengit, koska sotaväki lakkautettiin Suomen siirryttyä Venäjän alaisuuteen.

Yhä suurempi joukko tilattomia näyttää avioituneen jo palkollisvaiheessa, ja palkollisena olo jatkui, sillä rippikirjaan alkaa ilmestyä nimeke ”avioitunut renki”.⁶²⁸ Lamputien ja torpparien keskuudessa esiaviollisuus saattoi nousta juuri 1800-luvulla. Tosin on vaikeaa sanoa, onko lampuodin tai torpparin poika oikeastaan varsinaisesti lampuoti vai tilaton. Epäilemättä heistä suuri osa päätyi avioituttuaan itsellisiksi. Vanhimman ja nuorimman pojan eroa ei vihittyjen luettelosta näe.

⁶²⁸ HMA Hauhon seurakunnanarkisto. ”Gift drg” -merkintöjä näkee kartanoiden ja rusthollien palkollisilla. Ks. esim. Hauhon rippikirja 1813–19 Sappeen Alastalon rustholli. Puolisoa ei välttämättä löydy samasta paikasta. Ainakin yhdessä tapauksessa avioitunut renki palveli toisella puolella pitäjää kuin vaimonsa, joka asui kotitalossaan.

Periaate ”vertaiset naivat vertaisiaan” jatkui aina 1900-luvun alkuun asti. Jopa palkollisinakin talollistaustaiset nuoret 1800-luvun lopulla avioituivat lähinnä vain keskenään, samoin kuin torpparitaustaiset nuoret.⁶²⁹ Esiaviolliset suhteet yleistyivät koko ajan, ja 1800-luvun lopulla eli jo paljon ”susipareja”, joilla ei ollut kiirettä hakea liitolleen kirkon siunausta.⁶³⁰ Lapsia saattoi syntyä aviottomina useitakin, mikä nosti aviottomien lasten kokonaismäärän naista kohden korkeaksi. Suuri osa aviottomista lapsista eli siis normaalissa kahden vanhemman perheessä eivätkä he olleet saaneet alkuaan satunnaisesta suhteesta. Säätyläismiehillä oli 1700-luvun lopulla avoimesti vihkimättömiä liittoja emännöitsijöidensä kanssa. Jää arvoitukseksi, paljonko tavallisen kansan keskuudessa alkoi olla pareja, jotka eivät ehkä varsinaisesti asuneet yhdessä mutta kuitenkin seurustelivat intiimisti yhteisestä sopimuksesta ja ympäristön hyväksymänä. Kuten jo aiemmin on todettu, niin kirkonkirjojen virallinen asuinpaikka saattoi erota paljonkin siitä mihin kotitalouteen henkilö itse todellisuudessa kuului.

Taulukko 13. Avioliitot ja esiaviolliset suhteet hauholaisilla miehillä vuosina 1790–1792 ja 1810–1812.

Miehen asema:	1790–1792		1810–1812	
	Avioliittoa	Esiaviollinen suhde	Avioliittoa	Esiaviollinen suhde
Säätyläinen	3	-	4	-
Talollinen	49	4	32	3
Lampuoti	14	-	20	2
Torppari	10	-	13	1
Käsityöläinen	3	2	9	3
Sotilas	28	3	-	-
Itsellinen	8	4	3	1
Renki	19	3	25	7
Yhteensä:	137	16	109	17

Merkillepantavaa on se, että kaikkien maata viljelevien ryhmien keskuudessa esikoislapset syntyivät äärimmäisen harvoin esiaviollisina. Oletettavasti esiaviollisen suhteen aloittaneet olivatkin pääosin perheiden nuorempia poikia. Mikäli kyse olisi yleisestä tapojen höltymisestä tai katkeamattomasta esiaviollisesta perinteestä talonpoikaisyhteisössä, niin myös talollisten, lampuotien, ja torpparien morsiamet olisivat tulleet vihille usein raskaana. Näin he olisivat myös osoittaneet hedelmällisyytensä, jonka on väitetty olleen tulevalle emännälle erittäin tärkeää. Jos

⁶²⁹ Rasila 1983, s. 55.

⁶³⁰ Rasila 1983, s. 79. Markkola 1994, s. 62.

kerran nuorten avioliitosta oli tasavertaisissa suvuissa sovittu, niin miksi he eivät kuitenkaan 1700-luvulla aloittaneet yhteiselämää jo kihlauksesta?

Kun maataomistavan tai sitä viljelevän avioparin esikoinen syntyi vasta vuoden kuluttua häistä, saattoivat kaikki varmistua, että lapsi oli varmasti aviomiehen. Pahoja puheita ei syntynyt, perimyoikeus maahan oli maanlakien mukaisesti varmistettu ja perillisen nuhteettomuus taattu molempien sukujen sekä yhteisön silmissä. Juuri perimyoikeus teki puolisonvalinnan tärkeäksi tilan vanhimhalle pojalle. Hänen piti avioitua vertaisensa kanssa. Samoin tyttärien avioituminen oli jopa tärkeämpää kuin talon nuorempien poikien. Isännän tavoite oli saada tyttäret emänniksi toisiin taloihin ja sitä kautta solmia sukulaisuussuhteita samansäätyisiin perheisiin.⁶³¹

Myös Lounais-Suomen saaristokunnissa vain noin kolmannes kaikista morsiamista oli vihittäessä raskaana 1700-luvun lopulla. Beatrice Moringin tutkimusten mukaan talollismorsiamista oli raskaana vihittäessä sielläkin vain n. 20 % ja tilattomista peräti 40 %.⁶³² Luvut ovat siis samankaltaisia kuin Hauholla. Talonpoikaistoa sitoi selvästi koko Länsi-Suomen alueella tiukempi seksuaalimoraali kuin tilattomia. Tässä mielessä maata omistavat talolliset siis koko Suomen alueella olivat tarkkoja sukupuolimoraalin suhteen eivätkä vain itäsuomalaiset. Avioton lapsi oli talollispiireissä häpeä, mikäli lapsi oli vielä syntynyt sellaisesta suhteesta, jolla ei ollut yhteisön ja suvun hyväksyntää.

Esiaviollinen suhde oli osittain vanhaa perinnettä niiden joukossa, joilla ei ollut perinnöksi jätettävää maata. Heitä olivat siis rengit, sotilaat ja käsityöläiset sekä osin talojen väistyvät perilliset, joiden virallinen asema oli sama kuin itsellisten. Esiaviolliset suhteet periytyivät lähinnä tilattomien keskuudessa ja olivat silti sielläkin harvinaisia. Kirkko oli siis 1600–1700-luvuilla ainakin osittain onnistunut vakiinnuttamaan oppinsa yhteiselämän aloittamisesta vasta vihkimisen jälkeen.⁶³³ Se, oliko vaimo hedelmällinen vai ei, nähtiin yksinomaan Jumalan tahdosta riippuvaksi asiaksi. Suvut olivat suuria ja tarvittaessa lapseton pari saattoi ottaa läheisen sukulaislapsen perijäkseen tai turvautua yhtiömiehiin. Lapsettomuus ei ollut talonpoikaisen kansan keskuudessa samanlainen katastrofitilanne kuin aatelissäädysssä, jossa suku tulkittiin ”sammuneeksi”, jos virallista miespuolista perillistä ei syntynyt. Maataomistavat ryhmät hyväksyivät 1700-luvulla, että kihlaus ei vielä aloittanut avioelämää, vaan vasta kirkollinen vihkiminen.

Esiaviollisuutta ei suosittu tasavertaisten talollisten välisissä liitoissa, mutta moni talollisentytär aloitti kuitenkin esiaviollisen seurustelun tilattoman sulhasensa kanssa. Voisi olettaa, että nuorena naitetut talollisnuoret eivät olleet esiaviollisessa suhteessa mutta kun avioituminen syystä tai toisesta lykkääntyi, kynnyksen sen aloittamiseen laski samaa vauhtia kuin pyrkimys avioitua kasvoi. Osa taas päätyi olosuhteiden pakosta esiaviolliseen seurusteluun. Tällainen henkilö oli Beata Samuelintytär, jonka kumppani sotilas Yrjö Lund ei ollut päässyt ripille. Heidän

⁶³¹ Sirén 1999, s. 110.

⁶³² Moring 1994, s. 110–111.

⁶³³ Pylkkänen 1990, s. 241. Pylkkänen toteaa, että jo 1660-luvulla kirkollinen vihkiminen oli ohittanut perinteisen naittamisen eli sukujen väliset sopimukset.

lapsensa sai syntyneiden luetteloon merkinnän avioton ja selityksen, että isä ei ollut vielä suorittanut rippikoulua. Yrjö suoritti rippikoulun, tai yksinkertaisesti vain päästettiin ripille, ja pari vihittiin pian lapsen syntymän jälkeen.

Taulukko 14. Aviottoman lapsen synnyttäneiden 101 tutkitun naisen solmimat avioliitot Hauholla

Naisen isän asema:	Avioitui lapsen isän kanssa	Avioitui toisen kanssa	Ei avioitunut
Säätyläinen	-	4	4
Talollinen	9	2	11
Lampuoti	1	1	5
Torppari	3	1	10
Käsityöläinen	1	3	5
Sotilas	2	3	25
Itsellinen*	-	3	9
Yhteensä:	16	17	68

* Tähän ryhmään on laskettu myös aviottomana syntyneet naiset, joista yksi avioitui.

Kaikista Hauholla vuosina 1770–1815 aviottoman lapsen synnyttäneestä 196 naisesta, joiden elämästä on jotain tietoa aviottoman lapsen syntymän jälkeen, avioliiton solmi todistettavasti 53 naista, siis 27 %. Tarkemmin tutkituista aviottomia lapsia synnyttäneistä 101 naisesta 34 avioitui. Luvun suuruus 34 % johtuu siitä, että tarkemmin tutkittujen naisten joukossa oli useita vanhemmalla iällä avioliiton solmineita. Selvittämättä jääneiden naistenkin keskuudessa varmasti avioituttiin enemmän, mutta heistä vain 19 näyttäisi solmineen avioliiton Hauholla heti aviottoman lapsensa syntymän jälkeen. Muualla muuttaneiden naisten myöhemmät kohtalot jäävät hämärän peittoon.⁶³⁴

Naisten avioitumisen tutkiminen Hauholla on vaikeaa, sillä vihittyjen luettelossa ei aviottoman lapsen synnyttäneen naisen nimen edessä säännöllisesti käytetty kirjaimia ”qp”. Näin ollen sekaannuksia on mahdoton välttää. Seuraavassa taulukossa tarkastellaan tutkittujen 101 naisen solmimia avioliittoja. Naiset on jälleen määritelty isän säädyn mukaan, jotta nähtäisiin vaikuttiko se avioitumiseen. Lisäksi tutkitaan sitä, avioituiiko nainen lapsensa isän vai jonkun muun miehen kanssa.

Esiaviollisuuden seurausta oli oikeastaan vain 12 aviottoman lapsen syntymä. Neljä naista avioitui vasta toisen tai kolmannen aviottoman lapsensa isän kanssa, joten he eivät varsinaisesti kuulu samaan joukkoon. Suurin osa naisista ei avioitunut sen paremmin lapsensa isän kuin kenenkään muunkaan kanssa. Mielenkiintoista on

⁶³⁴ Moni nainen, josta ei löytynyt rippikirjoista tietoa, on saattanut avioitua joko Hauholla tai muussa pitäjässä. Naisten avioitumista on vaikea tutkia samannimisyyden takia.

se, miksi osa avioitui ja osa ei. Vähiten avioituneita oli aviottoman lapsen synnyttäneissä sotilaiden tyttärissä. Vastaavasti eniten avioituivat talollisten ja säätyläisten tyttäret. Aviottoman lapsen synnyttäneet naiset avioituivat varsin usein jonkun muun kuin lapsen isän kanssa.

Ei ole mikään yllätys, että naisten avioituminen oli yleisintä sosiaalisen asteikon yläpäässä. Olipa naisen oma asema yhteisössä mikä tahansa, avioitumiseen vaikutti varsin paljon isän ja suvun asema. Naisten oli tosin tyydyttävä alempaan sosiaaliseen ryhmään kuuluvaan mieheen, mikä taas oli seurausta sekä naisen omasta asemasta että aviottomasta lapsesta. Toisaalta iäkkäämpänä avioitunut nainen saattoi olla jo täysin hyväksynyt asemansa ja sen, että kuului itsellisiin. Nuorempana tilanne oli saattanut olla päinvastainen, ja kumppania oli pyritty etsimään lähinnä isän säädystä.

Taulukko 15. Aviottoman lapsen synnyttäneiden naisten vanhempien väliset avioliitot ja esiaviolliset suhteet.

Naisen avioituminen:	Esiaviollinen tai avioton lapsi	Ei lasta
Aviomies ylemmästä sos. ryhmästä	2	2
Aviomies alemmasta sos. ryhmästä	8	12
Aviomies samassa asemassa	9	21
Yhteensä avioliittoja:	19	35

Tutkittujen 101 hauholaisen aviottoman lapsen synnyttäneen naisen vanhempien taustalta löytyi usein joko esiaviollinen suhde, epäsäätyinen avioliitto tai molemmat. Tosin peräti 33 perheen vanhempien vihkiaikaa eikä asemaa ennen avioliittoa ole tiedossa. Taulukossa on selvitetty vanhempien keskinäinen säätysuhde ja se, löytyikö avioitumisen taustalta mahdollisesti esiaviollinen suhde.

Tutkituista 80 avioliitosta siis ainakin joka viides oli sellainen, jossa vanhemmilla oli ollut avioliittoa edeltävä esiaviollinen suhde. Luultavaa on, että osalla selvittämättä jääneistäkin vanhemmista avioliittoa oli edeltänyt esiaviollinen suhde. Näin ollen perheessä saatettiin hyväksyä helposti tyttären solmima esiaviollinen suhde. Perityillä tavoilla oli vaikutusta samoin kuin sillä, että 24 perheen vanhemmat olivat solmineet keskenään epäsäätyisen avioliiton, useimmiten sellaisen, jossa vaimo oli kuulunut miestään ylempään asemaan. Tutkittujen perheiden määrä on pieni, joten sen perusteella ei voi tehdä mitään varmoja päätelmiä. Mahdollisesti 1700-luvun lopulla kuitenkin se, mikä oli aikoinaan onnistunut äidille, ei enää onnistunutkaan tyttärelle. Tytär jäikin yksin aviottoman lapsensa kanssa, kun taas äiti oli solminut avioliiton.

Muutokset yhteiskunnassa tapahtuivat nopeasti. Keskenään seurusteleva ja suhteita solminut tilattomien joukko oli 1700-luvun puolivälissä vielä tasa-arvoista.

Erilaisia mahdollisuuksia avioituneiden toimeentuloon oli tällöin myös valtion toimesta tuntuvasti parannettu, koska väkilukua haluttiin nostaa. Tilojen halkominen sekä mäkitypien ja torppien perustaminen antoi monelle tilattomalle ja talollisperheen nuorimmalle pojalle mahdollisuuden omaan kotiin ja houkutti avioitumaan. Avioituminen ja perheen perustaminen kannatti siis taloudellisesti. Avioliittoja solmittiin 1700-luvun puolivälissä ennennäkemättömän runsaasti. Naisten ja miesten avioitumisikä laski, joten lapsiakin syntyi perheisiin paljon. Lisäksi rauhan aika ja hyvät ilmastolliset olosuhteet takasivat sen, että yhä enemmän lapsia jäi henkiin ja eli aikuisiksi. Nämä lapset tulivat avioitumisikään juuri 1700-luvun lopulla.⁶³⁵

Rengin ja piian avioituminen – puhumattakaan yhdessä vihkimättä eläminen – ei ollut yhteisön silmissä välttämättä hyväksyttyä 1700-luvulla. Joskus jopa papitkin saattoivat vastustaa köyhimpien avioitumista, koska pelättiin heidän päätyvän lapsineen muiden elätettäväksi. Tällaisessa ilmapiirissä nainen päätyi helposti yksin huolehtimaan aviottomasta lapsesta. Avioliittojen solmiminen vähentyi 1700-luvun lopulla, mikä kuvastaa sitä, että 1700-luvun puoliväli oli ollut avioitumisen suhteen täysin poikkeuksellinen kausi. Avioitumiskäytännöt eivät muuttuneet yhtä nopeasti kuin muu yhteiskunta. Kasvava väkiluku 1700-luvun lopulla aiheutti sen, että morsiamen säädystä ja asemasta tuli yhä tärkeämpi tekijä miehen avioitumis päätökselle.

Kirkko alkoi olla vaikeassa tilanteessa vaatiessaan 1700-luvulla sukupuolisuhdetta kuuluvaksi ainoastaan avioliittoon. Jos kerran kartanossa asuva aatelisherra sai rauhassa elää vihkimättömässä liitossa, niin miksi eivät sitten muutkin? Vallitsevan tilanteen muutos tuli 1800-luvulla, jolloin keskiluokkaistuvan säätyläistön moraalikäsitteet alkoivat tiukentua. Kuvaan astui myös kaksinaismoralismi: rakastajatarta ylläpidettiin, mutta näennäisesti salassa. Toisaalta säätyläistön ja aateliston piirissä lisääntyivät samalla myös epäsäätyiset avioliitot, koska julkista vihkimätöntä liittoa ei enää porvarillisissa säätyläispiireissä hyväksytty. Aatelismiehet alkoivat avioitua pitkäaikaisten emännöitsijöidensä kanssa 1800-luvun alussa. Hauholla Kyttälän kartanon isäntäkin solmi avioliiton vuonna 1812 emännöitsijänsä kanssa. Kartanon ainoa perillinen oli syntynyt seitsemän vuotta aiemmin Helsingissä aviottomana.⁶³⁶

Sekin on huomattavaa, että kaikkien vuosina 1770–1815 syntyneiden hauholaisten aviottomien lasten säätyläisisät olivat säätyläisyyden suhteen alimmilla portilla. Heillä oli vain sukuylpeys mutta ei vakiintunutta asemaa, maata tai rahaa. Yhtäkään naimisissa olevaa kartanon herraa tai kartanon tulevaa perijää ei ollut Hauholla syntyneiden aviottomien lasten isien joukossa. Kyttälän kartanon isäntä oli poikkeus ja hänkin eli siis vakituudessa suhteessa emännöitsijäänsä. Sitäkin useampi aviottoman lapsen isä Hauholla oli upseerisukua⁶³⁷ ja usein vielä perheidensä

⁶³⁵ Karonen 1999, s. 36.

⁶³⁶ Carpelan 1958, s. 145.

⁶³⁷ Suvut olivat mm. Ammond, Tollet, Borgenström, Silvan sekä aatelissukujen nuorempia poikia kuten Ugglä, Blåfield, Charpentier. Aviottomien lasten säätyläisisät on kohtuullisen helppo jäljittää olemassa olevista painetuista sukukirjoista. Esim. Carpelan 1954–1965.

nuorempia poikia, joissa isätkin olivat useimmiten kovilla yrittäessään säilyttää sosiaalisen asemansa. Poikien ainoa keino oli etsiä rikas vaimo tai odottaa, kunnes he saavuttivat hyvätuloisen aseman. Odotus johti siihen, että mies saattoi elää naimattomana jopa loppuelämänsä mutta ei suinkaan selibaatissa.

Varattomien säätyläismiesten suurimmaksi ongelmaksi koitui se, että varakas aatelinen tai säätyläinen ei mielellään naittanut tytärtään köyhälle upseerille, sillä omaisuus haluttiin pitää tiukasti omassa suvussa ja mieluiten kasvattaa sitä tasavertaisten avioliittojen avulla. Jos tyttärille ei löytynyt soveliaista aviopuolisoa, he saivat vanheta ikäneitoina kotikartanossaan. Oikeastaan ylempisäätyinen mies oli yhtä heikossa asemassa kuin alempisäätyinen nainen, jonka kanssa hän solmi suhteen. Säätyläisten yhteisö tuomitsi epäsäätyisestä rakkausavioliitosta syntyneet jälkeläiset alempaan asemaan. Näin kävi myös sille Ammond-suvun haaralle, joka sai alkunsa ratsumestarin ja hauholaisen ruotusotilaan tyttären nykykäsityksen mukaan romanttisen epäsäätyisestä avioliitosta. Pojista tuli tilattomia.⁶³⁸

Aleneva säätykierto oli 1700-luvun lopulla voimakkainta myös siksi, että virkoihin ei enää päässyt pelkän syntyperän perusteella. Seurasi aatelittoman säätyläistön jatkuva uudistuminen sekä uuden varakkaan keskiluokan synty. Edes aatelissääty ei pysynyt täysin muuttumattomana, joskin aatelinen henkilö säilytti asemansa helpommin kuin säätyläinen.⁶³⁹ Vanhoihin 1600-luvun valtaa pitäneisiin sukuihin siteitä omaavien perheiden saattoi olla 1700-luvulla vaikea hyväksyä nopeaa talonpoikaistumistaan tai tilattomuuttaan sekä sitä, että uudet ”nousukkaat” jopa ylenkatsoivat heitä. Suhtautuihan juuri säätyläistö kaikkein kielteisimmin tilattomiin, joita nimitettiin aikalaiskirjoituksissa mm. nimellä ”halpa väki”.⁶⁴⁰ Varallisuudesta alkoikin tulla 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla se tekijä, joka ratkaisi henkilön aseman ja myös avioitumismahdollisuudet paremmin kuin sääty ja suku.

⁶³⁸ Myös Wilskman 1916, s. 628–630 (Ammond). Kahdesta pojasta tuli renkejä. Tytär kuitenkin avioitui varanimismiehen kanssa.

⁶³⁹ Blomstedt 1974, s. 16–17. Karonen, s. 360, 375.

⁶⁴⁰ Karonen 1999, s. 373.

7. ISÄN VALINTA, TYTTÄREN KOHTALO

7.1 Talonpojan omaisuus ja naimakaupat

Perinteisten säätyrajojen määrittäminen oli yhä vaikeampaa, koska väestönkasvu lisäsi säätykiertoa ja sitä kautta tilattomuutta.⁶⁴¹ Tilattomuus oli tavallaan uusi ilmiö ja siten vaikea myös määrittää. Sodat, taudit ja luonnonolot olivat pitäneet väkiluvun 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa alhaisena, joten tilatonta väkeä ei päässyt kovin paljon syntymään. Vanhat säädyt eli aateliosto, papisto ja talonpojat oli helppo hahmottaa. Ihmisten säätyasema oli helpompi hahmottaa ja suurin osa tiesi tarkalleen mihin säätyyn kuului itse ja mihin toinen ihminen. Talonpoikaisväestöön luettiin kaikki aina varakkaista ratsutilallisista renkeihin asti.

Tavalliselle kansalle talonpoikaissäädystä selkeän sosiaalisen jaon muodosti maaomaisuus ja perimys. Osa ”talonpoikaissäädystä” peri ja omisti maata, osa taas ei. Talollisperheissä korostui 1700-luvun kuluessa yhä vahvemmin sisäinen hierarkia, jossa väistyvät perilliset joutuivat kamppailemaan säätynsä ja taloudellisen tilanteensa ristiaallokossa varsinkin avioitumisen suhteen. Tultaessa 1700-luvulle talonpoikaissäädyn alkoivat oikeastaan muodostaa enää pelkät talolliset ja ne ydinperheet joiden keskuudessa tila periytyi. Kasvava tilattomien ryhmä erällä tavalla suljettiin pois. He olivat siis vanhan säätyjaon ulkopuolelle kasvanut uusi säätyjaon kannalta hankala ryhmä, joka alkoi väkimäärässä ohittaa kaikki muut.

Talollisiksi laskettiin periaatteessa 1700-luvun lopulla myös lampuodit. Väestötauluissa ryhmiä ei eroteltu. Säätyläistön silmissä talollisilla ja lampuodeilla tuskin oli juuri mitään eroa: kaikki olivat samaa maatalonviljelevää rahvasta. Sillä ei ollut merkitystä, oliko talonpojan maa oma vai vuokrattu. Sen sijaan rahvas itse piti huolta siitä, että tilan luonteella oli eroa. Se näkyi avioliitoista, jotka pyrittiin solmimaan etupäässä varsinaisten talollisten kesken. Se kielii siitä, että lampuotien tiedettiin olevan vuokraviljelijöitä. Varsinaisia talollisia olivat vain perintötilalliset ja kruunutilalliset. Hauholla tosin ei ollut vuonna 1725 enää ainoatakaan perintötilaa, mikä kuvastaa 1700-luvun alkupuolen vaikeita oloja. Perinnöksi ostojen määrä alkoi kasvaa Hämeessä vasta 1700-luvun lopulla. Vuonna 1789 vahvistettiin perintötalollisille täydellinen omistusoikeus tilaan, mikä lisäsi halua

⁶⁴¹ Väestönkasvusta yleisesti 1700-luvulla, katso esim. Pitkänen 1994, s.40–45.

hankkia omalle tilalle perintöoikeus. Kruunutilallisille myönnettiin samana vuonna perinnöllinen hallintaoikeus tilaan, jota suku viljeli.⁶⁴²

Väestönkasvu alkoi 1700-luvun lopulla vaikuttaa yhä enemmän talollisperheen sisäiseen hierarkiaan. Lapsia jäi enemmän henkiin ja kaikki eivät sijoittuneet enää talollisiin, koska tiloja ei voitu jakaa. Patriarkaalisuus maanomistuksen ja perheen ihanteena oli vahvistunut 1600-luvun kuluessa. Se merkitsi sitä, että sekä omaisuus että ammatti siirtyivät mieslinjaa pitkin pienessä ydinperheessä sukupolvelta toiselle. Vanhin poika peri isännyyden ja nuoremmat pojat olivat samassa asemassa kuin tyttäret.⁶⁴³ Ensimmäinen keino turvata nuoremman pojan asema oli tilan jakaminen. Valtiovalta oli tietoinen naimattomien talollismiesten ongelmasta jo 1700-luvun alussa, ja mm. halkomisasetus vuonna 1747 syntyi juuri siksi, että talollisten pojat avioituisivat ja perustaisivat oman kotitalouden.⁶⁴⁴ Talojen määrä kasvoikin Suomessa vuosien 1720–1805 välillä lähes kaksinkertaiseksi.⁶⁴⁵ Tiloja ei kuitenkaan voitu halkoa loputtomiin eikä myöskään perustaa torppia. Raja tuli yhä useammin vastaan viimeistään 1800-luvun alussa.

Halottujen talojen rakennukset sijaitsivat Hauholla yleensä hyvin lähellä toisiaan, jolloin on mahdollista, että halottu talo saattoi olla ainakin aluksi alisteinen vanhemmalle kantatilalle ja sen isännälle. Toisaalta epävirallista jakautumisia lienee tapahtunut jo ennen luvallistakin halkomista, koska talonpoikaistiloilla oli jo 1600-luvun lopulla lukuisia erillisiä rakennuksia. Halkomisasetus synnytti kaksi erillistä tilaa, millä oli merkitystä verotuksellisesti ja se näkyi asiakirjoissa. Se myös pienensi perhekokoa yhä enemmän lähemmäs ydinperhettä ainakin virallisissa asiakirjoissa.

Asioista saatettiin päättää alkuvaiheessa kantatilan isännän johdolla. Tähän sukua ja perhesiteiden ylläpitämiseen voisi viitata sekin, että isojakoa oli vaikea suorittaa hämäläisellä maaseudulla. Maanmittarit yrittivät turhaan saada talollisia siirtämään talojaan lähemmäs viljelyksiä.⁶⁴⁶ Tiheät ja ahtaat kylät säilyivät, koska ei haluttu muuttaa kauas toisista taloista eikä myöskään sukulaisista. Työt oli parempi hoitaa edelleen yhdessä ja näin vältyttiin palkollisten palkkaamiselta. Karjalassa suurperheiden kukoistuskausi oli juuri 1800-luvun alussa. Tällöin siellä tavattiin jopa 50 hengen perheitä, joissa saattoi elää sukulaisia viidennessäkin polvessa.⁶⁴⁷ Pyrkimystä samanlaisiin suurperheisiin oli asiakirjojen taustalla myös Hämeessä.

Laajaa perhepiiriä ja sukua ylläpidettiin, vaikka valtiovalta määräsi sille ylhäältä rajoituksia. Yleensä on sanottu, että Itä-Suomessa suurperhejärjestelmä säilyi, koska valtiovallan ote syrjäisessä maankolkassa oli heikko. Näennäisesti rippikirjoja lukemalla vaikuttaa siltä, että länsisuomalainen talollisperhe oli keskimäärin noin viiden hengen pienperhe, josta erillään olivat vieraat palkolliset ja tilattomat. Se on totta joidenkin perheiden kohdalla, mutta toisaalta kirkonkirjoissa eri taloihin ja eri

⁶⁴² Rosenberg 1976, s. 135–143.

⁶⁴³ Pylkkänen 1990, s. 162, 214.

⁶⁴⁴ Jutikkala 1942, s. 442–443.

⁶⁴⁵ Karonen 1999, s. 44.

⁶⁴⁶ Ks. Esim. Saarenheimo 1984 s. 195.

⁶⁴⁷ Voionmaa 1915, s. 406–407.

ruokakuntiin merkityt ihmiset ja perheet saattoivat aivan hyvin asua yhdessä tai ainakin samassa pihapiirissä. Vähintäänkin hauholaiset talollisperheet olivat Laslettin luokituksella laajentuneita perheitä, joissa asui ydinperheen lisäksi isännän sisaria ja veljiä sekä vanhemman sukupolven edustajia. Klassisiakin samassa talossa asuvia Itä-Suomelle tyypillisiä suurperheitä löytyi edelleen. Hauhon Miehoilan Suutarin taloa ei jaettu, vaikka siellä asui kaksi veljestä perheineen 1700-luvun lopulla. Mitä syrjemmälle Hauhon peltoalueen kylistä mentiin sitä suurempia olivat perheet. Samoin kuin 1600-luvun Rautajärven lampuotien suurperheet, niin edelleen 1700-luvulla samoilla metsäalueilla tarvittiin suurta perhekokoa sekä kaskeamiseen että peltoviljelyyn.

Renkipojalla säilyivät mahdollisuudet päästä isännäksi, sillä hänestä saattoi tulla avioliiton kautta kotivävy. Hauholla Pilpulan lampuotitilan renki Risto Juhonpoika onnistui avioitumaan 1740 -luvulla Maria Kustaantytären kanssa ja päätyi isännäksi Ellilään. Rengin nousu isännäksi alkoi tosin jo 1700-luvun lopulla olla harvinaista, sillä nuorempia talollisen poikia oli enemmän kuin tarpeeksi. Tiukimmin säätyisidonnaisuus avioliitossa koski talollisen vanhinta poikaa. Vihittyjen luettelo ei kerro kuka talollisenpoika oli talon perillinen, joten pelkästään sitä tutkimalla ei asia paljastu. Tarvitaan talollisperheiden erillistä, yksityiskohtaisempaa tutkimusta. Avuksi on otettu Timo Verhon vuonna 1998 julkaisema laaja kirkonkirjoihin perustuva sukuselvitys Hauhon Alvettulan ja Hyömäen talollisperheistä.

Taulukko 16. Talollisten avioliitot Hauhon Alvettulan ja Hyömäen kylissä 1770–1810.

	Taloll	Lamp	Torp	Käsit	Sot	Palkoll	Yht
Puoliso:							
Talon perillinen	34	2	1	-	1	2	40
Nuorempi poika	14		1		1	10	26
Talollisen tytär	39	14	3	4	7	2	69
Yhteensä	87	16	5	4	9	14	135

Lähde: Timo Verho, Hauhon Alvettulan ja Hyömäen talonpoikaissuvut. 1998. Hauhon seurakunnan vihittyjen luettelot.

Alvettulan ja Hyömäen talollisten välisissä avioliitoissa vuosina 1770–1810 käy ilmi, että vain kuusi kertaa talonemännäksi päätyi muu kuin talollisperheen tytär. Näistäkin kaksi oli lampuotitilan tyttäriä. Molemmat tulivat Hyömäen Iso-Kourulan lampuotitilalta, jota oli sama suku hallinnut useita sukupolvia. Kerran leski-isäntä vanhoilla päivillään avioitui piian kanssa. Vain kolme kertaa vanhin poika avioitui ensimmäiseen avioliittoonsa tilattoman perheen tyttären kanssa. Alvettulassa ja Hyömäessä talot periytyivät lähes järjestelmällisesti aina perheen vanhimmalle pojalle. Jos poikaa ei ollut, niin perillinen oli vanhin tytär. Ainoastaan seitsemän

kertaa yli parinsadan vuoden aikana tila periytyi muulle kuin elossa olevalle vanhimmalle pojalle.

Nuorempien poikien tilanne Hyömässä ja Alvettulassa oli erilainen kuin vanhimman pojan. Peräti kaksitoista talollisten nuorempaa poikaa avioitui jonkun muun kuin talollisen tyttären kanssa. Tavallaan he olivat vapaampia valitsemaan, mutta samalla tilanne myös kuvastaa miesten ongelmallista tilannetta avioliittomarkkinoilla. Talon nuoremman pojan asema ei kohentunut pelkästään avioitumalla talollisen tyttären kanssa. Ellei kotitilaa jaettu, hän ei päässyt koskaan isännäksi. Poikia sitoi toisaalta vaatimus säädynmukaisesta avioliitosta mutta he olivat tilattoman asemassa. Talollisentytär saattoi jopa mieluummin valita puolisoikseen torpparin, sotilaan tai käsityöläisen kuin jonkin talon nuoremman pojan. Ei ole siinä mielessä ihme, että aviottomia lapsia syntyi runsaasti talojen nuoremmille naimattomille pojille. Alvettulan ja Hyömäen talollisten pojille syntyi yhteensä yhdeksän aviotonta lasta vuosina 1770–1815. Kolme aviotonta lasta syntyi kahdelle tulevalle isännälle tilattomien naisten kanssa ennen säädynmukaista avioliittoa ja loput kuusi aviotonta lasta syntyivät talollisten nuoremmille pojille, jotka elivät kotitilalla setämiehinä.

Esimerkkinä talollisten poikien aiheuttamasta aviottomasta syntyvyydestä voisi vielä mainita Hauhon Uudenkylän Markkulan talon pojat. Vanhin poika Kalle Kallenpoika avioitui 26-vuotiaana talollisentyttären kanssa. Veli Antti taas oli suhteissa naapurikylän Heikkilän tyttäreeseen Kaisaan ja heille syntyi avioton lapsi. Pari lopulta avioitui, ja Antti lähti kotivävyksi vaimonsa kotitaloon, josta lohkaistiin vävyille puolet. Kolmas veli Johannes sai aviottoman lapsen Aikkolan Innalan piian Liisan kanssa eikä pari avioitunut. Johannes avioitui vasta 34-vuotiaana Hyömäen Innan leskiemännän kanssa. Odotusaika venyi siis pitkäksi. Avioliitto tilattoman naisen kanssa olisi vienyt köyhyyteen, kun taas leskiemännän avulla mies pääsi isännäksi. Myös Markkulan seuraavaan sukupolveen syntyi aviottomia lapsia. Vanhimman pojan poika seurusteli piikatytön kanssa ennen säädynmukaista avioliittoa, ja hänen veljensä teki samoin. Seurauksena oli siis jälleen kaksi aviotonta lasta. Vaatimus avioitumisesta omaan säätyyn tuotti siis Markkulan sukuun peräti neljä aviotonta lasta vuosina 1777–1810.

Hämäläiset ja länsisuomalaiset talollisperheet ja -suvut olivat 1700-luvun lopulla samankaltaisia kuin Itä-Suomessa. Ne pyrkivät olemaan monen sukupolven perheitä, joissa oli myös erillisiä ydinperheitä. Oman suvun kasvattaminen katsottiin parhaaksi tavaksi taata työvoima vielä 1700-luvulla. Samoin kuin itäisessä perhejärjestelmässä, esiaviollisia suhteita ei hämäläisissä talollispiireissä suosittu, eikä aviottomia lapsia juuri talollisentyttärille syntynyt. Avioitumisikäkin oli länsisuomalaisilla talollismorsiamilla alhaisempi kuin tilattomilla naisilla.⁶⁴⁸ Talollisperheiden kaltaiseen selkeään patrilineaarisuuden ihanteeseen pyrkivät periaatteessa kaikki väestöryhmät Hämeessäkin 1700-luvun lopulla, jos se suinkin oli mahdollista. Köyhimmille se ei onnistunut. Osaksi siihen pyrittiin, koska sitä saarnattiin kirkossa ja ihanneperheen malli löytyi myös katekismuksesta. Toisaalta

⁶⁴⁸ Moring 1994, s. 98.

patrilineaarisuus myös turvasi parhaiten naisten ja lasten aseman maailmassa, jossa sekä elanto että perimyslait olivat kiinni maassa.

Naisen kannalta tärkeintä oli olla varakkaan isännän tytär ja tietysti mielellään ainoa tai ainakin vanhin tytär. Se takasi tyttärelle kaikkein varmimmin pääsyn jonkin talon vanhimman pojan vaimoksi ja emännäksi – siis ennen kaikkea säädynmukaisen avioliiton nuorena neitona.⁶⁴⁹ Vielä 1600-luvulla vanhimmalla tyttärellä oli myös suurempi seksuaalinen vapaus. Hän saattoi olla varma, että aviopuoliso löytyi, vaikka hän olisikin hylännyt ensimmäisen kumppaninsa. Avioton lapsi ei ollut avioliiton solmimisen este varakkaalle talontyttäreille. Tilanne ei muuttunut vielä 1700-luvullakaan, koska aviottoman lapsen synnyttäneelle talontyttäreille löytyi helpommin puoliso kuin vastaavassa tilanteessa olleelle tilattomalle naiselle. Tosin talojen vanhimmat tyttäret avioituivat usein nuorina 1700-luvulla eikä heille siksi tullut mahdollisuutta solmia epäsovivia suhteita.

Tultaessa 1700-luvulle säätyläistön ja kirkon ihanne avioitumisesta nuorena ja neitsyenä sai valtaa talollispiireissä. Tilanne läheni samanlaista käytäntöä kuin Etelä-Euroopan aatelistiperheissä jo keskiajalla. Naisten naittaminen nuorina esti sen, etteivät he irtosuhteillaan vaarantaneet suvun mainetta.⁶⁵⁰ Säätyläistön ja aateliston mallin mukaisesti talontyttäretkin pyrittiin naittamaan nuorina sekä pitämään heidät kotona, jos he eivät avioituneet. Kun nuoren talollisnaisen avioituminen syystä tai toisesta alkoi viivästyä, tilanne vaikeutui nopeasti. Isän kuolema tai sairastuminen pisti perheen sisäisen hierarkian ja perimysjärjestyksen uuteen muotoon. Naimattoman talontyttären osaksi tuli usein palkaton piikominen omassa tai sukulaistaloissa.

Vanhoissa kansanrunoissa on viitteitä usein siihen, että veli tai jopa äiti päättivät nuoren naisen avioliitosta eikä suinkaan isä. Jotkut folkloristiikan tutkijat ovat arvelleet tämän viittavaan mahdollisesti aiemmin vallinneeseen matrilineaariseen sukukäsitykseen.⁶⁵¹ Kyse on kuitenkin enemmän siitä, että erittäin monen nuoren naisen isä ehti kuolla paljon ennen tyttären avioitumisikää. Tällöin isän sijalle astuivat tietenkin äiti ja veli, jotka neuvottelivat tyttärien avioliitoista. Veljen avioituminen saattoi talollispiireissä muodostaa sisarille myös ongelman oman aviotumisen suhteen. Sen lisäksi taloon tuli vielä vieras nuori nainen, joka aiheutti muutoksia perheen sisäisessä hierarkiassa sekä sisarusten keskinäisissä suhteissa. Miniän tulo merkitsi uuden talollisydinperheen eli perimysperheen syntyä. Naimattomien sisarten pelkona oli, että veli mahdollisesti halusi mieluummin turvata omien tyttäriensä hyvät avioliitot kuin sisariensa. Tämä pelko lisäsi naisten pyrkimystä avioitua nuorena.

Nuoren naimattoman talontyttären haaveena oli 1700-luvulla avioliitto ja emännöisyys talossa. Jos odoteltua vanhinta talollisenpoikaa ei alkanut kuulua kosijaksi, tilaton mieskin kelpasi. Talontyttären valinnanvapaus aviopuolison aseman suhteen oli suurempi kuin talollisenpojan mutta valinta oli tehtävä nopeasti.

⁶⁴⁹ Moring 1994, s. 86.

⁶⁵⁰ Korpiola 2004, s. 163

⁶⁵¹ Esim. Kupiainen 2004, s. 63.

Avioituminen tilattoman miehen kanssa saattoi olla kannattavampaakin kuin avioliitto nuoremman talollisen pojan kanssa. Lampuotitilan emännuus tai arvostetun pitäjänkäsityöläisen vaimoksi pääsy oli toista kuin eläminen tilalla, jonka emännuutta hoiti aviomiehen veljen vaimo. Jos talollisen pojasta taas tuli torppari kotitaloonsa, niin silloin naisen sääty laski joka tapauksessa. Eroa talollisen pojan ja tilattoman välillä ei tällöin enää ollut.

Talollisten tyttäret eivät siis olleet yhtä tiukasti sidottuja omaan säätyynsä kuin talollismiehet. Hauhon Alvettulassa ja Hyömäessä talollisen tyttäret avioituivat usein lampuotien, käsityöläisten, sotilaiden ja renkien kanssa. Sen sijaan talollisenpojat avioituivat paljon harvemmin näihin ryhmiin kuuluvien naisten kanssa. Sama tilanne näkyy, kun tutkitaan kaikkia Hauholla solmittuja avioliittoja vuosina 1770–1810. Selvä enemmistö eli 65,5 % avioituneista talollisen tyttäristä kuitenkin päätyi naimisiin toisen talollisen kanssa. Lampuotitilojen emänniksi päätyi 11 % talollisten tyttäristä. Tilattomista suosituin ryhmä olivat käsityöläiset, sillä heidän kanssaan avioituneita talollistentyttäriä oli 7,5 %. Sotilaan vaimoksi vihittiin talollistentyttäristä 5,8 %. Torpanemänniksi päätyi vain 5 % talontyttäristä, mikä kertoo siitäkin, että torppien määrä ei ollut kovin suuri.

Taulukko 17. Talollisnaisten ja -miesten solmimat avioliitot eri väestöryhmiin Hauholla vuosina 1770–1810.

	Säätyl	Taloll	Lamp	Torp	Käsit	Sotil	Its	Palkol	Yht
Talollisnainen*	-	346	57	26	40	31	4	24	528
Talollismies	8	346	14	9	5	4	-	37	423
Yhteensä:	8	692	71	35	45	35	4	61	951

* Pois on jätetty vuosi 1792 sekä aikaväli 1.11.1795–31.12.1795, jolloin kaikki vihille tulevat naiset on merkitty nimityksellä ”piika”. Lähde: Hauhon seurakunnan vihittyjen luettelo vuosilta 1770–1810.

Säätylidonnaiset avioliitot olivat Hauholla 1700-luvulla yleisimpiä talollisten keskuudessa. Se on luonnollista, koska heidän yläpuolellaan olivat vain säätyläiset. Samanlainen tutkimustulos avioitumisesta on saatu myös Nurmijärveltä vuosina 1760–1850. Se, että miehen kannatti naida mieluummin ylemmästä yhteiskuntaryhmästä kuin omastaan, näkyy hyvin Hauhollakin.⁶⁵² Peräti kahdeksan hauholaista talollismiestä avioitui säätyläisnaisen kanssa. Tosin usein kyse oli rusthollareista, joiden sukujuuret Hauholla ja naapurikunnissa olivat usein 1600-luvun säätyläistössä. Sitä vastoin talollisten tyttäret päätyivät entistä yleisemmin juuri 1700-luvun lopulla avioliittoon tilattomien miesten kanssa.⁶⁵³ Heidän mukanaan tuli varallisuutta ja turvaava sukuverkosto talollisiin.

⁶⁵² Samanlainen suunta avioitumisessa näkyy myös Nurmijärvellä samaan aikaan. Tommila 1989, s. 294.

⁶⁵³ Ks. esim. Siren 1999, s. 111.

Mikäli talollisentytär jäi naimattomaksi, niin hän asui loppuelämänsä kotitalossaan lähtemättä piiaksi vieraisiin taloihin. Periaatteessa hänen tulevaisuutensa oli turvattu mutta se ei poistanut mahdollista tunnetta siitä, että hän oli veljensä ”niskoilla” kuten jo Valpuri Mikontyttären veli 1600-luvulla tilanteen ilmaisi. Jos talollisentyttären avioituminen viivästy, niin mahdollisuudet päästä emännäksi vähenivät oleellisesti. Osaksi tuli kotitaloon jääminen tai hyväksyä pidemmän odottelun jälkeen aviopuolisoksi tilaton mies.

Vuosina 1770–1815 aviottoman lapsen synnyttäneistä hauholaisista naisista oli talollisen tyttäriä vain 27. Aviottoman lapsen syntyminen Hauholla talollisentyttäreille oli siis 1700-luvulla harvinaista.⁶⁵⁴ Talollisentyttärien valvonta oli tarkempaa eivätkä he helposti päässeet solmimaan sopimattomaksi katsottuja suhteita. Siksi onkin kiinnostavaa katsoa, millaisista perheistä nämä harvat aviottoman lapsen synnyttäneet naiset tulivat, ja etsiä syytä, miksi juuri heille syntyi avioton lapsi. Kuten jo aiemmin todettiin, esiaviollisia suhteita ei suosittu kahden talollisen välisissä avioliitoissa enää 1700-luvun lopulla.

Aviottoman lapsen synnyttänyt nainen sai merkinnän lisäksi julkisen kirkollisen häpeärangaistuksen mitkä molemmat leimasivat naisen. Avioton syntyvyys oli tavallisempaa köyhien tilattomien keskuudessa mikä osaltaan saattoi johtaa ankarampaan tuomitsemiseen varakkaimissa talollisperheissä. Tähän viittaa selkeästi sekin, että talontyttäriä päätyi Hämeessä Hollolan kihlakunnassa 1700-luvun lopulla muuta maata enemmän lapsenmurhaajiksi. Esimerkiksi Kymenkartanon läänissä suhde oli vain viisi talollisentytärtä 26 tuomittua piikaa kohti. Sen sijaan Hollolan kihlakunnassa, johon Hauhokin kuului, suhde oli peräti kaksi talontytärtä kolmea tuomittua piikaa kohti.⁶⁵⁵

Se, että talontyttäriä alueella oli aviottoman lapsen synnyttäjinä vähän mutta kuitenkin usein lapsensa surmaajina, kertoo jotakin hämäläisyhteisön ja talollisten tiukentuneesta suhtautumisesta aviottoman lapsen synnyttäjiin. Kuitenkin on muistettava, että kokonaisuudessa lapsenmurhia tapahtui äärimmäisen vähän jopa Hollolan kihlakunnassakin suhteessa aviottomien lasten syntyvyyteen. Koko maassa tuomittiin vuosina 1791–1795 lapsenmurhasta 123 naista, kun taas aviottomia lapsia syntyi samalla ajalla yhteensä 6 615.⁶⁵⁶ Se, että tekoja tapahtui suunnilleen 25 kertaa vuodessa, oli kuitenkin paljon, vaikka ne jakaantuivatkin koko maahan. Tilastoja laatineille viranomaisille määrä näyttäytyi huolestuttavana.

Tutkituista 22 hauholaisesta talollisentyttärestä peräti 14 synnytti aviottoman lapsen isänsä, äitinsä tai molempien vanhempien kuoleman jälkeen. Tämä viittaa vahvasti henkilökohtaiseen alenevaan säätykiertoon, joka heikensi ennen kaikkea

⁶⁵⁴ Voi olla mahdollista, että talollisentyttäriä on enemmänkin, koska kaikkien synnyttäneiden taustaa on mahdotonta varmuudella selvittää. On mahdollista, että osa talollisten tyttäristä merkittiin ilman titteliä. Pois on jätetty 5 naista, joista yksi oli Tyrvännöstä. Toinen taas oli avioitunut emäntä, jokaanoi avioeroa miehestään. Kolmen muun vaiheissa taas löytyi joitain epäselvyyksiä, jotka liittyivät kirkonkirjojen merkintöihin. Pääosin heidän elämänvaiheensa ovat kuitenkin samankaltaisia tutkittujen naisten elämänvaiheiden kanssa.

⁶⁵⁵ Rautelin 1996, s. 190.

⁶⁵⁶ Rautelin 1996, s. 185.

talollisentyttären asemaa avioliiton suhteen. Kuvio on siis yhtenevä 1600-luvun tilanteen kanssa. Isän kuoltua seurasi kotitalossa aina muutoksia. Naimattomat tyttäret joutuivat veljen, sisarenmiehen, isäpuolen tai muun sukulaisen hallinnon alle. Heistä tuli samalla ilmaista työvoimaa kotitaloon. Tilanne avioliiton ja aseman suhteen tietysti vaihteli senkin mukaan, oliko naisen kotitalo varakas vai köyhä.

Vanhimmille tyttärilleen isä ehti varmemmin löytää sopivat aviopuolisot ja neuvotella heille edullisen avioliiton. Vuosina 1750–1800 suomalaisissa säätyläisperheissä nuoremmat lapset olivat toisen vanhemman kuollessa n. 11–12 vuotiaita. Perheen nuoremmat lapset jäivät siis lähes aina 1600- ja 1700-luvuilla vaille jompaakumpaa vanhempaansa. Samaan tulokseen on tullut Vainio-Korhonen tutkiessaan Turun käsityöläismestarien perheitä 1700-luvun lopulla. Käsityöläisperheissä kolmannes nuorimmista lapsista menetti toisen vanhempansa alle 6-vuotiaana.⁶⁵⁷ Tilanne oli sama kaikissa sosiaaliryhmissä. Ei siis ihme, että myös kansanrunoissa sisaren ja veljen suhde ja sen problematiikka nousee keskeiseksi.

Isän kuoleman merkitys tytärten elämässä käy hyvin ilmi Hyömäen kahden talollisperheen kohdalla: Hyömäen Hongan talon tyttäreille syntyi kaksi aviotonta lasta ja Hyömäen Simolan kahdelle tyttäreille molemmille yksi avioton lapsi. 19-vuotiaana isättömäksi jäänyt Hongan Beata Yrjöntyttö sai ensimmäisen lapsensa vuonna 1810 Uudenkylän Markkulan talon pojan Juhon kanssa. He eivät solmineet avioliittoa ja lapsikin kuoli varsin pian. Toinen avioton lapsi Beatalle syntyi esiaviollisesta suhteesta korpraali Kalle Qvistin kanssa. Hyömäen Simolan talon tyttäret kokivat lähes samanlaisen kohtalon kuin Hongan talon tytärkin. Vanhemmat kuolivat punatautiin vuosina 1785 ja 1786. Talo jäi vanhimmalle tyttäreille Beatalle, joka solmi nopeasti 18-vuotiaana avioliiton. Muutaman vuoden sitä ennen talo oli ilman isäntää ja emäntää lähes teini-ikäisten lasten hallussa. Voikin arvella, että tällaisten perheiden lapset saivat kasvaa varsin vapaasti kohti aikuisikää.

Tutkimusaineiston 22 aviottoman lapsen synnyttäneistä talontyttäristä yhdeksän oli taloa hallitsevan isännän tyttäriä aviottoman lapsen syntymähetkellä. Näistä yhdeksästä kuitenkin peräti kuusi vihittiin. Kaksi avioituneista solmi avioliiton toisen talollisen kanssa ja neljä tilattoman miehen kanssa. Kyse oli siis vain avioliittoa edeltäneestä esiaviollisesta suhteesta eikä varsinaisesta aviottomasta syntyvyydestä. Esiaviolliseen seurusteluun viittaa talollisentyttärillä sekin, että tutkituista enemmistö oli alle 27-vuotiaita. He olivat siis aktiivisimmassa avioitumisiässä. Saattoi joskus tapahtua, että talollisentyttö ei edes osannut olla varuillaan, vaan oletti aloitetun suhteen johtavan avioliittoon. Miehen kieltäytyminen avioliitosta saattoi olla yllätys niin naiselle kuin hänen perheelleenkin. Pienen talon tytär, joka ehkä oli isännän sisar, ei välttämättä ollut enää 1700-luvun lopulla edullinen naimakauppa sen paremmin talolliselle kuin tilattomallekaan miehelle. Yksi talollisentyttäreksi merkitty nainen oli isännän veljentyttö, mikä oli jo tilattomiin verrattava asema.

⁶⁵⁷ Häggman 1990, s. 246, liite 5. Vainio-Korhonen 1998, s. 126.

Uuteen ja yllättävään tilanteeseen viittaa ehkä sekin, että talollisentytär ei yleensä synnyttänyt elämässään kuin yhden aviottoman lapsen. Ainoa, joka synnytti kolme aviotonta lasta, oli asemaltaan isännän velivainajan tytär ja lastenkirjoissa häntä nimitettiin itselliseksi. Kaksi aviotonta lasta synnyttäneistä talontyttäristä toinen oli merkitty ”taitamattomaksi” ja toinen taas avioitui toisen aviottoman lapsensa isän kanssa. Kuten myös 1600-luvulla, niin isää vaille olevat talollisentyttäret olivat 1700-luvullakin vapaampia kontrollista kuin isänsä silmälläpidon alaiset tyttäret. He päästivät ehkä helpommin myös yövieraan aittaansa elätellessään toivetta avioliitosta. Talollisentyttäristä yhdeksän oli aviotonta lasta synnyttäessään 28–34-vuotiaita ja he olivat yhtä lukuun ottamatta kaikki muita kuin isännän tyttäriä.

Taulukko 18. Aviottoman lapsen synnyttäneiden 22 tutkitun hauholaisen talollisentyttären asema ja avioituminen.

Naisen asema kotitalossa	Naimaton	Vihitty	Yht.
Isännän tytär	3	6	9
Isännän sisar	5	2	7
Emännän sisar	2	3	5
Isännän Veljentytär	1	-	1
Yhteensä:	11	11	22

Harva talollisentytär eli koko elämänsä naimattomana naisena kotitalossaan mutta sekin kohtalo näyttäisi yleistyneen 1800-luvulle tultaessa. Kaikki naimattomaksi jääneet naiset eivät suinkaan langenneet sopimattomaksi katsottuihin suhteisiin tai he eivät ainakaan synnyttäneet suhteestaan lasta. Yleensä naimattomat talontyttäret jäivät asumaan kotitaloonsa ja tekivät sen hyväksi töitä. Matkantaan Kompelin talossa elivät vuosina 1782–88 naimattomina lähes 30-vuotiaat sisarukset Kaisa ja Kirsti Aatamintyttäret. Lisäksi heidän veljensäkin olivat edelleen naimattomia. Kaisa tosin avioitui 32-vuotiaana vuonna 1788 leskeksi jääneen sotilaan Mikko Mörtin kanssa. Veli Erkki taas avioitui vuonna 1791 Juntulan Soverin leskiemännän Sofia Erkintyttären kanssa.⁶⁵⁸ Lopullisesti naimattomaksi jääneiden naisten määrä yhteisössä pysyi melko vähäisenä. Usein elinikäisen naimattomuuden syynä saattoi olla jokin vamma kuten sokeus. Eteläisten Paavolassa asui esimerkiksi koko ikänsä naimaton ja sokea talontytär Beata Mikontytär.

Mitään erityistä syytä Kompelin talon lasten pitkälle naimattomuudelle ei ole näkyvissä. Sisarukset näyttäisivät hoitaneen taloa yhdessä. Myös Kokkilan Mikkolassa eli kotonaan kaksi naimatonta 30-vuotiasta sisarusta Maria ja Beata Iivarintyttäret. On epäselvää kuinka moni naimaton talontytär lähti piiaksi

⁶⁵⁸ HMA Hauhon seurakunan arkisto. Rippikirjat 1782–1796. Vihittyjen luettelot 1788, 1791.

kotitalostaan siinä vaiheessa, kun ikää alkoi karttua. Mahdollisesti ei kovinkaan moni, koska piiiaksi lähtö miellettiin yhä edelleen tilattomille kuuluvaksi osaksi. Talollisten lasten ei tarvinnut lähteä palvelukseen, mikäli suku piti hallussa taloa mutta jos tila siirtyi vieraalle, tilanne oli toinen. Talo myös tarjosi erillisiä pirttejä ja aittoja, joissa naimaton perheenjäsen sai omaa tilaa ja yksityisyyttä sekä sen myötä vapautta. Palvelijana tilanne olisi ollut toinen.

Yksi syy talollisten tyttären aviottomille lapsille oli sekin, että perinteinen seurustelukuvio ei enää toiminut. Maanlakien vaatimukset naittajista ja sopimuksista ehkä elivät ihmisten mielissä mutta niihin ei voinut enää luottaa. Miehen kieltäytyminen sovituksista avioliitosta ei tuonut enää rangaistuksia. Talontyttären asema oli verrannollinen itselliseen, jos hän oli tilaa hallitsevan isännän sisar tai veljentytär. Tässä suhteessa tilanne ei muuttunut tullessa 1600 -luvulta 1700 luvulle. Talollisperheessä korostui voimakkaasti ydinperhe ja sen ulkopuolisten jäsenten asema yhtä hyvin asiakirjoissa kuin avioliittomarkkinoillakin oli heikompi. Omaisuutta ei haluttu pirstoa, vaikka siihen olisi ollut mahdollisuuksiakin. Se taas oli omiaan lisäämään aviottomia syntyvyyttä, koska nuoremmat veljet saattoivat elää setämiehinä talossa mutta solmia silti suhteita. Tyttöä ei kannustettu lähtemään piiioksi, vaan heiltä edellytettiin työpanosta kotitalon hyväksi. Tyttöjen valvonta myös lisääntyi eikä heidän annettu solmia sopimattomaksi katsottavia suhteita, jotta suvun maine ei saisi tahroja. Yhä useamman osaksi saattoi tulla naimattomuus koko elämän ajaksi. Tässä suhteessa talolliset lähenivät säätyläisiä enemmän kuin talonpoikaisväestön tilattomia.

7.2 Suurperheiden naiset ja miehet

Muutamissa hauholaisissa talollisuuksissa esiaviollinen seurustelu ja siihen liittynyt avioton syntyvyys näyttäisi tavallaan periytyneen sukupolvelta toiselle 1700-luvun jälkipuoliskolla. Ei kuitenkaan suoraan äidiltä tyttarelle, vaan pikemminkin tädiltä veljentyttarelle. Tämä osaltaan kuvastaa väestönkasvua ja sitä, että talollisperheen lapset eivät kaikki päätyneet säädynmukaiseen avioliittoon. Se, että talollisperheissä asui edelleen tätejä ja veljentyttäriä kertoo jotain myös niiden muodosta. Sen täytyi olla Lasletin luokituksessa laajentunut kotitalous, jossa oli sekä sisaria että veljiä sekä vanhemman sukupolven edustajia tai sitten perinteinen suurperhe, johon kuului useampi ydinperhe. Mitkä tekijät ylläpitivät laajentuneita kotitalouksia ja suurperheitä alueella, joka lähteiden perusteella vaikuttaa vahvasti ydinperhevaltaiselta?

Kuvaavaa on, että talollisuuksissa aviottomia syntyvyyttä löytyi kahdessa polvessa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa pääosin keskusalueiden laidoilla olevista Miehoilan, Torvoilan ja Mustilan kylistä. Myös Aikkolan Heikkilän suvussa aviottomuus periytyi. Nämä kylät eivät sijainneet pääteiden varsilla, vaan syrjässä. Miehoilaan ja Torvoilaan ei edes ollut kunnollista tietä, vaan sinne kuljettiin noin kahdeksan kilometrin pituisia metsäpolkua Kirkko ja esivalta olivat kaukana ja

hankalan matkan takana. Miehoila ja Torvoila ovat vierekkäin ja etäisyyttä niillä on vain muutama kilometri. Mustila sijaitsee myös metsäisen taipaleen takana eikä sinne ollut edes vesitietä. Vanhat tavat, perinteet ja uskomukset säilyivät syrjäisissä kylissä pitempään kuin muualla. Samoin syrjäseuduilla säilytti asemansa suurempi perherakenne, joka oli ollut tyypillinen Hauhon ja Tuuloksen metsäalueilla jo 1500- ja 1600-luvuilla.

Peltoviljelyn lisäksi alueen pohjoisilla metsäseuduilla kaskettiin metsiä vielä 1700-luvun lopulla. Miehoilan Paavolan talon perunkirjojen mukaan talossa oli vuonna 1768 vankoja, kaskureita ja juurikirveitä.⁶⁵⁹ Kaskeaminen heijastui myös Paavolan perherakenteeseen. Se oli kooltaan 1700-luvun lopulla täysin verrattavissa itäsuomalaisiin suurperheisiin. Talo tosin oli halottu kahtia, mutta silti se muodosti vielä yhden kokonaisuuden. Talojen jaot näkyivät nopeammin asiakirjoissa kuin arkitodellisuudessa. Kylä säilyi tiiviinä ryhmäkylänä 1900-luvulle asti. Torvoilassa ei kaskettu, vaikka se oli Miehoilan naapurikylä. Kylä oli lähes kaikilta sivuiltaan Miehoilan alueiden ympäröimä ja sillä ei ollut kaskimaita, vaikka laajat metsäalueet levittäytyivät sen ympärillä lännessä, pohjoisessa ja idässä. Tästä huolimatta molempien kylien avioliitoissa, aviottomassa syntyvyydessä ja perherakenteissa oli paljon samoja piirteitä.

Kuten on jo todettu, suurperhe oli tarkoituksenmukainen siirryttäessä kaskiviljelystä peltoviljelyyn.⁶⁶⁰ Juuri tästä oli ollut kyse 1600-luvun Kukkiajärven ympäristön suurperheissä ja samoin vielä 1700-luvun lopun Hauhollakin. Niin kauan kuin kylissä kaskettiin peltoviljelyn ohessa, niin perheetkin pyrittiin pitämään suurina. Hauhon Miehoilan Paavolassa talo jaettiin kahtia 1770-luvulla. Kummassakin talossa isännäksi tuli vävy. Kantatilaa hallitsi isäntä Juho Juhonpojan tytär miehensä kanssa. Juhon veli Yrjö Juhonpoika, jota nimitettiin kirkonkirjoissa isännäksi eli vanhemmaksi veljeksi (*husbd. ell. äldre broder*),⁶⁶¹ oli kuollut parhaassa iässä. Nimitys kertoo jo omalla tavallaan suurperherakenteesta. Hän jätti jälkeensä vain vuonna 1750 syntyneen tyttären Marian, joka miehineen peri toisen talon. Paavolassa siis tarvittiin miesväkeä, joten jonkin aikaa 1780-luvulla siellä asui yhtiömies perheineen. Toinen Paavolan taloista siirrettiin vasta isojoassa 1805–1806 ryhmäkylän ulkopuolelle. Tällöin molemmat perheet olivat jo vakiintuneet erillisiksi kokonaisuuksiksi ja niiden perhekoko oli ehkä todellisuudessakin pienentynyt.

Aviotonta syntyvyyttä Paavolassa esiintyi Maria Yrjöntyttären ja kotivävy Mikko Heikinpojan perheessä. Mikko Heikinpoika kuoli vuonna 1789 ja 40-vuotias leski avioitui uudelleen vuonna 1790. Uusi kotivävy oli itsellisen poika ja entinen salpietarinkeittäjä Mikko Erkinpoika samasta kylästä. Avioliittoa edelsi esiaviollinen suhde ja leskimorsian oli jo kahdeksannella kuulla raskaana vihittäessä. Emännän tytär Maria ensimmäisestä avioliitosta synnytti vuonna 1807 aviottoman pojan Messukylästä tulleelle rengille Heikki Heikinpojalle. Melkein

⁶⁵⁹ Virtanen 1934, s. 23.

⁶⁶⁰ Siren 1999, s. 91.

⁶⁶¹ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Haudattujen luettelo: Hän kuoli metsässä 25.11.1756 yskään, johon oli sairastanut neljä kuukautta aikaisemmin.

saman kuvion kävi myöhemmin läpi Maria Mikontyttären veljentytär Anna Stiina Antintytär, joka synnytti aviottoman lapsen renki Juho Antinpojalle vuonna 1822.

Juho Antinpoika ei palvellut Paavolassa, vaan naapurikylässä Torvoilassa. Avioton lapsi kuoli heti, mutta pari solmi silti avioliiton elokuussa vuonna 1825. Syy aviottomiin lapsiin löytyy perinnäistavoista sekä siitä, että naiset eivät kuuluneet tilan perillisiin. Miehiä kuitenkin tarvittiin taloissa kaski- ja peltoviljelyyn. Köyhempikin mies saattoi tällöin kelvata perheeseen aviomieheksi, kunhan oli voimakas ja työkykyinen. Heikki Heikinpoika tosin mainitaan Paavolan renkinä ennen avioliittoa, mutta yhtä hyvin hän on saattanut olla jo tällöin tyttären hyväksytty sulhanen. Tähän voisi viitata se, että Paavolassa ei ollut muita renkejä ennen eikä jälkeen Heikin. Nimitys ”renki” saattoi olla jälleen vain papin virallinen näkemys tilanteesta. Aviottoman syntyvyyden periytyminen saattoi osittain olla myös seurausta siitä, että Paavolan perhe avioliittojen ja tilan jakamisen myötä ehkä hiukan menetti asemaansa talollisten avioliittomarkkinoilla. Olihan tilan isäntä Mikko Erkinpoika noussut tilattoman salpietarinkeittäjän asemasta isännäksi, mikä oli varsin harvinaista. Toisaalta se kuvastaa jälleen sitäkin, että talolliset eivät olleet vielä 1700-luvun lopulla sulkeutunut ryhmä.

Vävyt sidottiin Paavolassa nimenomaan sukuun ja perheeseen. Talontyttäret jäivät renkimiehineen työvoimaksi kotitaloon, koska väkeä tarvittiin kaskeamiseen ja peltoviljelyyn. Todellisuudessa myös mies siis saattoi olla maaomaisuuden suhteen välittäjän roolissa eikä pelkästään sukuun naitu nainen. Mielenkiintoista tilanteessa onkin juuri se, että miesvajetta ei Paavolassa korjattu palkkaamalla renkejä. Paavolan suurperhettä voi hyvin verrata tilanteeseen 1600-luvulla, jolloin monesta Hauhon ja Tuuloksen kotitaloudesta löytyi sekä naimattomia sisaria että nihtien vaimoiksi mainittuja sisaria. Tyttäret jäivät miestensä kanssa kotitalon työvoimaksi sen sijaan, että olisivat hakeutuneet piioiksi tai avioituneet muualle.

Paavolan Maria Yrjöntyttären pojista kaksi jäi henkiin. Vanhin poika Antti Mikonpoika ryhtyi isännäksi. Nuorempi veli Matti Mikonpoika avioitui vuonna 1807 Sappeesta kotoisin olevan torpantyttären kanssa ja hänet mainitaan sen jälkeen renkinä kotitalossaan vuosina 1808–1812.⁶⁶² Sitten Matti sai torpan kotitalalta ja hän oli torpparina vuosien 1813–1819 rippikirjoissa heti talonväen jäljessä. Periaatteessa Mattikin siis edelleen hyödytti kotitilaa ja kuului perheeseen, vaikka hän sai virallisesti oman talouden ja muodosti sinne oman ydinperheensä. Myös tytär Maria Mikontytär jäi miehineen kotitaloon. Aviomies merkittiin jälleen rengiksi rippikirjaan. Kotivävyksi tulleen isännän sisar Sofia muutti taloon jäätyään leskeksi ja korvasi tavallaan palkatun piian. Jaetun Paavolan tilalla asui siis vuoden 1807 jälkeen hyvin monimutkainen suurperhe, jonka isäntänä oli leski Mikko Erkinpoika. Hänen vaimonsa Paavolan sukua ollut Maria Yrjöntytär oli kuollut vuonna 1800.

⁶⁶² Vrt. edellä mainittu tuleva vävy Heikki Heikinpoika. Merkitty rippikirjaan renkinä vuosina 1805–1806. Avioton lapsi Paavolan tyttären kanssa 11.4.1807. Solmivat avioliiton 27.12.1807.

Paavolan perherakenne 1807:

Isäntä Mikko Erkinpoika (*kotivävy, entinen salpietarinkeittäjä ja itsellisen poika*)

Nuori-isäntä Antti Mikonpoika (*Mikon poikapuoli*)

Nuoriemäntä Maria Heikintytär (*Poikapuolen vaimo, kotoisin Messukylästä*)

Leski Sofia Erkintytär (*Mikon sisar*)

Talontytär Maria Mikontytär (*Mikon tytärpuoli*)

Renki Heikki Heikinpoika (*Tytärpuolen aviomies, kotoisin Messukylästä*)

Renki Matti Mikonpoika (*Mikon poikapuoli*)

Vaimo Maria Juhontytär. (*Mikon poikapuolen vaimo*)

Kyseessä oli siis Laslettin luokituksessa suurperhe, jossa asui peräti kolme erillistä ydinperhettä. Tosin suurperheiden aika samoin kuin kaskiviljelykin Miehoilassa läheni loppuaan. Matti Mikonpoika alkoi viljellä omaa torppaansa vuoden 1811 aikoihin. Samoihin aikoihin Paavolassa mainitaan jo renkejä ja piikoja, jotka eivät olleet ainakaan kovin läheistä sukua isäntäväelle. Muutokset sattuivat samaan aikaan, kun toinen Paavola siirrettiin isojaossa 1805–1806 entisen ryhmäkylän ulkopuolelle.⁶⁶³ Tässä vaiheessa kaskeaminen alkoi olla kylässä historiaa ja elanto tuli enää vain peltoviljelystä.

Pohjois-Hauholla ei ollut myöskään syntynyt säätyläisasutusta, mikä sekin tekee siitä erilaisen verrattuna Etelä-Hauhoon, jonne muutti 1700-luvulla yhä enemmän virkamiehiä ja säätyläisiä. Heillä oli valtaa määrällä ja järjestellä sekä asuinalueensa että alustalaistensa asioita. Aiemmin monista asioista, kuten oikeudenkäytöstä ja avioitumisesta, olivat päättäneet kyläläiset itse.⁶⁶⁴ Säätyläistön vaikutus kirkon määräämien oppien noudattamisessa saattoi olla pitäjän keskusalueilla voimakkaampaa. Esiaviollisuuden vieroksuminen oli yleisempää pitäjän keskeisimmissä kylissä vauraiden talonpoikien piirissä. Kartanon isännät halusivat valvoa myös alustalaistensa siveellistä elämää ja samalla suojella kartanonsa mainetta. Miehoilassa, Torvoilassa ja Mustilassa esivalta ja kirkko olivat kaukana ja suvut ehkä pystyivät paremmin järjestelemään riitojaan, avioliittojaan ja muita asioitaan ilman viranomaisten puuttumista asioihin.

Miehoilan ja myös naapurikylän Torvoilan eristyneisyyttä lisäsi sekin, että aviopuolisot löydettiin varhaisempina aikoina omasta tai naapurikylästä. Kaikki olivat siis enemmän tai vähemmän sukua keskenään. Yhteisö 1700-luvun lopun Miehoilassa ja Torvoilassa vaikuttaa tasa-arvoisemmalta kuin Etelä-Hauhon kylissä. Henkilöiden asema osana yhteisöä oli usein toinen kuin viranomaisten merkinnät asiakirjoissa. Miehoilassa vihittiin 26.12.1771 Höllän talon renki Erkki Juhonpoika ja piika Beata Heikintytär Miehoilan Suutarin talosta. Beata oli kuitenkin Suutarin talon tytär ja samoin rengiksi mainittu Erkki oli Höllän talon nuorempi poika. Kyse oli siis kahden talollisnuoren avioliitosta, vaikka kirkonkirjoissa molempia

⁶⁶³ Vanhaa Hauhoa 1934, s. 73.

⁶⁶⁴ Nenonen 1992, s. 252–253.

nimitettiin palkollisiksi. Erkki ryhtyi salpietarinkeittäjäksi Miehoilaan ja otti sukunimen Mieholin. Perimysperheen ulkopuolisina heistä tuli sekä asiakirjatasolla että todellisuudessa itsellisiä.

Kaikkiaan Miehoilassa syntyi vuosina 1770–1815 kolmeen talollisperheeseen aviottomia lapsia. Heitä oli yhteensä 14 siis peräti 5 % kaikista pitäjän aviottomista, mikä on suuri luku kylän kokoon nähden. Määrää kasvattivat nimenomaan talollisten tyttäret. Torvoilassa Vähäpää ja Ylhäiset sekä Miehoilassa Paavolat kasvoivat 1700-luvun lopulla suurperheiksi. Samansuuntainen oli tilanne Mustilan kylän Simolassa ja Mattilassa. Tämä tavallaan esti ensi vaiheessa tilattoman väestön syntyä näihin kyliin, jolloin perimysperheen ulkopuoliset sisaret olivat se ryhmä, jolle syntyi aviottomia. Torvoilan Ylhäisissä talo jaettiin kahtia mutta silti toista puoliskoa asutti kaksi veljestä perheeseen. Palvelusväen määrä oli Torvoilassa ja Mustilassa talonpoikaistiloilla vähäinen. Papisto teki parhaansa merkitäkseen kirkonkirjoihin perheiden jäseniä tilattomiksi saaden asiakirjoissa talollisperheet näyttämään hierarkkisilta ydinperheiltä, jotka ovat erillään ”palkollisista” tai pikemminkin palvelusvelvollisista perheenjäsenistä.

Vähäpään talontytär Maria Yrjöntyttö sai aviottoman lapsen vuonna 1810 Padasjoelta kotoisin olevan rengin Ananias Ananiaanpojan kanssa. Suhde sinetöitiin avioliitolla. Erikoista tilanteesta oli se, että Ananiasta ei näy ollenkaan merkittynä rengiksi Vähäpään talon yhteyteen vuosina 1802–1812, jolloin avioton lapsi sai alkunsa ja syntyi. Maria asui rippikirjamerkintöjen mukaan koko ajan kotonaan. Avioliiton solmimisen jälkeenkin Ananias mainitaan renkinä vuosina 1813–1815 pitäjän toisella puolella Eteläisissä ja Maria taas asusti samaan aikaan vaimoksi merkittynä kotitalossaan. Pariskunnan lapset syntyivät näinä vuosina Torvoilassa Vähäpään talossa eivätkä Eteläisissä. Jälleen kerran rippikirjaan on siis merkitty virallinen ruokakunta eikä todellinen. Jää auki, asuiko aviopari loppujen lopuksi Torvoilassa vai Eteläisissä. Vai kävikö Ananias Torvoilassa perheensä luona vain toisinaan.

Sosiaaliset erot kasvoivat syrjäkylälläkin 1700-luvun lopulla. Ensimmäisessä polvessa talollisten avioton syntyvyys oli vielä sidoksissa seurusteluperinteisiin. Toisessa sukupolvessa kyse oli useammin jo tyttären köyhyydestä, joka esti samansäätyisen avioliiton esiaviollisesta seurustelusta huolimatta. Tämä kierre tapahtui aiemmin eteläisen Hauhon peltoalueen kylissä ja saavutti lopulta metsäiset syrjäkylätkin. Häpeällisen tilanteesta teki edelleen lasta edeltävän suhteen laatu. Sen tuli ehdottomasti olla yhteisön ja suvun hyväksymä. Tämä oli suhtautumistapa aviottomaan syntyvyyteen kaikkialla Euroopassa.⁶⁶⁵ Perherakenteen määräyksessä nousee kirkonkirjoissa vahvasti esiin hämäävät palkollismerkinnät, joiden taakse tietoisesti tai tiedostamatta piilotettiin perheenjäseniä. Kirkkoherra katsoi, että ydinperheen ulkopuoliset perheenjäsenet kuuluvat palkollislainsäädännöllisesti palkollisiin. Lisäksi hän noudatti vakiintunutta patriarkaalista ihanneperheen mallia

⁶⁶⁵ Etelä-Euroopasta Etelä-Amerikkaan muuttaneita perheitä tutkittaessa on tultu samaan johtopäätökseen. Ks. Tejerina 2000, s. 99–100. Myös Valverde 1994, s. 53–55.

kirjatessaan kotitalouksia kirkonkirjoihin. Varsinkin Hauhon pohjoisena alueen kylien kohdalla merkintätapa on omiaan johtamaan harhaan perheeseen määrittelyssä.

7.3 Lampuodit ja torpantytöt

Isän tekemät elämäntapa- ja hänen elämäntapa-nsa vaikuttivat sekä 1600-että 1700-luvulla väistämättä hänen perheensä naisten elämään. Yksittäinen esimerkki tästä oli nimismiehen tyttären Liisa Tuomaantytären kohtalo 1600-luvun lopulla. Tyttären avioitumismahdollisuudet ja laskevan säätykierron saneli vastaavalla tavalla myös 1700-luvulla heidän isänsä sääty ja asema yhteisössä. Siitä saa hyvän kuvan hauholaisen Yrjö Juhonpojan perheen tarinan kautta. Yksittäinen esimerkki kertoo paljon tilattomuuden synnystä ja sen seurauksista hämäläisellä maaseudulla 1700-luvun lopulla.

Yrjö Juhonpoika tuli kotivävyksi Vihavuoden kosken Rekolan mylläriperheeseen 1760-luvulla. Hän oli talollisen nuorempi poika Luopioisten Puutikkalan Mattilasta ja päätyi avioliiton kautta mylläriksi ja siten osaksi vanhaa myllärisukua. Vanhin poika Heikki Yrjönpoika jatkoi aikanaan mylläriä. Hän avioitui torpantytären kanssa. Nuorempi poika Yrjö Yrjönpoika oli veljeään hankalammassa tilanteessa. Yrjö palveli renkinä Sappeen Alastalon säätyläisruthollissa ja Vihavuoden Hauhon myllyllä. Renkinä oloa kesti yhteensä seitsemän vuotta. Yrjö oli 27-vuotias avioituessaan itseään 13 -vuotta vanhemman torpanlesken Anna Sipintytären kanssa. Yrjöstä tuli avioliiton kautta Sappeen Elkilän torppari.

Yrjön ja Heikin vanhin sisar Valpuri Yrjöntyttö oli avioitunut vuonna 1776 naapurimyllyn Perttulan pojalle. Valpuri oli äitinsä kautta myllärisukua ja näin liitto siis yhdisti kaksi vanhaa myllärisukua mikä oli ehkä ollut tarkoituskin. Avioliittoa voisi kuvata ulkoisesti erinomaiseksi. Se piti suvun aseman vakaana, ja samalla liittouduttiin toiseen samanarvoiseen vanhaan sukuun. Tähän talonpoikaisväestö pyrkiin, koska sillä turvattiin elämän jatkuvuus. Valpurin sisar Anna Yrjöntyttö avioitui vuonna 1793 torpparin kanssa. Kiintoisaksi tilanteen tekee se, että tällöin isä, entinen mylläri Yrjö Juhonpoika olikin ollut jo kymmenen vuotta torpparina eikä siis enää mylläriä Vihavuodessa. Toisin sanoen Annakin avioitui isänsä aseman mukaisesti.

Isä Yrjö ja äiti Kaisa olivat asettuneet asumaan poikansa Yrjön torppaan Sappeen Elkilään sen jälkeen kun poika otti myllytilan haltuunsa. Isä Yrjöstä tuli siis eräänlainen syytinkivaari. Jäljellä oli vielä perheen nuorin tytär Kaisa, joka asui kotona ja muutti vanhempiansa kanssa veljen torppaan. Kun Kaisa tuli avioitumisikänsä, isä oli jo yli 60-vuotias. Vuonna 1795 Kaisa oli 27-vuotias ja synnytti kotonaan aviottoman lapsen. Lapsen isä oli Risto Yrjönpoika, jonka isä oli ratsumies Sappeessa. Jää arvailujen varaan olisiko pari avioitunut, jos Kaisan isä olisi ollut vielä mylläri tai edes torppari. Joka tapauksessa Kaisa oli asemaltaan torpparin sisar synnyttäessään aviottoman lapsensa, koska isä oli jo siirtynyt syrjään syytinkille.

Esimerkki lienee tyypillinen hämäläinen perhetarina 1700-luvun lopulta. Se kuvastaa hyvin aikaa, jolloin tilattomien määrä nousi. Molempien vanhempien taustalla oli useamman sukupolven tuoma pysyvä, vakaa ja arvostettu asema yhteisössä. Talollissukuun syntynyt Yrjö päätyi ensin mylläriksi, sitten torppariksi ja kuoli kirkonvaivaisena. Äiti Kaisa puolestaan oli vanhaa myllärisukua, joka oli asuttanut myllytilaa jo useita sukupolvia. Suvultaan heidän nuorin tyttärensä Kaisa oli toki salavuoteuskumppaniaan ylempi, mutta omalta henkilökohtaiselta asemaltaan paljon heikommalla. Henkilökohtainen asema saattoi olla ainakin yksi tekijä sille, miksi esiaviollinen seurustelu päättyi eikä avioliittoa solmittu. Mies solmi muutaman vuoden kuluttua avioliiton, mutta Kaisa jäi naimattomaksi.

Hauholla oli jo 1700-luvulla runsaasti säätyläistöjä ja sen seurauksena runsaasti lampuoteja sekä nopeasti kasvava torppariväestö. Torppareita oli Hauholla vuonna 1766 vain 53. Näistä kymmenellä ei ollut edes viljelystä. Vuoteen 1800 tultaessa torppareita oli Hauholla jo 319. Lampuodit laskettiin väestötauluissa samaan ryhmään talollisten kanssa, joten heidän määräänsä ei voi erikseen ilmoittaa. Tutkimusaineistossa oli seitsemän lampuotiperhettä, mutta luku lisääntyy kahdella, jos lasketaan mukaan myös sellaiset perheet, jotka olivat joskus olleet lampuoteina. Lampuotitilojen välillä oli eroja. Jotkut niistä olivat lähempänä torppaa ja jotkut taas hyvin lähellä perintö- ja kruununtiloja. Lampuotiperheillä saattoi olla läheisiä sukulaissuhteita jopa säätyläisiin.⁶⁶⁶ Torppien ja lampuotitilojen määrän kasvu tarjosi talollisten ja säätyläisten väistyville perillisille keinon kiinnittyä maahan.

Torppa oli uusi ilmiö 1700-luvulla. Talonpoikaistiloille myönnettiin vasta vuonna 1757 oikeus perustaa torppia. Niinpä harvoja torppia oli alun perin vain kartanoilla. Isojaon jälkeen myös talolliset alkoivat kartanoiden ohella innokkaasti hyödyntää maitaan perustamalla torppia. Monesti 1700-luvun rippikirjoista torppareita löytyy palvelusväen joukosta tai heidät on merkitty tilattomien sivuille kirkonkirjoihin. Torppa oli nimeke asumukselle: puhuttiin sotilastorpista, ratsumiestorpista ja itsellistorpista. Hämeessä varsinkin isonvihan jälkeen uusia torppia alettiin perustaa kartanoiden pelloille ja niityille.⁶⁶⁷ Torppien merkitys oli silti vielä varsin vähäinen verrattuna kokotilan vuokraajiin eli lampuoteihin. Torppari oli 1700-luvulla usein vain avioitunut renki, joka asui perheineen pienessä mökissä kartanon lähellä ja mielsi itsensä lähinnä palvelusväkeen kuuluvaksi. Hänellä ei ollut välttämättä edes erikseen määrättyjä päivätöitä. Hauhon Keson puustellin torppareilla oli ainoastaan pieni tynnyrinalan kylvö.⁶⁶⁸ Torpparit tekivät siis säännöllisesti päivätöitä kartanoon ja pieni maapala oli osa vuotuista palkkaa.

Avioliitoissa sekä lampuoti- että torppari miehillä näkyy jälleen selkeästi pyrkimys ylöspäin. Omaa asemaa suositumpia olivat lampuodeilla avioliitot talollisten tyttärien kanssa. Oletettavasti varsinkin vanhimmat pojat pyrkivät ja usein myös onnistuivat avioitumaan talontyttärien kanssa. Lampuotitilojen ja torpparien

⁶⁶⁶ Sukulaissuhteiden tarkka tutkiminen on vaikeaa, koska kaikki säätyläisetkään eivät käyttäneet sukunimiä säännöllisesti 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa.

⁶⁶⁷ Jutikkala 1932, s. 165.

⁶⁶⁸ Jutikkala 1932, s. 195.

nuorempien poikien oli hakeuduttava muualle, koska lampuotitilaa ei voitu aina jakaa. Vastaavasti talonemännäksi pääsy oli mahdollista todennäköisesti lähinnä vain vakiintuneiden rälssilampuotien tyttärille. Toisaalta talollisten ryhmään lampuotien ja torpparien tyttäret saattoivat päästä avioitumalla talollisten nuorempien poikien kanssa. Tällöin naiset eivät päätyneet emänniksi mutta kuitenkin paransivat omaa asemaansa, joskin taloudellinen asema ei eronnut oleellisesti muista tilattomista

Taulukossa on laskettuna kaikki lampuoteihin ja torppareihin kuuluvien naisten ja miesten avioliitot Hauholla vuosina 1770–1810. Lampuotimiesten ja torpparimiesten sosiaalinen ero näkyy avioliitoissa, vaikka periaatteessa maanluonnon suhteen he olivat lähes tasa-arvoisia. Kumpikaan ryhmä ei omistanut maata, jota viljeli. Lampuotimiehistä 43 % avioitui talollisentyttären kanssa mutta vain 10 % torpantyttären kanssa. Se kuvastaa sitä, että lampuodit olivat lähempänä talollisia kuin torppareita mutta silti selvästi talollisia alempana. Lampuotien tyttäret eivät avioituneet talollisten kanssa läheskään yhtä usein kuin talollisten tyttäret. Lampuotitilojen tyttäristä pääsi talollismiehen vaimoiksi vain 15 %. Torpparimiehistä 42 % avioitui piikojen kanssa, mikä kuvastaa sitä, että he olivat suurimmaksi osaksi vielä lähellä palkollisväestöä ja myös mielsivät itsensä siihen kuuluviksi. Piikojen tausta taas saattoi olla lähes mikä tahansa lampuodintyttärestä itsellisentyttäreeseen.

Taulukko 19. Lampuoti- ja torppari perheiden naisten ja miesten avioliitot eri väestöryhmiin Hauholla vuosina 1770–1810.

Asema	Säät	Talol	Lamp	Torp	Käsit	Sot	Its	Palkol	Yht
Lampuotiperheen nainen	-	14	26	16	6	17	-	12	91
Lampuotimies	-	57	26	13	1	3	-	34	134
Torppariperheen nainen	-	9	13	23	3	14	1	10	73
Torpparimies	-	26	16	23	4	-	4	52	125

Sukutausta yhdistettynä varallisuuteen oli yksittäisen henkilön kannalta merkittävämpi asia kuin asuinpaikan maanluonto. Lampuodin ja torpparin välinen ero Länsi-Suomessa oli yhtä epäselvä kuin torpparin ja palkollisen välinen ero.⁶⁶⁹ Päätilojen yhteydessä asuvat lampuodit muuttuivatkin 1700-luvun lopulla lähinnä torppareiksi. Toisaalta samaan aikaan joidenkin torpparien asema alkoi muuttua hiljalleen lampuotitilallisten kaltaisiksi. Joka tapauksessa lampuodit alkoivat Hämeessä kadota 1800-luvulle tultaessa ja heidän tilalleen tulivat torpparit.⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ Jutikkala 1932, s. 219.

⁶⁷⁰ Jutikkala 1932, s. 163.

Tilastointia vaikeuttaa se, että lampuoteja voi olla eri lähteissä talollisten merkinnöillä. Lamputitilallisen poikaa voitiin joskus nimittää esim. vihittyjen luettelossa ”nuoreksi isännäksi” (*bondeson*) aivan samoin kuten itsenäistä talonpoikaa. Toisinaan jotakin tiettyä lamputitilallista nimitetään Hauhon kirkonkirjoissa aina säännöllisesti isännäksi (*bonde*). Kirkkoherran tapa merkitä tilan maanluonto ei siis ollut selkeä. Hän ei välttämättä edes ollut siitä tietoinen. Voi olettaa, että sukupolvia samaa tilaa viljelleet rälssilampuodit saivat kirkonkirjoissa usein isännän arvon. Avioitumista tarkastelemalla maanluontojen erot kuitenkin tiedostettiin talonpoikaiston omassa keskuudessa.

Lamputitilaa viljellyt mies saattoi muuttua torppariksikin. Sen ei silti ollut varsinaisesti alenevaa säätykiertoa, sillä hyvä torppa oli joskus huonoa lamputitilaa edullisempi vaihtoehto. Kolmessa sukupolvessa saattoi tapahtua liikettä lampuodeista alempiin sosiaaliryhmiin. Esimerkiksi Yrjö Sipinpoika Luopioisista aloitti torpparina Hauhon Juntulassa. Hänen poikansa Antti päätyi ensin lampuodiksi Kivikon rustholliin mutta pian hänestä tuli torppari Tuittulan Myllymäkeen. Antin poika Matti puolestaan päätyi 1800-luvun alussa itselliseksi Juntulaan. Esimerkki kuvastaa maaseutuyhteisön joustavuutta ja ihmisten selviytymiskeinoja. Itsellisen, lampuodin ja torpparin väliset erot eivät miehille olleet 1700-luvun lopulla jyrkkiä.

Tutkimuksessa mukana olleet seitsemän lamputiperhettä eivät ole yhtenäinen ryhmä, koska ainakin Hauhon Eteläisten Yli-Pietilä ja kirkonkylän Mikko olivat lähellä talollisia jo avioliittojenkin suhteen. Mikon lamputitilalta kaksi tyttäätä avioitui jopa rusthollareiden kanssa, mikä kertoo perheen asemasta. Samoin kuin talollisten tyttärille, myös lamputien tyttärille isän elossa pysyminen merkitsi paljon. Yhden tai useamman aviottoman lapsen synnyttäneistä kolme oli naislesken tyttäriä tai kokonaan vailla vanhempia. Lamputientyttärien joukossa oli useita aviottomia lapsia synnyttäneitä enemmän kuin talollisissa. Se omalla tavallaan kuvastaa naisen aseman epävarmuutta, jos perhe ei omistanut asumaansa tilaa.

Aviottomaan lapseen johtanutta esiaviollisuutta ei Hauholla esiinny säännöllisesti myöskään lamputi- ja torppariperheissä. Todennäköisesti heillä, samoin kuin talollisilla, vanhimman pojan avioliitto koettiin erityisen tärkeäksi, koska siihen liittyi maaomaisuuden siirto. Koska lampuodit ja torpparit viljelivät maata, tavat olivat samat kuin talollisillakin. Vanhoilla verotorppari- ja rälssilamputitiloilla pystyttiin noudattamaan enemmän talollisille tyypillisiä tapoja kuin päätila- ja kartanotorpparien perheissä. Yhteistä kaikille lampuodeille ja torppareille oli se, että tyttärien asema oli talollisia oleellisesti heikompi. Avioituminen varsinkin omaan ryhmään kuuluvien perheiden vanhimpien poikien kanssa oli erityisen vaikeaa, koska yläpuolella olivat talollisentyttäret.

Taulukoinnin tekee ongelmalliseksi se, että siinä ovat todennäköisesti mukana lähes kaikki talollisten tyttäret mutta vain osa lamputien ja torpparien tyttäristä. Jälkimmäisistä osa muutti kotoaan ensin palvelukseen ja avioitui sieltä. Tällöin hänelle tuli useimmiten merkinnäksi pelkkä ”piika”, joka taas ei kerro naisen taustasta mitään. Suoraan kotoa avioituneet taas merkittiin enimmäkseen isän

aseman mukaan lampuodin tai torpparin tyttäreiksi. Piiaksi lähtö katkaisi asiakirjoissa tietyllä tavalla suhteen kotiin ja maaomaisuuteen. Kun hauholaisista talollisperheen naisista 66 % avioitui omaan väestöryhmäänsä, luku lampuotiperheen naisilla oli 29 % ja torppariperheen naisilla 32 %. Kuitenkin kaikissa kolmessa ryhmässä solmittiin avioliittoja eniten samaan ryhmään kuuluvien välillä.

Taulukko 20. Talollis-, lampuoti- ja torppariperheiden naisten avioituminen eri sosiaaliryhmiin Hauholla 1770–1810.

Asema:	Säät	Talol	Lamp	Torp	Käsit	Sot	Its	Palkol	Yht
Talollisperheen nainen	-	346	57	26	40	31	4	24	528
Lampuotiperheen nainen	-	14	26	16	6	17	-	12	91
Torppariperheen nainen	-	9	13	23	3	14	1	10	73
Yhteensä:	-	369	96	65	49	62	5	46	692

Lampuoti- ja torppariperheelle isän kuolema aiheutti vakavampia ongelmia kuin talollisille. Koti ja vuokramaanviljely olivat täysin riippuvaista perheen miehistä. Leskinainen saattoi joutua lähtemään muualle miehensä kuoltua, jos sopivan ikäistä poikaa tai vävyä ei ollut jatkamaan tilanpitoa. Heikki Juhonpoika Pälkäneen Kuisemalta oli lampuodin poika ja myöhemmin torppari. Hän kuoli ja jätti jälkeensä lesken sekä kaksi pientä tytärtä mutta ei poikaa. Tämä oli tilattoman naisen pahin kohtalo, mitä varmasti pelättiin. Tyttäristä Anna muutti kotitorpasta 1780-luvulla Hauholle ja synnytti aviottoman lapsen Torvoilan Kallen talossa Vuolijoen kylästä kotoisin olevalle miehelle, joka oli luvannut avioitua hänen kanssaan. Tieto sovitusta kihlauksesta oli jopa merkitty kastettujen luetteloon lapsen kohdalle.⁶⁷¹ Avioliittoa ei kuitenkaan koskaan solmittu. Annan sisar ja leskiäiti muuttivat Pälkäneeltä Hauhon Torvoilaan itsellisiksi ja lopulta Anna huolehti yksin sokeasta kirkonvaivaisesta äidistään.

Torpantyttyriä, joille syntyi avioton lapsi, oli tutkimuksessa mukana yhteensä 14. Heistä suurin osa eli 11 synnytti vain yhden lapsen. Kiintoisaa on se, että toisin kuin muissa ryhmissä, suurimmalla osalla torpan tyttäristä oli isä vielä elossa, kun avioton lapsi syntyi. Se näyttää kuvastavan sitä, että torpparin tyttären asema oli avioliiton suhteen muita heikompi. Isän kuolemalla ei ollut tyttären asemaan suurta vaikutusta, varsinkin jos torppa oli vain pieni muonatorppa. Kuusi aviottoman lapsen synnyttänyttä torpantytärtä elätti itsensä ja lapsensa piikoina tai itsellisinä. Neljä naista asui lapsensa kanssa kotona. Torpparien tyttärienvirallinen asema oli piika, koska he olivat palvelusvelvollisia. Torpan ainoan tyttären asema oli avioliiton suhteen tietenkin paljon turvatumpi. Kaksi torpantytärtä synnytti esiaviollisessa suhteessa aviottoman lapsen ja avioitui sitten lapsen isän kanssa. Miehistä tuli torpan isäntiä.

⁶⁷¹ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Syntyneiden luettelo 18.9.1791.

Lampuoti- ja torppariväestöön kuuluvista 19 aviottoman lapsen synnyttäneestä naisesta vain neljä avioitui lapsensa isän kanssa. Myös useamman aviottoman lapsen synnyttäneitä oli lampuotien ja torpparien ryhmässä huomattavasti enemmän kuin talollisissa. Tutkituille lampuodin- ja torpantyttäriille ei syntynyt kovin usein monia aviottomia lapsia. Yksi selitys voi olla se, että naisen epävarma asema oli myös suoja useita aviottomia lapsia vastaan. Turvattu asema perheessä saattoi jonkin verran vaikuttaa siihen, että nainen helpommin solmi esiaviollisia suhteita ja synnytti lopulta useammankin aviottoman lapsen. Tällöinkin kyse saattoi olla toiveesta avioitua mutta seuraavatkin suhteet kariutuivat. Torpan tai lampuotitilan pito saattoi olla kiinni siitä, kuinka suuri perhe oli. Suuri perhe saattoi pystyä pitämään tilan viljeltynä vaikeissakin tilanteissa, kuten esim. silloin kun perheenpää kuoli eikä aikuista poikaa ollut heti jatkamaan isännöyttä. Tilanne saattoi olla naiselle onneksi silloin, kun hänelle syystä tai toisesta syntyi avioton lapsi. Hänellä oli koti sekä itselleen että lapselle.

Yleisesti voidaan sanoa, että laajentunut perhe pystyi parhaiten huolehtimaan sekä naimattomasta naisesta että myös tämän mahdollisesta aviottomasta lapsesta. Ei siis ihme, että sitä pyrittiin ylläpitämään keinolla millä hyvänsä. Talollis-, lampuoti- ja osassa torppariperheitä pääasiallinen elinkeino oli maanviljely, johon tarvittiin väkeä. Se helpotti aviottoman lapsen synnyttäneen naisen asemaa sikäli, että hän saattoi jäädä kotiin. Suuressa perheessä lapsesta saattoivat huolehtia muutkin sukulaiset kuin äiti. Pienissä ydinperheissä, joita oli paljon alemmissa sosiaaliryhmissä, kotiin jääminen saattoi olla vaikeampaa. Naisen oli lähdettävä lapsensa kanssa muualle palvelukseen.⁶⁷² Lampuotien ja torpparien avioituminen osoittaa jälleen sen kuinka tarkasti kansa oli selvillä eri maanluonnoista. Vuokratilallisen asema oli heikompi kaikin tavoin, vaikka tila olisi ollut sukupolvia samalla suvulla. Sitä ei voitu myöskään jakaa, joten osan lapsista oli pakko lähteä palvelukseen. Maan omistanut kartano tai talo saattoi sitä myös edellyttää.

7.4 Piian uhkana säädyttömyys

Sotilas ja käsityöläinen olivat vielä enemmän vain miesten henkilökohtainen asema kuin talollisen, lampuodin tai torpparin asema. Ammatit eivät olleet sidoksissa maahan, mikä taas heikensi vaimojen ja tyttärien asemaa enemmän kuin maataviljelevissä perheissä. Naiset kuuluivat väestötauluissa oikeastaan vain ja ainoastaan aviomiestensä kautta käsityöläisten ja sotilaiden ryhmiin. Piikaa uhkasi säädyttömyys, jolla on kaksi merkitystä. Häntä ei sijoitettu virallisissa väestötauluissa sinne minne hän isänsä taustan nojalla mielsi kuuluvansa. Toisaalta hän oli palkollisasemassa suurimmassa vaarassa päätyä esiaviollisen seurustelun

⁶⁷² Ks. Valverde 1994, s. 55–56.

seurauksena aviottoman lapsen äidiksi eli tavallaan syyllistyä kristilliseltä kannalta ”säädettömäksi” katsottuun käytökseen. Sanan kaksoismerkitys tulee kuvaavasti esiin tarkasteltaessa niitä perheitä, joista nuoret pääsääntöisesti lähtivät palvelukseen.

Tilattomien ryhmässä mies elätti sotilaana, käsityöläisenä tai itsellisenä perheen, joka usein oli vain pieni ydinperhe. Siihen kuuluivat vain vanhemmat ja lapset. Kuitenkin elämäntilanteesta riippuen perhettä kasvattivat aina välillä lähisukulaiset kuten leskiäiti, täti tai aviottoman lapsen synnyttänyt sukulaisnainen. Kuvaavaa tälle ryhmälle on perheen koon jatkuva muuttuminen tarpeen mukaan ja sen siteet toisiin perheisiin, mikä kävi ilmi Engmannien perheverkostoa tarkastellessa. Kaikki perheen naiset olivat riippuvaisia miehestä. Jos ruotusotilas tai käsityöläinen kuoli, niin muu perhe ei enää kuulunut entiseen sosiaaliseen asemaansa. Jäljelle jäävistä tuli epämääräisiä itsellisiä eli he jäivät asiakirjoissa vaille asemaa. Kuten jo aiemmin todettiin, väestötauluissa ja kirkonkirjoissa itsellisiin alkoi lukeutua 1700-luvun lopulla yhä enemmän ihmisiä. Se kuvastaa sitä, että kirkkoherran oli yhä hankalampi hahmottaa pitäjänsä väestöryhmiä ja säätyjä. Varsinkin itsellisiksi merkattujen naisten määrä kasvoi tutkitulla ajalla koko ajan yhä suuremmaksi.

Esiaviolliset raskaudet olivat yleisimpiä sotilaiden morsiamilla. Muuhun väestöön nähden sotilaiden vaimot synnyttivät esikoisensa muita useammin muutama kuukausi vihkimisen jälkeen. Syynä siihen lienee ollut se, että sotilaaksi ryhtyi maaton mies. Esiaviollisia suhteita solmineet olivat nimenomaan renkejä ja sotilaita, joilla ei ollut omaa tai vuokrattua maata. Ei siis ollut taloudellista syytä kontrolloida lasten syntymään liittyviä asioita. Maanperimystä ei tarvinnut vahvistaa sillä että lapsi selkeästi syntyi avioliitossa. Avioitumisen ja perheen perustamisen ajankohdan päättivät henkilöt itse ja sukupuolielämä voitiin aloittaa heti. Suurempia seremonioita ja sukujen välisiä neuvotteluja ei yksinkertaisesti tarvittu.

Vaikka ruotusotilaan asema oli varsin hyvä, hänellä ei ollut jättää lapsilleen perittävästä maata. Ruotusotilaan pesti toi miehelle torpan ja maapalan, mutta myös käskyn lähteä tarvittaessa sotaan. Periaatteessa ruotusotilaan asema oli 1700-luvulla rinnastettavissa torpparien asemaan. Sotilaalla oli vielä maan ja kotieläinten lisäksi rahapalkkakin. Suurimman osan ajastaan ruotusotilas viljeli maata. Sotia, harjoituksia ja työkomennuksia tuli kohdalle vain harvoin. Lisäksi sotilaalla oli oikeus asua mökissään koko elämänsä. Elinikäinen asumisoikeus koski myös sotilaiden leskiä vuodesta 1780 alkaen.⁶⁷³ Tällä asialla oli merkitystä myös sotilaiden tyttäriin. Heillä oli jokin paikka, mihin tulla niin kauan kuin toinen vanhemmista eli. Tavallaan tyttärillä oli turvattu tausta maailmalle lähtiessään, jos vanhemmat olivat elossa.

Niin kauan kuin sotilas eli, hän pystyi turvaamaan perheelleen turvallisen ja arvostetun aseman. Hyömäkeläisen sotilas Heikki Stenin kolme tytärtä synnyttivät kaikki aviottoman lapsen, mutta oikeastaan kyse ei ollut enää sotilaan tyttäristä. Heikki Sten kuoli, kun tyttäret tulivat naimaikään. Poikaa perheessä ei ollut. Äiti, tyttäret ja tyttärien aviottomat lapset elivät mökissä itsellisinä. Vanhin tyttäristä asui

⁶⁷³ Niemelä 1995, s. 189–191.

koko ajan äidin kanssa ja muut piikoivat aina välillä. Leskeksi jääneen sotilaan vaimon asema oli erittäin heikko, kun lapset olivat pieniä. Hänen oli turvauduttava vaivaisapuun tai tehtävä tilapäisiä töitä elättääkseen lapsensa.⁶⁷⁴ Stenin leski selviytyi luultavasti kohtuullisen hyvin, koska kaikki tyttäret olivat jo lähes aikuisia ja pystyivät olemaan palveluksessa. Vanhin tytär oli tavallaan pojan asemassa ja hän huolehtikin äidistä tämän kuolemaan asti. kotitalouden muodostivat äiti ja tytär mutta myös muut tyttäret turvasivat äitiinsä, vaikka olivatkin palveluksessa. Lisänä olivat myös aviottomat lapset. Stenin asumus oli lähellä kartanoa, joten on mahdollista, että tyttäriä jopa asui palveluksessa olleessaankin kotimökissä mikä vaikeuttaa perhemallin määrittystä.

Aviottomuutta sotilaiden tyttärillä lisäsi juuri se, että he joutuivat helposti turvattomaan asemaan. Isä saattoi kaatua sodassa ja perhe jäi tällöin vaille elättäjää. Ongelmallista tyttären kannalta oli sekin, jos sotilas isä oli iäkäs tyttären tullessa naimaikään. Tällöin isä oli menettänyt jo varsinaisen sotilaan asemansa ja oli pelkkä itsellisvanhus. ”Entinen sotilas” ei ollut enää mikään ammatti, vaan pikemminkin asema kyläyhteisössä. Häntä ei mielletty kuuluvaksi varsinaisiin sotilaisiin eikä hän ollut oikeastaan varsinainen itsellinenkään. Ruotusotilaille maksettiin eläkkeitä, mutta niiden merkitys oli perheen elatuksen kannalta pieni. Tilannetta helpotti, jos eronnut ruotusotilas sai pitää osan viljelyksistään.⁶⁷⁵ Juuri oman aseman epävakaisuus ja köyhyys yleensäkin vei sotilaiden tyttäret vaikeaan asemaan solmittaessa avioliittoon johtavia suhteita.

Taulukko 21. Ruotusotilaiden avioliitot suhteessa muihin väestöryhmiin Hauholla 1770–1810.

	Säät.	Taloll.	Lamp.	Torp.	Käsit.	Sot.	Its.	Palkoll.	Yht.
Sotilas	1	31	17	14	3	13	23	105	207
Sotilasperheen nainen	1	4	3	-	-	13	1	7	29

Ruotusotilaiden ja ratsumiesten tyttäret lähtivät lähes aina kotoaan piioiksi, joten vihittyjen luettelossa on vain harvoin merkintä ”sotilaan tytär”. Ylipäänsä väestötauluissa oli vähän yli 15-vuotiasta naispuolista sotilasväestöä. Sotilasväestö ei siis muodostanut varsinaista säätyryhmää, kuten talolliset ja muut maataviljelevät ryhmät. Palkollisissa oli luonnollisesti paljon sotilaantyttäriä, jotka usein myös avioituivat sotilaan kanssa. Siksi taulukosta voi oikeastaan päätellä vain sotilasmiesten avioitumisen eri yhteiskuntaryhmiin. Siinäkin näkyy pyrkimystä avioitua ylöspäin, joskin pääosin aviopuoliso valittiin tilattomien joukosta. Talontyttären kanssa avioitui peräti 31 sotilasta eli 15 % mikä saattaa tietysti kertoa siitä, että näiden sotilaiden taustakin oli talollisissa.

⁶⁷⁴ Niemelä 1990, s. 169.

⁶⁷⁵ Niemelä, 1990, s. 139, 219–220.

Jari Niemelän tutkimus Ala-Satakunnan ruotusotilaista 1700-luvun lopulla osoitti, että ruotusotilaat tulivat useista eri yhteiskuntaryhmistä. Talollisten, torpparien, käsityöläisten ja renkien pojat ryhtyivät usein sotilaiksi. Sotilaan ammatin periytyminen isältä pojalle alkoi lisääntyä vasta 1700-luvun lopulla. Niinpä ruotusotilaat edustavatkin 1700-luvulla tavallaan koko maaseutuväestöä eivätkä ole oikeastaan oma ryhmänsä.⁶⁷⁶ Kiinnostavaa tilanteessa onkin juuri se, että sotilasperheissä oli koko ajan tavallaan eriarvoista väkeä. Joku saattoi olla alemman säätyläisen tai talollisen poika ja toinen taas jo kolmannen polven ruotusotilas. Talollisten nuorempien poikien määrä sotilaiden joukossa kuitenkin väheni koko ajan 1700-luvun lopulle tultaessa.⁶⁷⁷ Yhteistä kaikille sotilaille taustaan katsomatta oli kuitenkin se, että perintömaata lapsille ei ollut. Hyvin toimeentulevan ja hyväksukuisenkin sotilaan tyttärien avioituminen saattoi olla vaikeaa maailmassa, jossa miehet pyrkivät avioliitolla sosiaaliseen nousuun ja kiinni viljelysmaahan.

Usein on mainittu, että sotilaiksi hakeutui tavallista levottomampia miehiä ja että sotilaat olivat kyläyhteisössä epäsosiaalista ja rettelöivää joukkoa.⁶⁷⁸ Väite on syntynyt luultavasti alun perin lähinnä talonisäntien mielessä. Heille sotilasväestö merkitsi rahanmenoa sekä turvottomien leskien ja heidän lastensa elatusta varsinkin sotaväen lakkautuksen jälkeen 1800-luvun alussa. Sotilaat eivät yksinkertaisesti voineet olla kyläyhteisössä levottominta ainesta, sillä rikoksen tehnyt sotilas erotettiin armeijan palveluksesta. Suureen joukkoon silti mahtui kaikenlaista väkeä. Useimmiten sotilaiden varamieheksi ryhtyneet olivat kenties näitä kyläyhteisön levottomia, jotka saattoivat päätyä eri syistä käräjille. Varamiehet olivat nuoria, naimattomia ja liikkuvia renkimiehiä, mikä osaltaan selittää heidän joutumisensa erilaisiin kahnauksiin. He eivät oikeastaan olleet edes sotilaita, vaan renkejä.⁶⁷⁹ Samoin sotilaiden pojat aikuistuessaan hakivat paikkaansa yhteisössä ja heidätkin leimattiin osaksi kylän ”sotilasväestöä”.

Ruotusotilas- ja ratsumiesperheisiin lukeutuvia aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia oli tutkimuksessa mukana 30. Useat olivat lähteneet kotoa piiioksi ja esiintyivät rippikirjoissa kotonaankin vain pelkällä *qp*-merkinnällä. Sotilasperheiden tyttäret synnyttivät Hauholla usein aviottomia lapsia. Sotilaantyttäreiksi paljastuneista naisista 21 synnytti vain yhden aviottoman lapsen. Naisista 9 synnytti toisen tai kolmannenkin aviottoman lapsen. Heistäkin kuuden isä oli kuollut ennen lapsen syntymää. Sotilasperheiden tyttäristä useampikin saattoi päätyä aviottoman äidiksi. Se ei merkitse sitä, että perhe olisi omannut erityisen vapaan sukupuolimoraalin. Kyse lienee useimmiten ollut vain siitä, että tyttäret eivät välttämättä päätyneet avioliittoon esiaviollisen suhteensa jälkeen. Sama tilanne oli itsellisten tyttärillä. Heistä osa saattoi tietää asemansa heikkouden ja ryhtyi ehkä osittain siksi solmimaan vapaita suhteita. Tällöin kylvettiin siemenet eräänlaiselle alakulttuurille, jossa ei enää välitetty yleisestä mielipiteestä eikä vallitsevasta seksuaalimoraalista. Kyseeseen saattoi tulla prostituutioon verrattava toiminta.

⁶⁷⁶ Niemelä 1990, s. 46–50.

⁶⁷⁷ Niemelä 1990, s. 47.

⁶⁷⁸ Koskimies 1966, s. 298–299.

⁶⁷⁹ Niemelä 1990, s. 189.

Samantapaiseen ryhmään ruotusotilaiden ja ratsumiesten kanssa kuuluivat itsellisiksi merkityt perheet, joita tutkimuksessa oli mukana kahdeksan. Väestötaulujen itsellisryhmän tapaan tutkittu ryhmä oli varsin kirjava. Varsinaisia itsellisiä oli tutkituista vain neljän miehen perhe. Heistäkin kaksi vaihteli usein ammattia ennen vakiintumistaan itsellisiksi. Yhden naisen isä oli paimen, mikä oli avioituneen ja perheellisen miehen ammatti 1700-luvulla. Kolme ryhmässä olevaa naista muodostivat yksin aviottomine lapsineen eräänlaisen perheen tai kotitalouden. Yhdistävää tälle joukolle oli se, että naiset olivat kaikkein heikoimmalla sosiaalisella tasolla. Paimen ja itsellinen olivat vielä miehelle hyvä keino ansaita elanto ja asema, mutta isän kuollessa perheen naisten asema saattoi muodostua todella tukalaksi. Nämä 11 itsellisiksi luokiteltavaa naista synnyttivät aviottomia lapsia yhteensä 20. Se kuvastaa sitä, että riski päätyä aviottoman lapsen synnyttäjäksi oli korkea.

Jopa säätyläistössä upseerit koettivat hankkia oman kartanon, koska sotilasvirkataloa ei voinut jättää jälkeläisille perinnöksi. Samaa pyrkimystä oli kaikilla muillakin maattomilla. Hauhon Sappeeseen muutti Luopioisista räätäli Simo Hymenius. Tullessa 1800-luvun alkuun Simo luopui räätälin ammatista ja sukunimestään. Neula vaihtui aurankurkeen ja hänestä tuli lampuoti Simo Erkinpoika Hauhon Okerlan Pätiälään. Toisesta avioliitosta syntyneet poika ja yksi tytär avioituivat lampuotien kanssa. He olivat ”hyvää” sukua ja lisäksi äidin puolelta talollisia. Nuorin tytär avioitui vuonna 1819 rengin kanssa mikä sekin on tyypillistä.

Hymeniuksista tuli lampuotisuku varsin nopeasti. Tyttäret eivät avioituneet käsityöläisten kanssa, mikä viittaa siihen, että maataviljeleviä arvostettiin enemmän. Heta Hymenius eli lopun ikänsä naimattomana isänsä lampuotitilalla aviottoman lapsensa kanssa. Maaseudun käsityöläisen asema oli huomattavasti heikompi kuin kaupunkien käsityöläisten. Jos heillä ei ollut viljelymaata, heidät luokiteltiin helposti tilattomiin, ja tilattoman asema oli aina turvaton.⁶⁸⁰ Siksi Simo Hymeniuskin luultavasti vaihtoi heti tilaisuuden tullen maanviljelyyn. Lampuoti saattoi jättää lapsilleen tilan perinnöksi mutta räätäli ei. Toisaalta isän räätälintaidot olivat varmasti hyödyksi perheelle. Voisi olettaa, että yhdessä molemmat ammatit tuottivat perheelle entistä vakaamman elannon sekä tyttärille tarvittavat myötäjäiset ehkäpä jopa ompelutaidonkin. Väestötauluissakin oli oma sarake talollisille, jotka harjoittivat myös muuta ammattia maanviljelyn ohella. Hauholla yhteensä 58 talollista harjoitti käsityöammatin ohella sivutoimista maanviljelyä. Heidän määränsä kasvoi peräti 86 talolliseen vuoteen 1800 tullessa.⁶⁸¹

Käsityöläisyys näyttäisi olleen eräänlainen välivaihe, jonka kautta säätyläistöstä siirtyi parissa sukupolvessa väkeä muihin tilattomiin. Vihittyjen luettelosta käy ilmi, että toisinaan käsityöläisen tyttäriä kutsuttiin jopa neideiksi. Käytännölle ei ollut mitään vakiintunutta sääntöä. Aina ei säätyläistaustaista käsityöläisentytärtä nimitetty neidiksi puhumattakaan, että jokainen käsityöläisen tytär olisi ollut ”neiti”.

⁶⁸⁰ Heino 1984, s. 292.

⁶⁸¹ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Väestötaulut 1775–1800. ”Sivutoimisten” viljelijöiden lapsia ei ole laskettu.

Perheen elämäntapa ja kieli saattoivat ratkaista sen, mielsikö kirkkoherra heidät parempaan väkeen kuuluviksi. Säätyläissuvusta polveutuvalla käsityöläisentyttärelle tilanne oli avioitumisen suhteen vaikea, mikäli hän etsi aviopuolisoa edes suunnilleen omasta säädystään. Sopivien ehdokkaiden joukko oli pieni, joten vartenotettava vaihtoehto oli ryhtyä vihkimättömään suhteeseen säätyläismiehen kanssa.

Joskus aviokumppaniksi saattoi löytyä täsmälleen samantyyppisen taustan omaava henkilö. Kuvaavaa ajalle on vaikkapa rengin ja piian avioliitto, joka solmittiin Hauholla vuonna 1780. Morsian oli piika 21-vuotias Eva Lena Hirn, jonka edesmennyt isä oli ollut säätyläinen siltavouti ja äiti tilatonta sukua. Sulhanen 25-vuotias Anders Sveiberg oli puolestaan aatelia, joskin suvun asema oli heikentynyt niin paljon, että Anders oli vihittäessä titteliltään pelkkä renki.⁶⁸² Anders toimi myöhemmin salpietarinkeittäjänä kirkonkylässä ja renkivoutina Hahkialan kartanossa. Kyseessä oli siis säädynmukainen avioliitto, jossa molemmat olivat suvultaan puolissäätyläisiä mutta kuitenkin viralliselta asemaltaan palkollisia. Kumpikin oli todennäköisesti sijoitettu myös väestötauluissa palkollisiin. Pariskunnan tyttäret Ulrika ja Fredrika Sveiberg olivat tilattoman salpietarinkeittäjän tyttäriä, joilla oli kuitenkin säätyläistausta sekä isän että äidin puolelta.

Fredrika Sveiberg ja sisarensa Ulrika olivat piikoina ainakin Hahkialan aateliskartanossa mikä tarjosi heidän kaltaisilleen köyhyneille mutta paremman väen tyttärille palveluspaikan ehkä jopa sisäpiikana. Molemmilla oli todennäköisesti ainakin välttävä ruotsinkielentaito sekä säätyläistön vaatimat käytöstavat. Perheen tyttäriä löytyy Hauhon muiltakin säätyläistiloilta piikoina 1800-luvun alussa.⁶⁸³ Sveiberg-Hirnin perhepiirin kaikki jäsenet asuivat pääosin Hauhon säätyläistilojen yhteydessä. Perheen miesten ja naisten antama työpanos tuli varakkaiden säätyläisten hyväksi. Molemmat tahot siis tarvitsivat toisiaan.

Ulrika Sveiberg solmi 21-vuotiaana vuonna 1810 avioliiton räätäli Henrik Richterin kanssa, mitä myös voi pitää varsin säädynmukaisena avioliittona. Vanhempi sisar Fredrika sen sijaan oli tullut vuonna 1808 raskaaksi siinä iässä, jossa moni muu ikätoveri avioitui eli 25-vuotiaana. Lapsen isäksi on merkitty syntyneiden luetteloon ”rummunlyöjä Snäld” eikä hänestä ole sen enempää tietoja. Lapsi Eva Ulrika syntyi heinäkuussa 1808 Suomen sodan aikana, jolloin alueella epäilemättä liuskeli sotilasväestöä ympäri maata. Pieni Eva Ulrika sai kodin tätinsä Ulrika Hirnin ja tämän aviomiehen pellavankutoja Anders Stiernan perheessä. Äiti asui itsellisenä Tuittulassa, jonne muutti myös sisar Ulrika perheineen. Fredrika asui heidän kanssaan vielä 1820-luvullakin. Perheen säätyläistaustaa kuvaa hyvin merkintä lastenkirjassa: ”avioton Eva Ulrika, oppinut

⁶⁸² Sukunimi on muokkautunut nimestä von Zweyberg. Nimi tunnetaan myös muodossa Zweiberg, Sveiberg, Svedberg ja Sveeberg. Ks. Durchman 1922, s. 95–96.

⁶⁸³ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Rippikirja 1802–1812, Hahkiala, Rukkoila, Tuittula.

ruotsia mutta ei ymmärrä kieltä”.⁶⁸⁴ Aikuisesti vartuttuaan Eva Ulrika Snäld oli piikana Rukkoilan Niemen säätyläisratsutilalla.

Taulukko 22. Käsityöläisperheisiin kuuluvien naisten ja käsityöläismiesten solmimat avioliitot eri sosiaaliryhmiin vuosina 1770–1815.

	Säätyl.	Taloll.	Lamp.	Torp	Käsit.	Sot.	Its.	Palk	Yht
Käsityöläisperheen tytär	-	5	1	13	14	11	-	-	44
Käsityöläismies	4	40	6	3	14	-	3	38	108

Käsityöläisten taustaa kuvaa se, että neljä käsityöläismiestä Hauholla avioitui säätyläisnaisen kanssa. Lisäksi arvostuksesta kertoo sekin, että käsityöläismiehet avioituivat usein talollistentyttärien kanssa. Määrä oli vain hieman pienempi kuin lampuodeilla mutta puolta suurempi kuin torppareilla. Käsityöläiset olivat hyvin eriarvoinen joukko vielä 1700-luvun lopulla. Ryhmän sisällä vallitsivat suuret sosiaaliset erot, mikäli katsotaan heidän taustaansa. Sotilaiden tapaan käsityöläiset olivat siis epäyhtenäinen ryhmä. Virallisten käsityöläisten lukumäärä Hauholla pysytteli vuosina 1775–1805 vain hieman yli sadassa. Säätyläissukuisten käsityöläisten rinnalla elivät ne käsityöläiset, joiden tausta oli vaatimaton. Käsityöläisiä tuli talollisväestön miehistä yhtä hyvin kuin aviottomina syntyneistä pojistakin. Näin ollen he todennäköisesti myös avioituivat vaatimattomammin lähinnä tilattomien perheiden tyttärien kanssa.

Säätyaseman epämääräisyyden aiheuttamat valinnat tulevat hyvin esiin myös Hauhon Kyttälässä asuneen palttinankutoja Erkki Lindstedtin perheessä. Tyttären palvelivat säätyläisaloilla piikoina mutta vihittyjen luettelossa heidät on merkitty kuitenkin neideiksi. Perheen vanhin tytär Anna Brita Lindstedt asui Kuhmalahdella aatelisen kersantti von Delwigin emännöitsijänä. Heille syntyi vapaasta liitosta kymmenen vuoden aikana kolme aviotonta lasta. Mahdotonta on tietää, hyväksyivätkö Anna Britan vanhemmat tilanteen vai eivät. Saattoi tietysti olla jopa niin, että säätyläistaustaiset köyhät perheet hyväksyivät mieluummin tyttären solmiman suhteen aateliseen mieheen kuin että hän olisi avioitunut esim. talonpoikaisen rengin kanssa. Näin voikin ajatella, että pyrkimys pysytellä omassa säädyssä 1700-luvun lopulla, jopa lisäsi aviotonta syntyvyyttä. Säädynmukainen suhde ilman avioliittoa saatettiin nähdä hyväksyttävämpänä ratkaisuna kuin avioituminen alempaan säätyyn.

Käsityöläisillä, sotilailla ja muilla tilattomilla yhteinen piirre, säätytaustaan katsomatta, oli miehen elämänkaari ja hänen työkykynsä. Ne muovasivat koko perheen elämänkulun ja myös kotitalouden koon ja muodon.⁶⁸⁵ Tutkittujen

⁶⁸⁴ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Lastenkirja 1792–1822, Tuittula: ”öä barn Eva Ulrika lära svenska men förstår inte språket”.

⁶⁸⁵ Vainio-Korhonen 1998, s. 120.

käsityöläisiin lukeutuvien perheiden yhdistäväksi tekijäksi koitui isän kuolema, joka pudotti tasapuolisesti perheet taustasta riippumatta lähinnä itsellisten joukkoon. Pudotus käsityöläisillä oli ehkä vielä rajumpi kuin sotilaiden ja itsellisten perheillä, jotka saattoivat tietyllä tavalla hyväksyä alun alkaen oman epävarman asemansa. Käsityöläiset saattoivat olla jopa säätyläisperheiden jälkeläisiä mikä jyrkensi sosiaalisen aseman pudotusta. Suurin osa tutkimuksessa mukana olleista yhdeksästä käsityöläisen tyttärestä oli naisleskien tyttäriä. Vain kahdella naisella isä oli elossa, kun tytär tuli raskaaksi. Avioton syntyvyys siis tässä ryhmässä sitoutui tiukasti leskien tyttäriin. Kun käsityöläisissä kuoli, tyttäret ja leski siirrettiin palkollisiin ja itsellisiin. Tällöin muodostui äidin ja tyttären muodostamia kotitalouksia tai sitten äiti sai kodin yhden aikuisen lapsensa luota mutta muiden oli mentävä palvelukseen muualle.

7.5 Leskiäidit ja tyttäret

Edellisten selvitysten jälkeen käy ilmi, että leskinaisten tyttäret säätyyn katsomatta päätyivät Hauholla erittäin usein aviottoman lapsen äideiksi. Se viittaa heidän avioitumismahdollisuuksiensa heikkenemiseen ja siihen, että isän merkitys oli naisen avioitumiselle oleellinen. Tilanne oli suunnilleen sama kaikissa maaseudun yhteiskuntaryhmissä. Isän kuollessa tytär menetti asemansa, mikä vaikutti mahdollisuuteen saada puoliso omasta säädystä. Naislesketkin yksinkertaisesti putosivat pois säädystään, eikä mikään pystynyt muuttamaan tilannetta. Erilaiset leski- ja orpokassat auttoivat taloudellisesti mutta eivät tuoneet takaisin menetettyä arvoasemaa tai parantaneet jälkeläisten elämää. Kassoja oli kuitenkin vain kaupungeissa, joissa käsityöläisten asema oli taloudellisesti parempi. Maaseudulla naislesken piti turvautua vaivaisapuun.⁶⁸⁶

Toisin kuin vielä 1600-luvulla, leskinainen oli 1700-luvulla vain harvoin aviottoman lapsen äitinä. Ainoastaan 11 leskeksi merkittyä naista synnytti aviottoman lapsen vuosina 1770–1815.⁶⁸⁷ He olivat todennäköisesti kaikki tilattomien miesten leskiä. Tutkimusaineistossa ei ollut ainuttakaan leskeä, koska heidän taustaansa ei pystynyt varmuudella selvittämään. Saattaa olla, että moni oli pitäjään alun perin aviomiehensä kanssa muuttanut ja jäänyt sitten leskeksi. He eivät ainakaan heti palanneet tulopitäjään miehen kuoleman jälkeen, vaan jäivät Hauholle ja elättivät itsensä piikoina tai itsellisinä. Kun avioton lapsi syntyi, he mahdollisesti palasivat sukunsa pariin sinne, mistä olivat tulleet.

⁶⁸⁶ Pulma 1994, s.44–46.

⁶⁸⁷ Niissä naisissa, joiden taustaa ei pysty selvittämään, saattaa olla leskiä. Syntyneiden luettelosta naisen leskeys ei aina paljastu, joten jos naista ei löydy rippikirjoista, asia jää epäselväksi. Pitäjässä pidempään asuneet aviottoman lapsen synnyttäneet lesket on tarkkaan merkitty rippikirjoihin esim. merkinnällä ”qp. enk.” Heidän taustansa kuitenkin jää useimmiten hämärän peittoon, koska tarkka identifiointi ei onnistu.

Tilanteen hahmottamiseksi leskeyden osalta kannattaa ensin tarkastella Hauhon väestötauluista koottua naisleskien määrää eri sosiaaliryhmissä. Lesket merkittiin väestötauluissa erilleen naimisissa olevista. On kuitenkin vaikeaa sanoa, muodostiko leski oman talouden esimerkiksi poikansa perheen sisällä. Hän saattoi asua omassa mökissään pihapiirissä nuorempien lastensa kanssa mutta kuitenkin olla päivittäisessä kanssakäymisessä poikansa perheen kanssa. Epäselväksi jää, laskettiinko hänet ja lapset väestötauluissa silloin erilliseksi taloudeksi vai ei. Tällaiset naislesket kuitenkin erosivat oleellisesti niistä leskistä, jotka elivät lapsineen kylällä ilman tukiverkostoa.

Taulukko 23. Naisleskien osuus prosentteina naimisissa olevista perheenpäistä Hauholla vuosina 1775–1800.

Naislesket:	1775		1785		1795		1800	
		%		%		%		%
Säätyläiset	43	27,9	39	23	41	31,7	41	12,2
Talolliset	451	11,5	434	13,8	484	9,7	475	12,6
Torpparit	103	12,6	106	6,6	102	1,9	125	8,8
Käsityöläiset	53	3,7	54	1,8	53	5,6	52	23
Sotilaat	108	9,2	99	-	94	-	99	10
Itselliset	119	27,7	149	40,2	168	37,5	132	26,5
Vaivaiset	69	33,3	69	46,3	32	12,5	24	37,5
Yhteensä:	946	100	950	100	974	100	948	100

Lähde: Hauhon seurakunnan väestötaulut 1775–1800.

Taulukossa eri kotitalouksien määrä on arvioitu siten, että jokaisen sosiaaliryhmän naimisissa olevat miehet ja lesket on laskettu yhteen. Heidän määrästään on laskettu naisleskien osuus. Tulos ei ole tarkka kuva siitä, miten paljon Hauholla oli leskien muodostamia kotitalouksia. Se kertoo kuitenkin siitä, kuinka paljon naisleskiä oli merkitty tiettyyn sosiaaliryhmään. Osa heistä muodosti kotitalouden joko asumalla yksin tai sitten kuulumalla johonkin suurempaan viralliseen kotitalouteen.

Suurin määrä naisleskiä suhteessa perheisiin oli ylimmissä ja kaikkein alimmissa sosiaaliryhmissä. Taulukko kertoo ennen kaikkea siitä, että ylimmissä ryhmissä naiset säilyttivät parhaiten sosiaalisen asemansa jäätyään leskeksi. Samalla taulukko kertoo suhtautumisesta leskinaisen asemaan ja säätyyn 1700-luvun lopulla. Varakas tai maata viljelevä suku turvasi naisen aseman, vaikka isä tai aviomies olisikin kuollut. Torppareihin, käsityöläisiin ja sotilaisiin kuuluvia naisleskiä ei näyttäisi olevan ollenkaan tai sitten heitä oli 1700-luvun lopulla vain muutama. Naisleskien määrä kasvoi erityisesti itsellisten keskuudessa, mikä ei tietenkään tarkoita sitä, että itsellismiesten kuolleisuus olisi ollut tavallista suurempaa. Leskeksi jääneet tilattomien miesten vaimot yksinkertaisesti putosivat

väestötauluissa epämääräiseen itsellisten joukkoon. Sama ilmiö oli jo 1600-luvun henkikirjoissa, joista on vaikea arvioida tilattomien leskien määrää, koska leskeyttä ei erikseen mainita muilla kuin talollisilla. Aivan samanlainenhan oli tilanne naimattomien naisten suhteen. Tilanne näyttää hieman tasoittuvan 1800-luvulla, koska tällöin käsityöläisten ja sotilaiden lesket näyttävät jo säilyttäneen miehensä aseman ainakin väestötauluissa.

Vaivaisapuun joutui turvautumaan yhä suurempi joukko leskinaisia, joiden tausta oli aiemmin voinut olla lähes mikä tahansa. Käytäntö väestötauluissa kuvastaa myös suhtautumista naisleskiin laajemminkin. Kansanperinne kertoo, että leskeys oli naiselle surkea kohtalo. Pahimmillaan se toi kurjuutta ja jopa suoranaista nälänhätää. Silti kuvaa surkeasta kohtalosta on liioiteltu, koska todellisuus saattoi olla myös aivan toinen.⁶⁸⁸

Yhdenkään sosiaaliryhmän miehelle leskeksi jääminen ei silti merkinnyt samaa kuin naiselle. Miesleskiä oli vähän verrattuna naisleskiin. Leskeksi jäänyt mies saattoi avioitua suhteellisen helposti ja nopeasti uudelleen. Naisleskien määrä Hauholla oli vuosina 1770–1800 kokoajan noin 10 % yli 15-vuotiaiden naisten määrästä. Heidän määränsä kuitenkin nousi nopeasti, sillä vuonna 1810 leskiä oli Hauholla jo lähes 18 %, mikä kertoo vuoden 1808 Suomen sodan ja punatauti-epidemian vaikutuksista.⁶⁸⁹ Yhä enemmän alkoi siis 1800-luvun alussa olla isän tai aviomiehen asemaa vailla olevia tilattomia naisia. Vaikka heidät alettiinkin tasaisemmin luokitella eri sosiaaliryhmiin, niin se ei poistanut heidän ja heidän lastensa aseman epävarmuutta eikä varsinkaan köyhyyttä.

Olisi mielenkiintoista tietää, kuka harvoista naisleskistä 1700-luvun lopulla sai pitää väestötauluissa miehensä torppari-, käsityöläis- tai sotilasaseman. Luultavasti vain varakkaimmat säätyläistäustaiset naislesket. Myös se, oliko naisella aikuinen poika, ratkaisi erittäin paljon. Poika saattoi jatkaa isänsä ammatissa, jolloin äidinkin asema pysyi entisenä. Pojan asema ja sääty ratkaisivat leskiäidin säädyn, mikäli tämä asui poikansa luona. Jos pojan asema muuttui, muuttui asiakirjoissa myös leskiäidinkin asema. Tilattomien ryhmissä aikuiset pojat eivät välttämättä kyenneet turvaamaan leskiäidin elantoa, jolloin tämä vielä varmemmin putosi asiakirjoissa itselliseksi tai vaivaiseksi. Jos tällaisella leskiäidillä oli alaikäisiä tyttäriä, heidän asemansa asiakirjoissa laski myös.

Hauholla naimattomien naisten määrä tilattomien keskuudessa nousi samaan aikaan kun avioton syntyvyys. Naimattomien naisten määrä talollisten keskuudessa väheni ja vastaavasti torpantytöiden määrä nousi nopeasti. Tilattomia kaikista naimattomista naisista oli tasan puolet eli 50 % vuonna 1775, mutta vuonna 1800 heidän määränsä oli noussut hieman yli 60 %. Vastaavasti talollisnaisten määrä väheni 38,3 %:iin tultaessa vuoteen 1800. Talollisperheistä syntyneiden naisten lukumäärä tuskin laski, mutta merkitsemistapa noudatti tiukkaa patrilinearisuuden

⁶⁸⁸ Toivanen 2005, s. 85–89.

⁶⁸⁹ HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Väestötaulut 1749–1790, 1791–1835.

linjaa, jossa ydinperheen ulkopuoliset naiset merkittiin joko piiioksi tai tilattomiksi eikä talollisen tyttäreiksi.

Naimattomien tilattomien naisten määrän kasvu keskittyy erityisesti juuri 1790-luvun lopulle. Edellisestä taulukosta voitiin havaita, että naisleskien määrä alkoi kasvaa jo 1780-luvulla juuri itsellisten ja vaivaisten ryhmissä. Väkiluku ei juuri kasvanut, joten eri-ikäisten naisten päätyminen isän tai aviomiehen kuoleman tai vain aseman muutoksen seurauksena alempiin ryhmiin ruokki selvästi aviotonta syntyvyyttä. Juuri näistä väestötaulukojen kaikkein vaikeimmin hahmotettavista itsellisten ja palkollisten ryhmistä tulivat aviottomien lasten äidit.

Naimattomia talollismiehiä oli Hauholla 61,4 % ja naimattomia tilattomia miehiä vain 38,6 % vuonna 1775. Vuonna 1800 naimattomia talollismiehiä ja tilattomia miehiä oli jo jokseenkin yhtä paljon. Kehitys naimattomien naisten kohdalla kulki päinvastaiseen suuntaan. Tilattomia naimattomia naisia oli vielä vuonna 1775 enemmän kuin tilattomia miehiä. Vuoteen 1800 tultaessa tilanne näyttää tasaantuvan. Kehitys naimattoman väestön määrissä 1700-luvun lopulla oli nopeaa ja se tapahtui täsmälleen samaan aikaan kun avioton syntyvyys kasvoi. Taulukko kertoo hieman myös siitä, että tilattomien ja talollisten ryhmät alkoivat erottautua selkeämmin tultaessa 1800-luvulle.

Taulukko 24. Naimattomien naisten ja miesten määrät Hauholla vuodesta 1775 vuoteen 1800.

Asema:	1775		1800	
		%		%
Talollisnaisia	284	50	225	38,3
Tilattomia naisia	286	50	363	61,7
Yhteensä	570	100	588	100
Talollismiehiä	299	61,4	255	49,3
Tilattomia miehiä	188	38,6	262	50,7
Yhteensä	487	100	517	100

Lähde: Hauhon seurakunnan väestötaulut 1775–1800.

Tilattoman leskinaisen pojan asema oli parempi kuin tyttären, jos mittana pidetään sosiaalisessa asemassa pysymistä. Miehillä oli tarjolla erilaisia uravaihtoehtoja, vaikka isä olisikin kuollut varhain. Miehoilalaisella reservinsotilas Juho Idillä ja hänen vaimollaan oli kaikkiaan yhdeksän lasta. Vanhimmat tyttäret lähtivät heti ripille päästyään piiioksi. Vanhin tytär Kaisa lähti 17-vuotiaana piiiaksi Vuolijoen ratsutilalle ja viipyi siellä muutaman vuoden 1800-luvun alussa. Sen jälkeen hän muutti Pälkäneelle. Tyttärinä Anna Id palasi raskaana takaisin kotiin. Isää hänen aviottomalle lapselleen ei vuoden 1807 kastettujen luetteloon merkitty. Isä Juho kuoli punatautiin vuonna 1809 ja perheeseen jäi leskiäiti ja joukko alaikäisiä lapsia. Pojista Kustaa päätyi suutariksi ja Taneli räätäliksi. Nuorin tytär

Maria lähti piiaksi Lehdesmäkeen ja palasi vuonna 1826 takaisin kotiin – raskaana. Tilanne oli kuvaava: leskiäidin tyttäristä kaksi päätyi aviottoman lapsen äideiksi mahdollisesti epäonnistuen avioliiton solmimisyrityksissä, kun taas pojat turvasivat asemansa käsityöläisammateilla.

Isänsä menettäneiden tyttären ongelmallinen tilanne syntyi helposti. Perheessä ei äidin kuoleman jälkeen tapahtunut mitään suurempia näkyviä muutoksia. Tosin äidin poismeno oli ehkä tunnetasolla raskasta lapselle ja nuorelle aikuiselle. Äidin merkitys perheissä näkyy siinä, että useat aviottoman lapsen synnyttäneistä naisista asuivat nimenomaan yhdessä äitinsä kanssa. Elossa oleva äiti takasi ehkä kaikkein parhaiten sen, että naiselle ja aviottomalle lapselle löytyi koti veljen perheessä. Leskeksi jäänyt äiti ei pystynyt turvaamaan tyttäriensä taloudellista ja sosiaalista asemaa avioliittomarkkinoilla, mutta he pystyivät kuitenkin tarjoamaan pitkäaikaista turvaa silloin kun naimaton tytär sitä syystä tai toisesta tarvitsi. Näinhän tapahtui esimerkiksi Idin perheessä. Molemmat tyttäret turvautuivat raskaaksi tultuaan ensimmäiseksi omaan äitiinsä. Äidin ja tyttären muodostamat kotitaloudet, jotka Laslettin luokituksessa on tulkittu ydinperheiksi, olivat aikakaudella varsin yleisiä. Tosin ne yleensä liittyivät kiinteästi johonkin toiseen ydinperheeseen, jolloin on vaikea sanoa oliko kyseessä kaksi erillistä kotitaloutta vai yksi laajentunut kotitalous.

Taulukko 25. Tutkitun 101 hauholaisen naisen isän asema ja naisen oma asema aviottoman lapsen syntymähetkellä.

Isän asema:	Ei isää*	Isä elossa
Säätyläinen	6	2
Talollinen	13	9
Lampuoti	5	2
Torppari	6	8
Käsityöläinen	7	2
Sotilas	12	18
Itsellinen	5	6
Yhteensä:	54	47

Edellisiä leskeytymiseen liittyviä tekijöitä suhteessa aviottomaan syntyvyyteen, korostaa myös tutkittujen 101 hauholaisnaisen tausta. Suurin osa tutkituista naisista oli menettänyt isänsä ennen aviottoman lapsen syntymää. Näiden lisäksi oli vielä viisi tapausta, joissa aviottoman lapsen synnytys ja isän kuolema tapahtuivat suunnilleen samaan aikaan. Taulukosta näkyy, että yli puolet tutkituista aviottoman lapsen synnyttäneistä naisista oli naislesken lapsia. Täysin orpoja näistä naisista oli 15. Vailla jompaakumpaa tai molempia vanhempia oli siis 65 naista, koska 11 naiselta kuoli äiti ennen aviottoman lapsen syntymää. Vain kaksi naista säätyläisten joukossa synnytti aviottomia lapsia, kun isä oli elossa. Tällöin kyse oli Zitoniusten

sisaruksista, joiden iäkkään armeijan hantlankarina toimineen isän sekä säätyläisyys että oma asema olivat jo hieman kyseenalaisia. Silti vanhemmat oppia saaneen nimismiehen poikana ja talollisen tyttärenä asettuivat kyläyhteisössä tilattomien perheiden yläpuolelle.

Naisten äidit olivat leskeytyessään useimmiten iäkkäitä. Tiedot äidin leskeytymisiästä löytyivät 34 perheestä. Heistä 25 leskeytyi yli 45-vuotiaana ja vain yhdeksän naista sitä nuorempina. Useimmiten aviottoman lapsen synnyttänyt tytär oli siis juuri naimaiässä tai siihen tulossa isän kuollessa. Tähän samaan isättömien joukkoon voisi vielä lukea ne viisi naista, joille avioton lapsi syntyi samana vuonna tai vuotta ennen isän kuolemaa. Isän sairastelu oli ehkä aiheuttanut sen, että perheessä oli tapahtunut uusia järjestelyjä, jotka olivat saattaneet heikentää naisen asemaa. Nainen on tietysti saattanut myös tästä syystä pyrkiä solmimaan avioliiton mahdollisimman nopeasti turvatakseen tulevaisuutensa ja aloittanut kenties harkitsemattoman esiaviollisen seurustelun.

Vähiten äidin leskeytyminen vaikutti tyttären tilanteeseen sotilaiden perheissä. Suurimmalla osalla sotilaantyttäristä oli isä elossa, kun avioton lapsi syntyi. Nämä sotilaantyttärien isät olivat varsin nuoria tyttären tullessa raskaaksi. Seitsemästätoista tutkitusta sotilaantytärestä kolmellatoista isä oli alle 60-vuotias. Joukossa oli jopa neljä alle 50-vuotiaasta isää. Yli 60-vuotias isä oli vain siis neljällä naisella. Talollisilla tilanne oli lähes päinvastainen: isä oli yleensä iäkäs, kun tytär synnytti aviottoman lapsen. Kymmenestä talollisentyttäristä kuudella isä oli jo yli 60-vuotias ja peräti kahdellatoista naisella ei isä enää ollut elossa.

Isän kuolema siirsi toisinaan jopa säätyläisen tyttären samalle tasolle sotilaan- tai torpparintyttären kanssa. Molempien oli mentävä palvelukseen, koska perheellä ei ollut varaa elättää heitä. Molemmat kuitenkin säilyttivät enemmän tai vähemmän tiedon taustastaan ja pyrkivät hakeutumaan omansäätysten miesten seuraan. Kuitenkin se, että naisella itsellään ei ollut vakiintunutta asemaa yhteisössä, oli ongelma avioliiton suhteen. Hän oli asiakirjoissa piika tai itsellisenainen, jolla ei todellisuudessakaan ollut varallisuutta tai myötäjäisiä. Päätyminen esiaviollisena aloitetun suhteen jälkeen naimisiin, oli epävarmaa. Turvattomalla ja isättömällä köyhällä naisella ei ollut puolustajia, mikäli mies rikkoi avioitumislupauksensa ja hylkäsi hänet.

7.6 Moraalinen rappio vai selviytymistarina?

Tilattomien koko elämä nähdään jopa tutkimuksissa esimodernilla ajalla epätoivon sävyttämänä jatkuvana kamppailuna: se oli toisten nurkissa elämistä, pelkoa mierontiestä, vaeltelua paikasta toiseen niskassa leijuvan palveluspakon lisäksi.⁶⁹⁰ Jatkuvana uhkana oli lopullinen kurjuus, taudit ja nälkäkuolema maantielle. Kirjava tilattomiksi merkitty väestöryhmä tuskin 1700- ja 1800-luvun

⁶⁹⁰ Esim. Wilmi 2003, s. 233.

taitteessa näki omaa asemaansa näin tuskallisena ja pelottavana. Heillä oli runsaasti erilaisia keinoja selviytyä sekä monia valinnan mahdollisuuksia. Muuttaminen ja palveluspaikkojen vaihto voidaan nähdä aivan yhtä hyvin myönteisinä asioina, jotka antoivat mahdollisuuksia parantaa omaa asemaa ja tuoda sitä kautta turvaa ja vakautta.

Mielenkiintoinen esimerkki tästä on aatelisen von Qvantenin suvun naisten kohtalo, johon on kiinnitetty paljon huomiota varhaisemmassa kirjallisuudessa ja jolle etsittiin lukuisia erilaisia teorioita ja syitä. Keskustelu kuvastaa hyvin omaa aikaansa 1900-luvun alussa, joka yhä edelleen heijastuu myös nykyisiin käsityksiin 1700-luvun elämästä. Johtuiko aatelissuvun naisten moraalinen rappio, siitä, että sukuun oli päässyt ”sekoittuimaan” alempisäätystistä verta? Tämähän seurausta oli, että koko suku lopulta ”vajosi yhteiskunnan alimmille tasoille kulkureiksi ja julkisiin naisiin saakka”.⁶⁹¹ Yhtä hyvin kuin rappiosta voisi kyse olla yhden suvun ja sen naisten selviytymistarinaa yhteiskunnan rajujen muutosten keskellä. Keskustelu osaltaan kuvastaa sitä kuinka käsite ”suku” voimakkaasti miellettiin 1900-luvulla tiukan patrilineaarisena kokonaisuutena, vaikka käsitykselle ei ole muita kuin ideologisia perusteita.

Anna Johanna von Qvanten ilmestyi 30-vuotiaana 1790-luvun lopulla Hauhon Lautsian kartanoon sisäpalvelijattareksi. Hän synnytti kartanossa aviottoman pojan vuonna 1799. Lapsen isäksi ilmoitettiin kersantti ja säätyläismies Carl Henrik Brumir. Avioton lapsi oli Anna Johannalle jo toinen. Ensimmäinen lienee syntynyt Kuhmalahdella.⁶⁹² Anna Johanna oli ollut vasta 21-vuotias ensimmäisen aviottoman lapsensa syntyessä. Nuorella iällä synnytetty avioton lapsi ei ollut vaikuttanut Anna Johannan palveluspaikkojen saantiin säätyläistiloilta. Kersantti Brumir ja Anna Johanna eivät avioituneet. Ilmeisesti yhtenä syynä oli se, että molemmat olivat köyhiä, vaikka samansäätystisiä. Vuonna 1804 Anna Johanna avioitui 36-vuotiaana hauholaisen reservinsotilas Aleksanteri Aspin kanssa. He asuivat ensin Hauhon Tuittulassa ja Matkantakana, kunnes muuttivat Lammille.

Anna Johannan sinänsä aikakaudelle täysin tavanomaista elämäntapa-aloa kummeksui jo 1930-luvulla vapaaherra Tor Carpelan. Hän kokosi yhteen tietoja Suomen aatelissuvuista kokoomateostaan varten, ja oli löytänyt von Qvanten -suvusta ennen tuntemattoman sukuhaaran. Carpelan pohti artikkelissaan syitä, miksi tässä yhdessä sukuhaarassa oli niin monia aviottomia lapsia, köyhyyttä ja ”rappiota”. Carpelan arveli, että syiden etsintä vaatisi pitkällisen työn historian eri lähteiden parissa. Jostakin oli hänen mukaansa sukuun tullut taipumusta siveettömyyteen, joka yhdessä taloudellisten tekijöiden kanssa oli alkanut periytyä aiheuttaen ”taloudellisen, älyllisen ja moraalisen rappion” ja siten pudottanut sukuhaaran auttamatta yhä alemmas ”rahvaan joukkoon”.⁶⁹³

⁶⁹¹ Jutikkala 1954, s. 57–66. Carpelan 1930.

⁶⁹² Maininta toisesta aviottomasta on Tor Carpelanilta. Tosin hän ei anna aatelissukuja koskevassa kirjassaan asiasta tarkempia tietoja, ei edes sitä, missä aviottomat lapset syntyivät. Carpelan 1958, s. 839–846.

⁶⁹³ Carpelan 1930, s. 152–155.

Anna Johanna von Qvanten oli syntynyt Kuhmalahdella Noksoisten tilalla. Äiti Anna Feirich oli ollut emännöitsijänä kornetti Ludvig Otto von Qvantenin virkatalossa ja synnyttänyt tälle aviottoman pojan. Anna Feirich kuului baltiansaksalaiseen säätyläisperheeseen, joka sotien seurauksena oli päätyneet Inkerinmaalta pakolaisiksi Suomeen.⁶⁹⁴ Pari solmi kuitenkin avioliiton, ja tytär Anna Johanna von Qvanten syntyi aviolapsena. Perhe kasvoi vielä viidellä lapsella, joista osa kuoli pieninä. Perheen kohtalokkaaksi ongelmaksi muodostui isän kuolema vuonna 1787. Leski Anna Feirich ei mitenkään pystynyt turvaamaan alaikäisten naimattomien tyttäriensä säädynmukaista avioitumista.

Perheen pojat onnistuivat tyttäriä paremmin sijoittumisessa entiseen säätyyn. Poika Claes Henrik onnistui ensin parantamaan asemaansa. Sen mahdollistivat hyvät avioliitot ja aateliselle avoin sotilasura Ruotsin armeijassa. Tosin hänen kerrotaan joutuneen myöhemmin holhoukseen epäsäännöllisen elämänsä vuoksi.⁶⁹⁵ Sisarten tie sitä vastoin kulki aikakaudella laadituissa säätyasteikoissa alaspäin. Neidoilla ei ollut tarvittavaa varallisuutta ja asemaa, joka olisi mahdollistanut avioliiton aatelistoon tai edes säätyläistöön. Sofia Maria avioitui ratsumiehen kanssa, ja Anna Johanna siis lopulta ruotusotilaan kanssa. Sisarista Ester Helena jäi naimattomaksi. Hän päätyi ilmeisesti Vaasan hospitaaliin ja eli myöhemmin kaupungin lähellä aviottoman lapsensa kanssa.⁶⁹⁶

Alku suvun jakautumiselle oli hyvin tyypillinen. Kantaisä Jost von Qvanten aateloitiin vuonna 1650, jolloin aateloitiin ennennäkemättömän paljon sukuja. Hänellä oli kaksi poikaa, joilla molemmilla oli useita poikia. Vasta-aateloidulla miehellä ei ollut sen paremmin sukuverkostoa kuin omaisuuttakaan Ruotsin valtakunnassa. Ei ole yllätys, että Jost von Qvantenin nuorempi poika Gustav Adam aloitti sen sukuhaaran, jonka katsottiin myöhemmin päätyneen rappiolle. Aatellisuvuissa perinteisesti lähes kaikki omaisuus jäi vanhimmalle pojalle. Jo Gustav Adamin tyttärellä mainitaan olleen avioton lapsi kartanon rengin kanssa.⁶⁹⁷ Pojalla luutnantti Claesilla oli kahdesta eri avioliitosta peräti 14 lasta, joista tytär Brita Catarina tuomittiin vuonna 1763 lapsenmurhasta.⁶⁹⁸ Hänen sisarensa Hedvig Margareta puolestaan synnytti kaksi aviotonta lasta Kuhmalahdella. He olivat mainitun Hauholle päätyneen Anna Johanna von Qvantenin tätejä. Luutnantti Claes von Qvanten kuoli vuonna 1770, ja osittain sen seurauksena nuorimmat lapset menettivät isän tuoman säätyaseman ja siirtyivät maaomaisuutta vailla tilattomien joukkoon. Tarkasteltaessa von Qvantenien sukutaulua patrilineaarisesti voidaan todeta, että avioton syntyvyys on aina nuorimman sukuhaaran ongelma. Suvun vanhimmassa päähaarassa, jossa maaomaisuus periytyi, pysyttiin koko ajan ylemmässä säädyssä.

⁶⁹⁴ Nallinmaa-Luoto 1995, s. 107–130.

⁶⁹⁵ Jutikkala 1954, s. 65.

⁶⁹⁶ Carpelan 1958, s. 839–846. Carpelan ei matrikkelissaan mainitse mitään Ester Helenan vaiheista. Tieto on saatu Eino Jutikkalan kirjoittamasta Noksoisten tilaa koskevasta luvusta teoksessa Sahalahden historia II, s. 65. Tosin siinä hän ei mainitse nimeä, mutta Ester Helena on ainoa mahdollinen sisarusarjasta.

⁶⁹⁷ Jutikkalan 1954, s. 58–59.

⁶⁹⁸ Rautelin 2009, s. 134–135.

Anna Johanna von Qvantenin setä vuonna 1749 syntynyt Carl Adolf oli torpparina Kuhmalahdella. Hän avioitui talonpoikaisen naisen Anna Erkontyttären kanssa vuonna 1774 ja parilla oli tällöin jo avioton poika Otto Fredrik ja avioton tytär Christina Regina. Avioliitossa parille syntyi vielä 12 lasta. Tyttäristä Beata Catarina synnytti kaksi aviotonta lasta Jämsässä vuosina 1810 ja 1812. Hän oli siis Anna Johannan serkku. Beata oli aateluudestaan huolimatta asemaltaan torpantytär, joka muiden torpantyttärien tapaan lähti palvelukseen. Hänen mahdollisuutensa avioitua olivat yhtä hyvät tai heikot kuin muillakin torpantyttärillä sukutaustaan katsomatta.

Beata Catarinan veli Otto Fredrik onnistui päätyämään ensin kersantiksi ja ratsumestariksi. Hän siis pysytteli säätyläisyyden alimmalla tasolla. Otto Fredrik kuitenkin avioitui tilattoman naisen kanssa vuonna 1799. Kaksi hänen tyttäristään synnytti aviottoman lapsen 1800-luvun alussa. Syynä oli jälleen osittain se, että isä kuoli jo vuonna 1808. Tyttärien aviottomat lapset syntyivät vasta sen jälkeen mikä oli tyypillistä yleensä aviottomalle syntyvyydelle. Viimeisin aviottoman lapsen synnyttäjä oli Otto Fredrikin pojantytär Henrika Serafia, joka synnytti aviottoman pojan Kuhmalahdella vuonna 1847. Yhteenlaskettuna siis seitsemän von Qvanten -nimistä naista synnytti aviottomia lapsia vuosien 1741–1847 aikana. Mukaan voisi lisätä vielä ne naiset, jotka synnyttivät lapsia suvun miehille ennen avioliittoa. Heitä oli ainakin kolme.⁶⁹⁹ Aatelisten aviottomista lapsista Carpelan ei ole tehnyt tilastoa eikä pohtinut sille syytä.

Väite von Qvantenien ns. ”älyllisestä rappiosta” perustuu osittain siihen, että sukua oli usein käräjillä riitelemässä omaisuudenjaoista. Näennäisesti oikeusjutut vaikuttivatkin usein lähinnä surkukupaisilta.⁷⁰⁰ Tämä tuskin kertoo siitä, että heidän luonteensa olisi ollut jotenkin tavallista yksinkertaisempi tai edes normaalia riitaisempi. Pikemminkin kyse oli epätoivoisesta yrityksestä pitää kiinni siitä vähästä omaisuudesta mitä heillä oli enää jäljellä. Perinnönjaot pilkkoivat maaomaisuutta koko ajan pienemmäksi, ja aatelistolla säädynmukainen elämä vaati omaisuuden jatkuvaa suurenemista tai ainakin sen pysymistä vakaana. Kun suku ei pystynyt kartuttamaan omaisuuttaan avioliitoilla tai muilla keinoilla, se köyhtyi – tai aikakauden sanamuotoa käyttäen ”alkoi vajota rahvaaseen”.

Tavallaan von Qvantenien kohtalo 1700-luvulla kuvastaa hyvin sitä, miten tärkeää nimenomaan aatelistolle oli säädynmukaisuuden vaaliminen avioliitoissa. Tultaessa 1700-luvulle hierarkkisen sääty-yhteiskunnan vaatimus oli huipussaan, vaikka siihen alkoi olla mahdotonta päästä. Väestönkasvu ja rauhan aika aiheuttivat sen, että lapset jäivät henkiin eikä kaikille löytynyt virkaa tai aviopuolisoa, joka olisi säilyttänyt suvun aseman. von Qvantenien suvun kommentointi ja hämmästely 1900-luvulla kuvastaa myös erinomaisesti sitä kuinka patrilineaarinen ja hierarkkinen käsitys suvusta oli tuolloin omaksuttu täysin itsestään selväksi asiaksi. von Qvantenit nähdään vain patrilineaarisena kokonaisuutena. Se, että he kantoivat miehen kautta periytyvää sukunimeä sekä hallitsijan myöntämää aatelistarvoa on

⁶⁹⁹ Carpelan 1958, s. 839–846.

⁷⁰⁰ Eino Jutikkalan kommentti von Qvantenien käräjäjutuista teoksessa Sahalahden historia II.

asettanut heidät huomion kohteeksi, vaikka heidän toimissaan ei varsinaisesti ole mitään outoa tai poikkeuksellista.

Kun vertaillaan von Qvantenien suvun pää- ja sivuhaaran perheitä 1700-luvulla, voidaan tehdä eräs mielenkiintoinen havainto. Varakkaan pääsukuhaaran perheissä lapsikuolleisuus oli suurta. Esimerkiksi Sahalahden Haapaniemen Frederik von Qvantenin ja Elisabet von Wallvijkkin 8 lapsesta 1730- ja 1740-luvulla kuoli viisi ja vain kolme eli aikuiseksi. Samoin muissa pääsukuhaaran varakkaimissa perheissä lapsia kuoli enemmän kuin pysyi hengissä. Tämä piti pääsukuhaaran pienenä ja varmisti sen pysymisen myös säädyssä. Jos isä oli varakas, niin hänen kuolemansaakaan ei aiheuttanut tyttärien säädystä putoamista. Tyttäret saivat hyvät myötäjäiset, löysivät aatellisen aviopuolison ja vain yksi tai kaksi poikaa jakoi omaisuuden.

Sen sijaan nuoremmassa von Qvanten -sukuhaarassa tilanne oli aivan päinvastainen. Syntyvyys oli suurta ja lapsia jäi paljon henkiin. Nuorempi, aviottomuutta tuottanut sukuhaara laajeni niin, että kantaisästä lukien neljännessä sukupolvessa oli yksitoista aikuista von Qvanten -nimistä henkilöä. Päähaarassa vastaava määrä neljännessä polvessa oli kolme henkilöä.⁷⁰¹ Kolme naista nuoremman sukuhaaran neljännessä polvessa synnytti aviottomia lapsia, joten aviottomuuden määrää voisi jopa sanoa pieneksi ottaen huomioon lapsien määrän ja perheiden sosiaalisen laskun ajan säätyjärjestelmässä. Suurin osa tyttäristä avioitui tilattomien miesten kanssa ja synnytti lapsensa vasta avioliitossa. Näin ollen voidaan sivuuttaa puheet siitä, että von Qvanten -suvun naiset olisivat olleet moraaliltaan rappeutuneita. Epävarmaa on sekin, mahtoiko yksikään aviottoman lapsen äidiksi päätyneistä von Qvanteneista todella edes toimia ”julkisena naisena” eli prostituoituna.

Vastaava kuvio tapahtui Hirnién säätyläissuvussa. Siltavouti Håkan Hirnille syntyi kolmesta avioliitosta yhteensä 12 lasta. Luultavasti hänen kaikki kolme vaimoaan olivat tilattomia naisia, mikä sekin heikensi jälkeläisten asemaa avioliittomarkkinoilla. Håkan Hirn itse kuoli vuonna 1761 ja leski siirtyi lukuisine lapsineen ja lapsipuolineen itsellisten joukkoon. Anna Maria Håkanintytär Hirn synnytti vuonna 1769 piikana ollessaan aviottoman lapsen. Isä oli maanmittari Herman Silvan. Anna Maria oli rippikirjan mukaan piika ja sittemmin itsellinen Hauhon Vitsiälän kylässä. Näennäisesti kyse oli siis epäsäätyisestä suhteesta, sillä syntyneiden luettelon mukaan lapsen vanhemmat olivat piika ja säätyläismies. Kyse oli samalla kertaa epäsäätyisestä ja samansäätyisestä suhteesta, joka ei johtanut avioliittoon. Anna Maria avioitui myöhemmin puusepän kanssa.

Anna Marian sisar Ulrika Hirn kävi läpi lähes täydellisesti sisarensa kohtalon. Hänkin synnytti Vitsiälän Tekkarin puustellissa vuonna 1783 aviottoman pojan aatelliselle kersantti Carl Gustaf Blåfieldille. Ulrika avioitui myöhemmin pellavankutoja Antti Stiernan kanssa. Kumpikin sisaruksista ilmeisesti katsoi olevansa ensi sijassa säätyläinen ja siksi he myös valitsivat seurustelukumppaninsa säätyläisten joukosta. Molemmat sisarukset myös työskentelivät parempina

⁷⁰¹ Mukaan ei ole otettu Ruotsiin muuttanutta von Qvantenien sukuhaaraa.

palvelijattarina virkataloissa. Aivan samoin salpietarikeittäjän katselmusmiehen ja hänen aatellisen vaimonsa orvoksi jäänyt tytär Margareta Cojander eli säätyläismiehen rakastajattarena Rantasalmella synnyttäen kolme aviotonta lasta. Sinne merkittiin muuttaneeksi myös avioton tytär Maria Sophia, joka oli syntynyt Margaretalle Hauholla aiemmasta säätyläismieheen solmitusta suhteesta.⁷⁰²

Isän elossa olon merkitys aviottomien lasten ja kokonaisen suvun tulevaisuuden kannalta oli vihkimättömissä suhteissa hyvin tärkeää. Se käy hyvin ilmi Hauhon Vitsiälän Kekkosen rusthollin tyttären Anna Sofian elämäntarinasta. Hän olisi varmasti kelvannut asemansa puolesta emännäksi moniin hauholaisiin taloihin. Mutta Anna Sofia tähtäsi korkeammalle tai ehkä hän rakastui. Kohde oli säätyläismies Loretz Fredrik Borgenström, jonka veli asui Kalailan Heikkilän virkatalossa. Anna Sofia Matintytär ei ollut talonpoikaisena rusthollin tyttärenä tarpeeksi hyvää sukua säätyläissukuun. Hän asui majuri Borgenströmin emännöitsijänä Asikkalassa 20 vuotta. Lopulta vuonna 1801 pariskunta solmi avioliiton.

Majuri Borgenströmin lapset pelasti alenevalta säätykierrolta ennen kaikkea se, että isä Lorenz Fredrik pysyi elossa eikä yhteiselo emännöitsijään katkennut. Hänen täytyi olla myös kohtuullisen varakas. Varakkuus takasi sen, että pojat pääsivät ajoissa sotilasuralle ja tyttärillekin löytyi säätyläispuolisot. Anna Sofian ja Loretz Fredrikin solmima vapaa liitto oli pitänyt ja se sinetöitiin lopulta avioliitolla. Asikkalan syntyneiden luettelossa Anna Sofian nimen edessä ei ollut kirjaimia ”qp” eikä lapsilla kirjaimia ”oa”. Miehellä oli merkitystä, sillä vain hän yksin pystyi suojelemaan rakastajattarensa asemaa. Näin hauholaisesta Anna Sofiasta tuli lopulta 1800-luvun säätyläissuvun kanta-äitejä.⁷⁰³ Suhteella oli hintansa: Borgenströmin perhettä ei mainita Hauhon säätyläistön seuraelämässä Walleniuksen päiväkirjoissa, vaikka heidän lähisukulaisensa ovat mukana lukuisia kertoja. Heidät oli eristetty seurapiirien ulkopuolelle.

Kuvaavaa on, että samana aikana 1700-luvun lopulla Hauhon Hahkialan kartanon Charpentierin aatellisperheeseen syntyi 19 lasta, joista suurin osa pysyi hengissä. Charpentierin lukuisat tyttäret eivät sortuneet luvattomiin suhteisiin, vaan avioituivat säädyn mukaan tai elivät neiteinä lopun ikänsä, mikä kohtalo tulikin useamman tyttären osaksi. Tyttäret eivät lähteneet palvelukseen eikä heitä naitettu myöskään varattomille säätyläisupseereille. Hahkialan majuri Robert Gustaf Charpentier oli 1700-luvun lopulla Hämeen rikkaimpia aatellismiehiä. Hän maksoi veroa peräti 8 040 pankkoriksin omaisuudesta.⁷⁰⁴ Tosin suuri lapsimäärä köyhdytti perhettä ja majuri olisi halunnut myydä lampuotitilansa sitä viljelevälle talonpojalle voidakseen paremmin kustantaa poikiensa koulutuksen. Se ei kuitenkaan onnistunut, koska Hahkiala oli aikoinaan määrätty testamentilla sääntöperintötilaksi, jonka suuruutta ei saanut vähentää. Omaisuuden oli siirryttävä jakamattomana aina

⁷⁰² HMA Hauhon seurakunnan arkisto: Lastenkirja 1772–1785. Porras.

⁷⁰³ Ks. Cronström, Pousar 1965–1677, s. 2–4. Anna Sofialle on merkitty sukunimeksi Kekkonius, mutta samannimiseen säätyläissukuun hän ei kuulu. Myös Asikkalan syntyneiden luetteloissa toistuu nimimuoto Kekonia, joka on siis muodostettu Kekkosen rusthollin nimestä.

⁷⁰⁴ Rosenberg 1976, s. 91–92.

perheen vanhimmalle pojalle. Aatelissäädyn suojaksi laadittu laki saattoi koitua myös sen taloudelliseksi taakaksi.

Säätyläistäustaisiksi voidaan siis lukea kaikkiaan ainakin 11 perhettä, eli peräti 13,7 % kaikista tutkituista perheistä.⁷⁰⁵ Hyvä sukutausta mutta heikko taloudellinen asema olivat naiselle riski päätyä aviottoman lapsen äidiksi. Edellinen tukee jälleen sitä, että von Qvantenien aatelissuku ei ollut mikään erityinen poikkeus aviottomien lasten lukumäärässä eikä sosiaalisen laskun nopeudessa. Kyse on vain siitä miten ja millaisena kokonaisuutena käsite ”suku” määritetään. Itse asiassa von Qvantenien naiset onnistuivat varsin hyvin elämässään, jos unohdetaan määritelmät aatelisista ja heihin liitetyt romanttiset uskomukset jalommasta sinisestä verestä, johon ei saanut sekoittaa alempisäätyisten verta.⁷⁰⁶ Kaikissa sukulaispiireissä tapahtui 1700-luvun kuluessa köyhtymistä, minkä seurauksena tilattomien määrä kasvoi. Kuvaavaa on sekin, että sukujen rappiosta puhuttaessa tutkimus on nostanut nimenomaan naiset keskiöön. Tämä ajattelu kuvaa jälleen erinomaisesti sitä kuinka patrilineaarisesti määritellyn suvun maineen katsottiin vielä 1900-luvullakin olevan naisten käytöksestä riippuvaista. Ylempisäätyisten miesten lukuisia aviottomia lapsia ei pidetty rappion merkkeinä, eikä huomioitu sitäkään, että miesten tekemien valintojen seurauksena perheiden tyttäriä päätyi taloudelliseen ahdinkoon sekä alenevaan säätykiertoon.

7.7 Yhä uudelleen yksinhuoltajaksi

Naimattomalle naiselle saattoi syntyä useita aviottomia lapsia mitä on pidetty merkinä jonkinlaisesta prostituutiosta tai ainakin naisen moraalittomuudesta. Siksi onkin paikallaan tarkastella yksityiskohtaisemmin vielä niitä naisia, joille syntyi useita aviottomia sekä sitä millaisia kotitalouksia heidän ympärilleen muodostui. Tutkituista 101 naimattomasta naisesta, joille syntyi aviottomia lapsia, 67 koki vain yhden aviottoman lapsen syntymän. Talollisten, lampuotien ja torpparien ryhmässä aviottomuus ei yleensä päässyt kasaantumaan. Se kuvastaa osittain, että kyse oli usein esiaviollisena aloitetusta seurustelusta, joka ei aina johtanut avioliittoon. Suhde tilattomilla tapahtui luonnollisesti useimmiten silloin, kun nainen oli piikana. Nainen muutti usein takaisin kotiin, mikä ehkä esti samalla uudet suhteet. Hän piti itse varansa tai sukukin saattoi vahtia häntä tiukemmin.

Useat aviottomat lapset yhden perheen tyttärillä paljastavat, että naisilla ei ollut lähetyvillään ketään miespuolista suojelijaa. Seuraavassa taulukossa tarkastellaan perheitä, joihin syntyi useita aviottomia lapsia ja myös sitä, oliko perheen isä hengissä.

⁷⁰⁵ Heidän lisäksi samalla tasolla olivat säätyläistön alimmilla askelmilla olevat perheet. Tässä tutkimuksessa säätyläisiin luokiteltiin Zitoniukset, Pihlmannit, Hirnit, Cojanderit ja Fovenit, vaikka periaatteessa heidänkin asemansa oli säätyläisyyden suhteen melko heikko.

⁷⁰⁶ Korpiola 2007, s. 157.

Taulukko 26. Taulukko 25. Aviottoman lapsen synnyttäneiden tutkitun 36 hauholaisen naisen isien asema.

Isän asema:	ISÄ KUOLLUT		ISÄ ELOSSA	
	<i>Usealla tyttärellä aviottomia</i>	<i>Yhdellä tyttärellä useita aviottomia</i>	<i>Usealla tyttärellä aviottomia</i>	<i>Yhdellä tyttärellä useita aviottomia</i>
Säätyläinen	1	2	1	-
Talollinen	2	4	-	-
Lampuoti	-	2	-	2
Torppari	2	1	-	1
Käsityöläinen	1	2	-	1
Sotilas	2	3	3	2
Itsellinen	-	2	2	-
Yhteensä:	8	16	6	6

Avioton syntyvyys kasaantui tyttärille erityisesti silloin jos isä kuoli perheestä. Peräti 24 perheessä, siis 30 %:ssa tutkituista perheistä, isä oli kuollut ennen kuin tyttärille alkoi syntyä aviottomia lapsia. Vain 12 perheessä isä oli elossa ja silti tyttärille syntyi aviottomia lapsia. Talollisperheissä kaikki ne naiset, jotka synnyttivät useamman kuin yhden aviottoman lapsen, olivat isättömiä eli he eivät olleet enää perimys- eli ydinperhettä. Hyömäen Simolan molemmat tyttäret olivat lisäksi kokonaan orpoja. Isän kuoleman vaikutus tyttärien aviottomien lasten syntymiseen on merkittävä, vaikka satunnaisesti valittujen perheiden määrä olikin pieni.

Aviottomia lapsia ei syntynyt useammalle saman perheen tyttäreille kuin harvoin, jos isä oli elossa. Mikäli aviottomia lapsia syntyi useammalle saman perheen tyttäreille, niin isä kuului yleisimmin joko sotilaisiin tai itsellisiin. Molemmissa kahdessa itsellisperheessä oli kaiken lisäksi sekin ongelma, että perheen isä vaihtoi taajaan ammattia ennen kuin asettui lopulta itselliseksi. Tällöin perheelle ei ehkä muodostunut kyläyhteisössä vakiintunutta asemaa. Kahdessa sotilasperheessä taas isä oli entinen sotilas sillä hetkellä, kun tyttäret alkoivat synnyttää aviottomia lapsia. Tämä kaikki viittaa yhä selvemmin siihen, että aviottomuus oli vahvasti sidoksissa avioitumiskäytäntöihin, jotka taas olivat sidoksissa varallisuuden siirtoon. Varallisuuden siirto puolestaan liittyi säätyaseman vaalimiseen ja isän asemaan.

Yhdessä hauholaisessa perheessä avioton syntyvyys oli silmiinpistävästi toistuvaa. Vihavuoden Sillanpäässä asuvan perheen äiti oli vanhaa myllärisukua ja isä Juho Simonpoika myllyssä palvellut Tuuloksesta muuttanut renki. Vanhemmat olivat eläneet esiaviollisessa suhteessa ja heidät oli vihitty vasta lapsen synnyttyä. Juho aloitti yhtiömiehenä vaimonsa isän myllyssä. Sitten hänet mainitaan krouvarina Vihavuodessa. Seuraavaksi Juho oli paimenena ja hän päätyi lopulta itselliseksi. Hänen kaikki kolme tytärtään synnyttivät yhteensä seitsemän aviotonta lasta.

Kahdelle syntyi molemmille kaksi ja kolmannelle tyttärelle kolme aviotonta lasta. Syy tilanteeseen löytyy niin seurusteluperinteissä, äidin ja isän epäsäätyisessä avioliitossa kuin myös isän vaihtelevasta asemassa. Kenties perheelle oli kasaantunut muitakin ongelmia. Tyttärien asema ja varmasti myös varallisuus olivat hyvin epämääräisiä.

Sillanpään Juho Simonpojan tyttärien kumppanit edustavat koko maaseutuväestöä tilallisista tilattomiin. Saattaa olla, että äidin tausta aiheutti ainakin osittain sen, että kahdella tyttärellä oli suhteet talollismiehiin. Vihavuoden myllärisukuja voisi verrata talollisiin. Kyse oli kosken rannan suurista lahkomyllyistä eikä mistään puronvarren myllytorpista. Myllärit ilmoitettiin väestötauluissakin erillisenä ryhmänä. Lisäksi yhden Sillanpään tyttären toisen lapsen isä oli torpparitaustainen. Kolmas tytär Beata synnytti piikana ollessaan ensimmäisen aviottoman lapsensa 20-vuotiaana aateliselle upseerille. Köyhän perheen tytär saattoi helpommin ryhtyä tällaiseen poikkeuksellisen epäsäätyiseen suhteeseen kuin maataviljelevien ryhmien tyttäret. Tilattomat naiset joutuivat piikoina tekemisiin herrojen ja talollisten kanssa, mikä mahdollisti suhteen syntymisen. Piika saattoi solmia suhteen rakkaudesta mutta hän saattoi olla myös painostuksen kohde tai pyrkiä ansaitsemaan suhteella. Esimerkkiperheen tapauksessa varmasti silläkin oli merkitystä, että myllyllä kävi jatkuvasti paljon miehiä ja jauhamista oli odoteltava yön läpi mikä mahdollisti joutenolon ja jopa juhlimisen valvomisen ohessa.

Ei kannata liiaksi korostaa ja nostaa esiin muutamia perheitä, joissa useampi tytär synnytti aviottoman lapsen. Se, että he kuuluivat samaan perheeseen, oli paljon sattumaakin. Tyttäret olivat usein lähteneet kukin omalle taholleen palvelukseen eivätkä olleet tekemisissä toistensa kanssa. Tällöin aviottomaan lapseen johtaneet seikat olivat samoja kuin kaikilla saman yhteiskuntaryhmän naisilla. Aviopuolison löytäminen saattoi olla vaikeaa, joskaan ei mahdotonta: kahden aviottoman lapsen äiti Maria Hjerppe avioitui ennen kuin täytti 30 vuotta hauholaisen sotilas Juho Altin kanssa, jolle hän ei ollut aviottomia lapsiaan synnyttänyt. Se kuvastaa sitä, että mitään yhtä sääntöä köyhänkään naisen elämänkohtalosta ei ollut. Avioton lapsi toki heikensi asemaa avioliittomarkkinoilla mutta ei silti tehnyt avioitumisesta mahdotonta. Yhä useammalla naimattomalla naisella oli lapsi 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Tämäkin tietoisuus saattoi laskea esiaviollisen suhteen kynnystä.

Käräjät ja kirkon antama leima eivät pelottaneet naisia tarpeeksi. Avioton syntyvyys nousi 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa myös siksi, että yhä useammalle naimattomalle naiselle syntyi toinen ja vielä kolmaskin avioton lapsi. Jos tarkastellaan aineistoa siten, että huomioidaan vain ensi kertaa Hauholla aviottoman lapsen synnyttäneet, niin ”langenneiden” naisten määrä pysyi suunnilleen samana vuosina 1770–1815. Nimenomaan toista tai kolmatta lastaan synnyttäneet naiset ovat se ryhmä, joka 1800-luvun vaihteessa merkittävästi lisäsi aviotonta syntyvyyttä.

Vuoden 1809 jälkeen ei enää ole sellaista vuotta, että kaikki aviottoman lapsen synnyttäjät olisivat ensikertalaisia. Asian selvittäminen on vaikeaa, koska muuttaneiden osuus kasvaa ja henkilöiden identifiointi vaikeutuu. Lisäksi

syntyneiden luettelon tiedot muuttuvat koko ajan yhä ylimalkaisemmiksi. Kirkkoherrat taistelivat saadakseen sovitettua yhä vain kasvavan väestön rippikirjojen aukeamille. Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden muistiin merkitsemisen voi kuvitella vieneen yhä enemmän aikaa ja vaivaa. Lisäksi pappien tehtäväksi tuli huolehtia lukuisista muistakin luetteloista. Tittelit, nimet ja aviottomien lasten isien kyseleminen eivät enää olleet oleellisia. Pääasia oli saada väestökirjanpito suoritettua edes yleisellä tasolla.

Mikä sitten aiheutti sen, että yhden aviottoman synnyttänyt naimaton nainen synnytti vielä toisen ja jopa kolmannenkin aviottoman lapsen? Jos nainen 1700-luvun alkupuolella synnytti aviottoman lapsen, se yleensä jäi hänen ainoakseen. Silloin aviottomia lapsia myös tuotiin kasteelle harvoin, ei edes joka vuosi.⁷⁰⁷ Aviottoman lapsen vanhemmat saattoivat lisäksi usein avioitua ja lapsi oli esiaviollisen suhteen hedelmä. Tilanne 1600-luvulla oli verrannollinen 1700-lukuun. Tuolloinkin osalle naisia saattoi syntyä useampia lapsia ja lisäksi selvästi näkyy, että tilattomuus kasvoi jo 1600-luvun alkupuolelta alkaen. Nälvävuodet ja suuri pohjan sota aiheuttivat suuren väestökadon 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa. Vaikeat ajat sekä sen jälkeinen aikakausi katkaisivat aviottoman syntyvyyden nousun hetkeksi. Avioituminen ja perheen perustaminen helpottuivat mikä näkyi heti aviottomien lasten vähenemisenä. Samoin kaikkein köyhin väestönosa yksinkertaisesti kuoli nälkään ja tauteihin. Tilattomien määrä putosi alhaiseksi ja väkimäärä kasvoi vasta 1700-luvun puolivälistä alkaen.

Tutkimukseen on valittu 34 naista, jolle syntyi 2-4 lasta. Mukana on siis suurin osa vuosina 1770–1815 Hauholla useita aviottomia synnyttäneistä naisista.⁷⁰⁸ Tärkeää on muistaa kuitenkin se, että elossa olevien aviottomien lasten määrä ei ole välttämättä sama asia kuin aviottomien synnytyksen määrä. Naisen synnyttämä ensimmäinen avioton lapsi saattoi kuolla parin päivän ikäisenä ja seuraava avioton raskaus seurasi vasta 10 vuoden kuluttua. Lapsikuolleisuus oli aikakaudella erittäin suurta ja nainen, jolla oli useita elossa olevia aviottomia lapsia, oli 1700-luvun lopulla harvinainen ilmiö. Ainoastaan kuudella tutkituista naisista oli kolme elossa olevaa aviotonta lasta samaan aikaan.⁷⁰⁹ Kaksi kasvavaa aviotonta lasta oli seitsemällä naisella ja kaikkiaan 13 naista oli oikeastaan vain yhden elävän aviottoman lapsen äiti. Näistä 13 naisesta kaksi oli vieläpä sellaista, joiden ensimmäinen lapsi kuoli ja jotka avioituivat toisen lapsensa isän kanssa. Joten aviottomien lasten synnytyksen määrä ei kerro oikeastaan muusta kuin ehkäisykeinojen puuttumisesta.

⁷⁰⁷ Myöskään kuolleiden luetteloissa ei näy tavallista useammin mainintoja kastamatta jääneistä kuolleista aviottomista lapsista. Kuolleiden luetteloon merkittiin 1700-luvulla ne lapset, joita ei ehditty kastaa. Otsikkona oli ”Förteckning öfver dödfödda”. Tästä luettelosta löydetyt aviottomat lapset on otettu huomioon laskettaessa yhteen Hauholla syntyneet aviottomat lapset vuosina 1770–1815.

⁷⁰⁸ Kaikkiaan monilapsisia oli 46, mutta kaikkien kohdalla ei voi sanoa synnyttivätkö he sittenkin vain yhden. Samannimisyys tuottaa ongelmia tämän selvittämiseen.

⁷⁰⁹ Hauhon kuolleiden luettelosta ei ole löytynyt mainintaa lapsista ja heidät mainitaan lastenkirjoissa.

Taulukko 27. Useita aviottomia lapsia synnyttäneiden tutkittujen hauholaiten naisten synnytysvälit.

Synnytysvälit vuosissa	1–2	3–4	5–6	7–8	9–10	11–15
1. lapsesta 2. lapseen	4	12	6	5	4	5
2. lapsesta 3. lapseen	2	5	3	1	-	-
3. lapsesta 4. lapseen	1	1	-	1	-	-
Yhteensä:	7	18	9	7	4	5

Ne naiset, jotka synnyttivät enemmän kuin kaksi aviotonta lasta, tulivat useimmiten raskaaksi lyhyen ajan sisällä, mikä oli usein seurausta pitkäaikaisesta suhteesta. Muutamille naisille toinen avioton lapsi syntyi vasta pitkän ajan kuluttua ensimmäisestä lapsesta, vaikka tämä olisi kuollutkin. Peräti 14 tutkittua naista synnytti toisen aviottoman lapsensa vasta 7–15 vuoden kuluttua ensimmäisen lapsen syntymästä. Ensimmäinen lapsi oli saattanut syntyä tavallaan esiaviolisessa mielessä solmitussa suhteesta, joka ei johtanut avioliittoon. Kuitenkin vuosien kuluessa nainen saattoi hyväksyä kohtalonsa naimattomana ja kyseenalaistaa vallitsevia moraalisia arvoja. Toisaalta pyrkimys avioitua ja turvata siten oma asema saattoivat 30-vuoden iässä yhä vain voimistua. Kynnys solmia suhde madaltui kummassakin tapauksessa.

Kaikkiaan 13 naista tuli uudelleen raskaaksi vasta sitten, kun heidän ensimmäinen lapsensa oli kuollut. Lapsen kuolema tavallaan nollasi heidän tilanteensa. Naisista viidellätoista⁷¹⁰, siis 44 %, oli avioton lapsi elossa heidän tullessaan toisen kerran raskaaksi. Se, että avioton lapsi jäi eloon, saattoi toimia esteenä uusille suhteille. Yhdenkin lapsen elatuksen ja hoidon järjestäminen oli vaikeaa naimattomalle itsellisenaiselle tai piialle erityisesti silloin, jos hänellä ei ollut vanhempia tai muuta perhettä elossa. Lähipiiri saattoi hyväksyä tyttärelle yhden aviottoman lapsen. Toinen eloon jäänyt lapsi olisi ollut jo suurempi taloudellinen ongelma. Useissa tapauksissa ensimmäinen avioton lapsi oli kuitenkin vielä elossa, kun äiti tuli uudelleen raskaaksi.

Useat aviottomat synnytykset yhdellä naisella liittyivät siis useimmiten pitkäaikaiseen suhteeseen, jossa ainakin kahdelle lapselle oli merkitty sama isä. Näin voi päätellä, että moneen aviottomaan lapseen johtaneet suhteet eivät olleet naisen kevytmielisyyden tai prostituution seurausta. Pitkäaikainen suhde tosin päättyessään aiheutti sen, että nainen hakeutui nopeasti uuteen suhteeseen. Tällaisia

⁷¹⁰ Neljästä lapsesta ei löydy mitään merkintöjä. Heitä ei löydy kuolleiden luettelosta eikä lastenkirjasta. Tietysti heidät on voitu antaa heti elätteelle muualle mutta voi olla, ettei kaikkia vastasyntyneinä kuolleita aina kirjattu muistiin.

naisia olivat mm. Beata Zitonius ja Liisa Elg. Heillä molemmilla oli ollut yksi pitkäaikainen suhde, josta oli syntynyt useampi lapsi. Viimeisen aviottoman lapsensa he saivat eri miehille. Päinvastainen tilanne oli Kaisa Martintyttäreellä ja Margareta Cojanderilla, jotka aloittivat pitemmän suhteen vasta ensimmäisen aviottoman lapsensa syntymän jälkeen. Tällöin kynnyks uuteen suhteeseen epäilemättä madaltui jälleen, koska avioton lapsi oli jo vaikeuttanut avioitumista.

Pitkät vihkimättömät suhteet olivat siis syy useamman aviottoman lapsen syntymään naimattomalle naiselle. Suurin aviottomien lasten määrä eli kahdeksan oli talollisentyttäreellä, joka eli säätyläismiehen emännöitsijänä. Ainoastaan yksi toinen talollisen tytär synnytti useamman aviottoman. Liisa Kallentyttäreellä Mustilan Simolasta oli kolme aviotonta lasta. Lapsista kahdelle on merkitty eri isät ja kolmannen vuonna 1817 syntyneen kohdalla ei ole tietoa isästä. Liisan isä ei tosin ollut koskaan talonisäntä, vaan oli nuorimpana poikana päätenyt kotitalonsa yhtiömieheksi. Isä myös kuoli ennen kuin Liisa synnytti ensimmäisen aviottoman lapsensa vuonna 1808. Sosiaaliselta asemaltaan Liisa oli hyvin hankalassa mutta tyypillisessä tilanteessa kyläyhteisössä: hän oli talollisukua ja talon väkeen kuuluva mutta kuitenkin täysin erillään tilan perimyksestä. Liisan tittelinä syntyneiden luettelossa oli vuonna 1817 itsellinen, vaikka hänet on rippikirjoissa koko ajan merkitty kuuluvaksi Simolan kotitalouteen eikä hän siis merkinnästä huolimatta muodostanut lapsineen omaa kotitaloutta ainakaan virallisesti.

Osa useita aviottomia lapsia synnyttäneistä naisista asui lapsiensa kanssa oman perheensä parissa. Viisi naista, jotka synnyttivät enemmän kuin kaksi aviotonta lasta, asuivat kotonaan.⁷¹¹ Jäljelle jäävistä kuusi oli ainakin jossain vaiheessa yhteyksissä entiseen kotiinsa. Joko siten, että he asuivat hetken jonkun lähisukulaisen luona tai lapsista ainakin yksi oli saanut kodin sukulaisten luota. Tämä tarkoittaa, että naisten elämäntapa ainakin jotenkin hyväksyttiin syystä tai toisesta. Aviottomat lapset hoidettiin pääosin perhepiirissä ja heidän työpanoksensa tuli kodin hyväksi siinä kuin aviolastenkin. Koivulahden torpan tytär Liisa asui lapsineen leskiäitinsä ja veljensä taloudessa. Perheen isä sekä vanhin poika kuolivat varhain, joten Liisa lapsineen oli epäilemättä tarpeellinen lisä, jotta torppa saatiin pidettyä perheen leskinaisten ja alaikäisten lasten hallussa. Ilmeisesti tilanne ei häirinnyt myöskään torpan omistavaa talollista. Edelleen on vaikea arvioida, että oliko Liisalla lapsineen oma erillinen tupansa pihapiirissä. Olivatko kyseessä erilliset ydinperheet vai yksi laajentunut suurperhe? Tilannetta on vaikeaa tulkita. Toisaalta he muodostivat yhden kotitalouden eli laajentuneen perheen tai suurperheen, johon lukeutui useita ydinperheitä. Vain kirkonkirjojen perusteella Liisan lapsineen voisi tulkita myös perheen ulkopuoliseksi itselliseksi.

Yksin ja ilman oman perheen tukea eläminen ei johtunut naisen elämäntavasta, joka olisi sulkenut heidät perhepiirin ulkopuolelle. Yksin asui suurimman osan

⁷¹¹ Mukana ei ole naista, joka synnytti aviottomat kaksoset. Vaikka lasten lukumäärä oli kolme, niin hänellä oli vain kaksi suhdetta.

elämästään viisi tutkittua hauholaista naista.⁷¹² Heistä kahdella ei ilmeisesti ollut missään vaiheessa mitään yhteyksiä perheeseensä. Syy yksin elämiseen olikin se, että heillä ei ollut enää perhettä. Vanhemmat saattoivat olla kuolleet ja sisarukset muuttaneet tai jääneet asumaan muualle. Koko ajan yksin asuivat Anna Kifkarl ja Kaisa Martintytär. Annan äiti ja sotilas isä olivat kuolleet ja sisarukset muuttaneet pois Hauholta. Kaisa taas oli muuttanut Hauholle Janakkalasta⁷¹³ ja asui koko ikänsä yksin itsellisenä lastensa kanssa. Toisaalta yksin asuminen tietysti saattoi helpommin johtaa uusien suhteiden solmimiseen. Kukaan ei ollut vahtimassa, varoittamassa tai kieltämässä. Prostituution mahdollisuuttakaan ei voi sulkea täysin pois.

Taulukko 28. 2–4 aviotohta lasta synnyttäneiden naisten vanhempien solmimat avioliitot Hauholla.

Aviomiehen asema suhteessa naisen omaan sosiaaliseen asemaansa:	Esiaviollinen tai avioton lapsi	Ei esiaviollista tai aviotohta lasta
Ylemmästä sos. ryhmästä	1	2
Alemmasta sos. ryhmästä	10	1
Samassa asemassa	5	4
Yhteensä:	16	7

Yhtä vaille kaikki 3–4 aviotohta lasta synnyttäneistä naisista olivat hauholaista sukua eli naisen perhettä asui Hauholla ainakin jossain vaiheessa. Monilapsisuus ilmiönä liittyykin nimenomaan paikallaan pysyviin naisiin. Havainto ei koske vain Suomea, vaan myös Englantia.⁷¹⁴ Naiset eivät kulkeneet paikasta toiseen, kuten oletetaan, vaan he asuivat jopa koko ikänsä samalla paikkakunnalla. Toisaalta pitäjät Suomessa eivät mielellään ottaneet vastaan yksinäistä naista, jolla oli useita aviottomia. Naisesta ja lapsista olisi voinut tulla taakka pitäjän köyhäinhoidolle. Sekin oli tietysti omiaan sitomaan naisen yhdelle paikkakunnalle. Muuttorajoitukset astuivat kuitenkin voimaan vasta vuonna 1788, mutta jo sitä ennen monilapsiset naiset pysyttelivät muita tiukemmin kotiseudullaan.

Monilapsisten naimattomien naisten vanhemmat olivat myös tavallista tiukemmin paikkakuntaan sidottuja. Useita aviottomia lapsia synnyttäneiden naisten vanhempien taustalta löytyy yllättävän usein esiaviollinen suhde mikä tietysti osaltaan selittää sitä, että tyttärenkin suhteet hyväksyttiin. Seuraavassa taulukossa

⁷¹² Yksin asuminen ei merkitse välttämättä sananmukaisesti yksin olemista. Se tarkoittaa sitä, että nainen oli merkitty rippikirjaan ilman perhettä. Hän oli useimmiten itsellinen, joka muodosti näennäisesti oman talouden. Tosin hän saattoi asua esim. jonkin talon alaisuudessa ja hyvinkin tiiviisti muiden seurassa.

⁷¹³ Kaisa Martintytärtä ei ole löytynyt lähipitäjien syntyneiden luetteloista. Voi olla, että rippikirjan syntymävuosi on väärä, ja Kaisa onkin hauholainen. Ensimmäinen maininta hänestä on Hauhon Kyttälän kartanosta, johon hän ilmestyy piiaksi. Muuttopaikkana on Janakkala, mutta sielläkään hän ei ole syntynyt.

⁷¹⁴ Oosterveen, Smith 1980, s. 93.

tutkitaan monilapsisten naisten äitien solmimat avioliitot ja se, löytyikö taustalta esiaviollinen suhde tai avioton lapsi. Vanhempien vihkiaika löytyi 23 tapauksessa, kymmenestä ei ole tietoa ja yksi nainen oli itsekin avioton.

Useita aviottomia lapsia synnyttäneiden naisten perheissä esiaviollinen seurustelu nähtiin tavallista helpommin osana normaalia avioliittoon johtavaa seurustelua. Lisäksi näiden naisten vanhemmat olivat kaiken lisäksi usein eri sosiaaliryhmistä. Tavallisinta oli se, että perheen äiti tuli maatalonviljelevien ryhmistä ja isä oli tilattomasta perheestä eli heille ei periytynyt maaomaisuutta. Äideissä oli sekä talollisten- että lampuotientyttäreitä. He edustivat useimmiten paikkakunnan vanhoja talonpoikaissukuja, kun taas moni aviomies oli paikkakunnalle muuttanut renki. Tilanne heijastelee sitä, että tyttären aseman määrittely saattoi olla vaikeaa erityisesti hänelle itselleen. Hän saattoi samaistaa itsensä ensisijassa lähellä asuvaan äidin sukuun ja suvun arvoihin. Oma henkilökohtainen asema oli kuitenkin heikko ja sen seurauksena naisille voitiin tehdä helposti tyhjiä avioliittolupauksia tai heidän oli vain vaikea avioitua talollisten ryhmässä, jossa he olivat tottuneet liikkumaan.

Samaan aseman epäselvyyteen liittyy sekin, että osa useita aviottomia lapsia synnyttäneistä naimattomista naisista avioitui nuoruutensa jälkeen aivan samoin kuin 1600-luvulla. Ensiolettamushan olisi, että juuri heille avioituminen on ollut kaikkein mahdollisinta. Avioton lapsi naimattomalla naisella alkoi olla niin yleinen ilmiö, että se myös hyväksyttiin yhteisössä, jossa tilattomien piti muutenkin säästää rahaa ja odotella avioitumista jopa 30 ikävuoteen asti tai sen yli. Sukupuolisuhteista pidättäytymistä ehkä näennäisesti kannatettiin mutta ”lankeemuskin” ymmärrettiin.

Tutkimusaineistossa oli 34 naista,⁷¹⁵ joilla oli enemmän kuin vain yksi avioton lapsi. Heistä kahdeksan päätyi lopulta avioon. Joitakin yhdistäviä tekijöitä kaikille kahdeksalle naiselle löytyy: heidän isänsä olivat asemaltaan sosiaalisen asteikon yläpäässä. Termi ”hyväosaisuus” liittyy tässä lähinnä isän tai äidin sukutaustaan, ei niinkään varallisuuteen.

Avioituneista naisista kolme avioitui viimeisen lapsensa isän kanssa. Kahdelta näistä naisista ensimmäinen avioton lapsi oli tällöin jo kuollut. Naisten käytös saattaa kuvastaa harkintaa. He valitsivat hetken, jolloin heidän kannatti avioitua ja valitsivat myös miehen. Moni nimittäin avioitui vasta omien vanhempiansa kuoleman jälkeen, jolloin avioitumisen taloudellinen merkitys kasvoi. Toinen seurustelusuhde saattoi vain tuottaa paremman tuloksen kuin nuoruudessa solmittu suhde. Avioitumiseen ja yhteisön suhtautumiseen vaikutti se, mikä oli naisen isän asema. Lisäksi pitkää julkista suhdetta naimattomaan mieheen ei pidetty syntinä, koska isyys oli varma ja molemmat olivat toisilleen uskollisia.⁷¹⁶ Yhteisö hyväksyi sen, että pari ei voinut olosuhteiden pakosta solmia epäsäätyistä avioliittoa. Sekin ymmärrettiin, että tällainen suhde saattoi eri syistä päättyä. Talollisen nuorempi poika saattoi elää ennen avioliittoaan pitkässä vakinaisessa suhteessa, jonka jälkeen

⁷¹⁵ Jäljelle jääneitä 26:tta useita aviottomia synnyttäneitä naisia ei voinut tutkia. Ensinnäkin heidän syntyperänsä ei selvinnyt eikä ole varmaa montako aviotonta lasta heille syntyi. Joukossa voi olla myös yhden aviottoman synnyttäneitä. Näidenkin naisten joukosta osa avioitui.

⁷¹⁶ Korpiola 2009: 356.

hän solmi vertaisensa kanssa avioliiton. Tämä käytäntö oli täsmälleen samaa kuin jo 1500-luvun Vaasa-suvun prinsseillä.

Taulukko 29. Taulukko 28. 2–4 aviotonta lasta synnyttäneet ja myöhemmin avioituneet naiset tutkimusaineistossa.

Naisen oma asema	Isän asema:	Lapsia	Puoliso ja hänen asemansa
Piika*	Kornetti	2	Sotilas
Piika*	Aliupseeri	4	Ratsumies
Emännöitsijä	Rusthollari	8	Majuri**
Itsellinen	Talollinen	2	Korpraali**
Asui kotona	Lampuoti	2	Renki
Asui kotona	Mylläri	2	Renki**
Piika*	Nahkuri	2	Renki
Asui kotona*	Räätäli	3	Sotilas

* Naisella säätyläissukuiset vanhemmat tai isovanhemmat

** Aviomies viimeisen aviottoman lapsen isä.

Sekä säätyläistaustaisella naisella että sotilaantyttäreellä saattoi olla nuorena vilpítőn kuvitelma avioliiton itsestäänselvyydestä seurustelun alkuvaiheessa. Naiselle avioituminen oli erittäin tärkeä asia, joka turvasi hänen loppuelämänsä. Elämän realiteetit tulivat köyhälle naiselle varsin pian vastaan, kun solmittu suhde eri syistä katkesi. Mies ei ollutkaan liikkeellä avioliitto mielessään tai sitten taloudellinen tilanne ei sallinut parin avioitumista. Synnytykset ja useat aviottomat lapset eivät todista sitä, että nainen olisi ollut seksuaalisesti vapaamielisempi kuin muut. Ne saattoivat kaikki olla vain tulosta seurustelusta ja yrityksestä löytää aviopuoliso aikakaudella, jolloin ei tunnettu ehkäisyä.

7.8 Naisen oma valinta: avioliitto vai ura?

Vapaus ei merkitse sitä, että saa tehdä, mitä tahtoo ja haluaa, vaan vapaus ilmenee enemmän sellaisissa teoissa, joiden kautta täytetään Luojan tarkoitukset, edistetään ihmisen omaa parasta ja hyödynnetään yhteiskuntaa.⁷¹⁷

Turun- ja Porinlänin maherra Johan Georg Lillienberg perusteli näillä sanoilla naimattomien veroa, jota hän ehdotti vuosien 1746–1747 valtiopäivillä. Avioliiton

⁷¹⁷ Matinolli 1976, s. 49.

solmiminen ja perheen perustaminen nähtiin ihmisen velvollisuutena sekä Luojaa ja yhteiskuntaa kohtaan. Valinnanvapaus ymmärrettiin 1700-luvulla eritavoin kuin myöhemmin aikoina. Aikakauden poliitikot eivät nähneet hyvänä sitä, että mies asetti uralla etenemisen avioliiton solmimisen edelle. Naisten avioituminen taas nähtiin miesten päätöksistä riippuvaiseksi mikä olikin totta säätyläispiireissä. Tie, joka avasi tilattomalle naiselle jopa säätyläisneitoa suuremmat mahdollisuudet hankkia vapautta, varallisuutta ja parantaa asemaansa avioitumisen suhteen, oli palvelukseen lähtö. Tässä suhteessa tilattoman naisen asema oli parempi kuin säätyläisneidon, jos siis mittana pidetään vapautta päättää omasta elämästään, rahan ansaitsemista sekä mahdollisuutta avioitua.

Piiksi lähteminen esimodernilla ajalla nähdään edelleen mieluummin kielteisessä kuin myönteisessä valossa. Oletetaan, että jokainen nuori nainen olisi mieluummin asunut kotonaan kuin lähtenyt köyhyyden tai palveluspakon seurauksena vieraalle palvelukseen. Köyhälle naiselle ”piikominen” nähdään vastentahtoisena keinona hankkia varallisuutta, jotta hän pääsisi avioitumaan ja näin vapautuisi vastenmielisestä raadannasta. Viattomien piikatyttöjen jatkuvana uhkana nähdään päätyminen hankalien emäntien mielivallan uhriksi tai isäntien ja poikien seksuaalisen ahdistelun kohteeksi.

Köyhät tilattomat nähdään edelleen liian helposti vain ajalehtivina uhreina, joilla ei ollut mitään keinoja päättää omasta elämästään tai suojella itseään. Pahimpana kohtalona piikatytölle oli luvaton raskaus, joka johti hänet prostituoiduksi ja siten lopulliseen turmioon. Muutama aihetta koskeva räikeä käräjäjuttu tuomiokirjoista esiin nostettuna helposti sivuuttaa ne sadat ja tuhannet piikat, jotka eivät kokeneet mitään vakavaa uhkaa elämässään, vaan jopa paransivat elinmahdollisuuksiaan. Sanalla ”piika” on ollut Suomessa kielteinen merkitys 1900-luvun alusta lähtien, mikä tuntuu leimaavan edelleen koko esiteollista aikaa.⁷¹⁸ Vastaavanlainen mielikuva on vallinnut nuorista naisista tehdastyöläisinä 1800-luvulla. Nuoret tehtaan työt nähdään helposti uhreina, joiden oli pakko lähteä kotoaan raskaaseen työhön. Heidän koettiin olevan vaarassa päätyä siveettömyyden tai keuhkotaudin uhreiksi, vaikka tosiasiallisesti suurimmalle osalle aukeni mahdollisuus elintason nousuun.⁷¹⁹

Se, että nuori nainen joutui itse ansaitsemaan elantonsa, olikin kauhistus lähinnä 1800- ja 1900-luvun säätyläispiireissä. Tällaisen tilanteen ahdistavuus ja suoranainen pelko kumpuavat vaikkapa englantilaisten Jane Austenin ja Brontën sisarusten kirjoittamista romaaneista. Näissä romaaneissa naiset aina ”pelastuvat” heitä uhkaavalta ansiotyöltä solmimalla hyvän avioliiton. Kotiopettajattaret ja taloudenhoitajattaret nähtiin säätyläispiirien alimpana kastina, joita kuitenkin tarvittiin. Naimattoman naisen omaa uraa ja rahan ansaitsemista ei nähdä myönteisenä asiana, joka olisi tuonut heidän elämäänsä jopa toivottua sisältöä ja turvaa. Naisen ainoa sovelias kohtalo oli avioitua suoraan isänsä kodista

⁷¹⁸ Rahikainen 2006, s. 28–31. Rahikainen tuo esiin esim. 1990-luvun keskustelun, jossa pelättiin paluuta ”piikayhteiskuntaan”. Lisäksi sana piika koettiin kielteisenä jo 1900-luvun alussa ja se haluttiin korvata sanalla palvelijatar tai kotiapulainen.

⁷¹⁹ Haapala 1986, s. 40–42.

mahdollisimman nuorena itseään vanhemmalle miehelle. Mikäli varakkaita sukulaisia oli riittävästi, niin vanhapiikatäti asui heidän luonaan palkattomana apulaisena. Tätäkin kohtaloa pelättiin mutta sitä pidettiin silti sopivampana kuin joutua ansiotyöhön. Kuitenkin monen naisen todella vakavat taloudelliset ongelmat saattoivat alkaa vasta hänen avioituttuaan eivätkä palveluksessa ollessa.⁷²⁰

Palvelukseen lähtö oli itsestäänselvyys niillä talonpoikaiston naisilla, jotka kuuluivat tilattomiin. Se oli ollut monesti olennainen osa jo heidän äitiensä ja isoäitiensäkin elämää. Se ei näyttäytynyt näille naisille yhtä pelottavana ja kielteisessä valossa kuin säätyläispiireissä annettiin ymmärtää. Sen sijaan esimerkiksi Anu Pylkkäsen esittämä yleistys, että talollisten nuoremmat lapset olisivat lähteneet palvelukseen 1600- ja 1700-luvuilla ei pidä paikkaansa ainakaan Hauhon osalta.⁷²¹ Talollisentyttäret pysyivät pääsääntöisesti kotona, ellei tila syystä tai toisesta siirtynyt vieraalle.

Tilattoman väen keskuudessa vanhempien tai suvun niskoille asumaan jääminen voitiin nähdä pikemminkin kielteisenä, koska silloin terve ja työkykyinen nainen ei ansainnut omaa rahaa, oppinut taitoja mahdollista avioliittoa silmälläpitäen eikä myöskään voinut vastavuoroisesti auttaa köyhiä vanhempiaan. Ripille pääsyä ja palvelukseen lähtöä voitiin jopa innokkaasti odottaa. Osa nuorista naisista saattoi omasta vapaasta tahdostaan lähteä kauas kotoaan kaupunkeihin tai jopa ulkomaille asti kuten muutamat hauholaiset naiset tekivät jo 1600-luvulla. Hauholainen piika Kirsti Erkintytär palveli 1640-luvulla Ilmoilan kartanossa ja hänen kerrottiin olleen Baltian aatelisten rouvansa Anna von Duckerin mukana Tallinnassa ja Helsingissä vuonna 1643.⁷²² Nuoren Kirstin maailmankuva sävyttivät siis muutkin näkymät kuin vain arkiset naisten kotiaskareet ja Hauhon kirkonkylä.

Piiaksi lähteminen 1700-luvun lopulla ei näytä tutkituilla naisilla tapahtuneen täsmälleen samaan aikaan ja samassa iässä. Jotkut siirrettiin heti lastenkirjasta ripille päästyään ensimmäiseen palveluspaikkaansa mutta hyvin monet asuivat vielä ripille pääsyn jälkeen muutaman vuoden kotonaan ennen kuin lähtivät piioiksi. Ilmeisesti tässä vaikuttivat niin nuoren naisen oma tahto, kypsyys kuin perheen taloudellinen tilannekin. Toinen tytär saattoi siirtyä jo 15-vuotiaana palvelukseen toiselle puolen pitäjää suurtilalle, kun taas toinen tytär otti vasta 20-vuotiaana palveluspaikan ja silloinkin aivan kotinsa lähietäisyydeltä. Vanhemmat, sisarukset ja muut sukulaiset olivat keskeisiä kiintopisteitä, joiden luo tarvittaessa palattiin. Mikäli äiti tai isä jäi leskeksi tai sairastui, joku tyttäristä palasi kotiin avuksi. Samoin sisarten ja veljien perheet saattoivat toisinaan tarvita naimattoman sisaren apua

Säätyläis- tai aatelismiehen emännöitsijä rinnastetaan usein rakastajattareen. Se ei kuitenkaan tee oikeutta kaikille siinä ammatissa toimineille naisille. Naisille avautui mahdollisuus 1700-luvulla työskennellä koko elämänsä menemättä naimisiin ja turvata säästöillä vanhuutensa. Ylempisäätyiset naiset vetäytyivät 1700-luvun kuluessa kokonaan taloustöistä, joten palveluskuntaa tarvittiin entistä enemmän

⁷²⁰ Ks. esim. Haapala 1986, s. 40. Naiselle tehdastyö toi rahaa ja hyvän elintason mutta avioituminen saattoi tietää suuria taloudellisia ongelmia, koska käytössä oli vain miehen palkka.

⁷²¹ Pylkkänen 2006, s. 79.

⁷²² KA Hauhon käräjät 14.8.1643: 226–227v.

kaupungeissa, kartanoissa ja säätyläistiloilla. Tämä tarjosi kasvavalle tilattomien joukolle työtä. Alemman säätyläisten köyhät tyttaret pääsivät sisäpiioiksi ja etenivät emännöitsijöiksi tai taloudenhoitajattariksi. Nämä naiset saattoivat toisinaan valita tietoisesti vapaan suhteen, koska ymmärsivät omansäätöisen avioitumisen mahdollisuuden mutta halusivat samanlaiset tavat ja kielen omaavan miehen. Vuosina 1770–1817 Hauholla peräti 13 emännöitsijää tai sisäpiikaa synnytti aviottomia lapsia, muutamat jopa useampiakin. Määrä on huomattavan suuri, kun ottaa huomioon sen, että väestötauluissa vuosina 1780–1795 oli merkitty pitäjässä olevan vain alle kymmenen emännöitsijää tai sisäpiikaa.

Erityisesti hyvin toimeentulevien miesten naimattomuutta pidettiin suoranaisena ongelmana 1700-luvun puolivälissä. Väestönkasvua haluttiin lisätä kaikin mahdollisin toimin. Turun- ja Porin läänin maaherra Johan Georg Lillienberg ehdotti naimattomille 35–40-vuotiaille säätyläisille, kauppiaille ja käsityöläisille veroa, joka otettaisiin heidän palkastaan. Lisäksi yli 45-vuotiaana kuolleen naimattoman miehen omaisuus pitäisi mennä ainakin osaksi valtiolle. Vanhanpojan verosta muodostettaisiin näin rahasto, jolla tuettaisiin nuorena avioituvia vähävaraisia aviopareja. Lillienbergin ehdotukset eivät toteutuneet, mutta ne kertovat jotakin aikakauden väestöpoliittisista tavoitteista. Nuorena avioituminen ja usean lapsen synnyttäminen haluttiin tehdä houkuttelevaksi.⁷²³

Aateliskartanoissa ja säätyläisten tiloilla tarvittiin sisäpiikojen ohella kokeneita piikoja myös keittiössä ja navetassa. Se taas avasi mahdollisuudet tilattomien tyttärille edetä urallaan vastuullisempiin töihin. Jonkun oli säätyläistiloilla vastattava nuorista kokemattomista piioista ja valvottava työn tekoa. Tarve naimattomille ja nimenomaan ammattitaitoisille piioille oli suuri niin taloudenhoidossa kuin karjapiihan puolellakin. Avioitunut nainen ei voinut toimia vastuullisessa emäntäpiian toimessa, koska hänelle syntyi yleensä väistämättä avioliiton myötä lapsia. Avioliitto katkaisi aina työnteon, halusi asianomainen sitä tai ei. Ensimmäiset emäntäpiiat mainitaan Hauhon kartanoissa jo vuoden 1634 henkikirjoissa. Riitta Jaakontytär oli Kyttälän kartanon emännöitsijä, jolla oli käskettävänä neljä piikaa. Suurin määrä piikoja löytyi tuolloin Ilmoilan kartanosta, jossa palveli kuusi piikaa. Paljon jälkeen ei jäänyt Hauhon pappila, josta löytyi samana vuonna peräti viisi piikaa.⁷²⁴

Oheisessa taulukossa on laskettu Hauhon vuorien 1782–88 rippikirjasta kaikkien yli 30-vuotiaaksi merkittyjen naimattomien naisten määrä. Syntymävuosiin on suhtauduttava rippikirjoissa varauksella, koska niissä on erittäin usein muutaman vuoden ero syntyneiden luetteloon. Silti laskelma antaa suhteellisen tarkan kuvan siitä kuinka paljon tietyn ikäisiä naimattomia naisia pitäjässä oleskeli vuosien 1782–1788 aikana. Ikäluokat kasvoivat 1700-luvun puolivälin jälkeen, mikä selittää osin naimattomien naisten pienet määrät kaikkein vanhimmissa ikäluokissa, joissa syntymäajat sattuvat suuren pohjansodan ja isonvihan aikaan. Lisäksi on muistettava, että ihmisten elinikä oli alhainen ja yli 60 -vuotiaiden määrä varsinkin

⁷²³ Matinelli 1976, s.49.

⁷²⁴ KA 4528: 135v, 130, 146v.

tilattomien keskuudessa oli pieni. Vuosina 1750–1755 syntyneitä naisia oli 1780-luvulla yhteensä 79. He olivat siis suunnilleen 27–31-vuotiaita. Jos tähän yhdistetään 1740 -luvulla syntyneet 46 naista, niin naimattomien yli 25-vuotiaiden naisten määrä nousee 125 henkeen mikä oli kuitenkin vain 3 % prosenttia vuoden 1785 pitäjän koko väkiluvusta. Suurin määrä naimattomia naisia oli 1780-luvulla tietysti siinä ikäryhmässä, joka oli syntynyt 1760-luvulla. Englannissa on laskettu, että naimattomiksi alkoi jäädä jopa 13–27 % naisista vuosina 1600–1750.⁷²⁵ Suomessa luku oli paljon pienempi vielä 1700-luvun lopullakin, mutta se kasvoi nopeasti 1800-luvun kuluessa. Ihmiset pääsääntöisesti avioituivat jossain elämänsä vaiheessa vielä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa.

Taulukko 30. Naimattomat yli 30 -vuotiaat naiset Hauhon vuoden 1782–1788 rippikirjassa.

Syntymävuodet ja ikä	ei aviotonta	avioton lapsi	yht.
1742–1751 (30–40)	39	21	60
1732–1741 (41–50)	9	9	18
1722–1731 (51–60)	3	2	5
1700–1721 (61–90)	5	3	8
Yhteensä:	56	35	91

Hyvin usein 30–40-vuotiaita piikoja löytyi säätyläistiloilta. Monet naisista näyttävät palvelleen lähes pääsääntöisesti vain Hauhon suurimmilla tiloilla aina vuoden tai kaksi kerrallaan. Vuoden 1805 palkollissääntö alkoi edellyttää piioilta monia erilaisia taitoja. Hänen oli osattava sisä- ja ulkotyöt, hoitaa karjaa, leipoa, panna olutta, kehrätä ja kutoa. Kartanoissa riitti vielä enemmän erikoisempia töitä huoneiden siivouksesta, vaatteiden silytyksestä ja pyykinpesusta lähtien.⁷²⁶ Ei ihme, että usein iältään vanhimmat ja kokeneemmat piikat on toisinaan merkitty rippikirjoihin palvelusväestä ensimmäisinä mikä viittaisi vastuulliseen asemaan tilalla. Kartanot pystyivät maksamaan kokeneelle piialle parempaa palkkaa kuin talonpoikaistiloilla, joissa taas palveli enimmäkseen nuoria noin 20-vuotiaita naisia ikään kuin hankkimassa kokemusta vaativimpiin töihin.

Vuosina 1732–1741 syntyneistä eli 40–50 -vuotiaista naimattomista naisista yhä useampi oli jo mainittu itsellisenä, vaikka heidänkin joukossaan oli edelleen piikoina palvelevia. Vanhimmat naimattomat naiset olivat pääsääntöisesti itsellisiä ja osa oli myös kirkonvaivaisia. Tilanne Suomessa lähentyi Länsi-Eurooppaa tässä suhteessa. Englannissa on todettu, että alle 45-vuotiaista naimattomista naisista suurin osa ei muodostanut omaa kotitaloutta mutta sen sijaan yli 45-vuotiaista suurin osa oli hankkinut oman kodin. Kaupungeissa tämä tarkoitti huoneen

⁷²⁵ Bennett 1998, s. 2. Froide 2005, s. 2.

⁷²⁶ Vainio-Korhonen 2006, s. 141.

vuokraamista.⁷²⁷ Lähteiden perusteella on kuitenkin vaikea sanoa oliko hauholaisilla itsellisiksi merkityillä naisilla oma tupa vai ei. Merkintä ei vielä kerro kotitalouden todellisesta muodosta.

Äkkäimpiä naimattomia naisia yhdisti se, että heistä moni oli synnyttänyt joskus elämässään aviottoman lapsen. Avioliiton solmimisen kannalta avioton lapsi oli siis ongelma. Vaikka suurin osa aviottoman lapsen synnyttäneistä naisista avioitui, niin se silti näyttää kasvattaneen myös riskiä jäädä loppuiäksi naimattomaksi. Aviottoman lapsen saanti saattoi katkaista hyvin edenneen työuran, joten kunnianhimoisen naimattoman naisen oli oltava varovainen solmiessaan suhteita. Ura oli aloitettava uudelleen alusta lapsen syntymän jälkeen ja hankittava lapselle jostain kotipaikka. Nainen ei saanut säästöön rahaa, vaan se kului lapsen elatukseen. Aina hoitopaikan saaminen ei onnistunut, koska aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia asui myös itsellisinä kylissä. Kuten esimerkkitapauksista on käynyt ilmi, niin suurin osa kuitenkin sai lapsensa lähisukulaisten tai vanhempiensa hoitoon. Asuinpaikasta riippuen naiset saattoivat pitää lapseensa yhteyttä hyvinkin tiiviisti, vaikka olivat palveluksessa. Siitä ei ole merkkejä, että talot ja säätyläistilat olisivat järjestelmällisesti olleet palkkaamatta aviottoman lapsen synnyttäneitä piikoja. Heitä on Hauholla tasaisesti työssä eri tiloilla. Monet heistä olivat saattaneet synnyttää lapsen hyvinkin nuorina ja lapsi oli saattanut pienenä kuolla, mutta merkintä tapahtumasta näkyi edelleen kirkonkirjoissa yli 40 -vuotiaalla naisella.

Tutkimuksissa väitetään, että aviottoman lapsen synnyttänyt piika olisi päätenyt kylän itsellisten joukkoon, koska talot eivät huolineet lasta.⁷²⁸ Tämä ei pidä paikkaansa, sillä isäntäväki ei tuntunut tuomitsevan tai hylkäävän piikojaan maantielle, vaikka heille syntyikin avioton lapsi. Notaari Johan Wallenius mainitsee jopa päiväkirjassaan kuinka hän ja hänen vastavihitty vaimonsa olivat kummeina Hauhon Lehdesmäen torpparin ”Kustaan tyttären yksinäisellä lapsella, joka sai nimekseen Maria”. Vuonna 1797 Wallenius kertoi olleensa sukulaisensa pastori Walleniuksen Beata piialle syntyneen aviottoman lapsen kummina.⁷²⁹ Pappilan piialle syntyneellä aviottomalla lapsella oli siis jopa säätyläiskummeja! Hieman vastaavanlainen tapaus löytyy Elimäeltä Hämeenkyllän kartanon neidin Jacobina Munsterhjelmin päiväkirjasta vuodelta 1799: aatelisrouva ja tyttäret iloitsivat piikansa avioliitosta sekä järjestivät tälle hääjuhlia, vaikka morsian oli jo näkyvästi raskaana tulevalle miehelleen.⁷³⁰

Ei voi sulkea pois sitäkään, että 1700-luvun lopulla alkoi olla yhä enemmän naisia, jotka saattoivat tehdä valinnan uran ja avioliiton välillä. Tietoisuus siitä, että avioituminen merkitsi itsellisen elämää pienessä mökissä usean lapsen, kanssa ei välttämättä nuoria naisia houkutellet. Piian ei tarvinnut välttämättä suostua ensimmäiseen kosintaan vain siksi, että pääsisi naimisiin. Hän saattoi odotella mieluisampaakin kosijaa, koska oman elantonsa pystyi ansaitsemaan. Arvostettu ja hyvin palkattu suuren kartanon piika, emäntäpiika tai jopa taloudenhoitajatar saattoi

⁷²⁷ Froide 2005, s. 23.

⁷²⁸ Rahikainen 2006, s. 168. Heino 1979, s. 55.

⁷²⁹ Wallenius: Päiväkirja 18.3.1791, 1.7.1797.

⁷³⁰ Vainio-Korhonen 2006, s. 148.

toimia esikuvana nuoremmille piioille. Lisäksi tällaisen naisen mahdollisuudet avioitua hyvin vain kasvoivat iän ja taitojen myötä. Moni piika ja palvelijatar sai vielä avioituessaan isäntäväeltä merkittävät myötäjaiset häjjuhlien lisäksi. Jos taas, sopivaa puolisoa ei kuulunut, niin piikomalla ansaitun rahan saattoi silloin säästää myös vanhuuden varalle.

”Olin lainannut vaatteet eräältä pappilan piialta, joka pukeutui todella tyylikkäästi”, kirjoitti nuori Eric Gustaf Ehrström vuonna 1811 Hauhon pappilassa päiväkirjaansa, ”Maja, jonka vaatteita lainasin, ymmärsi kiinnittää kaulaliinan sillätavoin, että mitään ei puuttunut”.⁷³¹ Ehrströmin kuvaama säätyläisnuorison naamiaisleikki paljastaa sen, että pappilan piialla Maijalla oli omaa ansaittua rahaa, jonka hän oli kuluttanut vaateisiin ja saanut mainetta erityisen tyylikkäästä pukeutumisestaan. Gustaf Ramsay mainitsee myös matkapäiväkirjassaan 1807 Hauhon Ilmoilassa heinäpellolle matkalla olleen joukon, jossa oli mukana tavallista näyttävämmiin pukeutunut piikatyttö. Hän pyysi ”Matkantaan Liisan” mallikseen ja piirsi tämän nojaamassa haravaansa.⁷³²

Lemmittyjän kartanon omistaneen notaari Johan Walleniuksen perheen suhde piikoihin oli paljon läheisempi kuin renkeihin. Piikat olivat renkejä enemmän isäntäväen kanssa tekemisissä hoitaessaan sisätöitä keittiössä. Lemmettyjän kaltainen ratsutila ei ollut myöskään aateliskartano, jossa olisi ollut erikseen hienompia sisäpiikoja. Wallenius mainitsee päiväkirjassaan lähes joka syksy piikojen lähdön ja uusien piikojen tulon taloon. ”Maija-Liisa ja Iso Maija lähtivät palveluksestamme ja heidät saatettiin hevosella Hauhon kirkolle”. Tilalle tulivat uudet piikat Leena ja Maria, jotka viipyivät seuraavan vuoden. Piika Beata Tuomaantytären todettiin olleen palveluksessa kolme vuotta, sitten taas välillä pois ja jälleen Lemmettylässä vuonna 1809.⁷³³ Isäntäväki saattoi muistaa piikojaan pitkän vuotta pienin lahjoin: Wallenius kertoi lahjoittaneensa vuonna 1781 piika Liisalle parin valkeita villasukkia. Myöhemmin hän mainitsee päiväkirjassaan lahjoittaneensa piialle vahahelmiä.⁷³⁴

Lisäksi Wallenius merkitsi muistiin vuonna 1815 sen, että eräs tilan entisistä piioista Saara tuli viettämään vapaaviikkonsa heidän luokseen.⁷³⁵ Piioille entinen isäntäväki saattoi siis muodostaa yhden tärkeän kiintopisteen elämässä, jolloin epävirallisen ja virallisen kotitalouden ero jälleen hämärtyy. Herrasväen tyttäret ja piikat työskentelivät sekä olivat paljon yhdessä ulkona ja sisällä. Samalla hoitui säätyläisneitiön valvonta. Usein yhteyttä pidettiin vielä senkin jälkeen, kun palvelija oli siirtynyt muualle tai avioitunut.⁷³⁶ Säätyläis- ja aatelisperheiden ja palveluskunnan suhteet saattoivat muodostua jopa tuttavallisiksi. Pitkään palvelleet olivat melkein kuin perheenjäseniä mutta tarkka säätyero kuitenkin muistettiin.

⁷³¹ Ehrström 1811 (2007), s. 132.

⁷³² Ramsay 1807 (1999), s. 54.

⁷³³ Wallenius: Päiväkirja 9.10 ja 11.10.1798, 4.10.1809. Vrt. Vainio-Korhonen 2006, s. 149.

⁷³⁴ Wallenius: Päiväkirja 10.5.1781,

⁷³⁵ Wallenius: Päiväkirja 2.9.1815.

⁷³⁶ Vainio-Korhonen 2006, s. 148-149. Jacobina Munsterhjelmin päiväkirja on täysin samantyyppinen kuin notaari Walleniuksen päiväkirja mitä tulee herrasväen ja piikojen väleihin.

Aateliston – ja myös varakkaan säätyläistön – asema oli jo kiistatta edennyt 1700-luvun lopulle tultaessa niin korkealle, ettei sitä tarvinnut enää korostaa.⁷³⁷

Suvun ja laajan talonpoikaisen kotitalouden alkoivat muuttoliikkeen seurauksena korvata myös solmitut ystävyysuhteet, jota viihtyminen esimerkiksi entisten isäntäväkien luona kuvastaa. Tultaessa 1700-luvun lopulle ja 1800-luvun alkuun maaseudulla eli yhä useammin naisia, jotka olivat syntyneet pienissä tilattomissa perheissä, jotka olivat usein muuttaneet paikkakunnalta toiselle tai vaihtoehtoisesti perheissä, jotka olivat osa jotakin isompaa kotitaloutta mutta ulkona sen perimyksestä. Tai sitten lapset kasvoivat tiiviissä itsellisperheiden verkostoissa, jossa kotitaloudet joustivat ja muuttuivat aina sen mukaan, kuka tarvitsi kattoa päänsä päälle. Palvelusväki on ratkaisematon ongelma Peter Laslettin perhemalleissa, koska he kuuluivat ja eivät kuuluneet kotitalouteen.⁷³⁸

Aikuistuttuaan nuoret lähtivät kodistaan ja kiersivät palvelupaikasta toiseen jopa vuosia ennen mahdollista avioitumistaan. Moni myös muutti työn perässä toiseen pitäjään kauas kotoaan. Vanhemmat ja avioituneet sisarukset samassa pitäjässä tai jopa laajemmalla alueella muodostivat tärkeitä kiinnekohtia, joiden luota saatiin väliaikaista turvaa esimerkiksi tilanteessa, jossa naista kohtasi yllättävä raskaus. Vastavuoroisesti naimaton nainen saattoi tulla avuksi silloin, kun joku lähipiirin perhe syystä tai toisesta tarvitsi apua. On vaikea sanoa mikä kotitalous merkitsi piialle kotia ja mikä taas pelkkää työpaikkaa? Hän oli aina virallisesti osa palvelupaikkansa kotitaloutta, toisaalta hän saattoi asua vuoden hoitamassa jotain sukulaistaan kokien silti kodikseen vielä jonkun kolmannen paikan. Avioton lapsi teki hänestä kirkonkirjoissa pelkän siveytensä menettäneen ”naisihmisen”, jota siis rangaistiin kirkkorangaistuksen ohella vielä musteella tehdyllä merkinnällä. Vuosisatoja jatkuva tilastointi nosti aviottoman lapsen synnyttäneet naiset yhä näkyvämmäksi merkiksi ”tapojen turmeltumisesta” ja irrotti heidät omaksi erilliseksi ryhmäkseen perheistä ja yhteisöstä.

⁷³⁷ Vainio-Korhonen 2006, s. 150.

⁷³⁸ Siren 1999, s. 18–19.

8. SELVIYTYMISEN STRATEGIAT ARJESSA JA ASIAKIRJOISSA

Perhehistoriallisen tutkimuksen suurin ongelma ovat lähdeaineistot, jotka ovat aina syntyneet tietynlaisen ihanteen pohjalta. Niitä ei laadittu kuvaamaan perheitä tai kotitalouksia, vaan ne laadittiin luetteloiksi veroa maksavista tiloista tai henkilöistä. Kirkonkirjoihin merkittiin ensisijassa kansan lukutaito, kristinopin taidot sekä ehtoollisella käynnit ja rikokset. Samalla voitiin entistä paremmin valvoa yhteisöä sekä tarkkailla valtakunnan väkilukua. Kansa pyrittiin kirjaamaan asiakirjoihin aikakaudella vallinneen patriarkaalisen ihanteen mukaisesti. Ihanteessa korostui suurvaltakauden ajattelulle tyypillinen hierarkkisuuden periaate, maata omistaneen mieslinjaisen ketjun korostaminen sekä niiden seurauksena ydinperhe, joka oli aikakauden perimyslainsäädännön keskiössä. Erillään tästä olivat tilattomat tai palkolliset, jotka joko jätettiin kokonaan luetteloimatta tai sitten heidät merkittiin maataomistavien alaisuuteen. Näin Peter Laslettin luomia perhemallejakin leimaa vahvasti asiakirjoissa korostuva maanomistus ja sen hallinta, jotka erottavat toisistaan jyrkästi ne ihmiset, jotka perivät maata ja ne jotka olivat siitä sivussa. Perhemallien ja perhehistorian tutkimuksen pohjana on useimmiten pelkkä asiakirjojen todellisuus eikä niinkään arkipäivässä vallinnut todellisuus.

Tutkittaessa eri asiakirjoja vertaamalla länsimaisen perheen muotoa ja rakennetta, syntyy väistämättä ongelma lähdeaineistojen keskinäisestä ristiriitaisuudesta. Räikein esimerkki tutkitulla alueella tästä ovat 1600-luvun alun kaksi pariskuntaluetteloa, joista toinen viittaa suurperhevaltaiseen yhteisöön, mutta toinen vain ydinperheen käsittäviin kotitalouksiin. Myös henkikirjoissa korostui 1600-luvulla patrilineaarinen ydinperhe eivätkä 1700-luvun rippikirjat tee tähän näkemykseen suurempaa muutosta. Tultaessa 1700-luvulle, sääty-yhteiskunta oli asiakirjatasolla huipussaan, mikä näkyi myös väestötauluissa. Ihmiset piti merkitä tiettyihin säätyihin ajalla, jolloin se alkoi väestönkasvun seurauksena olla entistä mahdottomampaa.

Varhaisia 1600-luvun henkikirjoja sekä 1700-luvun rippikirjoja tulee lukea ensisijassa tilojen hallintajärjestystä kuvaavina asiakirjoina, joihin on esitetty aikakauden hierarkkisuutta korostavien oppien sekä lakien mukainen perimysjärjestys. Perimysperhe on ydinperhe, jonka sisällä periytyi maaomaisuus. Mikäli avioparilla ei ollut lapsia, niin lähin perillinen merkittiin heidän jälkeensä. Itsellisiksi saatettiin asiakirjoissa siirtää syytingillä olevia isäntäpareja ja isäntien sisaria ja veljiä. Vahvimmin ydinperhe näkyi vuoden 1694 henkikirjassa, josta ei

löydy merkittyinä muita kuin avioituneita talollisia, palkollisia ja itsellisiä. Kaikki muut on jätetty pois. Perhehistorian tutkimuksen kannalta kiinnostavin on vuoden 1654 henkikirja, jossa pistää silmään talollisperheissä asuvien sisariksi merkittyjen naisten suuri määrä. Heissä on sekä naimattomia ja naimisissa olevia. Piikojen määrä on sisarten määrää vähäisempi. Tämä viittaa vahvasti siihen, että Hauhon alueen talollisperheet olivat suuria. Niihin kuului sekä naimattomia sisaria ja veljiä sekä avioituneiden sisarusten muodostamia ydinperheitä. Tätä näkemystä tukevat myös aikakauden käräjöpöytäkirjojen merkinnät.

Suurperheiksi luokiteltavia perhekuntia löytyi 1600- ja 1700-luvuilla eniten syrjäisemmistä ja metsävaltaisista kylistä, joissa kaski- ja peltoviljely vaati paljon työväkeä. Kun kaskeaminen väheni, perheet pienenivät ja tilattomien määrä kasvoi. Taustalla olivat myös palkollisasetukset, joiden seurauksena talollisperheiden nuorempia lapsia ja sukulaisia voitiin rippikirjoissa merkitä palkollisiksi ja itsellisiksi, jotta pitäjässä ei näyttäisi olevan liikaa ”joutilasta” väestöä. Heidä myös vaadittiin lähtemään säätyläistiloille palvelukseen ja heidät voitiin pahimmassa tapauksessa leimata irtolaisiksi. Näin kruunu ja kirkko ovat omalla tavallaan muokanneet asiakirjatasolla hämäläistä talonpoikaisyhteisöä ydinperhevaltaiseksi ja siten länsieurooppalaiseksi. Usein on pidetty faktana sitä, että talollisen lapset säännöllisesti siirtyivät palvelukseen, joka oli heille kuuluva normaali elämänvaihe. Hauholla se kuitenkin kuului vain tilattoman väestön osaksi jo 1600-luvulla. Talollisen tyttäret asuivat naimattomaksi jäätyäänkin kotitaloissaan, vaikka saattoivat tulla merkityiksi sinne piikoina tai itsellisinä.

Korkea avioitumisikä oli tosiasia Hauhon seudulla 1700-luvulla mikä on länsieurooppalainen piirre ja samoin siihen liittyvä avioton syntyvyys, joka alkoi Hauholla kasvaa jo 1600-luvun lopulla. Nämä yhdistävät Hauhon alueen selvimmin länsieurooppalaisen perhemalliin. Molempien voi kuitenkin osittain katsoa johtuvan osin siitäkin, että tiloja ei voitu Hämeessä halkoa kuten Venäjään liitettyssä Itä-Suomessa, jota eivät myöskään koskeneet palkollissäännöt. Itäsuomalainen väestö saattoi asua suurperheinä, naittaa tyttärensä nuorina ja tarpeen mukaan perheet saattoivat jakautua. Palvelukseen ei tarvinnut lähteä ja tilattoman väestön määrä pysyi pienenä. Lisäksi kaskeaminen oli peltoviljelyn ohessa vielä tärkeällä sijalla. Mitä enemmän peltoviljelyn ohessa harjoitettiin muita elinkeinoja, sen suurempi väkimäärä tarvittiin.

Osaltaan kruunun tiukat säädökset synnyttivät Hauholle jo varhain 1600-luvun alussa laajan tilattoman väestön. Lisäksi alueelle perustetut suurtilat, tilojen autioituminen sekä sen seurauksena sukuoikeuksien myynti ja lahjoitusmaat kasvattivat lampuotien ja muiden tilattomien joukkoa. Suurperhe oli mahdollista useimmiten vain lampuodeille, joita ei koskenut väenotto. Hetkellinen muutos tapahtui isonvihan jälkeen, jolloin väestömäärä pieneni ja valtio alkoi sallia tilojen jakamisen, torppien perustamisen ja laillisti mäkituvat. Avioituminen helpottui ja samalla avioton syntyvyyskin laski. Toisaalta eräällä tavalla myös ”ydinperhevaltaisuus” saattoi olla tosiasia aina 1500-luvun lopulta 1800-luvulle. Tiiviiden ryhmäkylien talonpoikaistilojen useat kymmenet rakennukset ja muutamat maininnat asiakirjoissa viittaavat siihen, että suurperheenä asunut tilan väki oli

jakautuneena eri rakennuksiin. Virallisella tasolla kyse oli yhdestä suuresta kotitaloudesta, josta kuitenkin saatettiin vain maata perivä ydinperhe merkitä näkyviin henkikirjoihin.

Avioton syntyperä oli lainsäädännöllinen ja moraalinen ongelma asiakirjoissa, jotka huomioivat vain virallisen näkemyksen kotitaloudesta, jonka keskiössä oli avioliitto ja siitä syntyneet lapset. Ihanteellisen avioitumisiän ylittänyt nainen muodosti asiakirjatasolla ongelman. Ongelma oli myös se, jos naimaton nainen synnytti lapsen. Avioton syntyvyys oli suureksi osaksi avioliittoon tähtäävää esiaviollista seurustelua, joka oli normaali käytäntö. Nainen ei aina voinut vaikuttaa miehen avioitumispäätökseen. Mies päätti hetken, jolloin hänen oli mahdollista avioitua ja perustaa perhe. Vielä 1600-luvulla suuri osa nuorukaisista päätyi nihdeiksi ja pystyi asettumaan perheineen joko kotitaloonsa tai vaimon kotitaloon mikä näkyi 1600-luvun henkikirjoista. Tilanne 1700-luvun lopulla oli toinen. Avioitumispäätöksen varmistasi vasta riippumattomuuden saavuttaminen. Vakiintuneen aseman tai ammatin saavuttaminen tuli 1700-luvun lopulla miehille yhä vaikeammaksi. Avioituminen naisen kanssa, jolla oli varallisuutta, saattoi olla nopein ratkaisu saavuttaa itsenäinen asema.

Aviottomuuden syyt voidaan kiteyttää 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa muutamien pääasioiden ympärille. Niitä olivat väestönkasvu, perinnäistavat ja säätykierto, jotka kaikki yhdistyivät avioitumiskäytäntöihin. Väestönkasvua kannustettiin 1700-luvun puolivälissä talojen halkomisasetuksella ja torppien ja mäkitupien perustamisen sallimisella. Avioliittoja solmittiinkin 1700-luvun puolivälissä ennätysmäärä. Siitä sai alkunsa kasvava tilattomien joukko hämäläisellä maaseudulla. Aluksi talollisista syntyi tilattomia siten, että nuorimmat pojat saivat torpan, sotilaanpestin, itsellismökin tai käsityöammatin. Myöhemmin tämä syntyneiden tilattomien joukko eriytyi yhä kauemmas talollisista.

Vanhat perinnäistavat eivät muuttuneet yhtä nopeasti kuin yhteiskunta. Avioitumiseen liittyvät käytännöt elivät edelleen voimakkaina. Niiden pääasiallinen tarkoitus oli pitää varallisuus vakaana, koska maaomaisuus oli se, mikä elätti ja ylläpiti yhteisöä. Maaomaisuuksia siirrettiin avioliittojen avulla ja samalla solmittiin elämää turvaavia sukuverkostoja. Taloudelliset tekijät sanelivat varsinkin talollisväestön piirissä tarvittaessa avioliiton ehdot. Tämä ei ollut suuri ongelma vielä silloin, kun väestöpohja pysyi vakaana ja muuttumattomana. Sodat ja taudit verottivat väestöä, joten tilattomien määrä ei päässyt kasvamaan.

Varallisuus ei jakautunut tasaisesti eikä noudattanut vakiintunutta säätyjakoa. Aateline ei välttämättä kyennyt elämään säätynsä mukaista elämää puhumattakaan ylemmistä ja alemmista säätyläisistä. Virkatalossaan elävä suuriperheinen upseeri oli samassa asemassa kuin tilaton rahvaan mies. Kumpikaan ei pystynyt turvaamaan kaikkien lastensa pysymistä omassa säädysään. Eri sosiaalisten ryhmien ja säätyjen väliset saumakohdat alkoivat kasvaa ja niihin kertyi yhä enemmän väkeä. Väestöä oli äärimmäisen vaikeaa luokitella eri ryhmiin ja säätyihin. Suurin ongelma olivat nimenomaan naiset, joilla ei ollut aviopuolisoa. Heidät luokiteltiin pääosin piikoihin ja itsellisiin taustaan ja olosuhteisiin katsomatta.

Talontytär, jonka isä kuoli, oli vaikeassa tilanteessa. Veli otti talon ja perusti oman perheen. Talollisen sisar tai talollisen veljentytär eivät olleet yhtä arvokkaita tittleitä kuin isännän tytär. Asiakirjatasolla tämä näkyi siten, että nainen saattoi menettää talontytär nimityksen, muuttua palkolliseksi tai itselliseksi, vaikka he edelleen asuivat kotitalossaan. Tittelin epääminen ei muuttanut sitä, että he olivat kuitenkin asemaltaan yhteisössä edelleen talollisen tyttäriä. Ne talollissukuiset naiset, jotka synnyttivät aviottomia, olivat suurimmaksi osaksi muita kuin hallitsevien isäntien tyttäriä. Sama tilanne oli myös lampuotien tai torpparien tyttärillä. Talollisten suosima laajentunut- tai suurperhemalli ei lopulta turvannut muiden kuin sen sisällä olleen perimysperheen naisten avioitumisen samansäätyisen miehen kanssa. Tässä mielessä jokainen kotitalous oli ydinperhe, joka erottui asiakirjoissa ja todellisuudessaakin yhä tiukemmin laajemman kotitalouden sisällä omaksi yksikökseen. Syntyminen ydin- eli perimysperheen esikoiseksi turvasi parhaiten säätyaseman säilymisen.

Se, toiko naimattomalle naiselle turvaa asuminen laajentuneessa perhemallissa tai suurperheessä, on tapauskohtaista. Nainen pysyi suurperhevaltaisilla alueilla taustalla niin asiakirjoissa kuin ehkä todellisuudessaakin. Esimerkiksi Hauhon syrjäisten metsäkylien suurperhevaltaisissa kylistä ei tullut 1600-luvulla naisia käräjille hoitamaan asioitaan yhtä usein kuin peltoviljelyyn keskittyneistä kylistä. Toisaalta sen voi nähdä niinkin, että naisten ei tarvinnut metsäkyllissä taistella oikeuksiensa puolesta, koska sen hoitivat suvun miehet. Peltoviljelyyn keskittyneissä kylissä perimysperheiden ulkopuoliset miehet olivat sodassa, josta lampuotitilojen miehet taas oli kaikki vapautettu.

Ydinperheen ulkopuoliset talollisnaiset olivat 1600- ja 1700-luvuillakin sidottuja sukuunsa ja kotiinsa. He eivät lähteneet vieraille palvelukseen muuta kuin siinä tapauksessa, jos tila joutui pois suvulta. Sulkeutunut sukupiiri ei välttämättä tuonut naiselle turvaa. Hänen kohtalonsa saattoi olla suvun sisällä kovakin eikä tilannetta pystynyt itse parantamaan eikä siihen helposti voitu puuttua perheen ulkopuoleltakaan. Ainoa keino oli tällöin yrittää avioitumalla päästä kotoa pois. Isännän sisarta saattoi kohdata myös välinpitämättömyys. Hänen avioliittoaan ei kukaan järjestänyt, myötäjäiset pienenivät ja hän sai olla palkattomana palvelijana kotitalossaan. Toisaalta syntyminen vauraaseen taloon antoi vapauksiakin. Vauraan talon tytär pystyi solmimaan useitakin esiaviollisia suhteita ilman, että hän menetti maineensa tai mahdollisuutensa avioitua. Vävyt myös usein sidottiin naisen asumaan kotitalouteen.

Esiaviolliset suhteet olivat sallittuja ja hyväksytyjä, jos kyseessä oli naisen perheen hyväksymä kosija. Mikäli mies syystä tai toisesta perui avioliiton, hänet tuomittiin käräjillä maksamaan hyvitys. Kihlauksen purku saattoi tietysti olla myös perheiden kesken sovittu asia eikä sitä välttämättä edes tarvinnut tuoda käräjille. Tapaukset, jotka päätyivät käräjille, olivat ehkä sellaisia, joita ei saatu muuten sovittua. Näiden naisten kohdalla tapahtuma ei huonontanut heidän mahdollisuuksiaan avioitua, vaan he monessa tapauksessa olivat pian naimisissa. Varsinkin siinä tapauksessa, että nainen oli tilan perillinen, hänelle löytyi nopeasti uusi sulhanen. Nainen saattoi kuitenkin tahallaan hylätä itseään vähempiarvoisen

kosijan, vaikka olisi synnyttänyt tälle lapsen. Saattoi olla tosin niinkin, että renkimiestä ei edes kelpuutettu isännän naimattoman sisaren sulhaseksi, jos tämän työpanosta ei tilalla tarvittu.

Talollisperheiden naimattomat naiset eivät aina edustaneet varsinaisesti naimattomaksi jääneitä naisia yhteisössä, vaan haluttuja aviopuolisoehdokkaita, joilla saattoi olla valinnanvaraa. Kysymys oli ”sinkkuelämästä”, jossa naisten tavoite oli valikoida tuleva aviopuolisonsa mahdollisimman hyvin tarjokkaiden joukosta. Tietoisuus omasta asemasta perijänä ja siten tavoiteltuna neitona, antoi hänelle mahdollisuudet solmia suhteita vapaasti ja jopa tavallaan ylenkatsoa moraalia. Avioliiton ulkopuolinen suhde tuomittiin 1600- ja 1700-luvuilla ankarammin kuin kahden naimattoman välinen suhde. Aviottoman lapsen synnyttäneitä nihdinvaimoja odotti pahimmillaan jopa kuolemantuomio. Köyhyys yhdistettynä vapaaseen ja häpeämättömään seksuaaliseen käytökseen saattoi tuoda naimattomalle naiselle koko yhteisön tuomion eikä vastaava käytös ollut miehellekään hyväksyttävää.

Vanhimmat lait lähtivät aina siitä, että maa siirtyi avioliiton kautta seuraavalle sukupolvelle. Syntynyt avioton lapsi voitiin oikeuden avulla määrätä saamaan oma perintöosansa suhteessa mahdollisiin tuleviin aviolapsiin. Näin tilanne ei häirinnyt kotitalouksien sisällä maanperimystä. Kirkko kuitenkin tuomitsi esiaviolliset suhteet yhä voimakkaammin ja vaati sukupuolisuhdetta ainoastaan avioliittoon kuuluvaksi. Toisaalta tilattomuuden kasvaessa tiukasti maanperimykseen keskittyvien lakien merkitys laski koko ajan. Vielä vuoden 1734 lakikin määrittelee avioliiton vahvasti osaksi maanomistusta ja sen siirtymistä. Maaomaisuutta oli kuitenkin todellisuudessa yhä harvemmillä.

Valtakunnan suuri enemmistö eli tilattomat ovat kuin harmaa resuinen ihmismassa, jossa kaikkien yksilöiden suhteen vallitsevat samat ankarat lainalaisuudet. Tutkimuksessa heitä lähinnä taulukoidaan. Talolliset, säätyläiset ja aateliset sekä heidän perheensä nousevat tutkimuskirjallisuudessa esiin enemmän yksilöinä ja toimijoina kuin valtakunnan suuri enemmistö eli tilattomat. Tutkimuskirjallisuudessa toistellaan usein sitä, että tilattomien naisten ”oli pakko” tai heidän ”täytyi” lähteä kotoaan palvelukseen. Harvemmin käytetään termejä, että tilaton nainen ”sai lähteä” tai ”pääsi” kotoaan palvelukseen ansaitsemaan omaa rahaa eikä hänen ollut pakko avioitua tai elää sukulaistensa armoilla. Naimattoman naisen tavallaan on oletettu halunneen aina jäädä kotiinsa ja avioitua ensimmäisen sopivan miehen kanssa. Siinä missä piika saattoi tylyyn kohteluun ja seksuaaliseen ahdisteluun kyllästyneenä tehdä asiasta julkisen tai ainakin vaihtaa vuoden kuluttua palveluspaikkaa, talontytär ja säätyläisneito olivat sidottuja kotiinsa ja sukuunsa – olipa ilmapiiri siellä kuinka uhkaava ja ahdistava tahansa. Tilattomien perheiden elämä on nähty melko ankeassa valossa. He ”joutuivat” jättämään turvallisen kotinsa, he ”joutuivat” alituisesti muuttamaan, he ”joutuivat” kirkonvaivaisiksi. Surkeimmat lähtökohdat olivat aviottomalla lapsella ja hänen äidillään.

Maailmassa, jossa ihanteen tasolla vallitsi vahva patriarkaalinen ideologia, isä pystyi suojaamaan tyttäriään osin jopa pelkällä olemassaolollaan. Se kuvastaa myös sitä, että maaseudulla eli pelko suvun kostosta, jos mies varomattomasti vietti

perheen tyttären. Naisleskien tyttärillä ei ollut isää. Itsellismies tai vanha ruotusotilaskaan ei pystynyt puolustamaan tyttärensä menetettyä kunniaa. Ei varsinkaan silloin, kun mies oli ylemmässä asemassa. Kuvaavaa on se, että 1600-luvun lopulta lähtien naiset pyrkivät turvautumaan säätyläisiin saadakseen heiltä virallisen vahvistuksen kihlaukselleen. Aatelisto ja säätyläistö asettuivat suvun ja holhoojan asemaan toimiessaan naittajina ja järjestellessään alustalaistensa elämää. Heidän ajattelunsa oli isäntävaltaista mutta alustalaisetkin osasivat käyttää sitä hyödykseen. Suurperheen sijalle astuikin 1700-luvulla säätyläistila, joka virallisella tasolla muodosti yhden suuren kotitalouden, jossa alustalainen sai turvaa ja etuja isännältä, jos totteli tämän määräyksiä. Tarvittaessa tilaton oli silti vapaa myös lähtemään muualle.

Suvusta oli turvaa ja sukulaisista huolehtiminen koettiin kaikkien velvollisuutena, vaikka tilattomat muodostivat 1700-luvulla asiakirjatasolla pieniä ydinperheitä. Itsellismökkien avioparien ympärille kietoutuneet sukuverkostot joustivat aina tarpeen mukaan. Sen sisällä ydinperheet kasvoivat ja pienenivät huollettavien lähisukulaisten määrän ja perheiden varallisuuden mukaan. Ihmiselle vanhemmat ja sisarukset olivat edelleen tärkeitä. Erityisen tärkeäksi saattoi kuitenkin muodostua sisarusten välinen suhde, koska suuri osa menetti vanhempansa jo nuorella iällä. Sisaren, veljen ja veljenvaimon keskinäiset suhteet nousevat esimerkiksi kansanrunoissa keskeiselle sijalle.

Lasletin luokituksessa oleva suurperhe tai laajentunut talollisperhe vaihtui osin kirjaamistapojen ja palveluspakkomääräysten myötä ydinperheiden verkostoksi, joka saattoi olla maantieteellisesti laaja. Viranomaiset valvoivat tarkasti kotitalouksia, joissa oli sen katsannon mukaan ylimääräisiä jäseniä, joita tarvittaisiin työvoimana muualla. Suurperhettä ei voinut siis välttämättä kasvattaa, vaikka siihen olisi ollut varaa ja haluakin. Se ei myöskään näy asiakirjoissa, jotka laadittiin viranomaisten taholta. Ihmisen asuma kotitalous saattoi olla arkitodellisuudessa jossain aivan muualla kuin mihin hänet on asiakirjoissa merkitty. Asiakirjat eivät myöskään kerro minkä paikan nuori naimaton palkollinen itse mielsi kodikseen eikä sitä missä hän nukkui yönsä.

Hämäläisen ryhmäkylän tiloilla oli jo varhain 1600-luvulla lukuisa joukko erillisiä rakennuksia, joissa saattoi asua samaan kotitalouteen lukeutuvia ihmisiä omista pienemmissä ydinperheyksiköissään muodostaen kuitenkin laajemman perhekunnan tai kotitalouden ainakin asiakirjoissa. Seuraavalla vuosisadalla mäkitupien ja torppien salliminen vakiinnuttivat tilannetta ja toivat asiakirjoissa entistä paremmin näkyviin kasvavan tilattomien joukon ydinperhekotitaloudet, jotka aiemmin olivat olleet asiakirjoissa piilossa ja laskettuina maataomistaviin tilojen ja veroa maksavien isäntien alaisuuteen.

Ydinperheenkaltainen tilaton perhe ei koskaan elänyt irrallaan muista, vaan piti tiiviisti yhteyttä suvun ja kylän muihin jäseniin. Avioton lapsen synnyttäjää ei ajettu pois kotoa, vaan useimmiten kodista muodostui hänelle pikemminkin entistä tärkeämpi tukikohta. Vanhemmat tai sisarukset huolehtivat aviottomasta lapsesta, ja nainen saattoi olla palveluksessa aina välillä. Naimaton tytär huolehti lapsensa kanssa samalla myös omista vanhemmistaan. Se ehkä jopa annettiin hänelle muun

perheen toimesta elämäntehtäväksi. Muut perheen naimisissa olevat lapset eivät välttämättä vanhempien hoitamiseen edes pystyneet. Lopullista kotoa pois ajamista ei tapahtunut myöskään talollisten keskuudessa. Äiti ja lapsi saivat kodin kotitilan alaisuudesta, vaikka kirkonkirjoissa he saattavat vaikuttaa talonväestä erillään olevilta itsellisiltä.

Kotitaloudessa tarvittiin 1600- ja 1700-luvuilla jokaista käsiparia työntekoon. Sekin helpotti aviottoman lapsen synnyttäneen naisen ja yleensä naimattomaksi jääneiden hyväksyntää. Heille löytyi paikka ja työtä, jolla ansaita elanto. Tilaton, aviottoman lapsen synnyttänyt nainen jatkoi normaalisti eri tiloilla piikana, kun oli saanut lapsensa ensin jonnekin hoitoon. Köyhät säätyläisnaiset, joilla oli avioton lapsi, kelpasivat puustelliin tai kartanoon sisäpiiaksi tai taloudenhoitajaksi. Samoin tavalliseksi piiksi puustelliin tai kartanoon kelpasi aviottoman lapsen synnyttänyt tilaton nainen. Sen sijaan aviottoman lapsen synnyttänyt talollissukuinen nainen lähti piiksi hyvin harvoin. Naiset usein asuivat itsellisinä lähellä kotiaan, elleivät sitten asuneet kotitalossaan tai sukulaistalossa.

Se, että aviotonta syntyvyyttä ilmeni kasvavasti juuri 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, oli monen eri tekijän summa. Ensinnäkin kirkko aloitti vuonna 1749 aviottomien tarkan tilastoinnin, jolloin kirkkoherra jatkuvasti seurasi tilannetta ja teki asiasta havaintoja. Väkiluvun nopeasti kasvaessa, kasvoi myös aviottomien määrä. Kirkkoherrat alkoivat huolestua kansan moraalista entistä enemmän nähdessään lukujen suurenevan vuosi vuodelta. 1800-luvulla aviottomien lasten määrää pidettiin jonkinlaisena siveettömyyden mittarina, olivatpa syyt yksittäisen syntymän taustalla mitä hyvänsä. Aviottomaan syntyvyyteen yhdistettiin helposti muutkin paheet kuten juopottelu ja nuoriso-ongelmat.

Tilattomien naisten eduksi 1700-luvulla tuli yhä enemmän se, että he saattoivat ansaita itse omat myötäjäisensä ja elantonsa piikomalla sekä irtautua kodin piiristä. Piiksi lähtö ei heikentänyt avioitumismahdollisuuksia, vaan paransi niitä. Avioituminen lykkääntyi lähelle 30 -ikävuotta tai sen ylikin mutta nainen saattoi kuitenkin paremmin valita mieleisensä puolison sekä päättää ajankohdasta jolloin avioitui. Naimattomuus Hauhon alueella oli enemmän pidentyvä elämänvaihe kuin naisten lopullinen kohtalo. Suurin osa naisista avioitui jossain vaiheessa mutta loppuiäksi naimattomaksi jäävien naisten määrä oli koko ajan kasvamassa. Tilatonta piikaa saattoi lohduttaa sekin, että mikäli avioliitto jäi solmimatta, niin ansaitut rahat saattoi säästää vanhuuden varalle. Isä, veli tai sukupiiri eivät enää olleet naisen ainoa turva tai määränneet hänen elämästään.

Naimaton nainen – olipa hänellä lapsi tai ei – ei elänyt 1600- ja 1700-luvuilla hämäläisellä maaseudulla elämäänsä koskaan yksin. Hänen taustallaan oli aina perhe ja suku, jotka monin eri tavoin vaikuttivat hänen elämäänsä ja ratkaisuihinsa. Naisten tarina kulkee olennaisena osana koko perheen ja kotitalouden tarinaa. Asuipa naimaton nainen sitten perheessä tai yksin, niin suku- ja perhetausta seurasi häntä kuitenkin aina jollakin tasolla. Se määritteli hänen asemansa yhteisön jäsenenä. Se myös vaikutti hänen tekemiinsä valintoihin, mahdollisesti jopa siihen, synnyttikö hän aviottoman lapsen vai ei. Asiakirjatasolla sukulaisuussuhteet olivat toissijainen

asia, sillä aseman ja paikan ratkaisi henkilökohtainen asema, joka taas määriteltiin viranomaisten taholta.

Kuvaava koko tiukentuvan sukupuolimoraalin kannalta on hämäläisten tärkeimmän ikivanhan juhlan Sääksmäen Ritvalan helkajuhlien tutkimuskehitys 1800- ja 1900 -lukujen taitteessa. Elsa Enäjärvi-Haavion tutkimuksen mukaan tutkijat Axel August Borenus ja Elias Lönnroth määrittivät itse sen, että naimattomien naisten kulkueeseen kelpasivat vain neitsyet. Varhaisimmat haastatellut naiset olivat 1800-luvulla todenneet, että kulkueeseen pääsyksi riitti, jos nainen osasi laulaa ja oli naimaton ”eikä kysytty onko varas vai huora”.

Vuosien kuluessa naiset alkoivat vastata toisin neitsyydestä edelleen yhä uudelleen kysyttäessä. Sivistyneistöön kuuluvat tutkijat alkoivat saada kysymykseen haluamansa ”oikean” vastauksen: ”ei sinne roskoja otettu”.

Tärkein ero todellisuudessa oli kuitenkin ollut vain se, että kulkue koostui naimattomista naisista eikä vaimoista. Toisinaan mukaan saattoi silti päästä vastaanainut nainen, jos hän osasi laulut muita paremmin. Termiksi valikoitui vasta 1800-luvun lopulla romanttinen nimitys ”neitojen kulkue”, jossa naimatonta naista tarkoittava sana ”piika” muutettiin ”neidoksi”. Kansa oli puhunut ”piikain leiristä” eikä neitojen kulkueesta.⁷³⁹

Tutkijat siis synnyttivät myytin Ritvalan helkajuhlien ”neitojen kulkueesta”, jossa pelot kristillisellä kulkueella siunaavien laulajien oli oltava neitsyytensä säilyttäneitä. Ristiriita helkavirsien sisällön kanssa on kuitenkin melkoinen, koska niiden sanoitukset pikemminkin uhmaavat kirkon ja säätyläisten määrittelemiä siveellisyyskäsitteitä kuin tukevat niitä. Tutkimus on pyrkinyt selittämään laulut varoituksina siveille neidoille. Helkarunot aviottomia lapsia synnyttäneen Matalleen armahtamisesta, petollisen kestin kanssa yhteiselämää viettäneen Annikan kostosta ja sukunsa naittamisyritystä uhmaavasta Inkeristä voidaan nähdä myös naimattomien naisten omaa tahtoa ja omia päätöksiä korostavina: Voin valita miehen, jota rakastan. Voin solmia hänen kanssaan suhteen, jos haluan. Minun ei tarvitse hyväksyä sukuni painostusta avioliittoon, jos en tahdo.

⁷³⁹ Ks. Enäjärvi-Haavio 1953.

Lähteet ja kirjallisuus:

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA):

Voudintilit, Häme:

3776 Hollolan voutikunnan maakirja 1555
4004 Hollolan voutikunnan maakirja ja tilikirja 1565
4243 Hauhon ja Ylisen voutikunnan maakirja ja tilikirja 1585
4285 Hauhon ja Ylisen voutikunnan maakirja ja tilikirja 1589
4403 Hollolan ja Hattulan voutikunnan pariskuntaluettelo ja tilikirja 1609
4417 Hollolan ja Hattulan voutikunnan pariskuntaluettelo 1611–1612
4420 Kymmenensluettelo 1611
4528 Henkikirja 1634

Voudintilit, Pohjanmaa:

4567 Korsholman ja Pinnonäsin voutikuntien tilikirja 1555

Läänintilit, Häme:

7879 Henkikirja 1635
7912 Henki- ja karjaveron laskelmat 1639
7959 Tositekirja (henkikirja) 1654
8072a Tositekirja (henkikirja) 1694

Hollolan tuomiokunnan arkisto:

Hollolan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat. Hauhon, Tuuloksen ja Lammin käräjät:

KO a:1 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1610–1611
KOa:2 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1622–1633
KOa:3 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1634–1639
KOa:4 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1639–1643
KOa:5 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1643–1649
KOa:6 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1649–1652
KOa:7 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1653–1657
KO a:8 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1658–1658

Porvoon ja Hollolan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat. Hauhon ja Tuuloksen käräjät:

KOa:1 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1659–1660
KO a:2 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1660–1668
KO a:3 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1664–1666
KO a:4 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1667–1670
KO a:5 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1669–1669
KO a:6 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1671–1671

KO a:7 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1670–1675
KO a:8 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1672–1678
KO a:9 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1678–1683
KO a:10 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1684–1686
KO a:11 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1687–1689
KO a:12 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1689–1689
KO a:13 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1690–1692
KO a:14 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1693–1693
KO a:15 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1694–1694
KO a:16 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1695–1695
KO a:17 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1696–1696
KO a:18 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1697–1697
KO a:19 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1698–1698
KO a:20 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1700–1700

Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY):

Hauho, Luopioinen, Pälkäne, Tuulos

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA):

Hauhon seurakunnan kirkonarkisto:

Hauhon seurakunnan rippi- eli pääkirjat 1729–65, 1766–1771, 1772–1781, 1782–1788, 1789–1795,
1796–1801, 1802–1812, 1813–1819, 1820–1826.

Hauhon seurakunnan lastenkirjat: 1754–1771, 1772–1785, 1790–1800, 1801–1822.

Hauhon seurakunnan syntyneet, vihityt ja kuolleet 1690–1854

Muuttaneiden luettelot 1692–1835.

Hauhon seurakunnan väkilukutaulut 1749–1835.

Lopen seurakunnan kirkonarkisto:

Lopen seurakunnan rippikirjat 1786–1791.

Luopioisten seurakunnan kirkonarkisto:

Luopioisten seurakunnan pää- eli rippikirjat 1744–1824

Luopioisten syntyneet, vihityt ja kuolleet 1733–1850

Pälkäneen seurakunnan kirkonarkisto:

Pälkäneen seurakunnan pää- eli rippikirjat 1814–1821.

Pälkäneen syntyneiden- ja kuolleet 1711–1851

Tuuloksen seurakunnan kirkonarkisto:

Tuuloksen seurakunnan pää- eli rippikirjat

Tuuloksen syntyneet, vihityt ja kuolleet 1737–1860

Vanajan seurakunnan kirkonarkisto:

Vanajan syntyneet, vihityt ja kuolleet 1680–1860

Hauhon henkikirjoittajan arkisto:

Henkikirjat Bb: 1a 1758, 1792–93, 1802–03, 1808–09, 1812, maakirjat 1776, 1778.
Maakirjaan liittyviä sekalaisia asiakirjoja, Bf 1 Maakirjaotteita 1700- ja 1800 -luvulta.

Hollolan alinen tuomiokunta:

Varsinaisasiain pöytäkirjat Ca 3: 14 1785, Ca 3: 15 1783, Ca 3: 16 1784, Ca 3: 18 1786,
Ca3: 39 1802, Ca 3: 48 1805.

Turun maakunta-arkisto:

Gerdtenin arkistokokoelma: Hollolan tuomiokunta, Hauhon, Tuuloksen ja Lammin käräjät
29–30.7.1633.

Svenska Krigsarkivet (SKRA):

Roterings- och utskrivningslängder Tavastehus, Nyland 1629, 646–647, Mantals och båga
lengdh i Hauho.

Copier aff öfverstens Henrik Burtz regementes quitterligier 1641.

Regementsräkenskaper 1636–1723. Lista oppå Öfversten wälb. Tårsten Ståhlhandskes
ryttare regemente officers och tienare 1641, vol 13: 183.

Kunliga Bibliotek, Stockholm, Sverige:

Bureus, Johannes: Sumlen. F.a.9, Adalruna Rediviva, Siette balk, 86v.

Painetut lähteet:

Agricola, Mikael Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista. Näköispainos 1987.
http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri3alku_rdf.xml (luettu 30.8.2011)

Agricola, Mikael, Rucouskiria/Bibliasta. Se on/molemista testamentista/messuraamatusta/ia
muusta monesta/jotca toysella polella cocoonpoymettu luetellan/Somen Turussa
MDXLIII. Teoksessa Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys. Toim. Lahja-Irene
Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo, Maija-Liisa Lamminsalo. Porvoo-Helsinki-Juva
1987.

Biblia, se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi 1642.

http://www.finbible.fi/head/raam1642_vanha.htm (Luettu 13.9.2011).

Diarum Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622-1667. Utgiven och
kommenterad av C.J. Gardberg och Daniel Toijer. Särtryck ur Värmland förr och nu
1962. Karlstad 1962.

Ehrström, Eric Gustaf 1811: Hämeen sydänmailla. Matkapäiväkirja 1811. Suomalaisen
kirjallisuuden seura. Helsinki 2007.

- Florinus, Henrik, Sananlaskut. Wanhain Suomalaisten Tawalliset ja Suloiset Sananlascut. Näköispainos vuonna 1702 ilmestyneestä sananlaskukokoelmasta. Jyväskylä 1987.
- Gustaf den Förstes registratur XXV 1555 (genom Joh. Ax. Almquist), Riksarkivet, Stockholm 1910.
- Ganander, Kristrifd, Mythologia Fennica. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Jyväskylä 1984
- Juteini, Jaakko, Erhetyksen vaikutus eli lapsen murha. Teoksessa: Voi sun juttujas, Juteini. Valikoima, toim. Ahti Laine. 1983.
- Kanteletar. Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. Helsinki 1925.
- Kircko-laki ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Martti Parvio. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki. Juva 1986.
- Kung Kristoffers landslag.
http://www.domboksforskning.se/lagar/kristoffers_landslag.htm (Luettu 13.9.2011)
- Lauluja lasin läpi. Carl Michael Bellmanin epistoloita ja lauluja. Suom. Liisa Ryömä. Porvoo 1997
- Ramsay, Carl Gustaf: Matkapäiväkirja 1807. Matka eteläisessä Suomessa. (toim. Sampo Honkala) 1999. Vammala.
- Samling de i Storfurstendomet Finland gällande och intill år 1855. Förra delen 1538–1799, Kungliga föbund emot barnamord och delaktighet den 12.7. 1750. Helsingfors 1855.
- Se Wsi Testamentti 1548. <http://www.finbible.fi/head/wsitest.htm> (Luettu 13.9.2011).
- Suomen kansan vanhat runot, VI, 1, 1934. Helsinki.
- Ruotzin Waldacunnan Laki Hywäxi luettu ja watan otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734. Naimisen caari. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/> (Luettu 3.4.2012).
- Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain 1442 suomennos Caloniuksen kopion mukaisena. Toim. Esko Koivusalo. Helsinki 2005.
- Tuderus Gabriel, ”Yxi Caunis Suomen-kielinen Weisu Talonpoille cunniaxi ja ylistöxexi”. Julkaistu esim. Suomen runotar. Valikoima suomalaista runoutta koteja ja kouluja varten. Helsinki 1947.
- Wallenius, Johan, Päiväkirja 1771–1821. Painamaton käsikirjoitus. Helmer Walleniuksen valikoiden suomennettu käsikirjoitus 1969. Alkuperäinen käsikirjoitus: Kansallisarkisto, Wallenius -kirjekokoelma, kotelo XVI.

Vanha Testamentti 1552. <http://www.finbible.fi/head/wsitest.htm> (Luettu 13.9.2011).

Kirjallisuus:

Aalto Seppo 1993: Kirkko ja kruunu siveellisyuden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Helsinki

Adams, Julia, *The Familial State. Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe.* Cornell University Press. New York.

Anderson, Michael 1990: *Approaches to the History of the Western Family 1500–1914.* London.

Anderson, M.S 1988: *War and Society in Europe of the Old Regime.* St. Martin Press. New York.

Anners, Erik 1965: Humanitet och rationalism. Studier i upplysningstidens strafflagsreformer – särskilt med hänsyn till Gustav III:s reformlagstiftning. Rätthistorisk bibliotek 10.

Apo, Satu 1989: Viettelijä ja viety. Keski-aikaan viittaavat kansaballadit. Teoksessa "Sain roolin johon en mahdu". Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Toimittanut Maria-Liisa Nevala. Helsinki.

Beattie, Cordelia 2007: *Medieval Single Women. The Politics of Social Classification.* Oxford.

Beloff, Max 1967: *The Age of Absolutism 1660–1815.* London.

Bennett 1996: *Ale, beer and brewsters in England: women's work in a changing world, 1300–1600.* Oxford.

Bennett, Judith M & Amy M. Froide (ed.) 1998: *Singlewomen in the European Past 1250–1800.* Pennsylvania.

Berkner, Lutz H. 1972: "The Stem Family and the Developmental Cycle of Peasant Household". *American Historical Review* 77.

Bigwood, Rosemary 2001: *Tracing Scottish Ancestors.* Glasgow.

Blomstedt 1960: Hämeen valtiolliset vaiheet. Hämeen historia II:2. Hämeenlinna.

Blomstedt, Yrjö 1974: Aleneva säätykierto. *Genos* (45) 1.

Blomstedt, Yrjö 1976: Hämmäläisyhteiskunta isosta vihasta nälkävuosiin. Hämeen historia III:2. Hämeenlinna.

- Blomstedt, Yrjö, "Kirkko, koulu ja sivistys". Hämeen historia III:2
- Brändström, Anders 1996: Life Histories of Single Parents and Illegitimate Infants in Nineteenth Century Sweden. *The History of the Family*, vol 1, no 2.
- Carlsson, Sten 1977: Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället. *Studia historica Upsaliensia* 90. Uppsala.
- Carpelan, Tor 1954-1958: Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna. H-R, S-Ö. Helsingfors.
- Carpelan, Tor 1930: Också en ärtlighet. Ett bidrag till ätten von Qvantens historia. *Genos* I. 1930
- Corbin Alain 2001: *The Life of an Unknown. The Rediscovered World of a Clog Maker in Nineteenth-century France*. New York.
- Durchman, Osmo 1922: "Bidrag till kännedom av å Finlands Riddarhus icke upptagna adliga ätter av utländsk ursprung V". *Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja* VI. Helsinki.
- Einonen Pia, Karonen Petri (toim.) 2002: *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450-1860)*. Helsinki.
- Erickson, Amy Louise 2005: *The marital economy in comparative perspective. Teoksessa The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*. Kent.
- Eriksson, Bo 2008: *Statsjänare och jordägare. Adelsideologi i Per Brahe den äldres oeconomia*. Stockholm.
- Enäjärvi-Haavio, Elsa 1953: *Ritvalan helkajuhla*. Helsinki
- Froide, Amy M 2005: *Never Married. Singlewomen in Early Modern England*. Oxford University press.
- Frykman 1977: *Horan i bondesamhället*. Lund.
- Fauve-Chamoux Antoinette 2006: Family reproduction and stem-family system: From Pyrenean valleys to Norwegian farms. *The History of the Family*. Volume 11. Issue 3.
- Faragó, Tamás 1998: Kinship in Rural Hungary During the Eighteenth Century: The Findings of a Case Study. *The History of the Family. An International Quarterly*, Volume 3. Number 3.
- Gaunt, David 1983: *Familjeliv i Norden*. Malmö

- Gaunt, David 1980: *Illegitimacy in Seventeenth- and Eighteenth-Century East Sweden. Bastardy and its Comparative History*. Ed. Peter Laslett. London 1980
- Ginzburg, Carlo 2007: *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Helsinki.
- Gubrium, Jaber F., James A. Holstein 1990: *What is family?* Toronto 1990.
- Haapala, Pertti 1986: *Tehtaan valossa: Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Helsinki.
- Hajnal, John 1965: European marriage pattern in historical perspective. *Population in History: Essays in Historical Demography*, ed. D. V. Glass, D. E. C. Eversley. London.
- Hajnal, John 1983: Two kinds of pre-industrial household formation systems, in: Richard Wall, Jean Robin and Peter Laslett, ed. *Family forms in historic Europe*. Cambridge 1983
- Halperin Joel M, Karl Kaser, Richard A. Wagner 1996: Patriarchy in the Balkans: Temporal and Cross-Cultural Approaches. *The History of the Family. An International Quarterly*. Volume 2. Number 4.
- Hansen, Anna 2006: *Ordnade hushåll. Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet*. Stockholm.
- Hansen, Lars Ivar (ed.) 2000: *Family, marriage and property Devolution in the Middle Ages*. Tromsø.
- Hartman Mary S. 2004: *The Household and the making of History. A Subversive View of the Western Past*. Cambridge 2004.
- Hassan Jansson, Karin 2002: *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Uppsala.
- Happonen, Päivi 2009: *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- Heino Ulla 1989: ”Se tavallinen tarina eli langennut nainen 19.vuosisadan alun länsisuomalaisessa maalaisyhteisössä”. Teoksessa *Työ tekijäänsä kiittää*. Toim. Eero Kuparinen. Turun historiallinen arkisto 44. Tammisaari.
- Heino, Ulla, *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa. Historiallisia tutkimuksia 127*. Helsinki 1984.
- Henderson, John and Richard Wall (Ed.) 1994: *Poor Women and Children in the European Past*.
- Hemmer, Ragnar 1962: *Suomen oikeushistorian oppikirja II*. Vammala.

- Hirvonen, Pekka 1998: Kielletty hedelmä. Laki ja oikeuskäytäntö salavuoteustapauksissa 1700-luvun lopun Ilmajoella. Pro gradu. Helsingin yliopisto.
- Häggman, Kai 1990: Suku – talous – perhe. Perheen käsitteestä 1800-luvulla. Sukuviesti 5.
- Hämynen Tapio, Jukka Partanen, Yuri Shikalov (ed.) 2004: Family Life on the Northwestern Margins of Imperial Russia. Joensuu.
- Ilmakunnas, Johanna 2006: Aatelistiperheen palveluksessa 1700-luvun Tukholmassa. Teoksessa Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki.
- Ingram, Martin 1987: Church Courts, Sex and Marriage in England 1570–1640. Cambridge.
- Jackson, Mark 1996: New-Born Child Murder. Women, Illegitimacy and the Courts in Eighteenth-Century England. Great Britain.
- Jutikkala, Eino 1932: Suomen kartanolaitos Ruotsinvallan viimeisenä aikana II. Historiallisia tutkimuksia XV 2. Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1942: Suomen talonpojan historia. Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1954: Kartanot ja lahjoitusmaat. Noksiainen. Teoksessa Längelmäveden seudun historia II, Sahalahden historia II. Hämeenlinna.
- Jutikkala, Eino 1957: Väestö ja yhteiskunta. Hämeen historia 2:1. Hämeenlinna.
- Kallinen, Maija 1995: Change and Stability. Natural Philosophy at the Academy of Turku 1640-1713. Helsinki.
- Kallio, Topi, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. 1913.
- Karonen, Petri 1999: Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. Juva.
- Kaser, Karl 1996: Introduction: Household and Family Contexts in the Balkans. The History of the Family. An International Quarterly. Volume 1, number 4.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Raisa Toivo 2009: Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle. Jyväskylä.
- Keskinen, Jouni 2007: Christina Staffanintyttären perhe. Marttilan Krouvin ja Judiuksen kolme sukupolvea nuijasodasta isoonvihaan. Genos (78) 3.
- Keskisarja, Teemu 2011: Kyynelten kallio. Kertomuksia seksistä ja väkivallasta. Porvoo.

- Kietäväinen-Siren, Hanna 2008: Hyväksytty ja kielletty aviollinen väkivalta 1600-luvun loppupuolen itäsuomalaisissa maatalousyhteisöissä. *J@rgonia*, elektroninen julkaisusarja, Jyväskylän yliopisto 15/2008.
- Klinge, Matti, Rainer Knapas, Anto Leikola ja John Strömberg 1987: Helsingin yliopisto 1640–1990, osa I: Kuninkaallinen Turun akatemia 1640–1808. Helsinki.
- Koskimies, Y. S. 1966: Hämeen valtiolliset vaiheet vuodesta 1721 noin 1860-luvulle. Hämeen historia III:1. Hämeenlinna.
- Koskinen, Ulla 2001: Sosiaalinen ja alueellinen liikkuvuus agraariyhteisössä. Elämäntutkimus Etelä-Suoniemellä 1700-luvulla asuneista ihmisistä. Suomen historian pro gradu-tutkimus. Tampereen yliopisto.
- Koskinen Ulla 2002: Suomen asutuksen yleisluettelon käytettävyys digitointia silmälläpitäen. Raportti Jalmari Finnen säätiölle SAY:n digitointihanketta varten. <http://www.narc.fi/Arkistolaitos/SAY/SAY-raportti.pdf>. (Luettu 24.8.2011).
- Koskinen, Miettinen 2006: Rusthollista akanalatoon. Pälkäneen Kirvun Knaapila-Ekorren suku. Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 47. Helsinki.
- Koskinen, Ulla & Nissilä, Virpi, Lavilan suvun naiset käräjillä. *Genos* (78) 3/2007
- Korpiola, Mia 2007: The Fall and Restoration of Elin Tönnesdotter. Land, Noble Property Strategies and the Law in Early Seventeenth-Century Sweden. *The Trouble Ribs, Women, Men and Gender in Early Modern Europe*.
- Korpiola, Mia 2009: *Between Betrothal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200-1600*. Netherlands.
- Kujala, Antti 2010: *Kruunu, Aateli ja talonpojat 1630–1713. Verot, vuokrat ja valtasuhteet*. Helsinki.
- Kupiainen, Tarja 2004: *Kertovan kansanrunouden nuori nainen ja nuori mies*. Helsinki.
- Laasonen, Pentti 1991: *Suomen kirkon historia osa 2. 1593–1808*. Helsinki.
- Lahtinen, Anu 2007: *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. Helsinki.
- Lappalainen, Mirikka 2005: *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Helsinki.
- Laslett & Wall (ed.) 1972: *Household and family in past time*. Cambridge.
- Laslett, Peter 1965: *The World We Have Lost – further explored*. Cambridge.
- Le Roy Ladurie 1985: *Montaillou – Pieni ranskalainen kylä 1294–1324*. Keuruu.

- Lehtonen, Heikki 1990: Yhteisö. Tampere.
- Lehtonen, Tuomas M.S. 1997: Oppi kolmesta ordosta – feodaaliyhteiskunta ja säätyideologia. Teoksessa Feodalismi (Tapani Hietaniemin ym). Tampere.
- Levi, Giovanni, Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Helsinki 1992.
- Liljequist 2002: Käänteinen vaimokuri – diskurssi avioliittoon kuuluvasta miehisyydestä, vallasta ja auktoriteetista Ruotsissa uskonpuhdistuksesta 1800-luvun alkuun. Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450–1860). Helsinki.
- Lindqvist, Herman, Axel von Fersen. Hurmuri ja herrasmies. Jyväskylä 1996.
- Lundh, Christer 1999: Servant Migration in Sweden in early Eighteenth Century. *Journal of Family History*, vol. 24, no 1.
- Lundén Cronström, Ingegerd, Jarl Pousar 1965–1677: Släktbok ny föjld II. Borgenström. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 412.
- Lynch, Katherine A 2003: Individuals, families and communities in Europe, 1200-1800. *The Urban Foundations of Western Society*. Cambridge
- Lövkrona, Inger 1999: Hierarki och makt – den förmoderna familjen som genusrelation. Meurling, Lundgren, Lövkrona: Familj och kön. Etnologiska perspektiv. Lund.
- Matikainen, Olli 2002: Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500- ja 1600-luvulla. Helsinki.
- Matinoli, Eero 1962: Huomioita oikeuskäsityksistä 1600- ja 1700-luvuilla. Helsinki.
- Matinoli, Eero 1976: Varsinais-Suomen historia, VI, 3. Lääninhallinto. Turku.
- Markkola, Pirjo 1994: Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Helsinki.
- Meurling, Lundgren, Lövkrona (toim.) 1999: Familj och kön. Etnologiska perspektiv. Lund.
- Miettinen, Tiina, Anneli Mäkelä-Alitalo 2009: Hauhon historia osa 2. Porvoo.
- Miettinen, Tiina 2002: Huonosti vartioidut tyttäret. Avioton syntyvyys ja avioliitto hauholaisissa perheissä Ruotsin ajan lopulla. Lisensiaattityö. Tampereen yliopisto.
- Miettinen, Tiina 2010: Ratsumies, lampuoti vai isäntä? Brusius Yrjönpoika Pälkäneen Laitikkalasta. *Genos* (81) 2.

- Miettinen, Tiina 2011: Vaakunat ja aateliston varhainen genealogia. Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa, toim. Antti Matikkala ja Wilhelm Brummer. Helsinki.
- Mitterauer Michael 1996: Family Contexts: The Balkans in European Comparison. The History of the Family. An International Quarterly. Volume 1. Number 4.
- Mironov, Boris N (with Ben Eklöf) 2000: The Social History of Imperial Russia 1700-1917. Volume 2. United States.
- Moring, Beatrice 1994, Skärgårdsbor, hushåll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen. Helsingfors.
- Moring, Beatrice 1984: Hushåll i periferien – ett bidrag till diskussionen om den Europeiska familjen. Historisk Tidskrift för Finland, 5.
- Mustakallio, Katariina 2008: Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa. Helsinki.
- Mäkelä, Anneli 1989: Suvusta perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla. Helsinki.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2003: Periytyminen ja naisen asema. Teoksessa Suomen maatalouden historia I. Helsinki.
- Nallinmaa-Luoto, Terhi 1995: Baltiansaksalainen pakolaisperhe Suomen maaseudulla. Teoksessa Niin tuli sota maahan. Sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan. Turku.
- Nenola, Aili 1986: Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin. Helsinki.
- Nenonen, Marko 1992: Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700. Helsinki.
- Nicholas, David 2009: The Northern Lands. Germanic Europe, c.1270–c.1500. West Sussex.
- Niemelä, Jari 1989: Tuntematon ruotusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa. Hämeenlinna.
- Niemelä, Jari 1995: Ruotuarmeijan merkitys 1700-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Niin tuli sota maahan. Toim. Jari Niemelä. Turku
- Nieminen, Armas 1951: Taistelu sukupuolimoraalista. Helsinki
- Nieminen, Armas 1993: Suomalaisen aviorakkauden ja seksuaalisuuden historia. Avioliitto- ja seksuaalikäytöksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta nykypäivään. Vammala.
- Niitemaa, Vilho 1955: Hämeen keskiaika. Teoksessa Hämeen historia I. Hämeenlinna.

- Nissilä, Viljo 1972: Pälkäneen historia I. Vammala.
- Nordin, Christina 2009: Oordning torghandel i Stockholm 1540–1918. Polen
- Nygård 1989: Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Helsinki.
- Nygård, Toivo 2002: Patriarkalisuus 1600- ja 1700-luvun palkollislainsäädännössä. Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450-1860). Helsinki.
- Oosterveen, Karla, Richard M Smith 1980: Bastardy and the Family Reconstitution Studies of Colyton, Aldenham, Alcester and Hawkshead. Bastardy and its Comparative History. Ed. Peter Laslett. London.
- Paaskoski, Jyrki 1997: Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826. Helsinki.
- Paikkala, Jarmo 2002: ”Loiset”. Sukuviesti no 4.
- Palmroth, Wilhelm 1929: Hauhon seurakunta. Muistojulkaisu 600 vuotisjuhlaa varten. Hämeenlinna.
- Partanen, Jukka 2004: Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750-1870. Helsinki.
- Piilahti, Kari-Matti 2007: Aineellista ja aineetonta turvaa. Ruokakunnat, ekologistaloudelliset resurssit ja kontaktinmuodostus Valkealassa 1630-1750. Helsinki.
- Peltonen Matti 2009: Esipuhe. Teoksessa Giovanni Levi: Aineeton perintö manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa.
- Pirinen, Kauko 1982: Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Savon historia II:1. Pieksämäki.
- Pitkänen, Kari 1988: Väestöntutkimus ja yhteiskunta. Suomen väestöntutkimuksen historia 1700-luvulta noin vuoteen 1950. Helsinki.
- Pitkänen, Kari 1994: Suomen väestön historialliset kehityslinjat. Teoksessa: Suomen väestö. Toim. Kari Pitkänen. Hämeenlinna.
- Plakans, Andrejs 1984: Kinship in the Past. An Anthropology of European Family Life 1500-1900. Oxford
- Pohjola-Vilkuna, Kirsi 1995: Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa. Mikkeli.

- Pulma, Panu 1986: Köyhäinhoito ja tilaton väestö 1700-luvulla. Suku ja tieto 3. Sukututkimuspäivien esitelmää 1982-1986. Suomen Sukututkimusseura. Pieksämäki.
- Pulma, Panu (red.) 1991: Den problematiska familjen. Helsinki.
- Pulma, Panu 1994: Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Helsinki.
- Pylkkänen Anu 1990: Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maatalous oikeuskäytännön valossa 1660-1710. Helsinki,
- Pylkkänen, Anu 2005: Forming the Marital Economy in the Early Modern Finnish Countryside. The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900, ed. Maria Ågren and Amy Louise Erickson. Great Britain.
- Pylkkänen, Anu 2006: Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664-1922. Teoksessa Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki.
- Pöllä, Matti 2001: Vienankarjalainen perhelaitos 1600-1900. Pieksämäki.
- Rahikainen, Marjatta 2006: Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa. Teoksessa Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki.
- Rasila, Viljo 1983: Teollistumiskauden muuttoliikkeet. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seudulta. Tampere.
- Rautelin, Mona 1996: Kona som av olovlig beblandese varder havande. Regionala variationer i förekomsten av barnamord i Finland på 1790-talet. Teoksessa Laittomuuden laitateillä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Toim. Sari Forsströms. Helsinki.
- Rautelin, Mona 2009: En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll. NordPrint.
- Riisøy, Anne Irene 2009: Sexuality, Law and Legal Practice and the Reformation in Norway.
- Roper, Lyndal 1989: The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg. Oxford.
- Rosenberg, Antti 1976: Väestöolot 1721–1870. Hämeen historia III:2. Hämeenlinna.
- Ruggles, Steven 1994: The Transformation of American Family Structure. American Historical Review. February.
- Ruggles, Steven 2010: Stem Families and Joint Families in Comparative Historical Perspective. *Popul Dev Rev.* 2010; 36(3).

- Runefelt, Leif 2001: Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Economic history 34. Stockholm.
- Raili Rytkönen 1992: Vanajan historia II. Jyväskylä.
- Saarenheimo, Juhani 1966: Isojako Hämeessä. Hämeen historia III:1. Hämeenlinna.
- Saarimäki, Pasi 2010: Naimisen normit, käytäntö ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla. Jyväskylän yliopisto.
- Salonen, Kirsi 2009: Synti, sovitus, rikos ja rangaistus. Suomalaisten rikkomuksista keskiajalla. Helsinki.
- Sandén, Annika 2006, Kyrkan, kvinnorna och hierarkiernas dynamik. Historisk Tidskrift 126/4.
- Seppälä, Suvianna 2009: Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609. Helsinki.
- Shorter, Edvard 1975: The Making of the Modern Family. Great Britain.
- Siikala, Anna-Leena 1997: Oliko savolaisilla tunteita? Elektroloristi 4/1997. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. Joensuu.
http://www.joensuu.fi/~loristi/1_97/sii197.html (Luettu 315.2012).
- Sikeborg, Urban 2011: Om den goda bördens betydelse under stormaktstid och frihetstid. Svensk genealogisk tidskrift, nr 1, årgång 5. Svenska genealogiska samfundet.
- Siren, Kirsi 1999: Suuresta suvusta. Pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla. Helsinki.
- Seppälä Suvianna 2009: Viljana, nahkoina, kapakaloina. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa 1539–1609. Helsinki.
- Sjögren, Maria 2001: Kvinnors jord, manlig rätt. Äktenskap, egendom och makt i äldre tid. Södertälje.
- Soininen, Arvo M: Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720 -luvulta 1870-luvulle. Helsinki 1974.
- Stadin, Kekke 2004: Stånd och genus i Stormaktidens Sverige. Nordic Academic Press.
- Stark-Arola, Laura 1998: Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Rituals in Traditional Finland. Studia Fennica Folkloristica 5. Helsinki.
- Stratford-Devai, Fawne 1999: Parish Records in England and Wales.

- <http://globalgenealogy.com/globalgazette/gazfd28.htm> (luettu 10.9.2008).
- Steedman, Carolyn 2007: *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age*. Cambridge
- Stone, Lawrence 1977: *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. Great Britain.
- Sulkunen, Irma 1999: *Liisa Erikintytär ja hurmosliikkeet 1700- ja 1800-luvuilla*. Helsinki.
- Suvanto, Seppo 1966: Henrik Görieshagenin kärjäkierros Hämeessä v.1442. Teoksessa *Juhlajulkaisu Aulis J. Alasen 60-vuotispäiväksi*. Historian laitoksen julkaisuja I. Tampereen yliopisto.
- Suvanto, Seppo 1985: *Keskiaika*. Teoksessa *Hauhon historia osa I*. Hämeenlinna.
- Suvanto, Seppo 1995: *Yksilö myöhäiskeskiajan talonpoikaisyhteiskunnassa. Sääksmäen kihlakunta 1400-luvun alusta 1570-luvulle*. Helsinki.
- Szolysek, Mikolaj 2007: *Central European household and family systems, and the 'Hajnal-Mitterauer' line: The parish of Bujakow (18th-19th centuries)*. *History of the Family* 12 (2007).
- Tadmor, Naomi 2001: *Family and Friends in Eighteenth-Century England. Household, Kinship and Patronage*. Cambridge University.
- Takala, Martti 1993: *Lex Dei–Lex Politica Dei. Lex Politica Dei -teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö*. Helsinki.
- Tala, Yrjö 2008: *Kirkon vai valtion kirjat? Uskontokuntasidonnaisuuden ongelma Suomen väestökirjanpidossa 1839–1904*. Helsinki.
- Teichman, Jenny, *Illegitimacy. A Philosophical Examination*. Oxford, England 1982.
- Tejerina, Marcela, Marcela Acuirrezabala, 2000: *The Garcia de la Paz: A Family from the Canary Islands in Eighteenth Century Rio de la Plata*. *The History of the Family*, no 1 vol 5.
- Todorova, Maria 1992: *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria*. *The American Historical Review*, vol. 97, number 4, October 1992.
- Maria Todorova 1993: *Balkan family structure and the European pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria*. Washington, D.C.
- Toivanen, Jenni 2005: *Lesken elämää. Leskeys naisen elämän osana ja sosiokulttuurisena ilmiönä sisäsuomalaisella maaseudulla 1700-luvun lopulla*. Lisensiaattityö. Jyväskylän yliopisto.

- Toivo, Raisa Maria 2008: *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Experience.* Great Britain.
- Tommila Päiviö 1989: *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia.* Porvoo.
- Tommila, Päiviö 1958: *Nurmijärven pitäjän historia I.* Nurmijärvi.
- Turpeinen, Oiva 1981: *Avioton lapsi esiteollisessa Suomessa. Kotiseutu 1.*
- Urpilainen, Erkki 1993: *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella.* Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 1998: *Käsin tehty. Miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla.* Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2006: *Piikojen arkea ja juhlaa Hämeenkyllän kartanossa noin 1800. Teoksessa Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään.* Helsinki.
- Vakimo, Sinikka 2005: *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä.* Helsinki
- Valverde, Lola 1994, "Illegitimacy in the Basque Country". *Poor Women and Children in the European Past.* Ed. John Henderson, Richard Wall. London.
- Vanhaa Hauhoa. Suomen muinaismuistoyhdistyksen julkaisuja I. Helsinki 1928.
- Waris, Elina 1999: *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750-1850.* Helsinki.
- Wilmi, Jorma 2003: *Palkolliset ja tilaton väestö. Teoksessa Suomen maatalouden historia I.* Helsinki.
- Wirilander, Kaarlo 1974: *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870.* Helsinki.
- Wirilander, Kaarlo 1953: *Suomen armeijan upseeristo ja aliupseeristo 1718–1810. Suomen historiallisen seuran käsikirjoja III.*
- Virtanen, A.E. 1934: *Huomioita Hauhon Miehoilan ja Hyömäen kylistä vanhan kyläyhteiskunnan aikana. Teoksessa Vanhaa Hauhoa.* Vammala.
- Voionmaa, Väinö 1915: *Suomen karjalaisen heimon historia.* Porvoo.
- Voipio, Pentti J 1989: *Mistä Kekkosen tulivat Savo? Genos (60) 2.*
- Ylikangas Heikki 1967a: *Huomenlahja Ruotsin keskiaikaisten lakien valossa. Historiallinen aikakauskirja 1967 (65).*

Ylikangas Heikki 1967b: Suomalaisen Sven Lejonmarckin osuus vuoden 1734 lain naimiskaaren laadinnassa. Kaaren tärkeimpien säännösten muokkautuminen 1689–1694. Historiallisia tutkimuksia LXXI. Helsinki.

Ylikangas, Heikki, 1988: Valta ja väkivalta keski- ja uuden ajan taitteen Suomessa.

Ågren, Maria, Amy Louise Erickson 2005: The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900. Great Britain.

Zellier, Olivier 1998: On the Origins of a Fermier Général: Family Strategies over Seven Generations (Late Sixteenth Through the Late Eighteenth Centuries). The History of the Family, vol 3. 1998.

LIITE

Hauholaiset perheet 1700-luvulla

Liitteessä on huomioitu vain osa avioparien lapsista. Aviottoman lapsen synnyttäneet naiset ovat lapsineen mukana. Aineisto on syntynyt siten, että aluksi on kerätty syntyneiden luettelosta kaikki aviottoman lapsen synnyttäneet naiset vuosina 1770–1815. Heistä on valikoitu tarkempaan tutkimukseen ne, joista on löytynyt tietoja Hauhon kirkonkirjoista. Heidän ympärilleen on etsitty perhe ja suku.

Kerätyistä aineistosta on tähän tutkimukseen laskettu taulukoiden tiedot ellei toisin mainita. Liitteeseen ei ole merkitty perheiden kaikkia lapsia eikä haettu kaikkia genealogisia tietoja. Mikäli lukija on kiinnostunut tiettyä perhettä koskevista tarkemmista tiedoista, niin ne löytyvät kirkonkirjoista mainitun perheen kohdalta.

Tutkimuksessa on käytetty sanaa ”valitut perheet” mutta eri perheiden erottelu on toisinaan ongelmallista, koska useat eri perheet ovat joskus samaa sukupiiriä tai eri tavoin siteissä toisiin perheisiin suurperheen tavoin. Ydinperheiden erotteleminen erilleen sukujen verkostosta on vaikeaa eikä ole olemassa tietoa, että asuvatko liitteen perheiden vanhemmat ja lapset puhtaasti nykyaikaisen käsityksen mukaisena ydinperheenä. Oheinen luettelo on laadittu perinteisen patriarkaalisen mallin mukaan, jotta avioliittojen muodostamat vanhempien ja lasten ydinperheet hahmottuisivat paremmin. Olihan avioliitto kuitenkin se tekijä, joka turvasi monen ihmisen elämän. Todellisuudessa tutkittuihin ydinperheisiin liittyi monia sukulaisia tai niiden jäsenet turvasivat kokonaan toisiin sukulaisperheisiin eivätkä välttämättä koskaan muodostaneet vain puhdasta ydinperhettä.

Sotilas Yrjö Laurinpoika Lund Ilmoilasta s.1748

Vaimo 1: Beata Samuelintytär, s.1738 k.1784, vih. 17.9.1769.

Vaimo 2: Lisa Aapelintytär s.9.3.1741, vih. 26.12.1785. Avioton lapsi: Erkki s.22.1.1779 (isä: Matti Åkerfelt, sotilas). Sotilas Matti Åkerfeltin leski.

Tytär 1. avioliitosta: **Maria Yrjöntyär** s. 31.7.1769 (syntyi aviottomana). Avioton lapsi: Jooseppi s.9.3.1801 Ilmoilassa (Isä sotilas Juho Ilmen). Puoliso: Sotilas Juho Ilmen Ilmoilasta s.1764 (miehen 1. vaimo Margareta Matintytär s.1761).

Sotilas Elias Zitoniuss Ilmoilassa, s.1.10.1710 Vanaja.

Vaimo: Valpuri Yrjöntyär, talontytär Ilmoilasta, s.1714, vih.3.2.1745.

Tytär: **Beata Eliaantytär** s.18.12.1745. Aviottomat lapset: Mikko s.19.8.1769 Kokkilan Hankala (isä: Kalle Juhonpoika Hangelin), 27.4.1772 Liisa, Sotjalan Hovinkartano (isä: Kalle Juhonpoika Hangelin), Maria 22.10.1773 Ilmoilassa (isä: Kalle Juhonpoika Kokkilasta), 15.8.1781 Anna Kaisa, Kirkonkylän Mikossa (isä: sotilas Kalle Hauberg). Puoliso: ratsumies Heikki Lundström Vitsiälästä s.1734, vih.22.12.1793.

Tytär: Maria Eliaantytär s. 1748. Aviottomat lapset: Maria s.6.2.1768 Vitsiälän Eerolassa, (isä: Mikko Matinpöika Vitsiälän Eerolasta), Heikki 11.3.1783 Ilmoilan Kauppilassa (isä: Heikki Martinpöika Kauppila) k.18.3.1815.

Ratsumies Erkki Söderberg s.1704/1717 k.18.2.1795.

Vaimo 1: N.N.

Vaimo 2: Margareta Jaakontytär s.1731.

Tytär 1. avioliitosta: **Maria Erkintytär** s.1.2.1741. Avioton lapsi: Erkki s.24.8.1770 Kirkonkylän Mikossa (isä: Erkki Mikonpöika, talollisen pöika).

Sotilas Jaakko Matinpöika Nybom Ilmoilasta, s.1718 k.18.6.1785, aiemmin Kokkalan lamputina.

Vaimo Beata Thomasdr s. 1726.

Pöika: Sotilas Matti Nybom s.21.2.1736 k.17.2.1810, vaimo Riitta Juhontytär s.1740, vih.2.2.1761.

Tytär: **Anna Jaakontytär** s.2.12.1750. Avioton lapsi Anna s.9.2.1781 Hyömäen Toralassa (isä: reservin sotilas Fredrik Sakariaanpöika Lilja), k.8.9.1814 Ilmoila. Asui toisinaan setänsä Juhon luona.

Veli: Salpietarinkeittäjä Juho Matinpöika Ilmoilasta, s.1766. Puoliso: Eeva Sophia Juhontytär s.1768.

Ratsumies Sakarias Engman Hyömäestä s.1722 k.7.5.1797.

Vaimo Riitta Pekantytär s.1726 k.9.4.1804

Tytär: Anna Sakariaantytär s.1753.

Tytär: Saara Katariina Sakariaantytär s.20.12.1759. Puoliso: ratsumies Jaakko Kuisman, vih.1782

Pöika: Reservin sotilas Fredrik Sakariaanpöika Lilja s.21.5.1762 7v

vaimo Brita Eliaantytär s.1755

Fredrikin aviottomat lapset:

Riitta Fredrikintytär s.5.10.1780 Hyömäessä (äiti: **Maria Erkintytär** s.1747) piika Hyömäessä. Avioton lapsi Kalle Kustaa s.8.11.1809. Riitta avioitui 3.3.1816 ratsumies Kustaa Lundmanin kanssa.

Anna Fredrikintytär s. 9.2.1781 Hyömäen Toralassa (äiti: **Anna Jaakontytär** (Nybom) s.1750). Avittomat lapset Kalle Fredrik s.25.2.1804 Ilmoilassa k.1813 (isä: pappilan renki Kalle Åberg). Kuolleena syntynyt pöika s.14.12.1810, jolle ei ole merkitty isää.

Juliana Fredrikintytär s. 10.4.1781 Hyömäessä k.28.1.1783 (äiti itsellinen, paimenen leski **Maria Matintytär**, s.1746).

Salomon Fredrikinpöika s.15.4.1783 Hyömäessä (äiti: itsellinen Maria Matintytär, s.1746).

Veli: sotilas Matti Erkinpöika Engman s.7.2.1734. Vaimo 1: Maria Juhontytär s.1726 k.1789.

Vaimo 2: Liisa Erkintytär s.16.11.1745, vih.26.12.1790.

Renki ja paimen Erkki Juhonpöika Hyömäestä, s. k.20.9.1756

Vaimo: Anna Antintytär s.

Tytär: kirkonvaivainen **Maria Erkintytär** s.13.5.1747. Avioton lapsi: Riitta s.5.10. 1780 Hyömäessä (isä: Fredrik Sakariaanpöika Lilja).

Tytär: Liisa Erkintytär s. 16.11.1745, puoliso: sotilas Matti Engman, s.7.2.1734, vih.26.12.1790.

Sotilas Juho Löfgren Ilmoila s.1738

Vaimo Anna Kustaantytär 1741

Tytär: **Reetta Juhontytär** s.1766. Avioton lapsi Reetta s.30.5.1781 Ilmoilan Humpossa (isä: korpraali Adam Johan Tolledt s.1742 Vanaja). Perhe muutti Hauholta 1790.

Sotilas Heikki Antinpoika Höök Ilmoilassa s.1742

Vaimo: Maria Juhontytär s.1740, piika. Merkitty aviottoman lapsen äidiksi, vih. 28.11.1773.

Poika: ratsumies Heikki Heikinpoika Höök Hyömäessä s.1779

Vaimo: Liisa Juhontytär s.1752

Muuttivat Sääksmäelle 1807.

Tytär: **Ulrika Heikintytär** s.17.5.1782. Aviottomat lapset: Fredrik s.8.4.1809 Kirkonkylässä, Eevastiina s.30.3.1813 Kirkonkylässä.

Sotilas Heikki Juhonpoika Sten Hyömäessä (aiemmin renki Kyttälässä) s.1738

Vaimo: Maria Mikontytär s.1730, piika, merkitty aviottoman lapsen äidiksi, vih. 27.11.1757

Tytär: **Sofia Heikintytär** s.31.12.1758. Avioton lapsi Mikko s.3.10.1791 Hyömäessä (isä: Mikko Matinpoika, lampuoti Hyömäestä).

Tytär: **Elina Heikintytär** s.26.1.1758. Avioton lapsi: Maria s.27.1.1793 Hyömäessä (isä talollisen poika Juho Kustaanpoika Vanajan Hätilän Mäkelästä)

Tytär: **Eeva Heikintytär** s.11.2.1771. Avioton lapsi: Eeva Kaisa 6.2.1797 Hyömäessä (isä: herra vänrikki Gustaf Fredrik Charpentier).

Sotilas Aatami Juhonpoika Sten (aiemmin Falck) Hyömäessä, s.10.2.1766

Vaimo: Leena Matintytär s.1761, vih. 2.11.1783, piika, kotoisin Lempäälästä.

Tytär: **Helena Katarina (Leena) Aatamintytär** s.17.11.1783. Avioton lapsi: Aatami s.4.12.1811 Hyömäessä (isä: Antti renki Tuuloksesta). Muuttanut Hollolaan.

Tytär: **Eeva (Stina) Aatamintytär** s.8.8.1792, k.30.8.1824. Avioton lapsi: Juho Risto s.24.12.1815 Matkantaan Kartanossa (isä: Erkki Yrjönpoika Äijälä). Haudattujen luettelossa Eeva on merkitty sotilas Uddin morsiameksi.

Sotilas Matti Åkerfelt, Ilmoilassa, s.1741, k.26.3.1789

Vaimo: Valpuri Yrjöntytär s.1738, k.8.3.1789, piika, merkitty aviottoman lapsen äidiksi, vih. 22.1.1764.

Sotilas, korpraali Yrjö Tuomaanpoika Alm Alvettulassa, s.1745, k.3.8.1819.

Vaimo 1: Valpuri Matintytär s.1742 Kalvola, kotoisin Sääksmäeltä, k.15.5.1814.

Vaimo 2: Maria Mikontytär k. 23.1.1828, sepän leski Okerlasta, vih. 19.4.1815.

Tytär: **Beata Yrjöntytär**, s. 26.8.1771. Avioton lapsi: Aleksanteri s. 1.12.1792 Alvettulan Männistöissä, k.17.3.1793 (isä: Erkki Erkinpoika). Lastenkirjoissa Beatalla myös avioton Juho Juhonpoika, joka on merkitty 1814 muuttaneeksi äitinsä kanssa Turkuun. Beata piikonut mm. Tyrvännössä.

Sotilas Yrjö Juhonpoika Elf Alvettulassa, s.1740 k.1808

Vaimo 1: Beata Jaakontytär s.1741, k.2.8.1767, vih.26.12.1762.

Vaimo 2: Kaisa Mikontytär s.27.7.1743, talontytär Alvettulan Miekasta, vih.1.11.1768

Tytär 2. avioliitosta: **Kaisa Yrjöntytär** s.1770, vih. 26.12.1796. Puoliso: Sotilas Maximilian Abelinpoika Alm Alvettulassa, s.29.10.1774 Hollolassa.

Tytär 2. avioliitosta: **Eeva Yrjöntyär**, s. 6.10.1775. Avioton lapsi: Malakias s.28.6.1801
Alvettulassa sotilastorpassa (isä: Gustav Caulén, ylioppilas).

Sotilas Antti Alfvig Alvettulassa, s.1728, k.25.9.1799

Vaimo: Sophia Juhontytär 1726, piika, vih. 28.12.1750

Tytär: **Liisa Antintytär** s. 10.12.1753. Avioton lapsi: Johan Kristoffer s. 16.4.1778
Alvettulassa sotilastorpassa (isä: Johan Christoffer Ammond, ratsumestari). Vihitty
lapsen isän kanssa 5.7.1779.

Tytär: **Kirsti Antintytär**, s.27.3.1756. Merkintä, että oli synnyttänyt aviottoman lapsen.

Poika: Johan Anderss. (Alfvig) s.1766. Puoliso: Kaisa Mikontytär s.1763.

Itsellinen Tuomas Heikinpoika Okerlassa ja Alvettulassa s.1726 k.5.5.1785

Vaimo 1: Kirsti Eliaantytär s.1729 k.1768, talollisen tytär Okerlan Arkelasta, vih.
28.12.1758.

Vaimo 2: Beata Erkintytär s.1729 k.17.4.1782, kirkonvaivainen, leski vih.6.11.1774.

Tytär: **Maria Tuomaantytär** s.31.1.1758. Avioton lapsi: Jaakko s.29.6.1779 Alvettulan
Jurvalassa (isä: Jaakko Mikonpoika, talollisen poika), Jaakko oli räätälin oppipoikana
1797. Puoliso: paimen Antti Matinpoika, s.1762.

Räätäli Aatami Ahlqvist Alvettulassa, s.1772 k.25.8.1829.

Vaimo: Anna Mikontytär s.1776, talollisen tytär Alvettulasta, vih.3.11.1799.

Nahkurimestari Matti Hillberg, Kirkonkylässä, muuttanut Hämeenlinnasta, s.1744 k.1805.

Vaimo: Anna Hangelin s.1753, piika Hämeenlinnassa, vih.4.5.1780

Tytär: **Sophia Matintytär Hillberg** s. 17.9.1780. Avioton lapsi: Kustaa Aadolf s.2.10.1813
Tuittulassa. Avioton lapsi: Carl Fredrik s.1817 Kirkonkylässä. Puoliso: ratsumies Topias
Samuelinpoika, vih.8.11.1825. Muuttaneet Hämeenlinnaan.

Poika: Kustaa Hillberg s.1.4.1782. Puoliso: Riitta Erkintytär s.1787

Tytär: **Maria Elisabet Matintytär Hillberg** s.8.9.1784. Avioton lapsi: Kaarle s.1806
k.5.8.1808.

Tytär: **Lovisa Matintytär Hillberg** s. 23.8.1794. Avioton lapsi: Eevastiina s.8.11.1826
Kirkonkylässä k.1827.

Siltavouti Håkan Hirn, Tuittulassa s.28.3.1707 k.19.3.1761

Vaimo 1: Beata Holmström s.

Vaimo 2: Ingeborg Matintytär, s. k.29.5.1753, vih.16.1.1743

Vaimo 3: Riitta Juhontytär, s. k.30.11.1806.

Tytär 1 av: **Anna Maria Hirn** s.29.7.1739. Avioton lapsi: Nikolas s.18.3.1769 Vitsiälässä
(isä: Maanmittari Herman Silvan). Puoliso: korpraali, puuseppä Jaakko Vram,
vih.13.11.1781.

Tytär 2. avioliitosta: Liisa Hirn, s.19.12.1743, sisäpiika Hyömäen kartanossa. Puoliso:
korpraali Antti Hultberg, vih.30.12.1784.

Poika 2. avioliitosta: salpietarinkeittäjä Petter Håkaninpoika, Kirkonkylässä s.1749
k.15.2.1801. Puoliso: Maria Erkintytär s.1748. Kaksi tytärtä Eeva ja Liisa, jotka
molemmat jo nuorina merkitty kirkonvaivaisiksi.

Tytär 3 av: **Ulrika Hirn** s.14.1.1758. Avioton lapsi: Carl Gustaf s.1.12.1783 Vitsiälän
Tekkarissa, k.27.1.1785 (isä: kersantti Carl Gustaf Blåfield). Puoliso: pellavankutoja
Antti Antinpoika Stierna, s.1763 k.1805, kotoisin Pälkäneeltä, vih.2.11.1788.

Tytär 3 av: Eva Helena Hirn s.20.11.1759 k.19.5.1809, piika. Puoliso: ratsumies Antti Juhonpoika Sveiberg.

Ratsumies Antti Juhonpoika Sveiberg s.1755 k.15.1.1805,

Vaimo: Eva Helena Hirn s.20.11.1759 k.19.5.1809, piika, vih.1.10.1780.

Tytär: **Fredrika Sveiberg** s.30.8.1783. Avioton lapsi: Eva Ulrika s.2.7.1808 Tuittulassa (isä: rummunlyöjä Snäld).

Tytär: Ulrika Sveiberg s.1.3.1789. Puoliso: räätäli Henrik Richter, Tuittulassa ja Torvoilassa, s.1781 k.22.6.1820, vih.12.10.1810.

Lukkari Christer Ronnaeus, Kirkonkylässä s.1711

Vaimo: Catharina Herkepaeus 1719

Tytär: Maria Ronnae s.21.1.1758. Puoliso: Salomon Pihlman.

Lukkari Salomon Pihlman Kirkonkylässä s.9.6.1760 k.11.2.1796.

Vaimo: Maria Ronnae s.21.1.1758, vih. 14.3.1780.

Tytär: Hedvig Charlotta s.13.5.1780.

Tytär: **Maria Elisabet Pihlman**, s.1.3.1783. Avioton lapsi: Carl Fredrik s.7.8.1811 Kirkonkylässä.

Itsellinen Heikki Eklund, Kirkonkylässä s.1742 k.2.8.1808.

Vaimo: Brita Sipintytär s.1761 k.10.4.1838, talollisen tytär Hattulasta, vih.17.7.1785.

Tytär: **Eeva (Kaisa) Heikintytär** s.1791. Avioton lapsi: Justiina s.25.5.1812 Kirkonkylässä, k.1.11.1814 (isä: Antti Antinpoika, renki).

Korpraali Antti Åman

Vaimo: Reetta Danielintytär s.1732 k.1799. 2. pso räätäli Erkki Sillström s.1735 k.1778, vih.23.5.1768

Tytär: **Kaisa Reetta Åman** s.1758 k.14.5.1822. Aviottomat lapset: Reetta Liisa s.23.12.1777 Kirkonkylässä räätälintorpassa k.11.1.1778 (isä: H. Ingberg, käsityöläinen), Abraham s.24.9.1782 Kirkonkylässä (isä: Erik Grönlund, suutari Hahkialasta), Heikki s.20.5.1785 Kirkonkylässä k.3.6.1785 (isä: Heikki Fält, sotilas). Puoliso: reservinsotilas Vilhelm Nyman s.1762, vih.3.2.1788 Hämeenlinnassa.

Poika: salpietarinkeittäjä Antti Åman s.2.12.1760. Puoliso: Liisa Kustaantytär s.1745.

Tytär: Reetta Liisa Åman s.1794, Puoliso: seppä Erkki Erkinpoika Aholin, Kirkonkylässä s.1792.

Salpietarinkeittäjä/itsellinen Antti Olavinpoika Rosberg Kirkonkylässä/Eteläisissä, s.1752 k.9.2.1826.

Vaimo: Liisa Yrjöntytär s.1750, Kirkonkylän Eerolasta, vih.27.12.1778.

Lampuoti Juho Matinpoika, Vitsiälä s.1705 k.14.4.1737

Vaimo Valpuri Heikintytär s.27.4.1706 k.11.4.1768, talontytär Miehoilasta, vih. 26.12.1726. Vaimon 2. puoliso: Heikki Heikinpoika, s.1709 k.1785, renki Tuuloksesta, vih.9.4.1738.

Tytär: Kirsti Juhontytär, s.1731. Merkitty aviottoman lapsen synnyttäneeksi.

Poika: Juho Juhonpoika, s.1736

Vaimo: Valpuri Juhontytär, s.1735

Poika vaimon 2 av: torppari Heikki Heikinpoika, Lehdesmäki s.1744 k.1787

Vaimo: Liisa Matintytär s.1746

Tytär: **Maria Heikintytär** s.27.7.1750. Avioton lapsi: Kaisa s.1.4.1781 Vitsiälässä (isä: Antti Juhonpoika Puuppo).

Ratsumies ja torppari Pentti Antinpoika Ekorre (ent. Mörk), Miehoilassa s.9.3.1751

Vaimo 1: Maria Simontytär s.7.1.1753 Tyrvöntö k.2.2.1790, piika vih.10.2.1779.

Vaimo 2: Beata Matintytär s.1762, leski Pälkäneeltä, vih.26.12.1790

Tytär 1. avioliitosta: **Maria Pentintytär Ekorre** s.20.9.1782.

Tytär 1. avioliitosta: **Liisa Pentintytär Ekorre** s.23.3.1787. Avioton lapsi: Eevastiina s.4.4.1813 (isä: Mikko Mikonpoika, Tuuloksen Syrjäntaan Häppölästä). Puoliso: Antti Flink, paimen, leski, vih. 28.10.1828. Eevastiina Ekorre vih. 6.11.1842, puoliso: ratsumies Mikko Hägg, Hyömäestä.

Tytär 2. avioliitosta: Anna Pentintytär Ekorre s. 3.10.1791. Puoliso: torppari Heikki Udd, Torvoilasta, vih. 30.11.1817.

Ratsumies Tuomas Hjerppe, Pälkäne Ruokola, s.4.10.1758 k.1808

Vaimo: Maria Juhontytär s.1759

Tytär: **Maria Tuomaantytär** s.25.6.1786. Aviottomat lapset: Liisa s. 9.3.1807 Pälkäneellä, Maria Leena s.6.11.1811 Hauholla Alvettulassa. Puoliso: Juho Samuelinpoika Alt, s.1782, Tuuloksesta. Asuivat Hauhon kirkonkylässä.

Tytär: **Beata Tuomaantytär** s.29.11.1791. Avioton lapsi: Juho s.28.3.1817 Pälkäneellä.

Tytär: **Leena Tuomaantytär** s.24.1.1794. Avioton lapsi: Johannes s.30.3.1822 Kirkonkylässä Hauholla. Merkitty sairaalloiseksi 1810.

Tytär: **Eeva Tuomaantytär** s. 23.10.1797. Avioton lapsi: Anna Leena s.27.7.1821 Pälkäneellä.

Lampuoti/torppari Kustaa Matinpoika Vitsiälässä ja Lehdesmäessä s.1723

Vaimo: Anna Kustaantytär s.1725 k.1795

Poika: salpietarinkeittäjä Risto Kustaanpoika Leander s. 24.4.1752 k.11.3.1808. Puoliso 1: Valpuri Kustaantytär s.1763. Puoliso 2: Beata Heikintytär (Torfelin) s.11.12.1756 k.22.11.1810, vih.1.4.1793. Aviottoman lapsen äiti. Asuivat Torvoilassa.

Tytär: **Maria Kustaantytär** s.23.6.1760. Avioton lapsi: Maria s.30.8.1791 Lehdesmäessä (isä: Martti Martinpoika, torppari Joenkylästä).

Sotilas Juho Hasselgren Rukkoilassa s.1712 k.22.5.1769

Vaimo 1: N.N.

Vaimo 2: Maria Antintytär s.1709 k.15.6.1775, leski vih.5.11.1749.

Tytär 1.av: **Maria Juhontytär** s.1746 k.1797. Avioton lapsi: Maria s.10.1.1771 Rukkoilassa (isä: Erkki Matinpoika). Itsellisenä Lehdesmäessä.

Salpietarikeittämän johtaja Johan Cojander Portaassa s. k.29.12.1788

Vaimo: Lena Sophia Blåfield s. k.20.3.1788

Tytär: **Sophia Margareta Cojander** s.23.9.1771. Avioton lapsi: Maria Sofia s.22.2.1793 Portaassa Rekolassa (isä: Kersantti Silvan). Taloudenhoitajattarena säätyläistiloilla. Synnyttänyt Rantasalmella vuosina 1806-1811 kolme aviotonta lasta, joille ei ole merkitty isää.

Tytär: Margareta Elisabet Cojander s.5.8.1773. Puoliso: talollisen poika Portaan Rekolasta Heikki Simonpoika s.1758, vih.3.11.1789.

Porvari Henrik Foven Hämeenlinnassa

Vaimo: Maria Samuelintytär Schele s.1728 k.1784, asettui leskenä Hauhon Portaaseen.

Tytär: **Elisabet Henrikintytär**, s.6.7.1759. Avioton lapsi: Abraham s.17.7.1784 k.30.7.1784 Portaassa (isä: Abraham Lanqvist, kersantti Orivedeltä).

Sotilas Pekka Kallenpoika Lindblad Mustilassa s.1708 k.2.9.1789

Vaimo: Maria Heikintytär s.1712 k.1785, vih. 9.12.1739

Tytär: **Maria Pekantytär** s.1.7.1740 k.1788. Avioton lapsi: Jaakko s.16.4.1772 Sappeessa (isä: Jaakko Heikinpoika).

Poika: Sotilas Heikki Pekanpoika Blad Mustilassa s.7.4.1747 k.17.2.1807. Puoliso: Anna Jaakontytär s.1744, piika, vih.6.11.1774.

Tytär: **Liisa Pekantytär** s.12.11.1749. Avioton lapsi: Maria s.17.3.1773 Sappeessa k.23.7.1773 (isä: Erkki Erkinpoika, talollisen poika Vitsiälän Eerolasta).

Vaimo: Beata Yrjöntytär Vihavuodessa, s.1701

Puoliso 1: Mylläri Erkki Matinpoika s. 1698 k.13.3.1743

Puoliso 2: Mylläri Mikko Iisakinpoika Vihavuodessa s.1716 k.

Tytär 1 avioliitosta: **Kaisa Erkintytär** s.1730. Puoliso: Yrjö Juhonpoika.

Mylläri Yrjö Juhonpoika Vihavuoden Rekolassa, torppari Puolivälissä, s.1724 k.8.7.1805, talollisen poika Luopioisten Puutikkalan Mattilasta.

Vaimo: Kaisa Erkintytär s.1730 k.28.1.1801, myllärin tytär, vih. 26.12.1749.

Poika: Heikki Yrjönpoika s.19.7.1751 Puoliso: Maria Jaakontytär s.1760 vih.26.12.1780.

Tytär: Valpuri Yrjöntytär s.24.4.1757. vih. 24.6.1776 Puoliso: Juho Sipinpoika s.5.5.1753, myllärin poika Vihavuodesta.

Poika: Yrjö Yrjönpoika s.19.10.1762. Torppari Sappeen Elkilässä. Puoliso: Anna Sipintytär s.1749, torpan leski, vih.1.6.1789.

Tytär: Anna Yrjöntytär s.3.4.1765, vih.28.7.1794. Puoliso: Antti Eliaanpoika, torppari Luopioisten Aholassa.

Tytär: **Katariina Yrjöntytär** s. 8.1.1768. Avioton lapsi: Risto s.24.1.1795 Sappeessa (isä: Risto Yrjönpoika, rakuunan poika Sappeesta).

Ratsumies Yrjö Antinpoika Sappgren Sappeessa, s.1743

Vaimo: Anna Eliaantytär s.1744 k.7.3.1793 vih. 4.4.1768 Luopioinen.

Poika: Risto Yrjönpoika s.14.3.1771. (Avioton lapsi Risto s.24.1.1795 Sappeessa, äiti: Katariina Yrjöntytär).

Suutari, itsellinen Mikko Manlig Eteläisissä ja Alvettulassa, s.1746 k.25.10.1818

Vaimo 1: Reetta Martintytär s.1743 k.20.6.1812, aviopari saanut laillisen avioeron 1800.

Vaimo 2: Maria Juhontytär s.1757 k.1.10.1832, vih.1.8.1800

Poika 1 av: Antti Mikonpoika Manlig s.1767. Puoliso: Maria Matintytär s.1765.

Tytär 1 av: **Anna Maija Mikontytär** s.29.4.1782. Avioton lapsi: Herman s.27.2.1804 Kirkonkylässä (isä: Kalle). Puoliso: Aatami Westling s.1793 Janakkalasta, suutari, vih.19.8.1815.

Torppari Erkki Iisakinpoika Eteläisissä, talollisen poika Tuuloksen Pohjoisten Lampolasta s.1743 k.21.4.1796

Vaimo: Riitta Pekantytär, talontytär Pohjoisista, vih.26.12.1769 Tuuloksessa.

Poika: Kalle Erkinpoika s.27.1.1775 Tuulos. Puoliso: Anna Klausintytär, s.1772 piika, vih.26.12.1800.

Tytär: Maria Erkintytär s.3.3.1777 Tuulos, vih.26.12.1801. Puoliso: Antti Simonpoika, s.1774 Korpraalin poika Miehoilasta. Torppari Krogin torpassa.

Tytär: **Liisa Erkintytär** s.11.4.1779 Tuulos. Avioton lapsi: Erkki s. 24.9.1794 Krogin torpassa.

Tytär: **Ulrika Erkintytär** s.10.12.1781. Avioton lapsi: Katariina s.8.10.1802 Eteläisten Aintilassa (isä: Josef Pertunpoika). Vih. 2.11.1817. Josef on talollisen poika Eteläisten Aintilasta. Ulrika avioitui toisen kerran 2.11.1828 Vanajan Miemalasta kotoisin olleen salpietarinkeittäjä Antti Juhonpojan kanssa.

Torppari Simo Samuelinpoika Eteläisten Järventaka, Seppälän renki, s.1709 k.10.9.1784

Vaimo: Maria Mattintytär s.1719 k.1.9.1796, Eteläisten Paavolasta, vih.11.10.1741.

Tytär: **Maria Simontytär** s. 12.3.1746. Avioton lapsi: Eeva s.1.5.1773 Järventaan torpassa (isä: Juho Erkinpoika Kolari).

Poika: Martti Simonpoika s.8.11.1757, torppari Eteläisten Järventaka. Puoliso: Anna Jaakontytär s.1774, vih. 27.12.1795.

Renki, paimen, itsellinen, kirkonvaivainen Matti Nyberg Tuittulassa ja Kokkilassa s.1735 k.20.9.1822

Vaimo: Valpuri Ristontytär s.1745 k.1811, vih.10.2.1782.

Tytär: **Anna Matintytär** s.29.12.1782 k.1.3.1833. Avioton lapsi: Maria s.18.3.1807 Tuuloksen Juttilassa. Hänellä myös lastenkirjojen mukaan toinen avioton lapsi Aaron s.1812.

Tytär: **Liisa Matintytär Nyberg** s.18.7.1794. Avioton lapsi: Erkki Jan s.16.12.1817 Alvettulassa (isä: Erkki Heikinpoika Nurkkala). Liisa piikana Kokkilassa, Alvettulassa, Lautsiassa ja Portaassa. Puoliso: Antti Hjerp, sotilas, leskimies Portaasta, vih. 26.12.1824.

Torppari Yrjö Sipinpoika Juntulan Myllymäessä, tullut Luopioisista s.1710 k.28.1.1784

Vaimo: Kaisa Yrjöntytär s.1720 k.21.9.1779

Poika: Matti Yrjönpoika s.23.4.1745 Luopioinen, torppari ja itsellinen. Puoliso: Anna Heikintytär s.1751. Pälkäneeltä.

Tytär: **Valpuri Yrjöntytär** s.12.2.1750 k.11.1.1809. Avioton lapsi: Maria s.22.3.1779 Tuittulan Heikkilässä (isä: Josef Hangelin).

Poika: Antti Yrjönpoika s.20.11.1753, lampuoti Kivikossa. Puoliso: Maria Juhontytär s.1757.

Torppari ja puuseppä Matti Heikinpoika Hyvikkälän Männistö, tullut Luopioisista, kotoisin Pälkäneeltä s.1721

Vaimo: Kirsti Heikintytär s.1730, ratsumiehen tytär Luopioisista, vih.1.11.1749

Tytär: **Kaisa Matintytär** s.8.2.1760. Avioton lapsi: Maria s.8.4.1786 Apoossa (isä: Juho Ristonpoika, rälssitilan poika).

Sotilas Juho Simonpoika Id (Wid, Iid) Torvoilassa, tullut Tuuloksesta s.1750 k.3.12.1809

Vaimo: Leena Joonantytär s.1.8.1759 k.23.4.1828. Luopioisista, vih.31.10.1779 Hauholla.
Tytär: Kaisa Juhontytär s.21.10.1783. Piiaksi Vuolijoelle.
Tytär: **Anna Juhontytär** s.23.9.1788. Avioton lapsi: Kustaa s.18.12.1807 Torvoilassa (isä: Kustaa Kuisemalta, joko renki tai lampuodin poika).
Poika: Heikki Juhonpoika Id s.31.10.1790. Nahkuri.
Poika: Kustaa Juhonpoika Id s.23.6.1797. Renki, suutarin oppipoika.
Poika: David Juhonpoika Id s.19.1.1800. Sotilas ja räätäli. Puoliso: Justina Sax, piika vih.26.12.1824.
Tytär: **Maria Juhontytär** s.1802. Piikana Lehdesmäessä. Avioton lapsi: Josefia s.6.3.1826 k.16.1.1827 Torvoilassa.
Poika: Juho Juhonpika Id s.25.5.1806. Muuttanut Luopioisiin.

Sotilas Heikki Juhonpoika Torfelin Torvoilassa s.1718 k.27.5.1790
Vaimo 1: Maria Aatamintytär s. 1703 k.5.5.1763. sotilaantytär Rukkoilasta vih.26.12.1753
Vaimo 2: Liisa Jaakontytär s.1712 k.1776, leski Torvoilasta vih.26.2.1764.
Vaimo 3: Riitta Yrjöntytär s.1722 k.26.7.1808, itsellisleski Torvoilasta, vih.27.2.1777.
Tytär 1av: **Beata Heikintytär** s.1757 k.22.11.1810. Avioton lapsi: Riitta s.20.9.1779 Hyömäen Toralassa. Beata vihitty 1.4.1793 leski, salpietarinkeittäjä Risto Leander Lehdesmäestä s.1752 k.11.3.1808. Riitalla on aikuisena patronyymi Paul ja Pähl eli Paavo, vaikka isää ei ole merkitty. Riitta Paavontytär on vihitty 1.4.1802 Hyömäen Vähä-Kourulan Heikki Aataminpojan kanssa.

Torppari (lampuodin poika) Heikki Juhonpoika Torvoilassa, Pälkäneeltä s.1725
Vaimo: Maria Gabrielintytär, s.1732 k.1816, Pälkäneellä. Muuttanut leskenä Hauhon Torvoilaan yhdessä tyttäriensä kanssa.
Tytär: Maria Heikintytär s.19.7.1763 Pälkäne. Elänyt naimattomana äitinsä ja sisarensa kanssa Torvoilassa 1802-1819.
Tytär: **Anna Heikintytär** s.7.3.1768. Pälkäne. Muuttanut Hauholle Torvoilaan piiaksi 1780-luvulla. Avioton lapsi: Heikki s.18.9.1791 Hauholla (isä: Heikki Heikinpoika). Merkitty Heikin lailliseksi morsiameksi lapsen syntyessä. Elänyt äitinsä kanssa naimattomana itsellisenä 1802–1812 Torvoilassa.

Sotilas Erkki Elg, Miehoilassa (Luopioisista) s.1749 k.24.5.1825.
Vaimo 1: Valpuri Juhontytär s.1746 k.20.7.1809, torpantytär Miehoilasta, vih.4.5.1773
Vaimo 2: Maria Aatamintytär s.1764, sotilaan leski kirkonkylästä, vih.25.3.1814
Tytär 1 av: **Liisa Erkintytär** s.1781. Aviottomat lapset: Juho s.24.1.1802 k.24.1.1802 (isä: Juho Sckeld), Eeva Leena s.5.1.1803 (isä: Juho Sckeld), Annastiina s.18.11.1806 (isä: Tapani Erkinpoika, kirkonkylän Mikkolasta). Liisa merkitty sairaalloiseksi 1802-12, asui kotona. Liisa kuoli ruotuvaivaisena 6.11.1827.

Lampuoti, torppari Jaakko Tapaninpoika, Tuittulan Pilpula/Miehoilan Koivulahti s.1743 k.2.5.1801, renki Nukarilla.
Vaimo: Anna Pekantytär s.24.2.1743 Pälkäne k.14.1.1815, lampuodin tytär, vih.2.11.1777.
Poika: Jaakko Jaakonpoika s.14.3.1778 k.23.4.1816, torppari. Puoliso: Kristiina Heikintytär s.1777, k.8.11.1826.
Tytär: **Liisa Jaakontytär** s.6.7.1780. Aviottomat lapset: Leena s.7.9.1804 (isä: Risto Sipinpoika, Puutikkalan Nikuselta), Kristiina s.20.1.1811, Maria Kristiina s.26.6.1815.

Liisa ollut piikana Luopioisten Puutikkalassa ja sen jälkeen asunut Koivulahden torpassa lapsineen.

Mylläri, krouvari Antti Paavonpoika, Vihavuoden Nikkari ja Sillanpää s.1703 k.1769

Vaimo: Maria Matintytär s.1702 k.1769

Poika. Juhon Antinpoika s.1741

Tytär: Kaisa Antintytär s.1746.

Mylläri Juho Antinpoika Vihavuodessa s.1741

Vaimo: Helena Heikintytär s.1735 k.1775

Krouvari, paimen ja itsellinen Juho Simonpoika Vihavuodessa s.1741 k.1815. Tuuloksesta, renkinä Vihavuoden Perttulassa.

Vaimo: Kaisa Antintytär s.1746, myllärin tytär, vih.27.12.1766 (morsian merkitty maatuksi, brud). Avioton poika: Antti s.4.11.1766 (isä: renki Juho Simonpoika)

Tytär: **Liisa Juhontytär** s. 1776. Aviottomat lapset: Antti s.10.10.1804 (isä: Antti Antinpoika, Puolivälistä), Matti s.19.2.1813 k.26.2.1813 (isä: Antti Erkinpoika, talollisen poika). Asui kotonaan.

Tytär: **Maria Juhontytär** s.15.5.1781. Aviottomat lapset: Erkki Juho s.21.2.1804 (isä: Matti Mikonpoika, isäntä Portaan Alhaisissa), Kristiina s.1810 k.18.1.1811 (isä: Kustaa Kustaanpoika, talollisen poika). Asui Portaassa itsellisenä.

Tytär: **Beata Juhontytär** s.17.12.1784. Aviottomat lapset: Klaus Johan s.28.7.1804 k.12.4.1805 (isä: luutnantti Uggla), Beata ja Maria s.16.2.1812 (isä: Mikko Heikinpoika). Asui Portaassa ja Sojälässä, sittemmin Vihavuodessa kotonaan.

Sotilas Kalle Appelbom, Kaukkalassa s.1731

Vaimo: Marketta Juhontytär s.1734 k.1786, piika vih. 30.5.1755 Merkitty aviottoman lapsen äidiksi.

Poika: Heikki Kallenpoika s. 1755. Puoliso: Leena Tuomaantytär s.1759

Tytär: **Valpuri Kallentytär** s.22.4.1765. Avioton lapsi: Annastiina s.21.6.1784 (isä: Juho Kallenpoika, käsityöläinen). Puoliso: Matti Yrjönpoika, itselliseski Kaukkalasta, vih.5.4.1795. Annastiinalla aikuisena patronyympi Fredrikintytär.

Mylläri Matti Iisakinpoika Sappeen Rekola s.1716 k.1786

Vaimo: Beata Yrjöntytär s.1701 k.1779

Tytär: Kaisa Erkintytär s.1730. Puoliso: Yrjö Juhonpoika s.1724

Mylläri Matti Mikonpoika, Sappeen Rekolassa, kotoisin Portaan Reettalasta s.1736

Vaimo: Maria Antintytär s.1730

Poika: Kalle Matinpoika s.19.1.1761.

Mylläri Kalle Matinpoika Sappeen Rekolassa, s.19.1.1761.

Vaimo: Liisa Martintytär s.18.5.1759, vih. 26.12.1784.

Tytär: **Eeva Kaisa Kallentytär** s.6.7.1789. Aviottomat lapset: Tapani s.19.1.1812 k. 24.1.1812 (isä: Tapani Jaakonpoika, renki), Ulrika s.1.3.1813 (isä: Risto Ristonpoika, renki Ruoko-ojalta). Oli piikana Miehoilassa mutta asui suurimman osan elämästään kotonaan. Puoliso: Risto Ristonpoika, s.1789, vih. 1.11.1813.

Räätäli, lampuoti Simo Erkinpoika Hymenius Sappeessa, Okerlan Pätiälässä s.1742
Vaimo 1: Maria Simontytär s.1753 Sappeen Eerolasta, vih.26.12.1774
Vaimo 2: Beata Juhontytär s.20.9.1750 talontytär Luopioisista, vih. 24.6.1779
Tytär: **Heta Simontytär** s.1778. Avioton lapsi: Eeva Kaisa s.1.10.1800 (isä: Juho Flink, sotilas).
Poika: Juho Simonpoika s.25.11.1780, lampuoti. Puoliso: Kirsti Juhontytär s.1792, lampuodintytär vih.15.4.1812.

Ratsumies Mikko Heikinpoika Kock Kokkilassa s.1740 k.29.11.1798
Vaimo: Maria Mattintytär s.1745 k.30.9.1811, vih. 23.2.1766. Merkitty aviottoman lapsen äidiksi.
Tytär: **Heta Mikontytär** s.14.6.1778. Aviottomat lapset: Kalle Juho s.20.3.1802 (isä: Juho Antinpoika, renki), Ulrika s.13.10.1812 (isä: Heikki Juhonpoika, renki). Muuttanut Janakkalaan vanhempiansa kuoltua.

Lampuoti Matti Sipinpoika Juntulan Kivikoja s.23.12.1728
Vaimo: Maria Heikintytär s.22.2.1729, vih.26.12.1753
Tytär: **Anna Matintytär** s.13.12.1763. Avioton lapsi: Emmanuel s.26.2.1788 (isä: Emmanuel Walkolin, korpraali). Asunut Juntulassa k. 1821.

Sotilas Matti Laurinpoika Lundberg Vitsiälässä s.1713 k.1777.
Vaimo 1: Agneta Eskontytär s.1703 k.3.8.1765, vih.19.12.1736. Merkitty aviottoman lapsen äidiksi.
Vaimo 2 Anna Juhontytär s.1733, vih.24.2.1766.
Tytär 1 av: **Maria Matintytär** s.12.5.1744. Aviottomat lapset: Maria s.24.1.1771 (isä: Matti, sahuri Mommilan Hetaisista Lammilta), Anna Kristiina s.23.4.1764 (isä: Christoffer Herkepaeus).

Ratsumies Kustaa Kifkarl Jutulassa s.1749
Vaimo 1: Maria Iisakintytär s.1744 k.1786, talollisen tytär vih. 31.5.1773
Vaimo 2: Liisa Erkintytär s.1753
Tytär 1 av: **Anna Kustaantytär** s.17.7.1780. Aviottomat lapset: Matti s.14.4.1803 k.20.3.1805 (isä: Kalle Kallenpoika, renki Okerlan Hannulasta), Kalle Vilhelm s.1.3.1806 k. 27.8.1806, Matti s.11.4.1811). Lapsen syntyneet Hyömässä. Piikana myös Luopioisissa.

Torpparin poika Yrjö Jaakonpoika Ristiniemen torpassa s. 20.3.1751 Luopioisissa
Vaimo: Maria Kasperintytär s. 27.5.1745 talollisen tytär, vih. 20.4.1772, raskaana vihittäessä.
Tytär: **Beata Yrjöntytär** s.19.12.1777. Aviottomat lapset: Juho s.20.9.1799 (isä: Juho Antinpoika, renki Alastalossa) Anna Maija s.24.2.1803 (isä: Elias, renki Alastalossa) kuollut poikalapsi s.9.8.1810. Beata kuollut synnytykseen 11.8.1810.

Ratsumies Antti Juhonpoika Tiger Kyttälässä, tullut Pälkäneeltä s.1753 k.9.6.1782
Vaimo: Maria Juhontytär s.1748.
Tytär: **Anna Kaisa Antintytär Tiger** s.21.11.1786. Avioton lapsi: Vilhelm s.23.4.1811 Matkantaan Kartanossa (isä Mikko Tuomaanpoika).

Torppari Juho Erkinpoika Lindstedt Kyttälässä s.1752

(Vanhemmat: pellavankutoja Erik Lindstedt s.1716 ja Anna Maria Gylleen s.1721)

Vaimo: Kaisa Antintytär s.1755 lampuodin tytär, vih.2.11.1777

Tytär: **Ulrika Juhontytär** s.12.2.1788. Avioton lapsi: Stiina s.22.7.1809 (isä: Erkki Erkinpoika Roos, talollisen poika). Puoliso: Erkki Erkinpoika Roos s.1786. Muuttaneet Hämeenlinnaan 1819. Perheen naisista osan etuliitteenä on säätyläisyyteen viittaava merkintä ”jungfru” eli neiti.

Torppari Matti Erkinpoika Hahkialan Syväoja s.1729

Vaimo 1: Valpuri Antintytär s.1734 k. 1796, vih.28.12.1756

Tytär 1 av: **Anna Matintytär** s. 11.12.1757. Avioton lapsi: Eeva s.31.10.1777 (isä: Gabriel Erkinpoika Rönqvist, korpraali)

Lampuoti Fredrik Erkinpoika Eteläisten Yli-Pietilä, s.3.12.1765 k.5.3.1812

Vaimo: Eeva Antintytär s.17.1.1767, sepän tytär Eteläisistä, vih.18.5.1788

Tytär: **Reetta Fredrikintytär** s.3.10.1792. Aviottomat lapset: Tuomas s.12.3.1811 Eteläisten Yli-Pietilässä, k.28.8.1811 (isä: Tuomas Tuomaanpoika, renki). Maria Kristiina s.10.1.1818 (isä: Pekka Juhonpoika). Reetta on muuttanut Vanajaan 1818.

Tytär: Kaisa Fredrikintytär s.28.2.1794

Lampuoti Juho Matinpoika Hyvikkälässä ja Porsoossa s.15.12.1745 k.8.1.1806

Vaimo: Valpuri Juhontytär s.1758 k.1.4.1806.

Tytär: Maria Juhontytär s.26.6.1772. Avioton lapsi: Vilhelm s.29.2.1806 Porsoossa (isä: Erkki Matinpoika, renki).

Tytär: **Anna Juhontytär** s.1775. Puoliso: Aapeli Antinpoika s.1764, talollisen poika Tuuloksen Pohjoisista, vih.6.11.1791, kotivävyksi.

Lampuoti Juho Juhonpoika Kyttälän Seppälässä, aiemmin Kokkilassa s.1734 k.1798

Vaimo: Marketta Heikintytär s.1739

Tytär: Maria Juhontytär s.27.11.1763. Puoliso: Erkki Lindstedt, pellavankutoja, vih.28.12.1785.

Tytär: **Liisa Juhontytär** s.20.1.1779. Avioton lapsi: Juho s.11.4.1802 Kyttälän Seppälässä (isä: Matti Baak). Puoliso: Jaakko Åhl, sotilas, vih.3.11.1805.

Lampuoti Erkki Laurinpoika Kyttälän (Villantilan) Eerolassa s.1708 k.5.8.1791

Vaimo: Liisa Juhontytär s.1714 k.16.3.1782, vih.22.4.1735

Poika: Heikki Erkinpoika s.22.9.1739

Tytär: **Sofia Erkintytär** s.22.4.1757. Avioton lapsi: Anna s.11.2.1785 k.4.6.1785 Villantilan Eerolassa (isä: Heikki Heikinpoika Rekolasta).

Lampuoti Heikki Erkinpoika s.22.9.1739 k.29.3.1809

Vaimo: Kaisa Erkintytär s.1741 k.21.10.1795, vih.26.12.1763

Poika: Heikki Heikinpoika s.1.1.1767. Puoliso: Heta Erkintytär s.1769, vih.26.12.1791

Tytär: **Anna Heikintytär** s.21.10.1782. Aviottomat lapset: Saara s.26.4.1803 Kyttälän Eerolassa (isä: Matti Baak), Vilppu s.28.4.1809 Kirkonkylässä. Eeva Kaisa s.4.7.1810 Kyttälän Eerolassa (isä: Erkki Matinpoika, renki).

Kornetti Ludvig Otto von Qvanten, Kuhlalahden Noksiainen s.27.6.1733 k.18.12.1787

Vaimo: Anna Feirich s.1742 k.7.10.1820, emännöitsijä.

Tytär: **Anna Johanna von Qvanten** s.1.10.1768 k.9.11.1855. Avioton lapsi: Carl Gustav s.3.2.1799 Lautsian kartanossa (isä: Carl Henrik Brumir, kersantti). Puoliso: Aleksander Asp, reservinsotilas.

Itsellinen **Kaisa Martintytär** Kokkilassa ja Tuittulassa, s.1750 k.19.5.1792

Aviottomat lapset:

Eeva Reetta s.27.4.1772 Eteläisten Aintilassa (isä: Kalle, räätäli Janakkalasta). Puoliso: Risto Antinpoika Kockström, torpparin poika Kokkilasta, vih.3.11.1793.

Beata s.24.12.1774 Tuittulassa itsellisenä (isä: Sipi Juhonpoika Mässi). Piikana Vitsiälässä, Kokkilassa ja Lehdesmäessä.

Katariina s.15.6.1779 k.20.7.1779 Tuittulassa (isä: Sipi Juhonpoika Mässi).

Kalle s.5.9.1781 Kokkilassa itsellisenä (isä: Kalle Martinpoika). Asui sisarensa Eeva Reetan luona vuoteen 1797.

Salpietarinkeittäjä Erkki Juhonpoika Mieholin Miehoilassa, talollisen poika Höllän talosta s.2.5.1741 k.7.1.1807

Vaimo 1: Beata Heikintytär s.15.12.1742 k.11.9.1778, talollisen tytär Miehoilan Suutarista, vih.26.12.1771

Vaimo 2: Maria Erkintytär s.1759, Torvoilan Ylhäisistä, vih.15.4.1780

Tytär: **Eeva Erkintytär** s.21.12.1788. Avioton lapsi: Eeva Liisa s.31.12.1810 Miehoilassa itsellisenä (isä: Erkki Erkinpoika, renki).

Poika: Erkki Erkinpoika Mieholin s.1798. Puoliso: Maria Juhontytär Palm Torvoilasta, vih.3.11.1822.

Itsellinen ja paimen Erkki Sipinpoika Tuittulassa, s.1741 k.3.12.1786

Vaimo: Liisa Nilsintytär s.9.4.1735 k.2.11.1781, piika vih.10.12.1769, morsian on merkitty raskaana olevaksi.

Tytär: **Liisa Erkintytär** s.19.7.1770. Puoliso: Erkki Antinpoika, talollisen poika Okerlan Melkkalasta, vih.28.4.1792.

Tytär: Maria Erkintytär s.3.6.1773. Asui sisarensa luona Okerlan Melkkalassa vuoteen 1800.

Talolliset:

Kekkonen Vitsiälä

Matti Iisakinpoika s.1711 k.1781, kotivävyksi Vitsiälän Eerolasta

Vaimo: Eeva Ristontytär s.1721 k.1800, talontytär vih.6.1.1745

Tytär: **Anna Sophia Matintytär (Kekonia)** s.11.4.1761 k.1.3.1830. Avioton lapsi: Carl Fredrik s.25.11.1781 Vitsiälän Kekkonen talossa (isä: Fredrik Borgenström). Puoliso: Majuri Lorenz Fredrik Borgenström s.1757, vih.31.1.1801. Asuivat Asikkalassa. Lapsista kahdeksan syntyi aviottomina.

Vähäpää, Torvoila

Yrjö Heikinpoika s.1703

Vaimo: Beata Sipintytär s.1705 vih.26.12.1727

Tytär: **Marketta Yrjöntytär** s.1746. Avioton lapsi: Liisa s.6.8.1779 k.16.8.1779 Vähäpään talossa (isä: Heikki Joonanpoika). Puoliso: korpraali, leski Heikki Löfman, vih.24.12.1782

Poika: Yrjö Yrjönpoika s.9.3.1744 k.2.4.1815

Vaimo: Anna Kustaantytär s.1748 k.10.9.1810, vih.26.12.1769

Tytär: **Maria Yrjöntyär** s.1785. Avioton lapsi: Ananias s.15.9.1810 Vähäpään talossa, k.25.1.1812 (isä: Ananias Ananiaanpoika). Ovat avioituneet, vaikka tietoa ei löydy vihittyjen luettelosta.

Heikkilä, Aikkola

Pekka Tuomaanpoika s.1729 k.27.10.1783

Vaimo: Maria Eliaantytär s.1735 k.22.11.1807, vih.28.12.1752

Tytär: **Kaisa Pekantytär** s.3.9.1756. Avioton lapsi: Juho s.2.6.1777 Heikkilässä (isä: Antti Kallenpoika, talollisen poika Uudenkylän Mattilasta), vih. 28.12.1777. Tytär: Eeva Kaisa Antintytär s.1785. Avioton lapsi: Juho s.23.2.1805 k.1.6.1805 (isä: Erkki Antinpoika, Lammin Kataloisista), vih. 2.11.1806.

Tytär: **Eeva Pekantytär** s.11.12.1765. Avioton lapsi: Maria s.9.2.1792 Heikkilässä (isä. Pekka Kallenpoika, talollisen poika Matkantaan Kartanosta), vih. 20.10.1795.

Tytär: **Juliaana Pekantytär** s.15.4.1773. Avioton lapsi: Heikki s.11.1.1803 k.28.1.1803 (isä: Kalle Kallenpoika, renki Aikkolan Mattilassa). Juliaana on lastenkirjassa merkitty ymmärryskyvyltään heikoksi eikä hän ole päässyt ripille.

Pietilä, Kalaila

Matti Kallenpoika s. 1709 k.27.5.1770

Vaimo: Marketta Juhontytär, talollisen tytär k.12.12.1792 vih.15.2.1745

Tytär: **Leena Matintytär** s.2.3.1750 k. 7.12.1803. Avioton lapsi: Anna s.13.9.1778 Pietilässä (isä: Mikko Schons). Leena mainitaan kotitalossaan kirkonvaivaisena.

Lampuoti Mikko Juhonpoika, Kirkonkylän Mikko s.1695 k.7.3.1765

Vaimo: Marketta Tanelintytär s.

Tytär: **Kirsti Mikontytär** s.2.4.1745 k.10.3.1809. Aviottomat lapset: Marketta s.2.2.1772 Mikossa (isä: Martti Taavetinpoika, renki). Taneli s.29.5.1782 Tuittulassa (isä: Kalle Martinpoika Junnila). Asui sisariensa luona ja sukulaisperheissä piikana ja itsellisenä kirkonkylässä.

Mikkola, Kaukkala

Kustaa Erkinpoika s. 1700 k.17.4.1761

Vaimo: Beata Tuomaantytär s.1700 k.16.12.1776

Tytär: **Sophia Kustaantytär** 20.4.1745 k.1812. Avioton lapsi: Mikko s.10.9.1774 Vitsiälän Rassalla (isä: Juho Yrjönpoika, talollisen poika Vitsiälän Klemolasta). Lapsen isä kuollut 9.11.1775.

Brusila, Kokkila

Mikko Martinpoika s.1726 k. 23.5.1782

Vaimo: Sofia Yrjöntyär s.1721 k.28.3.1774

Tytär: **Kaisa Mikontytär** s.11.9.1763. Avioton lapsi: Risto s.16.5.1786 Kokkilan Brusilassa(isä: Risto Yrjönpoika Vähä-Köykkä).

Kämäri, Ilmoila

Matti Kallenpoika s.1739 k.9.10.1790

Vaimo: Riitta Martintytär s.1738 talollisen tytär, vih.26.12.1759

Tytär: **Maria Matintytär** s.13.10.1771. Avioton lapsi: Vilhelm s.8.8.1805 Ilmoilan Kämärillä (isä: Juho Matinpoika, renki).

Paavola, Miehoila

Mikko Erkinpoika s.1748 k.21.12.1838

Vaimo: Maria Yrjöntyttä s.25.2.1750 k.24.2.1800, talollisen tytär Paavolassa, vih.26.12.1770.

Poika: Antti Mikonpoika s.25.11.1771. Puoliso: Maria Heikintytär, Messukylästä vih.28.4.1798. Heillä tytär Annastiina s.11.8.1801, jolla avioton lapsi Annastiina s.14.12.1822 (isä: Juhon Antinpoika, renki Ylhäisistä), vih. 14.8.1825.

Tytär: **Maria Mikontytär** s.30.1.1781. Avioton lapsi: Kustaa s.11.4.1807 Miehoilan Paavolassa (isä: Heikki Heikinpoika renki Paavolasta), vih. 27.12.1807.

Honka, Hyömäki

Yrjö Jaakonpoika s.7.4.1749 k.5.12.1805

Vaimo: Agneta Juhontytär s.1.2.1746 k.18.6.1804, talollisen tytär Torvoilan Ylhäisistä, vih.26.12.1771.

Poika: Pekka Yrjönpoika s.3.7.1776. Puoliso: Kaisa Mikontytär, s.1777.

Poika: Matias Yrjönpoika s.25.1.1779. Puoliso: Beata Mikontytär, s.1784.

Tytär: Maria Yrjöntyttä s.18.1.1782. Puoliso: Juho Kustaanpoika, torpparin poika Tyrvännöstä, vih.30.5.1805.

Tytär: **Beata Yrjöntyttä** s.4.6.1786. Aviottomat Lapset: Johannes s.16.10.1810 Hyömäessä (isä: Juho Kallenpoika, talollisen poika Aikkolan Markkulasta). Israel s.28.11.1814 Hyömäessä (isä: Kalle Qvist, korpraali). Puoliso: Kalle Qvist, korpraali ja muurari s.1781, pari vihitty rippikirjojen mukaan mutta ei löydy luettelosta.

Ellilä, Alvettula

Risto Juhonpoika s.1716 k.7.1.1793, renki Luopioisten Karvialasta, kotivävy.

Vaimo: Maria Kustaantytär s.1722 k.21.12.1800, vih.1.1.1744.

Poika: Risto Ristonpoika s.1746 k.1.11.1816

Vaimo: Sofia Erkintytär s.1744 k.2.10.1801, vih. 28.12.1772 talollisen tytär Miehoilan Rantalasta.

Tytär: Anna Ristontytär s.1.1.1774. Puoliso: Yrjö Heikinpoika s.1764, kotivävyksi Luopioisista, vih. 26.12.1793.

Tytär: **Eeva Ristontytär** s.5.4.1784. Avioton lapsi: Erkki s.16.5.1809 Alvettulan Ellilä (isä: Juho Mikonpoika Tapolasta).

Simola, Mustila

Heikki Heikinpoika s.1709 k.15.6.1791

Vaimo: Kirsti Aabrahamintytär s.1717 k.14.7.1795, vih.14.3.1736

Tytär: Kaisa Heikintytär s.1743. Avioton lapsi: Heikki s.7.1.1774 Simolan Mustilassa (isä: Risto Antinpoika, talollisen poika Uotilasta). Puoliso: Matti Erkinpoika, itsellisen leski Luopioisten Kouvalasta, vih.26.12.1781.

Kalle Heikinpoika s.6.1.1754 k.19.5.1807, yhtiömies Mustilan Simolassa. Talollisen poika Mustilan Heikkilästä.

Vaimo: Anna Juhontytär s.1759, vih. 26.12.1785, talollisen tytär Luopioisten Kouvalan Hylliseltä.

Tytär: **Liisa Kallentytär** s.1.4.1788. Aviottomat lapset: Aatami s.29.12.1808 Mustilan Simolassa (isä: Aatami Juhonpoika, seppä). Jeremias s.19.9.1812 Mustilan Simolassa (isä: Risto Uotila, vanha isäntä). Erika s.1817 Mustilassa itsellisenä.

Mattila, Mustila

Simo Yrjönpoika s.1701 k.1774. Tullut kotivävyksi Mattilaan Luopioisten Kuohijoelta.

Vaimo: Liisa Heikintytär s.1706 k.7.6.1785, talollisen tytär Mustilan Mattilassa, vih.16.12.1726.

Poika: Heikki Simonpoika s.1735

Tytär: **Johanna Simontytär** s.1740 k.2.3.1800. Avioton lapsi: Katariina s.11.1.1772 Mustilan Mattilassa (isä: Tuomas Heikinpoika Kuohijoen Pakaraiselta).

Heikki Simonpoika s.1735 k.1796

Vaimo 1: Kirsti Erkintytär s.1742 k.30.12.1778.

Vaimo 2: Beata Heikintytär s.1745 k.27.1.1808, talollisen tytär Luopioisten Karvialan Pilpulasta, vih.7.11.1779.

Tytär: **Liisa Heikintytär** s.23.3.1782. Avioton lapsi: Martti s.9.11.1804 Mustilan Mattilassa (isä: sotilas). Merkintä, että Liisa on heikko ja taitamaton.

Ylhäinen, Torvoila

Juho Yrjönpoika s.1718 k.27.11.1798.

Vaimo: Liisa Matintytär s.1715 k.23.3.1783.

Tytär: **Maria Juhontytär** s.27.1.1745. Avioton lapsi: Juho 27.12.1770 Torvoilan Ylhäisissä (isä: Juho Matinpöika Mikkolasta). Pojasta tuli reservin sotilas Juho Juhonpoika Palm.

Sotjala, Tarr

Samuel Klausinpoika s.1690 k.3.4.1762

Vaimo 1: Kirsti Laurintytär, k.22.11.1742, vih.26.11.1708

Vaimo 2: Maria Juhontytär s.1722, vih.26.12.1743

Tytär: Kaarina Samuelintytär s.1732

Tytär 2. avioliitosta: **Sofia Samuelintytär** s.29.3.1750. Avioton lapsi: Erkki s.12.8.1782 Sotjalan Tarrilla (isä: Erkki Juhonpoika Maula Sotjalasta).

Hyömäki, Simola

Matti Matinpöika s.1744 k.14.12.1785.

Vaimo: Kirsti Yrjöntytär s.1749 k.6.2.1786, vih. 23.5.1768.

Tytär: Beata Matintytär s.31.10.1768. Puoliso: Simo Kallenpoika s.1756 k.1811, tuli kotivävyksi.

Poika: Taneli Matinpöika s.14.11.1771. Puoliso: Maria Mikontytär. Muuttivat Hattulaan.

Tytär: **Anna Matintytär** s.s.4.3.1776. Avioton lapsi: Maria s.17.7.1799 Hyömäen Simolassa k.3.12.1799 (isä: Martti Matinpöika, korpraali Stockmanin poika). Puoliso: Juho Sjö, sotilas Lammin Lommilasta, vih.3.2.1805.

Tytär: **Valpuri Matintytär**, s.28.4.1781. Avioton lapsi: Anna Maria s.25.4.1810 Hyömäen Simolassa (isä: Kalle Martinpoika, muurarimestari). Puoliso: Kalle Martinpoika Rosenqvist, muurarimestari, vih.20.12.1812.

English Summary

The Status and Position of Unmarried Women in Western Finland Households in 17th and 18th-century Historical Sources

In this thesis, I examine the role and social status of unmarried women in primarily three types of population registers from the beginning of the 17th century to the end of the 18th century: household (census) registers, registers drawn up by local communities, and provincial administration registers. I focus on three rural parishes in the historical province of Tavastia (*Häme*) in the western part of Finland: *Hauho*, *Luopioinen* and *Tuulos*. In each one of these, the rate of illegitimate children born was high at the end of the 18th century.

As the well-known historian John Hajnal demonstrated in 1965 based on nuptiality levels, Europe was divided into two regions. To the west of what came to be called the Hajnal line, the average age of women at their first marriage was 23 or older; the region to the east of this border was characterized by a lower mean marriage age for both sexes. Since then, family historians have been discussing the differences in nuptiality and family structures identified in these two regions. The three parishes I have examined are located just on this border between the two main patterns of marriage and family formation. Finnish family historians have assumed that the entire Tavastia region in the past was dominated by the nuclear family households typical for Western Europe. Nonetheless, my findings indicate that the basic family formation in Tavastia during the 16th and 17th centuries was the multiple-family household, similar to the ones we find in the provinces of Karelia and Savolax in East Finland and in the Eastern European countries. During the 18th century, this system gradually changed due to the Western-European ideal of the nuclear family.

Peter Laslett, another famed family historian, concluded that North-western European households in general were small and structurally simple whereas in many parts of southern Europe households could be much larger and far more complex in structure. In 1983, Laslett published his now classic work *Family Form in Historic Europe* based on a large quantity of church-record data that he and his research assistants – the so-called Cambridge group – had analyzed. It is on this set of data that Laslett bases his famous theory of European family patterns. However, Laslett and his colleagues did not sufficiently consider all aspects of source criticism related to this particular type of source, nor did they question the consistent presentation of families and households as nuclear families in the church records.

Although each written source reflects its time of origin, often source criticism is regarded as something primarily related to establishing how and for what purpose a document was created. When evaluating data from the types of sources mentioned above, it is essential to consider the concept of what constituted a correct and proper family in Western Europe during the 17th and 18th centuries: a hierarchical,

nuclear-type family within which land and property were transferred from generation to generation.

Almost all sources emphasize the dominance of men. Men controlled the family households and the land that had been inherited from father to son or son-in-law. Women did have a right to inherit goods but in the nuclear-family system this right was treated as a transfer of her inheritance to her husband. It was common not to name the woman in official documents related to transactions involving her property. Instead, it was her husband or some other male relative that appeared as the concerned party. In reality, however, the situation may have been different, with women acting more independently and more freely than expected. For example, judicial records include many family members – especially women – that are never listed in the tax registers. There we find women planning and making decisions and performing duties of various kinds. They participate in sales and purchases of land, they litigate claims for payments, and they fight for what they consider to be their rights. This discrepancy between the hierarchical family structure presented in tax rolls and the dynamic family patterns revealed in 17th-century court records is the reason for my decision to use and compare both types of sources.

The official 17th-century world view was undeniably patriarchal. The society had a strict hierarchical structure with a particular place for each person depending on status and gender, combined with a built-in resistance against allowing people to move upwards in the system. Class distinctions between farmers and gentry were high and rigid. Within the social class of farmers, there was a corresponding, pronounced segregation between landowners and landless people and these two categories separated even more in opposite directions during the 18th century.

The legislation strongly supported the nuclear family. Only one person in the family, a man, could have the status of master and landowner. The other household members must accept and submit to his authority. The household was like a hierarchical microcosmos reflecting the structure of macrocosmos where God ruled and exerted his power over the entire creation. Since this type of household is also the one presented in the provincial administration registers, it would be natural to assume (as many scholars have done) that the local community was strictly and patriarchally hierarchical as well. However, in this thesis I demonstrate how official sources tend to reflect the officially embraced, hierarchical nuclear family in their account of household structures rather than the actual construction. Reality was different.

Illegitimacy and family networks

As Peter Laslett said, illegitimacy has been called a social problem for the last two centuries and a moral problem from time immemorial. Illegitimacy was very closely associated with the lifecycle of unmarried women. During my research in the primary sources (mainly court records), I made some observations that I found particularly interesting:

When an unmarried woman in the 18th century gave birth to one or even more illegitimate children, she usually lived in the household of her parents or her brother or another relative. It was when living there the sexual relationship started and it was also there she gave birth. That is – contrary to what has formerly been expected – they were not shunned, landless women who wandered from one village to another.

A similar situation existed in the 17th century in these three parishes: some unmarried women continued to live in the home of a close relative while having one or several illegitimate children.

And, in both centuries, some of these women later got married and began to lead a so-called honorable life at an age of around 30 to 40.

How was this seemingly modern-style “single life” behavior compatible with the culture of honor in which they lived? I show in this thesis that a particular group of women, those being a yeoman’s only child and heiress to the land, actually could be granted a higher level of sexual freedom. This is far from saying that such a woman had the possibility to sleep with anyone she liked; nevertheless, a sexual relationship with a man, whether he was her fiancé who later broke the betrothal or another man, did not result in a permanent ruin to her virtue.

Unmarried women in service

For landless, unmarried women, marriage was not the only means to safeguard against poverty. Entering into service in a household enabled her to earn money of her own to hopefully secure her future to some degree. Some women advanced to a position as a housekeeper or forewoman. In some cases, we may even speak of them as making a career. A highly experienced servant or housekeeper could expect a good salary, and sometimes she eventually got married at an age over 30. Interestingly, among landless married couples the woman was often – in no less than 35% marriages studied – older than her husband.

Unmarried mothers – change of social status and marriage customs

From the middle of the 17th century, the birth rate of illegitimate children in Finland started to increase. In the 18th century, we see a gradual change in the social status of unmarried mothers, now often servant girls or landless women. The fathers are usually soldiers, servants or young, unmarried estate owners. This situation reflects the overall change in demographics. The number of landless people escalated in the 18th century, something which affected traditional marriage customs. It became increasingly common for young soldiers, male servants and farmhands to break their betrothals or (occasionally) to abscond before their pregnant brides-to-be gave birth. At the same time, marriage customs and

particularly courting customs started to change as well. For example, many young noblemen lived together with a maid or their housekeeper in a sexual relationship. This setup, a man having a relationship with a woman who professionally is in a state of dependence to him, is also noticeable among self-owning peasants and landless men.

Since only one child in a yeoman or gentry family could inherit the land (unless it was possible to break up the immovable property into lots), the other children had to find some other means by which to earn their living. Sometimes younger sons in a yeoman family remained living unmarried in the household. Meanwhile, while looking out for a suitable prospective wife such as a yeoman's widow, they often begot one or several illegitimate children. In most respects, these younger sons were more of landless men rather than yeomen. However, in the church records they would frequently be mentioned with the epithet "yeoman's son", a designation indicating a social status higher than the one of an ordinary landless man.

In the early 17th century, civil servants, officers and noblemen established stately residences and mansions in the western part of Finland. Married and unmarried men and women were employed by the larger manors, whose owners kept acquiring the surrounding land. Independent, self-owning peasants ended up as tenant farmers or event farmhands. At the same time, family structures began to change. The joint-family households gradually transformed into nuclear-family networks. As a consequence, young married couples and unmarried family members had to move out, to support themselves as soldiers, tenants or servants in the large manor houses. Frequently they would keep moving from one place to another in search for a living. The transformation from being yeomen to landless people also led to a change of their social class and status as well.

Still, family ties were strong. Adult, unmarried women sometimes would move between several nuclear families to which she was related. In church records, such women would usually be registered as farm maids. If such a woman got a child out of wedlock, priests, the Crown's officials and civil servants would normally refer to her in official sources using the term *qvinsperson* (literally "female person"), a derogatory epithet indicating that – she from the authorities' viewpoint – had lost her virtue. But this status was imposed by the Church and did not automatically change the woman's or her family's actual social status. Nor did it necessarily have any major impact on her daily life in the local community. If she was part of a family network, she and her child would often find support and protection there.

Conclusions

My conclusions regarding the three parishes studied are the following:

1. Church records and tax registers tend to give a distorted image in their presentation of actual family structures since they focus on the order of succession of family headship and property rather than aim at providing an accurate

description of the entire family or household and the relations between the individual family members.

There are considerable discrepancies between church records, tax registers and provincial administration records on the one hand and judicial records on the other in their description of how families were structured.

There was no compelling reason to keep track of each individual that lived in the same household during the period of time examined. Civil servants and priests created their respective registers based on ideological and legal patterns. The ideological patterns were reflections of the official world view in which patrilinearity was the only acceptable basis for defining family and kinship. The legal patterns were based on the Crown's and the local authorities' interest in mapping the transfer of ownership of land within a yeoman's family. This required a clear identification of who was the master of the house and the landowner from a legal point of view.

As a consequence, the nuclear family imaged in the official sources during the 17th and the first half of the 18th centuries tends to be more of a legal entity rather than a true representation of the actual family structure.

Since church records and tax records in particular are sources often used in studying family forms due to their availability and easy-to-read disposition, their built-in tendency to standardize the description of the family form based on the nuclear-family model may easily be overlooked.

2. The Church's censure of illegitimacy does not necessarily reflect the local community's opinion.

Naturally, for the Church the birth of an illegitimate child was the result of a serious sin, and through humiliating public rituals the Church demonstrated its condemnation of the unmarried mother's behavior. However, this religiously conditioned censure, often carefully noted in the church records, should not be mistaken for an expression of the feelings of a local community in which premarital, sexual relationships had been considered a normal part of unmarried couples' courting.

3. A genealogical analysis is required to identify the actual family structures behind the official sources.

Reality in these small, local communities was considerably more complex than presented in the official, touched up sources. Without genealogical micro-analyses, it is not possible to trace the intricate, far-reaching ties of kinship that surrounded the individual, that acted as lifelines and that were able to safeguard her or him against life's misfortunes. A large kin group could prove more important to the individual than any patriarchally defined nuclear family; especially for women, this multifaceted family network could function as something resembling a social class

in itself. But by the end of the 18th century, this situation changed, and gradually the term “landless” became synonymous to “kinless”.

